321.595 22/2016

Kuny Domokos Múzeum Közleményei 22.

2016

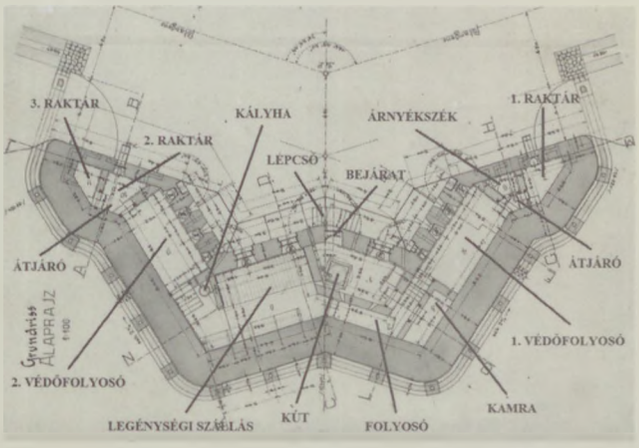

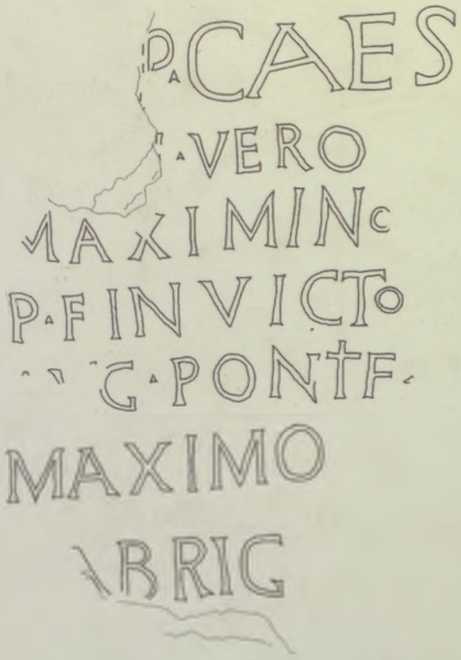

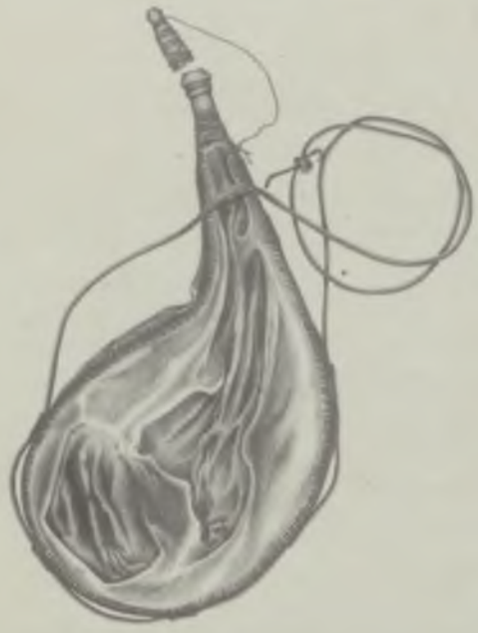

Kuny Domokos Múzeum Közleményei 22.
2016

Kuny Domokos Múzeum Közleményei 22.
2016

TATA
2016

MTA KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT

KUNY DOMOKOS MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI 22. (2016)

MITTEILUNGEN DES KUNY-DOMOKOS-MUSEUMS 22. (2016)

PUBLICATIONS OF THE KUNY DOMOKOS MUSEUM 22. (2016)

Szerkesztette:

LÁSZLÓ JÁNOS

Tanulmányok lektorai:

BORHY LÁSZLÓ

HALMOS KÁROLY

HORVÁTH CSABA

KOVÁCS PÉTER

ISSN 2064-6615

Kiadja a Kuny Domokos Múzeum
Felelős kiadó: Perger Gyula múzeumigazgató
Nyomda: Kettőspont Kft., Tata
Felelős vezető: Varga Judit Zsuzsa
Példányszám: 300

TARTALOM — INHALT — CONTENTS

LÁSZLÓ JÁNOS–SZABÓ ÁDÁM
MÉRFÖLDKŐTÖREDÉK ALMÁSFÜZITŐRŐL 7
EIN RÖMISCHES MEILENSTEINFRAGMENT AUS ALMÁSFÜZITŐ (UNGARN) 11

OTTOMÁNYI KATALIN
RÓMAI VILLAGAZDASÁGOK ÉRDEN, A BENTA-PATAK VÖLGYÉBEN 13
RÖMISCHE GUTSHÖFEN IN ÉRD IM TAL DES BENTA-BACHES 40

MERCZI MÓNIKA
RÓMAI KORI FIBULÁK ÉRDRŐL 69
RÖMISCHE FIBELN AUS ÉRD 92

MRÁV ZSOLT
RÓMAI KATONAI FELSZERELÉSI TÁRGYAK AZ ÉRD, SIMONPUSZTAI-DŰLŐ CSÁSZÁRKORI TELEPÜLÉSÉRŐL 101
ROMAN MILITARY EQUIPMENT FINDS FROM THE IMPERIAL PERIOD SETTLEMENT AT ÉRD–SIMONPUSZTAI-DŰLŐ (PEST COUNTY, HUNGARY) 108

BARTUS DÁVID–BORHY LÁSZLÓ–DELBÓ GABRIELLA–DÉVAI KATA–KIS ZITA–HAJDU BARBARA–NAGY ANNA–SÁRÓ CSILLA–SEY NIKOLETTA–SZÁMADÓ EMESE–JUHÁSZ LAJOS
JELENTÉS A KOMÁROM–SZŐNY, VÁSÁRTÉREN 2014-BEN FOLYTATOTT RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK EREDMÉNYEIRŐL 113
BERICHT ÜBER DIE ERGEBNISSE DER IN BRIGETIO (FO: KOMÁROM–SZŐNY, VÁSÁRTÉR) IM JAHRE 2013 GEFÜHRTEN ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN 168

BALOGH CSILLA
AVAR KORI TÖMLŐVÉGEK 193
AVAR MOUTHPIECES OF HOSES 207

SÁROSSY PÉTER
A MAJKI KAMALDULI REMETESÉG EGY ISMERETLEN ÁBRÁZOLÁSA 1764-BŐL 217
EINE UNBEKANNTE DARSTELLUNG DER KAMALDULERKLOSTER VON MAJK AUS DEM JAHRE 1764 231

PERGER GYULA
A SZOCIÁLIS GONDOSKODÁS KEZDETEI TATÁN I. ESTERHÁZY MIKLÓS FERENC ALAPÍTVÁNYA ÉS A TATAI „SZEGÉNY ÁPOLDA" 233
ANFÄNGE DER SOZIALEN WOHLFAHRT IN TATA, 1. DIE STIFTUNGEN DES N. F. ESTERHÁZY UND DAS ARMENHAUS IN TATA 245

POLGÁR BALÁZS
OLDALAZÓ „KISERŐD" A KOMÁROMI VASÚTI HÍD DÉLI HÍDFŐJÉNÉL 247
A SLANT "BLOCKHOUSE" AT THE SOUTHERN BRIDGEHEAD OF THE TRAIN BRIDGE AT KOMÁROM 252

MACHER PÉTER
A ZSIDÓTÖRVÉNYEK VÉGREHAJTÁSA A MÁK RT. TATABÁNYAI BÁNYAIGAZGATÓSÁGÁN (1938—1943) ... 253
DAS VOLLBRINGEN DER JUDENGESETZE IN DEM TATABANYAER INDUSTRIEGEBIET DES UNGARISCHEN ALLGEMEINEN STEINKOHLEBERGWERKS 1938—1943 262

RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYÉBEN 2015-BEN 263

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK – *ABKÜRZUNGSVERZEICHNIS – LIST OF ABBREVIATIONS* 271

MÉRFÖLDKŐTÖREDÉK ALMÁSFÜZITŐRŐL

LÁSZLÓ JÁNOS–SZABÓ ÁDÁM

Az utóbbi évek csapadékos időjárása következtében fellépő magas árvízszintek miatt a Komárom és Almásfüzitő közötti Duna-gát megerősítése és magasságának megemelése időszerűvé vált. Ezért 2014 és 2015 folyamán az érintett szakaszon földmunkákat végeztek, amely több műveletből állt. Részben a gát oldaláról szedték le a humuszt, részben a tetejét erősítették meg újabb rétegekkel, valamint a folyó felőli oldalon – ahol ez szükségessé vált – elvégezték a nagyméretűre nőtt fák kivágását, gyökérzetük eltávolítását. Ez utóbbi tevékenység végzése közben érkezett a bejelentés a Kuny Domokos Múzeumba 2014. július 15-én, hogy a munkagépek kőoszlopot fordítottak ki a földből az egyik fa gyökerével együtt. Egyéb régészeti jelenség nem került elő a környékéről. A következő nap a kivitelező segítségével a mázsásnál súlyosabb kőtöredéket beszállítottuk a tatai múzeumba.[1] Ma ugyanott, a Deák Ferenc utca 3. szám alatti külső raktárban őrzik, ahol leírása is történt 2016-ban.

A lelőhely környezete jól ismert a római kort kutatók számára.[2] Almásfüzitő község ótelepi részétől és a MOL teleptől keletre, közvetlenül a Duna partján került elő a töredék, a Duna akkori vízszintjétől mintegy 2,5 méterrel magasabban, a gát talpazati részéből, a folyó felőli oldalon. (1. kép) Környezetében nagyméretű kövek voltak, amelyeket minden bizonnyal a gátalap építésekor hordtak oda, így egyértelműen nem lehetett eldönteni, hogy elsődleges vagy másodlagos helyzetben volt az oszlop formájú töredék. Az eredeti terepviszonyok a felszín átalakítása miatt ma már nehezen határozhatók meg, azonban nem állhatunk messze a valóságtól, ha feltételezzük, hogy a Duna jobb partján lapos lehetett a terepszint, amelyet rendkívül magas vízállás esetén a folyó elönthetett.

A markoló által a fa gyökerei közül kifordított kő egy római kori feliratos mérföldkő töredéke. (2. kép)

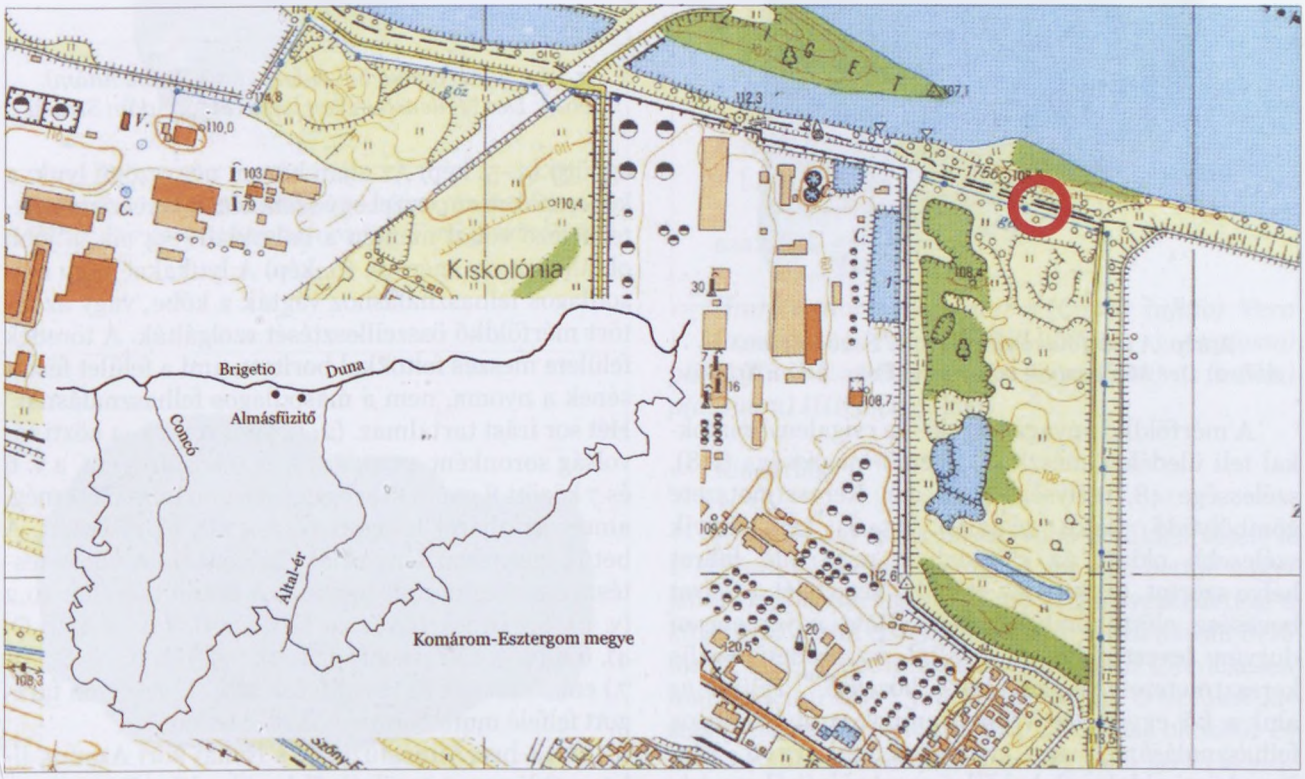

1. kép: A mérföldkő lelőhelye
Abb. 1: Der Fundort des Meilensteines

[1] *KDM ltsz.: 2016.14.1.*

[2] *Vö.: BÍRÓ 1976, 38–39; VISY 2000, 37–38; VISY 2003, 38–39; HORVÁTH 2003, 80–82; HORVÁTH 2009, 15–20; KOVÁCS 2010, 154–156. A korábbi irodalmat, a castellum és a vicus kutatásának irodalomjegyzékét 2011-ig lásd: VISY 2011, 213–214. Az Almásfüzitőtől nyugatra és keletre fekvő limesobjektumokra vonatkozó adatok és irodalmak: VISY 2000; VISY 2003; VISY 2011.*

2. kép: A mérföldkő előről (fotó: Szabó Ádám)
Abb. 2: Der Meilenstein von vorne (Foto: Ádám Szabó)

3. kép: A mérföldkő bal oldala (fotó: Szabó Ádám)
Abb. 3: Der Meilenstein von links (Foto: Ádám Szabó)

A mérföldkő anyaga kagyló- és csigalenyomatokkal teli üledékes mészkő. Méretei: magassága (118), szélessége 48, mélysége 34,2 cm. Keresztmetszete gömbölyödő sarkú téglalap. (5–6. kép) Egyik szélesebb oldala az előoldal, a rajta álló felirat helye szerint. (2. kép) Az előoldal két szélét a felirat bevésése előtt gömbölyítették. Háta egyenletesen durván levert felületű, ezáltal az eredeti ovális keresztmetszet téglalaphoz közelítő. Felül és alul a kő egyenesre vágott, ami vagy másodlagos felhasználására, vagy javítására utal. (5–6. kép) Szemközti oldalának bal felső sarokrészéből egy háromszögű darab feltehetőleg a megtaláláskor tört le és semmisült meg az első két sor elejének betűivel együtt. (4–5. kép) Az alján három négyszögű lyuk: a középső 6×6 cm, ezzel egy széltében a keresztmetszetet felező vonal mentén a bal oldali 5×4 cm, a jobb oldali 3×4 cm méretű. (6. kép) A lyukakat vagy másodlagos felhasználáshoz vágták a kőbe, vagy az eltört mérföldkő összeillesztését szolgálták. A töredék felülete meszes foltokkal borított, ami a felület festésének a nyoma, nem a másodlagos felhasználásnak. Hét sor írást tartalmaz. (2–3. kép) A vv. 1–4 közti távolság soronként 4 cm, a v. 5 és 6 között 5 cm, a v. 6 és 7 között 8 cm. A szöveg egy sort tartalmazott még, amely az aljáról levágott részen állt és elveszett. A betűk igényesen faragottak, helyenként a vörös festésnyom megmaradt bennük. A betűk méretei: 10,2 (v. 1.), 6,3 (v. 2.), 6,8 (v. 3. Litt. O: 5), 7 (v. 4. Litt. O: 4), 6,4 (v. 5. Litt./nexus T^I: 9), 7-7,5 (v. 6.), 8-8,7 (v. 7.) cm. A szavak és rövidítséek között, sekélyen faragott felfelé mutató *interpunctiók* láthatók.

2014-ben Almásfüzitőn, a római kori Azaum, illetve Odiavum[3] területéről került elő a Duna partján, a brigetiói (Komárom/Ószőny) *legio*tábor keleti kapujától[4] négy római mérföldre (MP)+/-100

[3] *Itin. Ant. 246, 3 („Azao"); Not. Dign. Occ. XXXIII, 29 („Odiabo"). További, onnan ismertté vált feliratos római kőemlékek: RIU 699–701, 703–707.*

[4] *Vö.: BORHY–SZÁMADÓ 2003, 75–77.*

4. kép: A mérföldkő jobb oldala (fotó: Szabó Ádám)
Abb. 4: Der Meilenstein von rechts (Foto: Ádám Szabó)

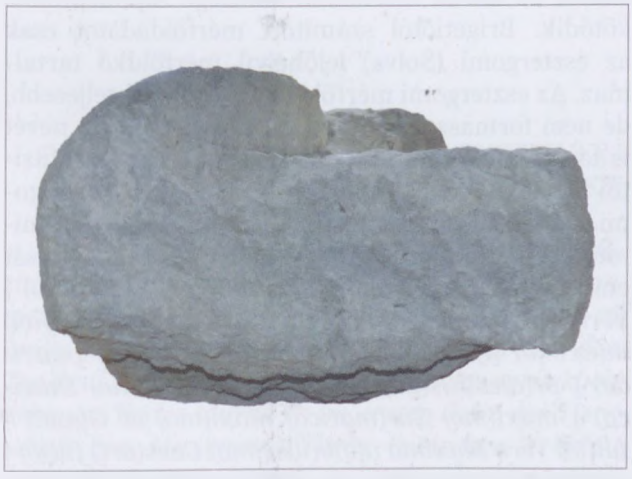

5. kép: A mérföldkő felülről (fotó: Szabó Ádám)
Abb. 5: Der Meilenstein von oben (Foto: Ádám Szabó)

6. kép: A mérföldkő alulról (fotó: Szabó Ádám)
Abb. 6: Der Meilenstein von unten (Foto: Ádám Szabó)

méter,[5] azaz közel 6 kilométerre. A mérföldeket a *legio*táboron átvezető út valamely táboron belüli pontjától is számolhatták.

Szövege a következő: (2–3., 7. kép)

[..]P CAES
[...]+ VERO
3. MAXIMINO
P F INVICTO
++G PONT^IF
6. MAXIMO
A BRIG
[.....].

azaz:

[Im]p(eratori) Caes(ari) | [C(aio) Iu]l(io) Vero | Maximino | P(io) F(elici) Invicto | Aug(usto) pont^if(ici) | maximo | a Brig(etione) | [m(ilia) p(assuum) IIII?]. (2–7. kép)

Kiadatlan.

A következő soroknál nagyobb betűkkel vésett v. 1. elejéről két betű hiányzik; a sor első betűje nagyjából egy függőleges vonal mentén helyezkedett el a következő sorok első betűivel. A v. 2-ből három betű törött ki, egy pedig azonosíthatatlanul töredékesen maradt fenn. A vv. 3–4-ben a sorvégi O betűket kisebbre faragták, valószínűleg esztétikai okokból és nem helyhiány miatt, ha a szöveg jobb szélét a v. 1. S betűjéhez viszonyítjuk. A v. 4-ben az F betű után hiányzik az *interpunctio*, és nagyon közel áll a betű a következő szóhoz. A v. 5-ben a sorkezdő két betű tetejéből csak töredékek maradtak. Ugyanebben a sorban T+I nexust alkalmaztak, valószínűleg szin-

[5] *Bödöcs Andrásnak (ELTE BTK Régészettudományi Intézet) köszönjük a távolságmeghatározást.*

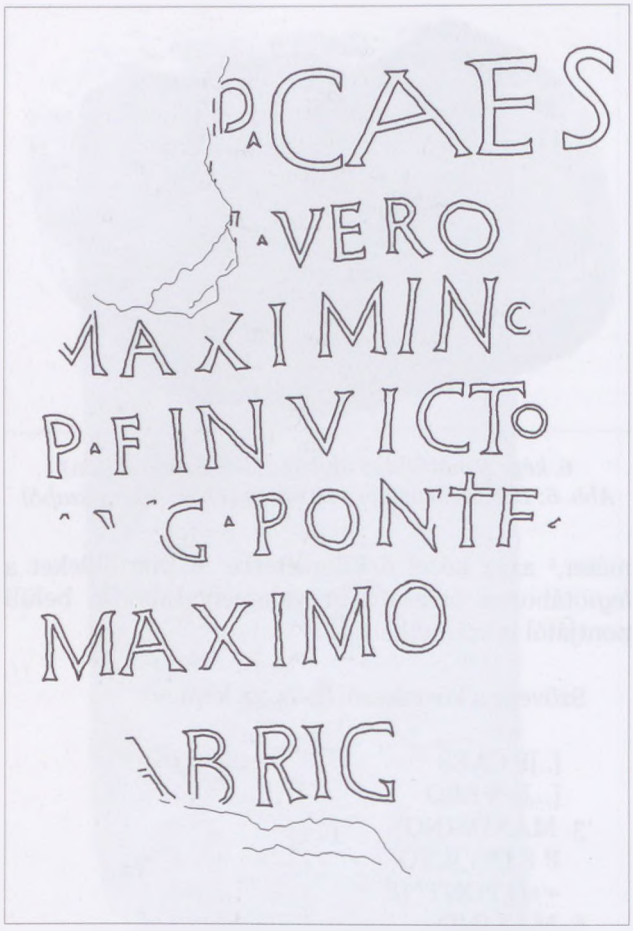

7. kép: A mérföldkő felirata (rajz: Szabó Ádám)
Abb. 7: Die Inschrift der Meilenstein (gez. von Ádám Szabó)

tén díszítő szándékkal vagy kimaradt betű javításaképpen, nem helyhiány miatt. A v. 6. az előző folytatása. Ritkább jelenség, hogy a főpapi címet közel teljesen kiírták a gyakoribb 1–1, illetve 3–4 betűs rövidítések helyett, aminek oka lehet, hogy a felirat szerkesztője nem ismerte a pontos titulatúrát, amely a későbbiekben a győzelmi jelzők mellett a *tribunicia potestas*t és annak számát, az *imperatori acclamatiót* és annak számát, ezután a *consulságot* és *proconsulságot*, majd a *pater patriae* kitüntető jelzőt tartalmazták. Később ezek után következett a fia neve és címei. A v. 7. tartalmazza, hogy honnan számolták a mérföldeket, eszerint a vonatkozó útnak a feje Brigetio volt. A sor első betűjéből alig látszik valami. A v. 8. a mérföldadattal teljesen letörött és elveszett, de a *m(ilia) p(assuum)* rövidítés biztosnak tekinthető, amint az is, hogy utána állt a szám. Utóbbi az előkerülési hely alapján feltételesen IIII lehetett.

A mérföldkő előkerülési helye északabbra fekszik, mint a *limes*út ma ismert és számon tartott nyomvonala Almásfüzitőnél.[6] Kidolgozása sietségre utal.

A szövegben szereplő uralkodó az *auctor*októl (Hérodianos, Zonaras, Ioannes Antiochenus, Aurelius Victor, Zosimos, Historia Augusta) Maximinus Thrax néven ismert, és 235. február–márciustól 238 áprilisáig, talán a hó közepéig uralkodott. A Római Birodalmat egy ideig a pannonia inferiori Sirmiumból igazgatta.[7]

A császári titulatúrából csak a név szerepel a mérföldkövön, a saját neve és a császári nevek, jelzők közül a Pius, Felix, Invictus. Hiányoznak a *tribunicia potestas*ra és a *consul*ságra vonatkozó elemek. A később állandóvá vált, a 236 nyarától felfelé sorra felvett Dacicus-, Sarmaticus-, Parthicus-, Maximus győzelmi jelző névelemek sem szerepelnek a szövegben. Hasonlóképpen hiányzik a későbbi feliratban rendszeresen feltűnő fia, Maximus nobilissimus Caesar is.

Az uralkodók állandó hivatalai és tisztségei közül csak a *pontifex maximus* szerepel a szövegben. A *pontifex maximus* méltóságát Maximinus Thrax 235. március 26-tól töltötte be.

A kőfaragó tehát csak olyan adatokat tüntetett fel a szövegben, amelyeket biztosnak tudhatott. Formai jegyei szerint a mérföldkövet sietve állították. Tartalmi elemei szerint 235. március 25. és 236 nyara között.

Az újonnan ismertté vált mérföldkő jól illeszkedik a Maximinus Thrax uralkodása alatt, az ő nevét is tartalmazó több, mint másfélszáz feliratos kőemlék sorába. Pannonia Inferiorból, valamint Superiorból az uralkodása alatt állított, közölt és ismert 20 körüli mérföldkő többsége Aquincumhoz kötődik. Brigetiótól számított mérföldadatot csak az esztergomi (Solva) lelőhelyű mérföldkő tartalmaz. Az esztergomi mérföldkő az uralkodó teljesebb, de nem formaszerű titulatúráját, valamint fia nevét is tartalmazza, azaz később állították az almásfüzitői mérföldkőnél, 236 nyarát követően. Az esztergomi mérföldkövet a Brigetiótól keleti irányba számított 32. mérföldnél állították hidak és utak javítását említve rajta: *Imp(eratori) Caes(ari) C(aio) Iul(io) | Vero Maximino | P(io) F(elici) Aug(usto) p(ontifici) m(aximo) [t]r[i]b(unicia) p(otestate) p(atri) p(atriae) | pr(o)co(n)s(uli) Ger(manico) max(imo) Dac(ico) | maxi(mo) Sar(matico) maxi(mo) et G(aio!) | Iul(io) Vero Maximo n(o)b(ilissimo) Caes(ari) fil(io) | Ger(manico) maxi(mo) Dac(ico) maxi(mo) | Sar(matico) maxi(mo) | vias et pontes | vetustate (con)*

[6] *A pannoniai úthálózathoz lásd: TÓTH 2006 és BÖDŐCS 2008.*

[7] *Vö.: KIENAST 2004, 183–185; KOVÁCS 2008, 9–17 a vonatkozó auctorforrásokkal, és lásd még: KOVÁCS 2008, 144–149.*

la<p=B>s(as) | restituerunt | a B(rigetione) m(ilia) p(assuum) XXXII.[8]

Valószínűleg ugyanazon az útvonalon állt egykor, mint az itt közzétett almásfüzitői mérföldkő is. Az útvonal és a két mérföldkő tartományi beosztás szerint Pannonia Inferiorhoz tartozik Maximinus Thrax uralkodása alatt.[9] Sajátos, hogy útfőként Brigetio és nem Aquincum került feltüntetésre pannonia inferiori viszonylatban a *ripa* mentén. Ennek alapján nem feltétlenül a *limes*út mellett álltak, hanem esetleg egy Brigetióból kiinduló más, az ismert *limes*úttal párhuzamos nyomvonalú úton.

László János
Kuny Domokos Múzeum
Tata
E-mail: laszlo-j@freemail.hu

Szabó Ádám
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest
E-mail: szabo.adam@hnm.hu

IRODALOM

BÍRÓ 1976 Bíró, E.: *„Azaum-Almásfüzitő"*. In: (Szerk. Fitz, J.) Römische Limes in Ungarn. Székesfehérvár 1976, 38–39.

BORHY–SZÁMADÓ 2003 Borhy, L.–Számadó, E.: *Brigetio castra legionis*. In: (Ed. Visy, Zs.) The Roman Army in Pannonia. Archaeological Guide of the Ripa Pannonica. Budapest 2003, 75–77.

BÖDŐCS 2008 Bödőcs A.: *A római kori úthálózat térinformatikai vizsgálata a mai Magyarország területén*. (PhD disszertáció. ELTE BTK Régészettudományi Intézet.) Budapest 2008.

CIL III (Cond. Mommsen, Th.) *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berlin.

HORVÁTH 2003 Horváth, Fr.: *Azaum castellum*. In: (Ed. Visy, Zs.) The Roman Army in Pannonia. Archaeological Guide of the Ripa Pannonica. Budapest 2003, 80–82.

HORVÁTH 2009 Horváth, Fr.: *Das Auxiliarkastell Odiavum in Almásfüzitő*. SpecN Diss 13 (2009) 15–20.

KIENAST 2004 Kienast, D.: *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt 2004.

KOVÁCS 2007 (Ed. Kovács, P.) *Fontes Pannoniae Antiquae in Aetate Severorum*. Budapest 2007.

KOVÁCS 2008 (Ed. Kovács, P.) *Fontes Pannoniae Antiquae ab Anno D. CCXXXV usque ad Annum CCLXXXIV*. Budapest 2008.

KOVÁCS 2010 Kovács P.: *Odiavum*. In: (Szerk. Kovács P.–Szabó Á.) Studia Epigraphica Pannonica II. Budapest 2010, 154–156.

RIU Mócsy, A.–Barkóczi, L. et al.: *Die römischen Inschriften Ungarns*. Bonn–Budapest 1972–.

TÓTH 2006 Tóth E.: *Itineraria Pannonica. Római utak a Dunántúlon*. Budapest 2006.

VISY 2000 Visy Zs.: *A Ripa Pannonica Magyarországon*. Budapest 2000.

VISY 2003 Visy, Zs.: *The Ripa Pannonica in Hungary*. Budapest 2003.

VISY 2011 Szerk. Visy Zs.: *A Danube Limes program régészeti kutatásai 2008–2011 között*. Pécs 2011.

EIN RÖMISCHES MEILENSTEINFRAGMENT AUS ALMÁSFÜZITŐ (UNGARN)
JÁNOS LÁSZLÓ–ÁDÁM SZABÓ

Am Ufer der Donau, in der Nähe von Almásfüzitő (Odiavum, Azaum) kam ein Meilensteinfragment ans Tageslicht. Der Fundort liegt 4 (+/-100 m) (milia passuum) römische Meilen östlich von dem Tor des Legionslagers Brigetio. Laut des zurückgebliebenen Textes wurde er im ersten Jahr der Herrschaft von Maximinus Thrax (zwischen Frühling 235 und Sommer 236) gestellt. Die Inschrift lautet: [Im]p(eratori) Caes(ari) | [C(aio) Iu]l(io) Vero | Maximino | P(io) F(elici) Invicto | Aug(usto) pont^if(ici) | maximo | a Brig(etione) | [m(ilia) p(assuum) IIII?]. (Siehe: Abb. 1–7.)

Übersetzt von János László

[8] *CIL III 4630=CIL III 11339, Esztergom (Solva).*

[9] *Lásd: KOVÁCS 2007, 168–169, 185–186 (Lőrincz Barnabás).*

RÓMAI VILLAGAZDASÁGOK ÉRDEN, A BENTA-PATAK VÖLGYÉBEN[1]

OTTOMÁNYI KATALIN

2004-ben, Érd és Százhalombatta között, a régi 6-os úttal párhuzamosan megelőző feltárást folytatott a Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága. Itt, a Benta-patak két partján, három, nagy kiterjedésű lelőhelyet vágott át az autópálya nyomvonala.[2] Teljes területfeltárást végeztünk, összesen 12 hektárt tártunk fel, ahol 4172 objektum került elő. (1. kép)

ÉRD, SIMONPUSZTAI-DŰLŐ (2. kép)[3]

A tervezett csomópont miatt a feltárandó terület nagysága kb. 8 hektár volt. Ez a teljes (mintegy 25/30 hektáros) lelőhelynek csak igen kis része, mégis az összefüggő felület miatt mind a római, mind az Árpád-kori település szerkezetét tekintve értékes információkat kaptunk. Az objektumok a területen igen sűrűn helyezkedtek el, sokszor vágták egymást. A késő bronzkori telep és az Árpád-kori falu a domboldal teljes egészére kiterjedt.[4] A római telep s villagazdaság kisebb kiterjedésű volt,[5] mindössze a feltárt te-

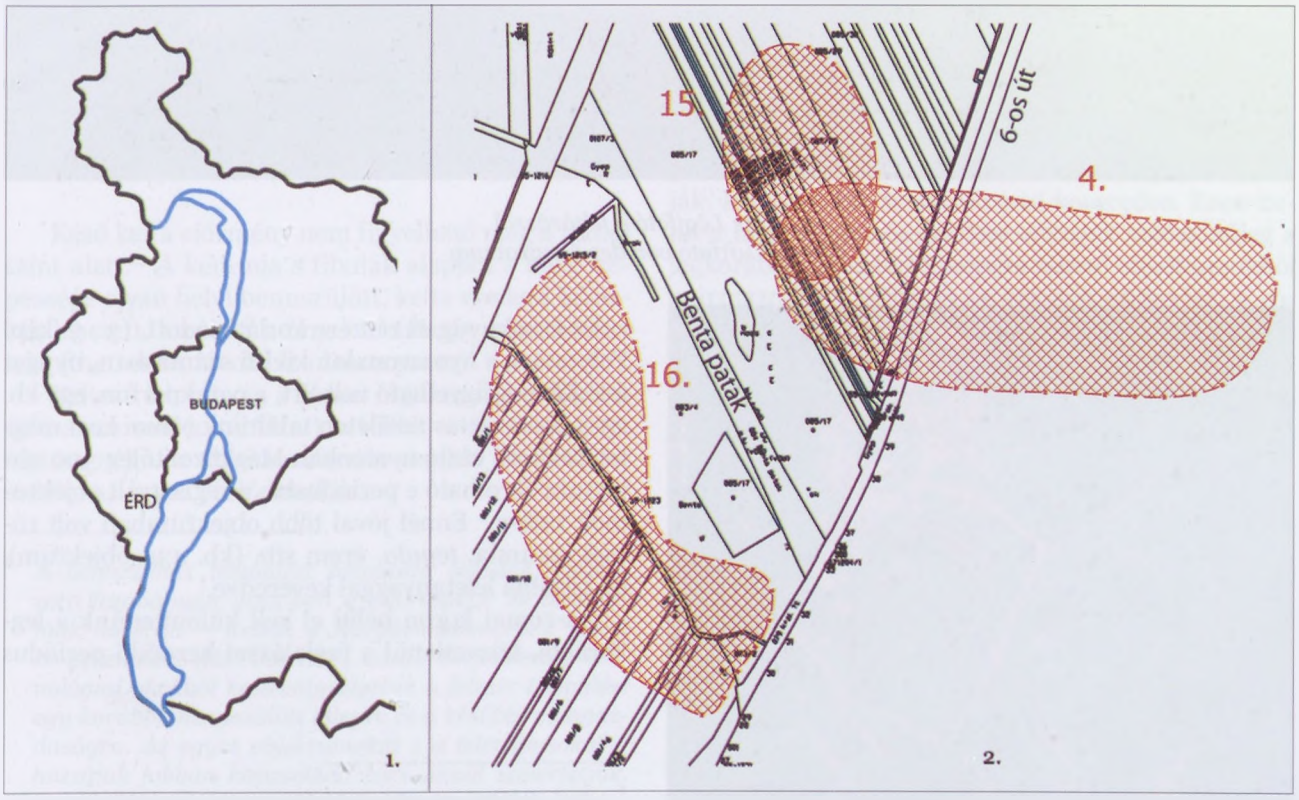

1. kép: A lelőhely helyzete Pest megyében (1) és a Benta-patak partján (2)
Abb. 2: Die Fundstelle im Komitat Pest (1) und am Ufer des Benta-Baches (2)

[1] *A cikk alapja a Fiatal Római Koros Kutatók 8. Konferenciáján, 2014-ben elhangzott előadás. A feltárás teljes anyaga (objektumok, leletek leírása, fotók, rajzok) a Ferenczy Múzeumi Centrum régészeti adatbázisában (Arché) található. A geodéziai felmérést a Cartoranje Kft., a tárgyrajzokat Sáfár Pál, a tárgyfotókat Deim Péter, az ásatási képeket Túry Miklós, a légi fotókat Rákóczi Gábor készítette. Munkájukat ezúton is köszönöm.*

[2] *MRT 7, 9/4. lelőhely (neolit, bronzkor); 9/15. lelőhely (római kor); 9/16. lelőhely (bronzkor, római kor, Árpád-kor). Már a terepbejárás során látszott, hogy a lelőhelyek nagyobbak az építendő út nyomvonalánál, így a feltárandó terület szélét keleti és nyugati irányban egyaránt az autópálya kitűzési határa alkotta. A 16. lelőhely 350 méter széles, 800-900 méter hosszú. Északkeleten a Benta-patak határolta, délen a lelőhely lehatárolását kutatóárkokkal oldottuk meg. (OTTOMÁNYI 2006, 74–80.)*

[3] *MRT 7, 9/16. lelőhely: a Benta-patak déli oldalán. (MESTER–OTTOMÁNYI 2005, 213–215.)*

[4] *OTTOMÁNYI 2008, 48; OTTOMÁNYI–MESTER 2008, 106–107.*

[5] *OTTOMÁNYI 2008, 61.*

2. kép: Légifotó a feltárásról
Abb. 2: Luftfoto von der Ausgrabung

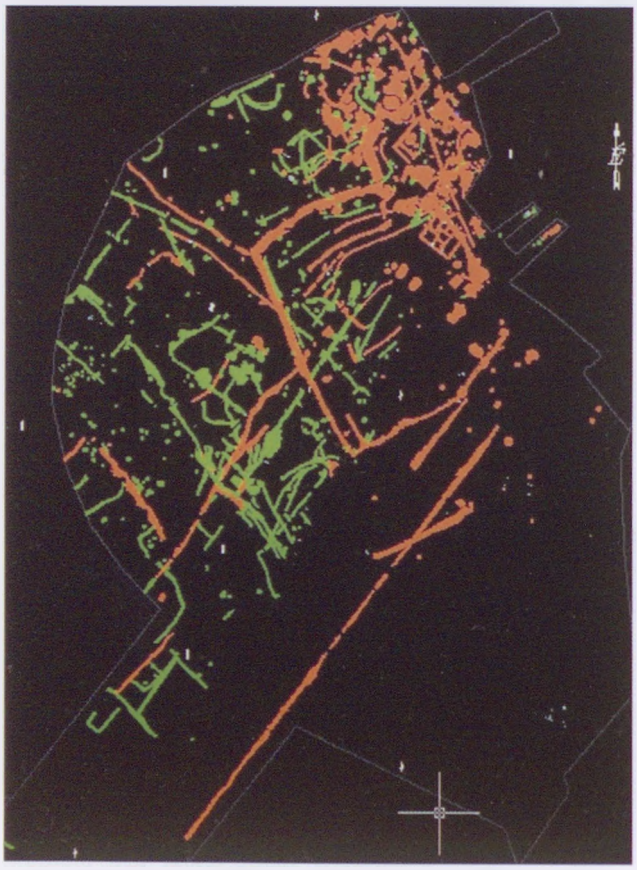

3. kép: A 16. lelőhely római objektumai (pirossal jelölve)
Abb. 3: Römische Objekte der Fundstelle 16 (rot)

rület északnyugati részére korlátozódott. (3., 5. kép) Folytatása a nyomvonalon kívüli szántásban, nyugat felé jól megfigyelhető volt. Itt, a patakparton, egy kb. 25-30000 m²-es területen találtunk római kori megtelepedésre utaló nyomokat. Megközelítőleg 300 objektum sorolható e periódusba, a regisztrált objektumok 12%-a.[6] Ennél jóval több objektumban volt római kerámia, *tegula*, érem stb. (kb. 430 objektum), de későbbi leletanyaggal keveredve.[7]

A római koron belül el kell különítenünk a legkorábbi, közvetlenül a foglalással kezdődő periódus

[6] *A 16. lelőhelyen 2500 objektumot tártunk fel. Ehhez járult még a 2007–2008. évi, a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat által végzett ásatáson előkerült 124 objektum (amelyből 15 volt római kori). A Százhalombatta–Pilisvörösvár között épülő földgázvezeték a 16. lelőhely keleti felét szelte át, mintegy 5 méter szélesen, 500 m hosszúságban. Lásd: ORAVECZ–MRÁV 2009, 43, 1–2. kép.*

[7] *A köveket és téglákat gyakran szándékosan építették be az Árpád-kori kőkemencékbe, sőt van olyan Árpád-kori ház, amelyben csak bronzkori és római leletanyag volt, mégis a ház formája és környezete egyértelműen jelzi a korát (például a 441. objektum). Ha egy római gödörre vagy gödörkomplexumra épültek rá Árpád-kori kemencék, házak, akkor az alsó objektumot beszámítottuk rómainak: például 1110., 1189., 1226. objektum stb.*

4. kép: Árokfoltok a 16. lelőhelyről
Abb. 4: Gräben der Fundstelle 16

objektumait a kőépületes villagazdaságtól.[8] (5. kép) Mint ahogy akár Aquincumban, akár a pannoniai villák viszonylatában máshol is, több periódusra osztható a kora római időszak.[9]

Keltezés, periódusok

Késő kelta előzmény nem figyelhető meg a római szint alatt.[10] A kerámia s fibulák alapján a telep népessége olyan helyi bennszülött, kelta eredetű lakosság lehetett, amelyet a *limes* menti sáv kiürítésekor telepíthettek le, távolabb a Duna parttól.[11]

Keltező leletanyag a római objektumoknak kb. a 10%-ában volt (1. táblázat), a többit a kerámia, a rétegtan, néha az objektumforma alapján lehetett besorolni az egyes periódusokba.

Claudius-kor

Ha a három, keltezésre szolgáló leletcsoportot (érem, *terra sigillata*, fibula) összehasonlítjuk, akkor kitűnik, hogy rögtön a foglaláskor, a Claudius-korban megtelepedtek itt, a Benta-patak déli partján a rómaiak. Foglalás előtti, tehát Augustus, Tiberius kori leletanyag elsősorban a fibulák s érmek között található.[12] A Iulius–Claudius dinasztia érmei (hét), az észak-itáliai, Claudius–(Flavius)-kori *terra sigillaták* (hat)[13] és az 1. század első felére–közepére keltezhető fibulák (öt) támasztják alá e korai megtelepedést.[14]

Flavius–Traianus-kor

A bennszülött telep első virágkora a Flavius-kor volt. A legtöbb *terra sigillata* a Flaviusok s Trajanus–Hadrianus idején, Dél-Galliából érkezik (19 darab)[15] (26. kép). A fibulák ugyanezt a Flavius-kori virágkort támasztják alá (Claudius–Flavius-kor: 33 darab).

A római objektumok 43,3%-a a korai bennszülött telephez tartozott. A leletanyag zömét a kelta jellegű, szürke kerámia és a kézzel formált edények alkotják, kevés római, festett áruval keveredve. Ezen belül a kelta festett és grafitos edények valószínűleg a legkorábbi, 1. század közepére tehető objektumokból származnak. A többinél az arányok változása, a római áru mennyiségének növekedése, a besimított és dák jellegű, kézzel formált edények számának csökkenése jelezheti a romanizáció magasabb fokát s ezáltal az objektum korát.

---

8 *A bennszülött települést bemutató előadás elhangzott Tatabányán 2015-ben a „Korszakok és birodalmak határán – Kelták a Kárpát-medencében" című konferencián. (OTTOMÁNYI 2016.) Terjedelmi s kronológiai okokból kettéválasztottuk a feltárt települést egy korábbi, bennszülött telepre és a későbbi villagazdaságra. Az egyes objektumokat s a lelettípusokat a hozzájuk jobban kapcsolódó korszaknál ismertetjük. Ez a kettéválasztás teljesen önkényes, hiszen a kelta jellegű leletanyagot s a kőépületet kivéve valamennyi objektum és kerámiaforma előfordul a római település egészén, mind a két évszázadban. Legfeljebb mennyiségi eltolódásról lehet szó. Fentiek alapján a két cikk kiegészíti egymást, bár ismétlődések természetesen előfordulnak, hogy mindkettő önálló tanulmányként is értelmezhető legyen.*

9 *Aquincumi periodizáció (ZSIDI 2005, 340–341): 1. század közepétől 89-ig, majd 89-től 120-ig, a következő a municipium korszaka 124–194-ig. Pannonia Inferior, vidéki telepek és villák periodizációja (VISY 1994, 432–433): római foglalástól a Flavius-korig, Flavius–Traianus-kor, majd 124-től 180-ig. Budaörsi vicus (OTTOMÁNYI 2012, 298–333): a római foglalástól a Kr. u. 2. század elejéig (Claudius/Flavius–Traianus kor), Hadrianus–Antoninus-kor (Kr. u. 124–180).*

10 *A késő kelta leletanyagot részletesebben lásd: OTTOMÁNYI 2016.*

11 *A sok korai import tárgy alapján felmerülhetne a katonaság jelenléte is, a foglalás legelején, de ezt a kevés militaria lelet cáfolja (öt darab). (Lásd Mráv Zsolt tanulmányát ugyanebben a kötetben.)*

12 *A terra sigillatákat Gabler Dénes, az érmeket Torbágyi Melinda, a fibulákat Merczi Mónika határozta meg. Munkájukat ezúton is köszönöm.*

13 *Egy darab Claudius-kor, öt darab Claudius–Flavius-kor.*

14 *A fibulákat részletesen lásd Merczi Mónika tanulmányában, ugyanebben a kötetben. (MERCZI 2016.)*

15 *Az értékelés problémája az, hogy a legkorábbi Claudius, Claudius–Flavius-kori terra sigillaták gyakran egy objektumból kerültek elő későbbi, például Domitianus–Traianus kori, illetve Antoninus-kori terra sigillatákkal (például 244., 2208. ház és gödörkomplexumok). Ilyenkor felmerül az a lehetőség, hogy két, egymásba ásott, különböző objektumot kelteznek vagy a korábbi leletnek már semmi keltező értéke nincs.*

5. kép: A római lelőhely 1. és 2. századi objektumainak térképe
Abb. 5: Plan der römischer Fundstelle mit den Objekten aus dem 1. und 2. Jh.

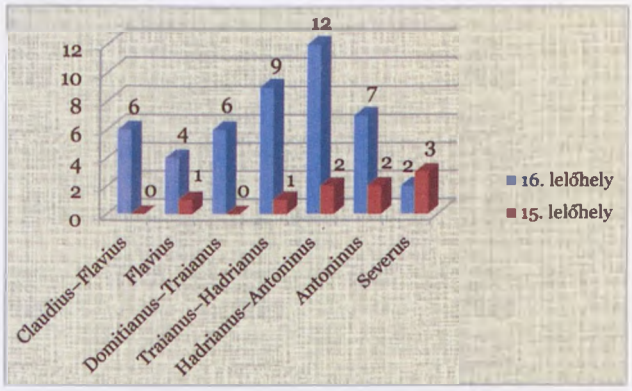

6. kép: A terra sigillaták kor szerinti megoszlása (darabszám)
Abb.6: Die Verteilung der Terra Sigillaten (Stück)

Hadrianus–Antoninus-kor

A kőépítkezés kezdetét a Hadrianus korban elsősorban a *terra sigillaták* bizonyítják,[16] számuk egyre nő a markomann háborúk végéig (18 darab középgalliai edény). (6. kép) Folyamatos fejlődéssel ment át a bennszülött település egy kőépítkezéses villagazdaságba. Felmerülhet a lehetőség, hogy nem villagazdaság, hanem *vicus* állt itt a Benta-patak két partján, de a két településforma elkülönítéséhez túl kevés információ áll rendelkezésünkre. Jelenleg, a feltárt egy kőépület alapján, a villagazdaságokhoz soroljuk a települést (a patak másik oldalán lévő 15. lelőhelyen is csak egy kőépületet jelez a légifotó).[17] Minden bizonnyal a helyi bennszülött arisztokrácia egy képviselője építette az első kőépületet, amit a feltárt épületben talált, bennszülött női viselethez tartozó fibulák is alátámasztanak. Az objektumok 39%-a (117 darab) sorolható e periódushoz.[18] A 2. századi objektumoknál többnyire csak a festett és nyers színű kerámia mennyiségének növekedése jelzi, hogy már a villagazdasághoz tartozott. Az objektumtípusokban viszont megfigyelhető némi változás az 1. századhoz képest. Például a méhkas alakú vermek, *„dögkutak"* teljesen eltűntek a 2. századra. A földbe mélyített házaknál pedig a nagyobb méret, a középvonalban három cölöplyuk túlsúlya és az épülethez való tájolás jellemzi a villagazdaság objektumait. Ugyanaz a népesség élt tovább a telepen, egyre inkább romanizálódva. Csak ritkán mutatható ki idegen eredetű lakosság.[19] Néha nincs is bennszülött jellegű anyag egyes házakban, amelyeknek ezek szerint idegen eredetű, romanizált tulajdonosa lehetett (például 464., 1045. ház).

Severus-kor

A markomann háborúk során történt pusztulást s a villagazdaság súlypontjának áthelyeződését mutatja a feltűnően kevés Severus-kori leletanyag (egy szórvány érem, három szórvány térdfibula, négy övveret/csat és két *terra sigillata*),[20] holott a *limes* mentén a 2–3. század fordulója általában a virágkor. Az objektumok 8%-a (25 darab) tehető erre az időszakra, s még kb. 30 objektumban volt ilyen korú feltöltés. Ezt elsősorban a tégla- és kődarabok jelzik, amelyek valószínűleg a kőépület pusztulása utáni planírozáskor kerültek a környező árkokba, gödrökbe. A Severus-korban feltöltött objektumokat is az Antoninus-korban használhatták. A fel nem tárt nyugati részen a felszíni leletek alapján több kőépület is lehetett, így itt a villagazdaság élete töretlenül folytatódhatott.

Késő római kor

A 4. században újból beindult az élet,[21] amelyet elsősorban az érmek jeleznek (26 darab). (7. kép) Ezek többsége felszíni szórványként,[22] esetleg az Árpád-kori objektumok belsejéből, gyakran átfúrva kerül elő (például lyukas Licinius érem a 722. kemencében, félig átlyukasztott II. Constantius érem az 1082. házban). Ez utóbbiakat másodlagosan felfűzve, valószínűleg a ház, illetve kemence tulajdonosai viselhették.

Az objektumhoz köthető érmek nagy része a feltárási terület keleti részén került elő: 722. kemence (Licinius), 790. árok (római érem), 796. gödör (Iulianus), 811. gödör (4–5. századi érem). Ezek a gödrök részben árkok mellett vannak (lásd 785., 794. árok), így lehetséges, hogy a késő római korban ta-

[16] *Érem egy darab. Fibulák: Flavius–Antoninus-kor hat darab, 2. század öt darab (OTTOMÁNYI 2016, 5. ábra).*

[17] *A vicusok és villák elkülönítésének problémáját részletesebben lásd: OTTOMÁNYI 2007A, 209–219.*

[18] *A „kora római" jellegtelen anyagúakat is ide tettük, főleg akkor, ha volt már benne festett kerámia. A csak simított és kézzel formált kerámiát tartalmazó objektumok az 1. századi csoportnál szerepelnek. Hét darabról mondható el, hogy Hadrianus kori, kettőről, hogy Antoninus-kori. A többinél nem lehet különbséget tenni a 2. századon belül. Amelyikben kő/tégla van, az lehet, hogy később töltődött fel, de kerámiája kora római s nem Severus-kori, például 203, 215. stb. objektumok.*

[19] *Lásd Rajna-vidéki fibula az 1045. házból.*

[20] *Az érem (Geta 198–209), az egyik térdfibula és egy övveret a fel nem tárt, nyugati részről való.*

[21] *Valószínűleg folyamatos volt az élet a 3. században is, azonban a század második felének szegényes leletanyaga nem különíthető el, s ilyen korú érmek sincsenek. Ásatás hiányában bővebb információ nem áll rendelkezésünkre a villagazdaság 3. századi életéről.*

[22] *A szórványok a feltárt terület egészéről, illetve a nyomsávból kieső nyugati részről származnak.*

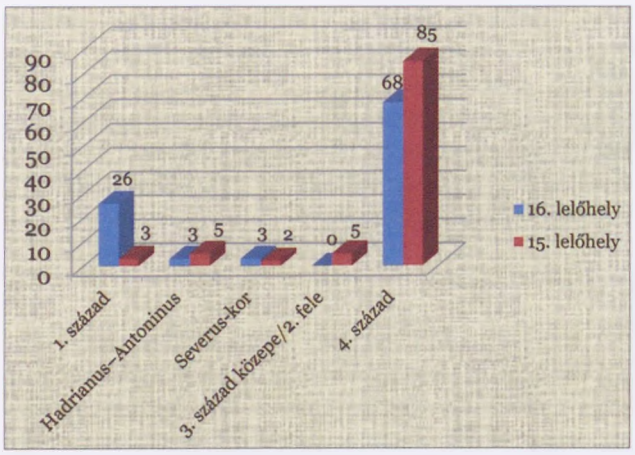

7. kép: Éremmegoszlás a 15–16. lelőhelyen (százalék)
Abb. 7: Die Verteilung der Münzen der Fundstellen 15–16 (Prozent)

golták ezek az árkok a területet, vagy pedig a gödrök tartoztak egy 4. század 2. felében/végén itt lakó, kisebb csoporthoz.[23] A gödrök szomszédságában van az 5. század eleji temetkezés is (717. sír).

Az érmek kora Nagy Constantinustól (Kr. u. 313–315), Valentinianusig (Kr. u. 378) terjed, illetve az egyik gödörből előkerült egy 4–5. század fordulóra tehető kisbronz is.[24]

Hasonlóképpen szórványként került elő pár darab 4. századi T-fibula és hagymafejes fibula (hat darab), egy ezüst szíjvég és egy nyílhegy.[25]

5. század első fele

Van egy csontvázas sír (717. objektum), amelynek csatjai, kése, csont tűtartója már az 5. századi barbár népességhez (hunokhoz?) kapcsolható.[26]

TELEPOBJEKTUMOK[27]

Az objektumtípusokat tekintve legtöbb a gödör (128 darab) és az árok (64 darab). Van egy kőépület, 44 földbe mélyített ház, mintegy tíz műhely, 29 agyagnyerő gödörkomplexum, 14 kemencés, nyolc cölöplyukas objektum. A kora római lósír (1373. objektum) és az 5. század eleji temetkezés (717. objektum) már nem a telepobjektumokhoz tartozik.[28] (8–9. kép)

Árkok

A patak feletti, ártérből kiemelkedő, alacsony dombháton számos árok (összesen kb. 400-at tártunk fel) gyűjtötte össze és vezette le a csapadékvizet a patakba. Az árkok kora, a kevés leletanyag és az egymásba ásott objektumok miatt, többnyire kérdéses. (3–5. kép) Biztosan római kb. 64 árok, ami a római objektumok 21%-a.[29]

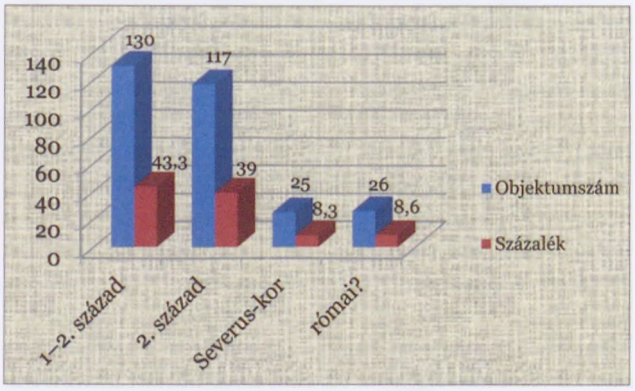

8. kép: Az objektumok kor szerinti megoszlása
Abb. 8: Die Verteilung der Objekte nach Chronologie

[23] *A 796. gödör az egyetlen, amelyben nincs Árpád-kori anyag. A 192. gödör is a keleti szélen van, de ebben kora római as(?) került elő.*

[24] *Ennél későbbi egy bizánci érem (582–602).*

[25] *A 17. objektumban a nyílhegy mellett kevert, késő bronzkori, késő római és Árpád-kori kerámia volt.*

[26] *Téglalap alakú, padkás sírgödör (h=2 m, sz=0,9 m, mé=75 cm), kelet-nyugati tájolás, háton fekvő, nyújtott helyzetű csontváz. Mellékletek: szögletes vas csat, kerek ezüst csat (csattestre hajló tüskével), két vaskés, csont tűtartó.*

[27] *Az objektumok száma mintegy 300 volt. Ezen belül van kilenc olyan objektum, ahol ugyanazon a számon fut a bontáskor elkülönülő ház és gödörkomplexum (244., 265., 295., 2208., 2209. objektum) vagy ház és árok (330. objektum), kemence és gödörkomplexum (1900., 2008., 2009. objektum). Nyolc esetben „a-b"stb. betűvel jelölt objektum különíthető el a fő számon belül (például 388. árok, 388b és 388c házak stb.). Körülbelül 15-nek a kora kérdéses. Van még mintegy 40 árok, amely kevés római leletanyagot is tartalmaz, de elhelyezkedésük alapján (például Árpád-kori házat vesznek körbe) biztosan nem a római időszakhoz köthetők. Az üres gödrök s árkok egy része is tartozhatott még a római korba, de leletanyag hiányában ezeket nem lehet egyik periódushoz se besorolni. Az objektumrajzokat készítette, digitalizálta (és közben a felét elvesztette) a Stonehenge Kft.*

[28] *OTTOMÁNYI 2006, 76. (A lósír, Mráv Zsolt szíves szóbeli közlése alapján, kora római).*

[29] *Ebből némelyik több számon fut, vagy kora kérdéses, mert egyes szakaszain római, máshol pedig Árpád-kori kerámia került elő belőle. Miután az árokba belefutó, illetve azt vágó vagy keresztező, más korú objektumok anyaga is az árokátvágás anyagaként lett nyilvántartva, így koruk megállapítása bizonytalan.*

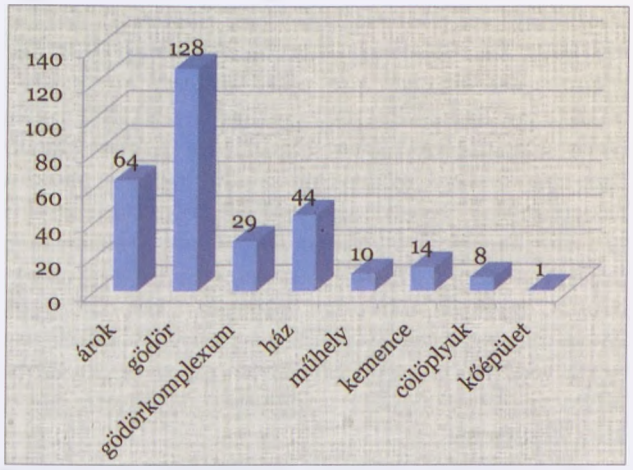

9. kép: Az egyes objektumtípusok mennyiségi megoszlása
Abb. 9: Die Verteilung der Objekttypen nach Anzahl

Valószínűleg 1. századi két, nagy, széles, több ágra tagolódó árokrendszer a terület északi felén.[30] Egyikük egy négyszögletes területet fog közre (566. objektum), a másik belsejében helyenként cölöplyukak találhatók (381–388. objektum). (1. tábla 1) Hasonló, több ágra oszló, néha cölöplyukat is tartalmazó árok még például az 1136., 1218. objektum is. Az egész területet behálózó keskenyebb, párhuzamos vagy egymást metsző árokrendszerek éppúgy szolgálhattak a római villagazdaság területének felosztására, mint az Árpád-kori falu tagolására.

A nagy felületű feltárásoknak köszönhetően egyre több helyen kerülnek elő a római korból árokrendszerek, amelyek gyakran észak-déli és kelet-nyugati irányban egyaránt behálózzák a területet. Balatonbogláron például négyzethálós rendszert alkotva, több korszakot átívelve, a település gazdasági részéhez tartoznak (2–3. század).[31] Érdhez legközelebb Biatorbágy–Törökbálint határában, egy római *vicus* vagy villagazdaság területét tagolják derékszögű árkok, amelyek vonalát néha kőrakások kísérik.[32]

A 284. árok esetleg felszíni, gerendaszerkezetes ház lehetett: nagyméretű, téglalap alakú, egyharmadnál osztott ház, amelynek a keleti fala és az északi vége hiányzik. (10–11. kép) Meglévő mérete: kb. 11×37 méter, de se a végső hossza, se a teljes szélessége nincs meg.[33] Tájolása megegyezik a 297. kőépületével.

Gödrök, gödörkomplexumok[34]

A gödrök többsége sekély, rendeltetése kérdéses. A mélyebb tárolóvermek közül legkorábbiak — 1. század közepe/2. fele — a mély, méhkas alakú formák (kilenc darab). Kicsit későbbiek — 1–2. század forduló — a teljes állatcsontvázat tartalmazó *„dögkutak"* (öt darab).[35]

Égett betöltés, paticsréteg kevés gödörben található. (2. tábla 2–3) Házbetöltésre, esetleg munkagödörre utalhatnak az őrlőkőtöredékek (például 251., 694., 1027. gödör). (2. tábla 6) A betöltésben lévő tégla, illetve sok kő a kőépület omladékkal való feltöltést jelzi. Megközelítőleg 16 ilyen gödör van, amelyeket a markomann háborúk (vagy a kőépület esetleges átépítése) után tölthettek fel. (2. tábla 5) A munkagödröket elsősorban formai jegyek alapján

10. kép: A 284. objektum déli fele
Abb. 10: Südlicher Teil des Objekts 284

[30] *OTTOMÁNYI 2016, 10. kép 2 (388. árok), 11. kép (566. árok).*

[31] *Balatonboglár–Berekre-dűlő (1994–1995) (BONDÁR–HONTI–KISS 2000, 95, XVI. T. 5–6); Balatonboglár–Berekre-dűlő, Klapka u. (2002–2003) (HONTI et al. 2004, 9); Balatonlelle–Kenderföld (HONTI el al. 2004, 15–16); Balatonszemes–Bagódomb (2000) (Honti et al. 2002, 34); Fonyód–Bézseny-puszta (1–2. század) (HONTI et al. 2004, 34–36).*

[32] *REMÉNYI–TÓTH 2004, 160–167; MIKLÓSITY SZŐKE 2009; OTTOMÁNYI 2014b, 112, Fig. 17.*

[33] *Az árkok szélessége 50–130 cm, mélysége -50–90 cm.*

[34] *A gödrök száma 128 volt (43%), gödörkomplexumoké 29 (9,6%). Részletesen lásd az 1. századi, bennszülött telepet bemutató cikkben: OTTOMÁNYI 2016, 3–5. tábla.*

[35] *ORAVECZ–MRÁV 2009, 47–48, 8. kép, 9. obj.*

11. kép: A 284. objektum déli végének foltja
Abb. 11: Ende des Objekts 284

különíthetjük el (padkák, cölöplyukak, téglalap alakú gödrök).

Gödörcsoportok több helyen megfigyelhetők. Néha gödörsort alkotnak, néha pedig egy-egy házat vesznek körbe.

A nagy, alaktalan, többnyire agyagnyerő gödörkomplexumok némelyike lehetett munkagödör vagy műhely is, például az ovális házakhoz besorolt, középen egy cölöplyukkal rendelkező 770. objektum. (9. tábla 4) Cölöplyuk is gyakori a gödörkomplexumokban. Ezek esetleg munkagödrök feletti védőtetőket tarthattak, s nem önálló házak (például 295., 693., 1328., 1998. objektum). Előfordul, hogy házat ástak bele vagy fordítva, a korábbi házból lett később gödörkomplexum. (9. tábla 5) Elhelyezkedésükben szabályosság nem figyelhető meg. A házcsoportok között, illetve a település szélén egyaránt előfordulnak.

Műhelyek

Önálló objektumként tíz különíthető el. Ehhez járulnak a munkagödörrel rendelkező kemencés műhelyek (mintegy öt), illetve a földbe mélyített házak közzé sorolt, műhelyfunkciót (is) betöltő objektumok, továbbá néhány nagyobb munkagödör is idetartozhat.

Méretük jóval nagyobb, mint egy gödör, de kisebb, mint a lakóházaké, kb. 6–10 m² között mozog. Formájuk többnyire lekerekített sarkú ovális (209., 236., 1052. objektum) (12. kép), majdnem szögletes (223., 477. objektum) vagy szabálytalan (701. objektum), esetleg csak a fél objektum van meg (2235. objektum). Belsejükben gyakoriak a padkák s a mélyebb munkagödör (209. objektum). A 236. objektum nagyméretű, gödrökkel tagolt, szélén a padkán hat cölöplyuk, amely valószínűleg a védőtetőt tartotta a munkagödrök felett (közepén égett, paticsos folt, talán tűzhely).[36] Hasonló szerkezetű a 701. objektum is, egyik oldalán négy cölöppel.[37] Két cölöplyuk van a majdnem téglalap alakú, sekély 477. objektum egyik végén és a 2235. fél objektumban is. Ez utóbbiban vassalakos gödör s tűzhely is található, bár a kora kérdéses.[38]

Analógiaként érdemes megemlíteni a budaörsi *vicus*ban előkerült műhelyeket, amelyeket egyrészt formai sajátosságok, másrészt a méret, harmadrészt pedig a leletanyag alapján sikerült elkülöníteni.[39]

12. kép: A 1052. objektum foltja
Abb. 12: Das Objekt 1052

Házak

A lelőhelyen 44 került elő,[40] a római objektumok 14,6%-a.

A bennszülött, kelta lakosság jellemző házformája a félig földbe mélyített ház, amely az egész Kárpát-medencében jelen van, a vaskori hagyományokat folytatva, az 1. és 2. század folyamán.[41] A villagazdaságokban a munkások lakóhelyei s a műhelyek készültek ilyen formában, még a 3–4. században is.

[36] *OTTOMÁNYI 2016, 6. t. 5.*

[37] *Budaörs A/3b forma (OTTOMÁNYI 2012, 104, 85. kép); OTTOMÁNYI 2016, 5. tábla.*

[38] *Római kerámiája nincs, de összeér, esetleg egy gazdasági egységet alkot a 2204b házzal.*

[39] *OTTOMÁNYI 2012, 133–138. Lásd még a házak funkciójánál.*

[40] *Ebből néhány bizonytalan vagy a formája vagy a funkciója vagy a kora miatt. A gazdasági funkciót betöltő, szabályos formájú, földbe mélyített műhelyeket is besoroltuk a formák közzé.*

[41] *BUDAI BALOGH 2009; OTTOMÁNYI 2012, 104 (további irodalommal); BÍRÓ 2015; BÍRÓ–MOLNÁR 2015.*

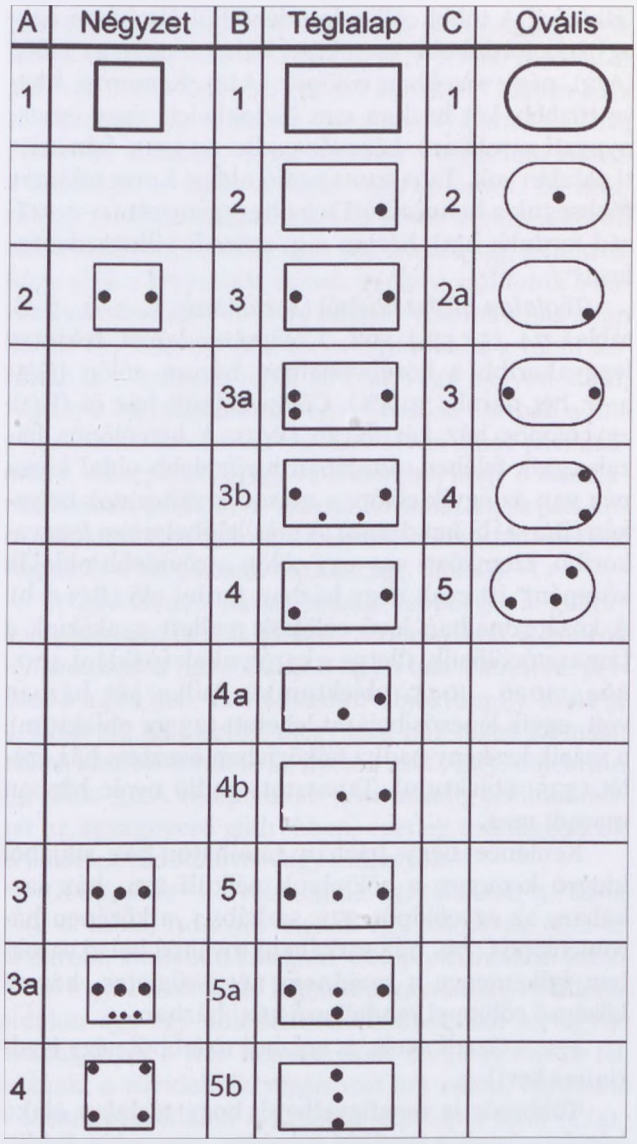

13. kép: Az érdi telep háztípusai
Abb. 13: Die Haustypen der Siedlung von Érd

Házformák (13. kép; 1., 3–9. tábla)

Legtöbb a téglalap alakú (24 darab), fele ennyi az ovális (11 darab), és kilenc darab a négyszögletes ház. (Biztosan kerek ház nincs.)[42] Korukat tekintve majdnem a fele (47,7%, 21 darab) az 1–2. század fordulójára tehető. Ebben a periódusban a házformák eloszlása megközelítőleg egyenletes. A 2. században (23 ház, 52,3%) viszont dominál a téglalap alakú forma. (14. kép) A századon belül elkülöníthetünk négy házat, amelyet Hadrianus kori *terra sigillata* keltez, tehát a század első felében lakhatták.

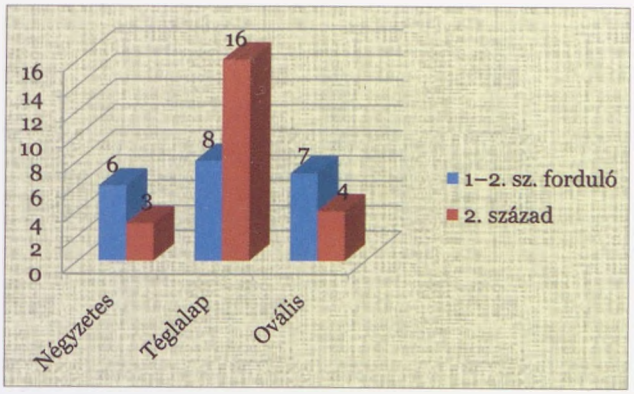

14. kép: A földbe mélyített házak forma s időrend szerinti összefüggése
Abb. 14: Zusammenhang der Grubenhäuser nach Form und Chronologie

Tapasztott padló 11 házban maradt ránk (27,3%), ebből három ovális, a többi téglalap alakú.

A házakat a formákon belül tipologizálni a cölöpelrendezés alapján lehet, bár ez a pusztulás következtében nem biztos, hogy mindig az eredeti állapotokat rögzíti.[43] (15. kép; 2. táblázat) A cölöp nélküli ház legtöbb a négyzetes formánál (44%), a másik két formánál majdnem egyenlő (18–21%). Érden feltűnően sok a középvonalban található három cölöp (tíz darab), a négyzetes házak 33%-a, a téglalap alakú házak 29%-a. Jóval kevesebb (nyolc darab), a máshol legjellemzőbb, rövidebb oldalak közepén, szemközt található egy-egy cölöp (téglalap 16,6%, ovális 18%, négyzetes házak 11%-a). Az ovális házakra a középső egy cölöp a jellemző (45,5%), a téglalap alakúaknál sok még a két cölöp (25%).

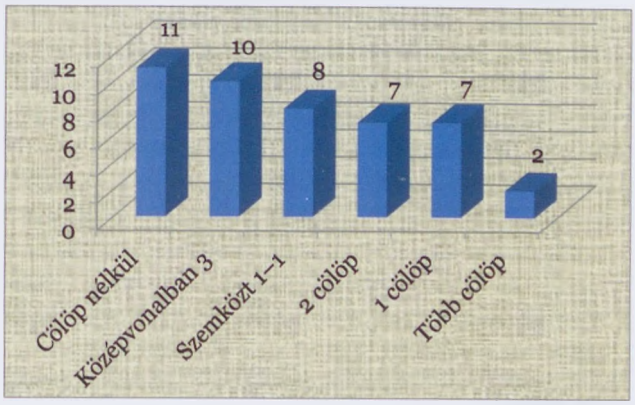

15. kép: Cölöpelrendezés az érdi házaknál
Abb. 15: Pfostenstellung in den Häusern von Érd

[42] *Ugyan a térkép jelöl hármat, de ezek közül fotó alapján biztosan ovális a 484. objektum, kettő pedig csak fél ház, közülük a 248. szintén ovális lehetett, a 279. az objektumlap szerint négyzetes (bár lehet egy nagyobb ház részlete vagy mellette lévő gödör is).*

[43] *BUDAI BALOGH 2009, Tab. 1; OTTOMÁNYI 2012, 84. kép.*

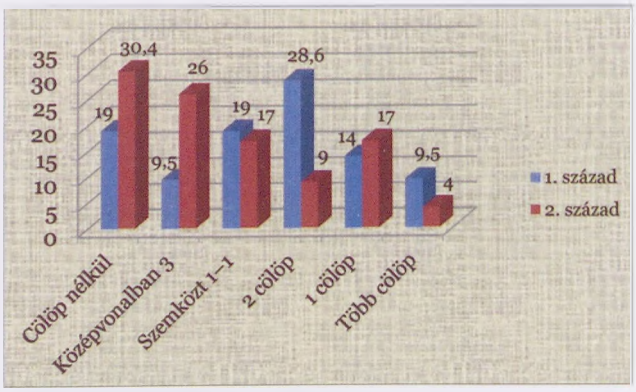

16. kép: A cölöpelrendezés alakulása a bennszülött telep és a villagazdaság házainál (százalék)
Abb. 16: Die Pfostenstellung der Häuser in der einheimischer Siedlung und im Gutshof (Prozent)

Ha ezen belül megnézzük a villagazdaság házait, láthatjuk, hogy a cölöp nélküli házak után a középen három cölöp a leggyakoribb (26%). Nagyjából ugyanannyi van a szemközti egy-egy cölöpből, mint az egycölöpös házból. A többi cölöpelrendezés jóval kevesebb arányú. (16. kép)

A cölöpök helye, számuk, esetleg hiányuk szorosan összefügg a házak felmenő falával, tetőzetével. E rekonstrukciós problémákra részletesen jelen tanulmányban nem térünk ki.[44]

A padka kevésbé jellemző az érdi telep házaira. Mindössze öt házban fordult elő (egy négyzet, két-két téglalap és ovális forma), ebből kettőnél lépcsőszerű bejárathoz tartozott (1315., 2330. objektum). A padkák elsősorban a cölöp nélküli házakra jellemzőek, amelyek gyakran műhelyfunkciót töltenek be.[45] A kemencés házakról később esik szó.

*Négyszögletes ház*ból (3. táblázat; 6. tábla) kilenc (20,5%) volt. Legtöbb a cölöp nélküli ház (A/1. típus: 44%), ezen belül a többsége 1–2. századi gödörház (három darab),[46] illetve van egy 2. századi, félig földbe mélyített ház is.[47] Gyakori még a középvonalban lévő három cölöp (A/3–3a. típus: három darab, 33%), amelynek egyik változata az, amikor az oldalfalnál és a sarkokban még több kisebb cölöp is található.[48] A többi cölöpelrendezésből általában egy-egy ház fordul elő: szemközti oldalon egy-egy cölöp (A/2), négy sarokban cölöpök (A/4). Kemence, illetve tűzhely két házban van (északkeleti vagy északnyugati sarokban). Lépcsős padka az 1315. ház keleti oldalán volt. Tapasztott padló nincs. Korát tekintve többségük a bennszülött telephez tartozott (1–2. század forduló: hat), három a 2. századi villagazdasághoz.[49]

*Téglalap alakú ház*ból (4. táblázat; 1., 3–4., 7–8. tábla) 24 (54,5%) volt. Cölöpelrendezést tekintve leggyakoribb a középvonalban három cölöp (B/5-a–b: hét darab, 30,4%). Cölöp nélküli ház öt (B/1), egycölöpös ház két darab (B/2). A kétcölöpös házak egyik felében, általában a rövidebb oldal közepén van az egyik cölöp, a második változatos helyeken (B/4-a–b; hat darab). A más lelőhelyeken leggyakoribb, szemközti egy-egy cölöp a rövidebb oldalak közepén[50] itt csak négy házban fordul elő (B/3-a-b). A középvonalban lévő cölöpök mellett gyakoriak a támasztócölöpök, illetve a karólyukak (például 400., 464., 1026., 1045. objektum).[51] Padka két házban volt, egyik lépcsős bejárat lehetett (2330. objektum), a másik keskeny padka félkörívben övezte a ház szélét (535. objektum). Tapasztott padló nyolc házban maradt meg.

Kemence négy házban található: ház síkjából kiugró kemence a cölöplyuk nélküli 274. ház sarkában, az egycölöpös 371. sarkában, a középen háromcölöpös 379. ház sarkában; továbbá belső sarokban kőkemence a majdnem négyszögletes, három középső cölöppel rendelkező 464. házban.

1–2. századi nyolc, 2. századi 16 (ebből négy Hadrianus kori).

Többször is megfigyelhető, hogy téglalap alakú házakat ástak a korábbi árkokba, vagy pont fordítva, az árkok vágják a házakat. Ezek kormeghatározása néha problémás. Egyértelmű a helyzet, ha az árok elviszi a ház szélét, például 2204a árok és 2204b ház esetén.[52] A 388. árokban lévő két ház valószínűleg későbbi, mint az árok, mert a házak teljes formája látszik. (1. tábla) Ugyanakkor a 388c ház esetében az árok sekélyebb, s így nem is tehette tönkre a házat

[44] *TIMÁR 2007; TIMÁR 2011, 294–298; OTTOMÁNYI 2012, 143–144.*

[45] *OTTOMÁNYI 2012, 110. kép 1; OTTOMÁNYI 2014a, 10. tábla.*

[46] *206. kemencés ház, 275. házrészlet, 279. fél ház (esetleg 278. házrészlettel együtt alkot egy téglalap alakú házat).*

[47] *1315. fél ház, lépcsős padkával a keleti oldalnál (déli vége hiányzik).*

[48] *Ugyanez a típus a 464. ház is, amely enyhén téglalap alakú, így oda soroltuk be (B/5b). Ezek a négyzetes házak az Árpád-kor jellemző házformájára hasonlítanak. Mind a 400., mind a 464. lehetne akár Árpád-kori is, de az a kevés leletanyag, amely előkerült belőlük, római volt.*

[49] *A 206. kemencés ház forma alapján lehetne Árpád-kori, de leletanyaga kora római, kivéve egy hullámvonaldíszes, kézi korongolt peremtöredéket, amely valószínűleg a házat vágó Árpád-kori árokból származott.*

[50] *GROH–SEDLMAYER 2006, 124, Abb. 119; ZIMMERMANN 1992, Abb. 123–132 (négyzet és téglalap): két fő típust különít el az 1–6. századi gödörházakon belül, a két- és hatcölöpös formát.*

[51] *GROH–SEDLMAYER 2006, Abb. 118, A/4, Abb. 113. O14 stb; ZIMMERMANN 1992, Abb. 32. GH 29, Abb. 137.*

[52] *OTTOMÁNYI 2016, 8. t. 3.*

akkor se, ha későbbi. A leletanyag nem mindig segít, hiszen a házak az árokkal együtt lettek bontva. A 388b háznál a felső 20 cm-nél került elő három kora római érem (19. tábla 4): Claudius, Traianus és Diva Faustina. Közülük természetesen a legutóbbi keltezi a 2. század 2. felére a házat vagy az árkot. De miután az árokból máshol nagyon kevés kerámia került elő, a két háznál pedig igen sok leletanyag, feltehető, hogy ezek a kerámiák, érmek és *terra sigillaták* a házakhoz tartoznak. A 388c házban viszont a ház alján került elő Flavius-kori *terra sigillata*, s a többi kerámia is 1. századi, tehát az árok vagy nagyon korai, rögtön a foglalás utáni, vagy ebben az esetben a ház a korábbi és az árok 2. századi. Mivel a ház párhuzamos a villaépülettel, így valószínűbb, hogy a Hadrianus korban ásták az 1. századi árokba. Az Árpád-kori árkoknál egyértelmű a helyzet, számtalan esetben vágják át a kora római házakat. (3. tábla 1)

A problémás házak másik csoportja a gödörkomplexumokban található. Amennyiben a gödrök tönkretették a ház formáját, úgy a ház a korábbi, például a 244., 511., 2208., 2209.? objektum (5. tábla 3; 9. tábla 5), ha viszont megvan a ház teljes formája, akkor később ásták bele, ilyen a 268., 295. objektum (3. tábla 3). A cölöplyukak sem mindig jelölnek házat az agyagnyerő gödrökben, esetleg munkagödrök is lehettek védőtetővel vagy műhelyek.[53]

Ovális ház[54] 11 volt (25%). (5. táblázat; 5. tábla 1–3; 9. tábla) A házak felében egy cölöp van (C/2-a: öt darab), általában középen. Cölöplyuk nélküli kettő (C/1). Ugyancsak kettő lehetett a szemközti, rövidebb oldalon egy-egy cölöpelrendezésűből, bár az egyik háznak csak a fele maradt ránk (C/3). A másik fél háznak, a rövidebbik végén volt két cölöp, kérdéses a szemközti oldalon is tartotta-e cölöp a tetőt (C/4). Három cölöp volt egy esetben, ebből kettő egymással szemben a sarokban (C/5). Kemence egyik házban sincs. Padka két cölöp nélküli házban volt. Döngölt padló egy, tapasztott padló két házban maradt meg. Korát tekintve: 1–2. századi hét, 2. századi négy.

Kemencés házak (5. tábla 4–5)

Ebből a típusból hatot tártunk fel (a házak 14%-a), a négyzetes házakban kettő, a téglalap alakúakban pedig négy fordul elő. A négyzetes házak 22%-ában, a téglalap alakúaknak a 16,6%-ában fűtöttek. Ezen belül inkább a 2. századra jellemző.[55] A 464. ház majdnem szögletes, itt található az egyetlen kőkemence.[56] (17. kép)

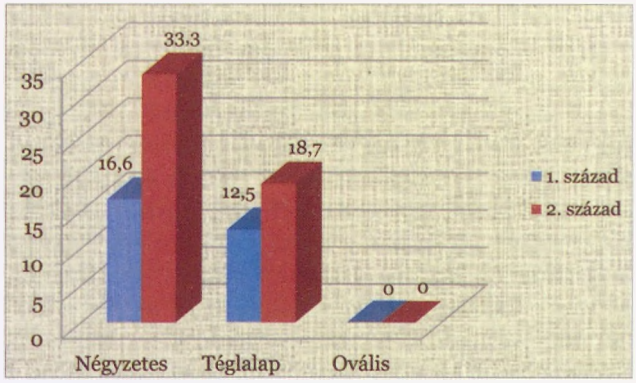

17. kép: A kemencés házak korszakonkénti megoszlása az egyes házformákon belül (százalék)
Abb. 17: Vomhundertsatz der Hausertypen mit Ofen, chronologisch (Prozent)

Ház síkjából kiugró kemence van az 1. századi 206., 274. és a 2. századi 371. és 379. házaknál. A maradék nem kemence, csak tűzhely, s a házon belül található, az egyik sarokban (312. objektum). Három kemence az északkeleti, kettő az északnyugati és egy a délkeleti sarokban fordul elő. Van még két ház, amelyhez közel, de a házzal nem összefüggően került elő a kemence (2208. és 2209. objektum). Mind a kettő gödörkomplexum, így a ház s a kemence is lehetnek különböző korúak.

Kemence és tűzhely együtt, a ház két sarkában csak a 206. négyzet alakú gödörházban található.[57] Funkciót tekintve a nagyobbak (13–15 m² között) már fűthető lakóházak voltak. A kisebbek (6–10 m² között) inkább műhelyek lehettek. Erre utal némelyiknél a belső, kemencéhez csatlakozó munkagödör is (206. objektum).

Analógiaként említhető a budaörsi *vicus*, ahol a házak 24%-t fűtötték.[58] Budai Balogh Tibor vizsgálatai alapján legmagasabb százalékban az eraviszkusz terület házaiban található tüzelőberendezés.[59]

Házak mérete, funkciója

A 16. lelőhelyen feltárt házak fele kicsi volt, mérete alapján inkább gazdasági építménynek (műhely, tároló), semmint lakóháznak tekinthető.

A négy legkisebb, mintegy 5 m²-es objektum közül az egyik hosszú, keskeny téglalap alakú műhely (397. objektum, B/4a). A másik hasonló forma, de ke-

[53] *Például a 236. komplexum szélén a cölöplyukak félkörívben veszik körbe a középső műhelyt. Ilyenkor már lakóházról semmiképpen nem beszélhetünk.*

[54] *Elkülönítésük a lekerekített sarkú, téglalap alakú házaktól nem mindig egyértelmű.*

[55] *Hasonló fejlődés figyelhető meg a budaörsi vicusban (1–2. század: 16%, 2. század: 27%). Lásd: OTTOMÁNYI 2012, 141.*

[56] *Hasonló, majdnem négyszögletes házak sarkában kőkemence a 2–3. században Pátyon (OTTOMÁNYI 2007a, 165, 69. kép, 127. kép), Budaörsön (OTTOMÁNYI 2012, 138, további analógiák a 465. lábjegyzetben).*

[57] *Ennek oka lehet egyrészt a gazdasági (műhely) funkció, vagy pedig nem egykorú a két tüzelőhely.*

[58] *OTTOMÁNYI 2012, 138–142; OTTOMÁNYI 2015, 145–147.*

[59] *BUDAI BALOGH 2009, 78–80.*

mencével (371. objektum, B/2). Analógiát Budaörsön, a római *vicus*ban találunk hozzá.[60] A harmadik (692. objektum, A/3a) felül négyzetes, bontáskor majdnem kerek kis műhely. Hasonló kerek objektumok, néha cölöppel a közepén szintén Budaörsön fordulnak elő, Severus-kori anyaggal feltöltve.[61] A 275. egy kis szögletes házrészlet, formája nincs meg teljesen. Fele-fele arányban tartoznak a korai, bennszülött telephez (275., 692. objektum), illetve a villához (371., 397. objektum).[62] A még mindig kicsi, 6–8 m² területű házból négy van, kettő 2. századi (380., 511. objektum), a másik kettő korábbi (220., 770. objektum). Mind a három házforma előfordul közte.

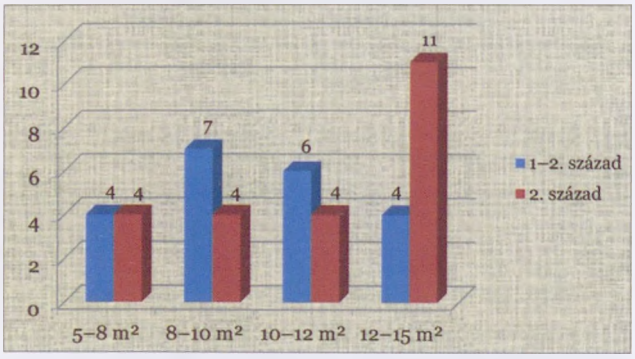

18. kép: A házak méret és kor szerinti megoszlása
Abb. 18: Die Verteilung der Häuser nach Grösse und Chronologie

Kicsit nagyobbak a 8–10 m²-es házak, összesen 11 van. Itt is több a korai, bennszülött telephez tartozó építmény: 244., 248., 274., 279., 295., 313., 2331. objektum. A 2. századra mindössze négy tehető: 268., 379., 388b, 400. objektum. Többségük téglalap alakú (hat darab), a négyzet és ovális házból két-három található.

10–12 m²-es ház tíz volt: hat 1. századi, négy 2. századi.[63] Többsége téglalap (öt darab) és ovális (négy darab), mindössze kettő szögletes. Általában itt szokták meghúzni a határt, és a 10 m² feletti házakat már lakóháznak tarja a kutatás,[64] bár egyes kutatók 12 m²-re teszik e választóvonalat.[65]

12–15 m² közötti ház 15 van Érden, ebből is kb. négy-öt ház, amely 15–16 m2-es, a többi ennél kisebb.

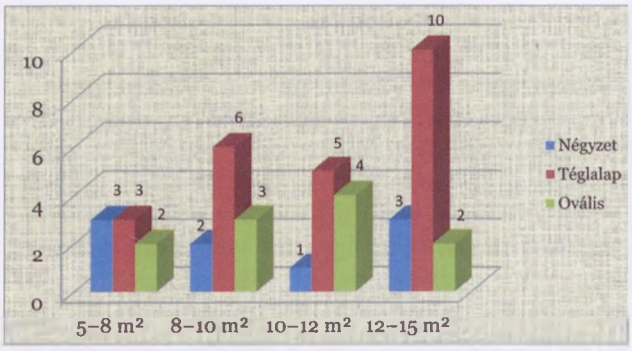

19. kép: A házak méret és forma szerinti megoszlása
Abb. 19: Die Verteilung der Häuser nach Grösse und Form

Itt már a forma is jellegzetes, ugyanis a többségük téglalap alakú, többcölöpös ház (tíz darab).[66] De van köztük három négyszögletes (206. kemencével, 312. tűzhellyel, 2202. objektum) és két ovális ház is (330., 362., objektum). Korát tekintve itt már a házak többsége 2. századi (11 darab),[67] és mindössze négy a korábbi.[68]

Tehát a nagyobb, több cölöpös lakóházak jellemzőek inkább a villagazdaság időszakára, míg az 1. század és 1–2. század forduló inkább kisebb házakban bővelkedett. (18–19. kép) Az egyetlen nagyobb, 30 m²-es gödörház (236. objektum) már nem lakóház, inkább a védőtetős műhelyek (munkagödrök, gödörkomplexumok) közé sorolható.[69] A négyzetes házak többsége kisebb méretű, míg a téglalap alakú házak között jóval több a 10 m² feletti.

Amennyiben 10 m²-nél húzzuk meg a lakóház kategória határát, 19 ház (43%), ha 12 m²-nél, akkor 29 ház (66%) esik a gazdasági kategóriába. Ugyanakkor minden esetben figyelembe kell venni a helyi sajátosságokat is. Például Albertfalván a *vicus* lakógödrei 4–11 m² közötti méretben készültek.[70] A mauterni *vicus*ban pedig a házak háromnegyede 5–10 m² közötti. Budaörsön a házak többsége 14–18 m², így ott a gazdasági funkcióhoz az 5–12 m² közötti házakat soroltuk. Érden mindezek alapján az alsó 10 m²-es határt tarthatjuk elfogadhatónak a lakóházaknál. Ha a házak többsége ugyanis műhely vagy

[60] *OTTOMÁNYI 2012, 134, 89. kép, B/1b típus, 110. kép 4–6. Mind az 1., mind a 2. században előfordul.*

[61] *OTTOMÁNYI 2012, 105. kép, D/5. típus, 110. kép 2.*

[62] *A 397. objektumban csak bronzkori kerámia volt, de a forma s tájolás alapján valószínűleg a villagazdasághoz tartozott.*

[63] *1. század: 205., 259., 2208., 2209., 2204b, 2330. objektum; 2. század: 278., 376., 464., 1315. objektum. Többsége téglalap (öt darab) és ovális (négy darab), mindössze kettő szögletes.*

[64] *BUDAI BALOGH 2009, 78.*

[65] *Szőnyi Eszter a ménfőcsanaki, mosonszentmiklósi és levéli római telep földbe mélyített objektumainak tárgyalásánál ugyancsak méret alapján különítette el a lakóházakat (12–15 m²) a műhelyektől (5–9 m²). (SZŐNYI 2005, 402.)*

[66] *A cölöpök száma és a ház mérete között több kutató is felfedezett már összefüggést: ZIMMERMANN 1992, 184–185, Abb. 145: a kétcölöpös házak átlagos mérete 8 m², a hatcölöpös házak nagyobbak (10,5 m²). Ez utóbbiak többnyire mélyebbek is.*

[67] *237., 312., 330., 333., 362., 388c, 464., 535., 1026., 1045., 1084. objektum.*

[68] *206., 241., 280., 2202. objektum.*

[69] *Ilyen nagyméretű objektumok is találhatók a budaörsi vicusban. (OTTOMÁNYI 2012, 142)*

[70] *BESZÉDES 2007, 209.*

tárolóhelyiség volt, akkor hol laktak a kora római periódusban?

Másik lehetőség, hogy a házak többsége műhely és lakófunkciót egyaránt betöltött. A háziipar bizonyos fajtái (szövés-fonás, csontfaragás, esetleg fémművesség) nem igényeltek különlegesebb berendezést. Ezek a multifunkcionális házak jellemzők az egész késő kelta és kora római periódusra (bár mindig van egy-két típus, amely kifejezetten műhelyként funkcionált).[71] A földbe mélyített házak méretének és rendeltetésének összefüggéseivel a kelta házak kapcsán részletesen Timár Lőrinc foglalkozott.[72]

Lakosságszám

A házak mérete és a telep lakosságának száma közötti összefüggéseket vizsgálva egyes kutatók arra megállapításra jutottak, hogy átlag négy-öt fő élhetett egy kb. 15 m²-es lakóházban.[73] Érden a bennszülött telep 21 házában fentiek alapján kb. 100 fő lakott, ha az összes földbe mélyített építményt lakóháznak vesszük. Amennyiben csak a 10 m² felettieket, akkor felére csökken a népesség. A 2. századi 23 házban kb. 115 fő élt, vagy ha csak a 15, nagyobb méretű házat nézzük, 75 ember. Ehhez jön még a kőépületben élő család, tehát a villagazdaság idején mindenképpen jóval népesebb volt a település. (Fenti számítások csak a feltárt, mintegy 2,5–3 hektáros településrészletre vonatkoznak).

A házak tájolása (10. tábla)

A házak tájolása többnyire egyforma (északkelet-délnyugat), ezen belül néha pár fokkal eltér (lásd a villaépület körüli házakat s mellettük a kicsit eltérő 1084., illetve a másik oldalon a 333. objektumot).[74] A tájolás nem mindig jelent egy periódust, lehet, hogy az uralkodó széljáráshoz tájoltak. Például a villaépület körüli házakhoz hasonló tájolása van a messzebb lévő 241. háznak is, benne 1. századra jellemző leletanyaggal (amely persze megérhette még a Hadrianus kort is), vagy a 2204b háznak, amelyet vág egy valószínűleg 2. századi árok stb. Ugyanakkor az Árpád-kori házak is néha hasonló tájolásúak: például a kőépület keleti oldalán a 481., 1111. objektum, amelyek szinte teljesen megegyeznek az 1084., biztosan Antoninus-kori anyagot tartalmazó házzal.

Néha összeér két, egymásra merőleges tájolású ház. A 313–312. objektum közül lehet, hogy az egyik lakóház – 312. objektum – volt, a másik pedig gazdasági funkciójú. Az is lehet, hogy nem is egy periódusúak. Több ilyen házcsoport is van.[75] Ezekből a párosokból majdnem kelet-nyugati tájolású a 274., 312., 376., 2330. objektum, (észak)nyugat-(dél)keleti a 205., 237., 2331., 464. ház.

Házsorok

A telepen belül gyakran megfigyelhetők két-három házból álló csoportok, ha nem is egészen házsorok. Néha az egymásutániság is bizonyítható. Egy csoporton vagy soron belül néha ugyanolyan formájú s rendszerű házak találhatók, például a szabályos téglalap alakú 1026. és 1045. házak. De előfordul, hogy teljesen más formájú házak követik egymást, esetleg egy lakóházhoz, gazdasági rendeltetésű kisebb műhely csatlakozik – egymás mellett a 330. téglalap alakú ház és a 331. kemencés műhely(?).

Egy csoportban négy(?) ház volt, amelyeket csak későbbi árkok választanak el: 274., 275., 278., 279. objektum. Koruk az 1. század végére és a 2. századra tehető, némelyek egykorúak (275., 279. objektum), de követhetik is egymást kis eltéréssel (például a 274a kemence későbbi, mint 275. objektum, 278. foltja is rajta van a többin). Esetleg a 278. nagyobb lakóházhoz kisebb méretű gazdasági épületek tartoztak(?).

Egymás alatt északkelet-délnyugati irányú sorban három, egymással összeérő ház volt: foltként egy nagy komplexum jelentkezett, déli vége szabályos téglalap alakban. Ebből lett a 379. ház, de középen és északon is egy-egy újabb, ovális és négyszögletes ház alakult ki (371., 376. ház). A három házból a két szélsőnek kemencéi voltak, a középsőnek pedig tároló verme. A középsőnek és délinek középvonalban cölöpjei. Mind keleti, mind nyugati oldalon különálló

[71] *GROH–SEDLMAYER 2006, 131–133: műhely vagy egyéb mellékhelyiség például a cölöplyuk nélküli kis téglalap (Typ D/1), a szögletes, szemközt egy-egy cölöplyukas forma (Typ A/1-2); OTTOMÁNYI 2012, 133–136, 142; OTTOMÁNYI 2015, 138–143; BÍRÓ 2015, 91–92; Sajópetri kelta házainál ugyancsak elkülönítették a műhelynek tartható formákat (TIMÁR 2007).*

[72] *TIMÁR 2011, 291–293: egy lakóházfunkciót betöltő építménynél elsődleges szempont a méret (alapterület, magasság).*

[73] *Elsősorban kelta telepeken végeztek ilyen vizsgálatokat. Lásd Ménfőcsanak, Sajópetri (TIMÁR 2011, 293), továbbá a budaörsi, római vicusban (OTTOMÁNYI 2015, 147–148, további irodalommal).*

[74] *A villaépülettel megegyező tájolás esetleg módosíthatja egy ház leletanyag alapján történő keltezését is. A 388c házban csak 1. századi leletanyag van (rétegtan!), az 1045. ház 1. századi fibulával (köves betöltés!) stb.*

[75] *A 464. ház is, mind formában, mind időben eltérő lehet a rá merőleges 380. és 535. házaktól. A 237. és 241. házak, bár éppen nem érnek össze, de ugyancsak egymásra merőlegesek. A 274., 275., 278., 279. négy ház (házrészlet) ugyancsak összeér, kis időbeli különbség van közük, s a tájolásuk, illetve formájuk is más. A 2330–2331. házak is összeérnek. A 205–206. háznál az utóbbi kemencéje biztosan vágja a 205. házat. A 371–376–379. házak ugyancsak összeérnek, a középső más tájolású.*

gödrök övezték a házakat.[76] (3. tábla 4) 2. századiak. Egy háztartási egységet alkothattak.

Egymás mellett volt a 295. és 333. objektum: mind a két ház egy nagyobb gödörkomplexum része. A 333-ban Árpád-kori kerámia is van, de vágja egy ilyen korú árok. Koruk az 1–2. század fordulója.

Egymás mellett volt még, összeérve, a 380., 464. és 535. ház (Hadrianus kor). Közelükben, de kicsit messzebb a 388b (2. század második fele) és a 388c. Ebből négynek a tájolása és téglalap alakú formája hasonló (380., 388b–c, 535. objektum). A 464. a többire merőlegesen helyezkedik el (formája és kemencéje is az Árpád-kori házakra hasonlít, de kerámiája római).

Egymás melletti még a 400. és 397. téglalap és négyszögletes alakú házak. 2. századiak.

Talán egy gazdasági egységet alkot az egymással összeérő 693. szabálytalanul négyszögletes, 1. századi gödörkomplexum (ház?) és a délkeleti sarkában lévő, több cölöpös, majdnem kerek, illetve négyszögletes kis műhely (692. objektum: nincs benne lelet).

Ide tartoznak a 1026. és 1045. téglalap alakú házak, a kőépület déli oldalán, mellettük két gödör (1015–1016. objektum), kicsit távolabb kelet felé az 1084. ház, pár fokkal eltérő, hasonló tájolással. Szintén 2. századiak.

A villaépület körül, ugyanilyen tájolással van még több ház is: északnyugaton a 295., 220., 268. objektum, nyugaton a 330., 388c, délen az 1026., 1045. és délkeleten az 1084. ház. Összesen tehát nyolc hasonló tájolású ház veszi körül a kőépületet.[77]

Az északnyugati részen, a kukoricás szélén két gödörkomplexumban lévő kemencés házrészlet(?) van: a 2208. és a 2209. objektum. Tájolásuk hasonló. Mind a kettőnél van egy különálló, magasabb szinten lévő római kemence, amely nem kapcsolódik közvetlenül a házhoz. A 2208. objektumot Claudiustól a Flaviusokon át Hadrianusig tartó *terra sigillaták* keltezik.

A 2330. és 2331. házak az északi erdőszélen, a kőépület közelében vannak, de tájolásuk, mind a kőépülettől, mind egymástól eltérő. 1–2. századiak.

Ezeken a házsorokon belül nehéz a leletanyag alapján elkülöníteni, melyik tartozott a korábbi bennszülött telephez és melyik a 2. századi villagazdasághoz. Még amikor a leletek az 1. századra keltezik is (például az 1045. objektum állatalakos fibulája), a ház tájolása és a többi lelet a 2. század 2. feléből származó betöltést valószínűsít. Hasonló a helyzet a *terra sigillaták* alapján 1. századi 388c házzal, amely ugyancsak a kőépülettel megegyező tájolású, s háromcölöpös szerkezete is a 2. századi házakra jellemző.

Szabadtéri kemence/műhely[78]

Valamennyi sütőkemence (14 darab). Háziiparra utaló edényégető kemence a telep feltárt részén nem került elő. Koruk a kevés leletanyag miatt gyakran bizonytalan. Legkorábbi két, késő kelta grafitos kerámiával keltezett, 1. századi kemence egymás mellett (335., 414. objektum). Talán 1–2. századi a 2208. és 2209. gödörkomplexumban lévő kemence (a gödrökkel tönkretették a munkagödrüket). Legtöbb a 2. századi (hat darab),[79] Severus-kori betöltéssel pedig kettő.[80] A többi kora kérdéses.

A kerek kemencék tapasztása lehet egyrétegű,

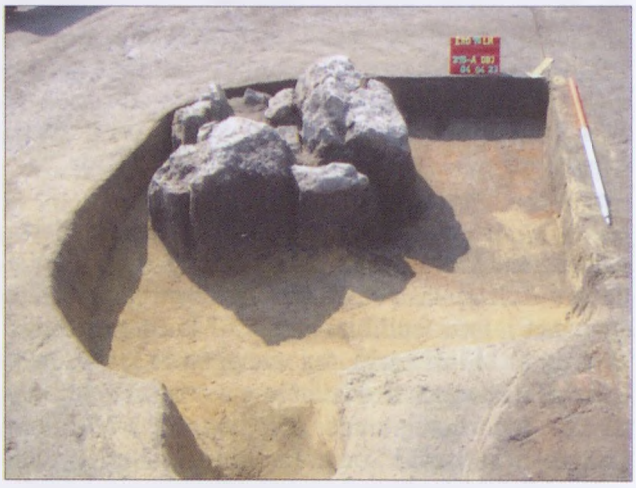

20. kép: 315a objektum, felső kemence
Abb. 20: Objekt 315a, oberer Ofen

vagy a tapasztás alatt előfordulhat kisebb kövekből készült hőszigetelő réteg (315a objektum) is.

Néha a kemence bejárata előtt cölöp tartotta a védőtetőt (315., 335., 341. objektum). (5. tábla 6)

Gyakran szögletes kis előtér, hamuzó gödör, műhely is csatlakozott a kemencéhez, például a közös

[76] *371. ház, kemencével az északkeleti sarokban, összeér vele egy gödör (374. objektum). 376. ház, keleti oldalon egy gödörrel. A két ház között a 375. gödör. A 379. ház, kemencével a keleti oldal közepén (378. objektum). Nyugati oldalon két gödör is a csoporthoz tartozhatott (367., 368. objektum). A 477. műhely(?) és 478. tárolóverem folytatja dél felé a sort.*

[77] *Van néhány kissé eltérő tájolású ház is (205., 333. objektum) – ezek lehet, hogy korábbiak, sőt eltérő formájú (lásd ovális 484. objektum) is.*

[78] *A biztosan lakóházhoz tartozó, de külön számon szereplő kemencéket nem számoltuk bele. Lásd 378. kemence a 379. ház sarkában. A kemencéket részletesebben: OTTOMÁNYI 2016, 7. tábla.*

[79] *315a–316. közös munkagödörrel, 331., 336., 378., 1054. objektum.*

[80] *1472., 1900. objektum. Mind a kettő gödörkomplexumban, a római településtől messzebb.*

21. kép: 315a objektum, alsó kemence
Abb. 21: Objekt 315a, unterer Ofen

műhelyet alkotó 315–316. objektum (20–21. kép) és a 331., 335., 414., 1472. objektum esetén.

Cölöplyukak, felszíni házak(?)

Nyolc objektumhoz tartozik több cölöp. Bennük kormeghatározó lelet kevés volt. Méretük ritkán állapítható meg, mivel nem maradt meg a teljes szerkezet.

Téglalap alakú, felszíni, cölöpszerkezetes ház lehetett a 202. objektum, összesen tíz cölöplyukkal (szabálytalan elrendezésűek, a déli falnál sokkal több cölöppel), egyikben római kerámia volt. Mérete kb. 4×3 m.[81] Lakóházként is funkcionálhatott. A 282. objektum öt cölöplyukból áll, megközelítőleg egy sorban. (22. kép)

A cölöpszerkezetes felszíni házak felmenő falára a cölöpök távolságából is következtethetünk. A kisebb távolság (kb. 60/80 cm) tapasztott, vesszőfonatos paticsfalra vagy vályogtégla falra utal, a nagyobb távolság (kb. 1,5 m) gerendafalra. Analógiák az egész provincia területéről ismertek a kora római kortól kezdve, katonai s civil településekről egyaránt.[82]

Több cölöplyuk árkok belsejében is található (nem mindig kaptak önálló számot: például a 382. cölöpök a 381. árok belsejében). Ezek esetleg a kerítésfalként szolgáló árok felmenő sövény- vagy gerendafalát tarthatták (de az is lehet, hogy nem egykorúak).

Az egyedül vagy kettesével álló cölöpök funkciója kérdéses.[83]

Esetleg felszíni ház volt a nagyméretű 284. objektum, amelynek alapárkai maradtak meg. Cölöplyuk nem kapcsolódik hozzá. (10–11.kép)

22. kép: A 282. objektum: cölöpök
Abb. 22: Objekt 282.: Pfostenlöcher

Kőépület

A korai, bennszülött telep folytatásaként a 2. század első felében római villagazdaság létesült itt, a Benta-patak déli partján. A tervezett autópálya nyomvonalába mindössze egy kőépület esett bele (297. objektum) (23. kép; 10–11. tábla), de a felszíni leletek alapján északnyugat felé még több épület előkerülése is várható.

Az általunk feltárt kőépület téglalap alakú (közelít a négyzethez), hét helyiségből állt. Mérete 17×14 m, falszélessége 40–60 cm. Bejárata valószínűleg a délkeleti oldalon lehetett. Itt, a délkeleti végében egy keskeny, téglalap alakú előcsarnok *(porticus)* volt. A többi, kisebb helyiség lehetett lakószoba is, bár se padló, se fűtésre utaló nyom nem maradt ránk. Az eredeti fal kövei kevés helyen figyelhetők meg (lásd nyugati, „*D*" fal, két sor kő mélyen), többnyire csak falkiszedések mutatták az eredeti helyiségek körvo-

[81] *Amennyiben az északabbra, kicsit messzebb lévő 235. objektum három cölöplyuka is idetartozik, akkor 8×7 m. De lehet két külön objektum is.*

[82] *OTTOMÁNYI 2007A, 175–179 (további irodalommal).*

[83] *Például 456. (benne római tégla), 458. objektum. (Egy sorban 459–460. kisebb gödrökkel, amelyek közül 460. kora kérdéses, viszont mérete – á=60 cm – pont akkora, mint egy cölöpé. Az 503. árok északi oldalán futnak, párhuzamosan az árokkal.) A 296. objektum két cölöpből áll, a kőépület nyugati oldalán.*

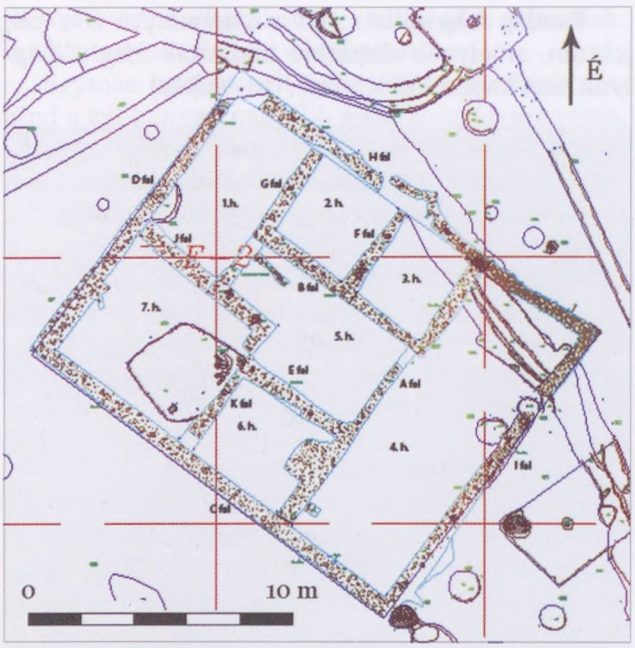

23. kép: A kőépület alaprajza (297. objektum)
Abb. 23: Grundriss der Steingebäude (Objekt 297)

nalait. Az első ásónyommal már legtöbb helyen elértük a fal alját, tehát a második ásónyom bontásakor már az épület alatti szintet szedtük. Periódusokat, a fentiek alapján, nem lehetett megállapítani. Téglatetejéből *imbrex*- és *tegula*töredék több helyen is előkerült. Leletanyagában a fal alatt s az alapozás szintjén kora római, 2. századi kerámia (S-profilú tál, hombárok stb.), a fal tisztításkor pedig római festett kerámia, dörzstáltöredék stb. került elő. A fémkereső által talált, 1–2. századra keltezhető fibulapárokat – egygombos, erősprofilú, illetve noricumi szárnyas fibula – nagy valószínűséggel az épület tulajdonosának bennszülött felesége viselte, miután az épület alatt se lakóház, se nagyobb, kora római gödör nem került elő. Esetleg több generáción keresztül történhetett ez, mivel a későbbi típus még a 2. század végén is használatban lehetett. Ez mutatja, hogy a villát, egészen a markomann háborúkban bekövetkezett pusztulásáig, a helyi arisztokrácia képviselője birtokolta.

A ház felszereléséhez tartozott valószínűleg a 268. gödörkomplexum feltöltéséből származó padlótégla, üveg és bronzzár töredéke. Vasszögek elsősorban a környező gödrök s házak betöltésében kerültek elő (*tegulá*val s *imbrex*ekkel együtt).[84]

A település érem- s *terra sigillata* forgalmát figyelembe véve a Hadrianussal kezdődő, második virágkorhoz kapcsolhatjuk a kőépület s a villagazdaság kialakulását. Az Antoninus-kor végén, a markomann háborúk pusztításai során égett le vagy hagyták fel. Égésréteg nem maradt meg, de ennek oka a lepusztult felszín is lehetett. Később sem épült újjá, falait kiszedték, majd az Árpád-korban házat és kemencét ástak bele. A középkori falu kőkemencéinek építésénél a telepen máshol is gyakran felhasználták a kőépület köveit, tégláit.

Ugyanilyen alaprajzú kőépület látható – analógiaként – a Benta-patak másik oldalán lévő 15. lelőhelyen, a szántásban. Feltárni nem sikerült, mivel kívül esett a nyomvonalon, de a légifotó kirajzolja a formát s méretet.[85] (24. kép) Távolabbi analógia például Au am Leithabergből ismert.[86] Kicsit hasonló beosztású, de hosszabb téglalap alakú a tüskevári 1. villaépület (kora is hasonló).[87] A carnuntumi *vicus*ban is előfordulnak ilyen, hosszabb, de előcsarnokkal s több kisebb helyiséggel rendelkező épületek.[88]

24. kép: 9/4. lelőhely. Légifotó a szántásban lévő kőépületről
Abb. 24: Fundort 9/4. Luftbild des Steingebädes in der Acker

[84] *Tégla nagyon sok gödörben, árokban s házban került elő, nemcsak a római, de a későbbi, Árpád-kori objektumokban is (kb. 60 római objektumban). A vasszögeket lásd az eszközöknél.*

[85] *A légifotót Szabó Máténak (PTE, BTK Régészeti Tanszék) köszönöm.*

[86] *LÁNYI 1990, 48. ábra 4.*

[87] *LÁNYI 1990, 51. ábra 8; HAJNÓCZY 1975, 7. kép: a porticusvillákhoz sorolja, de az eredeti alaprajzon nincs porticus (2. század közepe).*

[88] *CENCIK 2003, Taf. 3. (vicus, 2. épület).*

Telepszerkezet

A római kori lelőhelynek csak kis részét tártuk fel, így csak részkövetkeztetéseket vonhatunk le. A település a patak partja menti elég keskeny, mintegy 100 méter (árokkal együtt 150 m) széles sávban jött létre. Úgy tűnik, a feltárt terület északnyugati részén, a patakhoz közel sűrűsödnek a telepobjektumok, mind az 1. századi bennszülött faluban, mind a villagazdaságban. A keleti rész már a település széle, ahol inkább gazdasági jellegű agyagnyerő gödörkomplexumok (1899., 1900. objektum), *„dögkutak"* (34a, 617., 644., 1416. objektum), műhelyek (701., 770. objektum), kemencék (például 1472., 1900. objektum), tárolóvermek s árkok találhatók. Itt már lakóház nemigen fordul elő. A déli részen az árkokon kívül szintén gazdasági objektumok, mély, hosszúkás munkagödrök (1028., 1033a, 1034., 1097. objektum) kerültek még elő.[89]

A házak tájolása az egész településen nagyon hasonló. Ez elsősorban a villagazdaság időszakában feltűnő, ahol a házakat a főépülethez tájolták. A telepen két-három házból álló rövidebb házsorok, házcsoportok a jellemzőek.

Háztartási egységek — lakóház, műhely, tároló- és szemétgödör, esetleg kemence — csak részletekben mutatható ki.[90] Egy gazdasági egységet alkothattak az 1. században a 414. és 335. kemencék, a 412. munkagödör és a közelükben lévő 411. és 339a méhkas alakú gödör (bennük paticsrétegekkel). Házakat körbevevő gödrök is kirajzolódnak (259. ház mellett két gödör: 257, 258.). A 371., 376., 379. házsort teljesen körbeveszik a gödrök (367., 368., 374., 375., 478. objektum) stb.

Útrészlet nincs. Egész telepet határoló árok nem figyelhető meg. A különböző rendeltetésű árkok a telepen belül részben vízelvezető funkciót, részben területelhatároló funkciót töltöttek be. Egyesek talán a gazdasági részeket különítették el a lakóházaktól, vagy a különböző gazdasági funkciók között jelentettek elválasztást. Ezeket egyelőre nem lehet rendszerbe foglalni, amíg koruk ennyire bizonytalan.

LELETANYAG

Az érdi település kerámiaösszetételét megnézve láthatjuk, hogy legnagyobb számban a szürke, korongolt (12. tábla 1–7; 13. tábla 1–2)[91] és a kézzel formált/lassú korongolt edények fordulnak elő (12. tábla 8–9; 14. tábla 7–8).[92] Mindez bizonyítja, hogy az egész település élete a bennszülött lakossághoz kapcsolódott az 1. és 2. század folyamán. A 2. században, a romanizáció előrehaladtával a korábbi szürke, kelta jellegű kerámia és kézzel formált edények mellett egyre nagyobb számban tűnnek fel egyrészt az agyagmázas és bepecsételt tálak, másrészt a festett edények. Gyakran ugyanazok a formák készülnek mind a két változatban. Ezeket nagy valószínűséggel Aquincumból szállították, hiszen helyi kerámiagyártásra utaló bizonyíték — se kemence, se rontott edény — nincs a telepen.

Az importedények korai megjelenése és nagy száma mutatja, hogy nem egy szegényes bennszülött

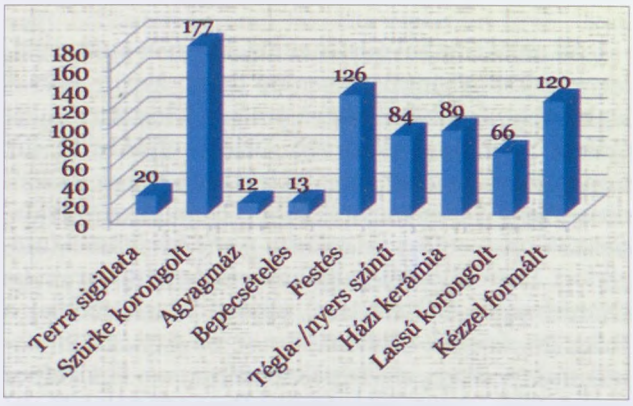

25. kép: A kerámiafajták megoszlása a telepen (objektumszám)
Abb. 25: Die Verteilung der Keramiktypen in der Siedlung (Anzahl der Objekte)

[89] *OTTOMÁNYI 2016, 6. t. 1. Római leletanyag volt még néhány házban (1222., 1226., 1315. objektum), de forma s helyzet alapján ezek inkább Árpád-koriak.*

[90] *Például egymás mellett a 330. téglalap alakú ház és a 331. kemencés műhely(?). Összeér egymással a 274., 275., 278., 279. földbe mélyített objektum, amelyek némelyike egyidős, s talán egy nagyobb ház melletti kisebb gazdasági objektum együttese lehetett.*

[91] *Ide tartoznak az S-profilú tálak, felhúzott fülű korsók, kis poharak, kihajló peremű fazekak s nagy tárolóedények, továbbá a besimított díszítésű kerámia. Részletesen, táblákkal együtt lásd: OTTOMÁNYI 2016, 12–13. t.*

[92] *Lassú korongolt kerámia (ívesen kihajló, gyakran seprűs felületű fazekak, nagyméretű hombáredények) 66 objektumban került elő. A kézzel formált edényeken belül az úgynevezett dák jellegű kerámia (füles csészék, plasztikus díszítésű, alig kihajló peremű fazekak) az 1. századi, bennszülött telep anyagához tartoznak, bár néha továbbélnek a markomann háborúkig (45 objektumban volt ilyen korai anyag). A díszítetlen, enyhén kihajló peremű bögrék s fazekak (például 318. objektum) és az ugyancsak díszítetlen, ívelten kihajló peremű, nagyobb fazekak (például 244., 279., 380. objektum) kicsit későbbiek, gyakrabban megtalálhatók a 2. századi objektumokban is. A kézzel formált edények száma, arányuk az objektumok kerámiáján belül a 2. század folyamán egyre csökken. Lásd: OTTOMÁNYI 2016, 17–19. t.*

faluról van szó már az 1. század közepén/2. felében sem. A festett és téglaszínű edények nagy mennyisége pedig a villagazdaság időszakában bekövetkező fejlődést jelzi. (25. kép)

Terra sigillata

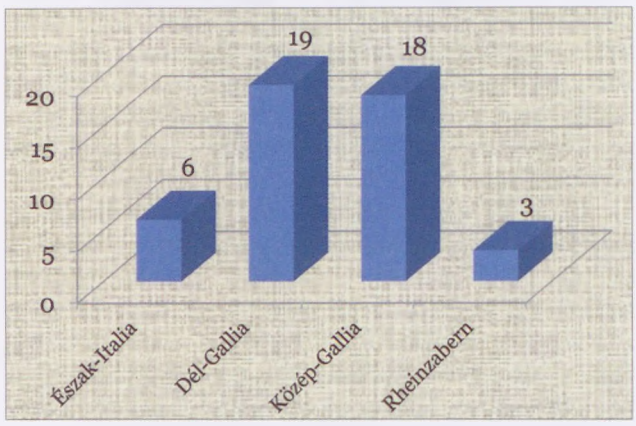

26. kép: A 16. lelőhely terra sigillatáinak műhely szerinti megoszlása
Abb. 26: Die Verteiligung der Terra Sigillaten (Fundort 16) nach Herstellungswerkstatt

20 objektumból (a római objektumok 6,6%-a), illetve szórványként összesen 46 darab került elő.[93] A legkorábbi, észak-italiai gyártmányok között van két Consp. 20 talptöredék (279., 2208. objektum), két Consp. 34. talp (248., 265. objektum). Koruk a Claudius–Flavius-kor. Kicsit későbbi (Domitianus–Traianus) a Consp. 39/43 tál, *planta pedis* díszítéssel (216. gödör). Legtöbb a dél-galliai gyártmány (19 darab: La Graufesenque és Banassac), közöttük legkorábbiak a Drag. 29. formák (Flavius-kor: 330., 535., 2208. objektum). A Drag. 18. talpak Domitianus–Hadrianus koriak (244., 330., szórvány), a Drag. 37. tálak (248., 306., 2208. objektum) pedig a Flaviusoktól a Hadrianus korig készültek itt. Traianus–Hadrianus korra tehető egy Drag. 27. formájú töredék (1071. objektum) és egy Drag. 42. tál teljes profilja az 1084. objektumból. A közép-galliai gyártmányok többsége Drag. 37. forma, amelyet a Hadrianus kortól az Antoninus-kor végéig gyártottak (15 darab: 268., 362., 105., 1110. objektum). (19. tábla 1–2) Ezenkívül van egy Drag. 27. (485. objektum), egy Drag. 33. (szórvány) és egy Drag. 18/31. (244. objektum) forma. A rheinzaberni műhelyből mindössze három darab érkezett Érdre. Antoninus-kori az 1105. objektum Drag. 33. csészéje. (15. tábla 1) Ugyaninnen számazik egy Severus-kori Drag. 37. tál is (rheinzaberni/westerndorfi műhely). A 268. objektum Drag. 54. edényformája a 2. század 2. fele–3. század első harmada közötti időszakra tehető. (26. kép)

Agyagmázas tálak (pannoniai bevonatos kerámia)

Legkorábbi változatai a lapos tálak/tányérok s kis tálkák (306., 362., 380., 535., 1105. objektum), néha tűzdelt sávval a belsejükben. (16. tábla 1–3, 5) *Terra sigillata* formákat utánoznak (Drag. 18/31., 35–36.).[94] Egyik változata italiai *terra sigillata* előképre vezethető vissza, a peremén vízszintes füllel (380. objektum).[95] Érden Domitianus–Hadrianus kori *terra sigillaták* keltezik őket. Analógiaként megemlíthetjük a budaörsi *vicust*, ahol ezek a lapos tálak a legkorábbi, 1. századi objektumokra jellemzőek, de még a 2. században is előfordulnak. Némelyik házban egész készlet található belőlük.[96] Másik gyakori forma a kis csésze (278., 279., 362., 535. objektum) és a mélyebb, félgömb alakú tál (295., 1110. objektum). Ez utóbbiakat 1. századi egygombos, erősprofilú fibula és Hadrianus–Antoninus-kori *terra sigillata* keltezi.[97] (16. tábla 6–7) A gyűrűs peremű, úgynevezett pátkai tálak is előfordulnak, agyagmázas felülettel,[98] például az 1084. házból, Hadrianus–Antoninus kori *terra sigillatákkal* keltezve. (13. tábla 3)

Legkésőbbi forma a Drag. 37. tál utánzata díszítetlen, illetve tűzdelt változatban (268., 295., 306., 1084., 1110. ház).[99] (13. tábla 4–5) A 2. század folyamán egy ideig még egymás mellett élnek a lapos és mély agyagmázas tálak (306. objektum). Amelyik objektumban agyagmázas tál van, ott igen gyakran a bepecsételt kerámia is feltűnik (például 278., 295., 306., 380., 1084. objektum).

Összesen 12 objektumban került elő. Ezek többsége ház (nyolc darab), három gödörkomplexum és mindössze egy gödör (*„dögkút"*).

Bepecsételt díszítésű kerámia

Legkorábbiak a már 1. század utolsó negyedében fellépő, lapos tálak, belsejükben tűzdelt kör, közepén

[93] *Ezen import edények feldolgozása nem jelen tanulmány feladata. Rövid összefoglalásukat Gabler Dénes meghatározásai alapján készítettük el. Kor szerinti megoszlásukat lásd a 6. képen, objektumonkénti előfordulásukat az 1. táblázatban. Az egyes műhelyek és formák részletes keltezését lásd: GABLER 2012.*

[94] *GROH–SEDLMAYER 2002, Abb. 131/975 (Drag. 36. forma, Mautern, 1. század 2. fele).*

[95] *OTTOMÁNYI 2016, 14. t. 1; Budaörs: OTTOMÁNYI 2012, 186. kép 1 (festett, 2. század eleje).*

[96] *OTTOMÁNYI 2012, 212, 169. kép 2, 5, 13; DELBÓ 2016, 3. kép 1–2 (budaörsi temető).*

[97] *Budaörs: OTTOMÁNYI 2012, 169. kép 13, 170. kép 4.*

[98] *OTTOMÁNYI 2012, 212, 170. kép 6–7, 12 (további irodalommal a 739. jegyzetben); GROH–SEDLMAYER 2002, Abb. 131/1071: 2. század első fele.*

[99] *OTTOMÁNYI 2012, 170. kép 3, 5.*

a minta (237., 306., 323. objektum).[100] (14. tábla 3; 16. tábla 4) A 2. században leggyakoribb a Drag. 37. forma utánzata. (14. tábla 1–2; 16. tábla 8, 10–12) Oldalán, a perem alatt általában tűzdelt sáv, majd tojássort utánzó motívumok, különböző elválasztó tagok, levelek stb. vannak, s a gyűrűs talp felett füzérdísz/tűzdelés zárja a díszített sávot (268., 278., 295., 306., 1084. objektum). Traianustól Antoninus-korig terjedő *terra sigillaták* kísérik. A forma a 2. század elejétől a 3. század közepéig él. A budaörsi *vicus*ban egész készletek találhatók belőle.[101] Az érdi tálak a bepecsételt kerámiák kelet-pannoniai csoportjához tartoznak. A csoport elterjedési területe a Civitas Eraviscorum területe, Aquincum, Gorsium és Brigetio környéke, illetve az ettől északra fekvő Barbaricum.[102] Aquincumban több gyártóműhelye is ismert.[103] A bepecsételt díszítés néha festett tálakon is előfordul, például egy vízszintes peremű tál talpán levő levélkezdemény (778. objektum),[104] továbbá egy félgömb alakú tál külső felén levő kör/csillag alakú bepecsételések (380. objektum). (16. tábla 9) Egyes objektumokban nagyon sok van (268. és 278. házban Drag. 37. formájú tűzdelt és pecsételt tálak, 1084. házban *„Ringschüssel"* és Drag. 37-es tálak, 362. házban kis agyagmázas csészék), némelyikben viszont csak egy-kettő (237. ház, 275. ház, 255. árok stb.)

Összesen 13 objektumban fordul elő, ebből kilenc ház, egy gödörkomplexum, egy nagyobb munkagödör s két árok.

Festett kerámia

Összesen 126 objektum, vagyis a feltárt objektumok 42%-a tartalmazott festett kerámiát. A festés legtöbbször piros színű, de lehet narancspiros, illetve barna is. A festett edényeken belül legtöbb a tál és a korsó. A bögre s fazékforma jóval ritkább. A festett kerámiát tartalmazó objektumok 9%-ában volt márványozott festés, 24,6%-ban sávos festett, 14%-ban tűzdelt festett és 10%-ban bekarcolt hullámvonaldíszítés a festett felületen. (27. kép)

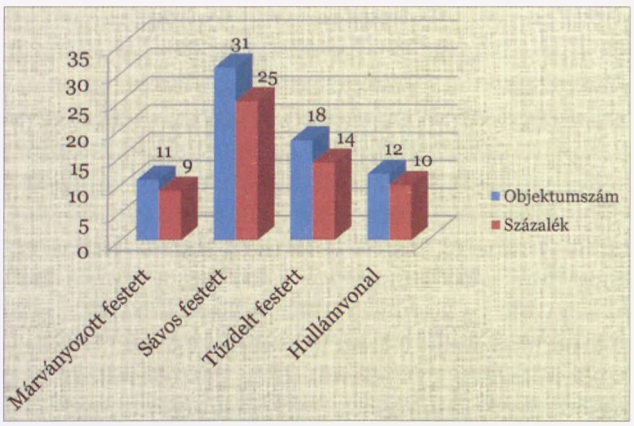

27. kép: A festett kerámia díszítés szerinti megoszlása
Abb. 27: Die Verteilung der bemalten Keramik nach Verzierungsart

A márványozott festésű edények az 1–2. század fordulójának jellegzetes edényei. Már a Flavius-korban feltűnnek, s gyártásuk a 2. század 2. felében meg is szűnik.[105] Tálak (330., 388c objektum),[106] korsók (295. objektum) és kihajló peremű fazekak (1084. objektum) (13. tábla 7; 14. tábla 5) készülnek ilyen kivitelben. Az egyenesen álló peremek lehetnek tálak vagy behúzott peremű fazekak egyaránt (236., 439. objektum).[107] Az oldaltöredékeknél a forma kérdéses (209., 236., 244., 279., 388c, 439., 535., 1105. objektum). Keltezése Érden a Vespasianus–Antoninus-kor.[108] A MOL-vezeték ásatásán 2007-ben, a dögkútnak meghatározott, észak-italiai, arezzói *terra sigillatá*val (Consp. 20.4.1. forma) az 1. század második felétől keltezett 9. gödörben u. vancsak található egy márványozott festésű korsótöredék.[109]

Összesen 11 objektumból került elő, legtöbb földbe mélyített házból (hét objektum), két műhelyből és szintén kettő gödörkomplexumból. Ehhez járul a MOL-vezeték alatti gödör.

Festett tálak (15. tábla 2–10)

A helyi, bennszülött kerámiára jellemző S-profilú tál néha festett kivitelben is előfordul az 1. szá-

[100] *OTTOMÁNYI 2012, 216, 172. kép; DELBÓ 2016, 3. kép 2 (59. sír).*
[101] *Budaörs: OTTOMÁNYI 2012, 213–216, 173. kép, 174. kép 1, 3–5, 248. kép 1–5; DELBÓ 2016, 3. t. 7.*
[102] *MARÓTI 1991, 378–380.*
[103] *Resatus műhelye, Kende utcai műhely, Lágymányos (NAGY–BESZÉDES 2009; MARÓTI 1991; MARÓTI 2012; BÓNIS–GABLER 1990, 180–181).*
[104] *A tálformához analógia Budaörsről (OTTOMÁNYI 2012, 178. kép 10).*
[105] *OTTOMÁNYI 2012, 223 (további irodalommal), 251. kép.*
[106] *OTTOMÁNYI 2016, 15. t. 2.*
[107] *OTTOMÁNYI 2012, 179. kép 2, 184. kép 5.*
[108] *Legkorábbi a 279. ház Claudius–Flavius-kori terra sigillatákkal, majd a 388c ház Flavius-kori és a 330. ház, Vespasianus–Hadrianus-kori terra sigillatákkal. Traianus–Hadrianus kori terra sigillaták keltezik az 535. házat, legkésőbbi pedig az 1084. ház, a Hadrianus–Antoninus-kori terra sigillaták alapján. A 244. ház és gödörkomplexum anyagában a Claudius-kortól az Antoninus-korig keveredve, együtt fordul elő valamennyi terra sigillata. A 295. ház, árok és gödörkomplexum Caligula érmet, 1. század 2. felére tehető fibulát s a villaépülethez tájolt házat tartalmaz, tehát a pontosabb kormeghatározás itt sem lehetséges.*
[109] *ORAVECZ–MRÁV 2009, 47–48, 8. kép.*

zad végén (például a 236., 376., 770. házakban), de igazán a 2. századra jellemző (268., 503., 694., 2208. objektum).[110] Téglaszínű változata is van, festés nélkül (330., 1110. objektum). A félgömb alakú, egyenes peremű mélyebb tálak az 1–2. század fordulóra keltezhetők (259. ház).[111] A kisebb, csésze változaton rátett (applikált), patkó alakú díszítés (380. ház; 15. tábla 5) látható. Ez utóbbi forma s díszítés italiai, vékony falú csészék utánzata. Koruk az 1. század utolsó negyede s a 2. század.[112] Hasonlóan koraiak a gyűrűs peremű tálak (Drag. 44. utánzat): 211. árok (15. tábla 6) és 2208. objektum (Claudiustól Hadrianusig terjedő *terra sigillaták*).[113] Gyűrűs peremű, mélyebb tál az 1469. objektumból került elő. A többi festett tál italiai edényformák s *terra sigillaták* utánzata. Lapos, behúzott peremű tál a 284. árokból, a 388b. házból, a 439., 1469. és 1900. gödörkomplexumból, a 2208. agyagnyerő gödörből, illetve a Hadrianus–Antoninus-kori 1084. házból származik[114] (15. tábla 2), néha gyűrűs talpon áll (2208. objektum).[115] Ezek a Drag. 32. tálak utánzatai a 2. század közepén, második felében.[116] A duzzadt peremű kis csészék (Drag. 35–36. utánzatai) a 339. gödörkomplexumból és a 278. házból származnak,[117] (15. tábla 3–4) egy vízszintes peremű lapos tál pedig belül bepecsételt levéllel a 778. Árpád-kori kemence munkagödréből.[118] (15. tábla 8; 17. tábla 8) A Drag. 37. forma utánzata nemcsak agyagmázas, hanem festett kivitelben is gyakori (697., 1105. objektum).[119] (15. tábla 7) Festett peremű dörzstálak az 1. század végétől a 2. század végéig megtalálhatók (295., 1084. objektum).[120] (15. tábla 9) A *planta pedis* bélyeggel ellátott talpak (2208., 2331. objektum) (19. tábla 3)[121] eredeti *terra sigillata* előképe is előfordul Érden a 216. objektumból. Aquincumban az 1. század végén–2. század elején legalább kétháromfazekastelep is gyártotta.[122] Ritka forma a festett szűrőtál. Érden Antoninus–Severus-kori objektumból került elő (1105. gödörkomplexum).

Festett korsók

Szűk nyakú, füles korsók, fülük a perem alól indul, nyakukat borda tagolja. Gyakori a nagyméretű, hengeres nyakú változat (206., 770. objektum).[123] Az 1–2. század fordulóján már megjelennek, és a 2. században végig jellemzőek. Igen gyakoriak a sávos festett edények. (14. tábla 6) Érden az 1. század közepétől (550., 556. gödör), végétől megtalálható az egész 2. században (241., 244., 330., 380., 388c, 566., 770., 2204., 2208. objektum). Gyakoriak rajta a tűzdelt s bekarcolt hullámvonallal díszített sávok (236., 286., 333., 694., 771., 2330. objektum stb.). A 2208. objektumból származik egy bekarcolt hullámvonallal díszített nagyméretű korsó. Kora az 1. század végétől a Severus-korig terjed, de virágkora főleg a 2. század.[124] A hullámvonalas díszítés nemcsak korsó-, hanem fazékformán is feltűnik. (15. tábla 13)

A kétfülű *amphora*forma is előfordul (1099. objektum).[125] Helyi készítésű, pannonia áru, Aquincumból ismerjük párhuzamait.[126] A nagyméretű fültöredékek (például 223. objektum) is tartozhattak *amphorá*hoz.

Gyakran csak festett, több osztatú szalagfülek maradtak meg, amelyeket már nem lehet formához kötni (362., 380. ház, 1990. objektum stb.).

Festett poharak, csészék, bögrék

Kis füles csésze, narancsszínű festett felülettel az 1105. objektumból ismert.[127] (15. tábla 10) A 268. gödörkomplexum/házegyüttesből több kis bögre- s pohártöredék is előkerült (Antoninus–Severus-kor),[128]

[110] *OTTOMÁNYI 2016, 15. T. 1; OTTOMÁNYI 2012, 228.*

[111] *OTTOMÁNYI 2012, 228, 177. kép 14.*

[112] *OTTOMÁNYI 2012, 233, 259. kép 2; GASSNER 1986, 59–60, Abb. 5.1.2 (sárga anyagú, narancsszínű, matt bevonattal).*

[113] *OTTOMÁNYI 2016, 15. t. 6.*

[114] *Budaörs: OTTOMÁNYI 2012, 225, 177. kép 11.*

[115] *OTTOMÁNYI 2016. 15. t. 6.*

[116] *OTTOMÁNYI 2012, 228, 177. kép 15.*

[117] *Budaörs: OTTOMÁNYI 2012, 228, 178. kép 6–7; GROH–SEDLMAYER 2002, 179, Abb. 131.975 (1. század vége–2. század).*

[118] *Ugyanilyen forma bepecsételés nélkül Budaörsről: OTTOMÁNYI 2012, 228, 178. kép 10 (Ludovici TB forma, hosszabb peremmel); FÉNYES 2003, Abb. 25/5, 28/1, 43/11.*

[119] *Antoninus–Severus-kori feltöltés; OTTOMÁNYI 2012, 228, 179. kép 5–6; FÉNYES 2003, Abb. 43/4, 8; DELBÓ 2016, 5. kép 4–5.*

[120] *OTTOMÁNYI 2012, 225, 180. kép 1; DELBÓ 2016, 5. tábla 6.*

[121] *OTTOMÁNYI 2016, 15. t. 8; OTTOMÁNYI 2012, 233, 175. kép.*

[122] *NAGY–BESZÉDES 2009, 397–399, 5. kép 8–22, 6. kép 2: „szandálos-lábbélyegzős" edény. Több műhelyt is elkülönítenek például a Kende utcában, Kiscelli úton stb.*

[123] *OTTOMÁNYI 2016, 15. t. 7; OTTOMÁNYI 2012, 182. kép 5; GRÜNEWALD 1979, Taf. 26/2–4.*

[124] *OTTOMÁNYI 2012, 228, 182. kép 14; GRÜNEWALD 1979, 43; GROH–SEDLMAYER 2006, Taf. 47, 52, 150, 179, 206, 225 stb. (mauterni vicus 2–3. periódus: 100–170-ig, tűzdelt és hullámvonalas díszítés).*

[125] *OTTOMÁNYI 2012, 189. kép 9, 11; GROH–SEDLMAYER 2006, Taf. 179, 225 (mauterni vicus 3. periódusa: 130–170), tűzdelt és hullámvonalas díszítéssel.*

[126] *Hárshegyi Piroska szíves szóbeli közlése.*

[127] *Budaörsön kétfülű változatban: OTTOMÁNYI 2012, 181. kép 1.*

[128] *OTTOMÁNYI 2012, 181. kép 8.*

valamint italiai, vékony falú kis csésze festett utánzata a 334a. objektumból.

Üvegutánzatú pohár töredéket az 1084. házban találtunk, de nem festett, hanem sárgásszürke bevonattal. (13. tábla 6) Agyagmázas és festett analógiák egyaránt ismertek hozzá.[129] Homokbeszórásos „*Faltenbecher*ekből" csak kis töredékek kerültek elő Érden. A 2. századra jellemzőek ezek.[130] Hasonló korú a 388b házban lévő, eredeti, raetiai homokbeszórásos töredék.

Raetiai kerámia utánzata például a 299. gödörből került elő. A téglatöredék alapján betöltése a Severus-korra tehető. A raetiai utánzatok készítése s használata Pannoniában az Antoninus-kortól kezdve a 3. század első feléig/közepéig tart.[131]

Festett fazék, hombár

Márványozott festéssel egy kihajló peremű fazék rendelkezik az 1084. házból.[132] (13. tábla 7) A behúzott peremű, sávos festett edények a fazék/hombár formához is sorolhatók (például 268. objektum: Antoninus-kor; 1469., 2208. objektum Claudius–Hadrianus kor).[133] A másik változat a befelé ívelő, vízszintesen tagolt peremű tárolóedény[134] perem alatt tűzdelt és bekarcolt hullámvonal díszítéssel a 2208. objektumból. (15. tábla 13) Hasonló perem a 770. házból is előkerült (1. század második fele).[135] Festett hombártöredék több objektumból is ismert (295., 379. objektum).

Téglaszínű, nyers színű kerámia

A római kerámia sajátossága ez az oxidációs égetéssel előállított szín. Az edények anyaga mindig jól iszapolt, közepesen keményre égetett. A 2–3. században a legjellemzőbb ez, bár némelyik forma már a Flavius-kortól létezik. Díszítésként gyakori a tűzdelés (például 339. objektum).

A formák többsége dörzstál (17. tábla 2–3, 9) a Hadrianus–Antoninus-korból,[136] illetve kisebb-nagyobb méretű füles korsó (17. tábla 5–6) az 1–3. századból.[137] Előfordulnak még *terra sigillata* utánzatok (Consp. 21. típusra hasonlító, nyers színű „*Knickwandschüssel*" a 330. házból). (17. tábla 1) Ezek a 2. századra jellemzőek, általában festett vagy agyagmázas kivitelben.[138] Készülhet ilyen anyagból pohár is (például egy kis téglaszínű pohár, peremén bordákkal tagolva a 306. gödörkomplexumból) (17. tábla 4), *amphora*fül a 310. gödörkomplexumból, nyers színű korsóval együtt. Nem nyers, hanem szürke színű egy nagyméretű korsóperem az 535., Hadrianus kori házból. (17. tábla 7)

Behúzott peremű edény és hombár is található ebben színben (220., 244., 330. objektum).

A római kultúra sajátja a világításra szolgáló mécses. Mindössze egy mécses talptöredéke került elő a telepen, a 388b házban.

Házi kerámia

89 objektumból került elő, a római objektumok 30%-ából.

Szürke színű, keményre égetett, szemcsés, illetve jól iszapolt anyagból egyaránt készülhetett.

A tálakon belül leggyakoribbak a lapos, behúzott peremű tányérok, kisebb-nagyobb változatban (297. kőépületben, 388b házban, 535. Hadrianus kori házban, 1084. Antoninus-kori házban, 1105. objektum, 1472. kemence stb.). (18. tábla 1–3) Hosszú életű forma, a római kor mind a négy évszázadán belül megtalálható, különböző kivitelben.[139] Néha mélyebb, gömbölyű tálakon jelentkezik a behúzott perem (1105. Antoninus–Severus-kori gödörkomplexum).

A második leggyakoribb tálforma a kora s középső római korban a vízszintes peremű, mély tál, vállán vagy nyakán vízszintes vonalakkal díszítve. (13. tábla 8; 18. tábla 4–5) Ezen belül már a Flavius-kortól feltűnnek a vállban élesen megtörő, kónikus aljú mély formák (például 380. ház). Kicsit későbbiek a gömbölyű, vállban szélesedő, szív alakú peremmel rendelkező tálak (535. objektum, Hadrianus kor), s még az Antoninus-korban is gyakoriak (1084. objektum).[140] Gyakran csak a perem marad meg belőlük, s a forma pontosan nem állapítható meg (388b ház, 391., 421. gödör, 439. gödörkomplexum, 464. ház stb.).

---

[129] *Budaörs: OTTOMÁNYI 2012, 181. kép 2; Herceghalom: OTTOMÁNYI–GABLER 1985, XIX/13; Brigetio: FÉNYES 2003, Abb. 1/2, 29/1c. stb.*

[130] *OTTOMÁNYI 2012, 233, 260. kép 4; GRÜNEWALD 1979, 37–38, Taf. 22; GASSNER 1986, 62, Abb. 5.2.6; GROH–SEDLMAYER 2006, Taf. 150 (mauterni vicus 3. periódus).*

[131] *OTTOMÁNYI 2012, 235.*

[132] *OTTOMÁNYI 2012, 184. kép 1.*

[133] *OTTOMÁNYI 2012, 232, 184. kép 5, 8.*

[134] *$Á_{száj}$=27 cm.*

[135] *OTTOMÁNYI 2012, 232. 184. kép 10–11.*

[136] *1084. ház: nyers színű; 535. ház: téglaszínű (szá: 36 cm), 268. gödörkomplexumban és házban téglaszínű kiöntős, nagy dörzstál; 297. kőépületben nyers színű dörzstál; 380. házban téglaszínű; 1368. Árpád-kori árokban, 1998. objektumban nyers színű stb.; OTTOMÁNYI 2012, 236, 187. kép 1–2.*

[137] *Nyers színű, szűk nyakú füles korsó: 306. gödörkomplexum, 295. objektum. Téglaszínű korsótöredékek, fülek: 205., 236., 237., 244., 268., 284., 293., 297., 306., 381., 518., 1181., 2208., 2330. objektum stb. Nyers színű fülek: 240., 244., 1900., 2026. objektum stb.*

[138] *OTTOMÁNYI 2012, 228, 177. kép 17.*

[139] *OTTOMÁNYI 2012, 239, 189. kép 1–2, 6; GROH–SEDLMAYER 2002, 225–232, Abb. 143.*

[140] *OTTOMÁNYI 2012, 239, 190. kép 2 (további irodalommal a 836, 837. jegyzetekben); GROH–SEDLMAYER 2002, 212–216, Abb. 139.*

A házi kerámia korsókból elsősorban fülek maradtak fent, így a korsóformákat perem hiányában nem lehet bemutatni.

A bögre/fazékformákon belül legjellemzőbbek a vízszintes peremű bögrék (1372. árok[141]) és fazekak, a nyakon körbefutó vízszintesen bekarcolt vonalakkal (1084. ház,[142] Hadrianus–Antoninus-kor).[143] A perem lehet háromszögletes kiképzésű is (535. objektum, Hadrianus kor).[144] (18. tábla 9–10)

Ismertek kihajló peremű, behúzott nyakú poharak kisméretű, gömbölyű formákkal (például 388. objektum, 1. század–Antoninus-kor)[145], bögre méretű, nyúlánkabb forma a 362. objektumból (Antoninus-kor)[146] (18. tábla 7–8), vörösesszürke színű gömbölyű pohár, kihajló peremmel[147] a 39. gödörkomplexumból (18. tábla 6). A 388. házból több darab vékony falú, keményre égetett, öblös, egyenesen álló peremű bögrét/poharat[148] találtunk, Budaörsön korai, 1–2. századi objektumokból került elő hasonló.[149]

Profilált peremű bögre például a 2208. objektumból származik (Claudius–Hadrianus kor), kihajló peremű bögre, illetve fazék, nyakán bekarcolt vízszintes vonalköteggel pedig a 306. objektumból (Domitianus–Traianus kora).[150] Vízszintesen kihajló, tagolt peremű hombár, perem alatt sűrű vonalakkal az 535., Hadrianus kori házból (18. tábla 13),[151] egy befelé ívelő, tagolt peremű hombár az 1143a gödörből származik. Hombártöredék még több helyről is előkerült, például az 1105. gödörkomplexumból.

Bekarcolt vízszintes és hullámvonalkötegek a fazekak vállán (kb. 20 objektumban) mind az 1., mind a 2. századi anyagnál előfordul. (18. tábla 11)

A fedőkből gyakran csak a gombok vagy kis peremek maradtak meg (244., 255., 278., 306., 318., 325., 329., 380., 1045. objektum).

Ékszerek

Az ékszerekből néha következtethetünk a házak tulajdonosainak etnikumára is. Például a bennszülött női viseletre jellemző egygombos, erősprofilú fibulák alapján a helyi vezető réteg élt a 295. és 770. házban az 1–2. század fordulóján. A kőépület tulajdonosa (vagy tulajdonosai) is bennszülött lehetett, feleségének noricumi szárnyas fibulája és az egygombos fibulák alapján. (19. tábla 5–6) Idegen, galliai vagy Rajna-vidéki lakója lehetett az 1045. földbe mélyített háznak a fémberakással díszített, állatalakos korongfibula szerint.[152] Erre utal a ház kerámiájában a bennszülött leletanyag teljes hiánya is. Esetleg egy veterán katona élt a 388b házban, az övveret alapján. A 2. századi trombitafejes fibula árokbetöltésből, a 2–3. századi térdfibula pedig szórványként került elő. Mindkettő a férfiviselet része.[153]

Bronzgyűrűk római házból (1084. objektum) vagy gödörkomplexumból (1105. objektum), esetleg későbbi árkok betöltéséből (1071. objektum) származnak. Karperec a 330. földbe mélyített házból került elő, bronz kar- vagy nyakperec töredéke pedig a 307., 1. századi gödörből, bronztű és rugótöredék (fibula?) a 332. árokból (331. kemence–333. ház között), bronz dísz a 306. gödörkomplexumból (*tegulával* együtt), bronzveret a 380. házból, bronzpánt és vaslemez az 1105. gödörkomplexumból, a 484. házból bronzlemez, a 464. házból vaslemez, az 535. házból vaslemez s vaskarika. Funkciójuk kérdéses, a téglatöredékek alapján többségük kőépület omladékához tartozott.

Gyöngyök a telepen ritkán kerülnek elő. Legkorábbiak a 351. méhkas alakú gödörből, majd a 268. és 306. gödörkomplexumok betöltéséből származnak, amelyekben kőépületre utaló elemek is előfordultak. Kérdéses, hogy a 279. ház betöltésében a gyöngy és a tükör a földbe mélyített ház vagy a kőépület tulajdonosához köthető, mivel a ház anyagában téglatöredék is volt.

Valószínűleg veteránokhoz tartozott néhány militarialelet, például niellóberakásos lószerszámveretek az 1–2. század fordulóról (268. gödörkomplexum). A 388b ház övverete 2–3. századi, akárcsak a feltárt területtől nyugatra, szórványként előkerült többi veret és csat (civilek is átvehették használatát a katonáktól). A 17. objektum nyílhegye négy évszázadon át használatos forma.[154]

Eszközök

Agyagból leggyakoribbak a kis orsógombok, amelyek a szövés-fonás kellékei. 1. századi a grafitos anyagú orsókarika a 345. méhkas alakú gödörből s egy fél orsógomb a 339a, szintén méhkas alakú gö-

[141] $Á_{száj}$=11 cm.
[142] $Á_{száj}$=14 cm.
[143] OTTOMÁNYI 2012, 198. kép 7–10.
[144] A forma a Flavius-kortól fellép, s a 2–3. század folyamán is használják. (OTTOMÁNYI 2012, 248, 197. kép 1–2; DELBÓ 2016, 12. kép 7.)
[145] GROH–SEDLMAYER 2002, 245, Abb. 147., 517, 1096 (mauterni tábor 3–5. periódus: 2–3. század).
[146] OTTOMÁNYI 2012, 248, 197. kép 5, 7. (1. és 2. század).
[147] $Á_{száj}$=8 cm.
[148] $Á_{száj}$=kb. 15 cm.
[149] OTTOMÁNYI 2016, 14. t. 9; OTTOMÁNYI 2012, 248, 197. kép 14.
[150] OTTOMÁNYI 2012, 198. kép 13.
[151] OTTOMÁNYI 2012, 252–253, 204. kép 3–4.
[152] Merczi Mónika az 1. század 2. felére keltezi; OTTOMÁNYI 2016, 19. t. 3; 2. századi analógia például a szombathelyi Iseumból (SOSZTARITS–BALÁZS–CSAPLÁROS 2013, 139, Kat. 12.15.).
[153] A fibulákat részletesebben lásd: MERCZI 2016.
[154] Részletesebben lásd Mráv Zsolt feldolgozását ugyanebben a kötetben.

dörből.[155] Elsősorban házakból/műhelyekből kerültek elő (330. ház, 701. műhely, 2202. ház). Az árkok betöltésében lévő orsógombok kora kérdéses (290., 292., 566., 2026. objektum). Néha edényoldalból kivágottak (például a 2202. ház esetében). Minden időszakra jellemzőek a bikonikus orsógombok.

Csontsípot a 2202. házban (1. század), agancseszközt a 343a méhkas alakú gödörben találtunk.

Fémből leggyakoribbak a vaskések. Gödrökben (például 444., 772., 1099. objektum), házakban, árkokban (34. objektum) egyaránt megtalálhatóak. Hosszúkás vasszerszám került elő az 1328. műhely/gödörkomplexumból.

A 34. árokban lévő vassarló és a 775. gödörben talált szőlőmetszőkés (19. tábla 7) a villagazdaság alapvetően mezőgazdasági jellegét (gabona- s szőlőtermesztés) támasztja alá. Valószínűleg a kőépülethez tartozott az a bronzzár, amely a 268. gödörkomplexum s ház feltöltéséből származik. Bronzszegecs a 362. és 388b házakban, vasszög a 339. árokban, 380. házban, a 421. gödörben, az 566. árokban, 775. gödörben, 1105. gödörkomplexumban, 1026., 1045. házakban volt. Ez utóbbiak feltöltése valószínűleg a 297. kőépület anyagával történt. Az 1900. kemencében vasszöget találtunk vaskarikával együtt. Vashorog a 2208. gödörkomplexum/házegyüttesből került elő.

A kőeszközök közül a fémszerszámok élezésére szolgáló fenőkő például a 339a méhkas alakú, 1. századi veremben, a 268. gödörkomplexum s ház együttesében, a 380. házban, 2208. gödörkomplexum s ház együttesében és a 2204b házban volt. A háziipar bizonyítékai az őrlőkövek, amelyek kétrészes, forgatható kézi malomhoz tartoztak. Néha mind a két fele előkerült (325. gödörkomplexumból), többnyire azonban csak az egyik fele vagy a töredéke (251. gödörben egy darab, 694., 1027. gödrökben, 1045. házban, fél darab stb.).[156] (2. tábla 6) Ugyancsak az 1045. ház betöltésében van egy vályútöredék mint az állattartás bizonyítéka.

Fémművességre utaló vassalak a 333. házban és a 336. kemencében, továbbá az 1. századi 339a méhkas alakú gödörben volt, vasbuca és vaslemez pedig a 347. lépcsős aljú munkagödörben.

Fegyver egyetlen házban volt: vas lándzsahegy a 2330. házban (1. század). Egy római nyílhegy került még elő, a kevert leletanyagú (bronzkor, késő római, Árpád-kor) 17. gödörházból.

ÉRD–HOSSZÚ-FÖLDEK[157]

A Benta-patak másik oldalán, egy őskori lelőhely részletét (9/4. lelőhely), illetve a vele érintkező római lelőhely (9/15. lelőhely) délkeleti szélét tártuk fel az építendő M6-os autópálya tengelyében, mintegy 60 méter szélességben. (1. kép 2; 28. kép) A feltárt, kb. 3 hektáron 1672 objektum került elő. Ebből mindössze 23 volt római.

A római korban állt egy kőépületes villagazdaság ezen a patakparton is. A felszíni leletek alapján kb. 200×200 méteres területen villát jelző épületnyomok figyelhetők meg. A kőépület, a terület nyugati felén már kiesett a nyomsávból, csak a felszínéről gyűjtöttünk római érmeket s fibulákat. A légifotó alapján egy hasonló méretű s alaprajzú épület lehetett itt is, mint amit a patak másik oldalán, a 16. lelőhelyen feltártunk. (24. kép) A téglalap alakú épület kb. 16.5×14 méter kiterjedésű, északnyugat-délkeleti tájolású. A *porticus*szerű, hosszúkás helyiség a délkeleti oldalon található (itt lehetett a bejárat). A másik fele több, kisebb helyiségre tagolódott.[158] Valószínűleg egy időben használták a patak másik oldalán lévő, ugyanilyen villaépülettel (Hadrianus–Antoninus-kor).

28. kép: 9/4. lelőhely. Légifotó a feltárásról
Abb. 28: Fundort 9/4. Luftfoto von der Freilegung

[155] *OTTOMÁNYI 2016, 12. t. 7.*

[156] *Árpád-kori árkokban s kemencékben is gyakoriak őrlőkőtöredékek (például 492., 1001. házak, 1136., 1139. árkok stb.). Olyan gödörben is van, ahol semmi más nincs, csak bronzkori kerámia, pedig ezek a malomkövek a keltákkal jelennek meg a Kárpát-medencében, tehát az ilyen gödör sem lehet a római kornál korábbi (2167. objektum). Az üres, padkás, keskeny 1562. objektum alján volt egy ép őrlőkő (kora kérdéses).*

[157] *MRT 7, 9/15. lelőhely, a Benta-patak északi oldalán: OTTOMÁNYI 2005.*

[158] *A légifotót 2009 nyarán készítette a Pécsi Légirégészeti Téka. Az információkat Szabó Máténak köszönöm.*

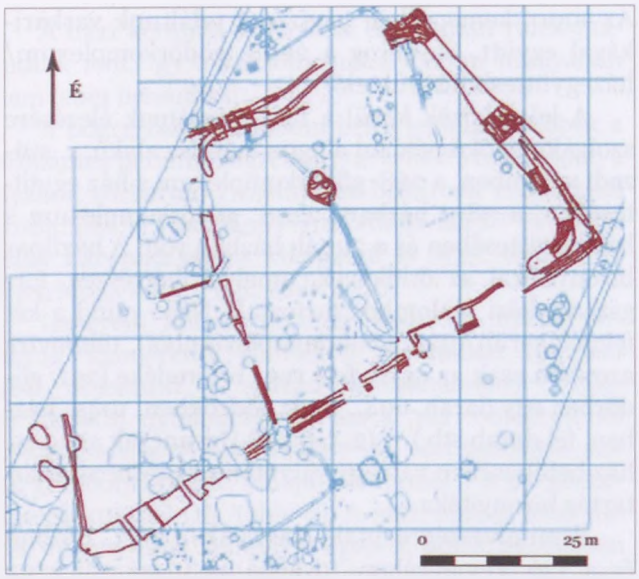

29. kép: A 9/4. lelőhely késő római árokrendszere
Abb. 29: Die spätrömische Grabensystem der Fundstelle 9/4

A római korból elsősorban néhány árok (11 darab), kevés gödör (tíz darab) és cölöplyuk (két darab) került 2004-ben feltárásra.[159] A legnagyobb árokrendszer, majdnem derékszögben, a feltárt sáv északkeleti oldalán körbefogja a települést (29–30. kép), 4. századi érem keltezi (160/2405. objektum: 333–334 közötti érem).[160]

A pataknak ezen a partján, úgy tűnik, kicsit később, csak az 1. század utolsó harmadában telepedtek le a rómaiak (a Claudius-kori anyag hiányzik).[161] Legkorábbi leletek a szórvány egygombos, erősprofilú fibulák az 1. század második feléből[162] és egy Nero–Vespasianus kori *terra sigillata*. (6. kép) A kőépítkezés a szórvány *terra sigillaták* s érmek tanúsága alapján a Hadrianus–Antoninus-korban kezdődött. Virágzott a gazdaság a Severus-korban is (három *terra sigillata*, egy érem). Az éremforgalom a 4. században lendül fel (49 darab). (7. kép) Ekkor vették körbe a telep egy részét a nagy, széles, többosztatú árokrendszerrel. Egészen a század utolsó negyedéig — utolsó érem 395-ből (Arcadius) — követhető nyomon itt az élet.[163]

30. kép: A 9/4. lelőhely árokrendszerének északnyugati kanyarulata (160–1657. objektum)
Abb. 30: Nordwestliche Kurve der Grabensystem (Fundort 9/4) (Objekt 160–1657)

A VILLAGAZDASÁG HELYZETE TÉRBEN ÉS IDŐBEN

Érden, valószínűleg a *limes* menti sáv kiürítése után hoztak létre kisebb, bennszülött alaplakosságú telepeket, távolabb a *limes* vonalától. Megtelepedésre alkalmas terület elsősorban a Benta-patak két partja volt, így ott részben folytatták a korábbi telepeket, részben újakat létesítettek.[164] Nem mindegyik kora római településből alakult ki villagazdaság. A Benta-patak partján egy kőépületre utaló nyomot figyeltek meg a 2. lelőhelyen (kelta előzmény), négy-öt épületet a 7. lelőhelyen (kelta előzmény), minimum egy kőépületet a 15. lelőhelyen és két-három épületet a 16. lelőhelyen.[165] A távolabbi 9/35. lelőhely villagazdaságának (Fürdő utca, Kutyavári-patak) kora kérdéses, talán 2–3. századi. Az egyes villagazdaságokhoz

[159] *Van pár római kerámia (festett, szürke és kézzel formált) egy földbe mélyített, négyszögletes házban is, de a leletek többsége bronzkori (931/1399. objektum), így a ház kora kérdéses.*

[160] *Betöltésében kevés késő római kerámia van: alávágott, behúzott peremű fedőtál, házi kerámia fazéktalp, szürke, simított oldaltöredék. Ezen túlmenően még vastű, vaskés, tegula.*

[161] *Ennek oka valószínűleg abban keresendő, hogy a feltárt, nagyon kis területen kevés kora római objektum volt, hiányoztak például a házak. Így egy nagyobb felületű feltárás eredményei minden bizonnyal módosítanák a keltezést is.*

[162] *MERCZI 2016, 5., 7. változat. Miután leltározáskor az anyagot összekeverték, és mindent a 16. lelőhelyre leltároztak, utólag már nem lehet mindig elkülöníteni a két lelőhely anyagát. (Leltározott a Stonehenge Kft.)*

[163] *Kerámia 1–4. századig: kézzel formált, grafitos, seprűs díszítésű fazéktöredékek, szürke, simított kerámia, S-profilú tál, hombárdarabok. Házi kerámia edények bekarcolt hullámvonalköteggel, vízszintes peremű fazék, élesen alávágott peremű fedő. Barna s piros festett edények, márványozott festett töredék, festett, galléros perem, nyers színű korsó. Patics, üveg, őrlőkő.*

[164] *MRT 7, 9/1, 2, 5, 7, 12, 13, 16. lelőhely.*

[165] *9/16. lelőhely: az északnyugati részen egy 40 m átmérőjű területen kövek és tegulatöredékek, valamint épületnyomok voltak a lelőhely közepén is. A 2004-ben feltárt épület a római lelőhely északkeleti részén található.*

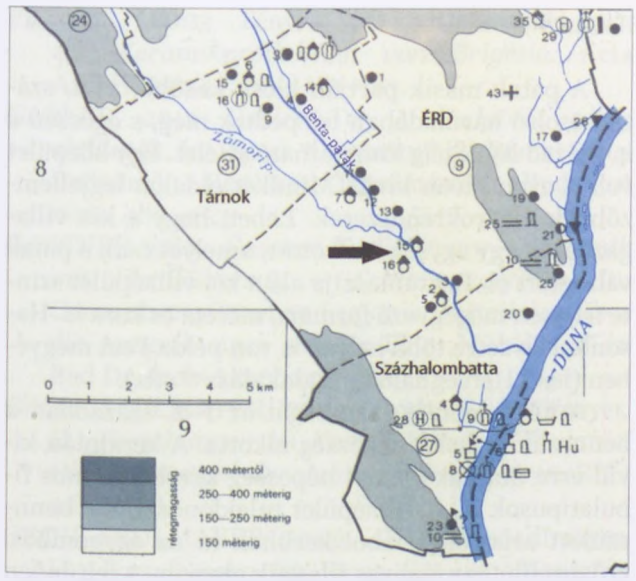

31. kép: Érd római kori lelőhelyei a MRT 7. kötete nyomán
Abb. 31: Römische Fundstellen in Érd (nach MRT 7)

tartozó birtoknagyságról Érd körzetében nincsenek adataink.[166]

A Duna menti sáv majd csak a Severus-korban népesül be ismét: 9/17. lelőhely (telep), 9/19. lelőhely (telep), 9/35. lelőhely (villagazdaság). Kivéve a 9/29. lelőhelyet (Érdliget), ahol a római településnyom mellett kora római urnatemetkezés s késő római csontvázas sírok egyaránt előkerültek (lásd még kocsi- s lósír). (31. kép)

A markomann háborúk előtt Aquincum környékén a municipális középbirtokok tulajdonosai többnyire veterán kisbirtokosok, illetve a bennszülött arisztokrácia soraiból kikerült municipális vezetők voltak. Ők Flavius, Traianus, de főleg Hadrianus és Antoninus Pius alatt kaptak polgárjogot. *Érden* M. Ulpius Quadratus, a *municipium decuriója* állított Liber Paternek oltárt. Neve alapján Traianus alatt szerzett polgárjogot. Birtokot nem tudunk hozzá köt-ni.[167] Ugyancsak előkelő, bennszülött vezetőhöz tartozhatott a kocsi- és áldozati jelenetes sírkő (talán a 9/7. lelőhelyű villa közelében)[168] és a kocsi-, illetve lótemetkezés a 9/29. település mellett. A 9/15. és 9/16. villagazdaság tulajdonosait név szerint nem ismerjük (feliratos kő nem került elő az ásatáson), de a leletanyag alapján a bennszülött arisztokráciához tartoztak a 2. században. A Severus-korban–3. században esetleg veterán tulajdonosai is lehettek.

Analógiaként érdemes megnézni a környező terület hasonló korú villagazdaságait.[169] A római kőépítészet és gazdálkodásmód átvétele legkésőbb a 2. század végén, utolsó harmadában következett be Aquincum környékén. Bár néhány korábbi villa is van, de itt ásatások nélkül nehéz megállapítani, hogy a korai leletanyag még a bennszülött telephez vagy már a római villához köthető (például Piliscsaba, Tök, Sóskút, Tárnok).[170] Csak Biatorbágyon (34/9. lelőhely), Budaörsön (5/2. lelőhely), Pátyon (13/9. lelőhely), Pomázon (23/13. lelőhely) és Solymáron (25/4. lelőhely) folytak ásatások olyan korai villákban vagy *vicus*okban, ahol biztosan van 2. század első felére köthető kőépítkezés. Pomázt kivéve a többinél kimutatható korábbi bennszülött település is, amelyből a villagazdaság vagy *vicus* kialakult.[171] Érden a jelenleg ismertetett 15–16. lelőhelyen túl, feltehetően a 9/7. lelőhely villagazdaságában indul az élet a 2. század középső harmadától. A többi villagazdaság kora kérdéses a 2. századon belül.

A rómaiak az új módon gazdálkodó, fejlett villagazdaságokat részben azért hozták létre a *limes* hátországában, hogy a katonaság ellátásában minél nagyobb szerepet játszanak. Ez a feladat a katonai táborok 5–10 km-es körzetén belül található vidéki telepeknél, mind az 1–2. századi bennszülött falvak, mind a későbbi villák esetében felmerül.[172] Az érdi villagazdaság a százhalombattai katonai táborhoz esik legközelebb (4,5 km), így esetleg annak ellátókörzetébe tartozott.

[166] *Aquincum körzetében 3–5 km²-es középbirtokokat tételezett fel a kutatás. Ez a kép a vicusok közbeiktatásával némiképp módosult. (OTTOMÁNYI 2007a, 215–216.) A Hosszúréti-patak és Füzes-patak mentén – valószínűleg az Aquincum–(Floriana)–Savaria útvonalon – megfigyelhetők voltak egymástól szabályos, 6 km távolságban kialakult vicusok. (OTTOMÁNYI 2014b: Budaörs, Biatorbágy, Páty.) Legutóbb a településtopográfiai kutatások Északkelet-Dunántúl térségében új módszerekkel próbálták meg kirajzolni a településhálózatot, a kőépítkezés színvonala és a kiemelkedő leletek alapján elkülönített településközpontok köré csoportosítva a lelőhelyeket. (SIMON 2015, Fig. 3., 6., 7.)*

[167] *1890 körül az érdi „uradalmi földeken" került elő. Lelőhelye jelenleg nem azonosítható. (MRT 7, 108.)*

[168] *Elvirapusztán került elő az 1930-as években. (MRT 7, 108.) Lehet, hogy a 7. lelőhelyen lévő villagazdasághoz tartozott, ahonnan az Elvira-majorból, 1931-ből egy Antoninus Pius érem származott. A felszíni leletek alapján ez, a Benta-patak partján lévő, Köves-dűlőben előkerült lelőhely Érden a legnagyobb kiterjedésű (1200×300 m) s legtöbb kőépülettel rendelkező villagazdaság. Kelta előzményekre visszamenő, a 2. század első felében épülő, egészen Kr. u. 250-ig fennálló gazdaság volt, legalább négy-öt római épülettel.*

[169] *BÍRÓ 2015, Appendix 1.*

[170] *OTTOMÁNYI 2007b, 315–321 (táblázat az MRT 7 kötet és az újabb ásatások adatai alapján).*

[171] *Pomázon késő kelta előzményt s 2. századi villagazdaságot említ a topográfia, tehát 1. századi bennszülött telep nem került elő.*

[172] *LÁNYI 1990, 233; SZŐNYI 2005, 407; KOVÁCS 1999, 158–159; OTTOMÁNYI 2012, 380.*

ÖSSZEFOGLALÁS

A római korban a Benta-patak mind a két partján megtelepedtek a rómaiak, a déli parton rögtön a foglalástól kezdve. A kb. 300 római objektumnak a 39%-a a villagazdasághoz kapcsolható. Ezt egyrészt a leletanyag (import *terra sigillaták*, festett és téglaszínű kerámia túlsúlya), másrészt az objektumformák (kőépület) mutatják. A földbe mélyített házakon belül is megfigyelhetők bizonyos különbségek az 1. és 2. századi házformáknál s a tájolásnál (lásd a nagyobb méretű, középen háromcölöpös és téglalap alakú házak túlsúlyát, illetve a kőépülethez való tájolását a villagazdaság idején). A feltárt részen a markomann háborúk végéig laktak, majd a gazdaság súlypontja nyugatabbra helyeződött, ahol a 4. század végéig virágzott a település.

A 2. században, a romanizáció előrehaladtával a korábbi szürke, kelta jellegű kerámia és kézzel formált edények mellett egyre nagyobb számban tűnnek fel egyrészt az agyagmázas és bepecsételt tálak, másrészt a festett és téglaszínű edények. Gyakran ugyanazok a formák készülnek mind a két változatban. A szemcsés anyagú házi kerámia a település teljes időszakára jellemző. A kerámiát — a kézzel formált edények kivételével — nagy valószínűséggel Aquincumból szállították, hiszen helyi kerámiagyártásra utaló bizonyíték nem került elő.

A patak másik partján kicsit később, az 1. század utolsó harmadában telepedtek meg, s egészen a 4. század legvégéig kimutatható az élet. Egy kőépület volt a nyomsávon kívül. Mindkét oldalon legjellemzőbbek az árokrendszerek. Lehet, hogy a két villagazdaság egy egységet alkotott, amelyet csak a patak választott el. Ezt támasztja alá a két villaépület szinte teljesen megegyező formája, mérete és kora is. Hasonló helyzetre több helyen is van példa Pest megyében (lásd Herceghalom, Budakalász[173] stb.).

A két település lakosságát az 1–2. században a bennszülött, kelta népesség alkotta. A kerámián kívül erre utalnak a helyi népesség körében honos fibulatípusok is. A villaépület tulajdonosai is e bennszülött arisztokráciából kerültek ki az egygombos, erősprofilú és szárnyas fibuláik alapján. A feltűnően korai és nagyszámú *terra sigillaták* ugyanakkor egy erősen romanizált réteg jelenlétét is mutatják az 1–2. század folyamán. Minden bizonnyal falujukba tértek haza az 1. század végén azok a veteránok, akikhez a lószerszámveretek tartoztak. Ezt a képet színezte néhány nyugati eredetű tárgy, például állatalakos fibula, a kora római időszakban. A késő római korban pedig a rugós T-fibula utal a birodalmon kívüli, északról jövő hatásra, esetleg betelepedő germán emberre/csoportra.

Ottományi Katalin
Ferenczy Múzeumi Centrum
Szentendre
E-mail: ottomanyi.katalin@gmail.com

IRODALOM

BESZÉDES 2007 Beszédes J.: *Kutatások az albertfalvi vicus északi részén*. AqFüz 13 (2007) 205–215.

BÍRÓ 2015 Bíró, Sz.: *Die räumliche und zeitliche Verbreitung der pannonischen Grubenhäuser*. In: (Hrsg. Bíró, Sz.–Molnár, A.) Dörfliche Siedlungen der römischen Kaiserzeit im mittleren Donauraum. Győr 2015, 89–117.

BÍRÓ–MOLNÁR 2015 (Hrsg. Bíró, Sz.–Molnár, A.) Dörfliche Siedlungen der römischen Kaiserzeit im mittleren Donauraum. Győr 2015.

BONDÁR–HONTI–KISS 2000 Bondár M.–Honti Sz.–Kiss V.: *A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (1992–1999.) Előzetes jelentés I.* SMK 14 (2000) 95–113.

BÓNIS–GABLER 1990 Bónis É.–Gabler D.: *Fazekasság*. In: (Szerk. Mócsy A.–Fitz J.) Pannonia régészeti kézikönyve. Budapest 1990, 166–184.

BUDAI BALOGH 2009 Budai Balogh, T.: *Pannonische Grubenhäuser. Abriss der römerzeitlichen Geschichte der eingetieften Wohnhäuser*. In: (Szerk. Bíró, Sz.) Ex officina... Studia in honorem Dénes Gabler. Győr 2009, 77–110.

CENCIK 2003 Cencik, J.: *Römische Wohnbauten in Carnuntum*. CarnuntumJb 2003, 9–116.

DELBÓ 2016 Delbó G.: *A budaörsi temető kora római kerámiaanyaga*. In: (Szerk. Ottományi K.) A budaörsi római *vicus* temetője. Régészeti tanulmányok. Budapest 2016 (előkészületben).

[173] *MRT 7, 1/37–39. lelőhely (Herceghalom), 3/5–6. lelőhely (Budakalász).*

FÉNYES 2003 Fényes, G.: *Untersuchungen zur Keramikproduktion von Brigetio.* Acta ArchHung 54 (2003) 101–163.

GABLER 2012 Gabler D.: *A budaörsi terra sigillaták.* In: (Szerk. Ottományi K.) Római *vicus* Budaörsön. Régészeti Tanulmányok. Budapest 2012, 409–453.

GASSNER 1986 Gassner, V.: *Feinware — Keramik mit Firnisüberzug — Schlangengefässe.* In: Carnuntum, Canabae Legionis. Materialen über die Ausgrabungen auf der Flur „Mühläcker" in Bad Deutsch-Altenburg. 1986, 57–76.

GROH–SEDLMAYER 2002 Groh, S.–Sedlmayer, H.: *Forschungen im Kastell Mautern-Favianis. Die Grabungen der Jahre 1996 und 1997.* RLÖ 42 (2002).

GROH–SEDLMAYER 2006 Groh, S.–Sedlmayer, H.: *Forschungen im Vicus Ost von Mautern-Favianis. Die Grabungen der Jahre 1997–1999.* RLÖ 44 (2006).

GRÜNEWALD 1979 Grünewald, M.: *Die Gefäßkeramik des Legionslagers von Carnuntum.* RLÖ 29 (1979).

HAJNÓCZY 1975 Hajnóczy Gy.: *Pannónia villaépítészete.* Építés-Építészettudomány. VII (1975) 3–61.

HONTI et al. 2002 Honti Sz.–Belényesy K.–Gallina Zs.–Kiss V.–Kulcsár G.–Marton T.–Nagy Á.–Németh P. G.–Oross K.–Sebők K.–Somogyi K.: *A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán 2000–2001-ben végzett megelőző régészeti feltárások. Előzetes jelentés II.* SMK 15 (2002) 3–40.

HONTI et al. 2004 Honti Sz.–Belényesy K.–Fábián Sz.–Gallina Zs.–Hajdu Á.–Hansel B.–Horváth T.–Kiss V.–Koós I.–Marton T.–Németh P.–Oross K.–Osztás A.–Polgár P.–P-Szeőke J.–Serlegi G.–Siklósi Zs.–Sófalvi A.–Virágos G.: *A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (2002–2203). Előzetes jelentés III.* SMK 16 (2004) 3–69.

KOVÁCS 1999 Kovács P.: *Vicus és castellum kapcsolata az alsó-pannoniai limes mentén.* StudClass. Piliscsaba 1999.

LÁNYI 1990 Lányi V.: *Villák és vidéki kőépületek.* In: (Szerk. Mócsy A.–Fitz J.) Pannonia Régészeti Kézikönyve. Budapest 1990, 222–234.

MARÓTI 1991 Maróti É.: *A római kori pecsételt kerámia és a Resatus kérdés.* StudCom 21 (1991) 365–427.

MARÓTI 2012 Maróti É.: *Pecsételt kerámia Budaörsről.* In: (Szerk. Ottományi K.) Római *vicus* Budaörsön. Régészeti Tanulmányok. Budapest 2012, 455–472.

MERCZI 2016 Merczi M.: *Római kori fibulák Érdről.* KDMK 22 (2016).

MESTER–OTTOMÁNYI 2005 Mester E.–Ottományi K.: Érd, Simonpusztai-dűlő. RKM 2004 (2005) 213–215.

MIKLÓSITY SZŐKE 2009 Miklósity Szőke M.: *Biatorbágy, Kukorica-dűlő.* RégKut 2008 (2009) 152–153.

MRT 7 (Szerk. Torma I.) *Magyarország Régészeti Topográfiája 7. Pest megye régészeti topográfiája XIII/1. A budai és szentendrei járás.* Budapest 1986.

NAGY–BESZÉDES 2009 Nagy A.–Beszédes J.: *Kora császárkori edény bennszülött fazekas nevével Lágymányosról.* In: (Szerk. Bíró Sz.) Ex officina... Studia in honorem Dénes Gabler. Győr 2009, 389–401.

ORAVECZ–MRÁV 2009 Oravecz H.–Mráv Zs.: *Jelentés az Érd, Simonpuszta lelőhelyen végzett 2007. és 2008. évi leletmentésről.* RKM 2008 (2009) 43–60.

OTTOMÁNYI 2005 Ottományi K.: Érd, Hosszúföldek. RégKut 2004 (2005) 212–213.

OTTOMÁNYI 2006 Ottományi K.: *Az M6-os autópálya Pest megyei szakaszának feltárása, Érd.* In: (Szerk. Tari E.) Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében. 2001–2006. PMMF 7 (2006) 74–80.

OTTOMÁNYI 2007a Ottományi K.: *A pátyi római telep újabb kutatási eredményei.* StudCom 30 (2007) 7–238.

OTTOMÁNYI 2007b Ottományi K.: *A római kor emlékei Pest megyében (őslakosság, településszerkezet, temetkezés, vallás, betelepített barbárok).* In: (Szerk. Torma I.–Fancsalszky G.) Pest megye monográfiája I/1. A kezdetektől a honfoglalásig. Budapest 2007, 249–341.

OTTOMÁNYI 2008 Ottományi K.: *Késő kelta település Érden (Tepecs). Római villagazdaságok Érden, a Benta-patak két partján.* In: (Szerk. Ottományi K.) Képek a múltból. Szentendre 2008, 56, 61.

OTTOMÁNYI 2012 Ottományi K.: *Római vicus Budaörsön.* In: (Szerk. Ottományi K.) Római *vicus* Budaörsön. Régészeti tanulmányok. Budapest 2012, 9–407.

OTTOMÁNYI 2014a Ottományi K.: *Késő kelta telep Érd határában.* In: (Szerk. Rajna A.) Múltunk a föld alatt. Újabb régészeti kutatások Pest megyében. Ferenczy Múzeum Kiadványai. A. sorozat, Monográfiák 1. Régészeti tanulmányok. Szentendre 2014, 51–86, 171–173, 202–226.

OTTOMÁNYI 2014b Ottományi K.: Újabb római vicusok Aquincum territoriumán. DissArch Ser. 3. No. 2. Budapest 2014, 97–142.

OTTOMÁNYI 2015 Ottományi, K.: *In den Boden eingetiefte Häuser im Vicus von Budaörs.* In: (Hrsg. Bíró, Sz.–Molnár, A.) Dörfliche Siedlungen der römischen Kaiserzeit im mittleren Donauraum. Győr 2015, 119–167.

OTTOMÁNYI 2016 Ottományi K.: *Az érdi villagazdaság 1. századi előzményei.* TMTF 2016 (előkészületben).

OTTOMÁNYI–GABLER 1985 Ottományi K.: *Római telepek Herceghalom és Páty határában.* (Gabler D.: *A pátyi terra sigilláta*). StudCom 17 (1985) 185–272.

OTTOMÁNYI–MESTER 2008 Ottományi K.–Mester E.: Árpád-kori falu Érden (Simonpusztai-dűlő). In: (Szerk. Ottományi K.) Képek a múltból. Szentendre 2008, 106–107.

REMÉNYI–TÓTH 2004 Reményi L.–Tóth A.: Őskori telepek, római kori árokrendszer, avar sírok Biatorbágy–Hosszúrétek lelőhelyen. AqFüz 10 (2004) 160–167.

SIMON 2015 Simon, B.: *Roman settlement pattern and LCP modelling in ancient North-Eastern Pannonia (Hungary).* DissArch Ser. 3. No 3. Budapest 2015, 105–126.

SOSZTARITS–BALÁZS–CSAPLÁROS 2013 (Szerk. Sosztarits O.–Balázs P.–Csapláros A.) *A savariai Isis szentély.* Szombathely 2013.

SZŐNYI 2005 Szőnyi, E.: *Landwirtschaftliche Siedlungen hinter dem Limes.* BalKözl IX (2005) 401–412.

TIMÁR 2007 Timár, L.: *Structure d' Habitat, formes de maison.* In: (Szerk. Szabó, M.) L'habitat de l'époque de LaTène à Sajópetri Hosszú-dűlő. Budapest 2007, 203–216.

TIMÁR 2011 Timár L.: *Késő vaskori veremházak maradványainak értelmezése.* ŐLev 13 (2011) 290–302.

VISY 1994 Visy, Zs.: *Die ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in Niederpannonien.* In: (Hrsg. Bender, H.– Wolf, H.) Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in den Rhein-Donau-Provinzen des Römischen Reiches. Passauer Universitätschriften zur Archäologie. Bd. 2 (1994) 421–449.

ZIMMERMANN 1992 Zimmermann, W. H.: *Die Siedlungen des 1. bis 6. Jahrhunderts nach Christus von Flögeln-Eekhöltjen, Nieder Sachsen: Die Bauformen und ihre Funktionen.* (Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet. 19.) Hildesheim 1992.

ZSIDI 2005 Zsidi, P.: *Die Änderung der Siedlungsstruktur in der Umgebung von Aquincum (Stadtgebiet von Budapest).* BalKözl IX (2005) 333–342.

RÖMISCHE GUTSHÖFEN IN ÉRD IM TAL DES BENTA-BACHES

KATALIN OTTOMÁNYI

Die neue Spurlinie M6 schnitt 2004 an den Ufern des Benta–Baches zwei römische Gutshöfe durch. Von den 2500 Objekten, die an der Fundstelle Nr. 16 (Flur Simonpusztai) freigelegt wurden, konnten 300 als römisch bestimmt werden. Innerhalb dieser Periode müssen die Objekte der einheimischen, zur Zeit der Okkupation beginnenden Siedlung (43%) von dem Gutshof mit Steingebäude (39%) getrennt werden.

Die Bevölkerung der Siedlung bestand wahrscheinlich aus jenen örtlichen Einheimischen keltischen Ursprungs, die bei der Räumung der Limeszone von der Donau enfernter abgesiedelt wurden.

Aufgrund der Terra Sigillaten, Münzen und Fibeln ließen sich die Römer hier, am südlichen Ufer des Benta–Baches schon zur Okkupationszeit, unter der Regierung von Claudius nieder. Die einheimische Siedlung wurde unter Hadrian von dem Gutshof mit Steinbauten abgelöst. Der Besitzer des Gutshofes (oder wenigstens seine Frau) stammte aufgrund der Fibeltracht (kräftig profilierte Fibeln, norisch–pannonische Flügelfibeln aus dem Steingebäude) aus der örtlichen Aristokratie. Das freigelegte Steingebäude ist rechteckig, und besteht aus 7 Räumen. Es überlebte die Zerstörungen der Markomannenkriege nicht. Aufgrund der Oberflächenfunde ging das Leben auch im 3.–4. Jh., aber außerhalb der Spurlinie, im nordwestlichen Teil des Fundortes weiter. Den größten Teil der Objekte machen die Gruben (128 Stück) und die Gräben (64 Stück) aus. Außerdem gibt es ein Steingebäude, 44 in den Boden eingetiefte Häuser, ungefähr 10 Werkstätte, 29 Lehmgrubenkomplexe, 14 Objekte mit Ofen, 8 Objekte mit Pfostenlöchern.

Die parallelen oder einander schneidenden, das ganze Gebiet durchziehenden Grabensysteme konnten zur Aufteilung des Gutshofes, oder zur Gliederung des Arpadenzeitlichen Dorfes dienen.

Die halb in den Boden eingeteiften Häuser waren meistens rechteckig (24 Stück), ovale (11 Stück) oder viereckige Häuser (9 Stück) kamen in niedrigerer Zahl vor. Eindeutig kreisförmige Häuser gibt es nicht. Innerhalb der einzelnen Hausformen sind weitere Typen aufgrund der Anordnung der Pfosten aufstellbar. Die Hälfte der freigelegten Häuser war klein, aufgrund der Größe können sie eher für Wirtschaftsgebäude (5–10 m²), als für Wohnhäuser (10–15 m²) gehalten werden. Davon sind die größeren Wohnhäuser mit drei Pfosten für das Zeitalter des Gutshofes charakteristisch. Bis die Mehrheit der viereckigen Häuser von kleinerem Ausmaß ist,

ist unter den rechteckigen Häusern der Anteil jener Stücke höher, die größer als 10 m² sind.

Die Orientierung der Häuser ist einheitlich (NO–SW), für die Gebrauchszeit des Gutshofes ist die Orientierung zum Steingebäude typisch. Im 2. Jh., mit dem Fortschreiten der Romanisation, erschienen neben der früheren grauen Keramik mit keltischem Charakter und den handgeformten Gefäßen in immer größerer Zahl die Glanzton- und stempelverzierten Schüsseln, bzw. die bemalten und ziegelfarbigen Gefäße. Oft werden die gleichen Formen in zweierlei Ausführung hergestellt. Die grobtonige Gebrauchskeramik ist für die gesamte Siedlungsperiode charakteristisch. Die Keramik, vielleicht mit Ausnahme der handgeformten Gefäße, muß aus Aquincum stammen, da Beweise für örtliche Keramikherstellung sind von dem Fundort nicht bekannt.

Am anderen Ufer des Baches (Fundstelle Nr. 15, Érd–Hosszú-földek) ließen sich die Römer etwas später, im letzten Drittel des 1. Jhs. nieder. Ihre Anwesenheit kann hier bis zum letzten Ende des 4. Jhs. nachgewiesen werden. Im erforschten Gebiet gehörten nur ein breites Grabensystem und einige Gruben zu dieser Periode. Steingebäude ist nur auf einer Luftbildaufnahme, außerhalb der Spurlinie zu sehen. Es ist möglich, dass die zwei Gutshöfe eine Einheit bildeten, die nur durch den Bach getrennt waren.

Die Bevölkerung der zwei Siedlungen bestand im 1.–2. Jh. aus den keltischen Einheimischen. Außer der Keramikfunde weisen darauf die unter der örtlichen Bevölkerung verbreiteten Fibeltypen auch hin. Aber die auffallend frühen und in großer Zahl gefundenen Sigillaten sprechen im Laufe des 1.–2. Jhs. auch für die Anwesenheit einer stark romanisierten Schicht. Höchstwahrscheinlich kehrten Ende des 1. Jhs. jene Veteranen in ihr Heimatdorf zurück, zu denen die Pferdegeschirrbeschläge mit Nielloeinlage gehörten. Dieses Bild konnte mit einigen Objekten westlicher Herkunft (z. B. Tierfibel) bereichert werden.

Übersetzt von Monika Merczi

*1. táblázat: A 16. lelőhely keltező mellékleteket tartalmazó római objektumai**
Tab. 1: Römische Objekte (Fundort 16) mit datierbaren Funden

Objektum szám	*Terra sigillata*	Érem	Fibula	Egyéb[2]*	Keltezés	Tábla
216. gödör	é-italiai, Domitianus–Traianus				1–2. század forduló	
244. ház és gödörkomplexum	öt db: Claudius, Domitianus, Traianus, Antoninus Pius				1. századi ház, 2. századi gödörkomplexum	12. tábla 9
248. ház	Claudius–Domitianus				1–2. század forduló	
265. gödör	Claudius–Domitianus				1–2. század forduló	
268. gödörkomplexum és ház	Antoninus-kor		fibulatöredék (rugó)	padlótégla, bronzzár, lószerszámveret (1–2. század forduló)	Korábbi gödörkomplexum és 2. századi ház	12. tábla 7; 16. tábla 12; 15. tábla 11–12; 17. tábla 3
279. ház	Claudius–Flavius			imbrex, tükör	1–2. század forduló	
295. gödörkomplexum és ház		Caligula (37–40)	egygombos, erősprofilú fibulapár: 1. század közepe–2. fele		1. századi gödörkomplexum és 2. századi ház	14. tábla 2; 16. tábla 10–11; 15. tábla 9; 17. tábla 6
297. kőépület		nyesésből kora római érem	egygombos, erősprofilú fibulák: 1. század közepe–2. század vége szárnyas fibula: Claudiustól–2. század 2. fele	tegula	2. század (Hadrianus–Antoninus-kor)	18. tábla 2; 19. tábla 5–6
306. gödörkomplexum	két db: Domitianus/Traianus, Traianus/Hadrianus			tegula, bronz díszek	2. század	12. tábla 6; 14. tábla 1., 3; 16. tábla 4–5, 8; 17. tábla 4–5; 18. tábla 12
330. ház és árok	két db: Vespasianus, Traianus–Hadrianus			orsógomb, bronzkarperec	1. századi árok és 2. századi ház	17. tábla 1; 14. tábla 6
362. ház és árok	két db: Antoninus-kor				2. század	12. tábla 1; 16. tábla 2–3; 18. tábla 8; 14. tábla 8
380. ház	terra sigillata (hiányzik)			bronzveret	2. század	16. tábla 9; 15. tábla 5; 18. tábla 4

Objektum szám	*Terra sigillata*	Érem	Fibula	Egyéb*	Keltezés	Tábla
388b ház		Claudius (41–54), Traianus (104–115), Diva Faustina (141–161)		mécses, övcsat (2–3. század)	2. század 2. fele (alatta az 1. századi, 388. árok)	18. tábla 7; 19. tábla 4
388c ház alja	Flavius				2. század (alatta 1. századi árok)	18. tábla 11
535. ház	két db: Traianus–Hadrianus			tégla	2. század	12. tábla 2; 16. tábla 1; 17. tábla 2, 7; 18. tábla 1, 5, 9, 13
566–1071. árok kereszteződés	Traianus–Hadrianus			tégla, bronzgyűrű	kora római vagy Árpád-kor?	
566–1291. árok kereszteződés			egygombos erősprofilú vagy trombitafejes fibula[3*]		kora római vagy Árpád-kor?	
693. gödörkomplexum		Nero Drusus (41–50)				
770. ház/műhely			egygombos, erősprofilú fibulapár: 1. század közepe–2. fele		1–2. század forduló	
1045. ház			állatalakos korongfibula, 1. század 2. fele	vasszög, kövek	2. század	
1084. ház	Traianus/Hadrianus, Hadrianus–Antoninus (hat db)				2. század	17. tábla 9; 13. tábla; 14. tábla 4–5; 19. tábla 1
1105. gödörkomplexum	Antoninus (két db), Severus (egy db)				2. század (Severus-kori feltöltés)	12. tábla 4; 15. tábla 1, 7, 10; 18. tábla 3; 19. tábla 2
1110. gödörkomplexum	Hadrianus–Antoninus		fibulát lásd 1189b gödörnél	tégla	2. századi (beleásva Árpád-kori kemencék)	16. tábla 7
1139. árok[4*]	Traianus–Hadrianus			imbrex, örlőkő	kora római vagy Árpád-kor?	
1169. árok			környékén 1. századi egygombos fibula[5*]	tégla	kora római vagy Árpád-kor?	
1189b gödör (1105/1110. gödörkomplexum része)		Marcus Antonius (Kr. e. 32–31).	erősprofilú, egygombos (1. század közepe–2. fele)		1–2. század forduló	

Objektum szám	*Terra sigillata*	Érem	Fibula	Egyéb[2*]	Keltezés	Tábla
2208. ház, kemence, gödörkomplexum	nyolc db: Claudius–Vespasianus, Flavius, Domitianus–Traianus, Hadrianus.				1. századi ház, kemence és 2. századi gödörkomplexum	12. tábla 5; 15. tábla 13
2209. ház, kemence, gödörkomplexum	terra sigillata (nincs meghatározva)				1–2. századi ház, 2. századi gödrök	

Megjegyzés:
A táblázatban nem szerepelnek az Árpád-kori objektumokban lévő terra sigillaták s érmek: például a 485. kemencében Hadrianus–Antoninus-kori terra sigillata, a 843. árokban Claudius as, a 1082. házban II. Constantius érem stb. (Bár ezek is valószínűleg egy-egy római objektum bolygatásakor kerülhettek ide.)

2* *Itt elsősorban a kőépületomladékra utaló téglákat s egyéb tárgyakat tüntettük fel, amelyek az objektum feltöltését a 2. század végére keltezik.*

3* *Tévedésből 1191. objektumhoz leltározva.*

4* *A 1139. árok érintkezik az 1226. Árpád-kori házzal, amelyben a terra sigillata előkerült (ház alatt tároló verem is). Nem lehet tudni, hogy a terra sigillata melyikhez tartozott.*

5* *1168. Árpád-kori kemencétől nyugatra.*

2. táblázat: A cölöpök és a házformák kapcsolata
Tab. 2: Verbindung zwischen Haustypen und Pfostenstellung

Házforma	Cölöp nélkül	Középvonalban 3	Szemközt 1–1	1 cölöp	2 cölöp	Több cölöp
Négyzet	44%	33%	11%	0%	0%	11%
Téglalap	21%	29%	16,60%	8,30%	25%	0%
Ovális	18%	0%	18%	45,50%	9%	9%

3. táblázat: Négyzetes házformák
Tab. 3: Quadratische Haustypen

Típus	Elhelyezés	Objektumszám	Méret*	Kemence, tűzhely	Szerkezet (bejárat, padló, fal, gödör)	Keltezés	Analógia
A/1: Cölöp nélkül		négy db: 206., 275., 279., 1315. objektum	9–14 m² (csak a 206. objektum van meg teljesen), -40–80 cm	egy db: 206. objektum	1315: kelet-nyugati irányú lépcsős padka	1–2. század: három db 2. század: egy db (1315.)	Budaörs A/1[2*]; BUDAI BALOGH 2009, III/A
A/2: szemben egy-egy cölöp		egy db: 2202. gödörház	16–18 m², -50 cm			1–2. század	Budaörs A/2; BUDAI BALOGH 2009, III/B1; Mautern A/1[3*]
A/3: Három cölöp középvonalban		egy db: 220. objektum	7 m², -43 cm		későbbi gödörbeásások	1–2. század	BUDAI BALOGH 2009, II/C5 (téglalap); Mautern O25
A/3a: középvonalban három, széleken több kisebb cölöp		két db: 400., 692. objektum[4*]	5–9 m² műhely,[5*] -12–28 cm		400.: gödör a sarokban és karólyukak	1. és 2. század	
A/4: sarkokban egy-egy cölöp		312. objektum	14 m2, -15 cm	északnyugaton tűzhely		2. század	BUDAI BALOGH 2009, II/D (cölöpelrendezés); Mautern C/1

Megjegyzések:

* *A mélység a lehumuszolt felszíntől számított. Ezek az adatok csak tájékoztató jellegűek, hisz a humuszolás mélysége nem mindenütt volt egyforma, s az eredeti római felszínt már korábban elszántották.*

2* *OTTOMÁNYI 2012, 84. kép; OTTOMÁNYI 2014.*

3* *GROH–SEDLMAYER 2006, Abb. 115, O42, Abb. 114. O20–22. A típustáblán nem különítette el a négyzet és téglalap alakú házakat. A szemközti egy-egy cölöp nála az A/1 típus.*

4* *400. ház: középvonalban két mély cölöplyuk a keleti és a nyugati oldal közepén, két sekély középen, a ház szélein kisebbek. Formája Árpád-kori, anyaga 2. század. 692. ház: középvonalban három cölöp és a két átellenes sarokban is egy-egy. Formája római, leletanyaga nincs (besoroltuk a kora római telephez).*

5* *Benne tárolóverem s munkagödör.*

4. táblázat: Téglalap alakú házak
Tab. 4: Rechteckige Häuser

Típus	Elhelyezés	Objektumszám	Méret	Kemence, tűzhely	Szerkezet (padka, padló, fal, gödör)	Keltezés	Analógia	Kép
B/1: Cölöp nélkül		négy db: 274., 278., 380., 535. objektum	7,3–13 m², -30–80 cm	274.: északkeleti sarok	380.: tapasztott padló és karólyukak 274.: három kisebb gödör 535.: félkörben padka	1–2. század: egy db Hadrianus: két db 2. század: egy db	Budaörs B/1; BUDAI BALOGH 2009, II/A; Mautern D1*	7. tábla 1
B/1a cölöp nélküli keskeny műhely		egy db: 268.	8 m² (műhely). -70/90 cm		karólyukak	2. század (Antoninus-kor)[2*]	Budaörs B/1b	
B/2: egy cölöp a sarokban		két db: 371. kemence és műhely; 1084. ház	5,4 m² és 13,5 m², -36–48 cm	371.: északkeleten kívül	1084.: tapasztott padló, sekély gödör északkeleten 371.: kívül gödör	2. század	Mautern O47[3*]	7. tábla 2–3
B/3, szemben egy-egy cölöp		két db: 2204b, 2208. objektum	10,6 m², -75 cm		2204.: tapasztott padló	1–2. századi mindkettő	Budaörs B/3; BUDAI BALOGH 2009, h II/C1; Mautern A/1	3. tábla 2
B/3a? egymással szemben 2–1 cölöp		egy db: 388b objektum	9,5 m², -25 cm		foltokban tapasztott padló	2. század 2. fele	Budaörs B/3c	1. tábla 1–2
B/3b: szemközt egy-egy és az oldalfalnál kettő		egy db: 1045. objektum	15 m², -70 cm			2. század		4. tábla 1; 8. tábla 1
B/4: két cölöp, középen és a sarokban		két db: 2209., 2330. objektum[4*]	9–12 m², -35 cm		2330.: délkeleten lépcsős bejárat, tapasztott padló, külső gödrök	1–2. század		8. tábla 4

Típus	Elhelyezés	Objektumszám	Méret	Kemence, tűzhely	Szerkezet (padka, padló, fal, gödör)	Keltezés	Analógia	Kép
B/4a: két cölöp a ház egyik felében		két db: 237. ház, 397. műhely	15 és 5 m², -25–30 cm			2. század (két db)	Budaörs B/2b és B/1b forma	7. tábla 4
B/4b, középvonalban két cölöp		két db: 241., 333. objektum	13,5 m², -50 cm		241.: tapasztott padló, középen kisebb gödör 333.: északnyugaton kiugró gödör	1–2. század		3. tábla 5; 7. tábla 5
B/5: 3 cölöp a középvonalban		öt db: 295., 330., 388c, 379., 2331. objektum	9–10 és 14,8 m², -35–70 cm	379.: délkeleten kívül	2331.: tapasztott padló	1–2. század: 2331. objektum Hadrianus: 330., 388c 2. század: 295., 379. objektum	Budaörs B/3d; Budai Balogh II/C3; Mautern A/5	1. tábla 3; 3. tábla 1, 3, 4; 4. tábla 3; 8. tábla 3
B/5a: három cölöp a középvonalban és oldalt is egy		egy db: 1026. objektum	16,6 m², -37 cm			2. század		4. tábla 2; 8. tábla 2
B/5b: hosszabb oldal közepén három		egy db: 464. objektum	16 m², -64 cm	északnyugaton kőkemence	tapasztott padló	2. század vagy Árpád-kor		7. tábla 6

Megjegyzések a 4. táblázathoz:

1* *GROH–SEDLMAYER 2006, Abb. 118.*

2* *Egy 1. századi gödörkomplexum keleti felébe ásták bele az Antoninus-korban, majd a 2–3. század fordulóján feltöltötték az egészet.*

3* *GROH–SEDLMAYER 2006, F/1 típus, de ott középen van a cölöp, az Abb. 115. O47 háznál viszont az érdihez hasonlóan az egyik sarok közelében. Az egycölöpös analógiák többségénél általában a rövidebb oldal közepén van egy cölöp, lásd: OTTOMÁNYI 2012, B/2. típus; BUDAI BALOGH 2009, II/B2.*

4* *2330. objektum: a cölöplyukak a ház síkjából kiugranak. Lásd: BUDAI BALOGH 2009, II/C2.*

5. táblázat: Ovális háztípusok
Tab. 5: Ovale Haustypen

Típus	Elhelyezés	Objektumszám	Méret	Kemence, tűzhely	Szerkezet (padka, padló, fal, gödör)	Keltezés	Analógia	Kép
C/1: Cölöp nélkül		Két db: 362., 280. objektum	12,8–14,7 m2, -50–80 cm		Padka mind a két házban 280. ház: közepén gödör	280. ház: 1–2. század; 362. ház: Antoninus-kor	Budaörs C/1-1a; BUDAI BALOGH 2009, I/A; Mautern O7831	9. tábla 1
C/2: középen egy cölöp		négy db: 313., 376., 484., 770. objektum2	7–8 m2, 11–12 m2, -20–60 cm		kívül gödör: 376., 770. objektum	1–2. század: 313.,3 770. objektum; 2. század: 376., 484. objektum	Budaörs C/2–2a; BUDAI BALOGH 2009, I/B	5. tábla 2; 9. tábla 4
C/2a: egy cölöp a sarokban		egy db: 205. objektum	11,2 m2, -34 cm		két gödör és döngölt padló	1. század	Budaörs C/2	9. tábla 2
C/3: szemben egy-egy cölöp		két db: 248. (fél ház), 259. objektum	8,5–10,4 m2, -25 cm		248. ház: tapasztott padló, 259. ház: külső gödrök	1–2. század	Budaörs C/3; BUDAI BALOGH 2009, I/C1	5. tábla 1
C/4: rövidebbik oldalon két cölöp		egy db: 244. objektum4	10 m2, -25 cm			1–2. század	Budaörs C/4a	5. tábla 3
C/5: 3 cölöp (kettő átlósan a sarkokban)		egy db: 511. objektum	9,3 m2, -35 cm		tapasztott padló, belső gödör	2. század		9. tábla 5

Megjegyzés
GROH–SEDLMAYER 2006, Abb. 116. O783. A téglalap alakú házakhoz sorolta, nem különített el ovális formát.
2* *770. objektum: egy gödörkomplexumban, körülötte gödrökkel, és kívül is van egy cölöplyuk. Valószínűleg nem ház, hanem műhely.*
3* *A 313. objektum lehet 2. századi is, ha egy egységet alkot a mellette lévő 312. házzal, de az is lehet, hogy váltják egymást, s akkor korábbi.*
4* *Csak az objektum fele van meg, tehát lehet, hogy volt szemben is két cölöp.*

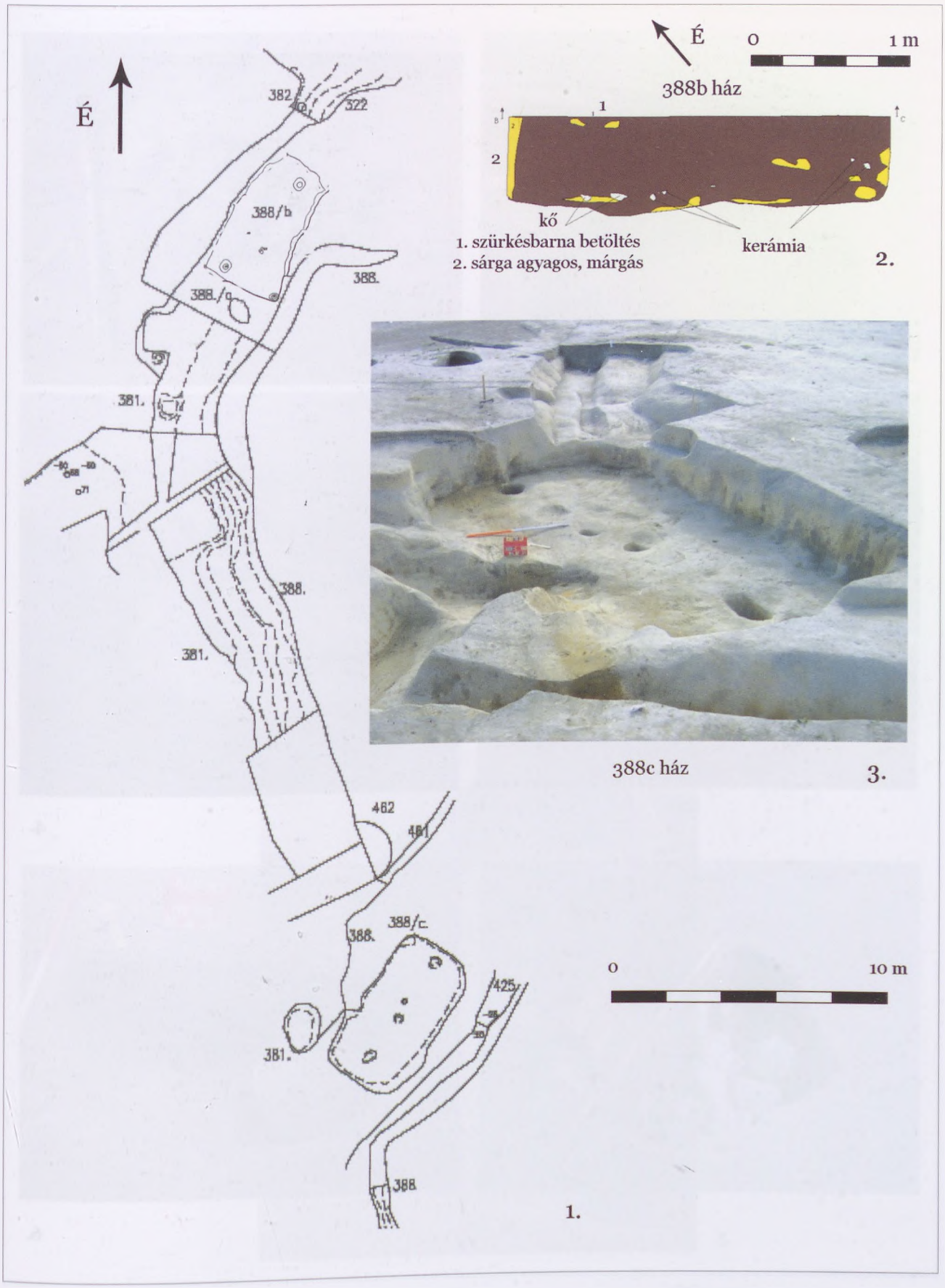

1. tábla: 1: 388. árok és a beleásott házak; 2: 388b ház metszete; 3: 388c ház
Taf. 1: 1: Graben 388 und die eingetieften Häuser; 2: Profil des Hauses 388b; 3: Haus 388c

1.

2.

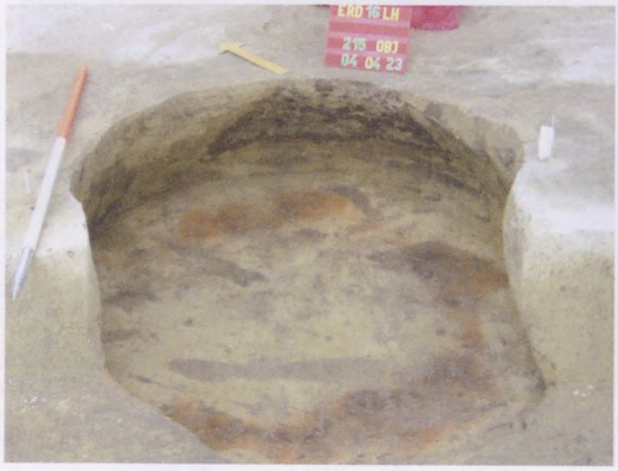

3.

4.

5.

6.

2. tábla: 1: 272. objektum; 2: 1099. objektum; 3–4: 215. objektum; 5: 635. objektum; 6: 251. objektum
Taf. 2: 1: Objekt 272; 2: Objekt 1099; 3–4: Objekt 215; 5: Objekt 635; 6: Objekt 251

1.

2.

3.

4.

5.

3. tábla: 1: 2331. ház foltja; 2: 2208. objektum foltja; 3: 295. ház; 4:379. és 376. ház; 5: 241. ház déli fele
Taf. 3: 1: Fleck des Hauses 2331; 2: Fleck des Objekts 2208; 3: Haus 295; 4: Häuser 379 und 376; 5: südlicher Teil des Hauses 241

1.

2.

3.

4. tábla: Téglalap alakú, több cölöpös házak. 1: 1045. ház; 2: 1026. ház; 3: 388c ház
Taf. 4: Rechteckige Häuser mit mehreren Pfosten. 1: Haus 1045; 2: Haus 1026; 3: Haus 388c

1.

2.

3.

4.

5.

6.

5. tábla: Ovális házak (1–3) s kemencék (4–6). 1: 248. objektum; 2: 484. ház; 3: 244. ház és gödörkomplexum; 4: 378. objektum; 5: 206. ház kemencéje; 6: 341. objektum

Taf. 5: Ovale Häuser (1–3) und Öfen (4–6). 1: Objekt 248; 2: Haus 484; 3: Haus 244 und Grubenkomplex; 4: Objekt 378; 5: Ofen des Hauses 206; 6: Objekt 341

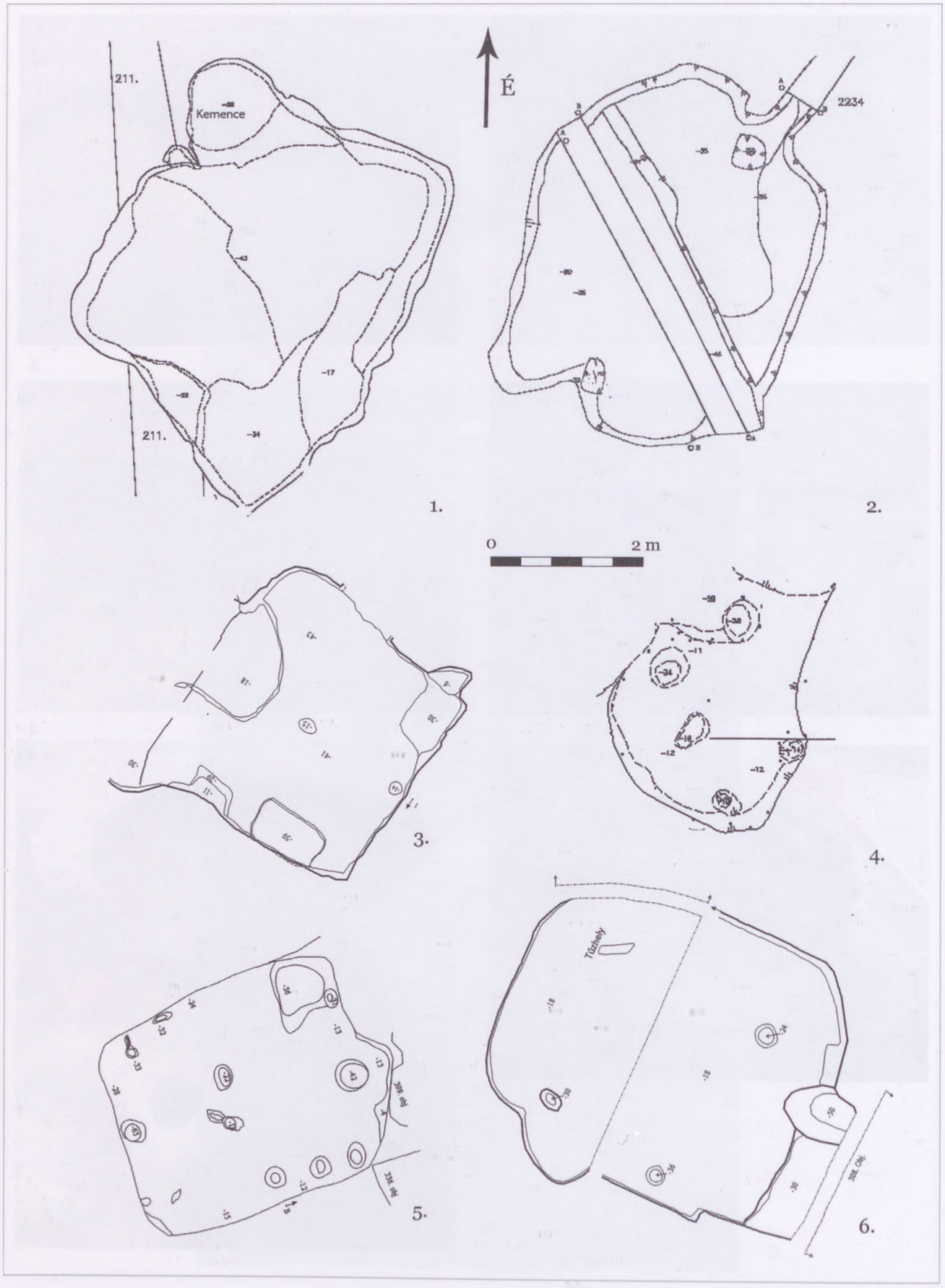

6. tábla: Négyszögletes házak. 1: 206. objektum; 2: 2202. objektum; 3: 220. objektum; 4: 692. objektum; 5: 400. objektum; 6: 312. objektum

Taf. 6: Quadratische Häuser. 1: Objekt 206; 2: Objekt 2202; 3: Objekt 220; 4: Objekt 692; 5: Objekt 400; 6: Objekt 312

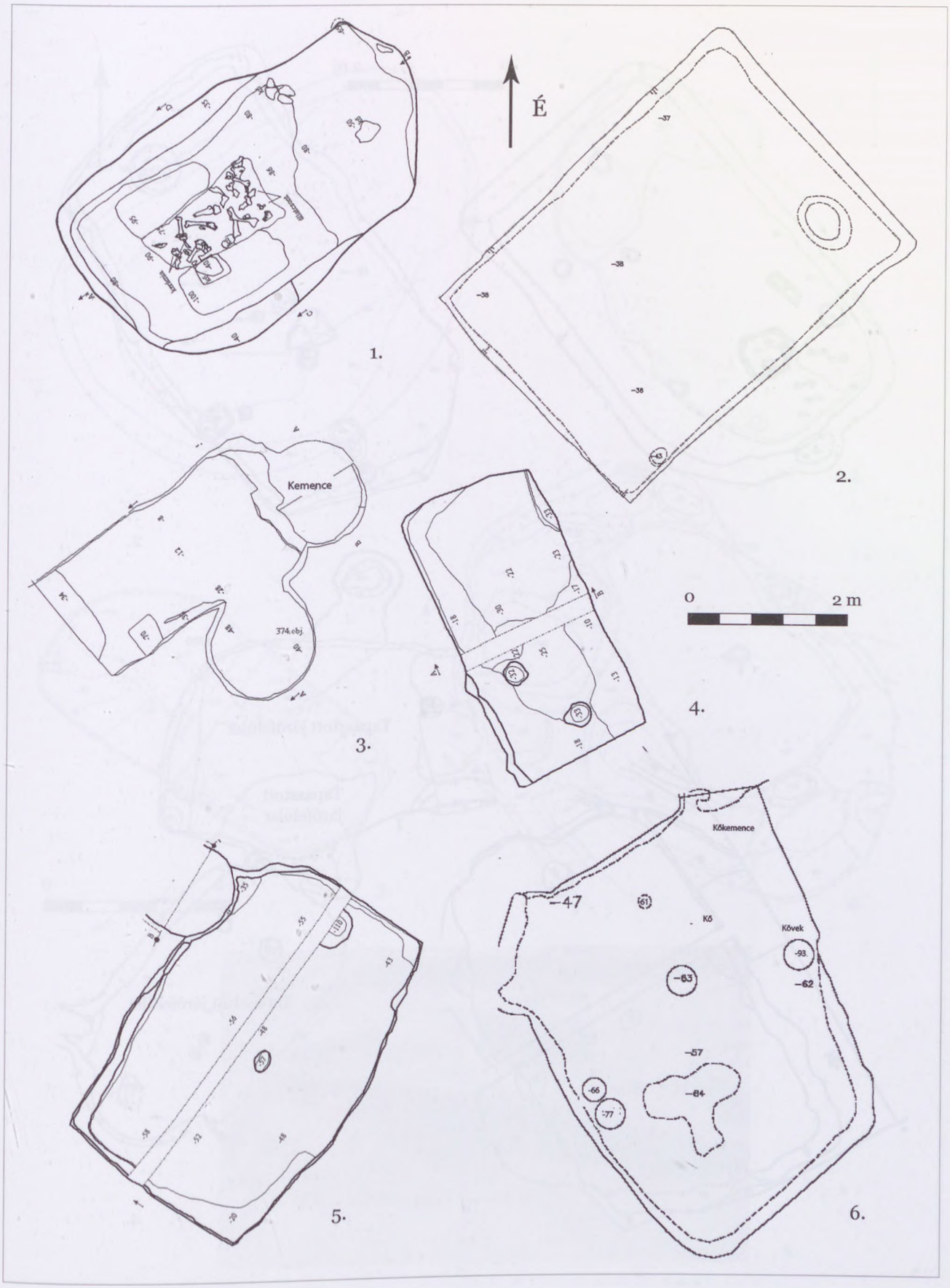

7. tábla: Téglalap alakú házak. 1: 535. objektum; 2: 1084. objektum; 3: 371. objektum; 4: 397. objektum; 5: 241. objektum; 6: 464. objektum

Taf. 7: Rechteckige Häuser. 1: Objekt 535; 2: Objekt 1084; 3: Objekt 371; 4: Objekt 397; 5: Objekt 241; 6: Objekt 464

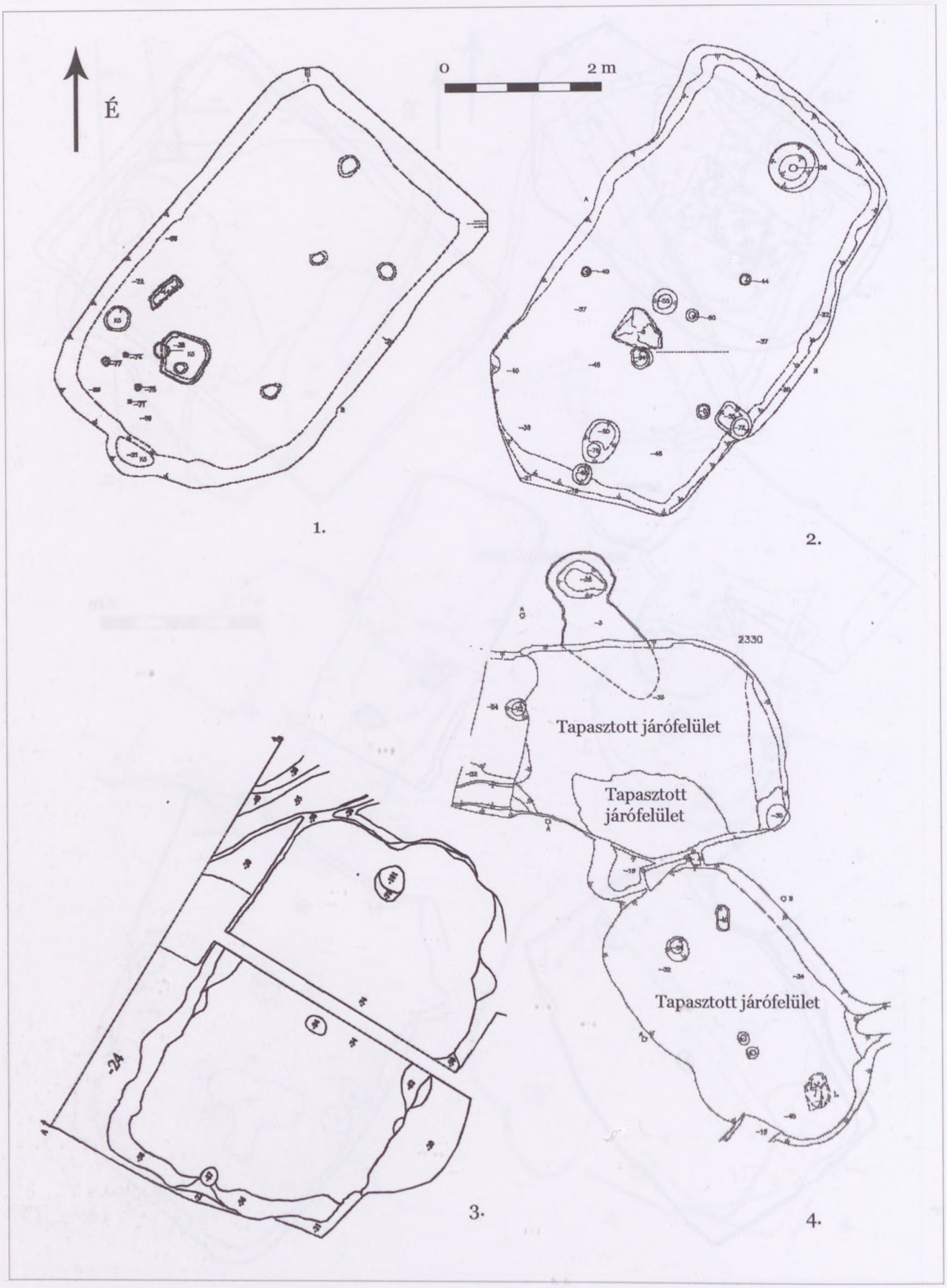

8. tábla: Téglalap alakú házak három cölöppel. 1: 1045. ház; 2: 1026. objektum; 3: 330. objektum; 4: 2330–2331. objektum

Taf. 8: Rechteckige Häuser mit drei Pfosten. 1: Haus 1045; 2: Objekt 1026; 3: Objekt 330; 4: Objekte 2330–2331

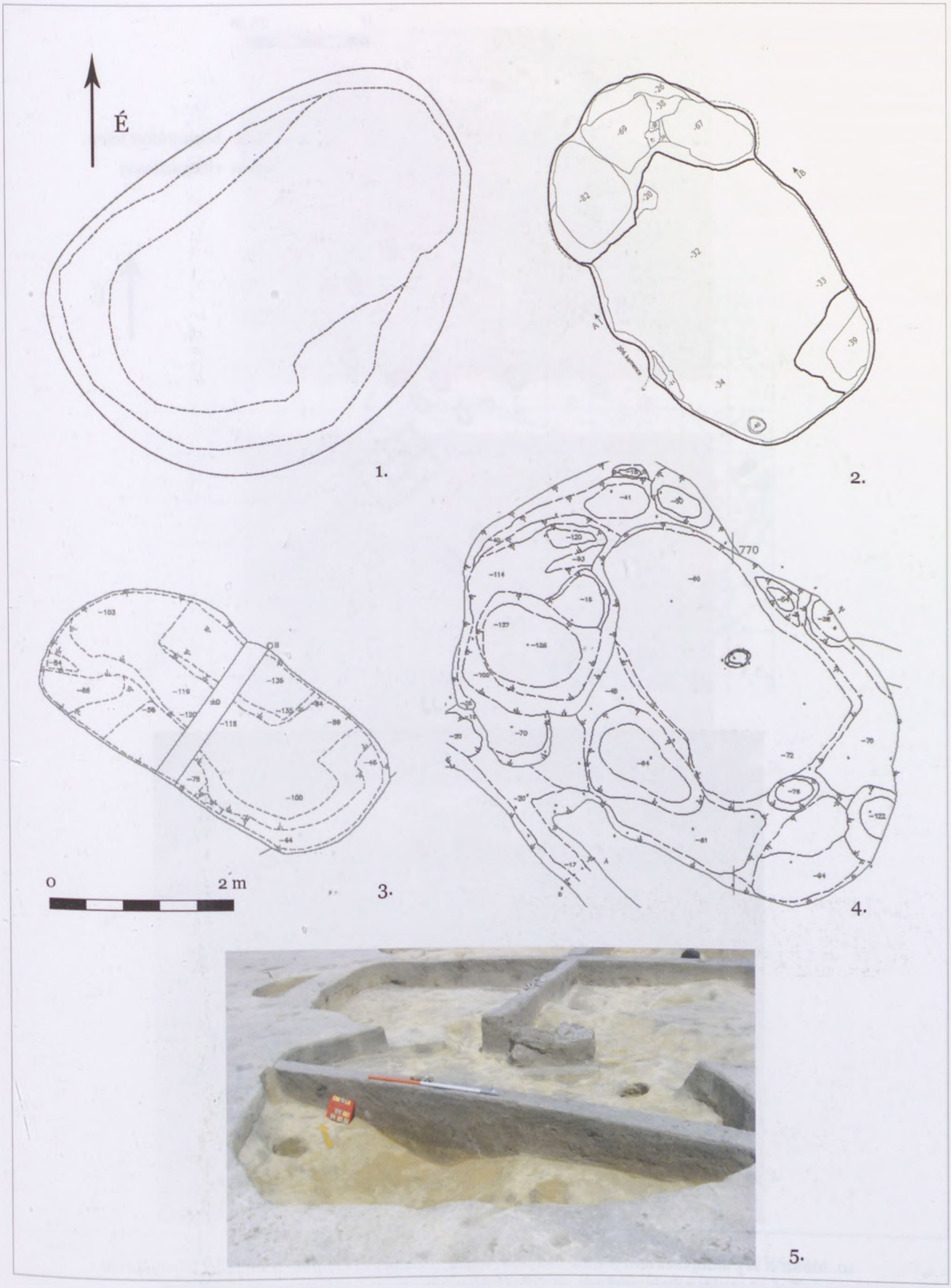

9. tábla: Ovális házak/műhelyek. 1: 280. objektum; 2: 205. objektum; 3: 1052. objektum; 4: 770. objektum; 5: 511. objektum

Taf. 9: Ovale Häuser/Werkstätte. 1: Objekt 280; 2: Objekt 205; 3: Objekt 1052; 4: Objekt 770; 5: Objekt 511

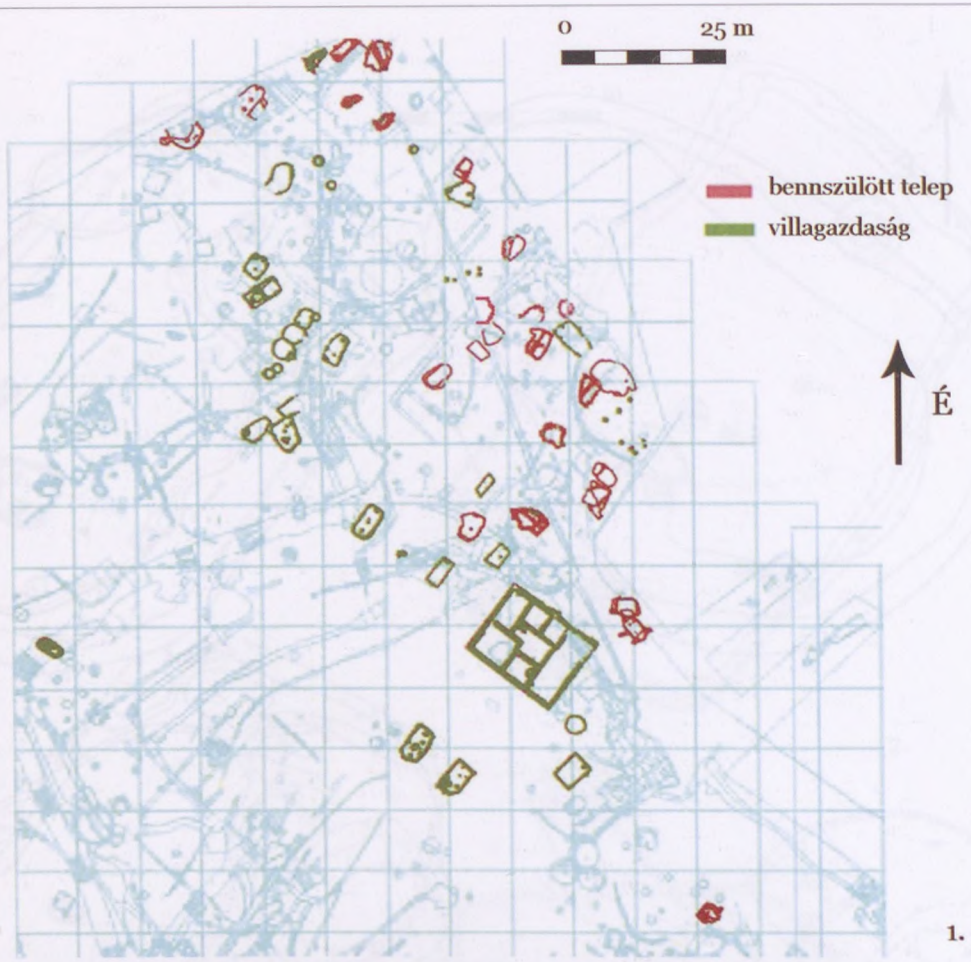

1.

2.

10. tábla: 1: A villaépület és a földbe mélyített házak térképe; 2: Légifotó a kőépület környékéről
Taf. 10: 1: Das Steingebäude und die Grubenhäuser; 2: Luftfoto vom Steingebäude

1.

2.

3.

11. tábla: A 297. kőépület. 1: „D" fal alapozása; 2: 2. helyiség kibontva; 3: „A" fal részlete
Taf. 11: Das Steingebäude 297. 1: Fundamentierung der Mauer „D"; 2: der freigelegte Raum 2; 3: Teil der Mauer „A"

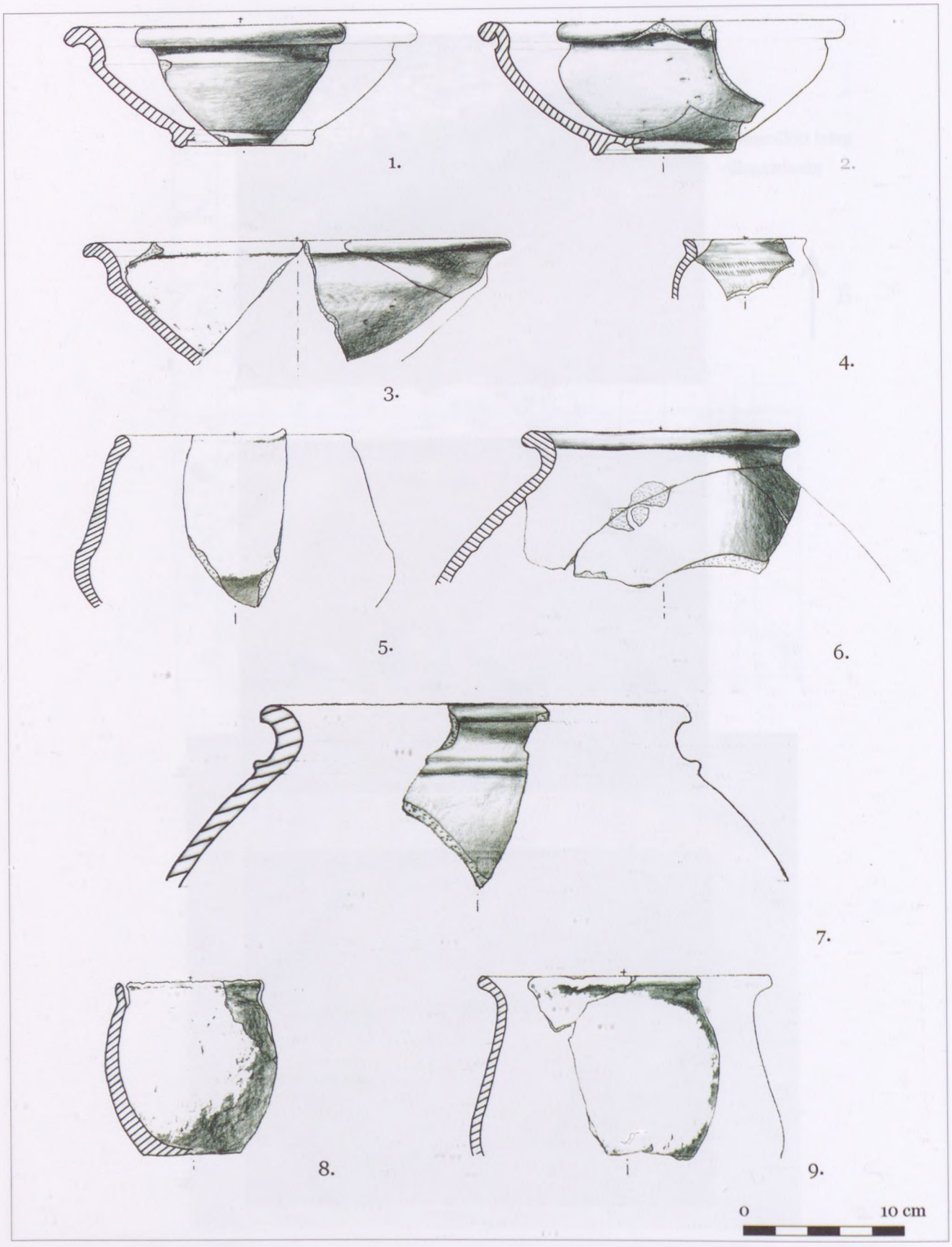

12. tábla: Szürke, simított (1–7) és kézzel formált kerámia (8–9). 1: 362. objektum; 2: 535. objektum; 3: 348. objektum; 4: 1105. objektum; 5: 2208. objektum; 6: 306. objektum; 7: 268. objektum; 8: 318. objektum; 9: 244. objektum
Taf. 12: Graue, geglättete (1–7) und handgeformte Keramik (8–9). 1: Objekt 362; 2: Objekt 535; 3: Objekt 348; 4: Objekt 1105; 5: Objekt 2208; 6: Objekt 306; 7: Objekt 268; 8: Objekt 318; 9: Objekt 244

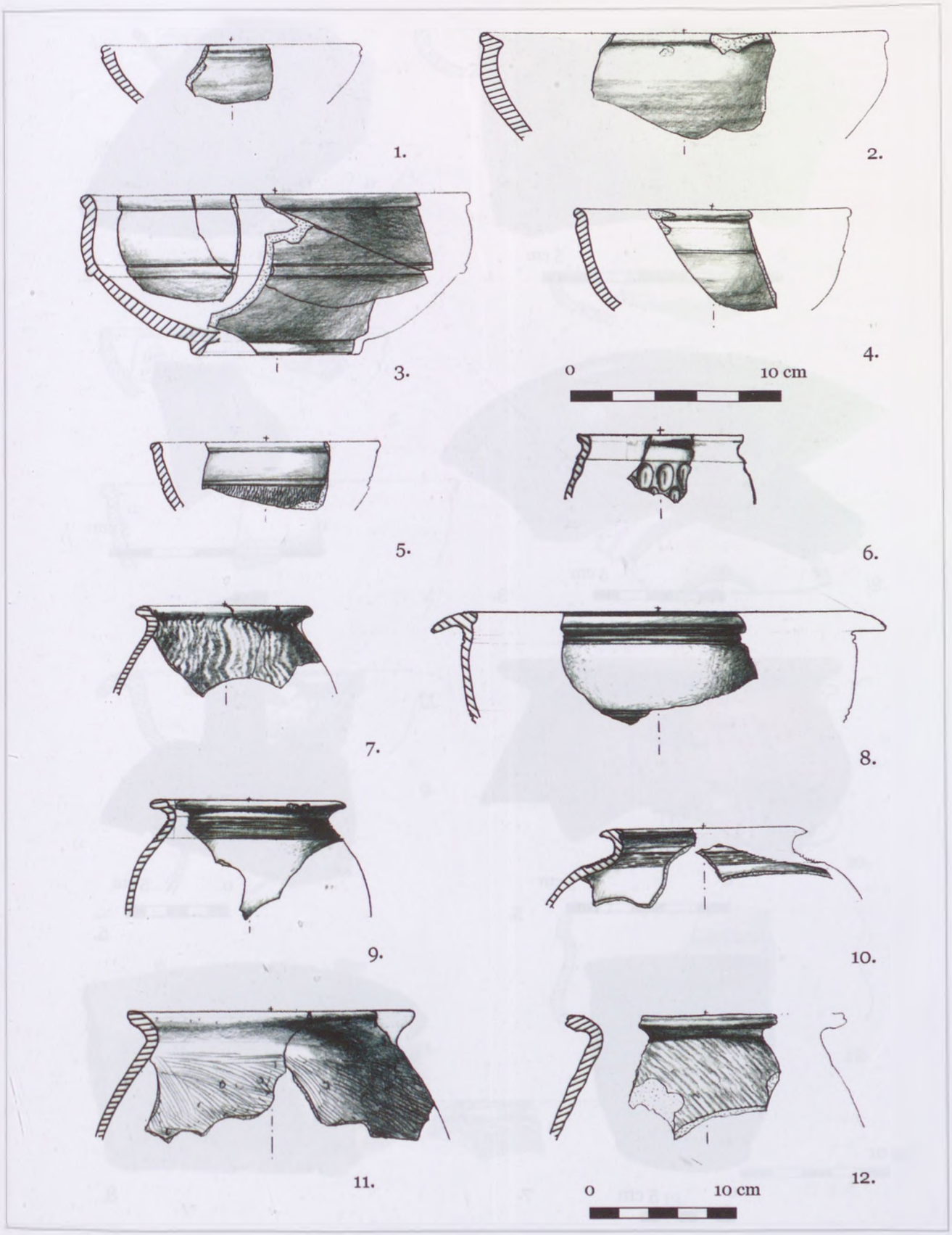

13. tábla: Az 1084. ház kerámiája. 1–2: simított; 3–5: agyagmázas; 6: fehér bevonatos; 7: festett; 8–10: házi kerámia; 11–12: kézi korongolt, seprűs díszítésű

Taf. 13: Keramik des Hauses 1084. 1–2: geglättete Keramik; 3–5: Keramik mit Glanzton; 6: Keramik mit weisser Überzug; 7: bemalte Keramik; 8–10: Gebrauchskeramik; 11–12: handgedrehte Keramik mit Besenstrichverzierung

14. tábla: Edénytöredékek. 1, 3: 306. objektum; 2: 295. objektum; 4–5: 1084. objektum; 6: 330. objektum; 7: 307. objektum; 8: 362. objektum

Taf. 14: Gefässfragmente. 1, 3: Objekt 306; 2: Objekt 295; 4–5: Objekt 1084; 6: Objekt 330; 7: Objekt 307; 8: Objekt 362

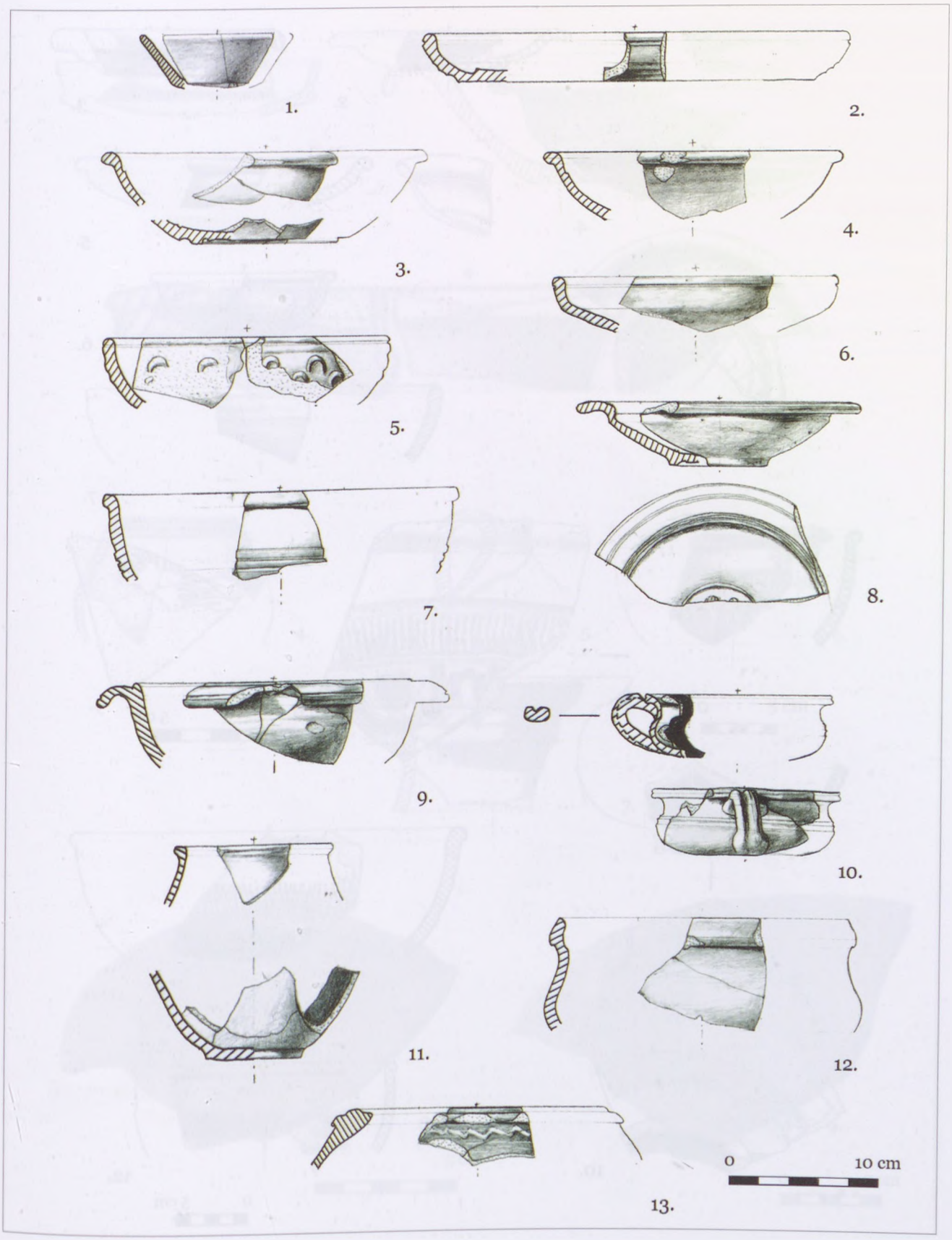

15. tábla: Terra sigillata (1) és festett kerámia. 1, 7, 10: 1105. objektum; 2: 1469. objektum; 3: 339. objektum; 4: 278. objektum; 5: 380. objektum; 6: 211. objektum; 8: 778. objektum; 9: 295. objektum; 11–12: 268. objektum; 13: 2208. objektum

Taf. 15: Terra sigillaten (1) und bemalte Keramik. 1, 7, 10: Objekt 1105; 2: Objekt 1469; 3: Objekt 339; 4: Objekt 278; 5: Objekt 380; 6: Objekt 211; 8: Objekt 778; 9: Objekt 295; 11–12: Objekt 268; 13: Objekt 2208

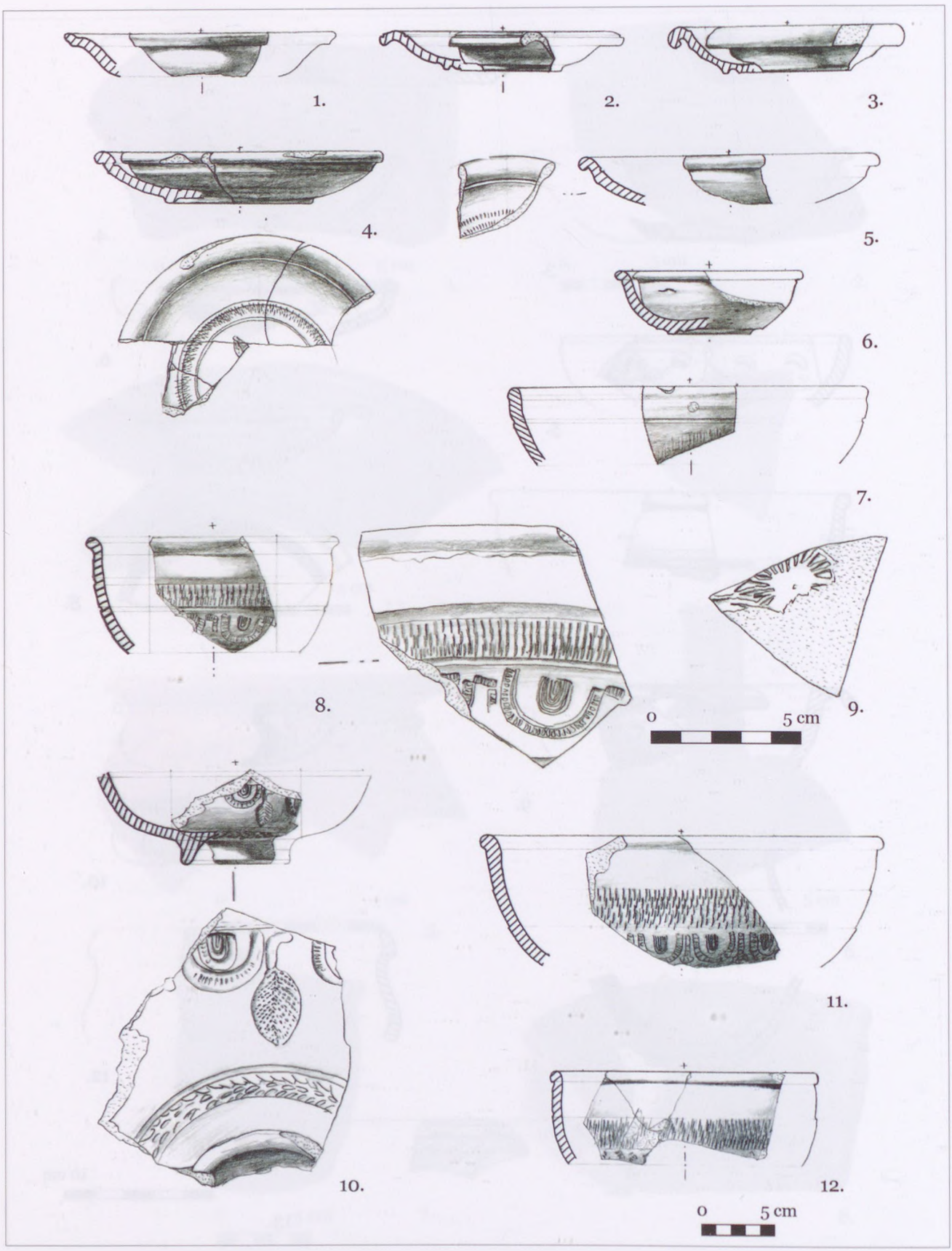

16. tábla: Agyagmázas és bepecsételt kerámia. 1: 535. objektum; 2–3: 362. objektum; 4–5, 8: 306. objektum: 6: 278. objektum; 7: 1110. objektum; 9: 380. objektum; 10–11: 295. objektum; 12: 268. objektum

Taf. 16: Keramik mit Glanzton und eingestempelte Keramik. 1: Objekt 535; 2–3: Objekt 362; 4–5, 8: Objekt 306: 6: Objekt 278; 7: Objekt 1110; 9: Objekt 380; 10–11: Objekt 295; 12: Objekt 268

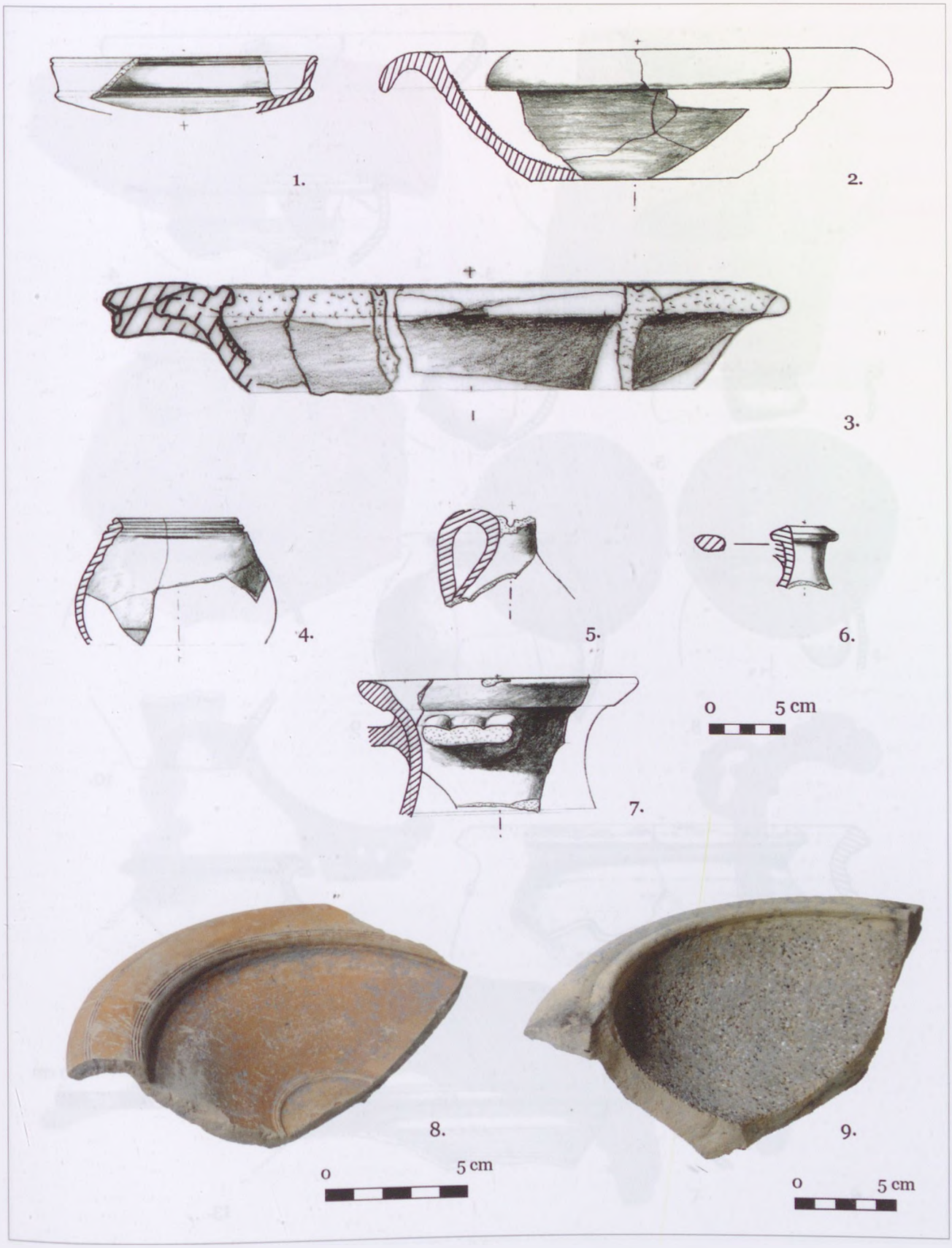

17. tábla: Nyers és téglaszínű kerámia. 1: 330. objektum; 2, 7: 535. objektum; 3: 268. objektum; 4, 5: 306. objektum; 6: 295. objektum; 8: 778. objektum; 9: 1084. objektum

Taf. 17: Roh- und ziegelfarbige Keramik. 1: Objekt 330; 2, 7: Objekt 535; 3: Objekt 268; 4, 5: Objekt 306; 6: Objekt 295; 8: Objekt 778; 9: Objekt 1084

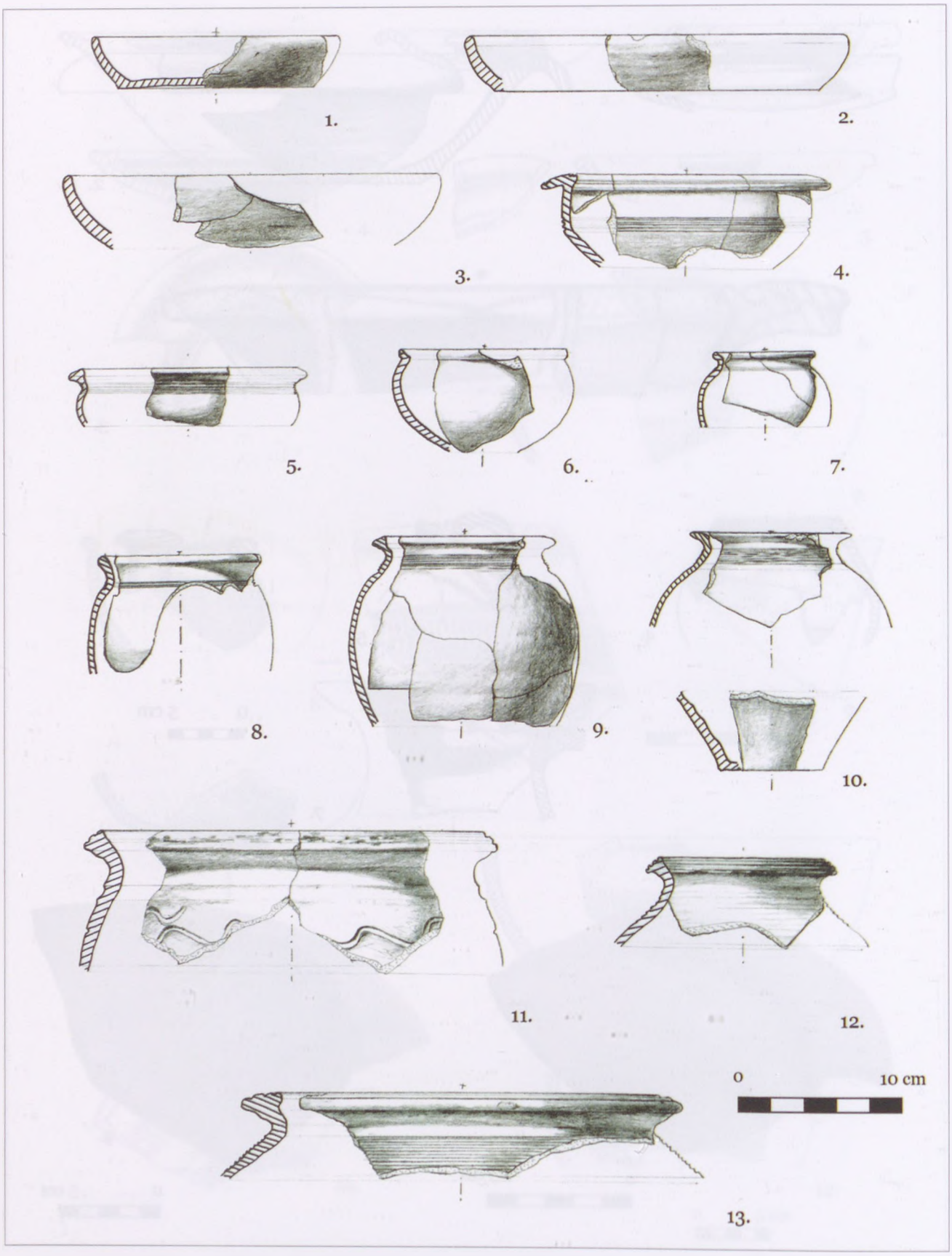

18. tábla: Házi kerámia. 1, 5, 9, 13: 535. objektum; 2: 297. objektum; 3: 1105. objektum; 4: 380. objektum; 6: 39. objektum; 7, 11: 388. objektum; 8: 362. objektum; 10: 1372. objektum; 12: 306. objektum
Taf. 18: Gebrauchskeramik. 1, 5, 9, 13: Objekt 535; 2: Objekt 297; 3: Objekt 1105; 4: Objekt 380; 6: Objekt 39; 7, 11: Objekt 388; 8: Objekt 362; 10: Objekt 1372; 12: Objekt 306

19. tábla: Kormeghatározó leletek. Terra sigillaták (1–2). 1: 1084. objektum (Hadrianus–Antoninus-kor); 2: 1105. objektum (Antoninus-kor); 3: 2331/2332. objektum (planta pedis bélyegző); 4: 388. objektum érmei (Diva Faustina, Traianus); 5–6: egygombos, erősprofilú és szárnyas fibulák a 297. kőépületből; 7: szőlőmetszőkés (775. objektum)

Taf. 19: Datierende Funde. Terra Sigillaten (1–2). 1: Objekt 1084 (Hadrianus–Antoninerzeit); 2: Objekt 1105 (Antoninerzeit); 3: Objekte 2331/2332 (Stempel planta pedis); 4: Münzen des Objekts 388 (Diva Faustina, Traianus); 5–6: kräftig profilierte und Flügelfibeln aus dem Steingebäude 297; 7: Weinrebemesser (Objekt 775)

RÓMAI KORI FIBULÁK ÉRDRŐL

MERCZI MÓNIKA

BEVEZETÉS

2004-ben a Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága Ottományi Katalin vezetésével feltárást végzett Érden, a Benta-patak két oldalán, az építendő M6-os autópálya nyomvonalában. A feltárás a patak északi oldalán elterülő Hosszú-földek lelőhelyet[1] és a déli oldalon fekvő Simonpusztai-dűlőt[2] érintette, ahol a korábbi terepbejárások villatelepüléseket jeleztek.[3]

A Simonpusztai-dűlőben a római kori település emlékei (kb. 300 objektum: gödrök, árkok, félig földbe mélyített házak, műhelyek, árkok) a feltárási terület északnyugati részére estek.[4] A késő kelta előzményekkel nem rendelkező település a római foglalás idején, Claudius korában jött létre. Lakosait olyan helyi, kelta eredetű bennszülött népesség alkotta, akiket a határsáv kiürítése után a Dunától távolabb telepítettek le. Számuk ebben az időszakban 50–100 főre becsülhető. A feltárt objektumok csaknem felét (43,3%) a település korai, Flavius–Traianus kori periódusához lehetett kötni, ezen belül az első virágkor a Flavius-korra esett. A korai leletanyag többnyire kelta jellegű szürke kerámiából, illetve kézzel formált edényekből áll, de mellettük megtalálhatók az erősen romanizált réteg jelenlétére utaló *terra sigillaták* (többnyire dél-galliai áru) is.

A telep a 2. század folyamán (Hadrianus–Antoninus-kor) — a bennszülött lakosság továbbélésével — több kőépületből álló villagazdasággá (vagy *vicussá*?) alakult, ezek közül azonban csak egy (297. objektum) esett az autópálya nyomvonalába. A hét helyiséges, téglalap alakú kőépület tulajdonosa a bennszülött arisztokrácia tagjai közül kerülhetett ki. A villaépület lakosain kívül ebben az időszakban a félig földbe mélyített házakban további 75–115 fő élhetett a településen. A 2. századhoz köthető objektumokban (39,0%) a római jellegű leletanyag mennyiségének növekedése figyelhető meg. A markomann háborúk pusztításai után a település súlypontja az autópálya nyomvonalától nyugatra eső területre helyeződött át. A 3. századi leletanyag nagy része ugyanis nem a feltárt objektumokból származik, hanem a terepbejárások során került elő. Éremleletek alapján azonban a feltárt teleprész élete a 4. században újra fellendült. Az 5. századból viszont mindösszesze egy valószínűleg már barbár népességhez köthető csontvázas sír származik.[5]

A Hosszú-földek lelőhelyről ismert római villagazdaság kőépülete már nem esett az autópálya nyomvonalába, így a feltárt részen a római kort csak mezőgazdasági és vízelvezető árkok (23 objektum) képviselték. A leletanyag alapján a patak déli oldalán valamivel később, az 1. század utolsó harmadában települtek meg a rómaiak. A kőépület a légifotó tanúsága alapján hasonló méretű és elrendezésű volt, mint a patak északi oldalán feltárt villaépület, és a felszínen gyűjtött leletek alapján a két épület használati ideje ugyancsak azonos lehetett (Hadrianus–Antoninus-kor). Így valószínűsíthető, hogy ezek a patak két oldalán elhelyezkedő villagazdaságok eredetileg egy egységet képeztek. A 3. századot szegényes leletanyag képviselte, a 4. században viszont itt is fellendült az éremforgalom. A telepet ekkor széles, többosztatú árokrendszerrel vették körül. A legkésőbbi érmek alapján a terület a 4. század végéig lakott lehetett.[6]

A két területről ismertté vált 65, többnyire hiányos fibula összevonva került feldolgozásra.[7]

---

1 *MRT 7, 9/15. lh.*

2 *MRT 7, 9/16. lh.*

3 *MRT 7, 1986, 95–96.*

4 *A régészeti összefoglaló Ottományi Katalin 2005-ben készített szakmai beszámoló jelentése, valamint az ugyanebben a kötetben megjelenő „Római villagazdaságok Érden, a Benta-patak völgyében" című tanulmánya alapján készült. Ezúton szeretném megköszönni neki, hogy a szakmai beszámolót és az elkészült kéziratát rendelkezésemre bocsátotta, valamint a leletanyagot feldolgozásra átengedte.*

5 *OTTOMÁNYI 2016.*

6 *OTTOMÁNYI 2016.*

7 *A leletanyag leltározása során, amelyet a Stonehenge Kft. végzett, minden fibulát a 9/16. lelőhelyhez soroltak be. Utólag az egyes leletek előkerülési helyét nem minden esetben lehetett kideríteni.*

KATALÓGUS

1. típus: korai állatalakos korongfibula

1. Állatalakos korongfibula (1. tábla 1)
Ltsz.: 2004.7.2501.125.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, 1045. számú ház.
Méret: h=2,35 cm, sz=1,5 cm.
Leírás: Szorítópofás csuklós zárszerkezettel („*Backenscharnier*") készült, teljes felületén ónozott korongfibula. A fibulatest nyúlszerű, rövid fülű, ugró állatot mintáz. Az állat testét csaknem teljesen ép fémberakás díszíti, szemét alig kivehető pontkör és ezt körbevevő fémberakás alkotja. A tű tengelyét tartó két lemez az állat hátsó lábánál, az alacsony, téglalap alakú tűtartó a fej alatt található. Az egyszerűen visszahajtott tűfészek letört, ennek nyílása a bal oldalon volt. Tűje ép.

2. típus: egygombos erősprofilú fibulák

1. változat
2. Egygombos, erősprofilú fibula (1. tábla 2)
Ltsz.: 2004.7.2501.197.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, fémkereső (2004. május 12.).
Méret: $h_{töredék}$=4,3 cm, sz=2,3 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. Rugója 2×4 csavarulatból áll, a húrt keskeny húrhorog rögzíti, tűje letört. A támlap téglalap alakú, ehhez az alsó és középső harmad határán kismértékben kiszélesedő, de még mindig zsákszerű, hátoldalán erősen visszahajló fejrész kapcsolódik. Tagolt, kerek kengyelgombja teljesen körbeveszi a kengyelt, és ugyancsak kerek a hosszan elnyúló, kismértékben ívelt lábrész elülső harmadának keresztmetszete is. A lábrész hátsó fele letört, emiatt a tűtartó alakja, mérete és díszítésmódja nem vizsgálható.

3. Egygombos, erősprofilú fibula (1. tábla 3)
Ltsz.: 2004.7.2501.200.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely, fémkereső (2004. május 12.).
Méret: sz=1,9 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású bronzfibula töredéke. Rugója 2×4 csavarulatból áll, a húrt keskeny húrhorog tartja, tűje letört. Téglalap alakú támlapja a jobb oldalon sérült, ehhez erősen ívelt, zsákszerű, de az alsó és középső harmad határán kismértékben kiszélesedő, hátoldalán erősen visszahajló fejrész kapcsolódik. Kengyelgombja és lábrésze letörtek.

2. változat
4. Egygombos, erősprofilú fibula (1. tábla 4)
Ltsz.: 2004.7.2501.086.
Lelőhely: Érd, 9/15. lelőhely, szórvány.
Méret: $h_{töredék}$=4,8 cm, sz=1,8 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. Rugójának csak a bal oldala maradt meg, de az is letekeredett, csavarulatainak száma négy volt, húrját keskeny húrhorog tarja. A téglalap alakú támlaphoz rombusz alakú, hátoldalán csak kismértékben visszahajló fejrész kapcsolódik. A tagolt, félköríves kengyelgomb nagyobb részt a kengyel felső oldalára terjed ki. Az eredetileg hosszan elnyúló láb ívelt, kengyelgomb mögötti szakasza kör keresztmetszetű. Vége letört, a tűtartó nagy része is hiányzik, így alakja, mérete és díszítése nem vizsgálható.

3. változat
5. Egygombos, erősprofilú fibula (1. tábla 7)
Ltsz.: 2004.7.2501.366.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely, fémkereső.
Méret: h=4 cm, sz=1,7 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású bronzfibula. Rugója letört, húrját keskeny húrhorog tartja, támlapja téglalap alakú. A hátoldalon alig visszahajló fej rombusz alakú, a felső oldala kopott, hátsó felének középvonalában alig kivehető gerinc húzódik. Ovális, tagolt kengyelgombja nagyobb részt a kengyel felső oldalára terjed ki. Másodlagosan elgörbült lábrésze eredetileg egyenes vonalú vagy legfeljebb csak kis mértékben lehetett ívelt. Felső oldalán gerinc húzódik, végét rézsútos állású, bikonikus, csúcsos végű gomb zárja le. Trapéz alakú, sérült tűtartója a láb hátsó 2/3-ára terjed ki, két kör alakú átlyukasztás díszíti.

6. Egygombos, erősprofilú fibula (1. tábla 8)
Ltsz.: 2004.7.2501.356.
Lelőhely: Érd, 9/15. lelőhely, patak parti kukoricás, fémkereső (2004. október 5.).
Méret: $h_{töredék}$=3,2 cm, sz=2 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású, vörös színű bronzfibula töredéke. Rugójának és húrjának jobb oldala letörött, a bal oldalon viszont mindkettő ép. Itt a rugó négy csavarulatból áll, a húrt keskeny húrhorog tartja. Támlapja téglalap alakú, a hozzá kapcsolódó, rombusz alakú, hátoldalán kismértékben visszahajló fejrész felső oldalán gerinc húzódik. Ovális, tagolt kengyelgombja nagyobb részt a kengyel felső oldalára terjed ki. Kismértékben ívelt lábrészének keresztmetszete ugyancsak ovális. A láb hátsó 2/3-a és a tűtartó letörtek.

7. Egygombos, erősprofilú fibula (2. tábla 1)
Ltsz.: 2004.7.2501.205.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, északnyugati része a nyomvonalon kívül, fémkereső (2004. április 16.).
Méret: $h_{töredék}$=3,3 cm, sz=1,85 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. A rugóból csak a bal oldalon maradt meg a belső két csavarulat, hiányzó húrját keskeny húrhorog tartotta. A támlap téglalap alakú, bal oldala rövidebb. A rombusz alakú, hátoldalán visszahajló fejrész felső olda-

lán nem túl erősen kifejezett gerinc húzódik, emiatt keresztmetszete háromszögletes ívelt felső oldalakkal. Kengyelgombja ovális, tagolt, nagyobb részt a kengyel felső oldalára terjed ki. Az eredetileg kismértékben ívelt lábrész kezdeti szakasza kör keresztmetszetű. Hátsó fele letört, így a csaknem közvetlenül a kengyelgomb mögül induló tűtartó esetében az alak, a méret és a díszítésmód sem vizsgálható.

8. Egygombos, erősprofilú fibula (1. tábla 6)
Ltsz.: 2004.7.2501.285.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, északi fele, fémkereső.
Méret: $h_{töredék}$=2,5 cm, sz=1,4 cm.
Leírás: Kisméretű, egytagú, felső húrozású bronzfibula töredéke. A rugóból csak a bal oldalon maradt meg három csavarulat, hiányzó húrját keskeny húrhorog tartotta. Téglalap alakú támlap a fibulához képest nagyméretű, jobb fele felfelé hajlott. A még enyhén zsákszerűnek ható fejrész a hátoldalon visszahajlik. Tagolt, kerekded kengyelgombja teljesen körbeveszi a kengyelt. Egyenes vonalú hiányos lábrészének kezdeti szakasza kör keresztmetszetű. A láb hátsó 2/3-ára kiterjedő tűtartónak szintén csak kis csonkja maradt meg, emiatt mérete, alakja, díszítésmódja nem vizsgálható.

9. Egygombos, erősprofilú fibula (1. tábla 5)
Ltsz.: 2004.7.2501.286.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, északi fele, fémkereső (2004. április 16.).
Méret: sz=1,7 cm.
Leírás: Kisméretű, egytagú, felső húrozású bronzfibula töredéke. A rugó eredetileg 2×4 csavarulatos lehetett, de a jobb oldala a tűvel együtt letört. Húrja ép, ezt keskeny húrhorog tartotta. Támlapja téglalap alakú, ehhez rombusz alakú, hátoldalán visszahajló fejrész kapcsolódik. A felső oldalán húzódó gerinc miatt háromszögletes (ívelt felső oldalakkal) keresztmetszettel jellemezhető. A kengyelgomb a lábrésszel együtt letört.

4. változat
10. Egygombos, erősprofilú fibula (2. tábla 3)
Ltsz.: 2004.7.2501.401.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, 297. objektum belseje (2004. április 16.).
Méret: h=5,1 cm, sz=1,9 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású bronzfibula. A rugóból csak a bal oldali belső két csavarulat maradt meg, és hiányzik a húr is, amelyet keskeny húrhorog tartott. A téglalap alakú támlap jobb oldala letört. A rombusz alakú, felső oldalán facettált, hátoldalon kissé kiugró fej szalagszerűnek hat. A félköríves, tagolt kengyelgomb jórészt a kengyel felső oldalára terjed ki. A láb erősen ívelt, kezdeti szakasza ovális keresztmetszetű, végén rézsútos állású, bikonikus gomb található. A láb hátsó felére kiterjedő, középmagas, széles, trapéz alakú tűtartót két kerek átlyukasztás töri át, de egy harmadik, nem teljesen zárt a tűtartó belső sarkánál is megfigyelhető. A tűfészek egyszerűen visszahajlított.

11. Egygombos, erősprofilú fibula (2. tábla 4)
Ltsz.: 2004.7.2501.196.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, fémkereső (2004. május 12.).
Méret: h=4,2 cm, sz=2 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású, lábrészén elgörbült bronzfibula. Rugójának jobb oldala hiányzik, a bal oldalon négy csavarulattal teljes, ép húrját keskeny húrhorog tartja. A téglalap alakú támlapra rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán kiugró fejrész illeszkedik. Tagolt, félköríves kengyelgombja nagyobb részt a kengyel felső oldalára terjed ki. Lábrésze eredetileg kismértékben ívelt lehetett, felső oldalán gerinc húzódik, végéhez rézsútos állású, bikonikus, csúcsos végű gomb kapcsolódik. Alacsony, széles tűtartója a láb hátsó 2/3-ára terjed ki, két azonos méretű, kerek átlyukasztás díszíti, a tűfészek egyszerűen visszahajtott.

12. Egygombos, erősprofilú fibula (2. tábla 6)
Ltsz.: 2004.7.2501.402.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, 297. objektum, depó+nyesés (2004. április 27.).
Méret: $h_{töredék}$=4,2 cm, sz=2,1 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású bronzfibula töredéke. Rugója 2×4 csavarulatos volt, de a jobb oldali csavarulatok letekeredtek, tűje csaknem teljesen ép, húrját keskeny húrhorog tartja. A téglalap alakú támlaphoz rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán kismértékben kiugró fejrész kapcsolódik. Tagolt, ovális kengyelgombja nagyobb részt a kengyel felső oldalára terjed ki. Eredetileg alig ívelt lábrészének kezdeti szakasza kör keresztmetszetű. Hátsó fele a tűtartóval együtt letört.

13. Egygombos erősprofilú fibula (2. tábla 8)
Ltsz.: 2004.7.2501.675.
Lelőhely: Érd, 9/15. lelőhely, szórvány.
Méret: sz=2,45 cm.
Leírás: Nagyobb méretű, egytagú, felső húrozású bronzfibula töredéke. Rugója eredetileg 2×4 csavarulatos volt, de a jobb oldali belső három csavarulat a tűvel együtt kitört. Ép húrját keskeny húrhorog tartja. Téglalap alakú támlapja a jobb oldalon hosszabb, ehhez erősen kopott felületű, rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán visszahajló fejrész kapcsolódik. Kengyelgombja és lábrésze letörött.

14. Egygombos, erősprofilú fibula (2. tábla 2)
Ltsz.: 2004.7.2501.255.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, nyugati része, nyomvonalon kívül.

Méret: sz=2,15 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású bronzfibula töredéke. A rugó 2×4 csavarulatból áll, a húrt keskeny húrhorog tartja, tűje letört. Támlapja téglalap alakú, ehhez rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán kismértékben visszahajló fejrész kapcsolódik. A fibula kengyelgombja a lábrésszel együtt letört.

15. Egygombos, erősprofilú fibula (2. tábla 7)
Ltsz.: 2004.7.2501.340.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely, fémkereső (2004. október).
Méret: sz=2,1 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású bronzfibula töredéke. Az eredetileg valószínűleg 2×4 csavarulatos rugó csak a bal oldalon ép, teljesen megmaradt húrját keskeny húrhorog tartja. Támlapja téglalap alakú, ehhez rombusz alakú, hátoldalán kismértékben kiugró, kopott felső oldalán facettált fejrész kapcsolódik. Kengyelgombja és lábrésze is letörtek.

16. Egygombos, erősprofilú fibula (2. tábla 9)
Ltsz.: 2004.7.2501.341.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely, fémkereső.
Méret: sz=1,9 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású bronzfibula. Keskeny húrhorog által rögzített húrja és a rugó jobb fele is letörött, a bal oldalon viszont három és fél csavarulat megmaradt. Támlapja téglalap alakú, erre rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán alig visszahajló fejrész illeszkedik. A kengyelgomb a lábrésszel együtt letört.

17. Egygombos, erősprofilú fibula (2. tábla 5)
Ltsz.: 2004.7.2501.154.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, 1110. objektum (2004. június 30.).
Méret: sz=2,2 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású bronzfibula töredéke. Rugója eredetileg 2×4 csavarulatos lehetett, bal oldalon teljes, a jobb oldalon viszont csak a keskeny húrhoroggal rögzített húr és az első csavarulat elülső fele maradtak meg. Téglalap alakú támlapjához rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán alig kiugró fejrész kapcsolódik. Kengyelgombja a lábrésszel együtt letört.

5. változat
18. Egygombos, erősprofilú fibula (3. tábla 1)
Ltsz.: 2004.7.2501.360.
Lelőhely: Érd, 9/15. lelőhely, patak parti kukoricás (2004. szeptember 28.).
Méret: h=2,8 cm, sz=1,6 cm.
Leírás: Kisméretű, egytagú, felső húrozású bronzfibula. Rugója eredetileg 2×4 csavarulatos volt, jobb oldala torzult, és innen a belső csavarulat a tűvel együtt kitört, továbbá a húr is kimozdult a keskeny húrhorogból. Támlapja téglalap alakú, ehhez rombusz alakú, kopott felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán kismértékben kiugró fejrész kapcsolódik. Tagolt, ovális kengyelgombja körbeveszi a kengyelt. Az erősen ívelt lábrész végéhez kissé rézsútos állású, kúpos, csúcsos végű gomb kapcsolódik. Alacsony, széles, trapéz alakú tűtartója a láb hátsó 2/3-ára terjed ki, két elölről benyomott, kerek átlyukasztás díszíti. A tűfészek egyszerűen visszahajtott.

19. Egygombos, erősprofilú fibula (3. tábla 2)
Ltsz.: 2004.7.2501.199.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely.
Méret: h=3,9 cm, sz=1,55 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású, sárgás színű, hiányos bronzfibula. A rugó jobb oldala a tűvel együtt letört, bal oldala viszont négy csavarulattal teljes. A húrt keskeny húrhorog tartja. Téglalap alakú támlapjának bal oldala sérült, de hiányos a rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán kismértékben kiugró fej jobb csúcsa is. (Öntési hiba?) Ovális, tagolt kengyelgombja nagyobb részt a kengyel felső oldalára terjed ki. Lábrésze ívelt, kezdeti szakasza ovális keresztmetszetű, végéhez rézsútos állású, kúpos gomb kapcsolódik. A sérült, trapéz alakú, két kerek átlyukasztással díszített tűtartó középmagas, széles, a láb hátsó 2/3-ára terjed ki. A tűfészek egyszerűen visszahajtott.

20. Egygombos, erősprofilú fibula (3. tábla 3)
Ltsz.: 2004.7.2501.393.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, 295. objektum környéke (2004. április 16.).
Méret: h=4,2 cm, sz=1,7 cm.
Leírás: Kisméretű, egytagú, felső húrozású bronzfibula. A 2×4 csavarulatos rugó jobb oldala eredeti helyéből teljesen kimozdult, húrját keskeny húrhorog tartja. A téglalap alakú támlaphoz rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán kismértékben kiugró fejrész kapcsolódik. Tagolt, ovális kengyelgombja nagyobb részt a kengyel felső oldalára terjed ki. Erősen ívelt lábrészének kezdeti szakasza kör keresztmetszetű, végéhez rézsútos állású, kúpos, csúcsos végű gomb kapcsolódik, Alacsony, széles, trapéz alakú, egy nagyobb kerek átlyukasztással díszített tűtartója a láb hátsó 2/3-ára terjed ki, a tűfészek egyszerűen visszahajtott.

21. Egygombos, erősprofilú fibula (3. tábla 4)
Ltsz.: 2004.7.2501.045.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, 770. objektum, északi fele, 2. metszetfal, 3. réteg, 1. század.
Méret: h=4,5 cm, sz=1,65 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású, ép bronzfibula. Rugója 2×4 csavarulatból áll, tűje a tűfészekbe illeszkedik, húrját keskeny húrhorog tartja. Támlapja téglalap alakú, a hozzá kapcsolódó fejrész rombusz alakú,

felső oldala facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán csak kismértékben kiugró. Tagolt, ovális kengyelgombja teljesen körbeveszi a kengyelt. Lábrésze ívelt, kezdeti szakaszának keresztmetszete kör alakú, végéhez kissé rézsútos állású lapított, csúcsos végű gomb kapcsolódik. Alacsony, széles, trapéz alakú, a láb hátsó 2/3-ára kiterjedő tűtartóját egy kerek átlyukasztás díszíti, tűfészke egyszerűen visszahajtott.

22. Egygombos, erősprofilú fibula (3. tábla 5)
Ltsz.: 2004.7.2501.204.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, északnyugati része.
Méret: h=4 cm, sz=1,8 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. A rugó jobb oldala a tűvel együtt letört, bal oldala ép, itt négy csavarulatból áll, és ép a keskeny húrhorog által rögzített húr is. A téglalap alakú támlaphoz rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán kismértékben visszahajló fejrész kapcsolódik. Ovális, tagolt kengyelgombja nagyobb részt a kengyel felső oldalára terjed ki. Lábrésze ívelt, kezdeti szakasza kör keresztmetszetű, végéhez rézsútos állású, kúpos, csúcsos végű gomb kapcsolódik. Trapéz alakú, alacsony, széles, egy kerek átlyukasztással díszített tűtartója a láb hátsó felére terjed ki. A tűfészek egyszerűen visszahajtott.

23. Egygombos, erősprofilú fibula (3. tábla 7)
Ltsz.: 2004.7.2501.206.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely.
Méret: h=6,6 cm, sz=1,95 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. Eredetileg 2×4 csavarulatos rugójából a jobb oldali belső két csavarulat a tűvel együtt kitört. Téglalap alakú támlapjához rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán kismértékben kiugró fejrész kapcsolódik. A tagolt, ovális kengyelgomb nagyobb részt a kengyel felső oldalára terjed ki. Lábrésze erősen ívelt, kezdeti szakasza kör keresztmetszetű, a végén lévő kisméretű gomb alig különül el. Trapéz alakú tűtartója középmagas, középszéles, a láb hátsó felére terjed ki, díszítése egy kerek átlyukasztásból áll, amelyet hátulról lyukasztottak át. A tűfészek egyszerűen visszahajtott.

24. Egygombos, erősprofilú fibula (3. tábla 6)
Ltsz.: 2004.7.2501.087.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely, szórvány.
Méret: h=4,3 cm, sz=1,6 cm.
Leírás: Kisméretű, egytagú, felső húrozású bronzfibula. Az eredetileg 2×4 csavarulatos rugóból a jobb oldalon csak a legkülső csavarulat maradt meg, bal oldala viszont teljes, és ép a keskeny húrhorog által rögzített húr is. Támlapja téglalap alakú, ehhez rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán alig visszahajló fejrész kapcsolódik. Ovális, tagolt kengyelgombja nagyobb részt a kengyel felső oldalára terjed ki. A lábrész ívelt, kezdeti szakasza kör keresztmetszetű, végét kúpos, csúcsos végű gomb zárja le. Középmagas, széles tűtartója a láb hátsó 2/3-ára terjed ki, a hátoldalon két kerekded bemélyedés díszíti, közülük a láb vége felé eső már csak pontszerű, alig kivehető. A tűfészek egyszerűen visszahajtott.

25. Egygombos, erősprofilú fibula (4. tábla 1)
Ltsz.: 2004.7.2501.198.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely.
Méret: h=4,1 cm, sz=1,8 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. Rugója 2×4 csavarulatos, tűje letört, a húrt keskeny húrhorog tartja, támlapja téglalap alakú. A hátoldalán alig kiugró fejrész rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű. Kerekded, tagolt kengyelgombja nagyobb részt a kengyel felső oldalára terjed ki. Lábrésze ívelt, kezdeti szakasza két oldalról lapított, így keresztmetszete ovális; végét rézsútos állású, lapított, csúcsos végű gomb zárja le. Trapéz alakú tűtartója középmagas, széles, a láb hátsó felére terjed ki, hátoldalát egy kerek bemélyedés díszíti. A tűfészek egyszerűen visszahajtott.

26. Egygombos, erősprofilú fibula (4. tábla 2)
Ltsz.: 2004.7.2501.174.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, 1168. objektumtól nyugatra 2 m (2004. június 30.).
Méret: $h_{töredék}$=3 cm, sz=1,7 cm.
Leírás: Kisméretű, egytagú, felső húrozású, lábrészen elgörbült, hiányos bronzfibula. Rugója csak a bal oldalon ép, itt négy csavarulatból áll, jobb oldala a tűvel együtt hiányzik. Keskeny húrhoroggal rögzített húrja viszont teljes hosszában megmaradt. Téglalap alakú támlapjához rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán egyenesen elvágott fejrész illeszkedik. Egyszerűen tagolt, félköríves kengyelgombja csak a kengyel felső oldalára terjed ki. Elképzelhető azonban, hogy eredetileg ovális vagy kerekded volt, de utólag az alsó oldalon lereszelték. Másodlagosan meggörbült lábrésze a kezdeti szakaszon kerekded keresztmetszetű, eredetileg valószínűleg egyenes vonalú lehetett. A láb és a trapéz alakú, középmagas, a láb hátsó 2/3-ára terjedő tűtartó vége letörött, a meglévő részen díszítés nem látható. Egyszerűen visszahajtott tűfészke szintén sérült.

27. Egygombos, erősprofilú fibula (4. tábla 3)
Ltsz.: 2004.7.2501.705.2.
Lelőhely: Érd, 9/15. lelőhely, patak és szántás között, fémkereső (2004. szeptember 28.).
Méret: $h_{töredék}$=3,4 cm, sz=1,7 cm.
Leírás: Kisméretű, egytagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. Rugójának jobb oldala hiányzik, torzult bal oldala viszont teljes, itt a csavarulatok száma négy volt. Az ugyancsak teljes húrt keskeny húrhorog tartja. Támlapja téglalap alakú, ehhez rombusz ala-

kú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán egyenesen elvágott fejrész kapcsolódik. Egyszerű, bikonikus, kerek kengyelgombja teljesen körbeveszi a kengyelt. Ívelt lábrészének kezdeti szakasza kerekded átmetszetű, hátsó fele az eredetileg trapéz alakú tűtartóval együtt letört, így az utóbbinak sem mérete, sem díszítésmódja nem vizsgálható.

28. Egygombos, erősprofilú fibula (4. tábla 4)
Ltsz.: 2004.7.2501.342.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely, fémkereső.
Méret: $h_{töredék}$=2,4 cm, sz=1,5 cm.
Leírás: Kisméretű, egytagú, felső húrozású bronzfibula töredéke. A rugóból csak a bal oldalon maradt meg három csavarulat, de hiányzik a keskeny húrhorog által tartott húrja is. Kisméretű, téglalap alakú fejlapjához rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalon egyenesen elvágott fejrész kapcsolódik. Tagolt, ovális kengyelgombja nagyobb részt a kengyel felső oldalára terjed ki. Lábrészének kezdeti szakasza ugyancsak ovális keresztmetszetű, hátsó 2/3-a a tűtartóval együtt letört.

29. Egygombos, erősprofilú fibula (4. tábla 5)
Ltsz.: 2004.7.2501.405.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, 297. objektum, depó+nyesés (2004. április 27.).
Méret: sz=1,2 cm.
Leírás: Kisméretű, egytagú, felső húrozású bronzfibula töredéke. Rugója hiányzik, de sérült a keskeny húrhorog is. Téglalap alakú támlapjához rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán egyenesen elvágott fejrész kapcsolódik. Tagolt, ovális kengyelgombja körbeveszi a kengyelt. Lábrésze letört, kezdeti szakasza kör keresztmetszettel jellemezhető.

30. Egygombos, erősprofilú fibula (4. tábla 6)
Ltsz.: 2004.7.2501.256.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, nyugati része, nyomvonalon kívül (2004. május 10.).
Méret: $h_{töredék}$=1,8 cm, sz=1,2 cm.
Leírás: Kisméretű, egytagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. Rugója és húrja nem maradt meg, az utóbbit keskeny húrhorog tartotta. Támlapja téglalap alakú, ehhez rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán alig kiugró fejrész csatlakozik. Félköríves, tagolt kengyelgombja nagyobb részt csak a kengyel felső oldalára terjed ki. Lábrészének kezdeti szakasza kör keresztmetszetű. Nagy része a tűtartóval együtt letört.

31. Egygombos, erősprofilú fibula (4. tábla 7)
Ltsz.: 2004.7.2501.335.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely, fémkereső.
Méret: sz=1,7 cm.
Leírás: Kisméretű, egytagú, felső húrozású bronzfibula töredéke. Húrja ép, ezt keskeny húrhorog tartja. Rugójának viszont csak a bal fele maradt meg, itt a csavarulatok száma négy volt. Támlapja téglalap alakú, ehhez rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán kismértékben visszahajló fejrész kapcsolódik. Kengyelgombja és lábrésze letörött.

32. Egygombos, erősprofilú fibula (4. tábla 8)
Ltsz.: 2004.7.2501.705.1.
Lelőhely: Érd, 9/15. lelőhely, patak és szántás között, fémkereső (2004. szeptember 28.).
Méret: sz=1,1 cm.
Leírás: Igen kis méretű, egytagú, felső húrozású bronzfibula töredéke. Rugója letört, és hiányzik a húr is, amelyet keskeny húrhorog tartott. A téglalap alakú támlaphoz rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán egyenesen elvágott fejrész kapcsolódik. Kengyelgombja és lábrésze letörött.

6. változat
33. Egygombos, erősprofilú fibula (4. tábla 11)
Ltsz.: 2004.7.2501.353.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely, fémkereső, kukoricásból (2004. október 5.).
Méret: h=4,55 cm, sz=1,25 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású, görbült, hiányos bronzfibula. Rugója és húrja hiányzik, az utóbbit keskeny húrhorog tartotta. A téglalap alakú támlaphoz rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz keresztmetszetű, hátoldalán egyenesen elvágott, szalagszerű fejrész kapcsolódik. A tagolt, félköríves kengyelgomb csak a kengyel felső oldalára terjed ki. Ívelt lábrészének felső oldalán erősen megkopott gerinc húzódik, így keresztmetszete a kezdeti szakaszon háromszögletes volt. Végét rézsútos állású, bikonikus, csúcsos gomb zárja le. Magas, széles, trapéz alakú tűtartója a láb hátsó felére terjed ki, a hátoldalán két kerekded bemélyedés díszíti, ezek közül a láb vége felé eső át is lyukadt. Egyszerűen visszahajtott tűfészkét kiegyenesítették.

7. változat
34. Egygombos, erősprofilú fibula (5. tábla 1)
Ltsz.: 2004.7.2501.705.3.
Lelőhely: Érd, 9/15. lelőhely, patak és szántás között, fémkereső (2004. szeptember 28.).
Méret: h=3,85 cm, sz=1,6 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. Rugója és húrja hiányzik, keskeny húrhorogja viszont ép. A téglalap alakú támlaphoz rombusz alakú, lekerekített csúcsú, hátoldalán egyenesen elvágott, szalagszerű fejrész kapcsolódik. Tagolt, félköríves kengyelgombja csak a kengyel felső oldalára terjed ki. Egyenes vonalú lábrésze a kezdeti szakaszon ugyancsak félköríves keresztmetszetű, végén két oldalról lapított, egyszerű gomb található. Széles, középmagas, kitöltött, trapéz alakú tűtartója a láb hátsó 2/3-ára terjed ki. A tűfészek egyszerűen visszahajtott.

35. Egygombos, erősprofilú fibula (4. tábla 9)
Ltsz.: 2004.7.2501.091.
Lelőhely: Érd, 9/15. lelőhely, szórvány.
Méret: sz=2,3 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású bronzfibula töredéke. Húrja ép, ezt keskeny húrhorog tartja. Rugójának csak a négy csavarulatból álló bal fele maradt meg, de az is letekeredett állapotban. Téglalap alakú támlapjához rombusz alakú, hátoldalán egyenesen elvágott, lapos, szalagszerű fejrész kapcsolódik. Kengyelgombja és a lábrész letörtek.

36. Egygombos, erősprofilú fibula (4. tábla 10)
Ltsz.: 2004.7.2501.359.
Lelőhely: Érd, 9/15. lelőhely, patak parti kukoricás (2004. szeptember 28.).
Méret: $h_{töredék}$=3,2 cm, sz=0,55 cm.
Leírás: Kisméretű, valószínűleg egytagú, felső húrozású bronzfibula töredéke. Fejrésze letört, a megmaradt, erősen kopott felszínű csonk félköríves keresztmetszetű. Az ovális, tagolt kengyelgomb a kengyel felső oldalára terjed ki. Lábrésze egyenes vonalú, kezdeti szakaszának keresztmetszete ovális, végét rézsútos állású, egyszerű, kúpos gomb zárja le. Középmagas, széles, téglalap alakú, kitöltött tűtartója a láb hátsó 2/3-ára terjed ki. Hátoldalát két ovális bemélyedés díszíti, ezeket az egyszerűen visszahajtott tűfészken helyezték el.

8. változat
37. Egygombos, erősprofilú fibula (5. tábla 2)
Ltsz.: 2004.7.2501.253.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, nyugati része, nyomvonalon kívül (2004. május 10.).
Méret: $h_{töredék}$=4,9 cm, sz=1,05 cm.
Leírás: A bronzfibula fejrésze letört, megmaradt csonkjának felső oldala facettált volt. Tagolt, félköríves kengyelgombja nagyobb részt a kengyel felső oldalára terjed ki. Hosszan elnyúló, alig ívelt lábrészének keresztmetszete ötszögletes, amelynek csúcsa a lábrész alján található. Végét rézsútos állású, kúpos gomb zárja le, ehhez kis hengeres toldalék is kapcsolódik. Középmagas, igen széles, trapéz alakú tűtartója a láb hátsó 2/3-ára terjed ki. Hátoldalán közvetlenül a láb alatt három kisméretű, beböködött pont díszíti, ez a tűtartó peremein körbefutó cikcakkdísszel egészül ki. A tűfészek egyszerűen visszahajtott.

9. változat
38. Egygombos, erősprofilú fibula (5. tábla 3)
Ltsz.: 2004.7.2501.357.
Lelőhely: Érd, 9/15. lelőhely, patak parti kukoricás, fémkereső (2004. október 5.).
Méret: $h_{töredék}$=5,2 cm, sz=0,85 cm.
Leírás: A bronzból készített fibula fejrésze letört, megmaradt csonkja ovális keresztmetszettel jellemezhető. A kengyelgomb tagolt, félköríves, csak a kengyel felső oldalára terjed ki. Hosszan elnyúló, erősen ívelt lábrésze vízszintes állású, bikonikus gombban végződik. Középmagas, széles, trapéz alakú tűtartója a láb hátsó felére terjed ki, a hátoldalon két kerekded bemélyedés díszíti. Egyszerűen visszahajtott tűfészke letört.

10. változat
39. Egygombos, erősprofilú fibula (5. tábla 4)
Ltsz.: 2004.7.2501.089.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely, szórvány.
Méret: sz=2 cm.
Leírás: Kéttagú, felső húrozású bronzfibula töredéke. Rugója hiányzik, keskeny húrhorogja azonban ép. A fejrész rombusz alakú, felső oldalán kopott gerinc vehető ki, így keresztmetszete háromszögletes volt, ívelt felső oldalakkal. A téglalap alakú támlap felett erősen elkeskenyedik, emiatt úgy tűnik, mintha a támlap és a fejrész közé alacsony, téglalap alakú összekötő illeszkedne. A kengyelgomb a lábrésszel együtt letörött.

11. változat
40. Egygombos, erősprofilú fibula (5. tábla 7)
Ltsz.: 2004.7.2501.403.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, 297. objektum, depó+nyesés (2004. április 27.).
Méret: $h_{töredék}$=3,3 cm, sz=0,9 cm.
Leírás: Eredetileg kéttagú, felső húrozású, támlap nélküli bronzfibula töredéke. Fejrésze letört, de a megmaradt csonk mutatja, hogy a fibulatesten, annak teljes hosszában gerinc húzódott. Tagolatlan, félköríves kengyelgombja csak a kengyel felső oldalára terjed ki. Egyenes vonalú lábrészét rézsútos állású, kúpos, csúcsos végű gomb zárja le. Téglalap alakú, kitöltött, magas, középszéles tűtartója a láb hátsó harmadára terjed ki, tűfészke egyszerűen visszahajtott.

41. Egygombos, erősprofilú fibula (5. tábla 8)
Ltsz.: 2004.7.2501.404.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, 297. objektum, depó+nyesés (2004. április 27.).
Méret: $h_{töredék}$=3,4 cm, sz=0,8 cm.
Leírás: Eredetileg kéttagú, felső húrozású, támlap nélküli bronzfibula töredéke. Fejrésze letört, rajta a lábrészhez hasonlóan gerinc húzódott, így a fibula keresztmetszete a test teljes hosszában háromszögletes volt. Tagolatlan, félköríves kengyelgombja csak a test felső oldalára terjed ki. Lábrésze kismértékben ívelt, de ez valószínűleg másodlagosan alakult ki. Végét rézsútos állású, kúpos, csúcsos végű gomb zárja le. A lábrész hátsó harmadára kiterjedő tűtartó téglalap alakú, magas, középszéles, kitöltött, egyszerűen visszahajtott tűfészekkel.

Meghatározhatatlan
42. Egygombos, erősprofilú fibula (5. tábla 6)
Ltsz.: 2004.7.2501.208.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely, depó (2004. április 30.).

Méret: sz=2 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású bronzfibula töredéke. Rugójából csak a bal oldalon maradt meg három, de eredeti helyéről elhajlott csavarulat. A szintén hiányzó húrt keskeny húrhorog tartotta. A téglalap alakú támlapra illeszkedő, rombusz alakú fejrész szalagszerű, de a hátoldalon kismértékben kiugrik. A kengyelgomb a lábrésszel együtt letört.

43. Egygombos, erősprofilú fibula (5. tábla 5)
Ltsz.: 2004.7.2501.217.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely, szórvány.
Méret: sz=2,25 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású bronzfibula töredéke. Rugójának csak kis csonkja maradt meg, és letört a húrhorog is. Téglalap alakú támlapja a rombusz alakú, felső oldalán facettált, trapéz alakú, hátoldalán viszont egyenesen elvágott fejhez képest nagyméretű. A fibula kengyelgombja és lábrésze is letörött.

3. típus: noricumi–pannoniai szárnyas fibulák

1. változat
44. Noricumi–pannoniai szárnyas fibula (6. tábla 1)
Ltsz.: 2004.7.2501.400.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, 297. objektum belseje (2004. április 16.).
Méret: h=9,2 cm, sz=2,6 cm, sz_{fej}=2,4 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású, támlap nélküli, hiányos bronzfibula. Rugójának jobb fele a tűvel együtt letört, a bal oldala viszont teljes, itt a csavarulatok száma négy volt. Ép húrjának középső szakaszát húrsapka fedi, amelyet három egybefutó barázda díszít. Fejrésze a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik, alja hátrahajlik. Félköríves, tagolt kengyelgombja nagyobb részt a kengyel felső oldalára terjed ki. A gomb két oldaláról egy-egy trapéz alakban kismértékben kiszélesedő, különálló szárny indul, amelyek közül az elülső a hátulsóra hajlik. Mindkettőt egy-egy hengeres, felszegecselt gomb és x alakú bekarcolás díszíti. A láb hosszan elnyúló, egyenes vonalú, a felső pereme az elülső szakaszon csepp alakú keresztmetszettel jellemezhető, a tűtartó felett viszont lécszerűvé válik. Az alacsony, széles, trapéz alakú tűtartót több vízszintes sorban kerek átlyukasztások díszítik; a láb elülső felén, a fibula hátoldalának alsó peremén cikcakkvonal fut végig. Tűfészke egyszerűen visszahajtott.

2. változat
45. Noricumi–pannoniai szárnyas fibula (5. tábla 9)
Ltsz.: 2004.7.2501.284.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, északi fele, fémkereső (2004. április 16.).
Méret: $h_{töredék}$=3,1 cm.
Leírás: Támlap nélküli bronzfibula kis töredéke. Zárszerkezete nem vizsgálható, egy- és kéttagú egyaránt lehetett. A fibula fejrésze letört, mindössze annyi állapítható meg róla, hogy a kengyelgomb előtt keresztmetszete félköríves volt. Az ugyancsak félköríves, tagolatlan kengyelgomb a kengyel felső részére terjed ki, két oldaláról egy-egy különálló, torzult szárny indul, közülük a hátsó teljes, ezen félgömb alakban kidomborodó gomb fedezhető fel. Lábrésznek csak kezdeti szakasza maradt meg, itt a felső perem keresztmetszete négyzetes volt.

3. változat
46. Noricumi–pannoniai szárnyas fibula (5. tábla 10)
Ltsz.: 2004.7.2501.329.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely, fémkereső.
Méret: $h_{töredék}$=3,4 cm, sz=0,9 cm.
Leírás: Nagyméretű bronzfibula töredéke. Zárszerkezete nem vizsgálható, fejrészének megmaradt csonkja félköríves keresztmetszetű. A tagolatlan, nagyobb részt a kengyel felső oldalára kiterjedő kengyelgomb két oldalt kiálló részeit lefűrészelhették. Két oldaláról trapéz alakban kiszélesedő, különálló szárny indult. Mindkettő torzult, de az elülső, amely talán eredetileg is ráhajlott a hátulsóra, csaknem teljes. Ennek végén két kör alakú átlyukasztás jelzi, hogy a három bekarcolt barázda mellett két külön darabból készült felszegecselt gomb díszítette. A hátulsó szárnynál a gombok száma egy volt, rajta x alakú bekarcolás mutatkozik. Lábrésze nem vizsgálható.

4. típus: noricumi–pannoniai kétgombos fibulák

1. változat
47. Noricumi–pannoniai kétgombos fibula (5. tábla 11)
Ltsz.: 2004.7.2501.203.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, gépi nyesés.
Méret: h=4,3 cm, sz=1,8 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású, sárga színű, csaknem teljes bronzfibula. Támlapja nincs, rugója 2×4 csavarulatos, a húrt keskeny húrhorog tartja, tűje ép, a tűfészekbe illeszkedik, annak elülső feléig ér. A fej a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik, alja kismértékben visszahajlik. Mindkét kengyelgombja tagolt, de az elülső ovális, nagyobb részt a kengyel felső oldalára terjed ki, a hátsó kerekded, a kengyelt teljesen körbeveszi. A gombok közötti kengyelszakasz ovális keresztmetszetű. A lábrész egyenes vonalú, kerekded keresztmetszetű, végéhez vízszintes állású, lapított, csúcsos végű gomb kapcsolódik. A háromszögletes tűtartó keretes, közvetlenül a hátsó kengyelgomb mögül indul, a tűtartó és az egyszerűen visszahajtott tűfészek között nincs összekötő tag.

48. Noricumi–pannoniai kétgombos fibula (6. tábla 4)
Ltsz.: 2004.7.2501.344.

Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely, fémkereső (2004. október).
Méret: $h_{töredék}$=4,4 cm, sz=1,9 cm.
Leírás: Egytagú, felső húrozású, támlap nélküli, hiányos bronzfibula. Eredetileg valószínűleg 2×4 csavarulatos rugójából csak a bal oldalon maradt meg három csavarulat. Keskeny húrhorog rögzítette húrja szintén hiányzik. Fejrésze a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik, alul visszahajlik. Mindkét kengyelgombja tagolt, az elülső azonban félköríves és nagyobb részt a kengyel felső oldalára terjed ki, a hátulsó viszont kerekded, így teljesen körbeveszi a kengyelt. A gombok közötti kengyelszakasz is félköríves keresztmetszettel jellemezhető. A lábrész két oldalról lapított, hátsó fele letört, keretes tűtartójának is csak a belső pereme maradt meg, így alakja, mérete nem tisztázható. A tűtartó és a tűfészek között nem volt összekötő tag.

5. típus: pannoniai trombitafejes fibulák

49. Pannoniai trombitafejes fibula (6. tábla 2)
Ltsz.: 2004.7.2501.327.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely.
Méret: sz=1,9 cm.
Leírás: Egytagú, támlap nélküli bronzfibula töredéke. Rugója letört, húrhorgot nem alakítottak ki, így húrja eredetileg körültekert volt. A fejrész felülnézetben kerekded, alja erősen visszahajlik, de nem egyesül a fibulatesttel. A kengyelgomb a lábrésszel együtt letört.

50. Pannoniai trombitafejes fibula (6. tábla 5)
Ltsz.: 2004.7.2501.179.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, 1191, objektum (2004. július 16.).
Méret: $h_{töredék}$=2,5 cm, sz=0,85 cm.
Leírás: A bronzfibula fejrésze letört, kis csonkjának keresztmetszete a rajta lévő fekete, szurokszerű rárakódás miatt nem állapítható meg egyértelműen. Elképzelhető, hogy a lábhoz hasonlóan itt is gerinc húzódott, így a fibulatest keresztmetszete mindkét szakaszon háromszögletes lehetett. Kerek kengyelgombja a kengyelt teljesen körbeveszi, tagolása viszont nem vizsgálható. A lábrész végén lapított, csúcsos gomb található. Középszéles, téglalap alakú tűtartójának nagy része letört.

51. Pannoniai trombitafejes fibula (6. tábla 6)
Ltsz.: 2004.7.2501.254.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, nyugati része, nyomvonalon kívül (2004. május 10.).
Méret: $h_{töredék}$=2,7 cm, sz=0,8 cm.
Leírás: A bronzfibula fejrésze letört, így mindössze annyi állapítható meg róla, hogy a tagolt, félköríves, csak a kengyel felső részére kiterjedő kengyelgomb előtti része kör keresztmetszetű volt. A lábrész felső oldalán gerinc húzódik, oldalai felülnézetben ívelt, pereme rovátkolt. A gerincet és a peremeket keskeny barázda szegélyezi. Két végén díszítése v alakban összefutó barázdával egészül ki. A vége sérültnek tűnik, így elképzelhető, hogy eredetileg gomb zárta le. Téglalap alakú középmagas, középszéles, díszítetlen tűtartója a láb hátsó felére terjed ki, tűfészke egyszerűen visszahajtott.

6. típus: térdfibulák

1. változat
52. Térdfibula (6. tábla 3)
Ltsz.: 2004.7.2501.354.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, kukoricásból, fémkereső (2004. október 5.).
Méret: h=4,2 cm, sz=2,3 cm.
Leírás: Kéttagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. Rugója a jobb oldalon ép, itt öt csavarulatból áll, tűje viszont letört, a bal oldalon csak a húr kis szakasza maradt meg. Fejlapja félköríves, díszítetlen, hozzá a d alakú keresztmetszettel jellemezhető, oldalnézetben magasan boltozott, felülnézetben beívelő fibulatest közvetlenül kapcsolódik. Lábrésze félköríves, díszítetlen talpban végződik. Tűtartója magas, keskeny, téglalap alakú, a tűfészek egyszerűen visszahajtott.

53. Térdfibula (6. tábla 7)
Ltsz.: 2004.7.2501.090.
Lelőhely: Érd, 9/15. lelőhely, szórvány.
Méret: sz=1,75 cm.
Leírás: Kéttagú, felső húrozású bronzfibula. Rugója 2×4 csavarulatból áll, tűjének nagy része letört. Fejlapja félköríves, peremén cikcakkvonal díszíti, ehhez a d átmetszetű, oldalnézetben magasan boltozott fibulatest közvetlenül kapcsolódik. Lábrésze a tűtartóval együtt letört.

2. változat
54. Térdfibula (7. tábla 1)
Ltsz.: 2004.7.2501.088.
Lelőhely: Érd, 9/15. lelőhely, szórvány.
Méret: $h_{töredék}$=3 cm, sz=2 cm.
Leírás: Kéttagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. Rugója 5+4 csavarulatos, de a jobb oldali belső csavarulat a tűvel együtt kitört. Fejlapja félköríves, peremét sűrű cikcakkvonal szegélyezi, hozzá a trapéz keresztmetszetű, oldalnézetben magasan boltozott fibulatest félköríves galléron keresztül kapcsolódik. A fibulatest hátsó fele a tűtartóval együtt letört.

7. típus: rugós T-fibula

55. Rugós T- vagy esetleg aláhajtott lábú fibula (7. tábla 2)
Ltsz.: 2004.7.2501.191.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely, depó (2004. április 22.).
Méret: sz=0,8 cm.
Leírás: Egytagú, idegen eredetű bronzfibula felteker-

cselt töredéke. Rugója letört, de eredetileg 2×2 csavarulatos és felső húrozású lehetett. A félkör alakban vagy laposabban ívelt kengyel szalagszerű volt, téglalap alakú keresztmetszettel. Kezdeti szakaszát bekarcolt vízszintes barázdák, a többit fenyőágminta díszíti. Hátsó fele a lábrésszel együtt letört. A láb felőli végét karikába hajlították, a rugó maradványa akasztóként szolgálhatott.

8. típus: csuklós T-fibulák

56. Csuklós T-fibula (7. tábla 3)
Ltsz.: 2004.7.2501.092.
Lelőhely: Érd, 9/15. lelőhely, szórvány.
Méret: sz=2,2 cm.
Leírás: Késői csuklós zárszerkezettel („*Röhrenscharnier*") készített bronzfibula töredéke. A viszonylag vaskos, rövid csuklókarok hengeresek, a bal oldali valamivel keskenyebb. Tűje letört. A karokra középen egy keskeny, háromszögletes fejlap illeszkedik, ehhez a keskeny, téglalap keresztmetszetű, félkör alakban ívelt kengyel közvetlenül kapcsolódik. A kengyel hátsó harmada a lábrésszel együtt letört.

9. típus: hagymafejes fibulák

1. változat
57. Hagymafejes fibula (7. tábla 4)
Ltsz.: 2004.7.2501.365.
Lelőhely: Érd, 9/15. lelőhely, patak parti kukoricás (2004. szeptember 28.).
Méret: $sz_{töredék}$=2,2 cm.
Leírás: Öntéssel készített, aranyozott bronz hagymafejes fibula jobb karja. A végén lévő gömbölyded gomb és a kar is hatszorosan facettált, a gomb csúcsa letört, a kar felső oldala teljes hosszában tagolt rátéttel díszített.

2. változat
58. Hagymafejes fibula (7. tábla 6)
Ltsz.: 2004.7.2501.195.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, fémkereső (2004. május 12.).
Méret: sz=4,8 cm.
Leírás: Késői csuklós zárszerkezetű, öntött bronzfibula töredéke. Középső, kissé nagyobb gombja bikonikus, a két oldalsó inkább lapított, de mindhárom csúcsos végű, és egyszerű gallérral kapcsolódik a fibulatesthez. Tűje letört. A karok két oldalról lapítottak, aljuk facettált, a felső oldaluk egyszerűen tagolt. A félkör alakban ívelt kengyel széles, keresztmetszetben trapéz alakú, felső oldalának peremén egy-egy sekély barázda, középvonalában csúcsára állított háromszögsor fut végig. A kengyel hátsó fele a lábrésszel együtt letört.

59. Hagymafejes fibula (7. tábla 5)
Ltsz.: 2004.7.2501.281.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely, szórvány (2004. július 5.).
Méret: $sz_{töredék}$=2,8 cm.
Leírás: Késői csuklós zárszerkezetű, öntött bronzfibula töredéke. A fibula bal(?) karja, amelyhez rovátkolt gyűrű közbeiktatásával gömbölyded, csúcsos végű gomb kapcsolódik. A kar két oldalról lapított, alja facettált, felső oldala egyszerűen tagolt.

60. Hagymafejes fibula (7. tábla 7)
Ltsz.: 2004.7.2501.346.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely.
Méret: h=1,8 cm, sz=1,3 cm.
Leírás: Bronzból készített hagymafejes fibula rövid, hengeres nyélen ülő, bikonikus, csúcsos végű középső gombja.

Meghatározhatatlan rugótöredékek

61. Rugótöredék (7. tábla 8)
Ltsz.: 2004.7.2501.102.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely, szórvány.
Méret: $sz_{töredék}$=1,4 cm.
Leírás: Bronzfibula rugójának három csavarulata. Mérete alapján leginkább noricumi–pannoniai szárnyas fibulához tartozhatott, de nagyobb méretű, kétgombos fibula sem zárható ki.

62. Rugótöredék (7. tábla 9)
Ltsz.: 2004.7.2501.103.
Lelőhely: Érd, 9/15–16. lelőhely, szórvány.
Méret: $sz_{töredék}$=1 cm.
Leírás: Bronzrugó három csavarulata.

63. Rugótöredék (7. tábla 10)
Ltsz.: 2004.7.2501.637.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, 2318. objektum (2004. augusztus 23.).
Méret: $sz_{töredék}$=1,25 cm.
Leírás: Bronzhuzalból készített rugó jobb oldali belső három csavarulata a tű elülső szakaszával.

64. Rugótöredék (7. tábla 11)
Ltsz.: 2004.7.2501.427.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, 332. objektum, déli átvágás (2004. május 28.).
Méret: sz=2 cm.
Leírás: Bronzhuzalból készített rugó jobb oldali belső három csavarulata az ép, hegyes végű tűvel. A legbelső csavarulat erősen torzult.

65. Rugótöredék (7. tábla 12)
Ltsz.: 2004.7.2501.386.
Lelőhely: Érd, 9/16. lelőhely, 268. objektum (2004. április 16.).
Méret: sz=0,95 cm.
Leírás: Bronzból készült rugó jobb oldali belső három csavarulata a hegyes végű, ép, valószínűleg szándékosan félkörívesen meghajlított tűvel.

AZ ÉRDI FIBULÁK TIPOLÓGIÁJA

1. típus: korai állatalakos korongfibula

Az 1045. számú ház területén előkerült fibula (1) (1. tábla 1) a korai csuklós zárszerkezet szorítópofás formájával („*Backenscharnier*")[8] készült. A fibulatest félplasztikusan kidolgozott, ugró állatot mintáz, ennek bundáját fémberakással (*niello*) díszítették. A berakás szinte teljesen ép, hiányok csak két kis helyen fedezhetők fel. Végtagjainak alakítása alapján az állatot leginkább nyúllal lehet azonosítani, fülei azonban szokatlanul rövidek. A tű tengelyét tartó fülek az állat hátsó lába alatt, a téglalap alakú, alacsony tűtartó az állat feje alatt helyezkednek el. A fibulatű ép, a tűfészek nyílását a bal oldalon alakították ki.

Díszítésmódja alapján a fibula a fémberakással díszített, többnyire különböző állatokat (gyakran nyulat, pávát, galambot, békát) megmintázó fibulák közé tartozik.[9] Az érdi fibulához hasonló, rövid fülű állatokat a test alakítása alapján feltételesen más szerzők is nyúllal azonosítják. A típus fő elterjedési területének Gallia és a Rajna-vidék tekinthető, ahonnan szórványosan a birodalom más részeibe is eljutott.[10] Nyulat mintázó fibulákat a fő elterjedési területen[11] kívül Germania Inferiorból,[12] Raetiából[13] ismerünk.[14] A típus eljutott Pannoniába is, ahol az érdi leleten kívül Savariából[15] közöltek nyúl alakú, hosszú fülű, a leírás szerint bekarcolással, eredetileg azonban valószínűleg fémberakással díszített, csuklós zárszerkezetű fibulát. A rövid fülű érdi fibula legközelebbi párhuzamainak lelőhelye: Alesia, Aventicum.[16] Augstban legkorábbi képviselőiket Claudius–Nero, illetve Nero korára keltezik, de használatban voltak az 1. század második felében is.[17] Feugère használati idejüket az 1. század utolsó két harmadára teszi.[18] A savariai fibulát[19] és az érdi fibula lelőhelyéül szolgáló házat (1045. objektum) egyaránt a 2. századra keltezik, ami arra utal, hogy ezek az 1. századi készítmények Pannoniában még a 2. században is használatban lehettek. A fibula és a bennszülött jellegű leletanyag teljes hiánya alapján Ottományi Katalin feltételezi, hogy az érdi ház lakója is idegen eredetű volt.[20]

2. típus: egygombos, erősprofilú fibulák

A budaörsi római telep leletanyaga alapján Észak-kelet-Pannoniában — nemcsak a kora római időszakot, hanem a római uralom teljes időszakát tekintve is — a legnépszerűbb fibulatípusnak az egygombos, erősprofilú fibulák tekinthetők.[21] Ezt a megfigyelést erősíti meg az érdi telep leletanyaga is, ahol a fibulák közel 2/3-a (42/65=64,6%) tartozott ebbe a típusba. A típusba sorolható fibulák támlappal (Almgen IV/1. fősorozat, 67–73. forma)[22] vagy támlap nélkül (Almgren IV/2. fősorozat, 74–84. forma)[23] egyaránt készülhettek. Közülük a támlapos egygombos, erősprofilú fibulák késő LT-fibulákra vezethetők vissza, és az Alpok keleti térségében alakultak ki.[24] A budaörsi római telepen a támlapos változatok többségét egytagúság jellemezte, kéttagú változatok csak alacsony arányban voltak jelen.[25] A támlap nélküli egygombos, erősprofilú fibulák a birodalom határain kívül, Északnyugat- és Északkelet-Európában alakultak ki, de ismertek birodalmi területeken létrejött változatok is (Almgren 83–84).[26] Közülük a budaörsi leletanyagban csak a kéttagú, birodalmon belüli változatok képviselője fordult elő.[27]

1. változat=Almgren 67

A 2. számú fibula (1. tábla 2) egytagú, felső húrozású, téglalap alakú támplapja méreténél fogva alkalmas arra, hogy a húr kivételével a teljes rugót elfedje. A fibula töredékessége ellenére jól látható, hogy a hátoldalon erősen visszahajló, a kengyelgomb előtt huzalszerű, kör keresztmetszetű fejrész a lábrészhez viszonyítva rövid volt. Szemből nézve az alsó és középső harmadban kiszélesedő fejrészen szöglettörés alakult ki, de alakja ennek ellenére még mindig zsákszerűnek tekinthető. A tagolt kengyelgomb kerek, így teljesen körbeveszi a kengyelt. Noha az ívelt, kezde-

[8] *RIHA 1979, 16.*
[9] *RIHA 1979, 199–200; RIHA 1994, 170–171, 7.23. típus; FEUGÈRE 1985, 383, 29a14b változat; GASPAR 2007, 37, 56. típus.*
[10] *Elterjedési térkép: FEUGÈRE 1985, 392, 407–408, Fig. 64. (Ez a változat különböző technikával díszített darabokat foglal magába.)*
[11] *LERAT 1956, 40, Pl. XVIII, 305 (fejrésze letört); LERAT 1979, 70, Pl. XXXIII, 356–358; MAZUR 1998, 60, Pl. 22, 339; GASPAR 2007, 217, Taf. 94, 2121–2122.*
[12] *BOELICKE 2002, 128, Taf. 52, 1114.*
[13] *ORTISI 2002, 43–44, Taf. 23, 414–415.*
[14] *Egy talán Britanniában előkerült, sérült(?) fejrészű fibulát ugyancsak nyúllal azonosítanak: HATTATT 1987, 241, Fig. 76, 1192.*
[15] *BERECZ 2013, 159, Kat. 12.15.*
[16] *LERAT 1979, 70, Pl. XXXIII, 358 (sérültnek tekinti); MAZUR 1998, 60, Pl. 22, 339.*
[17] *RIHA 1979, 28, 199–200; RIHA 1994, 171.*
[18] *FEUGÈRE 1985, 393.*
[19] *BERECZ 2013, 159.*
[20] *OTTOMÁNYI 2016.*
[21] *MERCZI 2012a, 505, 508.*
[22] *ALMGREN 1923, 34–39.*
[23] *ALMGREN 1923, 39–45.*
[24] *ALMGREN 1923, 34–39.*
[25] *MERCZI 2012a, 505.*
[26] *ALMGREN 1923, 43; DABROWSKA 1998, 149.*
[27] *MERCZI 2012a, 506.*

ti szakaszán kör keresztmetszetű lábrész hátsó fele letört, valószínűsíthető, hogy hosszan elnyúló volt. Eredetileg a lábrész hátsó 2/3-ára kiterjedő tűtartója nem közvetlenül a kengyelgomb mögül indulhatott. Mérete, alakja és díszítése nem vizsgálható. Azonos alakítású fejrészt lehetett megfigyelni a 3. számú fibulatöredék (1. tábla 3) esetében is.

A két fibula besorolásához a legfontosabb támpontot a zsákszerű fejrész és a kerek, a kengyelt teljesen körbevevő kengyelgomb jelentik. Ezek a sajátosságok a korai egygombos, erősprofilú fibulák közül a négyzetes áttörésekkel díszített tűtartójú Almgren 67-es formát[28] jellemzik. Demetz rendszerében[29] az érdi fibulák zsákszerű fejrészük alapján Almgren 67a változattal azonosíthatók, amelyen belül a fejrész szélessége és alakja, valamint a lábrész hossza alapján további két formát lehetett elkülöníteni. Az érdi fibulák lábrésze ugyan nem vizsgálható, de nem túl széles, zsákszerű fejrészük alapján valószínűleg még a korábbi, Almgren 67a1 változathoz sorolhatók.[30] Egy azonos fejrésszel rendelkező magdalensbergi fibula alapján az alacsony, széles tűtartót négy téglalap alakú átlyukasztás díszíthette.[31]

Ez a változat, noha Noricum középső részétől egészen a Balti-tengerig kimutatható, Pannoniából korábban nem volt ismert.[32] Egy ugyancsak zsákszerű, de keskenyebb fejrészű budaörsi fibula[33] azonban arra szolgáltatott bizonyítékot, hogy ez a változat Pannoniában is jelen volt. Ezt az érdi fibulák is megerősítik. A tűtartóján négy téglalap alakú áttöréssel díszített budaörsi fibula fejrészén azonban még nem alakult ki szöglettörés, így nem képezi az érdi leletek közvetlen párhuzamát. Almgren 67a változat kialakulását Demetz Augustus uralkodásának korai és középső szakaszára tette.[34] Ebből jött létre a szélesebb fejrészű, tipológiailag fejlettebb Almgren 67b változat, aminek folyamata a Kr. u. 1. század második évtizedében fejeződött be.[35] A magdalensbergi fibula késő Augustus kori feltöltésből került elő.[36]

2. változat=Almgren 67 vagy 68(?)

Egy ugyancsak egytagú, felső húrozású, téglalap alakú támlappal rendelkező egygombos, erősprofilú fibula (4) (1. tábla 4) félköríves keresztmetszetű fejrészének alakítása több tekintetben is eltér az előző darabokétól. Így a hátoldalon kevésbé hajlik vissza, szemből nézve pedig — az alsó és középső harmad határán még inkább kiszélesedve és a korábbi zsákszerű jelleget teljesen elveszítve — rombusz alakúvá vált. A kengyelgomb ennél a fibulánál is tagolt, de már csak félköríves, és így nagyobb részt a fibulatest felső oldalára terjed ki. Lábrészének alakítása még nagy hasonlóságot mutat az előző változatéval: a fejrészhez viszonyítva hosszan elnyúló lehetett, kezdeti szakaszának keresztmetszete ugyancsak kör alakú. Tűtartója nem közvetlenül a kengyelgomb mögül indul, hiányossága miatt azonban mérete, alakja és díszítése sem vizsgálható.

Az itt leírt szélesebb, rombusz alakú fejforma Almgren 67 későbbi képviselőinél jelent meg először (Demetz A 67b csoport),[37] de általánossá csak Almgren 68-as formájánál vált. Az érdi fibula hovatartozása csak a tűtartó díszítésmódja alapján lenne eldönthető, ez azonban a fibula töredékessége miatt nem lehetséges. A fibula keltezéséhez támpontot adhat, hogy A 67b változat kialakulása a Kr. u. 1. század második évtizedében fejeződött be. Ezt később Almgren 68-as formája váltotta fel, amire a Tiberius kor vége–1. század közepe közötti időszakban került sor.[38] Így az előző változathoz hasonlóan ez a fibula is még a római foglalás előtti időszakhoz köthető.

3. változat=Almgren 68

Az 5–9. számú, egytagú, felső húrozású, téglalap alakú támlappal, keskeny húrhoroggal készített fibulák (1. tábla 5–8; 2. tábla 1) közös sajátossága a fejrész felső oldalán, a hátsó 2/3 középvonalában húzódó gerinc, aminek következtében a fejrész elülső szakasza félköríves, a hátsó 2/3 viszont háromszögletes keresztmetszettel jellemezhető (a háromszög felső oldalai gyakran íveltek). Szemből nézve a fejrész néhány darabnál még zsákszerűnek hat (7–8). (2. tábla 1; 1. tábla 6) A tagolt kengyelgomb a nagyobb méretű daraboknál ovális, így az előző változathoz hasonlóan nagyobb részt a fibulatest felső oldalára terjed ki. A kisebb méretű 8-as számú leletnél (1. tábla 6) azonban még kerekded, a kengyelt teljesen körbevevő. A lábrész változatos alakítású, így egyenes vonalú és kismértékben ívelt egyaránt lehetett, kezdeti szakaszának keresztmetszete kerek vagy félköríves. Az 5. számú fibula (1. tábla 7) esetében a gerinc a lábrészen is folytatódott, így kezdeti szakaszának keresztmetszete a fejhez hasonlóan háromszögletes volt. Ennél a csaknem teljes fibulánál a lábrész végét lezáró kúpos, csúcsos végű gomb már rézsútos állású, a trapéz alakú tűtartót pedig két kerek átlyukasztás díszíti. A fejrész alakításában mutatkozó hasonlóságok alapján feltételezzük, hogy a tűtartó díszítése a töredékes fibulák esetében is azonos módon történhetett. Az 1–2. változatokkal ellentétben ezeket a fibulákat már rövidebb lábrész jellemzi.

[28] *ALMGREN 1923, 35–36.*
[29] *DEMETZ 1999, 128.*
[30] *DEMETZ 1999, 128.*
[31] *SEDLMAYER 2009, 266, Taf. 18, 346.*
[32] *DEMETZ 1999, 132, 260–262, Liste XXIII, Karte 40.*
[33] *MERCZI 2012a, 480–481.*
[34] *DEMETZ 1999, 133.*
[35] *DEMETZ 1999, 134.*
[36] *SEDLMAYER 2009, 31.*
[37] *DEMETZ 1999, 129–130.*
[38] *DEMETZ 1999, 134–135.*

A tűtartók díszítése alapján ezek a fibulák tűtartójukon már egy–három kerek átlyukasztással díszített Almgren 68-as formához[39] sorolhatók. Ezt megerősíti egy vindobonai lelet[40], amelynél a tűtartón ugyancsak két kerek átlyukasztás mutatkozott. A változat Budaörsről nem ismert, és Pannonián kívül is csak a noricumi Magdalensberg leletanyagában tettek közzé két töredékes darabot.[41] Keltezésükhöz kevés támponttal rendelkezünk, de a néhány esetben zsákszerű fejrész alapján Almgren 68 legtipikusabb képviselőinél (Budaörs 8. típus/7–8. változatok)[42] valamivel korábban jelenhettek meg. A vindobonai lelet keltezése alapján (1. század vége/2. század eleje)[43] a változatot az 1. század közepe utáni időszakban is viselhették.

4. változat=Almgren 68

A 10–17. számú fibuláknál (2. tábla 2–9) már minden esetben az alsó és középső harmad határán erősen kiszélesedő, rombusz alakú, hátoldalán csak kismértékben kiugró fejformát lehet megfigyelni. Az előző változatokkal összevetve új elem a fejrész felső oldalának facettálása és ezzel összefüggésben a trapéz alakú keresztmetszet is. A változatba sorolt fibuláknál általános a tagolt, ovális alakú, így nagyobb részt a kengyel felső oldalára kiterjedő kengyelgomb is. Lábrészük kisebb vagy nagyobb mértékben ívelt, kezdeti szakasza kerek vagy ovális keresztmetszetű, de lehetett háromszögletes is, ebben az esetben a felső oldalán gerinc húzódott (11). (2. tábla 4) A fibuláknak sok esetben (13–17) (2. tábla 2, 5, 7–9) csak a fejrésze maradt meg, a kengyelgomb a lábrésszel együtt letört. Ezen a részen a fejrész viszonylag keskeny és vékony, így a fibula legsérülékenyebb pontját jelenti. A fibulák lábrészének alakítása leginkább a 11. számú fibula (2. tábla 4) alapján vizsgálható, amelynél a láb hátsó 2/3-ára kiterjedő tűtartó széles, alacsony, de már nem háromszögletes, hanem trapéz alakú. Díszítése az előző változathoz hasonlóan két kerek átlyukasztásból áll. A lábrész végét lezáró gomb rézsútos állású, bikonikus, csúcsos végű. Eltérő sajátosságokat lehetett megfigyelni a 10. számú fibulánál (2. tábla 3), amelynél a lábrész vaskosabb, a trapéz alakú tűtartó pedig jóval magasabb és csak a lábrész hátsó felére terjed ki.

Ezek a fibulák a tűtartó díszítésmódja alapján ugyancsak Almgren 68-as formával azonosíthatók. Az egy-két kerek átlyukasztással vagy félgömb alakú bemélyedéssel díszített tűtartójű érdi fibulák párhuzamai legnagyobb számban Noricumban és Pannoniában fordulnak elő,[44] de a fej facettálása csak Pannoniában volt általános. A nemrég közzétett budaörsi római telep leletanyagához hasonlóan[45] Érden is ez bizonyult a legnépszerűbb egygombos, erősprofilú fibula változatnak. Gyakori előfordulásuk alapján ez a változat tekinthető Almgren 68 legtipikusabb megjelenési formájának. A változatot a szerzők többsége szerint Claudius idejében és a kora Flavius-korban viselték.[46] Magdalensbergben viszont a Tiberius és Claudius-kori változatok közé sorolják.[47] Az érdi leletanyagban három fibula köthető objektumhoz. A 17. számú fibulatöredék (2. tábla 5) a Simonpusztai-dűlőben feltárt 1110. számú gödörkomplexum részét képező, 1–2. század fordulójára keltezett 1189/b gödörből származik.[48] További két fibula (10, 12) (2. tábla 3, 6) az ugyancsak a Simonpusztai-dűlőben feltárt 2. századi (Hadrianus–Antoninus-kori) kőépületben (297. objektum) került elő.[49] Az épület keltezése arra enged következtetni, hogy a változat Észak-kelet-Pannoniában a Flavius-kort követő időszakban is használatban maradhatott. A 10. számú fibulát (2. tábla 3) a nagyobb méretű és a lábrésztől jobban elkülönülő tűtartó alapján a változat egy tipológiailag későbbi darabjának tekintjük.

5. változat=Almgren 68

Almgren 68 legtipikusabb képviselőin belül már a budaörsi telep anyagában el lehetett különíteni egy az előzővel azonos felépítésű: egytagú, felső húrozású, rombusz alakú, felső oldalán facettált, hátoldalán kismértékben kiugró, esetleg egyenesen elvágott fejrészű, tagolt, ovális kengyelgombos, de kisebb méretű csoportot. Ez azonban kevésbé volt népszerű, mint a nagyobb méretű változat.[50] Az érdi telep leletanyagában viszont ez a kisebb méretű változat gyakoribbnak bizonyult (18–32). (3. tábla 1–7; 4. tábla 1–8)

Ebbe a változatba sorolt darabok alapján a fibulák lábrésze általában erősebben ívelt, kezdeti szakaszának keresztmetszete kör alakú vagy ovális, végét rézsútos állású, kúpos, csúcsos végű gomb zárja le. Szokatlanul kisméretű, a lábrésztől alig elkülönülő gombot alakítottak ki a 23. számú fibulánál. (3. tábla 7) A láb hátsó 2/3-ára kiterjedő tűtartó trapéz alakú, széles, középmagas, díszítése egy (20–23) (3. tábla 3–5, 7) vagy két (18–19) (3. tábla 1–2) kerek átlyukasztásból, esetleg a tűtartó hátoldalán benyo-

[39] *ALMGREN 1923, 36.*
[40] *SCHMID 2010, 21, Taf. 2, 11.*
[41] *SEDLMAYER 2009, 270, Taf. 20, 406, 276, Taf. 23, 487. Az utóbbi fibulát a szerző Almgren 73-as formával azonosítja.*
[42] *MERCZI 2012a, 482.*
[43] *SCHMID 2010, 21.*
[44] *A birodalom más területein való előfordulásról lásd: MERCZI 2012a, 483 (további irodalommal).*
[45] *MERCZI 2012a, 482–483 (a korábban közzétett pannoniai párhuzamok felsorolásával).*
[46] *JOBST 1975, 33; RIECKHOFF 1975, 43; GUGL 1995, 12.*
[47] *SEDLMAYER 2009, 33, 149–150, Abb. 98, 157, Abb. 103.*
[48] *OTTOMÁNYI 2016.*
[49] *OTTOMÁNYI 2016.*
[50] *MERCZI 2012a, 483, 8. típus/8. változat.*

mott egy-két kerek bemélyedésből áll (24–25). (3. tábla 6; 4. tábla 1) Ezen a csoporton belül is magas a hiányos fibulák aránya, de az előző csoporttal ellentétben nemcsak a fejrész és a kengyelgomb közötti szakasz bizonyult sérülékenynek, hanem a lábrész is. Hosszuk általában 4 cm körül mozog. A változat elterjedési területe és használati ideje az előző változatéval azonos.[51] Az érdi leletanyagban objektumhoz lehetett kötni a 21. számú fibulát (3. tábla 4), amely a Simonpusztai-dűlőben egy 1–2. század fordulójára keltezett, félig földbe mélyített házban (770. objektum) került elő. Egy töredék (29) (4. tábla 5) pedig a már említett 297. számú, 2. századi kőépületből származik.[52] Ezek a leletek alátámasztják, hogy Érden Almgren 68 legtipikusabb formájának kisebb és nagyobb méretű képviselőit valóban egy időben használták.

6. változat=Almgren 68

Trapéz alakú, széles, középmagas, a láb hátsó felére kiterjedő tűtartójának díszítése alapján, amely a tűtartó hátoldalán benyomott két sekély, kerek bemélyedésből áll, a 33. számú fibula (4. tábla 11) ugyancsak Almgren 68-as formájával azonosítható. Rombusz alakú, facettált felső oldalú, hátoldalán egyenesen elvágott, kisméretű, keskeny fejrésze, valamint hosszan elnyúló, erősen ívelt, a fejrészhez képest vaskosnak ható lábrésze alapján azonban nem sorolható a 4–5. változatba. Az ötszögletes keresztmetszetű lábrész felső oldalán gerinc húzódik, amire már az előző változatoknál is volt példa. Legnagyobb eltérés azonban a kengyelgomb alakításában figyelhető meg, amely ugyan tagolt, de az előző változatoktól eltérően félköríves, és csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. Mindezek alapján indokoltnak láttuk a fibula önálló változatba sorolását. Az érdi fibulával párhuzamba állítható leleteket az elérhető szakirodalomban nem tettek közzé.

7. változat=raetiai forma

A 34. számú fibula (5. tábla 1) felépítése jelentősen eltér az előző változatokétól. Fejrésze ugyan rombusz alakú és a korai Almgren 68-as fibulákhoz hasonlóan félköríves keresztmetszetű, de hátoldala egyenesen elvágott, így szalagszerűnek hat. Lábrésze egyenes vonalú, kezdeti szakasza ugyancsak félköríves keresztmetszetű, végét rézsútos állású, két oldalról lapított, egyszerűen tagolt gomb zárja le. A tagolt kengyelgomb az előző változathoz hasonlóan félköríves, csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. Csaknem a láb teljes hosszára kiterjedő tűtartója minden eddigi változaténál magasabb és szélesebb, díszítést nem alkalmaztak rajta. Azonos kidolgozású, de még inkább szalagszerű fejrészt lehet megfigyelni a 35. számú töredéknél. (4. tábla 9)

Ezek a felépítésbeli sajátosságok az egygombos, erősprofilú fibulák raetiai változatát jellemzik, amelybe igen egységes felépítésű és méretű darabok sorolhatók. A változat Raetián kívül csak Germania Superior keleti felében terjedt el, a birodalom más területein csak kis számban tűnt fel.[53] Nem volt túl gyakori Pannoniában sem, egy-két darab azonban szinte minden korai lelőhely anyagában előfordul. Így megtaláltuk Budaörsön is.[54] A változatot Claudius–kora Flavius-korra[55] vagy az 1. század 2. felére[56] keltezik, ami alapján Almgren 68 legtipikusabb képviselőivel (4–5. változatok) egy időben használták.

Kérdéses a 36. számú fibula (4. tábla 10) besorolása, amelynél a 34. számú fibulához (5. tábla 1) hasonlóan tagolt, csak a kengyel felső oldalára kiterjedő kengyelgomb és a láb végén rézsútos állású, két oldalról lapított, tagolatlan gomb figyelhető meg. Lábrészének és tűtartójának alakítása azonban eltér a raetiai változatba sorolható fibulákétól. A lábrész ugyanis keskenyebb és kezdeti szakaszának keresztmetszete kör alakú; a tűtartó téglalap alakú, kisebb méretű, két kerek bemélyedés díszíti, amelyek mélyen, a tűfészek hátoldalán helyezkednek el. A raetiai egygombos, erősprofilú fibulák igen egységes kivitelűek, ami alapján a 36. számú fibula nem tartozhat ebbe a változatba.

8. változat=Almgren 70/73

A 37. számú hiányos fibula (5. tábla 2) fejrészéről mindössze az állapítható meg, hogy felső oldala facettált volt. A kengyelgomb tagolt, félköríves, nagyobb részt a kengyel felső oldalára terjed ki. Hosszan elnyúló, kismértékben ívelt lábrészének keresztmetszete ötszögletes, ennek csúcsa a lábrész alján található. Végét rézsútos állású, kúpos, csúcsos végű gomb zárja le. Középmagas, igen széles, trapéz alakú tűtartója a láb hátsó 2/3-ára terjed ki. Hátoldalán közvetlenül a láb alatt három kisméretű, bebökött pont és permeket szegélyező cikcakkvonal díszíti. Hossza eredetileg meghaladta a 6 cm-t.

A hosszan elnyúló, egyenes vonalú vagy kismértékben ívelt lábrész, a nagyméretű, kitöltött tűtartó Almgren 70/73 formákra jellemző. Ezek a fibulák kezdetben egy-, később pedig kéttagúak voltak, a felső húrt húrhorog, majd húrsapka tartotta. A fejrész felső oldala többnyire facettált, a hátoldalon pedig igen erősen visszahajlik. A tűtartót kezdetben még

[51] *MERCZI 2012a, 483 (további irodalommal).*
[52] *OTTOMÁNYI 2016.*
[53] *Elterjedési térkép: ORTISI 2002, 23, Abb. 5, 53–54, Fundliste 2c.*
[54] *MERCZI 2012a, 483–484, Kat. Nr. 43–44, 3. kép 4 (további, korábban közölt párhuzamokkal).*
[55] *RIECKHOFF 1975, 43; RIHA 1979, 74–75; RIHA 1994, 69, Tab. 45.*
[56] *ORTISI 2002, 23.*

díszíthették kerek átlyukasztások, később a tűtartón és/vagy a lábrészen cikcakkdíszt alkalmaztak.[57] Almgren 70/73 tipológiai rendszerét a virunumi leletek alapján Gugl dolgozta ki, a fibulák hovatartozása azonban sok esetben nehezen dönthető el. Az érdi fibula mérete és lábrészének alakítása alapján leginkább Gugl A 70/73c változatába sorolható, amely Noricumban, a vele határos raetiai területeken, illetve Pannoniában terjedt el.[58] Pannonia északkeleti részében azonban ritka formának tekinthető, így például Budaörs változatos, egygombos, erősprofilú fibulái között nem volt példa előfordulására. A változat használati idejét a késő Flavius-kortól a 2. század közepéig teszik.[59]

9. változat=okorági típusú fibulák

A 38. számú fibula (5. tábla 3) fejrésze letört, így mindössze annyi állapítható meg róla, hogy a tagolt, félköríves, csak a kengyel felső oldalára kiterjedő kengyelgomb előtti szakasza ovális keresztmetszetű volt. A lábrész felső oldalán gerinc húzódik, így kezdeti szakasza háromszögletes keresztmetszettel jellemezhető, végét pedig vízszintes állású, kúpos gomb zárja le. A fibula legszembetűnőbb sajátossága a magasan boltozott és erősen ívelt fibulatest. A trapéz alakú, hátoldalán két kerek bemélyedéssel díszített tűtartó középmagas, széles, a láb hátsó felére terjed ki.

Ez az erősen ívelt fibulatest olyan déli egygombos, erősprofilú fibulákra jellemző, amelyeket Patek Erzsébet a kisebb méret és a robusztusabb kivitel ellenére az úgynevezett okorági típusú fibulák közé sorolt.[60] Ezek a fibulák[61] az eddig bemutatott egygombos, erősprofilú fibulaváltozatokhoz hasonlóan ugyancsak támlappal készültek. Egy- és kéttagúak egyaránt lehetettek,[62] felső húrozású rugójuk pedig általában 2×5 csavarulatból állt. Ugyancsak sajátos a fibulák fejrészének alakítása is, amelynek elülső fele kúpos, a hátsó fele viszont huzalszerű. A fibulák egy részénél kerekded vagy tagolatlan kengyelgombot is meg lehet figyelni. A széles tűtartó alacsony és háromszögletes vagy magasabb, trapéz alakú egyaránt lehetett. Kettőség jellemzi a láb végén lévő gomb alakítását is, ami nemcsak vízszintesen, hanem rézsútosan is állhatott. A tűtartó díszítése változó számú kerek átlyukasztásból, vagy kerek bemélyedésekből állt, de gyakran kitöltött is lehetett. Méretük 4,5 és 10,5 cm között mozgott.[63]

A változat igen elterjedt volt Dél-Pannoniában, ezen belül is Siscia környékén,[64] ahol gyártását is feltételezik. Pannonián kívül elsősorban attól délre, illetve keletre terjedt el, így Felső-Moesiában,[65] Dalmatiában[66] és Daciában[67] fordul elő nagyobb számban. Pannoniától nyugatra alig jutott el,[68] de a változat képviselői már a tartomány északi felében[69] is ritka leletnek tekinthetők. A változatot az 1. század közepe és a 2. század közepe közötti időszakra keltezik.[70]

Noha látszólag igen egységes kivitelűek, minden bizonnyal ez a változat is hasonló fejlődési utat járhatott be, mint az Almgren 68-as forma. Így feltehetően korábbiak lehetnek azok a darabok, amelyek tűtartója alacsony, háromszögletes, a láb végén lévő gomb pedig vízszintes állású. Tipológiailag fejlettebb formáknak viszont azok tekinthetők, amelyek magasabb, trapéz alakú, kitöltött tűtartóval és rézsútos állású gombbal készültek.

10. változat

A 39. számú fibula (5. tábla 4) kéttagú, felső húrozású, támlapja téglalap alakú, ehhez rombusz alakú, hátoldalán egyenesen elvágott fejrész kapcsolódik. A fejrész és a támlap közötti rész erősen befűződik, de ez nem azonos a dél-pannoniai,[71] kéttagú, egygombos, erősprofilú fibuláknál megfigyelhető négyzetes összekötőtaggal. A fibula kengyelgombja a lábrésszel együtt letört, emiatt pontos besorolása egyelőre nem lehetséges.

11. változat=Almgren 84

A csaknem azonos kidolgozású 40–41. számú fibulák (5. tábla 7–8) testének felső oldalán gerinc húzódik, így a hiányzó fejrész és az egyenes vonalú vagy kismértékben ívelt lábrész keresztmetszete is háromszögletes. A két alkotóelemet tagolatlan, félköríves, csak a fibulatest felső oldalára kiterjedő kengyelgomb választja el egymástól. Mindkét fibula lábrészét rézsútos állású, kúpos, csúcsos végű gomb zárja le. A díszítetlen tűtartó a 40. számú fibula (5. tábla 7) esetében keskeny, magas, a láb hátsó harmadára ter-

[57] *GUGL 1995, 13–19; SCHMID 2010, 22–23.*
[58] *GUGL 1995, 15–16.*
[59] *GUGL 1995, 16; SCHMID 2010, 23.*
[60] *PATEK 1942, 29.*
[61] *BOJOVIĆ 1983, 9. típus/5. változat; COCIŞ 2004, 8a4 típus.*
[62] *BOJOVIĆ 1983, 35; COCIŞ 2004, 51–52; BUSULADŽIĆ 2010, 52 (egytagú változatként írja le, de fotók egy részén egyértelműen látszik, hogy kéttagúak is lehettek).*
[63] *COCIŞ 2004, 51–52; BUSULADŽIĆ 2010, 52–53.*
[64] *KOŠČEVIĆ 1980, 21–22, 48–50, T. XI, 74–79, XII, 80–88, XIII, 89–94, XIV, 95–100, XV, 101–105.*
[65] *BOJOVIĆ 1983, 105, T. IX, 78.*
[66] *BUSULADŽIĆ 2010, 53–54, 163–172, Kat. Nr. 144–190.*
[67] *COCIŞ 2004, 52–53, 170, Pl. XII, 168–178, XIII, 179–191, 171, Pl. XIV, 202, Pl. XVI, 226.*
[68] *ETTLINGER 1973, 194, Taf. 18, 19 (Vindonissa).*
[69] *LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, 135, Tab. XIX, 8 (lelőhelye Brigetio vagy Celamantia); PATEK 1942, 185–190, XI. t. 9–11. Barbaricumi területeken való előfordulás: PEŠKAŘ 1972, 11, 60, Tf. 12, 8–9.*
[70] *BOJOVIĆ 1983, 35; COCIŞ 2004, 53; BUSULADŽIĆ 2010, 54.*
[71] *MERCZI 2012a, 486, 4. kép 7.*

jed ki, a 41. számú fibuláé (5. tábla 8) valamivel szélesebb és alacsonyabb.

A két töredékes érdi lelet a támlap nélküli egygombos, erősprofilú fibulák közül a birodalmon belül létrejött[72] Almgren 84. formával azonosítható. Ezeket a fibulákat az eddig vázolt sajátosságokon kívül kéttagúság, felső húrozású zárszerkezet, valamint a rugó felé háromszögletesen kiszélesedő, hátoldalán egyenesen elvágott fejrész jellemzi.[73] A változat Pannonia egész területéről ismert, azon belül elsősorban a határvidék északi szakaszán terjedt el.[74] Ilyen felépítésű darabokat azonban legnagyobb számban Daciából közöltek, de az érdi fibulák párhuzamai Dalmatiában, Felső- és Alsó-Moesiában, Thraciában, a nyugati tartományokat tekintve Noricumban, valamint barbaricumi területeken is megtalálhatók.[75] A változat a tűtartó alakja és a kéttagúság alapján a 2. századra keltezhető, de egyes vélemények szerint még a 3. század elején/első felében is használatban volt.[76] Mindkét fibula a simonpusztai, 2. századra keltezett, 297. számú épületben került elő, ami összhangban áll a típusra megadott használati idővel.

Pontosabb besorolásra nem alkalmas leletek

A 42. (5. tábla 6) és 43. számú (5. tábla 5) egytagú, felső húrozású, támlappal rendelkező fibuláknak csak a fejrésze maradt meg. Az első fibula fejrésze szalagszerű, de a raetiai egygombos, erősprofilú fibuláktól eltérően széleit lesarkították, a hátoldalán pedig kis kiugrás figyelhető meg. A másik fibula fejrészének felső oldala Almgren 68 legtipikusabb képviselőihez (4. változat) hasonlóan facettált, de egyenesen elvágott hátoldala alapján mégsem sorolható közéjük.

3. típus: noricumi–pannoniai szárnyas fibulák

Az 1–2. századi noricumi–pannoniai bennszülött nők viseletének jellegzetes tartozékait képező szárnyas fibulák nagy számban fordulnak elő az északkelet-pannoniai, kora római temetők leletanyagában.[77] Településeken viszont — Budaörsön[78] és Érden egyaránt — gyakoriságuk (7,7%, illetve 4,6%) messze elmarad az egygombos, erősprofilú fibulákétól (36,9%, illetve 64,6%). Ez az egy- vagy kéttagú fibulatípus az Alpok keleti térségében alakult ki,[79] elsősorban Noricumban és Pannoniában terjedt el. A birodalmon belül kialakult egygombos, erősprofilú fibulák többségével ellentétben nem rendelkezik támlappal, így a rugó védelmét a félköríves keresztmetszetű, háromszögletesen kiszélesedő fejrész látja el. A típuson belüli változatok elkülönítésénél további fontos szempont a kengyelgomb két oldaláról induló és a típusnak nevet adó szárnyak alakítása, díszítésmódja, a lábrész felső peremének keresztmetszete, valamint a tűtartó mérete, díszítése.[80]

1. változat=Garbsch A 238c

A 44. számú, egytagú fibula (6. tábla 1) felső húrjának középső harmadát háromszögletesen kiszélesedő, v alakban összefutó barázdákkal és cikcakkvonallal díszített húrsapka fedi. A háromszögletesen kiszélesedő, félköríves keresztmetszetű, alul kismértékben visszahajló fejrész az eredetileg 2×4 csavarulatos rugó nagy részét elfedi, így a támlapot is helyettesíti. A tagolt, félköríves, nagyobb részt a kengyel felső oldalára kiterjedő kengyelgomb két oldaláról egy-egy félkör alakban ívelt, trapéz alakban kismértékben kiszélesedő szárny indul, amelyek közül az elülső a hátulsóra hajlik. Díszítésük egy-egy különálló, felszegecselt, hengeres gombból és x alakú bekarcolásból áll. A hosszan elnyúló, egyenes vonalú lábrész felső peremének keresztmetszete kerekded. A láb hátsó felére kiterjedő tűtartó díszítése kezdetben négy, majd három vízszintes lyuksorból áll, ami a kengyelgomb felé eső részen két négyzetes átlyukasztással egészül ki. A lábrész elülső, keskenyebb szakaszának hátoldalán cikcakkdíszt is alkalmaztak.

Felépítése alapján a fibula Garbsch A 238c változatának újabb képviselője, amelyet közepes hosszúság (9,5–13,5 cm) jellemez. Garbsch megfigyelése szerint a hosszabb daraboknál a húrt húrsapka is fedhette,[81] az érdi fibula viszont arra utal, hogy húrsapkát a rövidebb példányoknál is alkalmazhattak. Erre a változatra 2,0–2,5 cm közötti fejszélesség jellemző,[82] amit az érdi fibula is megerősít. Gyakori Pannonia délnyugati, északnyugati és északi részén, Noricumban viszont csaknem teljesen hiányzik.[83] A fibula párhuzamai Budaörsön mind a telep,[84] mind a temető[85] leletanyagában megtalálhatók. A változat használati idejét Garbsch éremmel keltezetett sírok alapján a Flaviusok korára és a 2. század 1. harmadára[86] tette. Az újabban közzétett magdalensbergi leleteket[87] azonban Claudius korára[88] keltezik, ami alap-

[72] *DABROWSKA 1998, 149.*
[73] *MERCZI 2014, 18 (további irodalommal).*
[74] *MERCZI 2014, 18–19 (további irodalommal).*
[75] *MERCZI 2014, 19 (további irodalommal).*
[76] *MERCZI 2014, 20 (további irodalommal).*
[77] *KOCZTUR 1991, 173–210; BÁNKI 1998, 86–89.*
[78] *MERCZI 2012a, 507.*
[79] *DEMETZ 1999, 45.*
[80] *GARBSCH 1965, 49; JOBST 1975, 47–49; GUGL 1995, 21; SCHMID 2010, 28.*
[81] *GARBSCH 1965, 52–53.*
[82] *MERCZI 2012a, 489–490.*
[83] *GARBSCH 1965, 52–53.*
[84] *MERCZI 2012a, 489–490, Kat. Nr. 59–62, 5. kép 1–2 (további párhuzamok felsorolásával).*
[85] *MERCZI 2012b.*
[86] *GARBSCH 1965, 53.*
[87] *SEDLMAYER 2009, 29, 258, Taf. 14, 305–306.*
[88] *SEDLMAYER 2009, 155–161, Abb. 103.*

ján ezt a változatot az Almgren 68-as (2. típus/4–5. változatok) és a raetiai típusú (2. típus/7. változat) egygombos, erősprofilú fibulákkal egy időben viselték. Az érdi fibula a simonpusztai, 2. századra keltezett, 297. számú kőépületben került elő, ami megerősíteni látszik azt, hogy a változat használata a 2. századra is átnyúlt.

2. változat=Budaörs–Kamaraerdei-dűlő, temető 2. vagy 4. változat

A 45. számú fibulatöredék (5. tábla 9) esetében a tagolatlan, félköríves, csak a fibulatest felső oldalára kiterjedő kengyelgomb két oldaláról induló szárnyak különállóak, igen keskenyek. Közülük csak a hátulsó ép, ennek végén félgömb alakú kidomborítás vehető ki. Noha a fibula lábrésze és tűtartója nem vizsgálható, a szárnyon lévő gomb alakítása alapján két olyan változat jöhet szóba, amelyek a budaörsi temető leletanyagában is megtalálhatók. Az ott leírt 2. változat[89] egytagú, fejrésze az előző változaténál keskenyebb, szélessége többnyire 1,3–1,6 cm között van. A lábrészt lécszerű felső perem jellemzi, a magas, széles tűtartó díszítése függőleges pontsorokból és változatos elrendezésű cikcakkdíszből áll. Ilyen felépítésű fibulák legnagyobb számban Solymárról ismertek,[90] az ottani leletanyag alapján a változatot az 1. század utolsó harmada és a 2. század közepe közötti időszakban használták.[91]

Az érdi fibula esetében a budaörsi szárnyas fibulák 4. változatához való tartozás sem zárható ki, amely tulajdonképpen a 2. változat egyszerűbb kivitelű, kéttagú formájának tekinthető. A 2. változattal ellentétben sem Solymár, sem Sárbogárd temetőjében nem volt példa előfordulására.[92] Keltezéséhez támpontot csak a kéttagú zárszerkezet adhat, ami alapján legkorábban az 1. század végén jelenhetett meg,[93] de nagyobb részt a 2. században volt használatban.

3. változat=Garbsch A 238 d, e vagy m változat?

A leletanyagban előforduló harmadik szárnyas fibula töredéke egyik budaörsi változattal sem azonosítható. A 46. számú lelet (5. tábla 10) egy nagyméretű fibula töredéke, amelynél a tagolatlan kengyelgomb két oldaláról induló, trapéz alakban kiszélesedő, különálló szárnyak díszítése a kerek átlyukasztások száma alapján 2+1 felszegecselt gombból állt. Az elülső szárnyon a díszítés bekarcolt barázdákkal, a hátulsón x alakú bekarcolással egészül ki. A kengyelgombon utólagos megmunkálás figyelhető meg. Három felszegecselt gomb Garbsch A 238 d, e és m változatánál fordul elő. Mindhárom változatba nagyobb méretű darabok sorolhatók, amelyeknél a húrt többnyire már húrsapka rejtette. A d és e változatok lábrészének díszítése vízszintes sorokba rendezett kerek átlyukasztásokból áll, ezek az e változatnál négyzetes csillagokkal, a d változatnál rozettával egészültek ki, az m változatnál viszont négyzetes csillagsorok alkalmazása figyelhető meg. Északkelet-Pannoniában mindhárom változat ritkának tekinthető, a d változat elsősorban Iuvavum környékén és a Lajta-vidéken, az e és m változatok leginkább Délnyugat-Pannoniában terjedtek el. Az e és d változatot Garbsch A 238c változatával egy időben viselték, az m változat használati idejét Claudius és Titus uralkodásának idejére teszik.[94]

4. típus: noricumi–pannoniai kétgombos fibulák

Az egygombos, erősprofilú és a noricumi–pannoniai szárnyas fibuláktól eltérően a típusba tartozó fibulák kengyelét nem egy, hanem két gomb tagolja. Zárszerkezetüket tekintve egy- vagy kéttagúak egyaránt lehettek, változataik többsége nem rendelkezett támlappal.[95] Ezt a Délnyugat-Pannoniában, illetve Délkelet-Noricumban kialakult fibulatípust a szárnyas fibulák mellett a noricumi–pannoniai bennszülött női viselet jellegzetes tartozékának tekintik, de azokkal ellentétben elsősorban a két tartomány déli részében terjedt el.[96] Ezzel összhangban

[89] *MERCZI 2012b.*

[90] *A fibulapár mindkét vagy nagy valószínűséggel mindkét tagja ebbe a változatba sorolható: 20. sír (KOCZTUR 1991, 177, Taf. IV, 8–9); 21. sír (KOCZTUR 1991, 177, Taf. IV, 10–11); 52. sír (KOCZTUR 1991, 183, Taf. XIII, 19); 93. sír (KOCZTUR 1991, 191–192, Taf. XXV, 1, 20); 97. sír (KOCZTUR 1991, 193, Taf. XXVI, 19–20); 122. sír (KOCZTUR 1991, 198, Taf. XXXI, 10–11). A 155. sírban csak a fibulapár egyik tagja sorolható ebbe a változatba. (KOCZTUR 1991, 205, Taf. XXXVIII, 12.) Egy-egy, a változatba sorolható fibula származik az alábbi sírokból: 41. sír (KOCZTUR 1991, 181, Taf. XI, 12); 83. sír (KOCZTUR 1991, 188, Taf. XX, 1); 7/b szelvény (KOCZTUR 1991, 206, Taf. XXXIX, 9). Csak feltételesen sorolhatók ebbe a változatba: 23. sír (KOCZTUR 1991, 177, Taf. V, 1); 29. sír (KOCZTUR 1991, 179, Taf. VII, 4); 69. sír (KOCZTUR 1991, 185–186, Taf. XVI, 10); 79. sír (KOCZTUR 1991, 187–188, Taf. XIX, 4/a); 10. szelvény (KOCZTUR 1991, 208, Taf. XLI, 15.)*

[91] *A temetőből, amelynek kezdetét az 1. század utolsó harmadára teszik, a szárnyas fibulák Claudius-kori 1. változata teljesen hiányzik. Az 52. sír fibulája Antonius Pius érmével együtt került elő. (KOCZTUR 1991, 213.)*

[92] *MERCZI 2012b.*

[93] *RIHA 1979, 14.*

[94] *GARBSCH 1965, 55–57, 63–64.*

[95] *GARBSCH 1965, 26–27; JOBST 1975, 44; GUGL 1995, 25; SCHMID 2010, 27.*

[96] *PATEK 1942, 19; GARBSCH 1965, 29, 120; JOBST 1975, 45.*

arányuk nemcsak Budaörsön (4,6%),[97] hanem Érden (4,7%) is alacsonynak tekinthető.

1. változat=Garbsch A 236c

A 47. (5. tábla 11) és 48. számú fibulák (6. tábla 4) egytagúak, felső húrjukat keskeny húrhorog tartja. Támlapjuk nincs, a rugót helyette a háromszögletesen kiszélesedő, alján kismértékben visszahajló, félköríves keresztmetszetű fejrész fedi be. Mindkét kengyelgomb tagolt, de míg az elülső ovális, nagyobb részt a kengyel felső oldalára terjed ki, addig a hátulsó kerek, és teljesen körbeveszi a kengyelt. A felépítésbeli hasonlóságok alapján eredetileg mindkét fibula tűtartója háromszögletes és keretes lehetett. A láb végét lezáró, lapított, kúpos gomb nem emelkedik a láb síkja fölé.

A felépítésbeli sajátosságok alapján a két fibula Garbsch A 236c változatának újabb északkelet-pannoniai képviselője,[98] amely a budaörsi leletanyagban is előfordult.[99] A változatba sorolható fibulák fejrésze trapéz, illetve háromszögletes keresztmetszetű is lehet,[100] erre azonban az érdi leletanyagban nem volt példa. Ez a fibulaváltozat elsősorban Délnyugat-Pannoniában, valamint a szomszédos noricumi területeken[101] terjedt el, de az újabban közzétett leletek azt mutatják, hogy kisebb számban Pannonia egyéb területein fellelhető. A szerzők többsége szerint a változat az 1. században folyamatosan használatban volt.[102] A magdalensbergi leletek alapján viszont a változat Augustus korának végén jelent meg, és legkésőbb a Tiberius-kor végéig, illetve Claudius korában viselték.[103]

5. típus: pannoniai trombitafejes fibulák

A Duna középső és részben alsó vidékén kialakult pannoniai trombitafejes fibulák többnyire támlap nélkül (Almgren 85 forma), ritkábban támlappal (Almgren 86 forma) készültek.[104] Egy- és kéttagúak egyaránt lehettek, rugójuk sokcsavarulatos volt, egytagúság esetén gyakran alkalmaztak körültekert húrt, ami feleslegessé tette a húrhorgot. A felülnézetben kerek fejrész alul erősen visszahajló pereme révén egyesülhetett a kengyelgombbal. Nagy változatosságot mutató fibulatípusnak tekinthető, így vannak közöttük teljesen díszítetlen darabok, másokat viszont gazdag díszítéssel láttak el. A típus előfordulása a Pannonián és Noricumon kívüli területeken szórványos. Használatát a 2. századra teszik.[105] Tipológiai rendszerük kidolgozására mindeddig nem került sor, így az egyik legkevésbé ismert fibulatípusnak tekinthető. Vizsgálatukat és a típuson belüli változatok elkülönítését nagyban megnehezíti, hogy a leletanyag túlnyomó többsége — az érdi darabokhoz hasonlóan — fej- vagy lábrész töredékeiből áll.

Az érdi fibulák közül a 49. számú töredék (6. tábla 2) esetében csak a felülnézetben kerek fejrész maradt meg, amelynek erősen visszahajló alja nem egyesült a kengyellel. A fibula egytagú volt, húrhorog nélkül készült, ami arra utal, hogy körültekert húrt alkalmaztak. Mivel a fibula kengyelgombja a lábrésszel együtt letört, pontos besorolása nem lehetséges.

Az 50. (6. tábla 5) és az 51. számú (6. tábla 6) fibulák fejrésze letört, ennek kengyelgomb előtti szakasza az előbbi fibula esetében háromszögletes, az utóbbi esetében viszont kör keresztmetszetű volt. Az 50. számú fibula kengyelgombja tagolatlan, kerek, a kengyelt teljesen körbeveszi, az 51. számú fibuláé viszont tagolt, félköríves, így csak a kengyel felső oldalára terjed ki. A lábrész felső oldalán mindkét fibula esetében gerinc húzódik, felülnézetben oldalaik íveltek. Az 51. számú fibula esetében díszítést is alkalmaztak, ami v alakban összefutó vonalakból áll. Ennél a fibulánál hiányzik a láb végét lezáró gomb, az 50. számú fibulánál viszont rézsútos állású, lapított, csúcsos végű gombot alakítottak ki. Mindkét fibula esetében valószínűsíthető, hogy trombita alakú fejrésszel készültek. Kengyelgomb előtti szakaszán kör keresztmetszetű fejrész a budaörsi trombitafejes fibulák 1. változatát jellemzi, de ezeknél a fibuláknál az 51. számú érdi fibulával ellentétben a kengyelgomb is kerek volt.[106]

6. típus: térdfibulák

Noha a középső császárkor legnépszerűbb fibulatípusát képező térdfibulákat elsősorban katonafibuláknak tekintik,[107] települések leletanyagában is előfordulnak. Ezt a megfigyelést nemcsak a budaörsi (6,9%),[108] hanem az érdi leletanyag (4,6%) is alátámasztja. A többségében kéttagú térdfibulák esetében a rugót fejlap vagy rugótok védhette, a későbbi változatoknál azonban csuklós zárszerkezetet is alkalmazhattak. A pannoniai változatoknál elsősorban

[97] *MERCZI 2012a, 508, 1. táblázat.*
[98] *GARBSCH 1965, 29.*
[99] *MERCZI 2012a, 492, Kat. Nr. 71–72, 6. kép 6–7.*
[100] *HUMER 2006, 202, Abb. 286, 686, 688 (facettált fejrész); SEDLMAYER 2009, 250, Taf. 10, 239–249, 251–252, 252, Taf. 11, 262 (facettált felső oldallal), 250, Taf. 10, 256–257, 252, Taf. 11, 264 (háromszögletes keresztmetszetű fejrész).*
[101] *GARBSCH 1965, 29–32; GUGL 1995, 25.*
[102] *GARBSCH 1965, 29–30; GUGL 1995, 26.*
[103] *SEDLMAYER 2009, 27, 143, Abb. 93, 150, Abb. 98, 155–157, Abb. 103.*
[104] *ALMGREN 1923, 44; JOBST 1975, 37–38, 42.*
[105] *JOBST 1975, 42; SCHMID 2010, 30.*
[106] *MERCZI 2012a, 493, 12. típus/1. változat.*
[107] *BÖHME 1972, 19–21, 52–53. Polgári telepeken való nagyszámú előfordulásuk alapján ezt többen kétségbe vonják: SCHMID 2010, 33–34, 88.*
[108] *MERCZI 2012a, 494–495, Kat. Nr. 81–88, 7. kép 3, 5–8, 10–11.*

a fejlappal fedett rugót részesítették előnyben, ehhez többnyire a noricumi, pannoniai, felső moesiai térségre jellemzően alakított, oldalnézetben magasan boltozott, s alakban ívelt, felülnézetben a hajlatnál kiszélesedő, majd a lábrész felé keskenyedő és a félköríves, egyenesen elvágott talpnál ismét kiszélesedő fibulatest kapcsolódott. A térdfibulák többsége a noricumi–pannoniai–felső-moesiai térségben az Antoninusok és Septimius Severus korában készült, de egyes késői változatok még a 3. század első évtizedeiben is használatban lehettek.[109]

1. változat=MERCZI 2011, B/1. változat

Az 52. (6. tábla 3) és 53. számú (6. tábla 7), felső húrozású fibulák félkör alakú fejlappal és teljes hosszában D átmetszetű fibulatesttel készültek, amelyek közvetlenül kapcsolódnak egymáshoz. A fibulatest alakítása az 52. és feltehetően az 53. számú fibulánál is a noricumi–pannoniai–felső-moesiai térségre jellemző módon történt.[110] A tűtartó keskeny, magas, hosszirányú, a tűfészek azonban még nem megerősített, hanem csak egyszerűen visszahajtott. Díszítést csak az 53. számú darabnál alkalmaztak, ez a peremet szegélyező cikcakkvonalból áll, ami a fejlapos térdfibulák leggyakoribb díszítőelemét jelenti. A pannoniai félköríves fejlappal és D átmetszetű kengyellel készített térdfibulák esetében a két alkotórész vagy közvetlenül vagy gallér közbeiktatásával kapcsolódik egymáshoz, közülük az utóbbi megoldást valamivel gyakrabban alkalmazták. A húrozás, a fibulatest alakítása egyaránt arra utal, hogy mindkét fibula tipikusan pannoniai készítmény.[111]

2. változat=MERCZI 2011, B/3. változat

Az 54. számú fibulánál (7. tábla 1) a félköríves, peremén cikcakkvonallal díszített fejlaphoz félköríves gallér közbeiktatásával teljes hosszában facettált (keresztmetszetben trapéz alakú), magasan boltozott fibulatest kapcsolódik. A fibulatest vége letört, így a tűtartó alakítása nem vizsgálható. Az oldalnézetben s alakban ívelt fibulatest felső oldalának facettálása a noricumi–pannoniai–felső-moesiai térség sajátossága, ennek ellenére ezeken a területeken is sokkal népszerűbb volt a D átmetszetű fibulatest. Felső-Germania és Raetia területén félköríves fejlappal készített térdfibuláknál nem fordult elő facettált kengyel.[112]

7. típus: rugós T-fibulák

A rugós zárszerkezettel ellátott T-fibulák egy- vagy kéttagúak egyaránt lehetettek. Anyaguk többnyire bronz, de vannak közöttük vasból készült darabok is.[113] A fibulatest alkotórészei közül a változatos keresztmetszetű kengyel félkör alakban ívelt volt, ehhez a kengyelnél rövidebb, téglalap alakú és a kengyellel azonos szélességű, háromszögletesen vagy rombusz alakban kiszélesedő, esetleg háromszögletesen elkeskenyedő lábrész kapcsolódhatott. A tűtartó alacsony, a lábnál rövidebb vagy azzal azonos hosszúságú, nyitott és zárt végű egyaránt lehetett.[114]

Egytagúság esetén a felső húrozású, húrhorog nélküli rugó 2×2 csavarulatból állt. Feltehetően ezt a zárszerkezeti formát alkalmazták az 55. számú érdi fibulánál is. (7. tábla 2) A fibula eredetileg félkör alakban ívelt, párhuzamos oldalú, téglalap keresztmetszetű, szalagszerű, felső oldalán vízszintes és v alakban összefutó barázdákkal díszített kengyellel készült. A pontos besorolásához szükséges lábrész letört, de nagy valószínűséggel rövid, téglalap alakú, felső oldalán facettált díszítésű lábbal készült. Ez az egytagú zárszerkezeti forma a birodalmon kívül, a Középső-Dunavidéken, illetve a Przeworks-kultúra területén terjedt el.[115] Ezen belül a téglalap alakú lábbal ellátott darabok, ahova feltehetően az érdi fibula is tartozhatott, nagyobb számban csak Morvaország és Szlovákia délnyugati részén fordulnak elő.[116] A rugós T-fibulák egytagú változatai legkorábban a 2. század második felében jelentek meg, és a 4. század végéig követhetők nyomon.[117] Ezen belül a téglalap alakú lábbal ellátott darabokat a 3. század utolsó harmada és a 4. század vége közötti időszakra keltezik.[118]

8. típus: csuklós T-fibulák

A csuklós T-fibuláknál a csuklós zárszerkezet késői, úgynevezett csuklókaros formáját („*Röhrenscharnier*") alkalmazták.[119] Ez a félköríves, változatos keresztmetszetű kengyellel és keskeny, rövid lábrésszel[120] rendelkező fibulatípus Budaörshöz[121] hasonlóan az érdi leletanyagban csak igen alacsony arányban volt jelen. A térdfibulákhoz hasonlóan katonafibuláknak tekintik őket, amit megerősít az, hogy legnagyobb számban a felső-germán és a raetiai limes

[109] *GUGL 1995, 35, 143. jegyzet; SCHMID 2010, 36–37.*
[110] *MERCZI 2011, 29.*
[111] *MERCZI 2011, 30–31 (az érdi leletek párhuzamaival).*
[112] *MERCZI 2011, 33–34 (az érdi lelet párhuzamaival).*
[113] *COCIŞ 2004, 141–142.*
[114] *PEŠKAŘ 1972, 118–132.*
[115] *SCHULZE 1977, 157, 161–162.*
[116] *PEŠKAŘ 1972, 122. Morvaországban ez a 2. leggyakoribb késő római fibulatípus, amelynek harmada vasból készült. Közülük téglalap alakú kengyelkeresztmetszettel a következő darabok jellemezhetők: PEŠKAŘ 1972, 122, Tf. 36, 1–7, 9, Tf. 42, 3, 5–6.*
[117] *SCHULZE 1977, 157–159.*
[118] *PEŠKAŘ 1972, 124–125.*
[119] *RIHA 1979, 15–16.*
[120] *BÖHME 1972, 26–27; JOBST 1975, 87; RIHA 1979, 166–167; RIHA 1994, 145.*
[121] *MERCZI 2012a, 500, Kat. Nr. 98, 9. kép 1.*

térségéből ismertek. A fibulatípus megjelenését a 200 körüli évekre, használatának végét a 3. század utolsó harmadára/4. század elejére teszik.[122]

Az 56. számú csuklós T-fibulából (7. tábla 3) csak a kör keresztmetszetű, rövid, hengeres csuklókarok és a félkör alakban ívelt kengyel elülső fele maradtak meg. A kengyel keresztmetszete rövidebb oldalára állított téglalap alakú. A csuklókarok és a kengyel között egy háromszögletes fejlap található. A fibula kengyelének vége és lábrésze nem vizsgálható. A fibula pontos megfelelőjét a nyugati anyagban nem találtuk. Háromszögletes fejlap több pannoniai leletnél[123] is megfigyelhető, azonban eltérő felépítésük alapján ezek egyike sem tekinthető az érdi fibula párhuzamának.

9. típus: hagymafejes fibulák

A leletanyag egészét tekintve Budaörshöz[124] hasonlóan Érden is a második leggyakoribb fibulatípust a hagymafejes fibulák képezik, amelyek ugyancsak a csuklós zárszerkezet késői formájával készültek. A típuson belüli változatok egymástól a keresztrúd két végén, illetve a kengyel elülső szakaszán elhelyezkedő gombok alakjában, a félkör alakban ívelt kengyel- és a vízszintes állású lábrész egymáshoz viszonyított hosszában, szélességében, valamint a lábrész díszítésében mutatnak eltéréseket.[125] A férfi viselet részét képező (katonák és hivatalnokok köpenyét összefogó) hagymafejes fibulák kialakulására a Kr. u. 3. század utolsó harmadában került sor,[126] használatuk pedig az 5. század 1. felében ért véget.[127]

1. változat=Keller–Pröttel 2. típus

Az 57. számú hagymafejes fibulából (7. tábla 4) csak a hatszögletes keresztmetszetű, felső oldalán tagolt rátéttel díszített keresztrúd egyik oldala maradt meg. A keresztrúdtól kettős gyűrűvel elválasztott gomb gömbölyded, hatszorosan facettált. A töredék Keller–Pröttel 2. típusába sorolható, amelynek legfőbb sajátossága a felső oldalán teljes hosszában rátéttel díszített, hatszögletes keresztmetszetű keresztrúd, a többnyire facettált és bimbószerű gombok, a kengyelnél rövidebb lábrész. Ez utóbbi lehetett lineáris díszítésű, de díszíthették kör alakú bemélyedésekkel és volutákkal is. Esetenként a kengyel és a láb találkozásánál egy pajzs alakú gallér is megjelenhetett.[128] A lábrész hiánya miatt az érdi fibula pontosabb besorolása nem lehetséges. Pröttel használati idejüket 300–340 közé[129] teszi, amit néhány újabb, éremmel keltezett lelet is megerősít.[130]

2. változat=Keller–Pröttel 3–4. típus

Az 58. (7. tábla 6), az 59. (7. tábla 5) és 60. számú (7. tábla 7) fibulatöredékeket a széles, hagymafej alakú gombok kötik össze egymással. A 60. számú fibulából mindössze a kengyel elülső szakaszán elhelyezett középső gomb maradt meg. Az 58. és 59. számú fibulák esetében már a keresztrúd is vizsgálható, amely keskeny, magas, alja facettált, felső oldala egyszerűen tagolt. Hozzá a gomb egyszerű vagy rovátkolt gyűrű közbeiktatásával kapcsolódott. A kengyel, annak is csak az elülső szakasza, az 58. számú fibulánál vizsgálható. Ennek keresztmetszete trapéz alakú, felső oldala háromszögsorral díszített.

Noha a lábrész alakítása, a kengyel- és lábrész egymáshoz viszonyított aránya nem vizsgálható, a három töredék minden kétséget kizáróan Keller–Pröttel 3–4. típusába sorolható. A típusba tartozó fibuláknál a keresztrúd rövidebb oldalára állított téglalap vagy nyújtott trapéz alakú keresztmetszettel jellemezhető. Gombjaik hagymafej alakúak, szélesebbek, mint amilyen hosszúak, a facettált forma ritka. A korábbi daraboknál[131] a kengyel a lábnál rövidebb és keskenyebb; később viszont a kengyel- és a lábrész szélessége közel azonossá vált, a láb pedig a kengyelnél hosszabb és trapéz alakban szélesedő lett. Az érdi fibula kengyelének szélessége alapján már a későbbi darabok közé tartozott. Ezeknél a lábrész felső oldalának díszítése körárok-, illetve pontkörpárokból, volutapárokból, három- vagy négyszögletes bemélyedések sorából (=stilizált voluták) állhatott.[132] Pröttel a típust 330 és 400 közé keltezte.[133] A három fibula pontosabb besorolása a lábrész hiánya miatt – az előző változathoz hasonlóan – ebben az esetben sem lehetséges.

[122] *BÖHME 1972, 27–28, 53; JOBST 1975, 88; SCHMID 2010, 44. Rövidebb használati idő: GECHTER 1980, 591–592.*
[123] *KOVRIG 1937, XVII. t. 171, 173. A háromszögletes fejlapot Böhme keleti eredetűnek tartja: BÖHME 1972, 27.*
[124] *MERCZI 2012a, 500–504, Kat. Nr. 99–126, 9. kép 2–7, 10. kép 1–8.*
[125] *MATOUSCHEK–NOWAK 2000–2001, 58–59.*
[126] *PATEK 1942, 73–74.*
[127] *JOBST 1975, 95.*
[128] *KELLER 1971, 35; PEŠKAŘ 1972, 137–138; JOBST 1975, 97; RIHA 1979, 173; PRÖTTEL 1988, 353; SCHMID 2010, 48.*
[129] *PRÖTTEL 1988, 353–357; PAUL 2011, 44–45.*
[130] *MERCZI 2012a, 502 (további irodalommal).*
[131] *KELLER 1971, 37; PRÖTTEL 1988, 357–360.*
[132] *KELLER 1971, 38–39.*
[133] *PRÖTTEL 1988, 357, 359–364; PAUL 2011, 44–49.*

ÖSSZEGZÉS

Az érdi Benta-patak két oldalán feltárt, egykor talán egy egységet képező villagazdaságok leletanyaga (Simonpusztai-dűlő, Hosszú-földek=MRT 7, 9/16–15. lelőhelyek) 65, többnyire töredékes, hiányos, ezért pontosabb tipológiai besorolásra csak korlátozottan alkalmas fibulát is tartalmazott. A leletanyag típusonkénti megoszlását — a budaörsi település fibulatípusainak gyakorisági értékeivel összevetve — az 1. táblázat mutatja.

Az érdi leletanyag 2/3 részét (64,6%) az egygombos, erősprofilú fibulák teszik ki. Ezek aránya csaknem kétszer magasabb, mint a budaörsi telepen (36,9%). A típuson belül elsősorban a támlappal készített változatok vannak jelen (40/42=95,2%), amelyek között a kéttagúság aránya (3/40=7,5%) alacsonynak bizonyult. A típus legkorábbi, még a római foglalás előtti időszakra keltezhető képviselőit Budaörshöz hasonlóan Almgren 67 és esetleg Almgren 68 korai formája jelentik (2. típus/1–2. változatok). Mivel azonban az érdi településnek késő kelta előzménye nem volt, ezeket a fibulákat hosszabb ideig használatban lévő vagy sokáig őrizgetett daraboknak kell tekinteni. Almgren 68 későbbi formája több változatban (2. típus/3–6. változatok) is jelen van. Közülük Budaörshöz hasonlóan a fejrész felső oldalán facettált forma a legnépszerűbb, ezt kisebb és nagyobb méretben is készítették (2. típus/4–5. változatok). Budaörssel összevetve új elemet képviselnek a háromszögletes keresztmetszetű fejrésszel készített darabok (2. típus/3. változat), amelyek esetleg már a római foglalást megelőző időszakban megjelenhettek. Ugyancsak Almgren 68. formájával lehet azonosítani egy facettált, de keskeny fejű, egyelőre párhuzam nélkül álló darabot is (2. típus/6. változat). Az egygombos, erősprofilú fibulák raetiai változata (2. típus/7. változat) – más pannoniai lelőhelyekhez hasonlóan – az érdi leletanyagban is jelen van. Budaörssel ellentétben Érden Almgren 70/73 formája is felbukkant (2. típus/8. változat), amely felépítése alapján már kéttagú lehetett. Az erősen ívelt fibulatesttel készített, egy- vagy kéttagú, úgynevezett okorági típusú fibula a tartomány déli részéből juthatott el Érdre (2. típus/9. változat). Egyértelműen kéttagú volt a 10. változatban elkülönített fibula, amelynek azonban csak a fejrésze maradt meg, így pontosabb besorolása nem volt lehetséges. Az egyetlen támlap nélküli egygombos, erősprofilú fibulaváltozatot a birodalmi eredetűnek tekintett Almgren 84-es formával lehet azonosítani (2. típus/11. változat). Az egygombos, erősprofilú fibulák csaknem ¾-ét (30/42=71,4%) kitevő 3–5. és 7. változatokat többnyire a római foglalás idején, azaz a település létrejöttének időszakában, illetve az 1. század második felében, vagyis a település első virágkora alatt viselték. A simonpusztai, 2. századra keltezett, 297. számú kőépület leletei azonban arra engednek következtetni, hogy egy részük tovább is használatban maradhatott. A kéttagú vagy feltehetően kéttagú változatok (8–10. változatok, valamint a támlap nélküli 11. változat is) már a 2. század készítményei.

Noha a noricumi–pannoniai női viselet szerves részének a noricumi–pannoniai szárnyas (3. típus) és a kétgombos fibulákat (4. típus) tekintik, arányuk az előbbi típushoz viszonyítva alacsony volt (5/65=7,7%). Hasonló jelenséget tapasztaltunk a budaörsi telep anyagának vizsgálatakor is (16/130=12,3%). Az érdi szárnyas fibula változatok közül kettő (1–2. változatok) Budaörsről már ismert volt, a 3. változat, noha pontos besorolása nem lehetséges, olyan változattal azonosítható, amely kisebb számban, de ugyancsak előfordult Északkelet-Pannoniában is. Az érdi leletek közül csak az 1. változatba sorolható szárnyas fibulát lehetett objektumhoz (a már említett 297. számú kőépülethez) kötni, ami alapján ez a fibula a Claudius–Flavius-korra keltezett változat egy hosszú ideig használatban lévő vagy késői típus képviselőjének tekinthető. A kétgombos fibulák egy Pannonia egész területén elterjedt változatot képviselnek, amelyet vagy a római foglalás előtti időszakban vagy az 1. században folyamatosan viseltek. Az érdi leletek arra engednek következtetni, hogy a változat római foglalás után is használatban lehetett. A többnyire a 2. század folyamán használt pannoniai trombitafejes fibulák (5. típus) tipológiai elemzése a leletek töredékessége miatt nem volt lehetséges.

Annak ellenére, hogy a telep korai leletanyagában római import áruk is jelen vannak, az idegen eredetű, de a birodalom területéről származó és eleinte a hadmozgások révén terjedő (galliai–Rajna vidéki eredetű, korai rugótokos és csuklós zárszerkezetű) fibulák szinte teljesen hiányoznak. Mindössze egyetlen szorítópofás csuklós zárszerkezetű, állatalakos korongfibula (1. típus) került elő. Az érdi fibula párhuzamait a római foglalás időszakára, az 1. század második felére helyezik, a fibula előkerülési helyének keltezése alapján a 2. században is használatban lehetett.

Az érdi telepek vagy teleprészletek markomann háborúk alatti pusztulását jól jelzi a térdfibulák (6. típus) alacsony aránya (4,6%). A térdfibulák között kizárólag tipikusan pannoniai, rugós zárszerkezetű, félköríves fejlappal, magasan boltozott, felülnézetben középtájt beívelő testtel rendelkező készítményeket lehetett találni. A 3. század folyamán a birodalmon belül készült fibulatípusoknál a csuklós zárszerkezet késői, csuklókaros formája teljesen kiszorította a rugós zárszerkezetet. Északkelet-Pannoniában a csuklókaros fibulákat kezdetben a többnyire a 3. század első felében elterjedt csuklós T-fibulák (8. típus) képviselték, amit Budaörs után az érdi leletanyag is alátámaszt. A típusba sorolható, de töredékességük

miatt pontosabban nem tipologizálható fibulák aránya mindkét lelőhelyen alacsony volt (0,8% és 1,5%).

Noha az éremforgalom a 4. században mindkét érdi lelőhelyen fellendült, a késő római kor legjellegzetesebb és legnépszerűbb fibulatípusának tekinthető, késői csuklós zárszerkezetű hagymafejes fibulák (9. típus) csak alacsony arányban kerültek elő (4/65=6,2%). A leletek töredékessége ellenére megállapítható volt, hogy mind a négy fibula 4. századra keltezhető változatokba tartozott. 5. századi fibulák a leletanyagban nem bukkantak fel. A késő római korban a rugós zárszerkezetű fibulák már idegen elemet képviselnek. Ezek pannoniai arányáról és a összetételéről egyelőre nem rendelkezünk adatokkal. Érd esetében az egyetlen ilyen rugós T-fibula (7. típus) a 3. század utolsó harmada–4. század vége közötti időszakban a birodalomtól északra fekvő barbaricumi területekről kerülhetett a településre.

Az Érden előkerült fibulák alapján a település élete a római foglalástól a markomann háborúk idejéig folyamatos volt. A leletanyag összetétele arra is rámutat, hogy a fibulák többségét az 1. század második felében (esetleg a 2. század első harmadában) viselték. A kéttagú, rugós zárszerkezetű típusok/változatok jóval alacsonyabb aránya alapján a fibulák már a 2. század folyamán kezdtek kiszorulni a viseletből. A 3. századi fibulák (térdfibulák egy része, csuklós T-fibulák) elenyésző száma összefüggésben áll a terület markomann háborúk során bekövetkezett pusztulásával. Noha az éremforgalom a 4. században a településrészek életének újból fellendülését jelzi, a hagymafejes fibulák kis száma ezt nem tükrözi vissza. A birodalom területén kialakult 3–4. századi fibulatípusokat szinte kizárólag férfiak viselték, ami arra enged következtetni, hogy a nők legkésőbb a markomann háborúk után olyan viseletre tértek át, amelyben az anyagok összefogásához, rögzítéséhez már nem volt szükség fibulákra.

Merczi Mónika
MNM Balassa Bálint Múzeuma
Esztergom
E-mail: moni.merczi@gmail.com

IRODALOM

ALMGREN 1923 Almgren, O.: *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen.* Mannus-Bibl. 32 (1923).

BÁNKI 1998 Bánki, Zs.: *Kelten und Eraviskengräber in Sárbogárd.* ComArchHung (1998) 65–98.

BERECZ 2013 Berecz K.: *Fibulák.* In: (Szerk. Sosztarics O.–Balázs P.–Csapláros A.) A savariai Isis szentély. Sistrum Serie A No. 1 (2013) 153–164.

BOELICKE 2002 Boelicke, U.: *Die Fibeln aus dem Areal der Colonia Ulpia Traiana.* Xantener Berichte 10 (2002).

BOJOVIĆ 1983 Bojović, D: *Rimske fibule Singidunuma.* Muzej grada Beograda serija – zbirke i legati. Katalog XII (1983).

BÖHME 1972 Böhme, A.: *Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel.* SJ 29 (1972) 5–112.

BUSULADŽIĆ 2010 Busuladžić, A.: *Morfologija antičkih fibula iz zbirke zemalkskog muzeja Bosne i Hercegovine.* Sarajevo 2010.

COCIŞ 2004 Cociş, S.: *Fibulele din Dacia Romană.* Bibliotheca Ephemeris Napocensis 3. Cluj–Napoca 2004.

DABROWSKA 1998 Dabrowska, T.: *Die kräftig profilierten Fibeln Almgren Gruppe IV, Fig. 74–84 (Trompetenfibeln) – mit einem Ausblick auf die östlichen Formen.* In: (Ed. Kunow, J.) 100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Forschungen zur Archäologie im Land Branderburg 5 (1998) 149–158.

DEMETZ 1999 Demetz, St.: *Fibeln der spätlatène- und frühen römischen Kaiserzeit in den Alpenländern.* Frühgeschichtliche und provinzialrömische Archäologie. Materialien und Forschungen Band 4. Leidorf Rahden 1999.

ETTLINGER 1973 Ettlinger, E.: *Die römischen Fibeln in der Schweiz. Handbuch der Schweiz zur Römer- und Merowingerzeit.* Bern 1973.

FEUGÈRE 1985 Feugère, M.: *Les fibules en Gaule Méridionale de la conquête à la fin du Ve s. ap. J.-C.* Revue Archéoloque de Narbonnaise Supplément 12. Paris 1985.

GARBSCH 1965 Garbsch, J.: *Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert.* (Veröffentlichungen der Kommission zur archäologischen Erforschung des spätrömischen Raetien. Band 5.) München 1965.

GASPAR 2007 Gaspar, N.: Die *keltischen und gallo-römischen Fibeln vom Titelberg - Les fibules gauloises et gallo-romaines du Titelberg.* Dossiers d'Archeologie du Musee National d'Histoire et d'Art XI (2007).

GECHTER 1980 Gechter, M.: *Die Fibeln des Kastells Niederbieber.* BJb 180 (1980) 589–610.

GUGL 1995 Gugl, Ch.: *Die römischen Fibeln aus Virunum.* Klagenfurt 1995.

HATTATT 1987 Hattatt, R.: *Brooches of Antiquity.* A third selection of brooches from the autor's collection. Oxbow Books 1987.

HUMER 2006 Humer, F.: *Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Metropole.* Bad Deutsch-Altenburg 2006.

JOBST 1975 Jobst, W.: *Die römischen Fibeln aus Lauriacum.* FiL 10 (1975).

KELLER 1971 Keller, E.: *Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern.* MBV 14 (1971).

KOCZTUR 1991 V. Kocztur É.: *Kora császárkori temető Solymáron.* StudCom 21 (1991) 171–334.

KOŠČEVIĆ 1980 Koščević, R.: *Antičke fibule s područja Siska.* Zagreb 1980.

KOVRIG 1937 Kovrig I.: *A császárkori fibulák főformái Pannoniában.* DissPann Ser. II. No. 4 (1937).

LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961 Lamiová-Schmiedlová, M.: *Spony z doby rímskej na Slovensku.* ŠtZ 5 (1961).

LERAT 1956 Lerat, L.: *Les fibules gallo-romaines. Catalogue des Collections Archéologiques de Besançon II.* Annales Littéraires de l'Université de Besançon, 2. Série. Tome III, fasc. 1. Archéologie 3 (1956).

LERAT 1979 Lerat, L.: *Les fibules d'Alesia dans les Musees d'Alise-Sainte-Reine.* Bibliothèque PRO ALESIA VII (1979).

MATOUSCHEK–NOWAK 2000–2001 Matouschek, J.–Nowak, H.: *Nadelsicherungen bei Fibeln im Besonderen bei Zwiebelknopffibeln.* RÖ 23/24, 2000–2001 [2002] 55–94.

MAZUR 1998 Mazur, A.: *Les fibules romaines d'Avenches I.* Bulletin de l'Association Pro Aventico 40 (1998) 5–104.

MERCZI 2011 Merczi M.: *Térdfibulák Komárom-Esztergom megyéből.* KMMK 17 (2011) 7–79.

MERCZI 2012a Merczi M.: *A Budaörs, Kamaraerdei dűlőben feltárt római vicus fibulái.* In: (Szerk. Ottományi K.) Római vicus Budaörsön. Budapest 2012, 473–528.

MERCZI 2012b Merczi, M.: *Ergänzungen zur Typologie der norisch-pannonischen Flügelfibeln in Nordost-Pannonien anhand der Grab- und Siedlungsfunde von Budaörs-Kamaraerdei Flur.* Archeologie Barbarú (2012). Megjelenés alatt.

MERCZI 2014 Merczi M.: *Támlap nélküli egygombos, erősprofilú fibulák Északkelet-Pannoniából.* KDMK 20 (2014) 7–31.

MRT 7 Dinnyés I.–Kővári K.–Lovag Zs.–Tettamanti S.–Topál J.–Torma I.: *Pest megye régészeti topográfiája. A budai és a szentendrei járás (XIII/1).* Budapest 1986.

ORTISI 2002 Ortisi, S.: *Die früh- und mittelkaiserzeitlichen Fibeln.* In: Ortisi, S.–Pröttel, M.: Römische Kleinfunde aus Burghöfe 2. Frühgeschichtliche und Provinzialrömische Archäologie. Materialien und Forschungen 6 (2002) 9–82.

OTTOMÁNYI 2016 Ottományi K.: *Római villagazdaságok Érden, a Benta-patak völgyében.* KDMK 22 (2016), megjelenés alatt.

PATEK 1942 Patek E.: *A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete.* DissPann Ser II. No. 19. Budapest 1942.

PAUL 2011 Paul, M.: *Fibeln und Gürtelzubehör der späten römischen Kaiserzeit aus Augusta Vindelicum/Augsburg.* Münchner Beiträge zur provinzialrömischen Archäologie 3 (2011).

PEŠKAŘ 1972 Peškař, I.: *Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren.* Praha 1972.

PRÖTTEL 1988 Pröttel, Ph. M.: *Zur Chronologie der Zwiebelknopffibeln.* JRGZM 35 (1988) 347–372.

RIECKHOFF 1975 Rieckhoff, S.: *Münzen und Fibeln aus dem Vicus des Kastells Hüfingen (Schwarzwald-Baar-Kreis).* SJ 32 (1975) 5–104.

RIHA 1979 Riha, E.: *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst.* FiA 3. 1979.

RIHA 1994 Riha, E.: *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Die Neufunde seit 1975.* FiA 18. 1994.

SCHMID 2010 Schmid, S.: *Die römischen Fibeln aus Wien.* (Monografien der Stadtarchäologie Wien 6.) Wien 2010.

SCHULZE 1977 Schulze, M.: *Die spätkaiserzeitlichen Armbrustfibeln mit festem Nadelhalter (Gruppe Almgren VI, 2).* Antiquitas Reihe 3 (1977).

SEDLMAYER 2009 Sedlmayer, H.: *Die Fibeln von Magdalensberg. Funde der Grabungsjahre 1948–2002 und Altfunde des 19. Jahrhunderts.* (Kärtner Museumsschriften 79.) Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 16 (2009).

RÖMISCHE FIBELN AUS ÉRD

MÓNIKA MERCZI

Das Fundmaterial der am Ufer des Benta-Baches liegenden, einst vielleicht eine wirtschaftliche Einheit bildeneden Fundorte (Flur Simonpusztai und Hosszúföldek) enthielt 65, meist unvollständige und deshalb nicht genau bestimmbare Fibeln. Die Verteilung der Funde nach Typen zeigt die Tabelle 1.

Zwei Drittel des Fundmaterials (42/65=64,6%) machten die kräftig profilierten Fibeln aus. Ihr Anteil war also fast zweimal höher als in der Siedlung von Budaörs (36,9%). Innerhalb des Typs kamen in erster Linie Varianten mit Stützplatte vor (40/42=95,2%), darunter war aber der Anteil der zweigliedrigen Fibeln sehr niedrig (3/40=7,5%). Die frühesten Vertreter des Typs waren mit dem vorrömischen Typ Almgren 67 und den frühen Formen von Almgren 68 gleichzugesetzen (Typ 2/Varianten 1–2). Da aber dieses Gebiet in der spätkeltischen Periode nicht bewohnt war, muss es angenommen werden, dass diese Fibeln länger im Gebrauch waren. Die spätere Form von Almgren 68 war in mehreren Varianten vorhanden (Typ 2/Varianten 3–6). Davon wurden am häufigsten jene, im kleineren und größeren Format hergestellte Fibeln getragen (Typ 2/Varianten 4–5), bei denen die obere Seite des Kopfteiles facettiert ist. Im Vergleich zu Budaörs bilden die Fibeln mit im Querschnitt dreieckigen Kopfteil, die vielleicht schon vor der römischen Okkupation erschienen sind, ein neues Element (Typ 2/Variante 3). Eine bis jetzt ohne Parallele stehende Fibel mit facettiertem, aber schmalem Kopfteil konnte ebenfalls mit dem Typ Almgren 68 identifiziert werden (Typ 2/Variante 6). Die raetische Form der kräftig profilierten Fibeln war auch in Érd nachweisbar (Typ 2/Variante 7). Im Gegensatz zu Budaörs tauchte in Érd der Typ Almgren 70/73 auch auf, dessen fragmentarischer Vertreter schon zweigliedrig sein konnte (Typ 2/Variante 8). Die mit stark geschweiften Fibelkörper hergestellte, ein- oder zweigliedrige Fibel des Typs Okorág gelangte aus dem südlichen Teil der Provinz nach Érd (Typ 2/Variante 9). Das in die Variante 10 eingereihte Fibelfragment war schon ohne Zweifel zweigliedrig. Die einzige kräftig profilierte Fibelvariante ohne Stützplatte (Typ 2/Variante 11) konnte mit dem innerhalb des römischen Reiches entstandenen Typ Almgren 84 identifiziert werden. Die Varianten 3–5 und 7, die etwa drei Viertel der kräftig profilierten Fibeln (30/42=71,4%) ausmachten, wurden meistens während der römischen Okkupation (d.h. zur Gründungszeit der Siedlung) und in der 2. Hälfte des 1. Jahrhunderts (d.h. während der ersten Blütezeit der Siedlung) getragen. Die Funde des ins 2. Jahrhundert datierten Steingebäudes im Flur Simonpusztai (Objekt Nr. 297) sprechen dafür, dass ein Teil dieser Fibeln länger im Gebrauch bleiben konnte. Die zweigliedrigen oder vermutlich zweigliedrigen Varianten (Typ 2/Varianten 8–10) und die Variante ohne Stützplatte (Typ 2/Variante 11) wurden schon im 2. Jahrhundert hergestellt.

Obwohl fürs typische Element der norisch-pannonischen Frauentracht die norisch-pannonischen Flügel- (Typ 3) und Doppelknopffibeln (Typ 4) gehalten werden, war ihr Anteil im Vergleich zum vorigen Typ niedrig (5/65=7,7%). Diese Beobachtung ist auch für Budaörs zutreffend (16/130=12,3%). Zwei Varianten der Flügelfibeln von Érd (Typ 3/Varianten 1–2) waren schon aus dem Fundmaterial von Budaörs bekannt, die dritte Variante kann vielleicht mit solchen Varianten (Garbsch A 238d, e, m) identifiziert werden, die in niedriger Zahl auch in Nordost-Pannonien vorkamen. Die Fibel der Variante 1 stammt aus dem schon erwähnten Steingebäude Nr. 297, was dafür zu sprechen scheint, dass Vertreter dieser in die claudisch-flavische Periode datierten Variante auch noch im 2. Jahrhundert getragen werden konnten. Die Doppelknopffibeln gehörten zu einer auf dem gesamten Gebiet der Provinz nachweisbaren Variante, die entweder unmittelbar vor der römischen Okkupation oder im 1. Jahrhundert kontinuierlich getragen wurden. Die größtenteils im 2. Jahrhundert verbreiteten pannonischen Trompetenfibeln (Typ 5) waren zur genaueren Bestimmung nicht geeignet.

Obwohl im frühen Fundmaterial der Siedlung römische Importwaren auch nachweisbar waren, fehlten die frühen Hülsenspiral- und Scharnierfibeln des gallischen Kulturkreises fast vollständig. Es kam nur eine einzige Tierfibel mit Backenscharnier zum Vorschein (Typ 1). Die Parallelen des Fundes von Érd werden in die Periode der römischen Okkupation, bzw. in die 2. Hälfte des 1. Jahrhuderts datiert, aber die pannonische Fibel konnte aufgrund ihres Fundortes (Steingebäude Nr. 297) auch noch im 2. Jahrhundert im Gebrauch sein.

Der niedrige Anteil (4,6%) der Kniefibeln (Typ 6) hängt mit der Vernichtung der Siedlung während der Markomannenkriege zusammen. Die Funde von Érd haben eine durch halbrunder Kopfplatte abgedeckte Spiralkonstruktion und einen für den pannonischen Raum typischen hochgewölbten Fibelkörper. Während des 3. Jahrhunderts wurde die Spirale bei den provinzialrömischen Fibeltypen durch die späte Form der Scharnierkonstruktion (Röhrenscharnier) vollständig verdrängt. Der Anteil der frühesten, in die 1. Hälfte des 3. Jahrhunderts datierbaren Scharnierarmfibeln (Typ 8) ist aber nicht nur in Érd (0,8%) sondern auch in Budaörs niedrig (1,5%).

Obwohl der Geldumlauf der Fundorte im 4. Jahrhundert einen erneuerten Aufschwung nahm,

kann der Anteil der Zwiebelknopffibeln (Typ 9) für niedrig (4/65=6,2%) gehalten werden. Trotz der Unvollständigkeit der Funde war es feststellbar, dass sie zur Varianten des 4. Jahrhunderts gehörten. Die Spiralfibeln zählten in dieser Periode schon zu den fremden Elementen. Über ihren Anteil und ihre Zusammensetzung in Pannonien haben wir bis jezt keine genaue Angaben. In Érd gab es nur eine unvollständige Ambrustspiralfibel (Typ 7), die zwischen dem letzten Drittel des 3. Jahrhunderts und dem Ende des 4. Jahrhunderts aus dem nördlich liegenden barbarischen Gebieten nach hier gelangte.

Die Fibelfunde von Érd sprechen dafür, dass das Leben auf dem erforschtem Gebiet von der römischen Okkupation bis zu den Markomannenkriegen ununterbrochen war. Die Zusammensetzung des Fundmaterials weist darauf hin, dass die Mehrheit der Fibeln in der 2. Hälfte des 1. Jahrhunderts (eventuell im 1. Drittel des 2. Jahrhunderts getragen wurde. Aufgrund des niedrigeren Anteils der zweigliedrigen Spiralfibeln beginnt die Bedeutung der Fibeln in der Tracht schon während des 2. Jahrhunderts abzunehmen. Die provinzialrömischen Fibeltypen des 3.–4. Jahrhunderts kamen im Fundmaterial nur in niedriger Zahl vor. Sie wurden fast ausschliesslich von Männern getragen, was darauf hinweist, dass die Frauen spätestens nach den Markomannenkriegen zu einer Tracht übergingen, die Fibeln nicht mehr benötigte.

Übersetzt von Mónika Merczi

1. táblázat: Római kori fibulatípusok megoszlási gyakorisága Érden és Budaörsön
Tab. 1: Häufigkeit der römischen Fibeltypen in Érd und Budaörs

Fibulatípusok		Budaörs		Érd	
		N	%	N	%
1	Kengyelgombos fibula	1	0,8	–	–
2	Idrija típusú fibula	1	0,8	–	–
3	Almgren 2. típusú fibula	2	1,5	–	–
4–5	Korai csuklós fibula	2	1,6	1	1,5
6	Szemesfibula	1	0,8	–	–
7	*„Knickfibel"*	1	0,8	–	–
8	Egygombos, erősprofilú fibula	48	36,9	42	64,6
9	Állatfejes fibula	2	1,5	–	–
10	Noricumi–pannoniai szárnyas fibula	10	7,7	3	4,6
11	Noricumi–pannoniai kétgombos fibula	6	4,6	2	3,1
12	Pannoniai trombitafejes fibula	6	4,6	3	4,6
13	Térdfibula	9	6,9	3	4,6
14	Préselt lemez rátéttel díszített fibula	2	1,5	–	–
15	Aláhajtott lábú fibula	1	0,8	–	–
16	Rugós T-fibula	5	3,8	1	1,5
17	Csuklós T-fibula magas tűtartóval	1	0,8	–	–
18	Csuklós T-fibula	1	0,8	1	1,5
19	Hagymafejes fibula	28	21,5	4	6,2
	Nem tipologizálható	3	2,3	5	7,7
	Összesen	130	100	65	100

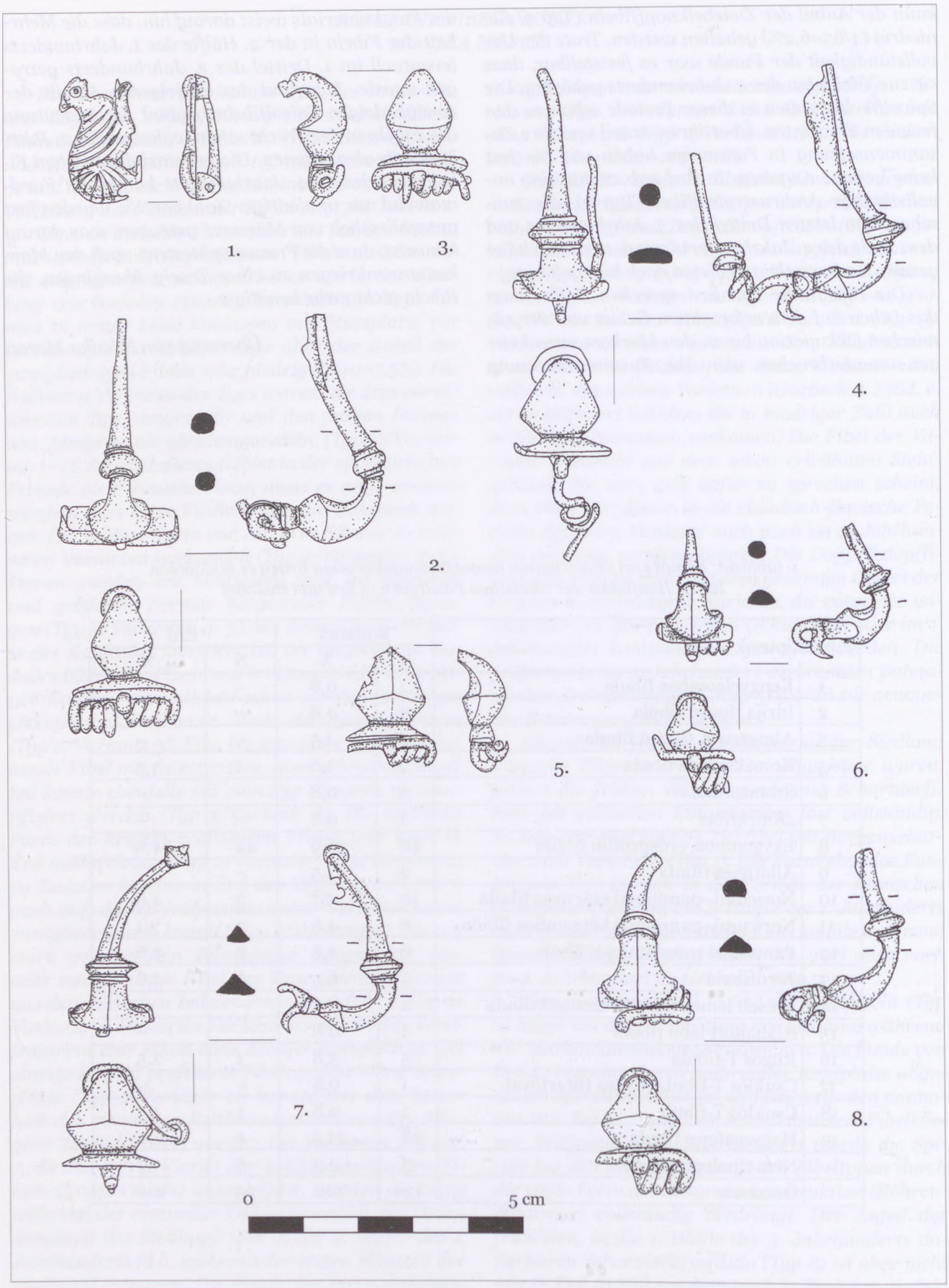

1. tábla: 1: állatalakos korongfibula; 2–8: egygombos, erősprofilú fibula
Taf. 1: 1: Tierfibel; 2–8: kräftig profilierte Fibeln

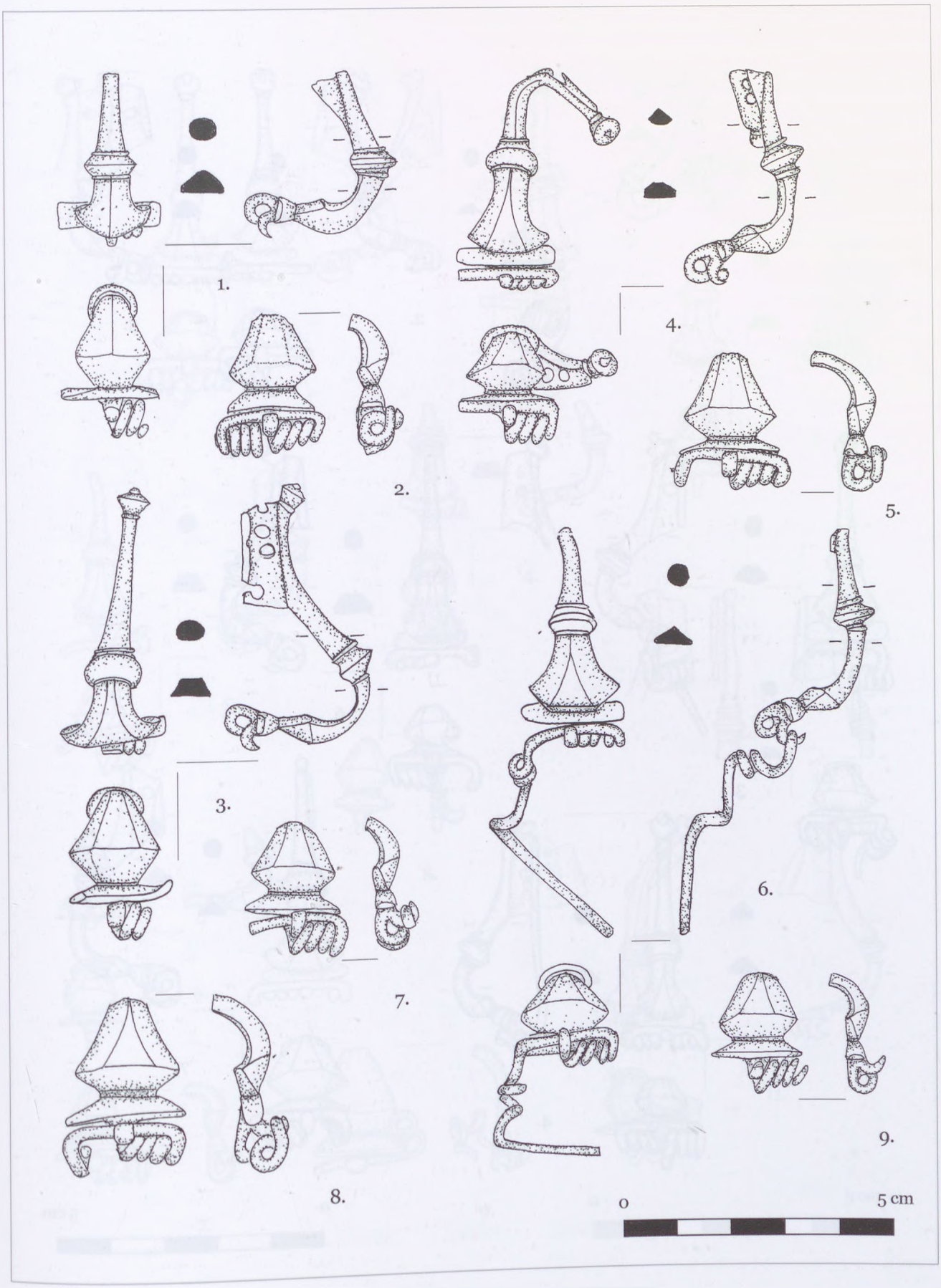

2. tábla: 1–9: egygombos, erősprofilú fibulák
Taf. 2: 1–9: kräftig profilierte Fibeln

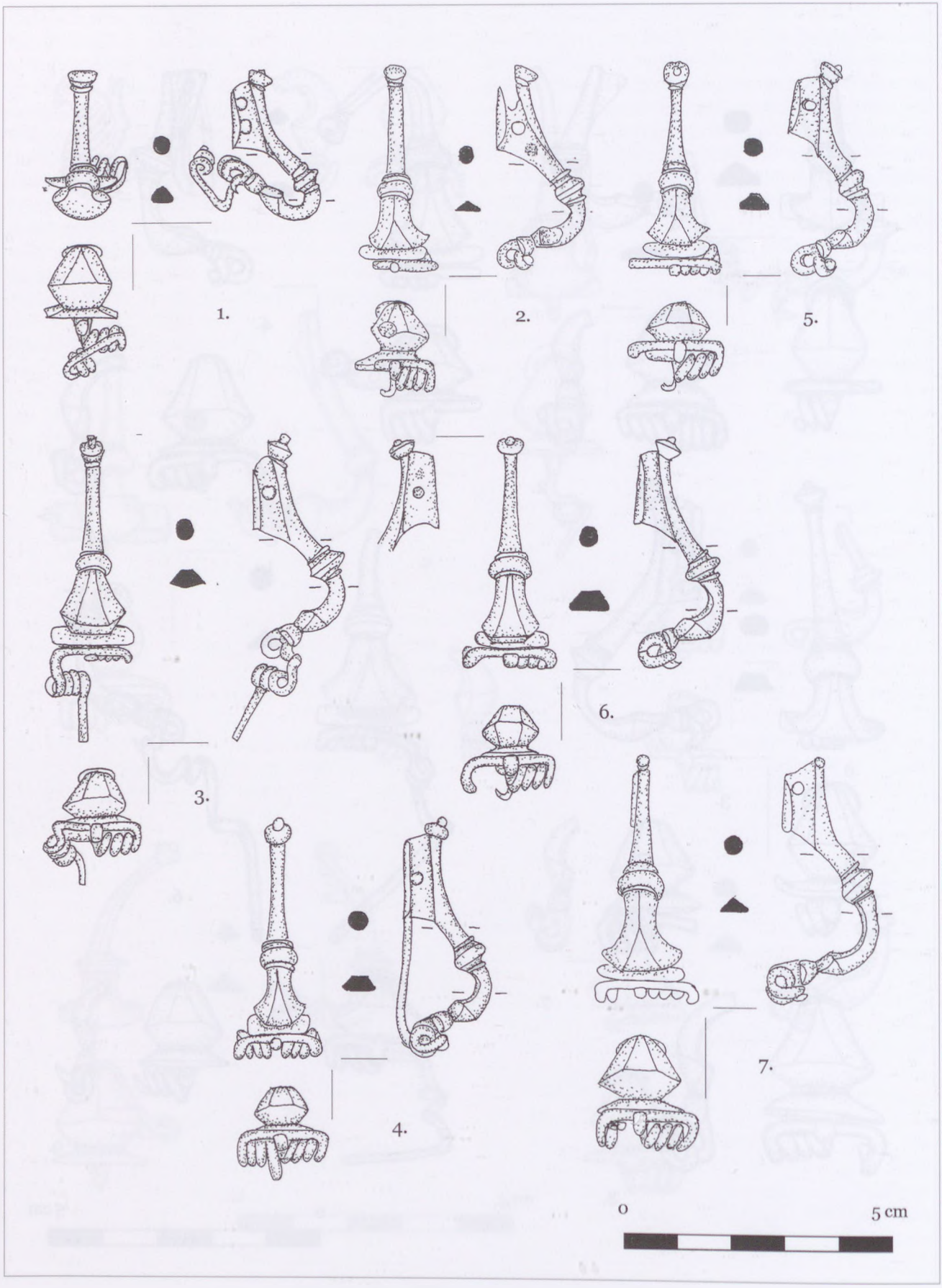

3. tábla: 1–7: egygombos, erősprofilú fibulák
Taf. 3: 1–7: kräftig profilierte Fibeln

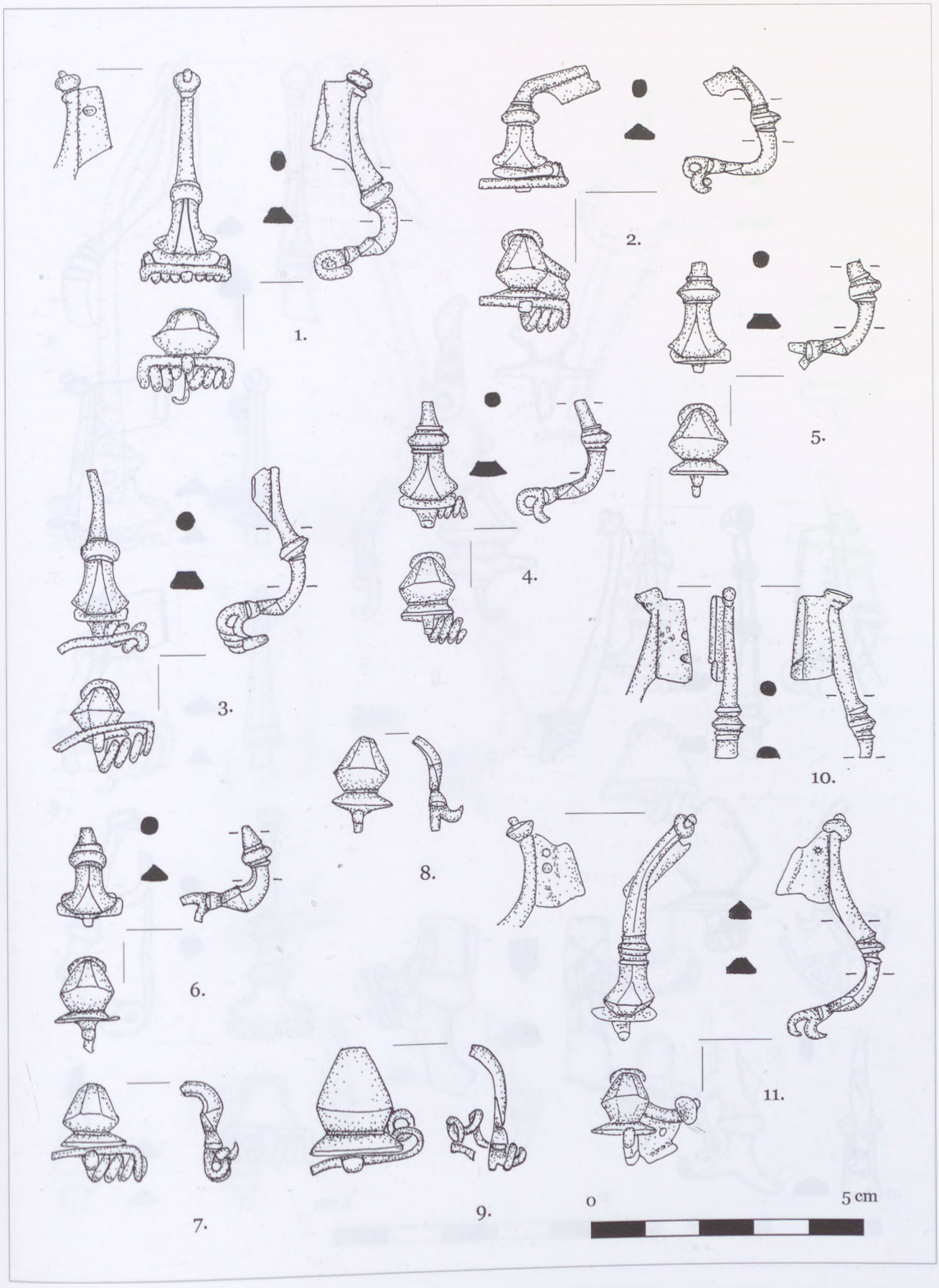

4. tábla: 1–11: egygombos, erősprofilú fibulák
Taf. 4: 1–11: kräftig profilierte Fibeln

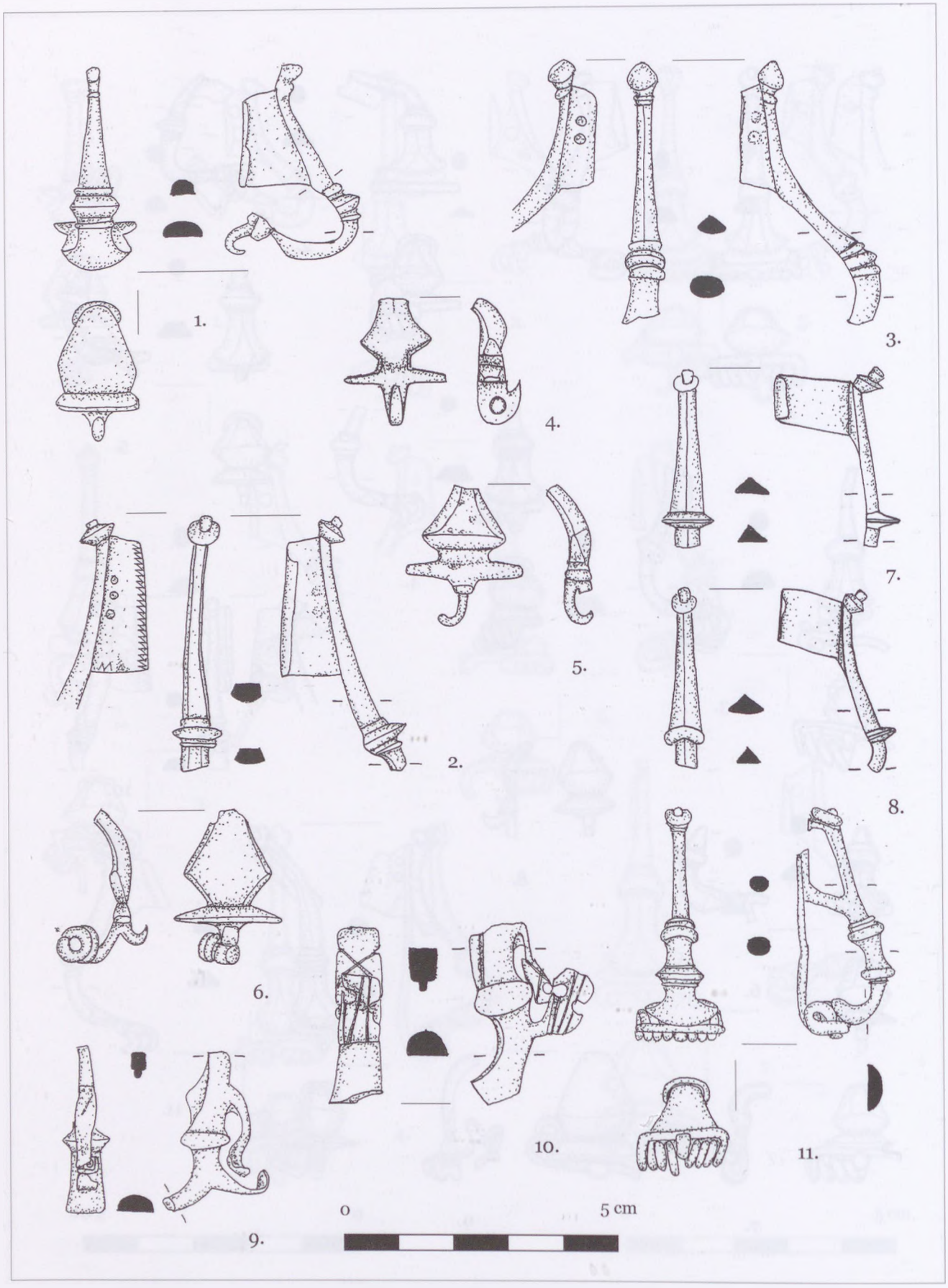

5. tábla: 1–8: egygombos, erősprofilú fibulák; 9–10: noricumi–pannoniai szárnyas fibulák; 11: noricumi–pannoniai kétgombos fibula

Taf. 5: 1–8: kräftig profilierte Fibeln; 9–10: norisch–pannonische Flügelfibeln; 11: norisch–pannonische Doppelknopffibel

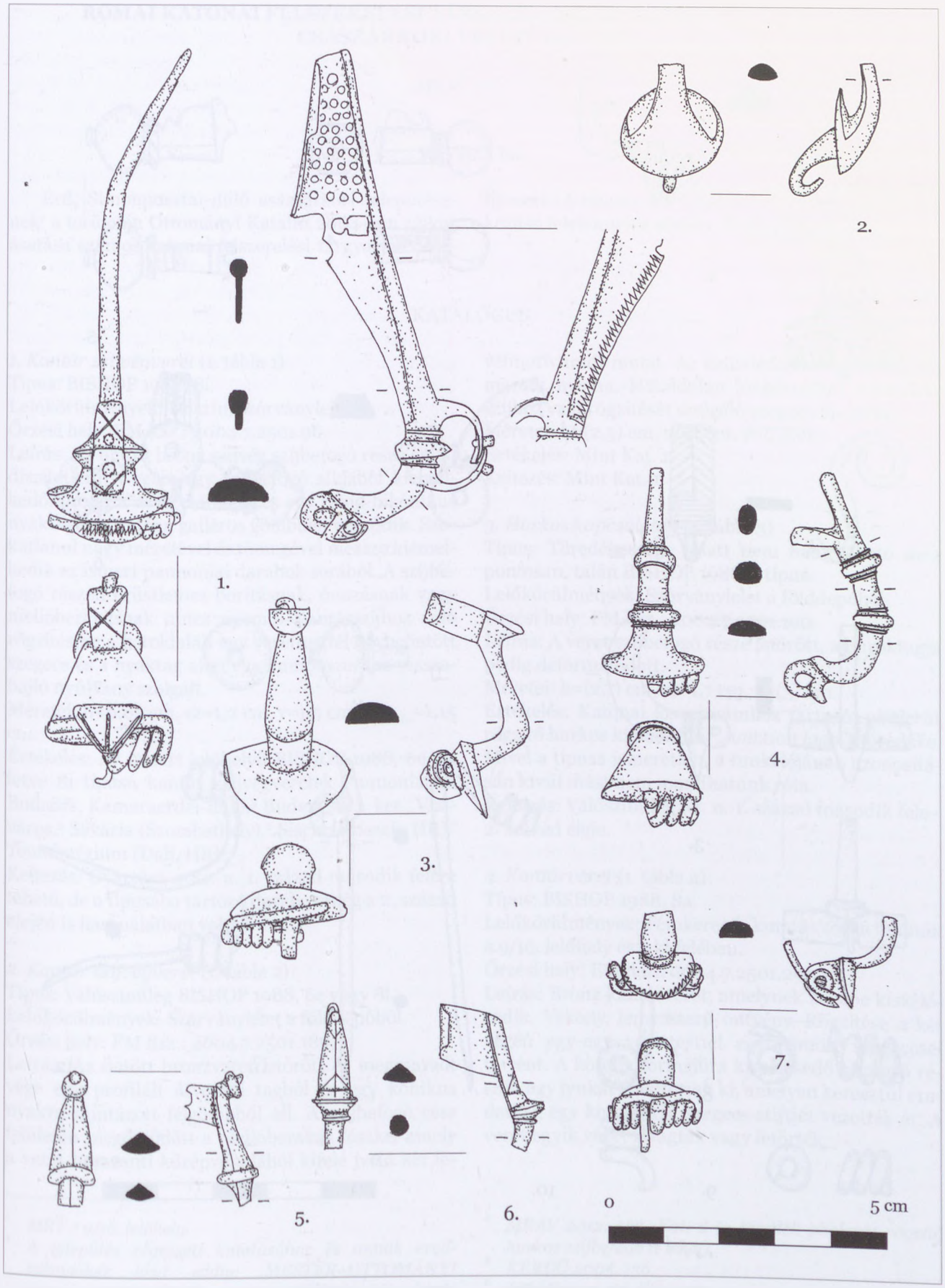

6. tábla: 1: noricumi–pannoniai szárnyas fibula; 2, 5–6: trombitafejes fibulák; 3, 7: térdfibulák; 4: noricumi–pannoniai kétgombos fibula

Taf. 6: 1: norisch–pannonische Flügelfibel; 2, 5–6: pannonische Trompetenfibeln; 3, 7: Kniefibeln; 4: norisch–pannonische Doppelknopfibel

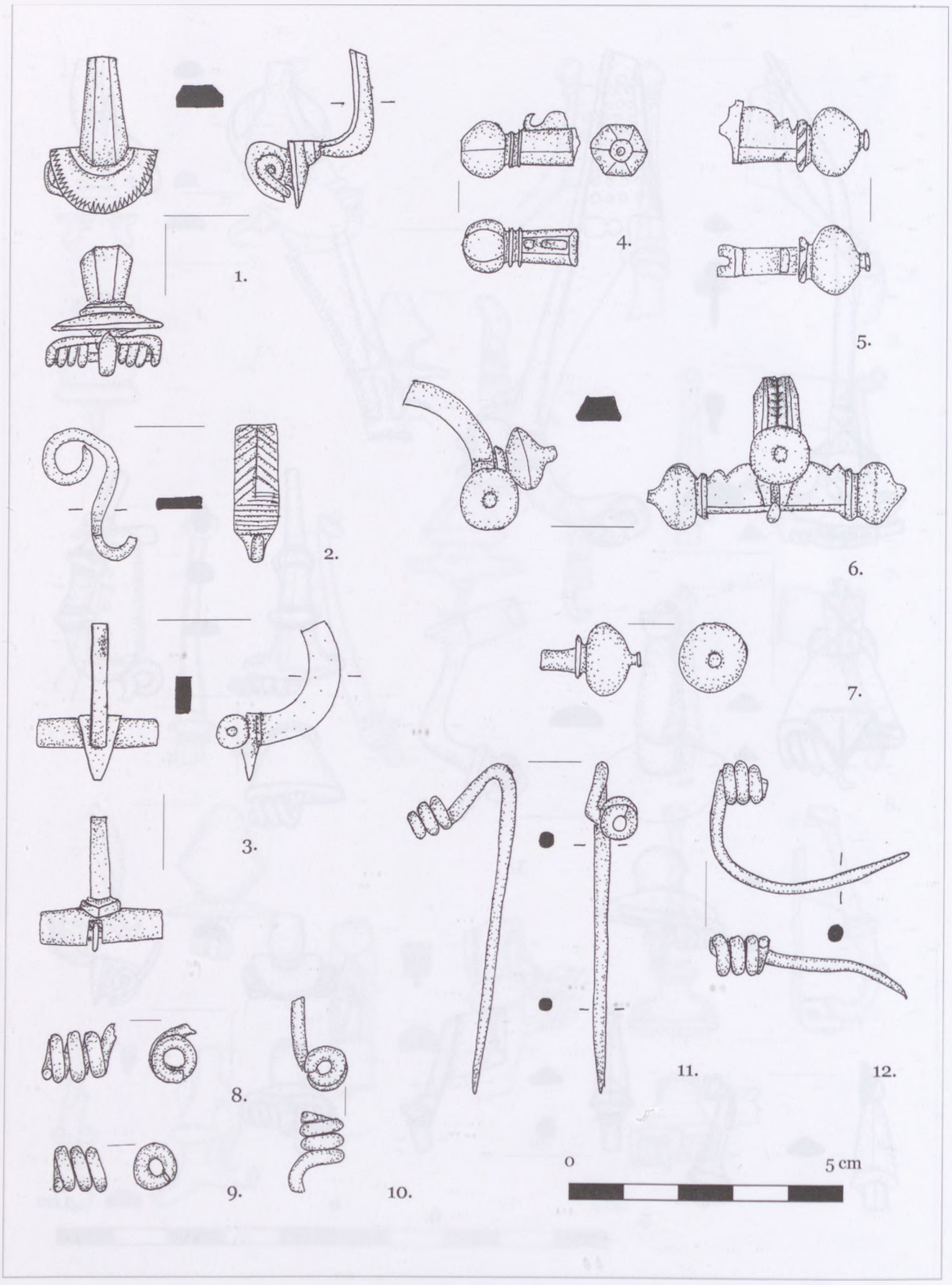

7. tábla: 1: térdfibula; 2: rugós T-fibula; 3: csuklós T-fibula; 4–7: hagymafejes fibula; 8–12: meghatározhatatlan rugótöredékek

Taf. 7: Kniefibel; 2: Armbrustfibel; 3: Scharnierarmfibel; 4–7: Zwiebelknopffibeln; 8–12: Spiralfragmente

MTA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT

RÓMAI KATONAI FELSZERELÉSI TÁRGYAK AZ ÉRD, SIMONPUSZTAI-DŰLŐ CSÁSZÁRKORI TELEPÜLÉSÉRŐL[1]

MRÁV ZSOLT

BEVEZETŐ

Érd, Simonpusztai-dűlő császárkori településének[2] a területén Ottományi Katalin 2004-ben zajlott ásatása számos katonai felszerelési tárgyat eredményezett.[3] A tanulmány célja ezeknek a katonai vonatkozású leleteknek a közlése és rövid értékelése.

KATALÓGUS

1. Kantár szíjvégveret (1. tábla 1)
Típus: BISHOP 1988, 8i.
Lelőkörülmények: Felszíni szórványlelet.
Őrzési hely: FM ltsz.: 2004.7.2501.96.
Leírás: Az öntött bronz szíjvég szíjbefogó része sima, díszítetlen. A veret egy szíjbefogó síkjából kiemelkedő, profilált átvezető tagot és egy rövid bikónikus nyaktagot követően galléros gömbben végződik. Szokatlanul nagy méretével és tömegével messze kiemelkedik az ismert pannoniai darabok sorából. A szíjbefogó részen ezüstlemez borításnak, ónozásnak vagy niellóberakásnak nincs nyoma. Kantárszíjhoz való rögzítésére a hátoldalán egy verettesttel egybeöntött szegecs és a nyaktag alatt egy kampószerűen visszahajló nyúlvány szolgált.
Méretei: h=6,85 cm, sz=1,2 cm, v=1,5 cm, $á_{gömbfej}$=1,15 cm.
Értékelés: Az ismert lelőhelyű BISHOP 1988, 6e, illetve 8i típusú kantár szíjvégveretek Pannoniából: Budaörs, Kamaraerdei-dűlő,[4] Budapest II. ker., Víziváros,[5] Savaria (Szombathely),[6] Siscia (Sziszek, HR),[7] Teutoburgium (Dalj, HR)[8].
Keltezés: Gyártása a Kr. u. 1. század második felére tehető, de a típusába tartozó darabok még a 2. század elején is használatban voltak.

2. Kantár szíjvégveret (1. tábla 2)
Típus: Valószínűleg BISHOP 1988, 6e vagy 8i.
Lelőkörülmények: Szórványlelet a földdepóból.
Őrzési hely: FM ltsz.: 2004.7.2501.189.
Leírás: Az öntött bronzveret letörött és megmaradt vége egy profilált átvezető tagból és egy kónikus nyakra mintázott félgömbből áll. A szíjbefogó rész felületén megőrződött a niellóberakás fészke, amely a veret hosszanti középvonalából kifelé ívelő két levélmotívumot mutat. Az ezüstlemezborításnak nem maradt nyoma. Hátoldalán megőrződött a kantárszíjhoz való rögzítését szolgáló szegecs töredéke.
Méretei: h=(2,5) cm, sz=1 cm, v=0,8 cm.
Értékelés: Mint Kat. 1.
Keltezés: Mint Kat. 1.

3. Hurkos kapcsolótag (1. tábla 3)
Típus: Töredékessége miatt nem határozható meg pontosan, talán BISHOP 1988, 1 típus.
Lelőkörülmények: Szórványlelet a földdepóból.
Őrzési hely: FM ltsz.: 2004.7.2501.190.
Leírás: A veret szíjbefogó része letörött, a huroktagja pedig deformálódott.
Méretei: h=(2,7) cm, sz=1,7 cm, v=(3) cm.
Értékelés: Katonai lószerszámhoz tartozó, *phalerát* rögzítő hurkos kapocs (ún. „*junction loop*") töredéke. Mivel a típusa ismeretlen, a funkciójának azonosításán kívül mást nem mondhatunk róla.
Keltezés: Valószínűleg Kr. u. 1. század második fele–2. század eleje.

4. Kantárveret (1. tábla 4)
Típus: BISHOP 1988, 8a.
Lelőkörülmények: Fémkeresős kutatás során találták a 9/16. lelőhely északi felében.
Őrzési hely: FM ltsz.: 2004.7.2501.291.
Leírás: Bronz kantárveret, amelynek közepe kiszélesedik. Vékony, lemezszerű öntvény. Rögzítése a két végén egy-egy verettesttel egybeöntött szegeccsel történt. A korong formájúra kiszélesedő középső részén egy lyukat alakítottak ki, amelyen keresztül eredetileg egy korongfejű szegecs stiftjét vezették át. A veret egyik végét levágták vagy letörték.

---

1 *MRT 7 9/16. lelőhely.*
2 *A település régészeti kutatásához és annak eredményeihez lásd eddig: MESTER–OTTOMÁNYI 2004; OTTOMÁNYI 2006; OTTOMÁNYI 2008; OTTOMÁNYI 2014; OTTOMÁNYI 2016.*
3 *Lásd Ottományi Katalin e kötetben megjelent tanulmányát.*
4 *MRÁV 2012, 533, Kat. 2 (a töredék phalerát rögzítő hurkos szíjbefogó is lehet).*
5 *KÉRDŐ 2005, 136.*
6 *MRÁV 2013, 66, Fig. 14/2.*
7 *RADMAN-LIVAJA 2004, 108, Cat. 453–454.*
8 *RADMAN-LIVAJA 2005, 945, Cat. 33–34, Fig. 5/33–34.*

Méretei: h=5,3 cm, sz=1,4 cm, v=0,8 cm, v_{lemez}=0,1 cm.
Értékelés: A drága niellóberakásos, öntött kantárveretek egyszerűbb és olcsóbb változatát képviseli. A BISHOP 1988, 6d típus[9] továbbredukálásából keletkezhetett. Néhány közeli párhuzamát közölték Burghöfe,[10] Hofheim,[11] Hüfingen,[12] Vindonissa[13] lelőhelyekről.
Keltezés: Kr. u. 1. század vége–2. század eleje.

5. Lószerszámcsüngő (1. tábla 5)
Típus: Valószínűleg BISHOP 1988, 9p típusú csüngő egy változata.
Lelőkörülmények: A 268. objektumból (gödörkomplexum), annak nyugati, középső részéből.
Őrzési hely: FM ltsz.: 2004.7.2501.389.
Leírás: Bronzlemezből kivágott, áttört pelta alakú csüngő, tetején ugyancsak egy pelta alakú kivágással kialakított függesztőfüllel. A lemez helyenként töredékes és hiányos.
Méretei: m=8,5 cm, sz=7,7 cm, v=0,2 cm.
Értékelés: Hasonló lemezből kivágott csüngő ismert a savariai Iseum területéről.[14] Távoli párhuzamként lásd még egy darabot Vindonissából.[15]
Keltezés: Valószínűleg Kr. u. 1. század második fele–2. század eleje.

6. Nyílhegy (1. tábla 6)
Típus: „*Tanged bodkin-headed arrowhead*" vagy „*Pfeilspitze mit pyramidaler Spitze mit Dorn*", GUDEA 1994, SU BII.2 típus.
Lelőkörülmények: A 17. objektumból származik.
Őrzési hely: FM ltsz.: 2004.7.2501.699.
Leírás: Tüskével rögzített, négyzet keresztmetszetű piramidális nyílhegy.
Méretei: h=5,73 cm, sz=0,65 cm.
Értékelés: A késő köztársaság korától általánosan elterjedt, hosszú ideig használt római nyílhegytípus, amelyet számos lelőhelyről ismerünk.[16] Formája különösen alkalmassá tette (lánc- és bőr)páncél átütésére, ezért ezt a típust jellemzően a hadsereg használta. Méretben és típusban teljesen azonos darab ismert Sisciából.[17] Nem közvetlen katonai kontextusból származó pannoniai darabok: Nagyberki–Szalacska (fegyveres konfliktus hagyatéka),[18] Cserdi (villagazdaság).[19] A Mušov–Burgstallon talált darabok Marcus Aurelius germán–szarmata háborúinak időszakára keltezhetők.[20]
Keltezés: Pannoniai lelőhelyen előkerült darabok keltezése a császárkor teljes időszakára lehetséges (Kr. u. 1–4. század).

7. Övveret (1. tábla 7)
Típus: „*Neuburg-Zauschwitz*"-típusú öv verete.[21]
Lelőkörülmények: A 388. objektumból, amely egy ház, alatta árokkal. Az övveret a Diva Faustina érmével keltezett, valószínűleg Antoninus-kori házhoz köthető.
Őrzési hely: FM ltsz.: 2004.7.2501.446.
Leírás: Elnyújtott téglalap alakú keretes veret, közepén téglalap alakú áttöréssel. Mindkét keskenyebb végét pelta alakú nyúlvány díszíti, amelyek közepén a veretet egy-egy szegeccsel rögzítették a bőrövhöz.
Méretei: h=5,1 cm, sz=1,3 cm, v=0,45 cm.
Értékelés: Sírokból előkerült teljes veretkészletek bizonyítják, hogy egy garnitúrához általában négy övlemez és egy ún. belső volutával és T alakú rögzítőfüllel rendelkező csat tartozott.[22] Az övveret párhuzamai az alábbi pannoniai lelőhelyekről közöltek: Aquincum–polgárváros,[23] Carnuntum (*auxiliáris castellum*),[24] Gerulata (Oroszvár/Rusovce, I. temető, 69. sír; II. temető 69. sír),[25] Gyulafirátót–Pogánytelek (villatelepülés),[26] Tokod–Erzsébetakna (MRT 5 22/16 lelőhely),[27] Vindobona (*legió*tábor területe),[28] Visegrád–Lepence (hamvasztásos temető 101. sírjából).[29]
Keltezés: Kr. u. 2. század közepe/második fele–3. század 1. fele.[30]

8. Övveret (1. tábla 8)
Típus: Az ún. „*Klosterneuburg*"-típusú övgarnitúrákhoz tartozó áttört veret.[31]

---

[9] *Lásd ehhez egy Burgenaeből származó darabot: RADMAN-LIVAJA 2009, 1502, Fig. 1/8.*
[10] *FRANKE 2009, 27, Kat. Nr. 373, Taf. 17/373.*
[11] *RITTERLING 1913, 158, Nr. 28, Taf. 15/96.*
[12] *BISHOP 1988, 173.*
[13] *UNZ–DESCHLER-ERB 1997, Kat. Nr. 1831, Taf. 64/1831.*
[14] *MRÁV 2013, 66, Fig. 14/11.*
[15] *UNZ–DESCHLER-ERB 1997, Kat. Nr. 1960, Taf. 68/1960.*
[16] *BISHOP–COULSTON 2006, 166–167; RADMAN-LIVAJA 2004, 57.*
[17] *RADMAN-LIVAJA 2004, 57, Cat. 68, Tab. 17/68.*
[18] *MRÁV 2015, 108, 112.*
[19] *SZABÓ–SZABÓ 2015, 153, IV. tábla, 29–32.*
[20] *TEJRAL 1994, 34, Abb. 3/4.*
[21] *A típushoz összefoglalóan: FISCHER 2012, 121–122.*
[22] *Például: Lechinţa de Mures, hamvasztásos sír: PETCULESCU 1995, 134–137.*
[23] *ZSIDI et al. 2009, 118, Kat. 398.*
[24] *JILEK 1999, 46, Kat. Nr. 58.*
[25] *KREKOVIČ 1994, 216, Fig. 5/6.*
[26] *CSIRKE–PALÁGYI 2005, 55, Kat. 21.7.*
[27] *MRT 5, 334, 38. ábra, 17.*
[28] *MASPOLI 2014, 50, 108, Kat. Nr. 95, Taf. 15/95.*
[29] *BORUZS 2007, 225, 231, Kat. 12.*
[30] *OLDENSTEIN 1976, 194, 197, aki az övtípus megjelenését a 2. század utolsó harmadára keltezte. Feltűnését a 2. század közepére teszi: KREKOVIČ 1994, 217; FISCHER 2012, 121.*
[31] *A típushoz összefoglalóan: FISCHER 2012, 122. A névadó klosterneuburgi övgarnitúrához, amely az érdihez hasonló veretet is tartalmaz, lásd: NEUGEBAUER–GRÜNEWALD 1975, Taf. 13.*

Lelőkörülmények: Felszíni szórványlelet. 2004. október 5-én találták fémkeresővel a feltárási terület által nem érintett „*kukoricásban*".
Őrzési hely: FM ltsz.: 2004.7.2501.348.
Leírás: Mindkét tengelyére szimmetrikus, áttört bronzveretet négy vese vagy bab formájú áttört felület tagolja négy részre. A vízszintes középtengelyének két végén és a négy sarkában egy-egy kifelé álló gombban végződő nyúlványt találunk. Övszíjhoz való rögzítése a vízszintes középtengelyének két végén történt egy-egy szegeccsel. Ezek elvesztek, csak a számukra kialakított lyukak maradtak meg. Töredékes.
Méretei: h=4,45 cm, sz=2,55 cm, v=0,4 cm.
Értékelés: A „*kelta reneszánsszal*" feltűnő, keltizáló stílusban készült „*Klosterneuburg*"-típusú övgarnitúrák vereteinek elterjedése jellemzően a dunai provinciákban koncentrálódik.[32]
Keltezés: Kr. u. 2. század közepe/második fele–3. század eleje.[33]

9. Övcsat (1. tábla 9)
Típus: Az ún. „*Regensburg–Großprüfening*"-típusú övgarnitúrákhoz tartozó övcsat töredéke.
Lelőkörülmények: Felszíni szórványlelet.
Őrzési hely: FM ltsz.: 2004.7.2501.330.
Leírás: A csatpár szegecsekkel rögzített elülső lemezének egyik saroktöredéke. A csat vízszintes bekarcolt vonalakkal elkülönített felső harmadában egy vízszintes állású T és egy ugyancsak elforgatott levél- vagy szív alakú áttörés őrződött meg. Alsó törésfelületén felismerhető a csat középső vízszintes sávjára jellemző áttört díszítés indítása. Felületét zöld színű patina borítja, ónozásnak nincs nyoma.
Méretei: h=(4,7) cm, sz=(2,9) cm, v=0,55 cm (v_{lemez}=0,25 cm).
Értékelés: A típusra jellemző a két, párhuzamos sorban futó, T alakú nyílások és a párvereten az ebbe illeszkedő T alakú kapcsok sora. A veret középtengelyében gyakran áttört díszítést alakítottak ki.[34] Valószínűleg azonos azzal a csattípussal, amelyet H. J. Ubl azonosított néhány Közép-Duna vidéki katonaábrázoláson, s amelyet „*Koppelschlosscingulum*nak" nevezett.[35] Előfordulásait a Római Birodalomban Szabó András gyűjtötte össze.[36]
Keltezés: Kr. u. 2. század vége–Kr. u. 3. század.[37]

10. Övcsat (1. tábla 10)
Típus: Egy ún. „*Regensburg–Großprüfening*"-típusú lemezcsat töredéke.
Lelőkörülmények: Felszíni szórványlelet.
Őrzési hely: FM ltsz.: 2004.7.2501.325.
Leírás: Nem a Kat. 9. csathoz tartozik, hanem egy másik, de ugyanolyan típusú övcsat töredéke volt. Méretei: h=(3,7) cm, sz=(3,3) cm, v=0,55 cm, (v_{lemez}=0,25 cm).
Értékelés: Mint Kat. 9.
Keltezés: Mint Kat. 9.[38]

11. Ezüst szíjvégveret (1. tábla 11)
Típus: Zsanéros szíjvégveret.
Lelőkörülmények: Felszíni szórványlelet. 2004. október 5-én találták fémkeresővel a feltárási terület által nem érintett szomszédos „*kukoricásban*".
Őrzési hely: FM ltsz.: 2004.7.2501.349.
Leírás: Egy ezüstből öntött, zsanéros szíjvégpár alsó tagja, amely keskeny nyaktaggal, lefelé kiszélesedő csüngőrésszel rendelkezett. Függesztőgyűrűje és az alsó vége letörött.
Méretei: m=4,3 cm, sz=0,95 cm, v=0,45 cm (0,25 cm).
Értékelés: Az érdi veret a 3. századi övek hosszan, néha térdig leérő szíjainak egy vagy két ágra hasított végein hordott verettípusát képviseli, amelyeket zsanérral rögzítettek a hozzá mind méretben, mind formában harmonizáló szíjbefogó taghoz. A zsanéros szíjvégveretek ritkán gyűrű-, sokkal jellemzőbben keretescsatos cingulumokhoz tartoztak.[39] Általában bronzból készültek, és legfeljebb felületi ónozással kölcsönöztek számukra ezüsthatást. Mindössze néhány ezüst darabot ismerünk,[40] például: Regensburg–Grasgasse (áttört díszítés nélkül),[41] Carnuntum, magángyűjteményből,[42] amelyek közül a legszebbeket niellóberakással és aranyozással[43] vagy áttört technikával díszítettek. Ez utóbbiak közé tartozik az érdi szíjvég. Ennek nem a teljes felületén alkalmazták az áttört díszítést, mint például néhány

[32] *FISCHER 2012, 122; a katonai felszerelési tárgyakat díszítő veretek „kelta reneszánsz" stílusához: FISCHER 2012, 338.*
[33] *FISCHER 2012, 122.*
[34] *A típushoz összefoglalóan: FISCHER 2012, 126.*
[35] *UBL 2013, 133–134.*
[36] *SZABÓ s. a.*
[37] *SZABÓ s. a., Cat. A5.*
[38] *SZABÓ s. a., Cat. A4.*
[39] *FISCHER 1988, 180; GSCHWIND 2004, 165–166.*
[40] *A nemesfémből készült katonai övveretekhez összefoglalóan: FISCHER 2013, 33–45 (ezen belül a 3. századi övveretek: 41–42).*
[41] *FISCHER 1988, 180, Abb. 7/2.*
[42] *FISCHER 1988, 180, Abb. 7/3*
[43] *Lásd a Budapest–Pasarét/Wrocław–Zakrów típusú övek veretgarnitúráinak zsanéros szíjvégvereteit: Wrocław–Zakrów (Sackrau): GREMPLER 1888, 11, Taf. VI/16a–b; Nagyberki–Szalacska: MRÁV 2010, 35, 5. tábla; Remagen: FUNCK 1907, 152, 78. sír, Taf. II/8; FISCHER 1988, 100, Abb. 7.1; Dunaharaszti: MRÁV 2011, 393–394.*

ismeretlen lelőhelyű veret esetében,[44] hanem csak az alsó végén. Az érdi leletnek a jelentősége az, hogy a ritka leletnek számító ezüstből öntött darabok számát egy ismert lelőhelyűvel tovább gyarapította.

Keltezés: Kr. u. 3. század, annak is inkább a közepe/második fele. (A regensburgi darab például egy 3. század második felére keltezhető pusztulási rétegből került elő.[45])

ÉRTÉKELÉS

Az Érd, Simonpusztai-dűlő császárkori települése[46] a *limes* közvetlen hátországában, a Dunától 3,5 km távolságra fekszik, a Dunába torkolló Benta-patak déli oldalán. (2. tábla) A település az 1. század végétől a patak északi oldalára is kiterjedt.[47]

A bennszülött település története a római foglalás időszakában kezdődött. Az első két periódusához (Claudius- és Flavius/Traianus kor) – az északkelet-pannoniai vidéki településekhez viszonyítva – szokatlanul nagy számú italiai és dél-galliai *terra sigillata* edénytöredéket,[48] viseleti tárgyat és érmet köthetünk.[49] Ezzel a képpel összhangban áll az előkerült öt darab 1. század második felére–2. század elejére keltezhető, katonai lószerszámgarnitúrákhoz tartozó bronzveret, amelyet nagy valószínűséggel a településen letelepedett, lovas csapatokból elbocsátott veteránok hagyatékának tarthatunk. A lovas katonák leszerelésük után elsősorban fegyvernemük egyik szimbólumát, a díszes lószerszámot tartották meg, minden bizonnyal lovukkal együtt.[50] Ezekhez a veteránokhoz köthetjük a korai import kerámiák többségét, mivel Északkelet-Pannoniában ebben a korai időszakban – a helyi elit mellett[51] – elsősorban a katonák biztosították a költségesebb import kerámiák fizetőképes felvevőkörét.[52]

A településtől északkeleti irányban, légvonalban alig 7 km távolságra, Budapest XXII. kerület, Nagytétény és a szomszédos Érdliget határán, a *limes*út mentén Beszédes József egy jellemzően 1. század közepén/második felében és legfeljebb a 2. század közepéig használt bennszülött temetőt tárt fel, amelybe az 1. század során *auxiliáris* katonák is temetkeztek.[53] A temető mellékletadásában a bennszülött hagyományú tárgyak dominálnak, az előkerült 56 sír csak kevés számú 1. századi italiai importtárgyat tartalmazott (egy bronz *simpulum*ot, egy Consp. 34 formájú Pó vidéki *terra sigillata* csészét, néhány üvegedényt és pénzérmét).[54] Ennek a temetőnek a még azonosítatlan települése kínálja az érd–simonpusztai település korai periódusának a térben és időben legközelebbi analógiáját. Ez is egy olyan település lehetett, amelyben jellemzően bennszülött családok laktak, és néhány (helyi származású?) katona/veterán is letelepedett benne.

Az érd–simonpusztai település öt darab kora császárkori katonai lószerszámgarnitúrákhoz tartozó bronzverete – a néhány italiai *terra sigillata* leletet is figyelembe véve – nem elégséges ahhoz, hogy ezekre hivatkozva egy 1. századi katonai állomáshelyet feltételezzünk a lelőhelyen, legalább is annak feltárt részén. Ehhez hiányoznak a régészeti bizonyítékok is (szabályos négyszög alakú területet körbezáró, lekerekített sarkokkal rendelkező árok vagy árokrendszer).

Az érd–simonpusztai település, a Benta-patak északi oldalára eső településrésszel együtt a 2. század első évtizedeiben az akkor létrehozott Campona (Budapest XXII. kerület, Nagytétény) és Matrica (Százhalombatta–Dunafüred) *auxiliáris castelluma* és *vicusa* közé került. Camponától a távolsága légvonalban 9 km, Matricától pedig mindössze 4,5 km. Nem meglepő ezért, hogy a településről több 2–3. századra keltezhető, katonai viselethez tartozó tárgy is előkerült. Annak ellenére, hogy ezeknek a katonai leleteknek a többsége fémkeresős kutatás során lelt szórványlelet, tehát kontextusa ismeretlen, mégis következtetéseket vonhatunk le belőlük a település lakosságára és annak hadsereggel ápolt kapcsolatrendszerére. A hadseregben használatos nyílhegy jelenlétét magyarázhatná a település Marcus Aurelius germán–szarmata háborúi idején történt pusztulása, de ezt bizonyítani aligha lehet.

A 2. század második felére/végére–3. századra keltezhető „*katonai vonatkozású*" leleteket a Kat.

[44] *FISCHER 1988, 168, Abb. 1/4–5; FISCHER 2013, 42, Abb. 10.*

[45] *FISCHER 1988, 180, Abb. 7/2.*

[46] *MRT 7 9/16. lelőhely.*

[47] *Érd, Hosszú-földek: MRT 7 9/15. lelőhely (OTTOMÁNYI 2005).*

[48] *Lásd Ottományi Katalin e kötetben megjelent tanulmányát. Egy további Consp. 20 formájú, Pó vidéki vagy inkább arezzói terra sigillata töredékét közli: ORAVECZ–MRÁV 2009, 47–48, 8/2. kép.*

[49] *Lásd Ottományi Katalin és Merczi Mónika e kötetben megjelent tanulmányait.*

[50] *NICOLAY 2002, 61–62.*

[51] *Az italiai terra sigillaták bennszülött kontextusból Nyugat- és Délkelet-Pannoniában: EGRI 2013, 284–293; Északkelet-Pannoniában: GABLER 2005, 151–153.*

[52] *GABLER 1979, 208–211. Auxiliáris katonák 1. századi temetkezései gyakran tartalmaztak italiai terra sigillata edényekből álló lakomakészletet: MÁRTON 2008, 138–139; MÁRTON–GAUTHIER 2012, 113, 115. A katonák vásárlóerejéhez lásd: HANEL 1999, 122–123.*

[53] *BESZÉDES 2012, 327–360.*

[54] *BESZÉDES 2012, 328–329.*

7–11. övveretek képviselik. A 2–3. századi „*militaria*" elterjedése azonban a korábbiaknál sokkal szélesebb volt mind földrajzi, mind társadalmi értelemben.[55] Ebben az időszakban a magán műhelyekben gyártott fegyverek, más katonák által (is) viselt tárgyak már könnyebben elérhetők és megvásárolhatók voltak civilek számára. Ennek következményeképpen bizonyos katonai viseleti tárgyak (például övek, fibulák) elterjedtek a határprovinciák katonai divatot követő civil férfilakosságának körében.[56] E leletek ezért önmagukban nem jeleznek feltétlenül aktív vagy kiszolgált katonákat. Ezzel az értelmezési problémával szembesülünk az érd–simonpusztai övveretek esetében, amelyek – bár katonák által hordott övgarnitúrák jellegzetes veretei voltak – nem közvetlen katonai kontextusból származnak, így egyikmásik darabnál elképzelhető a civil használatuk is. Ezüst anyaga miatt a Kat. 11. szíjvégveret ritka leletnek számít, mert eredetileg egy olyan kertescsatos övgarnitúrához tartozott, amelynek minden veretét ezüstből öntötték. Ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy tulajdonosa tiszt volt, hanem csak annyit, hogy igényelte és meg tudta vásárolni az ezüsthatású ónozott bronz vereteknél drágább ezüst garnitúrát.[57]

Az Érd, Simonpusztai-dűlő császárkori falva, majd villagazdasága azokat a *limes* közvetlen hátországában, a Dunába ömlő patakok mentén létrejött településeket példázza, amelyek fennállásuk teljes időszakában szoros és intenzív kapcsolatban álltak a határzónában állomásozó katonasággal (például: Győr–Ménfőcsanak; Budaörs, Kamaraerdei-dűlő[58]; Paks–Gyapa). Ezek a települések nemcsak a hadsereg ellátásából vehették ki részüket, hanem a szolgálati helyük közelébe letelepedni kívánt veteránoknak és a 2–4. században a hadsereget újoncokkal ellátó katonacsaládoknak is lakóhelyet biztosítottak. Ennek az összetett kapcsolatrendszernek az indikátorai a tanulmányban közölt katonai felszerelési tárgyak.[59]

Mráv Zsolt
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest
E-mail: zsolt.mrav@gmail.com

IRODALOM

BESZÉDES 2012 Beszédes J.: *Auxiliáris katona sírkertbe foglalt, kora császárkori hamvasztásos sírja Nagytétényből (Budapest, XXII. ker., M6 autópálya nyomvonala).* In: (Szerk. Bíró Sz.–Vámos P.) FiRKák II. Fiatal Római Koros Kutatók II. Konferenciakötete. Győr 2012, 327–360.

BISHOP 1988 Bishop, M. C.: *Cavalry equipment of the Roman army in the first century A. D.* In: (Ed. Coulston, J. C.) Military Equipment and the Identity of Roman Soldiers. Proceedings of the Fourth Roman Military Equipment Conference. BAR-IS 394. Oxford 1998, 67–195.

BISHOP–COULSTON 2006 Bishop, M. C.–Coulston, J. C. N.: *Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome.* London 2006.

BORUZS 2007 Boruzs K.: *A Visegrád-Lepencei római kori hamvasztásos temető.* In: (Szerk. Bíró Sz.) FiRKák. Fiatal Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete. Győr 2007, 219–232.

CSIRKE–PALÁGYI 2005 Csirke O.–Palágyi S.: *Római kori ékszerek és viseleti tárgyak a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményéből.* Veszprém 2005.

EGRI 2013 Egri, M.: *Early presence of sigillata in indigenous sites from Pannonia and Moesia Superior – Compoerative models of consumption.* In: (Eds. Fulford, M.–Durham, E.) Seeing red. New economic and social perspectives on terra sigillata. (Bulletin of the Institute of Classical Studies Supplement 102.) London 2013, 284–298.

FISCHER 1988 Fischer, Th.: *Zur römischen Offizierausrüstung im 3. Jahrhundert n. Chr.* BVbl 53 (1988) 167–190.

FISCHER 2012 Fischer, Th.: *Die Armee der Caesaren. Archäologie und Geschichte.* Regensburg 2012.

[55] *NICOLAY 2007, 251.*

[56] *Lásd ehhez a problémához összefoglalóan: NICOLAY 2007, 251–252. A karikacsatos cingulumok kapcsán már: SCHNURBEIN 1995, 139–148.*

[57] *Az ezüst militaria tulajdonosainak problémájához legutóbb: PFAHL 2006, 98–100.*

[58] *MRÁV 2012, 529–552.*

[59] *Ezúton köszönöm Ottományi Katalinnak, hogy az Érd, Simonpusztai-dűlő területén előkerült katonai felszerelési tárgyakat közlésre átadta, s ezt a munkát a leletek előkerülési kontextusára vonatkozó adatokkal segítette. Köszönöm továbbá Szabó András segítségét, aki elolvasta a kéziratot és angolra fordította a rezümét.*

FISCHER 2013 Fischer, Th.: *Römische Militärgürtel aus Eldmetall.* In: (Hrsg. Hardt, M.–Heinrich-Tamáska, O.) Macht des Goldes, Gold der Macht. Akten des 23. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwiklung im mittleren Donauraum. Tengelic, 16.–19. 11. 2011. (Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2.) Weinstadt 2013, 33–45.

FRANKE 2009 Franke, R.: *Militärische Ausrüstungsgegenstände, Pferdegeschirr, Bronzegeschirr und -Gerät.* (Römische Kleinfunde aus Burghöfe 3.) Leidorf 2009.

FUNK 1907 Funk, E.: *Römische und Fränkische Gräber bei Remagen.* BJ 116 (1907) 141–162.

GABLER 1979 Gabler D.: *Pannonia megszállásának néhány kérdése a terra sigillatak tükrében.* ArchÉrt 106 (1979) 199–217.

GABLER 2005 Gabler, D.: *Augusteische Sigillaten in Budaörs. Italischer Import in der vorrömischen Zeit im pannonischen Raum.* Acta ArchHung 56, 133–175.

GUDEA 1994 Gudea, N.: *Römische Waffen aus den Kastellen von Dacia Porolissensis.* In: (Hrsg. Carnap-Borheim, Cl. von) Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffung in der ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a. d. Lahn, 20– bis 24 Februar 1994. (Veröffentlichung des vorgeschichtlichen Seminars Marburg. Sonderband 8.) Marburg 1994, 79–89.

GREMPLER 1888 Grempler, W.: *Der II. und III. Fund von Sackrau.* Berlin 1888.

GSCHWIND 2004 Gschwind, M.: *Abusina. Das römische Auxiliarkastell Eining an der Donau vom 1. bis 5. Jahrhundert n. Chr.* München 2004.

HANEL 1999 Hanel, N.: *Militär als Wirtschaftsfaktor in den Nordwestprovinzen in der frühen und mittleren Kaiserzeit.* In: (Hrsg. Hesberg, H. von) Das Militär als Kulturträger in römischer Zeit. Köln 1999, 117–133.

JILEK 1999 Jilek, S.: *Gürtel und Pferdegeschirrteile aus dem Auxiliarkastell Carnuntum 1–3.* (Diss. Univ. Wien.) 1999.

KÉRDŐ 2008 Kérdő K.: *II. Bem József utca 3. – Feketesas utca 4.* In: (Szerk. Zsidi P.) Kincsek a város alatt. Budapest régészeti örökségének feltárása, 1989–2004. Kiállítás a Budapest Történeti Múzeumban 2005. május 27.–augusztus 20. Budapest 2005, 136–137.

KREKOVIČ 1994 Krekovič, E.: *Military equipment on the territory of Slovakia.* JRMES 5 (1994) 211–225.

MASPOLI 2014 Maspoli, A. Z.: *Römische Militaria aus Wien. Die Funde aus dem Legionslager, den canabae legionis und der Zivilsiedlung von Vindobona.* (Monografien der Stadtarchäologie Wien. Band 8.) Wien 2014.

MÁRTON 2008 Márton, A.: *Mobilier en terra sigillée dans les sépultures pannoniennes.* ComArchHung 2008, 135–189.

MÁRTON–GAUTHIER 2012 Márton, A.–Gauthier, E.: *Choix sociaux et stratégies d'une dépense funéraire. Céramiques importées dans les nécropoles de Pannonie au Haut-Empire.* Histoire & Mesure 27/1 (2012) 97–132.

MESTER–OTTOMÁNYI 2004 Mester E.–Ottományi K.: Érd, Simonpusztai-dűlő. RégKut 2004 (2005) 213–215.

MRÁV 2010 Mráv Zs.: *Egy késő 3. századi nielloberakással díszített középgyűrűs bronz szíjvégveret Brigetióból.* KMMK 16 (2010) 13–40.

MRÁV 2011 Mráv Zs.: *Egy késő 3. századi niellóberakásos övlemez töredéke a Magyar Nemzeti Múzeumban. Előzetes közlés.* In: (Szerk. Tóth E.–Vida I.) Corolla Museologica Kovács Tibor dedicata. (Libelli Archaeologici Ser. N. 4.) Budapest 2011, 365–401.

MRÁV 2012 Mráv Zs.: *Kora császárkori militaria a Budaörs-Kamaraerdei-dűlői vicus területéről.* In: (Szerk. Ottományi K.) Római vicus Budaörsön. Régészeti Tanulmányok. Budapest 2012, 529–552.

MRÁV 2013 Mráv, Zs.: *The Roman Army along the Amber Road between Poetovio and Carnuntum in the 1st Century A. D.* ComArchHung 2010–2013, 49–100.

MRÁV 2015 Mráv Zs.: *Egy Künzing-típusú római csatatőr (pugio) Nagyberki-Szalacskáról (Somogy-megye)* In: (Szerk. Horti G.) Res Militares Antiquae II. (ReMiA II.) A II. Ókori Hadtörténeti és Fegyvertörténeti Konferencia Tanulmányai. Szeged, 2014. április 11–12. Szeged 2015, 107–123.

MRT 5 Horváth I.–H. Kelemen M.–Torma I.: *Magyarország régészeti topográfiája 5. Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a Dorogi járás.* Budapest 1979.

MRT 7 (Szerk. Torma I.) *Magyarország Régészeti Topográfiája 7. Pest megye régészeti topográfiája XIII/1. A budai és szentendrei járás.* Budapest 1986.

NEUGEBAUER–GRÜNEWALD 1975 Neugebauer, J. W.–Grünewald, M.: *Weitere römische Grabfunde aus Klosterneuburg, P. B. Wien-Umgebung.* RÖ 3 (1975) 143–165.

NICOLAY 2002 Nicolay, J.: *Interpreting Roman military equipment and horse gear from non-military contexts. The role of veterans.* (ROMEC XIII. Jahresbericht 2001.) Brugg 2002, 53–65.

NICOLAY 2007 Nicolay, J.: *Armed Batavians. Use and Significance of Weaponry and Horse Gear from Non-military Contexts in the Rhine Delta (50 BC to AD 450).* Amsterdam 2007.

OLDENSTEIN 1976 Oldenstein, J.: *Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten. Studien zu Beschlägen und Zierat an der Ausrüstung der römischen Auxiliareinheiten des obergermanisch-raetischen Limesgebietes aus dem zweiten und dritten Jahrhundert n. Chr.* BRGK 57 (1976) 51–284.

ORAVECZ–MRÁV 2009 Oravecz H.–Mráv Zs.: *Jelentés az Érd, Simonpuszta lelőhelyen végzett 2007. és 2008. évi leletmentésről.* RégKut 2008 (2009) 43–60.

OTTOMÁNYI 2005 Ottományi K.: Érd, Hosszúföldek. RégKut 2004 (2005) 212–213.

OTTOMÁNYI 2006 Ottományi K.: *Az M6-os autópálya Pest megyei szakaszának feltárása, Érd.* In: (Szerk. Tari E.) Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében. 2001–2006. PMMF 7 (2006) 74–80.

OTTOMÁNYI 2008 Ottományi K.: *Késő kelta település Érden (Tepecs). Római villagazdaságok Érden, a Benta-patak két partján.* In: (Szerk. Ottományi K.) Képek a múltból. Szentendre 2008, 56, 61.

OTTOMÁNYI 2014 Ottományi K.: *Késő kelta telep Érd határában.* In: (Szerk. Rajna A.) Múltunk a föld alatt. Újabb régészeti kutatások Pest megyében. Ferenczy Múzeum Kiadványai. A. sorozat, Monográfiák 1. Régészeti tanulmányok. Szentendre 2014, 51–86, 171–173, 202–226.

OTTOMÁNYI 2016 Ottományi K.: *Az érdi villagazdaság 1. századi előzményei.* TMTF (2016) (előkészületben).

PETCULESCU 1995 Petculescu, L.: *Military equipment graves in Roman Dacia.* JRMES 6 (1995) 105–145.

PFAHL 2006 Pfahl, S. F.: *Der Silbervergoldete Balteusbeschlag mit Sol aus Butzbach.* SJ 56 (2006) 93–103.

RADMAN-LIVAJA 2004 Radman-Livaja, I.: *Militaria Sisciensia. Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkoga muzeja u Zagrebu – Militaria Sisciensia. Finds of the Roman military equipment in Sisak in the holdings of the Archaeological Museum in Zagreb.* (Musei Archaeologici Zagrabiensis. Catalogi et Monographiae I.) Zagreb 2004.

RADMAN-LIVAJA 2005 Radman-Livaja, I.: *Finds of Roman military equipment from Teutoburgium.* In: (Ed. Visy, Zs.) Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies held in Pécs, Hungary 2003. Pécs 2003, 941–953.

RADMAN-LIVAJA 2009 Radman-Livaja, I.: *Roman horse harness fittings from Burgenae.* In: (Eds. Morillo, Á. et al.) Limes XX. XXth International Congress of Roman Frontier Studies. (Anejos de Gladius 13.) Madrid 2009, 1499–1508.

RITTERLING 1913 Ritterling, E.: *Das frührömische Lager bei Hofheim im Taunus.* (Annalen des Vereins für Nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung 40.) Wiesbaden 1913.

SCHNURBEIN 1995 Schnurbein, S. von: *Merkur als Soldat? Zur Gürtelmode des 3. Jahrhunderts n. Chr.* In: (Hrsg. Czysz, W. et al.) Provinzialrömische Forschungen. Festschrift für Günter Ulbert zum 65. Geburtstag. Espelkamp 1995, 139–148.

SZABÓ s. a. Szabó, A.: *A unique 3rd century silver belt set from Aquincum.* KJb s. a.

SZABÓ–SZABÓ 2015 Szabó A.–Szabó M.: *Militaria-leletek a cserdi (Baranya m.) villagazdaság területéről.* In: (Szerk. Horti G.) Res militares antiquae II. A II. Ókori Hadtörténeti és Fegyvertörténeti Konferencia Tanulmányai. Szeged, 2014. április 11–12. Szeged 2015, 141–162.

TEJRAL 1994 Tejral, J.: *Römische und germanische Militärausrüstungen der antoninischen Periode im Licht norddanubischer Funde.* In: (Hrsg. Carnap-Bornheim, C. von) Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a. d. Lahn. Marburg 1994, 27–60.

UBL 2013 Ubl, H. J.: *Waffen und Uniform des römischen Heeres der Prizipatsepoche nach den Grabreliefs Noricums und Pannoniens.* (Austria Antiqua 3.) Wien 2013.

UNZ–DESCHLER-ERB 1997 Unz, Ch.–Deschler-Erb, E.: *Katalog der Militaria aus Vindonissa.* (Veröffentlichungen der Gesselschaft pro Vindonissa. Band XIV.) Brugg 1997.

ZSIDI et al. Zsidi P.–Hárshegyi P.–Vámos P.: *Aquincumi látványraktár.* Budapest 2009.

ROMAN MILITARY EQUIPMENT FINDS FROM THE IMPERIAL PERIOD SETTLEMENT AT ÉRD–SIMONPUSZTAI-DŰLŐ (PEST COUNTY, HUNGARY)

ZSOLT MRÁV

The Roman period settlement at Érd–Simonpusztai-dűlő (MRT 7 9/16.) lies in northeast Pannonia, in the immediate hinterland of the limes, 3,5 km away from the Danube on the southern side of the Benta stream flowing into the Danube. (Pl. 2) From the end of the 1st century, the settlement itself stretched over to the northern side of the stream as well. (Érd–Hosszú-földek: MRT 7 9/15.)

The history of the indigenous settlement began in the period of the Roman conquest. Compared with other rural settlements of northeast Pannonia, we can associate a relatively larger number of northern Italic and South Gaulish terra sigillata fragments, coins and dress accessories to its first two periods (Claudian and Flavian/Traianic period). Corresponding to this image are the five pieces of bronze fittings from military horse harnesses, datable to the second half of the 1st century and to the early 2nd century (strap terminals of BISHOP 1988, 6e and 81 type [Pl. 1. 1–2], a fragmented junction loop of BISHOP 1988, 1 type [Pl. 1. 3], a strap mount of BISHOP 1988, 8a type [Plate 1. 4], a pendant which is a variation of a BISHOP 1988, 9p type [Plate 1. 5]). These could be probably associated with discharged veterans of auxiliary cavalry units residing in the settlement. The discharged cavalry soldiers often kept one of the symbol of their army branch, the ornamented horse harness, perhaps together with their horse. We can also associate most of the imported early northern Italic pottery types with the presence of veterans, as of this early period in northeast Pannonia – besides the local elite – the consumers of such expensive goods were mainly the soldiers.

7 km away from the settlement in the northeastern direction, at the border of Budapest-Nagytétény and Érdliget along the limes road, József Beszédes excavated a cemetery that was used by the indigenous population in the middle/second half of the 1st century and the early 2nd century and by the auxiliary soldiers during the 1st century. The yet unidentified settlement of this cemetery offers the closest parallel in time and space to the early period of the Érd–Simonpuszta settlement. This could also be a settlement with basically indigenous population, where some soldiers/veterans (of local origin?) also settled.

The five pieces of early imperial bronze military horse harness fittings (even together with the several Italic terra sigillata finds) of the Érd–Simonpuszta settlement are insufficient to assume the presence of a 1st century military station at the site, or at least at its excavated part. Archaeological evidence is also missing for this (ditch or ditch system surrounding a rectangular area with round corners).

In the first decades of the 2nd century, the Érd–Simonpuszta settlement, together with its section on the northern side of the Benta stream became situated between the auxiliary fort and vicus of the newly established Campona (Budapest–Nagytétény) and Matrica (Százhalombatta–Dunafüred). Its distance from Campona is 9 km and from Matrica it is only 4,5 km. Therefore it is not a coincidence that several objects related to 2nd and 3rd century military dress were found at the settlement. Although most of these military finds are from unknown contexts (stray finds discovered during metal detecting), we can still make some conclusions concerning the population of the settlement and its connection with the army. The presence of a tanged bodkin-headed arrowhead (Pl. 1. 6) used by the army could be explained by the destruction of the settlement during the Northern Wars of Marcus Aurelius, but this can be hardly proven.

The "military finds" dated to the second half/end of the 2nd century and 3rd century are represented by belt fittings Kat. 7–11. (belt mounts of „Neuburg–Zauschwitz" [Pl. 1. 7], „Klosterneuburg" [Pl. 1. 8] and „Regensburg–Großprüfening" [Pl. 1. 9–10] type military belt sets, and a lower part of a silver hinged strap terminal with openwork decoration [Pl. 1. 11]). However, "militaria" were more widespread in the 2nd–3rd centuries than before, both in a geographical and social sense. In this period the arms and other equipment used (also) by soldiers were produced by private workshops and became more easily accessible and purchasable to civilians as well. Consequently, particular military equipment pieces (e. g. brooches, belts) were popular among civilian men dressing in a military fashion in the border provinces. Therefore such finds do not necessarily signify the presence of active or discharged soldiers in a settlement. We can come up against such a problem of interpretation in the case of the Érd–Simonpuszta belt fittings as well. Although such fittings were characteristic ornaments of soldiers' belt sets, they do not come from a direct military context, and therefore we can assume a civilian use in more or less cases. The silver strap terminal (Pl. 1. 11) can be considered a rare find, due to its material, as it was belonging to a frame-buckle belt whose every fitting was made of silver. This does not necessarily mean, that its owner was a military officer, only that he could buy the more expensive version of tinned bronze belt fittings, mimicking the silver belt sets.

The Roman period settlement and later villa of Érd–Simonpuszta is another example of settlements established in the immediate hinterland of the limes, along the streams flowing into the Danube, which were closely and intensively connected to the army garrisoning the frontier zone throughout all their existence (e. g.: Győr–Ménfőcsanak; Budaörs, Kamaraerdei-dűlő; Paks–Gyapa). These settlements could not only have taken part in the supply of the army, but could have been also home to retired veterans and soldier families providing recruits for the army during the 2nd and 4th centuries. The military equipment finds discussed in the study are the indicators of this network of connections.

Translated by András Szabó

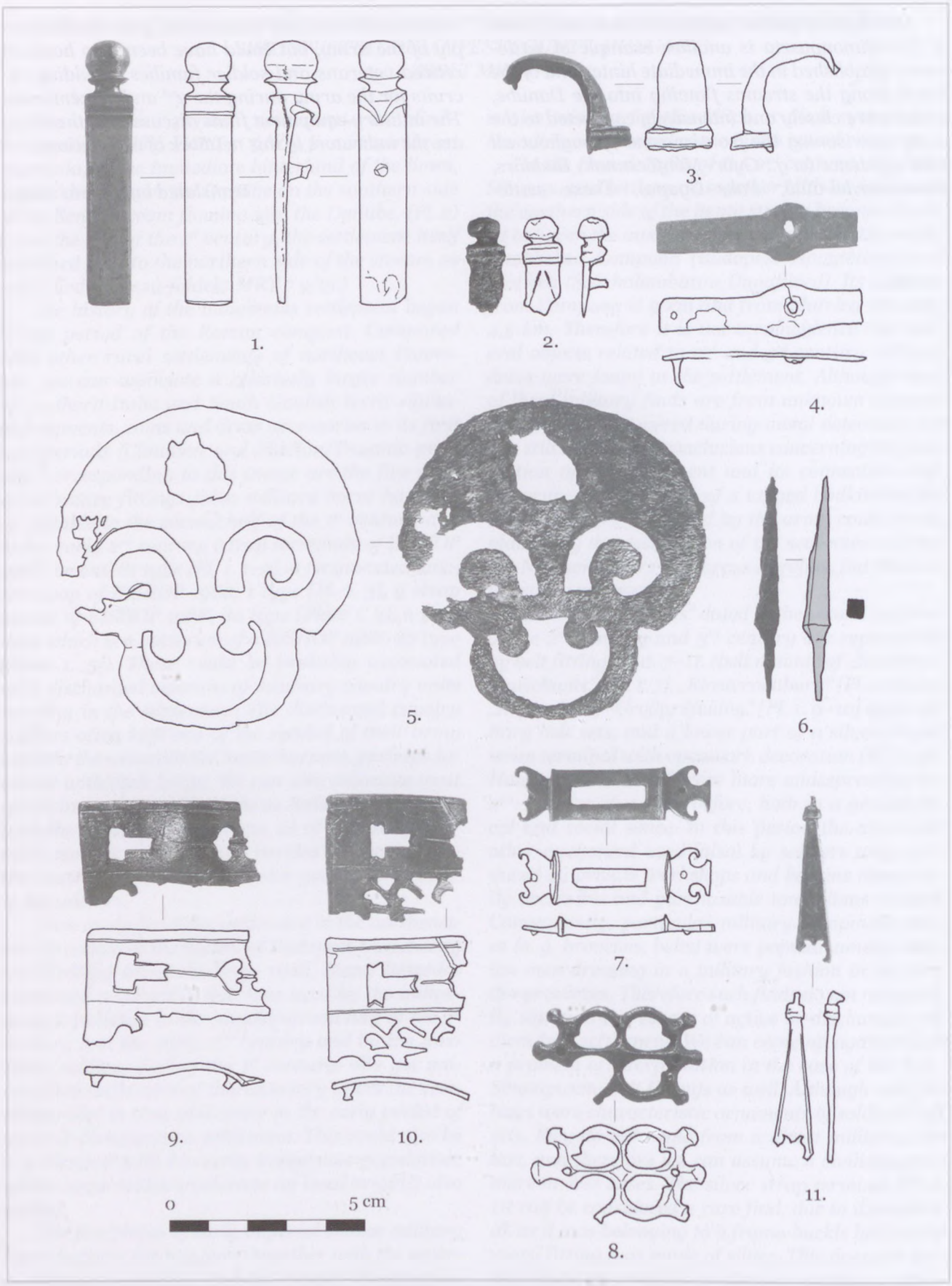

1. tábla: Érd, Simonpusztai-dűlő. Katonai felszerelési tárgyak a császárkori település területéről (fotó és rajz: Mráv Zsolt)

Pl. 1: Érd–Simonpusztai-dűlő. Roman military equipment finds from the imperial period settlement (photo and drawing: Zsolt Mráv)

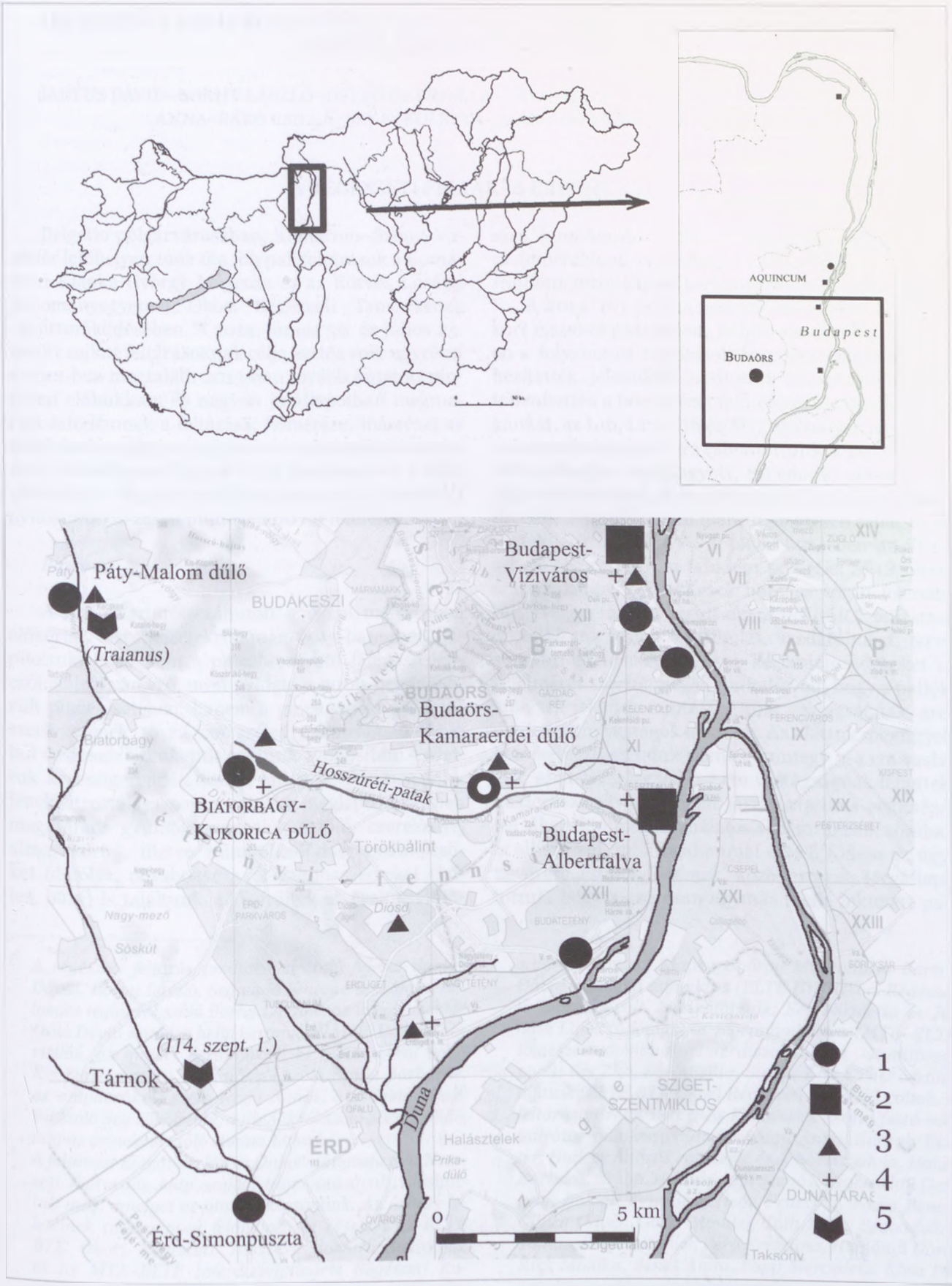

2. tábla: Az Érd, Simonpusztai-dűlő császárkori településének fekvése és környezete az 1. században. Jelmagyarázat: 1: falvak; 2: auxiliáris castellumok; 3: temetők vagy korai síremlékek lelőhelyei; 4: kora császárkori militaria leletek; 5: katonai diplomák lelőhelyei

Pl. 2: The site of the Érd–Simonpusztai-dűlő Roman settlement in the 1st century AD. Key: 1. villages; 2. auxiliary forts; 3. sites of early imperial cemeteries or graves; 4. early imperial militaria finds; 5. the sites of military diplomas

JELENTÉS A KOMÁROM–SZŐNY, VÁSÁRTÉREN 2014-BEN FOLYTATOTT RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK EREDMÉNYEIRŐL

BARTUS DÁVID–BORHY LÁSZLÓ–DELBÓ GABRIELLA–DÉVAI KATA–KIS ZITA–HAJDU BARBARA–NAGY ANNA–SÁRÓ CSILLA–SEY NIKOLETTA–SZÁMADÓ EMESE–JUHÁSZ LAJOS[1]

A RÉGÉSZETI FELTÁRÁS EREDMÉNYEI

Brigetio polgárvárosában, Komárom–Szőny, Vásártér lelőhelyen 1992 óta folynak feltárások a Komáromi Klapka György Múzeum és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ókori Régészeti Tanszékének együttműködésében. A 2014. június 30. és július 25. között zajlott feltárásoknak célja kettős volt: egyrészt a 2012-ben megtalált, 2013-ban tovább kutatott pincében előbukkant és nagyon jó állapotban megmaradt fafödémnek a feltárása, felmérése, másrészt az előző években egyre nagyobb kiterjedésében megismert fémműves műhely további kutatása volt a kitűzött feladat. Ennek érdekében összesen 12 szelvényt nyitottunk összesen mintegy 200 m² felületen.[2]

Pince

A mai felszíntől számított 270 cm mélységben előkerült faszerkezetekről már 2013-ban megállapítottuk, hogy nem a pincébe vezető falépcső lépcsőfokairól van szó, mint például a 2009-ben előkerült pince esetében, hanem a pince egykori födémszerkezetének 16-22 cm széles pallóiról, amelyekből összesen tizenkettőt tudtunk azonosítani.[3] Alattuk keresztgerendák voltak láthatók. A pince földjének átrostálása során szintén meglepő épségben megmaradt gyümölcsmagvakat (szőlő, cseresznye, alma, körte), illetve mineralizálódott gyümölcsöket (datolya, olívabogyó), sőt gabonaszemeket (köles, búza) is találtunk. Előkerültek az ezek szállítására (*amphora*), tárolására (*dolium*), feldolgozására (*mortarium*, *caccabus*) és felszolgálására (*terra sigillata*, piros asztali kerámia) szolgáló edények is.

A 2014. évi ásatási szezonban, amikor is a gyakori éjszakai esőzéseket, felhőszakadásokat követően a folyamatos tisztítások nagymértékben megnehezítették, jelentősen lassították és csaknem ellehetetlenítették a faszerkezet felmérésére irányuló munkánkat, az L16, L17, M16 és M17 szelvények területére eső pincehelyiségre újra rábontottunk, a 2013-ban az SE80 rétegben meghagyott, 80 cm×80 cm-es tanúfalat eltávolítottuk, és a pince teljes hosszában kitisztítottuk a 4,4 m×2,4 m méretű, összesen tehát 10,56 m² felületű fafödémet[4]. A pince 2014-ben az SE14, a betöltés az SE15, a fafödém pedig az SE18 rétegszámot kapta. A betöltések bontása során formába fújt üvegedény alja került elő „*L PVBLIC*" felirattal, de találtunk bronz térdfibulát, vasdarabokat, *terra sigillata* edényeket és egyéb kerámiatöredékeket is. A felmérés szerint megállapítható volt, hogy a pallók, amelyek jelenleg mintegy 3 mm vastagságúak, eredetileg 3 cm vastagok lehettek. Az alattuk megfigyelhető keresztgerendák jelenleg mintegy 3-4 cm vastagok, eredetileg legalább 7 cm vastagságúak lehettek. Faszerkezetek építésében jártas statikus segítségével sikerült a ma használatos födémtípusok sorában is elhelyezni, mai fogalommal élve a födém az úgynevezett „*csapos födémek*" közé tartozik. Megállapítottuk, hogy a szorosan egymás mellé fektetett pal-

[1] *A régészeti feltárás eredményei című fejezet Bartus Dávid, Borhy László, Számadó Emese munkája, a bélyeges téglákról szóló Borhy Lászlóé, az üvegleletekről szóló Dévai Katáé, a helyi kerámiáról szóló Delbó Gabriellaé, az import kerámiákról és mécsesekről szóló Kis Zitáé, a terra sigillatákról szóló Hajdu Barbaráé, az amphorákról szóló Nagy Annáé, a bronztárgyakról szóló Sey Nikolettáé, a fibulákról szóló Sáró Csilláé, míg az érmekről szóló Juhász Lajosé.*

[2] *A feltárást Komárom Város Önkormányzata és a Nemzeti Kulturális Alap anyagi támogatásával valósítottuk meg, amelyet ez úton is köszönünk. Az ásatás leleteinek tudományos feldolgozását részben az ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszéke doktoranduszainak és az MTA–ELTE Interdiszciplináris Régészeti Kutatócsoport munkatársainak bevonásával, valamint az OTKA K 108667. pályázatának keretei között végeztük el. Az ásatás vezetője Borhy László akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE BTK Ókori RégészetiTanszék), Számadó Emese múzeumigazgató (Komáromi Klapka György Múzeum) és Bartus Dávid egyetemi adjunktus (ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszék) volt. Munkatársaik: Sey Nikoletta és Juhász Lajos tudományos segédmunkatárs (MTA–ELTE Régészettudományi Interdiszciplináris Kutatócsoport); Kis Zita, Sáró Csilla, Simon Bence PhD ösztöndíjasok (ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszék) voltak. A feltáráson részt vett még Kurovszky Zsófia festő-restaurátor művész, valamint Nagy Anna, Süvegh Eszter, Hudecz András régészek, és Joháczi Szilvia, Hajdu Barbara, Szabó Melinda, Gál Tamás, Szoboszlay Gergely, Balogh Krisztián, Hege Fruzsina, Főzös Bence, Gillich Olivér, Gácsi Mónika, Tóth Réka, Szabadváry Tamás, Polyák Dániel, Péró Krisztina, Hományi Dóra, Rikk Mónika, Benes Anita, Papp Mercedesz, Kósa Polett, Lantos Sára régészhallgatók.*

[3] *BARTUS–BORHY et al. 2013, 8.*

[4] *A felmérést Bartus Dávid, Harsányi Eszter és Kurovszky Zsófia készítette Morgós András útmutatása alapján.*

lók alatt elhelyezkedő keresztgerendák olyan szilárd, tehát nem rugalmas járófelületet képeztek, hogy az *terrazzó*hoz hasonló, öntött habarcsréteg ráhelyezését is elbírta volna. A behulló por ellen mindenképpen sártapasztással kellett rendelkezzen. Vizsgálataink során kiderült, hogy a faanyagot még a beomlásbetemetődés és a lebomlás előtt valamilyen bogárfertőzés érte. Morgós András útmutatása szerint a teljes kibontott faszerkezetet a Kemobicid DP3 nevű gombaölő szerrel kezeltük.

A faanyagból mintákat vettünk, amelyeket mind Morgós András, mind a Képzőművészeti Egyetem faspecialistája további vizsgálatoknak vet majd alá. 2015-ben célul tűzzük ki a megmaradt faszerkezet restaurátorok segítségével történő kiemelését és a hozzá kapcsolódó régészeti feltárás elvégzését.

Udvar – kovácsműhellyel?

2013 folyamán egy mintegy 110 m² felületen ismertté vált udvarra bukkantunk az N15–N19, valamint az M17–M19 szelvényekben, amelynek felületében hatalmas méretű gödör került elő, benne rengeteg, több száz kg súlyú vasdarabbal, fémhulladékkal. Előzetes elképzeléseink szerint, főleg a gödör függőleges falából kiindulva, egy újabb pince meglétét feltételeztük, amelyről úgy gondoltuk, hogy talán köze lehetett egy a közelben működő, vasat feldolgozó kovácsműhelyhez.

A P18, P19 szelvénysor északnyugati sarkában észak-déli irányú falkiszedés jelentkezett (SE62/69), amely a P16, P17 szelvény falkiszedésének (SE80–81) a folytatása. Ezt elmetszi egy kelet-nyugati irányú fal/falkiszedés (SE52–53), amely a későbbi periódushoz tartozó épület déli fala lehetett. Mivel alapozása lényegesen mélyebbre megy, mint a fal/falkiszedés többi részén, valószínűleg egy korábbi épület újrafelhasznált déli fala lehetett, amelyhez a 3. század végi épületet hozzáépítették. Ez megmagyarázhatja azt, hogy az észak-déli irányú falkiszedés (SE54–55) nem egyenes vonalú folytatása SE62/69-nek, hanem az előbb említett kelet-nyugati falnak (SE52–53) a derékszögben megtörő folytatása lehetett. SE52–53-mal délen párhuzamosan fut egy kelet-nyugati irányú falkiszedés (SE56–57), amely ugyanennek az épületnek a szintén derékszögben csatlakozó déli fala lehetett.

Az O18–O19 szelvénysor északi részében észak-déli irányú fal (SE43) (O16–O17=SE37–38 déli folytatása), illetve kelet-nyugati irányú falkiszedés (SE44–45) (P18–P19=SE52–53 folytatása) jelentkezett. Az általuk határolt felület az SE77, az SE43 faltól nyugatra eső kis felület az SE113 számot kapta.

Ebben a szelvényben a periodizáció és Brigetio várostörténete szempontjából egyaránt lényeges megfigyeléseket tettünk. Megállapítottuk ugyanis, hogy az általunk eredetileg pincének gondolt objektum egy hatalmas méretű gödör volt, 5 m×4 m oldalhosszúságú és legalább 2 m mélységű kiterjedése minden korábbi elképzelésünket felülmúlta. Kiderült továbbá, hogy a későbbi, talán 3. század végi falakat egy hatalmas kiterjedésű területet érintő, nagy mélységű planírozást követően építették. A szelvényben végigfutó SE44–45 falaknak ugyanis csak a legalsó kősora maradt meg, ezek viszont a planírozás céljára ásott 4 m széles, legalább 2 m mély és legalább 5 m hosszú (kelet-nyugati irány) gödör (SE88) feltöltését (SE87) követően épültek. A gödör (SE88) metszi és részben elviszi a kelet-nyugati irányú falkiszedés (SE72–73) alapozásának legalsó kősorát. Ez a falkiszedés az N18–19 szelvényben falkiszedés (SE20–21) és falszakasz (SE19) formájában folytatódik, és szintén a korábbi periódushoz tartozhatott. A gödör (SE88) betöltésében (SE87) rengeteg égett, faszenes maradvány, hatalmas mennyiségű vasrög, salak, illetve gazdag kerámia került elő. Ugyanitt fibulák, csonttűk is előkerültek.

BÉLYEGES TÉGLÁK

A 2014. évi ásatások során a Komárom–Szőny, Vásártér lelőhelyen összesen hat téglabélyeg került elő. Bár a leletszám alacsonyabb az előző években megszokotthoz képest, a téglabélyegek típusai és azok aránya megfelelnek a korábbi évek téglabélyeg leletei összetételének. A hat bélyeg túlnyomó többsége, összesen négy darab a Brigetióban állomásozó különböző katonai egységekhez köthető (66,6%). A katonai bélyegek fele, két darab (50%) a Brigetióban leghosszabb ideig állomásozó *Legio I Adiutrix Pia Fidelis*hez kapcsolódik, míg egy töredék (25%) a helybeli flotta, a *Classis Flavia Histrica* bélyegét viseli. Rövid ideig állomásozott Brigetióban, de jelen van bélyegeivel még a polgárváros területén is Kr. u. 101–104 között a *Legio XI Claudia Pia Fidelis* helyőrség, amelyiknek egyetlen bélyege a katonai bélyegek egynegyedét (25%) adja. A 2014. évi téglabélyegleletek kisebb hányadát (33,3%) a magán téglaégetőkben készült bélyegek jelentik, amelyek azonban egységes képet mutatnak, hiszen mindkettő (100%) a *T(egularia) M(- - -) V(- - -)* bélyeget viseli.

KATALÓGUS

1. Tegula töredéke (5. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–N19.027.5.
Méretek: *tegula*: 13,6×12,8×2,6 cm; bélyeg: 7,6×3,37 cm.
A téglabélyeg feloldása: *[Leg(io) I] Ad(iutrix) P(ia) F(idelis).*
Megjegyzés: *Tabula ansatá*val keretezett bélyeg töredéke.
Keltezés: Ugyanebben a rétegben Consp. 43 formájú *terra sigillata* edény töredéke került elő, amely a Kr. u. 1. század második felére–2. század elejére datálható.
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

2. Tegula töredéke (5. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–O19.047.132.
Méretek: *tegula*: 33,6×22,8×2,6 cm; bélyeg: 12,6×3,00 cm.
A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) I Ad(iutrix).*
Megjegyzés: *Tabula ansatá*val keretezett bélyeg töredéke.
Keltezés: Ugyanebben a rétegben Consp. 39/43 formájú *terra sigillata* edény töredéke került elő, amely a Kr. u. 1. század második felére–2. század elejére datálható, valamint Drag. 37 formájú tál töredéke, amely a Kr. u. 2. század második felére–3. század elejére tehető, ezen kívül Drag. 35 formájú, a 2. század második felére keltezhető *terra sigillata* tál került elő. Ezen kívül még RÜTTI 1991, Form AR 98.1 formájú üvegpohár, amely a 2. század második felére–3. század első felében jellemző.
Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat. 1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

3. Tegula töredéke (5. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–N19.023.32.
Méretek: *tegula*: 12,6×7,6×2,4 cm; bélyeg: 4,5×2,5 cm.
A téglabélyeg feloldása: *C(lassis) F(lavia) H(istrica)*?
Megjegyzés: Keskeny, nyúlánk, egyforma nagyságú betűk. Ezen bélyeg főleg *imbrex*eken fordult elő idáig a szőny-vásártéri ásatásokon, jelen esetben pedig *tegulán* szerepel.
Keltezés: A rétegből hasábos testű üvegpalack töredéke került elő (datálása 1–4. század), ezen kívül DREXEL 1929, 2b típusú raetiai pohár töredéke, valamint Drag. 37 formájú *terra sigillata* edény töredéke, amely a Kr. u. 2. század második felétől a Severus-korig datálható.
Irodalom: CIL III, 11415; BARTUS–BORHY et al. 2012, 11, Kat. 13; BARTUS–BORHY et al. 2013, 14–15, Kat. 17–22; BARTUS–BORHY et al. 2014, 38–39, Kat. 7–12, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

4. Tegula töredéke (5. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–P19.058.420.
Méretek: *tegula*: 5,5×7,2×2,2 cm; bélyeg: 4,8×3,3 cm.
A téglabélyeg feloldása: *Leg(io) X [– – – .*
Megjegyzés: lehetséges feloldások: *Leg (io) X [IIII Gem(ina)?], Leg(io) X [X V(aleria) V(ictrix)? C, Leg(io) X [Gem(ina)?, Leg(io) X [I Cl(audia) P(ia) F(idelis)*?
Keltezés: A rétegből Drag. 37 formájú kora Antoninus-kori *terra sigillata* edény került elő.
Irodalom: LŐRINC 1981, 121–143; PAULOVICS 1941, 118–164; BORHY 2012, 23–28, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

5. Imbrex töredéke (5. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–N19.023.31.
Méretek: *imbrex*: 10,5×10,2×2,6 cm; bélyeg: 7,76×2,48 cm.
A téglabélyeg feloldása: *·T·(...)·:·M(...)·:·V.*
Megjegyzés: A téglabélyeget mélyen nyomott, szabályos *tabula ansata* keretezi. Eltérő típusú a korábbi TMV-bélyegektől, mivel azok rövidebbek, szebben metszett betűik vannak.
Keltezés: 1992-ben megfigyelt leletösszefüggések – nevezetesen 140–190 közé keltezhető, közép-galliai *terra sigillata* töredékek – alapján Antoninus-kori. A rétegből hasábos testű üvegpalack töredéke került elő (datálása: 1–4. század), ezen kívül DREXEL 1929, 2b típusú raetiai pohár töredéke, valamint Drag. 37 formájú *terra sigillata* edény töredéke, amely a Kr. u. 2. század második felétől a Severus-korig datálható.
Irodalom: BORHY–SZÁMADÓ 1999, 93–98, Kat. 1–19; BORHY 2005, 100–104, Kat. 1.1–1.19.

6. Imbrex töredéke (5. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–N19.023.30.
Méretek: *imbrex*: 10,2×8,5×2,7 cm; bélyeg: 2,78×1,8 cm.
A téglabélyeg feloldása: *·T·]·:·M(...)·:·V.*
Megjegyzés: A téglabélyeget mélyen nyomott, szabályos *tabula ansata* keretezi.
Keltezés: 1992-ben megfigyelt leletösszefüggések – nevezetesen 140–190 közé keltezhető, közép-galliai *terra sigillata* töredékek – alapján Antoninus-kori. A rétegből hasábos testű üvegpalack töredéke került elő (datálása: 1–4. század), ezen kívül DREXEL 1929, 2b típusú raetiai pohár töredéke, valamint Drag. 37 formájú *terra sigillata* edény töredéke, amely a Kr. u. 2. század második felétől a Severus-korig datálható.
Irodalom: BORHY–SZÁMADÓ 1999, 93–98, Kat.1–19; BORHY 2005, 100–104, Kat. 1.1–1.19.

ÜVEGLELETEK

A lelőhelyen 2014-ben folytatott feltárás során a megelőző évekhez hasonló arányban kerültek elő üvegedénytöredékek, összesen 251 üvegtárgy töredéke látott napvilágot. A korábbi évek leletanyagához hasonlóan elsődleges cél volt a településanyag apró töredékeiből legalább a funkció kategória szerinti meghatározás, abban az esetben is, amikor a pontos tipológia nem volt meghatározható, mivel ezek az adatok fontos információval szolgálnak az egykori üveghasználat mértékéről és milyenségéről. Ehhez a korábbi évekhez hasonlóan a S. M. E. van Lith és K. Randsborg tanulmányában közölt felosztást használtuk fel az edények tekintetében,[5] kiegészítve az ablaküvegek csoportjával, valamint az egyéb üvegtárgyak csoportjával, amelyek szerepeltetése jelen tanulmányban célszerűnek látszik.

Az üvegedénytöredékek kivétel nélkül áttetszőek, ezért ezt a katalógusban nem tüntettük fel külön. Kivételt csupán azok az üveggyöngyök jelentenek, amelyek között található opak és áttetsző példány egyaránt. A tárgyak színének megoszlását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy túlnyomó többségük, mintegy 58,6%-uk színtelenített (147 töredék), továbbá 21,5%-uk üvegzöld árnyalatú (54 példány). Emellett csak egy-egy esetben jelennek meg más tónusok, mint a sötétzöld (0,5%), a fűzöld (0,5%) és a sárgászöld (6,37%). A kisleletek között az opak fekete, sötétzöld, türkizkék árnyalatot említhetjük meg. A színárnyalatok tekintetében a leletanyag nem mutat változatos képet. Az 1–3. század időszakában egyértelműen kiemelkedik a színtelenített üveg használata, és emellett minden évben a második legagyakoribb az üvegzöld tónus. Így kijelenthetjük, hogy Brigetio polgárvárosában asztali használatra elsősorban színtelenített üvegedényeket használtak, míg emellett az üvegzöld árnyalat mondható jelentősnek, a tároló- és szállítóedények kategóriájában mindenképp meghatározó tónus volt.

A leletek közül 49 töredéket sikerült funkcionális kategóriába sorolni, a megelőző évekhez hasonlatosan kis számban kerültek elő táltöredékek, összesen négy példány. A legnagyobb arányban pohártöredékek láttak napvilágot, összesen 17 töredék sorolható ide. Jellegzetesen korsóhoz tartozó peremtöredék egy ismert, de további négy mind palackhoz, mind korsóhoz tartozhatott megmunkáltsága alapján. A bizonyosan palackokhoz köthető töredékeket ebben az évben is a hasábos testű palackok töredékei adják, összesen négy példány, míg bizonyosan illatszertárolóhoz öt töredék kapcsolható. Emellett megemlítendők azok a talpgyűrűk, amelyek tálhoz, pohárhoz egyaránt tartozhattak, tipológiailag nem meghatározhatóak, azonban mindenképp asztali edénynek tarthatók. A funkcionálisan meghatározható töredékek közül 45% az asztali italfelszolgáló edények kategóriájának része, ezek 34%-át a poharak adják. A üvegből készült leletanyagon belül a tároló- és szállítóedények a 16%-ot, az illatszertartók 10%-ot és az egyéb kisleletek 12%-ot jelentenek.

A tipológiai párhuzamokat tekintve minden meghatározható töredéknél igyekeztünk megadni a leginkább elterjedt, C. Isings által kidolgozott típust és az ezt kiegészítő, trieri anyagból származó meghatározásokat,[6] de emellett sok töredék párhuzamát megtalálhatjuk B. Rütti munkájában[7], valamint ahol lehetett, természetesen megadtuk a Barkóczi L. katalógusában szereplő analógiákat is.[8]

A tálformák között 2014-ben is megjelentek a vásártéri ásatáson gyakori, félgömb alakú, vésett díszítésű tálak (1–2).[9] (6. tábla 1–2) Ezeket a vésett díszítésű tálakat korábban Barkóczi L. elemezte.[10] A Vásártéren előkerült darabok közül a legtöbb Barkóczi 2. csoportjába tartozik.[11] Az ekképp díszített tálak, poharak a 2. század végén–3. század első felében egész Nyugat-Európában elterjedtek, Skandináviától Britanniáig, Galliától és Germaniától kezdve Hispaniáig és Italiáig, megállapítható azonban, hogy Köln környékén nagyobb számban vannak jelen. A keleti területeket illetően Pannoniát, a syriai-palaestinai területeket, Egyiptomot és a Pontus-vidéket kell megemlítenünk.[12] Ha a típus elterjedési területét és sűrűsödési pontjait nézzük, megállapítható, hogy négy zónában gyártották ezeket: a Rajna-vidéken (talán Kölnben), Pannoniában, Syriában (lehetséges, Dura Europosban), ezen kívül a Pontus-vidéken, Tanaisban.[13] Jelen vannak a kisebb méretű, kifelé hajtott, csőszerű, melegen lekerekített peremmel rendelkező, szabadon fújt, díszítetlen tálformák. (6. tábla 3)

A leggyakrabban előkerülő pohárforma továbbra is a függőleges falú, enyhén megvastagodó szájperemű, hengeres testű pohár, amelynél mind melegen lekerekített, mind vágott peremkialakítás megtalálható, főként díszítetlen kivitelben, de néha

[5] *VAN LITH–RANDSBORG 1985. A katalógusban csak a legalább funkciókategóriába sorolható töredékeket tüntettük fel, így a meghatározhatatlan oldaltöredékek nem szerepelnek.*

[6] *ISINGS 1957; GOETHERT-POLASCHEK1977.*

[7] *RÜTTI 1991.*

[8] *BARKÓCZI 1988.*

[9] *DÉVAI 2011, 135.*

[10] *BARKÓCZI 1986, 166–189.*

[11] *BARKÓCZI 1986, 167.*

[12] *STERN 2001, 137.*

[13] *STERN 2001, 137; PAOLUCCI 1997, 68.*

plasztikus szálrátéttel ellátott változata is megfigyelhető (5–21).[14] Ez a típus megfeleltethető Barkóczi katalógusában a 60–62., Drag. 30-as *terra sigillatára* emlékeztető formával, amelyek üvegváltozatai Pannoniában a 2. század végére és a 3. századra datálhatóak,[15] míg augsti párhuzamaik a 2. század közepétől a 3. századig tehetők.[16] A vásártéri poharak döntő többsége ebbe a típusba tartozik.[17]

A tároló- és szállítóedények csoportján belül a hasábos testű palackokat szükséges megemlíteni (23–26), amelyeket az 1. századtól a 4. századig használták,[18] gyakori leletek itt. Ez a változatos formájú, alján gyakran névbélyeggel ellátott edénytípus az első számú szállítóedénynek számított, amely üvegből készült. Reliefábrázolásokról, szarkofágokról és sírkövekről is ismerjük használatának módját.[19] Jelentősége abban állt, hogy szögletes formája révén szorosan egymás mellé lehetett helyezni belőle sok darabot, akár a háztartásbeli használatban polcra sorakoztatva, akár a kereskedelemben faládákba, fonott kosarakba praktikusan és helytakarékosan elhelyezhető volt.[20] Aljuk gyakran tartalmazott névbélyegeket és különböző mintákat, amelyek gyártóhelyük meghatározásához nyújtanak segítséget. Különösen érdekes a 2014-ben előkerült *L PVBLIC* feliratú példány. (1. kép) A hasábos palack aljának az alábbi lelőhelyekről vannak párhuzamai: Calvatone, Straubing, Pfaffenhofen. Ezek közül egy datálható a 3. századra. Mindegyik ugyanúgy néz ki, mint a vásártéri példány: koncentrikus körök figyelhetők meg, a széleken növényi motívummal felette a felirattal.[21]

Illatszeres üveghez csupán néhány töredéket sorolhatunk, amelyek formailag sajnos nem meghatározhatók (31–35). Érdekes és mindenképp említésre méltó az ablaküvegek hiánya, amelyek a megelőző ásatási idényekben rendszeresen felbukkanó leletek voltak.

Egyéb kisleletként említhetjük meg az előkerült hat üveggyöngyöt (41–46). A kisméretű lencse, gömb és hengeres alakú üveggyöngyök a Római Birodalom fennállásának teljes ideje alatt elterjedtek voltak.[22] Továbbá egy bordázott gyöngyöt szükséges megemlíteni, amelyet a brigetiói üvegyártó műhely is gyártott.[23]

KATALÓGUS

1. Tál töredékei (6. tábla 1)
Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 25. a–b; ISINGS 1957, Form 96; RÜTTI 1991, Form AR 56 és 60.1; HARTER 1999, Form A 16; HOFFMANN 2002, Form C3.3.1.9; PAOLUCCI 1997, 100–101; SAKL-OBERTHALER–TARCSAY 2001, Taf. 3.23–24; ŠARANOVIĆ-SVETEK 1986, Tab. I.4,8.
Ltsz.: KGYM 2014.P18–P19.013.204.
Leírás: Félgömb alakú tál töredékei vésett díszítéssel. A vízszintesen futó vékony, kerékvésett vonal alatt facettált, kettős kör alakú minta, mellette elválasztó pálcatag látható. A kerékvésett vonal alatt pedig ugyancsak egyenes pálcataggal elválasztott, facettált oválisok láthatóak.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,31 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 3. század első fele.

2. Tál töredékei (6. tábla 2)
Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 25. a–b; ISINGS 1957, Form 96; RÜTTI 1991, Form AR 56 és 60.1; HARTER 1999, Form A 16; HOFFMANN 2002, Form C3.3.1.9; PAOLUCCI 1997, 100–101; SAKL-OBERTHALER–TARCSAY 2001, Taf. 3.23–24; ŠARANOVIĆ-SVETEK 1986, Tab. I.4,8.
Ltsz.: KGYM 2014.O18–O19.075.83.
Leírás: Félgömb alakú tál töredékei vésett díszítéssel. A vízszintesen futó vékony, kerékvésett vonalköteg alatt facettált, hosszúkás oválisok sora, ez alatt pedig ismét kerékvésett vonalköteg figyelhető meg.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,16 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 3. század első fele.

3. Tál peremtöredéke (6. tábla 3)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 107; ISINGS 1957, Form 46a.

[14] *RÜTTI 1991, Form AR 98.1, Form AR 98.2; ISINGS 1957, Form 85b; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.*
[15] *BARKÓCZI 1988, Form 29. (Brigetióból és Intercisából származó edények.)*
[16] *RÜTTI 1991, Form AR 98.1, Form AR 98.2.*
[17] *DÉVAI 2011, 137; BARTUS–BORHY et al. 2012, 13; BARTUS–BORHY et al. 2013, 17.*
[18] *RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50.*
[19] *ROTTLOFF 1999, 42. Például a Simpelfeldből származó szarkofágon.*
[20] *ISINGS 1957, 63. Pompeiből, a Casa del Menandróból ismerünk faládát, amelyben hasábos palackot tartottak.*
[21] *SEITTER 2002, 525, Taf. 12. (475); WALKE 1965, 114, Taf. 77.*
[22] *RIHA 1990, 11.8; GUIDO 1978, 37.13; RIHA 1990, 11.11; RIHA 1990, 11.22; GUIDO 1978, 37.4.*
[23] *Analógia: TEMPELMANN-MACZYŃSKA 1985, 41–43; DÉVAI–GELENCSÉR 2012, 73; BARTUS–BORHY et al. 2013, 47.*

Ltsz.: KGYM 2014.P16–P17.051.49.
Leírás: Tál melegen lekerekített, kifelé visszahajtott peremtöredéke.
Méretek: $v_{peremfal}$=0,46 cm, $v_{átlagos}$=0,14 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.
Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–2. század első fele.

4. Tál peremtöredéke (6. tábla 4)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 61.
Ltsz.: KGYM 2014.001.01.
Leírás: Félgömb alakú tál oldaltöredéke, az edény anyagából kicsípett bütykös díszítéssel.
Méretek: $v_{peremfal}$=0,46 cm, $v_{átlagos}$=0,14 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század harmadik negyede.

5. Pohár peremtöredéke (6. tábla 5)
Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2014.P16–P17.051.50.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó. A perem alatt plasztikus, vízszintesen futó bordadíszítés található.
Méretek: á=11 cm, $v_{peremfal}$=0,16 cm, $v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

6. Pohár peremtöredéke (6. tábla 6)
Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2014.O16–O17.042.91.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretek: á=16 cm, $v_{peremfal}$=0,33 cm, $v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

7. Pohár peremtöredéke (6. tábla 7)
Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2014.O18–O19.047.125.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretek: á=8 cm, $v_{peremfal}$=0,32 cm, $v_{átlagos}$=0,14 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

8. Pohár peremtöredéke (6. tábla 8)
Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2014.P16–P17.048.6.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretek: $v_{peremfal}$=0,28 cm, $v_{átlagos}$=0,14 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

9. Pohár peremtöredéke (6. tábla 9)
Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2014.P16–P17.048.7.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretek: á=12 cm, $v_{peremfal}$=0,4 cm, $v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

10. Pohár peremtöredéke (6. tábla 10)
Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2014.O16–O17.063.81.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretek: á=8,2 cm, $v_{peremfal}$=0,23 cm, $v_{átlagos}$=0,13 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

11. Pohár peremtöredéke
Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2014.P18–P19.090.94–95.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár két összetartozó töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretek: á=9,8 cm, $v_{peremfal}$=0,56 cm, $v_{átlagos}$=0,13 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

12. Pohár peremtöredéke (6. tábla 11)
Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2014.LM16–LM17.015.126.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.

Méretek: á=9,4 cm, $v_{peremfal}$=0,28 cm, $v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

13. Pohár peremtöredéke (6. tábla 12)
Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2014.O16–O17.041.2.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretek: á=12 cm, $v_{peremfal}$=0,32 cm, $v_{átlagos}$=0,1 cm.
Színmeghatározás: színtelenített
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

14. Pohár peremtöredéke (6. tábla 13)
Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2014.O16–O17.041.1.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretek: á=11 cm, $v_{peremfal}$=0,46 cm, $v_{átlagos}$=0,15 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

15. Pohár peremtöredéke (6. tábla 14)
Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2014.O16–O17.063.125.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretek: á=8,4 cm, $v_{peremfal}$=0,26 cm, $v_{átlagos}$=0,11 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

16. Pohár peremtöredéke (6. tábla 15)
Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2014.O16–O17.084.3.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó. A perem alatt vízszintesen futó plasztikus szálrátétdíszítés látható.
Méretek: á=14 cm, $v_{peremfal}$=0,32 cm, $v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: sárgászöld.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

17. Pohár peremtöredéke (6. tábla 16)
Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2014.P16–P17.085.20.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó.
Méretek: á=7,8 cm, $v_{peremfal}$=0,18 cm, $v_{átlagos}$=0,11 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

17. Pohár peremtöredéke (6. tábla 17)
Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2014.O18–O19.047.70.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó. A perem alatt vízszintesen futó kettős plasztikus szálrátétdíszítés látható.
Méretek: á=14, cm, $v_{peremfal}$=0,28 cm, $v_{átlagos}$=0,14 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

18. Pohár peremtöredéke (6. tábla 18)
Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 29, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 85b; RÜTTI 1991, Form AR 98.1; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 47a.
Ltsz.: KGYM 2014.O16–O17.037.10.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A perem melegen lekerekített, megvastagodó. A perem alatt vízszintesen futó plasztikus szálrátétdíszítés látható.
Méretek: á=8,4 cm, $v_{peremfal}$=0,22 cm, $v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

19. Pohár oldaltöredéke (6. tábla 19)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 38; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 39.
Ltsz.: KGYM 2014.O18–O19.047.127.
Leírás: Hengeres testű, függőleges falú pohár töredéke. A pohár oldalán több, vízszintesen feltekert plasztikus szálrátétdíszítés figyelhető meg.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–3. század harmadik negyede.

20. Pohár peremtöredéke
Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 71, Kat. Nr. 162; ISINGS 1957, Form 21.
Ltsz.: KGYM 2014.O18–O19.047.77.
Leírás: Pohár melegen lekerekített, enyhén megvastagodó, ívelt peremtöredéke.
Méretek: á=8, 2 cm, $v_{peremfal}$=0,26 cm, $v_{átlagos}$=0,12 cm.

Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–2. század első fele.

21. Pohár oldaltöredéke
Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.
Ltsz.: KGYM 2014.O18–O19.047.80.
Leírás: Pohár oldaltöredéke, hengeres vagy konikus pohár oldala, vízszintesen futó, kerékvésett díszítéssel.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,12 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.

22 Korsó peremtöredéke (6. tábla 20)
Meghatározás: ISINGS 1957, Form 126; RÜTTI 1991, Form AR 171; GOETHERT-POLASCHEK 1977, Form 125.
Ltsz.: KGYM 2014.P18–P19.090.94.
Leírás: Nagyméretű, hengeres testű korsó kettős peremének töredéke. Enyhén kihajló, melegen lekerekített. Az edény félformába fújt.
Méretek: á=7,4 cm, $v_{peremfal}$=0,42 cm, $v_{átlagos}$=0,25 cm.
Színmeghatározás: sötétzöld.
Keltezés: Kr. u. 2. század vége–5. század eleje.

23. Hasábos testű palack töredékei (6. tábla 21)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50; BARKÓCZI 1988, Form 167c.
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.488.
Leírás: Hasábos testű palack aljtöredéke. A négyszögű formába fújt, megvastagodó töredéken két koncentrikus kör, az alj sarkaiban pedig a stabilitást növelő négy plasztikus pötty látható.
Méretek: á=6,5x6,5 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.
Keltezés: Kr. u. 1. század–4. század.

24. Hasábos testű palack töredéke (1. kép)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50; BARKÓCZI 1988, Form 167c; SEITTER 2002, 525; WALKE 1965, 114.
Ltsz.: KGYM 2014.LM16–LM17.015.129.
Leírás: Hasábos testű palack aljtöredéke. A négyszögű formába fújt, megvastagodó aljtöredéken „*L PVBLIC*" felirat olvasható, a felirat alatt négy, plasztikus, koncentrikus kör és két búzakalászmotívum látható.
Színmeghatározás: üvegzöld.
Keltezés: Kr. u. 1. század–4. század.

25. Hasábos testű palack töredékei (6. tábla 22)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50; BARKÓCZI 1988, Form 167c.
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.023.25.
Leírás: Hasábos testű palack bordázott szalagfülének töredékei.

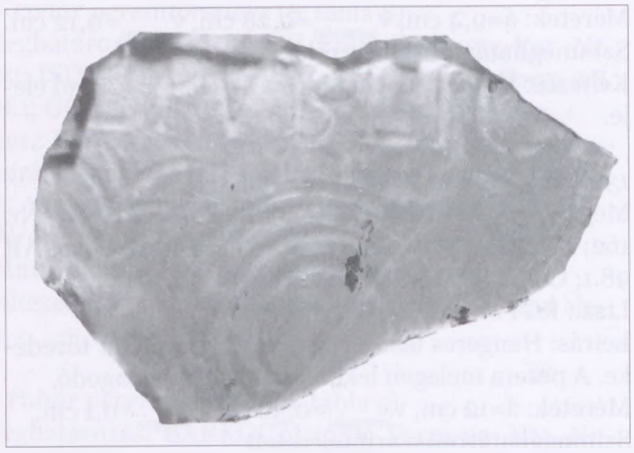

1. kép: Hasábos testű, formába fújt üvegedény feliratos aljtöredéke
Abb. 1: Bodenfragment einer quadratischen, in Form geblasenen Flasche mit Inschrift

Színmeghatározás: kékeszöld.
Keltezés: Kr. u. 1. század–4. század.

26. Hasábos testű palack töredékei
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50; BARKÓCZI 1988, Form 167c.
Ltsz.: 2014.N18–19.023.25.
Leírás: Hasábos testű palack szögletes oldaltöredéke.
Színmeghatározás: kékeszöld.
Keltezés: Kr. u. 1. század–4. század.

27. Palack vagy korsó szalagfülének töredéke
Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.
Ltsz.: KGYM 2014.P18–P19.013.22.
Leírás: Palack vagy korsó bordázott szalagfülének és testének töredéke.
Színmeghatározás: sötétszöld.

28. Palack vagy korsó peremtöredéke
Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.
Ltsz.: KGYM 2014.O16–O17.003.5.
Leírás: Tölcséres nyakú palack vagy korsó peremtöredéke. A perem melegen lekerekített, befelé visszahajtott.
Méretek: á=4,5 cm, $v_{peremfal}$=0,76 cm, $v_{átlagos}$=0,15 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

29. Palack vagy korsó peremtöredéke
Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.
Ltsz.: KGYM 2014.O18–O19.085.599.
Leírás: Tölcséres nyakú palack vagy korsó peremtöredéke. A perem melegen lekerekített, befelé visszahajtott.
Méretek: $v_{peremfal}$=0,36 cm, $v_{átlagos}$=0,16 cm.
Színmeghatározás: kékeszöld.

30. Palack vagy korsó peremtöredéke
Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.
Ltsz.: KGYM 2014.O18–O19.087.499.
Leírás: Tölcséres nyakú palack vagy korsó peremtöredéke. A perem melegen lekerekített, befelé visszahajtott.
Méretek: $v_{peremfal}$=1,26 cm, $v_{átlagos}$=0,16 cm.
Színmeghatározás: kékeszöld.

31. Illatszeres üveg aljtöredéke (6. tábla 23)
Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.
Ltsz.: KGYM 2014.O18–O19.087.487.
Leírás: Gömbös testű illatszeres edény aljtöredéke, az alj enyhén benyomott, tartórúd nyomával.
Méretek: á=2,4 cm, $v_{átlagos}$=0,11 cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

32. Illatszeres üveg aljtöredéke
Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.
Ltsz.: KGYM 2014.P16–P17.031.221.
Leírás: Illatszeres edény aljtöredéke, az alj enyhén benyomott, tartórúd nyomával. Hosszúkás, hengeres testű, esetleg benyomott oldalú formához tartozhatott.
Méretek: á=3,4 cm, $v_{átlagos}$=0,11 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.

33. Illatszeres üveg peremtöredéke (6. tábla 24)
Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.
Ltsz.: KGYM 2014.P16–P17.050.4.
Leírás: Illatszeres edény peremtöredéke, a perem melegen lekerekített, befelé visszahajtott. A perem alatt szalagfül indítása látható. Az edény teste hiányzik.
Méretek: á=2,6 cm, $v_{peremfal}$=0,36 cm, $v_{átlagos}$=0,11 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.

34. Illatszeres üveg peremtöredéke (6. tábla 25)
Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.
Ltsz.: KGYM 2014.O18–O19.037.628.
Leírás: Illatszeres edény peremtöredéke, a perem melegen lekerekített, befelé visszahajtott. Az edény teste hiányzik.
Méretek: á=2,5 cm, $v_{peremfal}$=0,22 cm, $v_{átlagos}$=0,11 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.

35. Illatszeres üveg peremtöredéke (6. tábla 26)
Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.
Ltsz.: KGYM 2014.P18–P19.099.97.
Leírás: Illatszeres edény peremtöredéke, a perem melegen lekerekített, befelé visszahajtott. Az edény teste hiányzik.
Méretek: á=1,8 cm, $v_{peremfal}$=0,12 cm, $v_{átlagos}$=0,11 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.

36. Talpgyűrű töredéke
Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.
Ltsz.: KGYM 2014.O18–O19.075.84.
Leírás: Talpgyűrű töredéke, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott aljjal, szálrátét talpgyűrűvel.
Méretek: $v_{átlagos}$=0,16 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.

37. Talpgyűrű töredéke
Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.
Ltsz.: KGYM 2014.O18–O19.075.80.
Leírás: Talpgyűrű töredéke, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott aljjal, szálrátét talpgyűrűvel.
Méretek: á=3,5 cm, $v_{átlagos}$=0,16 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.

38. Talpgyűrű töredéke
Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.
Ltsz.: KGYM 2014.N18–N19.023.27.
Leírás: Talpgyűrű töredéke, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott aljjal, szálrátét talpgyűrűvel. Mérete alapján tálhoz tartozhatott.
Méretek: á=11,2 cm, $v_{átlagos}$=0,14 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.

39. Alj töredéke
Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.
Ltsz.: KGYM 2014.N18–N19.023.28.
Leírás: Alj töredéke, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott.
Méretek: á=7,5 cm, $v_{átlagos}$=0,16 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.

40. Perem töredéke
Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.
Ltsz.: KGYM 2014.N18–N19.023.26.
Leírás: Edény peremtöredéke, enyhén ívelt, melegen lekerekített, megvastagodó. Fazékhoz, kisebb pohárhoz, illatszeres edényhez tartozhatott.
Méretek: á=7,2 cm, $v_{átlagos}$=0,14 cm.
Színmeghatározás: színtelenített.

41. Gömb alakú üveggyöngy
Meghatározás: RIHA 1990, 11.8.
Ltsz.: KGYM 2014.N18–N19.023.29.
Leírás: Kis méretű, gömb alakú üveggyöngy.
Méretek: *axis*=0,4 cm, *basis*=0,2 cm, *diameter*=0,3 cm.
Színmeghatározás: türkizkék, opak gyöngy.
Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–4. század.

42. Gömb alakú üveggyöngy
Meghatározás: RIHA 1990, 11.8.
Ltsz.: KGYM 2014.O16–O17.042.26.
Leírás: Kis méretű, gömb alakú üveggyöngy.
Méretek: *axis*=0,5 cm, *basis*=0,2 cm, *diameter*=0,8 cm.
Színmeghatározás: fekete, opak gyöngy.
Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–4. század.

43. Gömb alakú üveggyöngy
Meghatározás: RIHA 1990, 11.8.
Ltsz.: KGYM 2014.P18–P19.058.419.
Leírás: Kis méretű, gömb alakú üveggyöngy.
Méretek: *axis*=0,4 cm, *basis*=0,2 cm, *diameter*=0,4 cm.
Színmeghatározás: türkizkék, opak gyöngy.
Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–4. század.

44. Gömb alakú üveggyöngy
Meghatározás: RIHA 1990, 11.8.
Ltsz.: KGYM 2014.O18–P19.087.527.
Leírás: Kis méretű, gömb alakú üveggyöngy.
Méretek: *axis*=0,6 cm, *basis*=0,1 cm, *diameter*=0,4 cm.
Színmeghatározás: sötétkék, opak gyöngy.
Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–4. század.

45. Hengeres alakú üveggyöngy
Meghatározás: RIHA 1990, 11.22; GUIDO 1978, 37.4.
Ltsz.: KGYM 2014.N18–N19.005.1.
Leírás: Hengeres alakú üveggyöngy.
Méretek: *axis*=2,2 cm, *basis*=0,3 cm, *diameter*=0,6 cm.
Színmeghatározás: áttetsző, színtelenített, rajta fehér opak, a felszínbe simított száldíszítéssel.
Keltezés: Kr. u. 2. század–4. század.

46. Bordázott üveggyöngy
Meghatározás: TEMPELMANN-MACZYNSKA 1985, 41–43.
Ltsz.: KGYM 2014.O18–O19.087.506.
Leírás: Hat bordával ellátott üveggyöngy.
Méretek: *axis*=3,5 cm, *basis*=0,3 cm, *diameter*=0,7 cm.
Színmeghatározás: áttetsző, üvegzöld.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

HELYI KERÁMIA

A 2014-ben 5391 helyi készítésű kerámiatöredék került elő, amelyek elsődleges feldolgozása során az alábbi eredményeket lehet megállapítani.

Az anyagban összesen 12 kerámiatípus határozható meg, arányuk a korábbi évekhez hasonló eloszlást mutat.[24] A töredékek több mint fele, 55,26%-a a szürke házi kerámiákhoz tartozik, 17,42%-a a nyers színű házi kerámiához, 7,4%-a a vörös bevonatos, 5,88%-a a brigetiói sávos festésű kerámiákhoz, 5,77%-a a *„pompeii vörös tálak"* utánzatai közé sorolható. Az anyag töredék részét képezik a dörzstálak (3,15%), az úgynevezett *„Firniswaré"* utánzatok (1,82%), a pannoniai bevonatos kerámiák (1,08%), a kézzel formált kerámiák (0,98%), a füstölőtálak (0,78%), a márványozott festésű edények (0,30%) és a szürke, besimított díszítésű kerámiák (0,17%). (1. táblázat)

A szürke házi kerámiák anyaga változatos égetési minőségű, a szürke különböző árnyalataira égetett, apró szemcsés vagy kavicsos, porózus vagy kemény. A formák között a fazekak, a vízszintes peremű mély tálak, a behúzott peremű tálak és a fedők a legjellemzőbbek, ritkábbak a poharak és a kancsók. A gyors korongon készült töredékek mellett nagy számban kerültek elő lassú korongolt technikával készült, nagy méretű tárolóedények, hombárok is.

A nyers színű házi kerámiatöredékek anyaga a sárga és a vörös különböző árnyalataira égetett, homokot, apró kavicsszemcsét, ritkán fehér mészszemcséket tartalmaz. A formák között leginkább korsók, kancsók, behúzott peremű tálak és fedők jelennek meg, kevés a fazék és a pohár. Egy oldaltöredék szűrőhöz tartozott. Nagyon ritka az úgynevezett germán pohárforma (Vindonissa 242)[25] sűrű karcolással díszített oldaltöredéke (1) (7. tábla 1), amelynek legközelebbi párhuzamai a helyi Szőny–Járóka[26] és Szőny–Sörházkerti temetőből[27] ismertek.

A vörös bevonatos edénytöredékek anyaga sárga vagy téglaszínű, homokot, apró kavicsszemcsét és vörös zárványokat tartalmaz, felületük narancssárga, vörös vagy vörösesbarna festéssel borították. Formakincsük a korábbi évekhez képest szegényebb. A tálak között behúzott peremű tál, egy Drag. 38 *terra sigillata* formát utánzó peremtöredék[28] (2) (7. tábla 2) és fül nélküli (4) (7. tábla 4) vagy kétfülű mély tálak (5–6) (7. tábla 5–6) jelentkeztek. A poharak kö-

[24] *BARTUS–BORHY et al. 2013, 27, 4. kép; BARTUS–BORHY et al. 2014, 40, 1. táblázat; BARTUS–BORHY et al. 2015, 23, 1. táblázat.*
[25] *ETTLINGER–SIMONETT 1952, 53, Taf. 11/242.*
[26] *Ltsz.: MNM 2.1931.68, 2. (FÉNYES 2003a, 13, Kat. b/3, IV. t. 1.)*
[27] *Ltsz.: MNM 2.1946.16; 2.1946.243.*
[28] *FÉNYES 2003b, 159, Kat. 4/c/4, 50, 57, Abb. 27/10, Abb. 28/7.*

zött gömbformájú poharak, magas, megnyúlt testű *„Faltenbecherek"* jellemzőek, egy töredék Drag. 33 formájú *terra sigillatát („acetabulum")*[29] utánoz (3). (7. tábla 3) Két oldaltöredék falát kör alakú benyomkodás és agyagszembeszórás díszíti (7–8). (7. tábla 7–8)

A brigetiói sávos festésű kerámiák anyaga a sárga különböző árnyalataira égetett, homokot, apró kavicsot és egy-egy fehér mészszemcsét tartalmaz. Külső oldalukat vörös, barnásvörös sávos festéssel vonták be, amiket karcolt vízszintes vonalakkal vagy hullámvonallal tagoltak, gyakori a fogazás is (*„Rädchenverzierung"*). A töredékek formai vizsgálatra kevésbé voltak alkalmasak, a peremtöredékek vízszintesen kihajló peremű, tojás formájú fazekakhoz tartozhattak.[30] A kerámiatípus gyártása a Flavius-korban kezdődött meg, virágkorát a Kr. u. 2. században élte. Egyik fő gyártási helye a Szőny–Gerhát fazekastelep volt.[31]

A *„pompeii vörös tálak"* utánzatainak anyaga téglaszínűre égetett, homokot, vörös zárványokat tartalmaz, élénk fényes vagy matt vörös, vörösesbarna bevonatuk a tálak belső oldalát és a külső peremsávot borítja. Oldalfaluk meredek vagy ívelt, aljuk vízszintes vagy enyhén felhúzott. Gyakran másodlagosan égettek. Az eredeti *„pompeii vörös tálak"* Italiából származtak.[32] Festett utánzataik a Flavius-korban jelentek meg Pannoinában,[33] amelyeket a Kr. u. 2. század közepétől a szürke változatok váltottak fel.[34] A Szőny–Gerhát fazekastelep jellemző termékei közé tartozott.[35]

A dörzstáltöredékek (*mortarium*) többsége a robosztusabb, nyers színű változatokhoz tartozik, kevesebb vörös bevonatos, úgynevezett raetiai típusú dörzstálat lehet meghatározni. Anyaguk sárga és tégla nyers színűre égetett (sárga és vörös különböző árnyalatai), homokot, kavicsot és fehér mészszemcséket tartalmaz.

A korábbi évekhez képest nagyobb arányban jelentkeztek az italiai *„Firnisware"* utánzatai, a vékony falú, tojás formájú poharak (9) (7. tábla 9) és *„Faltenbecherek"*. Anyaguk sárgára, barnássárgára égetett, jól iszapolt, felületüket fényes, fémes hatású vagy matt vörös, vörösesbarna bevonat fedi, amelyet agyagszembeszórással is díszíthettek. Peremkiképzésük változatos.[36] A kerámiatípus a Flavius-korban jelent meg Pannoniában, és a Kr. 2. század végégig, 3. század elejéig volt jellemző a *limes* mentén.[37]

A pannoniai bevonatos kerámiák között világosszürkére égetett, homokot, apró kavicsot, egy-egy fehér mészszemcsét tartalmazó anyagú, fényes szürke bevonatos és sárgára égetett anyagú vörös bevonatos változatok is megfigyelhetőek. A formák között a tálak a leggyakoribbak, ezek is Drag. 37 formájú *terra sigillata* tálat utánozzák leginkább. A 2014-es anyagban három pohárforma is megjelent: egy *„Faltenbecher"* (10) (8. tábla 1), egy cilindrikus, vízszintes hornyolatokkal tagolt nyakú peremtöredék[38] (12) (8. tábla 3) és egy függőleges oldalú pohár, amelynek külső oldalát párhuzamos sorokba rendezett bütyökkel díszítették (11) (8. tábla 2). Párhuzama a pátyi *vicus* területéről ismert.[39] Három vörös agyagmázas töredéken bepecsételt minta látható (13–15). (8. tábla 4–6) A pannoniai bevonatos kerámiák a Kr. u. 1. század második felében jelentek meg, és a 3. század közepéig voltak jellemzőek. A Szőny–Gerhát fazekastelepen szürke és vörös változatokat is gyártottak.[40]

A leginkább a Kr. u. 2–3. századra jellemző füstölőtálak (*turibulum*)[41] a szőny-vásártéri anyagban sárgára, téglaszínűre és szürkére égetett anyagú változatban is ismertek. A töredékek többsége hullámos végződésű peremtöredék, amelynek belső oldalán tagolt peremléc is megjelenhet.

A márványozott festésű kerámiák anyaga barnássárgára égetett, homokot, apró szemcséket tartalmaz, enyhén porózus. A vörös vagy narancssárga márványozást közvetlenül az edény felületére festették. A formák között a korábbi években is jellemző gyűrűs tálak jelentkeztek.[42] A márványozott festésű kerámiák a Kr. u. 1. század vége és a 2. század vége között voltak jellemzőek,[43] a Szőny–Gerhát fazekastelep termékei között is megtalálhatóak.[44]

---

[29] *FÉNYES 2003b, 159, Kat. 4/c/9, 10, 13, 31, 54, Abb. 24/6–7, 10, Abb. 26/5, 10; BARTUS–BORHY et al. 2015, 24, Kat. 4, 15. tábla 4.*

[30] *BÓNIS 1970, 74, 3. ábra 2=4. ábra 5, 4. ábra 8=8. ábra 1, 4. ábra 9=8. ábra 3, 4. ábra 10–12, 4. ábra 13=8. ábra 4; BARTUS–BORHY et al. 2014, 27; BARTUS–BORHY et al. 2015, 40, Kat. 3–4, 8. tábla 3–4.*

[31] *PÓCZY 1957, 41; BÓNIS 1970, 71–85.*

[32] *GABLER 1990, 188, 35. ábra.*

[33] *BÓNIS 1942, 23, XXI. t. 52, XXII. t. 1–2; ETTLINGER–SIMONETT 1952, 389–392; GABLER 1973, 154; GABLER 1977, 163; GABLER 1989, 476; GRÜNEWALD 1979, 49; MILGBAUER 1990, 20; GABLER–HORVÁTH 1996, 153.*

[34] *GABLER 1977, 163; GABLER 1989, 476; GRÜNEWALD 1979, 41, Taf. 25. 4–5.*

[35] *GABLER–HORVÁTH 1996, 153.*

[36] *BARTUS–BORHY et al. 2014, 41, Kat. 10–13, 10. tábla 2–5.*

[37] *GABLER 1977, 160.*

[38] *ADLER-WÖLFL 2004, 50, Be 7.1, Abb. 17.*

[39] *OTTOMÁNYI 2007, 148, 120. kép 13.*

[40] *BÓNIS 1979, Abb. 7–12, Abb. 18:15, Abb. 29:12–13.*

[41] *HARSÁNYI 2012, 247–248.*

[42] *FÉNYES 2003a, Kat. 3/16, 18–20, 22, 28, 30, Abb. 10/6, 8 Abb. 11/1, 2, 4, Abb. 12/2, 4; BORHY–BARTUS et al. 2015, 26, Kat. 22–24, 15. tábla 10–12.*

[43] *BÓNIS 1942, 22; PÓCZY 1957, 42; GABLER 1977, 161; GABLER 1989, 495; OTTOMÁNYI 2012, 223.*

[44] *BÓNIS 1979, Abb. 6:14, 15, Abb. 7:15, Abb. 9:1, 5, 6, 8, Abb. 14: 6, 9, Abb. 15:13, Abb. 16:2, 7, Abb. 17:7.*

A szürke, besimított díszítésű töredékek egy része a 2013. évi jelentésben közölt, vízszintes besimításokkal ellátott, pátkai típusú tálhoz tartozik.[45] Egy függőlegesen besimított vonalakkal díszített edény töredékei a P16–17 szelvény felszíni humuszrétegéből kerültek elő. A besimított díszítésű kerámiák kelta fazekashagyományt követve éltek tovább a kora császárkorban. A Kr. u. 3. században számuk lecsökkent, majd a Kr. u. 4. század utolsó harmadában jelentek meg újra nagyobb számban.[46]

A kézzel formált edények között fazekak,[47] csészék[48] (16) (8. tábla 7) és fedők[49] jelentek meg. Anyaguk sötétszürkére, szürkésbarnára, foltokban barnára, sárgára égetett, durva, szemcsés. Gyakran másodlagosan égettek. Egy hosszú, ívelten kihajló peremű fazék oldalát bevájt hullámvonallal és ujjbenyomkodással díszítették (17). (8. tábla 8)

Összességében megállapítható, hogy a 2014-es ásatási idény anyaga a római kori pannoniai és helyi készítésű kerámiák változatos típusait öleli fel. A kerámiák formái és díszítése jól tükrözik a kelta fazekashagyomány és a római technika ötvöződését. A mindennapi használatra szánt edények között kiemelkedik az úgynevezett germán pohár oldaltöredéke és a bütyökdíszes pannoniai bevonatos pohár. Az edények többsége a katonavárostól nyugatra fekvő Szőny–Gerhát fazekastelepen készülhetett.

KATALÓGUS

1. Nyers színű pohár oldaltöredéke (7. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.051.194.
Leírás: Úgynevezett germán pohár oldaltöredéke. Anyaga téglaszínűre égetett, homokot, apró kavicsszemcséket tartalmaz. Külső oldalán karcolt rovátkolással és vízszintes vonalakkal díszített.
Méretek: m=6,1 cm, sz=6,3 cm, $v_{átlagos}$=0,35 cm.

2. Vörös bevonatos tál peremtöredéke (7. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.090.80.
Leírás: Drag. 38 formájú *terra sigillata* tál utánzata. Anyaga vörösessárgára égetett, homokot tartalmaz, enyhén porózus, felületét barnásvörös bevonat fedi. Másodlagosan égett.
Méretek: $á_{perem}$=12 cm, m=3,2 cm, sz=11, 6 cm, $v_{átlagos}$=0,5 cm.

3. Vörös bevonatos pohár töredékei (7. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.062.12–2014.P18–19.090.306.
Leírás: Drag. 33 formájú *terra sigillata* pohár (*acetabulum*) utánzatának perem- és oldaltöredéke. Anyaga vörösessárgára égetett, apró kavicsszemcsét és homokot tartalmaz. Felületén kopott vörös festés nyomai látszódnak.
Méretek: $á_{perem}$=10 cm, m=7,5 cm, $v_{átlagos}$=0,4 cm.

4. Vörös bevonatos tál peremtöredékei (7. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.090.102.
Leírás: Mély tál két kihajló peremtöredéke. Anyaga barnássárgára égetett, homokot, apró kavicsszemcséket tartalmaz, enyhén porózus. Külső oldalán és belső peremszegélyén kopott barnásvörös festés borítja. Másodlagosan égett.
Méretek: $á_{perem}$=18 cm, m=7 cm, sz=16 cm, $v_{átlagos}$=0,55 cm.

5. Vörös bevonatos tál peremtöredéke (7. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.013.69.
Leírás: Kétfülű mély tál peremtöredéke. Anyaga barnássárgára égetett, homokot, apró kavicsszemcséket tartalmaz, porózus. A perem kihajló, osztott, a fül pedig kétosztatú szalagfül. Külső oldalán és belső peremszegélyén kopott vörösesbarna festés borítja.
Méretek: $á_{perem}$=19 cm, m=7,5 cm, sz=7,4 cm, $v_{átlagos}$=0,5 cm.

6. Vörös bevonatos tál peremtöredéke (7. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.090.84.
Leírás: Kétfülű, mély tál peremtöredéke. Anyaga barnássárgára égetett, homokot, apró kavicsszemcséket tartalmaz. A perem kihajló, a fül pedig kétosztatú szalagfül. Külső és belső oldalán vörös festés borítja.
Méretek: $á_{perem}$=20 cm, m=9 cm, sz=8,9 cm, $v_{átlagos}$=0,5 cm.

7. Vörös bevonatos edény oldaltöredéke (7. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2014.LM16–17.017.4.
Leírás: Kör alakú benyomkodással díszített falú edény oldaltöredéke. Anyaga barnássárgára égetett, homokot tartalmaz. Mindkét oldalát vörösesbarna bevonat fedi, külső oldalán agyagszembeszórással díszített.
Méretek: m=3,7 cm, sz=4 cm, $v_{átlagos}$=0,4 cm.

8. Vörös bevonatos edény oldaltöredéke (7. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.304.
Leírás: Kör alakú benyomkodással díszített falú edény oldaltöredéke. Anyaga barnásvörösre égetett,

[45] *BARTUS–BORHY et al. 2015, 26, Kat. 27, 17. tábla 6.*
[46] *OTTOMÁNYI 1991, 38.*
[47] *HORVÁTH 2007, 309, V–VI. típus.*
[48] *HORVÁTH 2007, 311–313, 3. kép 3.*
[49] *HORVÁTH 2007, 314, 3. kép 5.*

homokot és apró kavicsszemcsét tartalmaz. Mindkét oldalát fémes, barnásszürke bevonat fedi, külső oldalán hornyolattal és agyagszembeszórással díszített.
Méretek: m=4,5 cm, sz=4,4 cm, $v_{átlagos}$=0,6 cm.

9. Ún. „Firnisware" utánzata (7. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2014.LM16–17.015.40, 65.
Leírás: Tojás alakú pohár, úgynevezett *„Karniesrand"* típusú peremkiképzéssel, profilált aljjal. Anyaga barnássárgára égetett, homokot és apró kavicsszemcséket tartalmaz. Külső és belső oldalán matt barna bevonattal, külső oldalán agyagszembeszórással díszített. Töredékes, hiányos.
Méretek: $á_{perem}$=8 cm, $á_{alj}$=4 cm, m=19,5 cm, $v_{átlagos}$=0,3 cm.

10. Pannoniai bevonatos kerámia oldal-és aljtöredékei (8. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.058.237–2014.P18–19.090.57–58,115,188.
Leírás: *„Faltenbecher"* oldal-és aljtöredékei. Anyaga világosszürkére égetett, apró kavicsszemcséket és homokot tartalmaz. Külső oldalát fényes szürke bevonat fedi.
Méretek: $á_{alj}$=4 cm, m=13 cm, $v_{átlagos}$=0,45 cm.

11. Pannoniai bevonatos kerámia (8. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.402–2014.018–19.075.175.–2014.O18–19.087.1053.
Leírás: Pohár. Anyaga világsszürkére égetett, homokot és kevés kavicsszemcsét tartalmaz. Külső és belső oldalát kopott fényes szürke bevonat fedi, külső oldala párhuzamos oszlopokba rendezett bütyökdíszekkel díszített.
Méretek: $á_{perem}$=11 cm, $á_{alj}$=8 cm, m=9,5 cm, $v_{átlagos}$=0,4 cm.

12. Pannoniai bevonatos kerámia peremtöredékei (8. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.362, 464.
Leírás: Cilindrikus nyakú pohár két peremtöredéke. Anyaga világosszürkére égetett, homokot tartalmaz. Külső oldalát matt sötétszürke bevonat fedi.
Méretek: $á_{perem}$=8 cm, m=4 cm, $v_{átlagos}$=0,4 cm.

13. Pannoniai bevonatos kerámia peremtöredéke (8. tábla 4)
Ltsz.: 2014.P18–19.007.4.
Leírás: Tál peremtöredéke. Anyaga vörösessárgára égetett, homokot és apró kavicsszemcséket tartalmaz. Külső és belső oldalát vörös bevonat fedi. Külső oldalán a perem alatt hornyolat és bepecsételt minta díszíti.
Méretek: $á_{perem}$=18 cm, m=3,5 cm, $v_{átlagos}$=0,6 cm.

14. Pannoniai bevonatos kerámia oldaltöredéke (8. tábla 5)
Ltsz.: 2014.P18–19.056.218.
Leírás: Oldaltöredék bepecsételet díszítéssel. Anyaga vörösessárgára égetett, külső oldalán kopott narancssárga bevonat fedi.
Méretek: m=2 cm, sz=2,5 cm, $v_{átlagos}$=0,6 cm.

15. Pannoniai bevonatos kerámia aljtöredéke (8. tábla 6)
Ltsz.: 2014.O16–17.094.214.
Leírás: Aljtöredék. Belső oldalán bepecsételt virágmintával díszített. Anyaga vörösessárgára égetett, homokot tartalmaz, két oldalát vörösesbarna bevonat fedi.
Méretek: sz=4 cm, $v_{átlagos}$=0,5 cm.

16. Kézzel formált csésze profiltöredéke (8. tábla 7)
Ltsz.: 2014.P16–17.050.58.
Leírás: Csésze. Anyaga sötétszürkére, foltokban barnára égetett, durva, kavicsot és homokot tartalmaz.
Méretek: $á_{perem}$=15 cm, m=4,5 cm, $á_{alj}$=8 cm, $v_{átlagos}$=0,9 cm.

17. Kézzel formált fazék peremtöredéke (8. tábla 8)
Ltsz.: 2014.P18–19.089.16.
Leírás: Hosszú, ívelten kihajló peremű fazék peremtöredéke. Anyaga sötétszürkére, foltokban vörösesbarnára égetett, homokot és kavicsot tartalmaz. Belső oldala fésűzött, külső oldalán bevájt hullámvonallal és ujjbenyomkodással díszített.
Mértek: $á_{perem}$=20 cm, m=8,6 cm, sz=12,3 cm, $v_{átlagos}$=0,75 cm.

IMPORT KERÁMIA ÉS MÉCSESEK

A 2014-es ásatás során a korábbi évekhez hasonló típusú import kerámiák és mécsesek kerültek elő. Mennyiségüket tekintve is hasonlóságot mutatnak az eddigi évek leletanyagával a fekete bevonatos kerámiák kivételével, ugyanis ezek száma meglepően alacsony volt.

Italiai vékony falú kerámia

Mindössze egy italiai vékony falú kerámia peremtöredék került elő (1). Lekerekített peremű, behúzott hasú kétfülű vagy fül nélküli csésze peremtöredéke. A töredék az edény felső részéhez tartozik, amely általában – mint az jelen esetben is megfigyelhető – díszítetlen, így a díszítés alapján történő további altípusba sorolására nem volt lehetőség. Jó minőségű, vékony falú, redukált égetésű, sötét-

szürke bevonatos. Mind anyagát, mind pedig formáját tekintve jól illeszkedik a Brigetióból eddig ismert észak-italiai vékony falú import edények sorába. A redukált eljárással szürke színűre égetett vékony falú csészék gyártása főként az Appenninektől északra fekvő területen lokalizálható.[50] Feltételezett gyártóműhelyek: Aquileia, Cremona, Ravenna. Emellett feltehetően lehettek műhelyek a mai Svájc legdélebbi kantonjának, Ticinonak a területén és a középnyugat-adriai partvidéken.

Raetiai kerámia

2014-ben összesen 25 raetiai kerámia került napvilágra, amelyek között a bevonatuk és az anyaguk alapján 15 individuumhoz tartozó töredéket sikerült elkülöníteni. Anyagukat és bevonatukat tekintve változatosság jellemző. Megfigyelhetőek vörös, vörösesbarna és sárgásbarnára égetett, jó minőségű, finom anyagú töredékek. A bevonat tekintetében három fő típust lehetett elkülöníteni: sötétbarna, fémesen fényes bevonatos, fényes, sötétbarna bevonatos és ennek az enyhén ezüstösen csillogó változatát, valamint a vörösesbarna, illetve ennek a szintén ezüstösen csillogó változatát. Két edényhez tartozó töredék sorolható a Drexel 1-es típusba.[51] Az egyik egy kihajló, lekerekített peremű, rövid nyakú, körte formájú, hasas pohárformához tartozik, felületét sötétbarna fényes bevonat fedi (3). Pettyekben végződő barbotin patkóval és bekarcolt X motívummal, hornyolással és fogaskarcolt sávokkal díszített. A másik, ebbe a típusba sorolható töredék oldaltöredék, így a pontos formáját nem lehet meghatározni (2). Ezüstösen csillogó, vörösesbarna bevonatos, a profilja az edény alsó részén élesen megtörik. Felületén barbotinból kialakított szálak figyelhetőek meg, amelyek egy rozetta vagy X motívum részét képezhetik.

A Drexel 2b típusba[52] három edényt lehetett besorolni. Megfigyelhetőek egy viszonylag nagyméretű pohárhoz tartozható töredékek, amelyek vörösesbarna színűre, keményre égetett, ezüstösen csillogó, sötétbarna bevonatos töredékek. Felületük váltakozva, több sorban elhelyezett fogaskarcolt sávokkal és barbotinból formált, pettyben végződő patkókkal díszítettek (6). Ebbe a csoportba sorolható egy vékony falú vörösesbarnára égetett, kisebb méretű pohárhoz tartozó oldaltöredék, amelyet barbotin patkó díszít. Felületén fényes vörösesbarna bevonat látható (5). Szintén ide tartozik még egy érdekes oldaltöredék, amely halvány vörösesbarna színűre égetett, felületét pedig fémesen fényes sötétbarna bevonat borítja. Több sorban, horizontális irányban elhelyezkedő barbotin pettyekben végződő barbotin patkók díszítik. Érdekessége ennek a töredéknek, hogy formáját tekintve horpasztott falú poharak, az úgynevezett „*Faltenbecher*ek" csoportjába sorolható, ilyen raetiai kerámiaforma pedig eddig Brigetióból még eddig nem ismert (4).

Legnagyobb mennyiségben a Drexel 3,[53] ezen belül is a „*b*" típusba sorolható edények vannak jelen. A típuson belül megfigyelhetőek a Brigetióban leggyakrabban megjelenő, lekerekített, enyhén kihajló peremű, rövid nyakú, hasasodó testű, elkeskenyedő talpú pohárformák, amelyek testét több sorban, horizontálisan elhelyezett fogaskarcolt sávok díszítik (7–8).

A másik megjelenő, szintén gyakorinak mondható típus a hordó formájú poharak csoportja, amelyeket lekerekített peremű szűk száj, a has felé folyamatosan kiszélesedő test és szűk talp jellemez (10–11).

Fő elterjedési területük Raetia, Noricum és Pannonia. Ismert gyártóműhelyek: Aislingen, Schwabmünchen, Phoebiana,[54] Sorviodorum,[55] Straubing és Westerndorf[56]. A Drexel 1. típus gyártása a 2. század második negyede körül indulhatott meg, a 2. típus az Antoninus-kor végétől, vele párhuzamosan pedig a 3. típus gyártása is folyhatott, amely körülbelül a 3. század közepéig fogható meg.

Fekete bevonatos kerámiák

2014-ben mindössze 31 fekete bevonatos kerámiatöredék vagy más néven „*Schwarzfirniskeramik*" került elő. Ezen belül összesen 20 külön edényhez tartozó individuumot lehetett elkülöníteni, amelyből díszítése alapján egy edény sorolható a „*Spruchbecher*ek" csoportjába. Formájukat tekintve jól illeszkednek az eddigi feltárások során előkerült formaspektrumba; asztali készlethez tartozó ivópoharak. Kivétel nélkül hasas pohárformák meredek, konikus nyakkal, lekerekített, félköríves, megvastagodó peremmel.

Sajnos a legtöbb töredék egyszerű, díszítés nélküli jellegtelen oldaltöredék, amely megnehezítette a típusba sorolásukat.

A formailag azonosítható példányok közül egy edény a Niedebieber 33a (13), egy pedig a Niederbieber 33c (12) típusba sorolható.[57] Jellemzőjük a csengően keményre égetett, vékony, néhány milliméteres falvastagság. Anyagukat tekintve nagyon jó minőségűek, megfigyelhetőek téglavörös, rétegesen vörös-szürke-vörös, foltosan vörös-szür-

[50] *SENA CHIESA 1985, 392; SCHINDLER-KAUDELKA 1975, 175.*
[51] *DREXEL 1911, 80; FISCHER 1990, 56–57.*
[52] *DREXEL 1911, 80; FISCHER 1990, 57.*
[53] *DREXEL 1911, 80–81; FISCHER 1990, 57.*
[54] *WEBER 1982, 185; CZYSZ–SOMMER 1983, 22–23.*
[55] *WALKE 1965, 44.*
[56] *KELLNER 1980, 178.*
[57] *OELMANN 1914, 40–41.*

ke színűre égetett töredékek egyaránt. Bevonatuk jó minőségű, színük változatos: megjelennek a fémesen fényes szürkésfeketére, fényes feketére, fényes barnásfekete bevonatosak is egyaránt.

A fehér barbotinnal díszített úgynevezett „*Sprucbecher*ek" csoportjába meglepően kevés, mindössze egy edény töredékei sorolhatóak. Az edény esetében a pontos formát nem lehet meghatározni a töredékessége miatt, valószínűleg a Künzl *Gruppe II*-be sorolható.[58] A típus gyártása Kr. u. 240-ben indulhatott és a 260-265-ös évekig tarthatott.[59] Anyaguk alapján a Pannoniában, illetve Noricumban megjelenő edények nagy része a trieri műhely terméke lehet.[60]

Ritkaságnak számítanak egy hasas pohár töredékei (15), amelyek szürke színűre, keményre égetettek, finom anyagúak. Az edény felületét barbotinból formált állatalakok díszítik, amely edénytípus az úgynevezett *'hunt-cups'*, azaz a vadászjelenettel díszített edények csoportjába, az R. Symonds-féle kelet-galliai gyártmányú Symonds *Group 27*-be sorolható.[61] Az edény felületén feltehetően egy futó patás állat, talán egy őz vagy szarvas lábai láthatóak, amelyet az analógiák alapján egy kutya vagy vadász üldöz.

Típusát tekintve hasonló edény töredékei[62] kerültek elő a 2012-es és 2013-as ásatás során,[63] azzal a különbséggel, hogy azokban az esetben az edény felületét barbotinból formált növényi ornamentummal díszítették, nem pedig figurálissal.

Összesen 25 „*Schwarzfirnis*" utánzathoz sorolható töredéket lehetett elkülöníteni, amelyek anyaguk alapján hat különböző individuumhoz sorolhatóak. Formájukat tekintve Niederbieber 33c típusba tartozhatnak. Az import példányoktól jól elkülöníthetőek gyengébb minőségű anyaguk és bevonatuk alapján. Közös jellemzőjük, hogy redukált égetésűek, halványszürkére égetett anyagúak. Külső-belső oldalukon gyenge minőségű, matt vagy enyhén fényes szürke, szürkésfekete bevonattal rendelkeznek. Anyaguk kevésbé finom, falvastagságuk nagyobb.

Mécsesek

Összesen 31 darab mécses, illetve ahhoz tartozó töredék került elő, amelyből 30 a firmamécsesek közé sorolható. Főként oldal- és válltöredékek dominálnak. Anyaguk minden esetben oxidált égetésű, vörös, vörösesbarna, illetve nyers színű. Megfigyelhetőek finom anyagú, keményre égetett töredékek, valamint porózusabb, gyengébb minőségű töredékek egyaránt. Bevonatuk vörös vagy vörösesbarna színű, esetleg bevonat nélküliek. Négy esetben lehetett bélyeget megfigyelni: két *FORTIS* bélyeg (19, 21) és két *CRESCES* bélyeg (20, 22). A forma meghatározására alkalmas töredékek esetében megállapítható, hogy nyitott orrcsatornájú Loeschcke X=Iványi XVII típusba sorolhatóak.[64]

Egy mécsesfogótöredék került még elő a feltárás során, amelynek pontos formai meghatározása nem volt lehetséges (23).

Összegzésként elmondható, hogy a 2014-es ásatás során előkerült import kerámia és mécsestípusok a korábbi évekhez képest hasonló mennyiségben oszlanak meg, a jellegzetes formák és típusok is jól beleillenek az eddigi feltárások során megfigyelhető kerámiaspektrumba. Az egyetlen különlegesnek mondható lelet a vadászjelenetet ábrázoló, barbotinból formált, állatalakokkal díszített edény töredékei (15), amelynek párhuzama eddig nem ismert Brigetióból.

KATALÓGUS

Italiai vékony falú kerámia

1. Italiai vékony falú csésze peremtöredéke (9. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.023.36.
Leírás: Vékony falú, behúzott hasú csésze peremtöredéke. Halványszürkére, keményre égetett, külső-belső oldalát sötétszürke, kopottas bevonat fedi. Finom anyagú, jó minőségű. Pereme lekerekített, elkeskenyedő, a perem alatt horizontális irányú vájat fut.
Méretek: $á_{perem}$=7 cm, v=0,2 cm.

Raetiai kerámia

2. Raetiai pohár oldaltöredéke (9. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.024.86.
Leírás: Drexel 1-es típusú pohár oldaltöredéke. Vörösesbarna színűre, keményre égetett. Külső-belső oldalán ezüstösen fényes, vörösesbarna bevonatos. Felületét barbotinból formált szálakból kialakított rozetta vagy X motívum díszíti.
Méretek: $á_{has}$=kb. 9 cm, v=0,3 cm.

[58] *KÜNZL 1997, 53–55.*
[59] *HARSÁNYI 2013, 54.*
[60] *HARSÁNYI 2013, 2.*
[61] *SYMONDS 1992, Group 27, nos. 412–420, Fig. 20.*
[62] *SYMONDS 1992, Group 21, nos. 344–450, Fig. 16.*
[63] *BARTUS–BORHY et al. 2014, 15. tábla, 10; BARTUS–BORHY et al. 2015, 32, 20. tábla 9.*
[64] *IVÁNYI 1935, 16–19; LOESCHCKE 1919, 255–257.*

3. Raetiai pohár töredékei (9. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.071.35, 2014.N18–19.071.39–41.
Leírás: Drexel 1-es típusú, körte formájú, kihajló peremű pohár töredékei. Halvány barnássárga színűre égetett, kissé porózus anyagú. Pereme kihajló, lekerekített. Külső-belső oldalát világos- és sötétbarna foltos bevonat borítja. Fogazással, barbotinból formált patkóval és X formájú bekarcolással díszített.
Méretek: $á_{talp}$=kb. 5–6 cm, $á_{perem}$=kb. 7,5–8 cm, v=0,3–4 cm.

4. Raetiai pohár oldaltöredéke (9. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.094.340.
Leírás: Drexel 2b típusú, *„Faltenbecher"* formájú pohár oldaltöredéke. Halványbarna színűre, keményre égetett, külső oldalát ezüstösen fényes grafitszürke bevonat, belső oldalán vörösesbarna, fényes bevonat fedi. Felületét legalább két sor horizontális irányú barbotinból formált patkósor díszíti. Az edény fala horpasztott.
Méretek: $á_{has}$=kb. 10,5 cm, v=0,2–3 cm.

5. Raetiai pohár oldaltöredéke (9. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2014. N18–19.023.150.
Leírás: Drexel 2b típusú pohár oldaltöredéke. Vörös színűre, keményre égetett. Finom anyagú, vékony falú. Külső oldalát ezüstösen csillogó, vörösesbarna bevonat, belső oldalát matt vörös bevonat fedi. Felületét barbotinból formált patkó díszíti.
Méretek: $á_{has}$=kb. 9 cm, v=0,19 cm.

6. Raetiai pohár oldaltöredéke (9. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.090.39, 2014.N18–19.011.19, 2014.O16–17.041.194–195.
Leírás: Drexel 2b típusú, nagy méretű pohár alj- és oldaltöredékei. Halványbarna színűre égetett. Belső oldalát vörösesbarna, külső oldalát fényes sötétbarna, helyenként ezüstösen csillogó bevonat fedi. Felülete horizontális irányú, váltakozva elhelyezett fogaskarcolt sávokkal és barbotinból formált patkósorral díszített.
Méretek: $á_{talp}$=4 cm, m=kb. 12 cm, $á_{has}$=kb. 14 cm, v=0,4 cm.

7. Raetiai pohár perem- és oldaltöredéke (9. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.050.44, 2014.O16–17.042.99, 2014.O16–17.041.550.
Leírás: Drexel 3b típusú, rövid nyakú, kihajló peremű, hasas pohár perem- és oldaltöredékei. Vörösesbarna színűre égetett, kemény, jó minőségű. Külső-belső oldalát ezüstösen fényes vörösesbarna bevonat fedi. Felülete keskeny, horizontális irányú fogaskarcolt sávokkal díszített.
Méretek: $á_{perem}$=kb. 10 cm, $á_{has}$=kb. 12 cm, m=kb. 10 cm, v=0,2–3 cm.

8. Raetiai pohár perem- és oldaltöredéke (9. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.024.15, 2014.O18–19.087.700.
Leírás: Drexel 3b típusú, vékony falú, rövid nyakú, kihajló peremű, hasas pohár perem- és oldaltöredékei. Az edény vörösesbarna színűre, keményre égetett. Külső-belső oldalát jó minőségű, vörösesbarna bevonat borítja. Felülete keskeny, horizontális irányú fogaskarcolt sávokkal díszített.
Méretek: $á_{perem}$=kb. 10 cm, $á_{has}$=kb. 12 cm, m=kb. 6 cm, v=0,2 cm.

9. Raetiai pohár oldaltöredékei (9. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.094.404, 2014.P16–17.051.188, 2014.O18–19.087.965, 2014.O18–19.087.1110.
Leírás: Drexel 3b típusú hasas pohár oldaltöredékei. Vörösesbarna színűre, keményre égetett, külső oldalát helyenként ezüstösen csillogó lilásbarna, belső oldalát vörösesbarna bevonat borítja. Felületét keskeny, horizontális irányú fogaskarcoltott sávok díszítik.
Méretek: $á_{has}$=kb. 13 cm, m=kb. 10 cm, v=0,3–4 cm.

10. Raetiai pohár peremtöredéke (9. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.010.73.
Leírás: Drexel 3b típusú, hordó formájú pohár peremtöredéke. Halványbarna színűre égetett, finom anyagú, jó minőségű. Külső oldalát fémesen fényes, ezüstösen csillogó sötétbarna, belső oldalát vörösesbarna, fémesen fényes bevonat fedi. Felülete egy sor vastag fogaskarcolt sávval díszített.
Méretek: $á_{perem}$=7 cm, v=0,4 cm.

11. Raetiai pohár peremtöredéke (9. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2014. O16–17.094.405.
Leírás: Drexel 3b típusú, hordó formájú pohár peremtöredéke. Halványbarna színűre égetett, finom anyagú, jó minőségű. Külső oldalát fémesen fényes, ezüstösen csillogó sötétbarna, belső oldalát vörösesbarna fémesen fényes bevonat fedi. Felülete egy sor vastag fogaskarcolt sávval díszített.
Méretek: $á_{perem}$=7 cm, v=0,4 cm.

Fekete bevonatos kerámia

12. „Schwarzfirniskeramik" perem- és oldaltöredékei (10. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.400, 2014.P18–19.058.318, 2014.O18–19.087.330, 2014.O18–19.087.963, 2014.O18–19.087.324.
Leírás: Niederbieber 33c típusú pohár töredékei. Téglavörös színűre, keményre égetett, jó minőségű, finom anyagú. Külső-belső oldalát fényes sötétbarna bevonat borítja. A hasrészt hosszanti irányú, kes-

keny horpasztások tagolják, felső és alsó részét pedig fogaskarcolt sávok szegélyezik.
Méretek: $á_{perem}$=kb. 6 cm, $á_{has}$=kb.9 cm, v=0,2–0,3 cm.

13. „Schwarzfirniskeramik" perem- és oldaltöredékei (10. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.379, 2014.O18–19.075.159, 2014.O18–19.087.907.
Leírás: Niederbieber 33a típusú, széles szájú, nagy méretű, rövid nyakú edény perem- és oldaltöredékei. Téglavörös színűre, csengően keményre égetett. Külső-belső oldalát sötétbarna fényes bevonat borítja. A váll alatt a hasrészt négy sor, egymás alatt horizontálisan futó, keskeny fogaskarcolt sáv díszíti.
Méretek: $á_{perem}$=kb. 12 cm, $á_{has}$=kb. 16 cm, v=0,2 cm.

14. „Spruchbecher" töredékek (10. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.058.233, 2014.N18–19.011.22.
Leírás: Fehér barbotinnal díszített, foltosan vörösesszürke színűre, keményre égetett oldaltöredékek. A vállon keskeny fogaskarcolt sáv, felette fehér barbotinból formált hullámvonaldísz (Künzl D.5) látható. A hason barbotin dísz részlete figyelhető meg, azonban a pontos díszítőmotívum a töredékesség miatt nem állapítható meg. A has alsó részét keskeny, horizontális irányú fogaskarcolt szalag zárja.
Méretek: $á_{has}$=kb. 12 cm, v=0,2 cm.

15. „Schwarzfirniskeramik" oldaltöredékek (10. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.051.184, 2014.P16–17.010.59–60, 2014.O16–17.094.176, 2014.O18–19.075.190.
Leírás: Úgynevezett *„hunt–cup"* oldaltöredékek. Halványszürkére égetett, külső-belső oldalán fényes szürke bevonatos, hasas pohár oldaltöredékei. Az edény jó minőségű, keményre égetett, nagyon finom anyagú. A felülete fogaskarcolt sávokkal és barbotinból formált állatalakkal és növényi indákkal díszített. Talán valamilyen patás állat (őz vagy szarvas) menekülését ábrázolja.
Méretek: $á_{has}$=kb. 15 cm, v=0,2–0,35 cm.

16. „Schwarzfirniskeramik" utánzat perem- és oldaltöredékei (10. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.322, 2014.O18–19.087.792.
Leírás: Halványszürkére égetett, fekete bevonatos kerámiautánzat perem- és oldaltöredékei. Külső és belső felületét fényes, sötétszürke bevonat fedi. A has kör alakú horpasztásokkal tagolt. Niederbieber 33c formájú.
Méretek: $á_{perem}$=6 cm, $á_{has}$=kb. 9,5 cm, v=0,3–0,5 cm.

17. „Schwarzfirniskeramik" utánzat oldaltöredékei (10. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.042.155, 2014.O16–17.063.163.
Leírás: Halványszürkére égetett, fekete bevonatos kerámiautánzat perem- és oldaltöredékei. Külső és belső felületét fényes, szürke bevonat fedi. A has kör alakú horpasztásokkal tagolt. Niederbieber 33c formájú.
Méretek: $á_{has}$=kb. 10,5 cm, v=0,3 cm.

18. „Schwarzfirniskeramik" utánzat oldaltöredékei (10. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.063.158–161, 2014.O16–17.063.164–170, 2014.O18–19.012.331, 2014.O16–17.082.90, 2014.O16–17.041.553, 2014.O18–19.047.401, 2014.O16–17.042.131–132.
Leírás: Szürkére, keményre égetett, nagy méretű, fekete bevonatos kerámiautánzat perem- és oldaltöredékei. Külső felületét fényes, sötétszürke, belső felületét fényes szürkészöld bevonat fedi. A has hosszanti alakú horpasztásokkal tagolt, a két szélén pedig két-két sáv keskeny, horizontális irányú fogaskarcolt sávokkal díszített. Niederbieber 33c formájú.
Méretek: $á_{perem}$=kb. 6 cm, $á_{has}$=kb. 17 cm, v=0,3 cm.

Mécses

19. Firmamécses (11. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.25.
Leírás: Nyers színűre égetett, narancssárgás, vöröses bevonatú firmamécses, vállán két bütyökkel. *Discus*a hiányzik, orrának legvége letörött. Alján kettős koncentrikus körben *FORTIS* bélyeg.
Méretek: h=8,3 cm, sz=6,1 cm, m=kb. 2,5 cm.

20. Firmamécses (11. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.090.116.
Leírás: Firmamécses aljtöredéke. Téglavörös színűre égetett, erősen kopott vörösesbarna bevonat maradványával. Alján egyszeres körben *CR[ESCE]/S* bélyeg részletével.
Méretek: h=6,5 cm, sz=3,7 cm, m=2, 5 cm.

21. Firmamécses töredéke (11. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.39.
Leírás: Vörösesbarna színűre égetett, vörösesbarna bevonatos firmamécses aljtöredéke. Az alján kettős koncentrikus körben *FORTIS* bélyeggel.
Méretek: h=6,2 cm, sz=6 cm, m=2, 7 cm.

22. Firmamécses töredéke (11. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.041.3.
Leírás: Téglavörös színűre égetett, vörösesbarna bevonatos firmamécses, orrán másodlagos égés nyo-

maival, vállán három bütyökkel, alján elmosódott *CRESCES* bélyeggel. Orra törött.
Méretek: h=8,8 cm, sz=6,3 cm, m=3,6 cm.

23. Mécsesfogó (11. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2014.016–17.094.11.
Leírás: Nyers színűre égetett, vörösesbarnás színű bevonatos mécsesfogó.
Méretek: h=3,4 cm, sz=2,2 cm.

TERRA SIGILLATA

A 2014. évi, Brigetio polgárvárosában folytatott feltárás *terra sigillata* anyagát 1059 töredék alkotja, amelyek között a fontos műhelykörzetek közül Italia, Közép-Gallia, Rheinzabern, Westerndorf, illetve Pfaffenhofen import edényeinek darabjai találhatóak meg. (2. táblázat) A Brigetióban megfigyelhető tendenciáknak[65] megfelelően a csekély számú italiai *terra sigillaták* a legkorábbi darabok. A 2014-es ásatás anyagából a dél-galliai áruk hiányoznak. A leletanyag legkésőbbi horizontját a pfaffenhofeni *terra sigillaták* jelentik. A feltárt rétegekből legnagyobb számban a késő Antoninus-korban, a markomann háborúk idején alapított,[66] majd egészen a Severus-kor végéig fennálló[67] westerndorfi manufaktúra produktumai kerültek elő.

Az összes *terra sigillata* közül 438 darab reliefdíszes formákhoz köthető, 68 töredék egyéb technikával díszített,[68] 367 töredék valamely díszítetlen forma csoportjába tartozik, illetve 186 darab meghatározhatatlan típusú. (3. táblázat) A leletanyagból 19 töredék névbélyeggel ellátott.

Észak-Italia

A leletanyag legkorábbi darabjai az Észak-Italiából importált *terra sigillaták* (nyolc töredék), amelyek között a Pannoniában leggyakrabban megjelenő edényformák szerepelnek. Brigetio polgárvárosának korábbi feltárásairól készült előzetes jelentések alapján nem meglepő, hogy a többi műhely produktumaihoz viszonyítva meglehetősen csekély az észak-italiai töredékek száma.

A meghatározható típusú italiai *terra sigillaták* mindegyike az A formacsoportba tartozik.[69] Ezek közül az egyik egy Consp. 43 (2), valamint egy bizonytalan besorolású Consp. 39/43 tányér (1) barbotintechnikával felvitt, stilizált növényi ornamentikával díszített peremtöredéke. Mindkét edénytípust a Kr. u. 1. század második felétől egészen a 2. század első feléig gyártották. A Duna menti provinciákban főként a Flavius-korban terjedtek el.[70] Pannoniai importjuk Domitianus és Traianus uralkodása idején indult meg,[71] így Brigetióban is ezzel a keltezéssel számolhatunk.

Közép-Gallia

Közép-Galliában a *terra sigillaták* gyártása már a Kr. u. 1. század elején elkezdődött.[72] Itt a műhelyekben rendkívül jó minőségű, gondosan megtervezett jelenetekkel és sokszínű motívumkinccsel ellátott reliefdíszes edények készültek, amelyek rövid idő alatt igen széles körben elterjedtek a Római Birodalom területén. Ezen vonások nagy tapasztalattal rendelkező, kvalitásos fazekasmesterek munkájának eredményét tükrözik. A feltárás anyagából Közép-Gallia területéhez 139 darab köthető, amelyek közül a meghatározható mesterrel rendelkező 16 töredék mindegyike kivétel nélkül Lezouxból származik. Lezoux területén a *terra sigillata* gyártása Tiberius korában indult meg.[73]

A Közép-Galliából származó 139 töredék közül 45 darab reliefdíszes Drag. 37 típusú tál. Emellett a díszített edények közé sorolható még egy Drag. 35 formájú barbotintechnikával díszített tálka peremtöredéke, amelyen esetünkben nem található díszítőelem. Továbbá az anyagban 73 díszítetlen darab is megtalálható, amelyek elsősorban tányérokhoz, tálkákhoz, valamint poharakhoz tartoztak. Megállapítható, hogy a vizsgált brigetiói anyagban a Közép-Galliában leggyakrabban gyártott díszítetlen formák széles spektruma megfogható. A területről származó *terra sigillatákn*ak csak elenyésző részéről (18 töredék) nem határozható meg a forma. Ez nagyrészt a töredékek jellegtelenségéből, illetve kis méretéből adódik. A közép-galliai edények közül egy Drag. 37 formájú reliefdíszes tál (11), illetve egy Drag. 33 típusú pohár (176) töredékén névbélyeg alapján azonosítható a készítő. Az Antoninus-korban dolgozó fazekasok edényei között az egészen korai darabok a Traianus–Hadrianus kortól kezdődően megtalálhatóak a leletanyagban.

---

[65] *BARTUS–BORHY et al. 2013, 35–57.*
[66] *KELLNER 1973, 20–21; PONS AENI 1976, 78.*
[67] *GABLER 1983, 354–355.*
[68] *Barbotintechnikával díszített és vésett üveget utánzó töredékek együttvéve.*
[69] *CONSPECTUS 2002, 50.*
[70] *CONSPECTUS 2002, 120, 128.*
[71] *GABLER 2012, 410–411.*
[72] *BÉMONT–JACOB 1986, 123.*
[73] *BÉMONT–JACOB 1986, 139.*

Rheinzabern

A Germania Superior területén található, mai Rheinzabern településhez tartozó műhely megalapítását Ianu(arius) I mesterhez köti a kutatás.[74] Ő közvetlenül Heiligenbergből került át pecsétlőkészletével együtt a Rajna mentére.[75] A brigetiói leletanyagban két töredék biztosan (25, 31), másik két darab pedig bizonytalanul (27, 55) köthető ehhez a korai mesterhez. Az új manufaktúrában a *terra sigillata* gyártás valamivel a Kr. u. 2. század közepe körül indult meg.[76] Jó minőségű, változatos motívumokkal ellátott edényei fokozatosan kiszorították a galliai árut a Rajnától keletre eső területeken, így gyorsan elterjedtek Pannoniában is. Amennyire bizonyosnak tűnik az alapítás ideje, úgy a műhely felhagyásának dátuma ennél jóval több problémát vet fel. A kutatás a Germania területén folytatott újabb feltárások eredményeinek tükrében ezt kitolta egészen Kr. u. 270-ig.[77]

A leletanyagban 374 darab rheinzaberni töredék található. Ezzel a manufaktúra a 2014. évi ásatás tekintetében Westerndorf műhelyét követően a második helyre szorult vissza. Ennek oka a feltárt késői rétegek kronológiájában keresendő. Az összes Rheinzabernből származó áru között 183 díszített, 142 díszítetlen, illetve 49 meghatározhatatlan töredék van. A reliefdíszes formák közül a műhely produkciójára kevésbé jellemző Drag. 30 tálból két darab, míg a gyakori Drag. 37 tálból 125 töredék került elő. Emellett magas a korszakban népszerű Drag. 54 palackok (*olla*) száma (45 töredék), amelyeknek barbotinnal elkészített, valamint a vésett üvegedényeket utánzó elemekkel díszített darabjai egyaránt fellelhetőek az anyagban. Előbbi technika alkalmazásával madárral, illetve növényi ornamentikával, utóbbival főként fenyőágmintával ellátott edénytöredékeket találunk. A barbotinnal díszített peremű Drag. 43 *mortariumok* közé 11 darab sorolható, valamint három töredék nem határozható meg egyértelműen, ezáltal esetleg Drag. 45 típusúak is lehetnek. A Drag. 43 töredékeken gazdag növényi ornamentika látható. Ami a rheinzaberni díszítetlen formákat illeti, a műhely által gyártott *terra sigillaták* általános típusai jelennek meg, amelyek között poharak, tányérok, dörzstálak és tálcák egyaránt fellelhetőek. Névbélyeg tíz töredéken látható, amelyek közül öt darab Drag. 37 típusú tálon (23, 60, 62, 68, 69), négy Drag. 32 tányéron (177–180), valamint egy Drag. 33 formájú poháron (181) található.

Westerndorf

Westerndorf első *officinája*t Kr. u. 175–180 körül alapította a Rajna vidékéről áttelepült Comitialis, aki Rheinzabernből hozta mintakincsét.[78] Ebből adódik, hogy a két körzet edényei anyagösszetételük és bevonatuk színe mellett motívumaik tekintetében szintén szembetűnően hasonlítanak egymásra. Az alapító Comitialist a nagyobb fazekasok közül Helenius és Onniorix követte. A manufaktúra produkciója Onniorix működésével a Severus-kor végén, Kr. u. 233 körül szűnhetett meg.[79] A kutatás kimutatta, hogy a rheinzaberni és westerndorfi *officinák* egymással párhuzamosan működtek, és a Severus-kori konjunktúra idején a későbbi alapítású műhely egyáltalán nem szorította ki a korábbit a piacról, hanem épp ellenkezőleg: kiegészítették egymást.[80]

A 2014. évi feltárás *terra sigillatái*nak legnagyobb részét a westerndorfi műhely produktumai adják 433 töredékkel. Ezek között 232 reliefdíszes formába sorolható töredék van. A manufaktúrában nagy mennyiségben gyártott Drag. 30 tálból 31, a Drag. 37 tálból 139, míg a bizonytalan Drag. 30/37 típusú tálból 62 darab származik. További 125 töredék díszítetlen poharakból és tányérokból áll. Ezek mellett 76 töredék meghatározhatatlan formájú. A feltárás anyagában a westerndorfi mesterek közül Comitialis, Helenius és Onniorix azonosítható. Comitialis esetében biztosan elkülöníthető az Erotus és Decminus alcsoport, azonban a töredékek további alcsoportokba történő besorolása bizonytalan. A Pannonia többi településén megfigyelhető arányoknak megfelelően Brigetio esetében is Helenius áruja van túlsúlyban.[81] Névbélyeg hat töredéken látható, amelyek közül egy olvashatatlan (125). Ebből két darab Drag. 37 tálon (107, 163), egy bizonytalan formai besorolású Drag. 30/37 tálon (182), egy Drag. 32 tányéron (183), valamint egy Drag. 33 típusú poháron (184) található.

Pfaffenhofen

Pfaffenhofenben a *terra sigillata* gyártása a westerndorfi műhely hanyatlása után, Kr. u. 233 körül indult meg.[82] A manufaktúra létesítésének célja a rheinzaberni áru exportjában a Kr. u. 3. század középső harmadában bekövetkezett csökkenés ellensúlyozása lehetett.[83] A műhely a Rajna menti *officinák* hanyatlásával, valamint a provinciák vásárlóerejének visszaesésekor, a század középső harmadának vége felé, a 259/260-as évek körül érhetett véget.[84]

[74] *MEES 2002, 78; GNADE 2010, 226.*
[75] *BÉMONT–JACOB 1986, 259.*
[76] *BITTNER 1986, 251.*
[77] *GNADE 2010, 242.*
[78] *PONS AENI 1976, 78; GABLER 1983, 354–355.*
[79] *GABLER–KELLNER 1993, 269.*
[80] *PONS AENI 1976, 79; GABLER 2012, 436–437.*
[81] *GABLER 2012, 437.*
[82] *PONS AENI 1976, 79.*
[83] *GABLER 2012, 438.*
[84] *PONS AENI 1976, 79.*

Pfaffenhofen kései műhelyének Brigetióban fellelt produktumai igen csekély számúak,[85] mindössze kilenc töredékkel képviseltetik magukat a leletanyagban. Ezek között nyolc darab Drag. 37 tál található, amelyek közül öt a Dicanus-körhöz kapcsolható. Ezen kívül egy Drag. 32 formájú tányér töredéke származik ebből a műhelyből. Névbélyeg mindössze ez utóbbin (185) látható.

Összességében elmondható, hogy a 2014. évi feltárás során előkerült *terra sigillaták* megfelelnek a Pannonia és ezen belül Brigetio területén megfigyelhető általános tendenciáknak. Az öt nagy műhelyből származó produktumok részesedésének aránya a kerámiaanyagban, illetve az edények típusainak széles spektruma a korábbi idények során szintén hasonló képet mutattak. Egyedüli eltérésként a westerndorfi *terra sigillaták* magasabb aránya említhető, de ezek magasabb száma elenyésző.

KATALÓGUS

Észak-Italia

1. Consp. 39/43 formájú tányér peremtöredéke (12. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.30.
Leírás: A töredéken barbotintechnikával felvitt, stilizált liliom részlete látható.
Méretek: sz=2,5 cm, m=1,5 cm, v=0,4 cm, á=nem szerkeszthető ki.
Észak-Italia.
Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–2. század első fele.

2. Consp. 43 formájú tányér peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.027.3.
Leírás: A töredéken barbotintechnikával felvitt, stilizált liliom részlete látható.
Méretek: sz=2,5 cm, m=1,7 cm, v=0,5 cm, á=nem szerkeszthető ki.
Észak-Italia.
Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–2. század első fele.

Közép-Gallia

Reliefdíszes töredékek
3. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.LM16–17.015.132.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (ROGERS 1974, B105) részlete látható, amelyet alul horizontális gyöngysor (ROGERS 1974, A13) részlete zár le. A képmezőben azonosíthatatlan díszítőelem részlete található.
Méretek: sz=2,3 cm, m=3,2 cm, v=0,6 cm.
Lezoux, Aunus.
Keltezés: Kr. u. 140–170.

4. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.LM16–17.015.135.
Leírás: A töredék felső részén tojásfüzér (feltehetően ROGERS 1974, B233) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal (ROGERS 1974, A22) részlete zár le. A képmezőben egy vertikális *metopé*osztó gyöngysor (ROGERS 1974, A2) részlete található.
Méretek: sz=2 cm, m=1,7 cm.
Lezoux, Pugnus.
Keltezés: Kr. u. 150–195.

5. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.023.47.
Leírás: A töredék bal oldalán egy vertikális *metopé*osztó gyöngysor (ROGERS 1974, A12 vagy A35) részlete látható. Tőle jobbra egy átlósan elhelyezett *astragalos* (ROGERS 1974, R61) részlete található. Mindezektől jobbra egy meghatározhatatlan típusú, kettős ívű medaillon részletében egy azonosíthatatlan díszítőelem részlete van.
Méretek: sz=2,6 cm, m=2,3 cm, v=0,4 cm.
Lezoux, Laxtucissa, Paternus II.
Keltezés: Kr. u. 145–190.

6. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (12. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.024.27.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (ROGERS 1974, B223) részlete látható, amelyet alul horizontális gyöngysor (ROGERS 1974, A3) részlete zár le. A képmezőben egy kis méretű karika részlete található.
Méretek: sz=1,7 cm, m=2,6 cm, v=0,6 cm.
Lezoux, Cinnamus.
Keltezés: Kr. u. 140–175.

7. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.N18-19.070.5.
Leírás: A töredék felső részén egy jobbra ugró oroszlán (OSWALD 1964, 1388) sörényes fejének, mellső lábainak, illetve testének részlete látható. Ez alatt egymást keresztező vertikális és horizontális vonal (ROGERS 1974, A22) részlete található, amelyek találkozási pontján egy kis méretű gömb van.
Méretek: sz=5,2 cm, m=5,2 cm, v=0,7 cm.
Lezoux, Butrio.
Keltezés: Kr. u. 120–145.

[85] *GABLER 2012, 438.*

8. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.071.17.
Leírás: A töredék felső részén tojásfüzér (feltehetően ROGERS 1974, B85) részlete látható, amelyet alul horizontális gyöngysor (ROGERS 1974, A1) zár le. A képmező bal oldalán egy levél (ROGERS 1974, J170) található. Alatta egy balra lépő *hippocampus* (OSWALD 1964, 41) farkának részlete látható. Ez alatt egy újabb levél (ROGERS 1974, J170) található, amely alatt egy jobbra lépő *hippocampus* (OSWALD 1964, 48) részlete látható. Alatta három darab levél (ROGERS 1974, J170) található. Mindezektől jobbra, a képmező felső részén egymás mellett két darab levél (ROGERS 1974, J170) látható. Ezektől jobbra egy jobbra lépő, jobbjában kardot tartó *ichtyocentaur* (OSWALD 1964, 26) részlete található. Tőle jobbra egy újabb levél (ROGERS 1974, J170) részlete látható. Az *ichtyocentaur* alatt egy újabb balra lépő *hippocampus* (OSWALD 1964, 41) fejének részlete található. A képmezőt alul horizontális gyöngysor (ROGERS 1974, A1) zárja le.
Méretek: sz=7,9 cm, m=7,5 cm, v=0,5 cm.
Lezoux, Birrantus.
Keltezés: Kr. u. 110–140.

9. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.041.112.
Leírás: A töredék bal oldalán egy kettős ívű medaillon részletében egy tagolt ívű medaillon (ROGERS 1974, E17) részlete látható. Ebben egy balra néző delfin (OSWALD 1964, 2401) részlete található. Mindezektől jobbra azonosíthatatlan díszítőelem részlete látható.
Méretek: sz=3,7 cm, m=4,3 cm, v=0,5 cm.
Lezoux, Cinnamus.
Keltezés: Kr. u. 140–175.

10. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (12. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.57.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (ROGERS 1974, B223) részlete látható, amelyet alul horizontális gyöngysor (Rogers1974, A2) részlete zár le. A képmezőben egy levél (ROGERS 1974, J45) részlete található.
Méretek: sz=3,5 cm, m=3,1 cm, v=0,7 cm.
Lezoux, Cinnamus.
Keltezés: Kr. u. 140–175.

11. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke (12. tábla 4, 15. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.075.11.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (ROGERS 1974, B106) részlete látható, amelyet alul horizontális gyöngysor (ROGERS 1974, A2) részlete zár le. A képmező felső részén egy töredékes *[...]BVCI* bélyeg található. Ez alatt feltehetően egy meghatározhatatlan típusú, Amor fejének és szárnyának részlete látható.
Méretek: sz=4,3 cm, m=4,8 cm, v=0,7 cm.
Lezoux, Albucius.
Keltezés: Kr. u. 145–180.

12. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.075.31.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (ROGERS 1974, B223) részlete látható, amelyet alul horizontális gyöngysor (ROGERS 1974, A2) részlete zár le. A képmezőben egy levél (ROGERS 1974, J45) részlete található. Ettől jobbra egy jobbra néző madár (OSWALD 1964, 2239) látható. Mindezektől jobbra egy meghatározhatatlan típusú medaillon részlete található.
Méretek: sz=6,2 cm, m=4,9 cm.
Lezoux, Cinnamus.
Keltezés: Kr. u. 140–175.

13. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.55.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (ROGERS 1974, B106) részlete látható, amelyet alul horizontális gyöngysor (ROGERS 1974, A40) részlete zár le. A képmező bal oldalán azonosíthatatlan díszítőelem részlete található. Ettől jobbra *metopé*osztó elemként egy *astragalos*ra (feltehetően ROGERS 1974, R60) felfüggesztett vertikális gyöngysor (ROGERS 1974, A10) részlete látható. Ugyanerre az *astragalos*ra egy felfelé nyitott félkörív részletét függesztették fel. Ebben egy balra néző delfin (OSWALD 1964, 2393) található.
Méretek: sz=8,1 cm, m=4,2 cm, v=0,8 cm.
Lezoux, Paternus II.
Keltezés: Kr. u. 160–180/190.

14. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.052.64.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (ROGERS 1974, B233) részlete látható, amelyet alul horizontális gyöngysor (ROGERS 1974, A2) részlete zár le.
Méretek: sz=3,4 cm, m=4,7 cm, v=0,7 cm.
Lezoux, Pugnus.
Keltezés: Kr. u. 150–195.

15. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P18-19.058.12.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (ROGERS 1974, B264) részlete látható, amelyet alul horizontális hullámvonal (ROGERS 1974, A26) részlete zár le.
Méretek: sz=4,3 cm, m=4,3 cm, v=0,6 cm, á=nem szerkeszthető ki.
Lezoux, Cettus.
Keltezés: kora Antoninus-kor.

16. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.058.29.
Leírás: A töredék felső részén meghatározhatatlan típusú tojásfüzér részlete látható, amelyet alul hori-

zontális gyöngysor (ROGERS 1974, A1) zár le. A képmező bal oldalán feltehetően egy jobbra néző, meghatározhatatlan típusú *hippocampus* fejének és egyik lábának részlete található. Tőle jobbra egy levél (ROGERS 1974, J170) látható. Ezektől jobbra egy jobbra lépő, jobbjában kardot tartó *ichtyocentaur* (OSWALD 1964, 26) testének részlete található. Tőle jobbra egy balra lépő *hippocampus* (OSWALD 1964, 41) mellső lábainak és testének részlete látható. Mindezek alatt a töredék bal oldalán feltehetően egy *hippocampus* farkának részlete található. Tőle jobbra egymás alatt két darab levél (ROGERS 1974, J170) látható. Ezektől jobbra egy újabb balra lépő *hippocampus* (OSWALD 1964, 41) mellső lábainak és fejének részlete található. Felette egy újabb levél (ROGERS 1974, J170) látható. Mindezektől jobbra feltehetően egy *hippocampus* farkának részlete található. A töredék alsó részén egy újabb horizontális gyöngysor (ROGERS 1974, A1) részlete látható.
Méretek: sz=8,1 cm, m=5,1 cm, v=0,7 cm.
Lezoux, Birrantus.
Keltezés: Kr. u. 110–140.

17. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.058.32.
Leírás: A töredék felső részén horizontális gyöngysor (ROGERS 1974, A2) részlete látható. A képmező bal oldalán feltehetően egy párnamotívum (ROGERS 1974, U1) részlete található. Ettől jobbra egy kettős ívű medaillon részletének bal oldalán feltehetően egy Pán (OSWALD 1964, 709C), jobb oldalán egy jobbra lépő, féloszlop mellett álló Venus (OSWALD 1964, 322) részlete látható.
Méretek: sz=5,6 cm, m=6,1 cm, v=0,6 cm.
Lezoux, Austrus, Cinnamus.
Keltezés: Kr. u. 125–175.

18. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.090.35.
Leírás: A töredék felső részén tojásfüzér (ROGERS 1974, B105) részlete látható, amelyet alul horizontális gyöngysor (ROGERS 1974, A13) részlete zár le.
Méretek: sz=2,5 cm, m=2,2 cm, v=0,5 cm.
Lezoux, Aunus.
Keltezés: Kr. u. 140–170.

Egyéb díszített töredék

19. Drag. 35 formájú tálka díszített peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.160.
Leírás: A kihajló perem külső felületén barbotintechnikával készült levelek részletei találhatóak.
Méretek: h=3,1 cm, sz=2,1 cm, m=1 cm, v=0,4 cm, á=nem szerkeszthető ki.
Közép-Gallia.
Keltezés: Kr. u. 2. század első fele.

Rheinzabern

Reliefdíszes töredékek
20. Drag. 30 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.041.97–164.
Leírás: A töredék bal oldalán egy tagolt ívű medaillon (RICKEN–FISCHER 1963, K 48) részletében egy gyümölcsöstálat tartó Amor (RICKEN–FISCHER 1963, M 115) bal karjának, egyik szárnyának, illetve lábainak részlete látható. Ez alatt egy jobbra futó kutya (RICKEN–FISCHER 1963, T 147) részlete található. Mindezektől jobbra *metopé*osztó elemként egymás alatt két darab vertikálisan elhelyezett, nagy méretű, S alakú kampó (RICKEN–FISCHER 1963, O 158) részlete látható. Tőlük jobbra *metopé*osztó elemként egy vertikális gyöngysor (RICKEN–FISCHER 1963, O 258) részlete található.
Méretek: sz=5,7 cm, m=6,7 cm, v=0,7 cm.
Rheinzabern, Comitialis II.
Keltezés: késő Antoninus-kor.

21. Drag. 30 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.041.155.
Leírás: A töredék bal oldalán *metopé*osztó elemként egymás alatt három darab vertikálisan elhelyezett nagyméretű, S alakú kampó (RICKEN–FISCHER 1963, O 158) részlete látható. Ezektől jobbra egy tagolt ívű medaillon (RICKEN–FISCHER 1963, K 48) részletében egy gyümölcsöstálat tartó Amor (RICKEN–FISCHER 1963, M 115) lábainak és testének részlete látható.
Méretek: sz=4,3 cm, m=4,2 cm, v=0,6 cm.
Rheinzabern, Comitialis II.
Keltezés: késő Antoninus-kor.

22. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (13. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.023.21.
Leírás: A töredék bal oldalán egy balra lépő, fejét hátra fordító thrák (RICKEN–FISCHER 1963, M 219) látható. Tőle jobbra egy meghatározhatatlan típusú, lefelé nyitott, bordázott félkörív részlete található. Mindezektől jobbra egy felső részével az edény alja felé elhelyezett kettőslevél (RICKEN–FISCHER 1963, P 150) részlete látható. Ez alatt egy hegyével lefelé állított, közepén barázdált hegyes levél (RICKEN–FISCHER 1963, P 26) részlete van.
Méretek: sz=7,5 cm, m=4,2 cm, v=0,7 cm.
Rheinzabern, Cobnertus II, Lupus.
Keltezés: Kr. u. 160–Severus-kor.

23. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.023.40.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 25) részlete látható. A képmező bal oldalán egy kettős ívű medaillon (RICKEN–FISCHER 1963, K 20) részletében egy fekvő, balra néző

szarvastehén (RICKEN–FISCHER 1963, T 109a) részlete található. Alatta, a medaillon alsó harmadában Respectus sekély, nehezen olvasható bélyegének részlete látható. Ezektől jobbra a képmező felső részén egy balra néző, csipegető madár (RICKEN–FISCHER 1963, T 250) van. Tőle jobbra egy nagyméretű fa (RICKEN–FISCHER 1963, P 10) található. Mindezektől jobbra, a képmező felső részén egy újabb, balra néző, csipegető madár (RICKEN–FISCHER 1963, T 250) látható. Ettől jobbra egy újabb kettős ívű medaillon (RICKEN–FISCHER 1963, K 20) felső részében egy balra lépő kutya (RICKEN–FISCHER 1963, T 138a) lábainak részlete, illetve ez alatt egy balra futó kutya (RICKEN–FISCHER 1963, T 140) található. Tőlük jobbra, a képmező felső részén egy újabb, balra néző, csipegető madár (RICKEN–FISCHER 1963, T 250) látható. Mindezektől jobbra egy újabb, nagy méretű fa (RICKEN–FISCHER 1963, P 10) van. Ettől jobbra, a képmező felső részén egy újabb, balra néző, csipegető madár (RICKEN–FISCHER 1963, T 250) látható. Tőle jobbra, egy újabb kettős ívű medaillon (RICKEN–FISCHER 1963, K 20) részletének felső részében egy balra lépő kutya (RICKEN–FISCHER 1963, T 138a) lábainak részlete, illetve ez alatt egy balra futó kutya (RICKEN–FISCHER 1963, T 140) található. Mindezektől jobbra egy újabb, nagy méretű fa (RICKEN–FISCHER 1963, P 10) részlete van. A képmezőt alul horizontális sáv zárja le. (Ricken–Thomas 2005, Taf. 112/11.)
Méretek: sz=14,6 cm, m=13,5 cm, v=0,6 cm, á=nem szerkeszthető ki.
Rheinzabern, Respectus.
Keltezés: Kr. u. 180/190–kora Severus-kor.

24. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.023.43.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 2) részlete látható.
Méretek: sz=4,8 cm, m=4,2 cm, v=0,8 cm.
Rheinzabern, Cerialis I, Cerialis V, Cerialis körének díszítése, Arvernicus–Lutaevus, Comitialis I, Comitialis II, Belsus I.
Keltezés: Kr. u. 180–kora Severus-kor.

25. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.023.46.
Leírás: A töredék bal oldalán egy levélkehely (RICKEN–FISCHER 1963, P 112) részlete látható. Tőle jobbra *metopé*osztó elemként egy vertikális, téglalapokból álló kettősléc (RICKEN–FISCHER 1963, O 246) részlete található, amely egy kis méretű, nyolcszirmú korongrozetta (RICKEN–FISCHER 1963, O 72) részletében végződik. Ezektől jobbra, a töredék felső részén egy meghatározhatatlan típusú alak lábának részlete látható, amely alatt egy újabb levélkehely (RICKEN–FISCHER 1963, P 112) részlete van.
Méretek: sz=4,5 cm, m=2,5 cm, v=0,7 cm.
Rheinzabern, Ianu(arius) I.
Keltezés: Antoninus Pius–Marcus Aurelius.

26. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (13. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.024.9.
Leírás: A töredék felső részén egy *tripus* (RICKEN–FISCHER 1963, O 11) részlete található. A képmezőt alul egy alul és felül horizontális sávval ellátott, jobbra irányított kettős levelekből (RICKEN–FISCHER 1963, P 138) álló zárófríz (RICKEN–FISCHER 1963, R 33) részlete zárja le.
Méretek: sz=4,3 cm, m=3,4 cm, v=0,7 cm.
Rheinzabern, Arvernicus–Lutaevus.
Keltezés: Kr. u. 160–2. század vége.

27. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (12. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.024.23.
Leírás: A töredék bal oldalán egy bordázott vertikális *metopé*osztó elem (RICKEN–FISCHER 1963, O 242) részlete látható. Ettől jobbra egymás alatt három levélkehely (RICKEN–FISCHER 1963, P 112) részlete található.
Méretek: sz=4,1 cm, m=4,2 cm, v=0,6 cm.
Rheinzabern, Ianu(arius) I, Ianu(arius) I-hez közel álló áru, Cerialis II.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele.

28. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.024.26.
Leírás: A töredéken egy kettős ívű medaillon (RICKEN–FISCHER 1963, K 20) részlete látható. Ennek felső részében egy balra lépő kutya (RICKEN–FISCHER 1963, T 138a) lábainak részlete, illetve ez alatt egy balra futó kutya (RICKEN–FISCHER 1963, T 140) található. A képmezőt alul horizontális sáv zárja le.
Méretek: sz=5,7 cm, m=5,4 cm, v=0,7 cm.
Rheinzabern, Respectus.
Keltezés: Kr. u. 180/190–kora Severus-kor.

29. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (12. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.024.29.
Leírás: A töredék bal oldalán egy hétsugarú csillagrozetta (RICKEN–FISCHER 1963, O 51) látható. Tőle jobbra *metopé*osztó elemként egy vertikális, téglalapokból álló kettősléc (RICKEN–FISCHER 1963, O 246) részlete található, amely egy kis méretű, nyolcszirmú korongrozetta (RICKEN–FISCHER 1963, O 72) részletében végződik. Ezektől jobbra egy azonosíthatatlan díszítőelem részlete látható.
Méretek: sz=2,9 cm, m=1,8 cm, v=0,6 cm.
Rheinzabern, Ianu(arius) II.
Keltezés: Kr. u. 180–220.

30. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.070.6.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (RICKEN–FI-

SCHER 1963, E 70a) részlete látható, amelyet alul horizontális, téglalapokból álló kettősléc (RICKEN–FISCHER 1963, O 246) részlete zár le. A képmező bal oldalán egy gyümölcsös kosár (RICKEN–FISCHER 1963, O 27) részlete található. Ettől jobbra *metopé*osztó elemként egy alul és felül egy-egy nyolcszirmú rozettában (RICKEN–FISCHER 1963, O 72) végződő vertikális kettősléc (RICKEN–FISCHER 1963, O 246) látható. A következő *metopé*ban egy újabb gyümölcsös kosár (RICKEN–FISCHER 1963, O 27) található. Tőle jobbra egy jobbra néző birkózó (RICKEN–FISCHER 1963, M 196a) részlete látható. Másodlagosan égett.
Méretek: sz=6,8 cm, m=5,1 cm, v=0,7 cm.
Rheinzabern, Ianu(arius) II.
Keltezés: Kr. u. 180–220.

31. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (12. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.009.22.
Leírás: A töredék felső részén tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 19a) részlete látható, amelyet alul bordázott vonal (RICKEN–FISCHER 1963, O 242) zár le. A képmező bal oldalán bordázott vertikális *metopé*osztó elem (RICKEN–FISCHER 1963, O 242) részlete található. Tőle jobbra egy újabb bordázott vertikális *metopé*osztó elem (RICKEN–FISCHER 1963, O 242) részletén elhelyezve egymás alatt öt darab kettős levél (RICKEN–FISCHER 1963, P 142) található. Mindezektől jobbra egy újabb bordázott vertikális *metopé*osztó elem (RICKEN–FISCHER 1963, O 242) részlete látható, amelyet megtör egy pontrozetta (RICKEN–FISCHER 1963, O 43).
Méretek: sz=3,9 cm, m=4,4 cm, v=0,7 cm.
Rheinzabern, Ianu(arius) I.
Keltezés: Antoninus Pius–Marcus Aurelius.

32. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (12. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.009.23.
Leírás: A töredék bal oldalán egy nyeles hármas levél (RICKEN–FISCHER 1963, P 129) részlete látható. Ettől jobbra egy lefelé nyitott kettős félkörív (RICKEN–FISCHER 1963, KB 74) részletének felső részében egy közepén barázdált hegyes levél (RICKEN–FISCHER 1963, P 34) részlete található, míg alsó részében egy balra futó kutya (RICKEN–FISCHER 1963, T 134) részlete van.
Méretek: sz=4,8 cm, m=3,9 cm, v=0,4 cm.
Rheinzabern, Reginus I.
Keltezés: Antoninus Pius–Marcus Aurelius.

33. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (12. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.009.25.
Leírás: A töredéken egy tagolt ívű medaillon (RICKEN–FISCHER 1963, K 48) részletében egy gyümölcsös tálat tartó Amor (RICKEN–FISCHER 1963, M 115) testének, szárnyának és a tálnak részlete látható.
Méretek: sz=3,1 cm, m=3,8 cm, v=0,7 cm.
Rheinzabern, Comitialis II.
Keltezés: késő Antoninus-kor.

34. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (12. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.037.6.
Leírás: A töredéken egy balra lépő daru (RICKEN–FISCHER 1963, T 214a) nyakának, testének, szárnyának és lábainak részlete látható.
Méretek: sz=1,7 cm, m=2,3 cm, v=0,4 cm.
Rheinzabern, Reginus I, Verecundus I, Verecundus II, Peregrinus, Marcellus II, Primitivus I, Primitivus III, Primitivus IV.
Keltezés: Antoninus Pius–Kr. u. 3. század első fele.

35. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.041.105.
Leírás: A töredék bal oldalán egy fodros szélű levél (RICKEN–FISCHER 1963, P 75) részlete látható. Tőle jobbra egy inda részlete van, mindezektől jobbra egy külső ívén gyöngyözött, belső ívén sima kettős félkörív (RICKEN–FISCHER 1963, KB 141) részletével.
Méretek: sz=3,7 cm, m=3,5 cm, v=0,7 cm.
Rheinzabern, Firmus I.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

36. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (13. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.042.8.
Leírás: A töredék bal oldalán egy vertikálisan elhelyezett támasz (RICKEN–FISCHER 1963, O 161) részlete látható. Tőle jobbra egy balra ugró szarvastehén (RICKEN–FISCHER 1963, T 106b) mellső lábainak részlete található. A képmező alján azonosíthatatlan díszítőelem van.
Méretek: sz=5 cm, m=5,2 cm, v=0,8 cm.
Rheinzabern, Iulius II–Iulianus I, Victorinus II.
Keltezés: késő Severus-kor.

37. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.042.113.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 25) részlete látható.
Méretek: sz=2,9 cm, m=2,7 cm, v=0,6 cm.
Rheinzabern, Comitialis IV, Comitialis VI, Belsus II, Castus, Respectus, Florentinus, E 25.26 tojásfüzér mestere, Firmus II, Belsus III, Pupus–Iuvenis II, Pupus, Pupushoz közel álló áru, Atto, Attillus, B áru O 382.383 díszítőtaggal.
Keltezés: késő Antoninus-kor–Kr. u. 3. század középső harmada.

38. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.063.22.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 17) részlete látható. Másodlagosan égett.
Méretek: sz=4,3 cm, m=5,9 cm, v=0,8 cm, á=nem szerkeszthető ki.

Rheinzabern, Firmus I, B. F. Attoni, Comitialis V, Florentinus, Iulius II–Iulianus I, Victorinus II, Victorinus III, Iulius II–Iulianus I és Victorinus II utáni áru, Respectinus II, Perpetuus, Severianus.
Keltezés: Commodus–késő Severus-kor.

39. Drag. 37 formájú tál oldal- és peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.063.30–63.
Leírás: Az oldaltöredék felső részén tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 63) részlete látható. A képmező felső részén egymás mellett két, felfelé nyitott, bordázott félkörív (RICKEN–FISCHER 1963, KB 90) részlete található. Ezek alatt egy jobbra futó kutya (RICKEN–FISCHER 1963, T 147) testének és füleinek részlete látható. A peremtöredéken a peremsáv alatt tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 63) részlete található. A képmező felső részén egymás mellett két, felfelé nyitott, bordázott félkörív (RICKEN–FISCHER 1963, KB 90) részlete látható. Ezek közül a jobb oldaliban egy támaszték (RICKEN–FISCHER 1963, O 177) részlete található.
Méretek: oldaltöredék: sz=3,8 cm, m=5 cm, v=0,7 cm; peremtöredék: sz=5,3 cm, m=6,2 cm, v=0,7 cm, á=nem szerkeszthető ki.
Rheinzabern, Reginus I.
Keltezés: Antoninus Pius–Marcus Aurelius.

40. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.094.36.
Leírás: A töredék bal oldalán egy maszkon álló, jobb kezével feje tetején kosarat tartó nőalak (RICKEN–FISCHER 1963, M 55) lábainak, valamint a maszknak részlete látható. Tőle jobbra egy alul rácsozott korongban (RICKEN–FISCHER 1963, O 91) végződő vertikális hullámvonal (RICKEN–FISCHER 1963, O 248) részlete található. Ezektől jobbra egy balra ugró szarvastehén (RICKEN–FISCHER 1963, T 107) részlete látható, amely alatt egy lefelé fordított, kis méretű, hegyes levél (RICKEN–FISCHER 1963, P 87) részlete van. A képmezőt alul horizontális vonal zárja le. Másodlagosan égett.
Méretek: sz=8,4 cm, m=4,4 cm, v=0,8 cm.
Rheinzabern, B. F. Attoni.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

41. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.095.1.
Leírás: A töredéken egy balra futó, jobbjában lándzsát, baljában kör alakú pajzsot tartó, sisakot viselő, ruhátlan harcos (RICKEN–FISCHER 1963, M 177 vagy M 177a) részlete látható.
Méretek: sz=3,7 cm, m=3,1 cm, v=0,5 cm.
Rheinzabern, Cobnertus III, B. F. Attoni, Comitialis IV, Comitialis V, Attillus, Augustalis, Primitivus I, Primitivus III, Primitivus IV.
Keltezés: Kr. u. 160–3. század első fele.

42. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.096.5.
Leírás: A töredék bal oldalán egy jobbra néző Silénos maszkjának (RICKEN–FISCHER 1963, M 23) részletével. Ez alatt egy tizenhárom sugarú csillagrozetta (RICKEN–FISCHER 1963, O 44) töredéke. Ettől jobbra egy támaszték (RICKEN–FISCHER 1963, O 170) részlete látható. A képmezőt alul horizontális sáv zárja le.
Méretek: sz=6,3 cm, m=3,6 cm, v=0,8 cm.
Rheinzabern, Iulius II–Iulianus I.
Keltezés: Severus-kor.

43. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (13. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.012.13.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 1) részlete látható.
Méretek: sz=4,9 cm, m=4,8 cm, v=0,7 cm.
Rheinzabern, B. F. Attoni, Cerialis I, Cerialis IV, Cerialis V, Cerialis körének díszítése, Arvernicus–Lutaevus, Comitialis I, Belsus I.
Keltezés: késő Antoninus-kor–kora Severus-kor.

44. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (13. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.012.15.
Leírás: A töredék felső részén tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 1) részlete látható. A képmező bal oldalán egy bordázott ívű medaillon (RICKEN–FISCHER 1963, K 35) részlete található. Ettől jobbra egy *tripus* (RICKEN–FISCHER 1963, O 11) részlete van. Tőle jobbra egy újabb bordázott ívű medaillon (RICKEN–FISCHER 1963, K 35) részletében egy nyolcszirmú levélrozetta (RICKEN–FISCHER 1963, O 37) látható. Mindezek alatt egy repkénylevél (RICKEN–FISCHER 1963, P 96) részlete található.
Méretek: sz=6,5 cm, m=4,9 cm, v=0,6 cm.
Rheinzabern, Arvernicus–Lutaevus.
Keltezés: Kr. u. 160–2. század vége.

45. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (13. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.012.16–28.
Leírás: A töredék bal oldalán egy *tripus* (RICKEN–FISCHER 1963, O 11) részlete található. Ettől jobbra a töredék felső részén egy bordázott ívű medaillon (RICKEN–FISCHER 1963, K 35) részlete látható. Ez alatt egy repkénylevél (RICKEN–FISCHER 1963, P 96) részlete található. A képmezőt alul egy alul és felül horizontális sávval ellátott, jobbra irányított, kettős levelekből (RICKEN–FISCHER 1963, P 138) álló zárófríz (RICKEN–FISCHER 1963, R 33) részlete zárja le.
Méretek: sz=4,1 cm, m=4 cm, v=0,6 cm.
Rheinzabern, Arvernicus–Lutaevus.
Keltezés: Kr. u. 160–2. század vége.

46. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke (13. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.29.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (RICKEN–FI-

SCHER 1963, E 63a) részlete látható, amelyet alul horizontális, téglalapokból álló kettős léc (RICKEN–FISCHER 1963, O 246) részlete zár le. A képmező felső részén egy hegyes levél (Ricken–Fischer, P 34) található. Ez alatt egy lefelé nyitott, kettős félkörív (RICKEN–FISCHER 1963, KB 74) részlete látható. Ettől jobbra egy vertikális támaszték (RICKEN–FISCHER 1963, O 161) részlete van. Ezektől jobbra egy újabb lefelé nyitott, kettős félkörív (RICKEN–FISCHER 1963, KB 74) látható, amely alatt egy vertikális támaszték (RICKEN–FISCHER 1963, O 165), valamint egy balra lépő páva (RICKEN–FISCHER 1963, T 226) részlete található. Mindezektől jobbra egy újabb vertikális támaszték (RICKEN–FISCHER 1963, O 161) részlete van. A képmező felső részén egy újabb hegyes levél (RICKEN–FISCHER 1963, P 34) látható. A töredék jobb oldalán egy újabb vertikális támaszték (RICKEN–FISCHER 1963, O 161) részlete található.
Méretek: sz=10 cm, m=10,4 cm, v=1 cm, á=nem szerkeszthető ki.
Rheinzabern, Ianu(arius) II.
Keltezés: Kr. u. 180–220.

47. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.138.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 60) részlete látható. A képmezőben azonosíthatatlan díszítőelem részlete található.
Méretek: sz=3,3 cm, m=3,9 cm, v=0,6 cm, á=nem szerkeszthető ki.
Rheinzabern, Augustinus III.
Keltezés: Kr. u. 180–3. század eleje.

48. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.173.
Leírás: A töredék bal oldalán kis méretű, balra kunkorodó spirál (RICKEN–FISCHER 1963, O 154) részlete található. Ettől jobbra egy jobbra lépő ló (RICKEN–FISCHER 1963, T 116) farkának, hátsó lábainak, illetve sörényének részlete látható. A képmezőt alul horizontális sáv zárja le.
Méretek: sz=4 cm, m=4,3 cm, v=0,4 cm.
Rheinzabern, E 25.26 tojásfüzér mestere, Pupus.
Keltezés: késő Antoninus-kor–kora Severus-kor.

49. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.174.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 11d) részlete látható, amelyet alul horizontális zsinórléc (RICKEN–FISCHER 1963, O 244) részlete zár le. A képmezőben egy jobbra ugró szarvas (RICKEN–FISCHER 1963, T 104) részlete található.
Méretek: sz=2,5 cm, m=3,5 cm, v=0,6 cm.
Rheinzabern, Cobnertus III.
Keltezés: Kr. u. 160–190.

50. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.198.
Leírás: A töredék felső részén azonosíthatatlan állat lábának részlete látható. Ez alatt egy jobbra futó kutya (RICKEN–FISCHER 1963, T 147) részlete található.
Méretek: sz=3,1 cm, m=3,3 cm, v=0,5 cm.
Rheinzabern, Reginus I, Cobnertus I, Cobnertus II, Cobnertus III, Cerialis I, Cerialis V, Arvernicus–Lutaevus, Comitialis I, Comitialis II, Comitialis IV, Comitialis V, Belsus I, Mammilianus, Pupus, Pupushoz közel álló áru, Helenius, Primitivus I, Primitivus III.
Keltezés: késő Antoninus-kor–Kr. u. 3. század első fele.

51. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.439.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 17) részlete látható. A képmező bal oldalán egy lefelé nyitott, kettős félkörív (RICKEN–FISCHER 1963, KB 75) részlete alatt egy balra néző, csőrében kígyót tartó gólya (RICKEN–FISCHER 1963, T 221) látható. Másodlagosan égett.
Méretek: sz=3,1 cm, m=3,4 cm, v=0,5 cm.
Rheinzabern, Firmus I.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

52. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.072.7.
Leírás: A töredék bal oldalán vertikálisan elhelyezett inda részlete látható. Ettől jobbra egy kettős ívű medaillon (RICKEN–FISCHER 1963, K 20a) részletében egy jobbra néző, nyílvesszőt tartó Amor (RICKEN–FISCHER 1963, M 126) részlete található. Ettől jobbra egy újabb vertikálisan elhelyezett inda részlete látható.
Méretek: sz=7,3 cm, m=4,8 cm, v=0,6 cm.
Rheinzabern, Comitialis VI.
Keltezés: Severus-kor.

53. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.072.8.
Leírás: A töredék bal oldalán egy medaillon (RICKEN–FISCHER 1963, K 6) részlete látható. Ettől jobbra egy vertikális *metopé*osztó gyöngysor (RICKEN–FISCHER 1963, O 261) részletén két tojásból álló díszítőelem (RICKEN–FISCHER 1963, O 111) látható. Alatta azonosíthatatlan díszítőelem található. Ettől jobbra egy újabb medaillon (RICKEN–FISCHER 1963, K 6) részlete látható. A képmezőt alul horizontális sáv zárja le.
Méretek: sz=4,3 cm, m=3,8 cm, v=1 cm.
Rheinzabern, Iulius I.
Keltezés: Commodus.

54. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.072.10.
Leírás: A töredék bal oldalán egy vertiká-

lis *metopéosztó* gyöngysor (RICKEN–FISCHER 1963, O 261) részletén két tojásból álló díszítőelem (RICKEN–FISCHER 1963, O 111) látható. Ettől jobbra egy meghatározhatatlan típusú, kis méretű karika található. Alatta egy medaillon (RICKEN–FISCHER 1963, K 6) részlete látható.
Méretek: sz=3,8 cm, m=3,4 cm, v=0,9 cm.
Rheinzabern, Iulius I.
Keltezés: Commodus.

55. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.075.34.
Leírás: A töredék felső részén tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 19) részlete látható. A képmezőben azonosíthatatlan díszítőelemek részletei találhatóak.
Méretek: sz=2,5 cm, m=2,5 cm, v=0,5 cm.
Rheinzabern, Ianu(arius) I, Ianu(arius) I-hez közel álló áru, Mammilianus.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele.

56. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.075.35.
Leírás: A töredéken egy kettős ívű medaillon (RICKEN–FISCHER 1963, K 19) részletében egy balra lépő, jobbjában kardot, bal kezében pajzsot tartó, védekező pózban ábrázolt Amor (RICKEN–FISCHER 1963, M 117a) lábainak, jobb kezének, illetve kardjának részlete látható.
Méretek: sz=3,7 cm, m=2,7 cm, v=0,6 cm.
Rheinzabern, Primitivus IV.
Keltezés: Kr. u. 3. század első fele.

57. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.075.36.
Leírás: A töredék felső részén tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 2) részlete látható. A képmezőben egy váza (RICKEN–FISCHER 1963, O 21) részlete található.
Méretek: sz=2,2 cm, m=3,1 cm, v=0,4 cm.
Rheinzabern, Cerialis V, Belsus I.
Keltezés: késő Antoninus-kor–kora Severus-kor.

58. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.075.37.
Leírás: A töredék bal oldalán egy váza (RICKEN–FISCHER 1963, O 21) részlete látható. Tőle jobbra egy balra futó medve (RICKEN–FISCHER 1963, T 53) fejének részlete található.
Méretek: sz=3,5 cm, m=2,5 cm, v=0,5 cm.
Rheinzabern, Cerialis V, Belsus I.
Keltezés: késő Antoninus-kor–kora Severus-kor.

59. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.87.
Leírás: A töredék bal oldalán egy meghatározhatatlan típusú, kis méretű karika látható. Ettől jobbra egy vertikális *metopéosztó* gyöngysor (RICKEN–FISCHER 1963, O 261) részletén két tojásból álló díszítőelem (RICKEN–FISCHER 1963, O 111) található.
Méretek: sz=2,3 cm, m=2,1 cm, v=0,7 cm.
Rheinzabern, Iulius I.
Keltezés: Commodus.

60. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (13. tábla 6, 15. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.88.
Leírás: A töredék bal oldalán vertikálisan elhelyezett töredékes *[...]VSF* (RICKEN–FISCHER 1963, a típus) bélyeg látható. Tőle jobbra egy vertikális *metopéosztó* gyöngysor (RICKEN–FISCHER 1963, O 264) részlete található. Ettől jobbra egy kettős ívű medaillon (RICKEN–FISCHER 1963, K 19) részletében egy jobbra lépő, legelő szarvas (RICKEN–FISCHER 1963, T 86) lábainak részlete látható. Mindezek alatt egy jobbra futó kutya (RICKEN–FISCHER 1963, T 147) részlete található.
Méretek: sz=6,6 cm, m=3,6 cm, v=0,5 cm.
Rheinzabern, Cobnertus III.
Keltezés: Kr. u. 160–190.

61. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014. O18–19.087.121–123, 125, 142.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 25) részlete látható. A képmező felső részének bal oldalán egy balra néző, csipegető madár (RICKEN–FISCHER 1963, T 250) található. Ettől jobbra, a képmező alsó részén egy nagy méretű fa (RICKEN–FISCHER 1963, P 10) részlete látható. Tőle jobbra, a képmező felső részén egy újabb balra néző, csipegető madár (RICKEN–FISCHER 1963, T 250) részlete található. Ez alatt egy kettős ívű medaillon (RICKEN–FISCHER 1963, K 20) részletében egy fekvő, balra néző szarvastehén (RICKEN–FISCHER 1963, T 109a) részlete látható. Tőle jobbra, a képmező felső részén egy újabb balra néző, csipegető madár (RICKEN–FISCHER 1963, T 250) részlete található. Ettől jobbra, a képmező alsó részén egy újabb nagy méretű fa (RICKEN–FISCHER 1963, P 10) részlete látható. A képmezőt alul dupla horizontális sáv zárja le. (RICKEN–THOMAS 2005, Taf. 112/11.)
Méretek: sz=16,7 cm, m=14,8 cm, v=0,8 cm, á=nem szerkeszthető ki.
Rheinzabern, Respectus.
Keltezés: Kr. u. 180/190–kora Severus-kor.

62. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (12. tábla 13, 15. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.160.
Leírás: A töredék felső részén horizontálisan elhelyezett töredékes *[...]RECVNDV[...]* (RICKEN-FISCHER 1963, a típus) bélyeg látható. Alatta egy hat pontból álló pontrozetta (RICKEN–FISCHER 1963, O 41a) részlete található.
Méretek: sz=3,8 cm, m=2,1 cm, v=0,5 cm.
Rheinzabern, Verecundus I.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

63. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.381–382.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 17) részlete látható. Másodlagosan égett.
Méretek: sz=5,8 cm, m=6,3 cm, v=0,6 cm, á=nem szerkeszthető ki.
Rheinzabern, Firmus I, B. F. Attoni, Comitialis V, Florentinus, Iulius II–Iulianus I, Victorinus II, Victorinus III, Iulius II–Iulianus I és Victorinus II utáni áru, Respectinus II, Perpetuus, Severianus.
Keltezés: Commodus–késő Severus-kor.

64. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (13. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.010.9.
Leírás: A töredék bal oldalán egy lefelé nyitott kettős félkörív (RICKEN–FISCHER 1963, KB 75) részlete alatt egy balra néző, csőrében kígyót tartó gólya (RICKEN–FISCHER 1963, T 221) látható. Tőle jobbra egy újabb, lefelé nyitott, kettős félkörív (RICKEN–FISCHER 1963, KB 75) részlete alatt egy újabb, balra néző, csőrében kígyót tartó gólya (RICKEN–FISCHER 1963, T 221) fejének, nyakának, valamint a kígyónak részlete található. A képmezőt alul horizontális sáv zárja le. Részben másodlagosan égett.
Méretek: sz=7 cm, m=7,3 cm, v=0,7 cm.
Rheinzabern, Firmus I.
Keltezés: Commodus–Severus-kor.

65. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.048.8.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 6) részlete látható. A képmezőben egy bordázott medaillon (RICKEN–FISCHER 1963, K 30) részlete található.
Méretek: sz=5 cm, m=3,5 cm, v=0,5 cm.
Rheinzabern, Victor I.
Keltezés: Kr. u. 3. század első fele.

66. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (13. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.051.26.
Leírás: A töredék felső részén tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 17) részlete látható. A képmezőben egy jobbra néző madárka (RICKEN–FISCHER 1963, T 259) részlete található.
Méretek: sz=4,5 cm, m=3,8 cm, v=0,8 cm.
Rheinzabern, Comitialis V.
Keltezés: Severus-kor.

67. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.051.27.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 2) részlete látható. A képmező felső részén egymás mellett egy-egy jobbra néző uszonyos hal (RICKEN–FISCHER 1963, T 195) fejének, illetve testének részlete van. Ezek alatt egy balra néző uszonyos hal (RICKEN–FISCHER 1963, T 195) uszonyának részlete található. Tőle jobbra egy jobbra néző hal (RICKEN–FISCHER 1963, T 196) uszonyának részlete látható.
Méretek: sz=5,4 cm, m=5,7 cm, v=0,7 cm.
Rheinzabern, Belsus I.
Keltezés: Kr. u. 180–kora Severus-kor.

68. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.051.243.
Leírás: A peremsávon egy vertikálisan elhelyezett, fejjel lefelé bepecsételt, feltehetően *[...]NA[...]* olvasatú bélyeg töredéke található. Ez alatt tojásfüzér (RICKEN–FISCHER 1963, E 14 vagy E 24 vagy E 31) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le.
Méretek: sz=4,3 cm, m=3,5 cm, v=0,6 cm.
Rheinzabern, Marcellinus, Victor III, E 31 tojásfüzér áruja.
Keltezés: Kr. u. 3. század első fele.

69. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (12. tábla 14, 15. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.085.7.
Leírás: A töredék bal oldalán egy delfin (RICKEN–FISCHER 1963, T 193) farkának részlete látható. Tőle jobbra egy alul lefelé fordított, kettős levélben (RICKEN–FISCHER 1963, P 141) végződő vertikális gyöngysor (RICKEN–FISCHER 1963, O 263) részlete található. Ettől jobbra egy töredékes *FSV[...]* olvasatú bélyeg látható.
Méretek: sz=4 cm, m=3,4 cm, v=0,4 cm.
Rheinzabern, Pupus.
Keltezés: késő Antoninus–kora Severus-kor.

70. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.052.65.
Leírás: A töredék felső részén egy nehezen meghatározható kettős ívű medaillon (RICKEN–FISCHER 1963, K 19 vagy K 19a vagy K 20 vagy K 20a) részletében egy azonosíthatatlan díszítőelem részlete található. Ettől jobbra egy jobbra lépő párduc (RICKEN–FISCHER 1963, T 47b) farkának, illetve hátsó lábának részlete látható. A képmezőt alul horizontális vonal zárja le.
Méretek: sz=3,1 cm, m=3,1 cm, v=0,7 cm.
Rheinzabern, Attillus.
Keltezés: Severus-kor.

71. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.052.68.
Leírás: A töredék bal oldalán vertikális metopéosztó elemként egy zsinórléc (RICKEN–FISCHER 1963, O 239) részletén egy külső ívén tagolt, három koncentrikus körből álló díszkorong (RICKEN–FISCHER 1963, O 124) részlete található. Ettől jobbra egy horizontális zsinórléc (RICKEN–FISCHER 1963, O 239) részlete látható.
Méretek: sz=2,9 cm, m=1,6 cm, v=0,4 cm.
Rheinzabern, Attillus.
Keltezés: Severus-kor.

72. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.058.178.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (feltehetően RICKEN–FISCHER 1963, E 53) részlete látható.
Méretek: sz=4,1 cm, m=3,1 cm, v=0,7 cm.
Rheinzabern, Lucanus I.
Keltezés: Kr. u. 180–220.

Egyéb díszített töredékek
73. Drag. 43 formájú dörzstál díszített peremtöredéke (14. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.012.8.
Leírás: A kihajló perem külső felületén barbotintechnikával készült levelek és indák részletei találhatóak.
Méretek: sz=7,8 cm, m=6 cm, v=0,6 cm, á=29,5 cm.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–Severus-kor.

74. Drag. 43 formájú dörzstál díszített peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.147.
Leírás: A kihajló perem külső felületén barbotintechnikával készült inda és bogyók részletei találhatóak.
Méretek: h=5,6 cm, sz=2 cm, m=2 cm, v=0,8 cm, á=nem szerkeszthető ki.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–Severus-kor.

75. Drag. 43 formájú dörzstál peremtöredéke (14. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.051.233.
Leírás: A kihajló perem külső felületén barbotintechnikával készült indák részletei találhatóak.
Méretek: sz=4 cm, m=3 cm, v=0,6 cm, á=nem szerkeszthető ki.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–Severus-kor.

76. Drag. 54 formájú palack oldaltöredéke (14. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.024.25.
Leírás: Külső felületén vésett üvegedényt utánzó díszítés található.
Méretek: sz=3,8 cm, m=1,8 cm, v=0,3 cm.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–Severus-kor.

77. Drag. 54 formájú palack oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.070.2–4.
Leírás: Külső felületén vésett üvegedényt utánzó díszítés található.
Méretek: sz=4,7 cm, m=4,4 cm, v=0,3 cm.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–Severus-kor.

78. Drag. 54 formájú palack díszített oldaltöredéke (14. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.012.12.
Leírás: Külső felületén vésett üvegedényt utánzó díszítés található.
Méretek: sz=4,3 cm, m=3,3 cm, v=0,5 cm.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–Severus-kor.

79. Drag. 54 formájú palack díszített oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.181.
Leírás: Külső felületén vésett üvegedényt utánzó díszítés található.
Méretek: sz=4,6 cm, m=2,8 cm, v=0,4 cm.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–Severus-kor.

80. Drag. 54 formájú palack díszített peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.154–178.
Leírás: Külső felületén barbotintechnikával készült indák, borostyánlevél és madár részletei találhatóak. Részben másodlagosan égett.
Méretek: sz=11,3 cm, m=8,6 cm, v=0,5 cm, á=9 cm.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–Severus-kor.

81. Drag. 54 formájú palack díszített oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.050.34.
Leírás: Külső felületén vésett üvegedényt utánzó díszítés található.
Méretek: sz=5,3 cm, m=4,5 cm, v=0,6 cm.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–Severus-kor.

82. Drag. 54 formájú palack díszített oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.079.42.
Leírás: Külső felületén vésett üvegedényt utánzó díszítés található. Másodlagosan égett.
Méretek: sz=2,5 cm, m=3,2 cm, v=0,4 cm.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–Severus-kor.

83. Drag. 54 formájú palack díszített oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.090.63.
Leírás: Külső felületén barbotintechnikával készült inda és borostyánlevél részletei találhatóak.
Méretek: sz=4,8 cm, m=5,2 cm, v=0,5 cm.
Rheinzabern.
Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–Severus-kor.

Westerndorf

Reliefdíszes töredékek
84. Drag. 30 formájú tál oldaltöredéke (12. tábla 15)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.011.4.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (KELLNER 1981,

W E 2) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le.
Méretek: sz=2 cm, m=2,6 cm, v=0,6 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye.
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

85. Drag. 30 formájú tál oldaltöredéke (12. tábla 16)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.009.19.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 10) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmezőben egy vertikálisan elhelyezett, lekerekített végű, kettős fogazott léc (GABLER–KELLNER 1993, W 169) részlete található.
Méretek: sz=3,1 cm, m=2,6 cm, v=0,5 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

86. Drag. 30 formájú tál peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.041.48.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 1) részlete látható.
Méretek: sz=8 cm, m=5,6 cm, v=0,7 cm, á=19 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye (Erotus alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

87. Drag. 30 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.041.130–167.
Leírás: A töredék bal oldalán egy nyolcszirmú rozetta (GABLER–KELLNER 1993, W 150) részlete látható. Ettől jobbra egy gömb részlete található.
Méretek: sz=6,5 cm, m=3 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

88. Drag. 30 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.041.152.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (KISS 1946–48, H. 7) részlete látható. A képmező bal oldalán egy bordázott ívű medaillon (KISS 1946–48, H. 91) részletében egy nyolcszirmú rozetta (GABLER–KELLNER 1993, W 150) részlete található. Ettől jobbra egy újabb, bordázott ívű medaillon (KISS 1946–48, H. 91) részletében egy azonosíthatatlan díszítőelem részlete látható. Ezek alatt egy kisebb, bordázott ívű medaillon (KISS 1946–48, H. 90) részlete található.
Méretek: sz=4,8 cm, m=7,1 cm, v=0,9 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

89. Drag. 30 formájú tál reliefdíszes oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.042.110.
Leírás: A töredék bal oldalán egy balra néző, kiterjesztett szárnyú sas (GABLER–KELLNER 1993, W 134) bal szárnyának és lábának részlete látható, tőle jobbra egy álló, jobbjában tükröt, baljában leplet tartó Venus (GABLER–KELLNER 1993, W 102) testének részletével.
Méretek: sz=5,3 cm, m=3,2 cm, v=0,4 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

90. Drag. 30 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.042.115.
Leírás: A töredék felső részén egy nyolcszirmú rozetta (GABLER–KELLNER 1993, W 150) részletének jobb és bal oldalából a képmező alja felé egy-egy kettős fogazott léc (GABLER–KELLNER 1993, W 171) részlete indul ki. Mindezek alatt egy horizontális, nagy méretű, négyszögletes szemekből álló *metopé*osztó elem (GABLER–KELLNER 1993, W 173) részlete látható, amely jobb oldalán egy gömbben végződik. Alatta egy újabb nyolcszirmú rozetta (GABLER–KELLNER 1993, W 150) részlete található. Ezektől jobbra, a töredék felső részén egy balra ugró nyúl (GABLER–KELLNER 1993, W 150) mellső lábainak és testének részlete látható, alatta egy gömbbel. Mindezek alatt egy újabb nyolcszirmú rozetta (GABLER–KELLNER 1993, W 150) részletének jobb oldalából az edény pereme felé egy kettős fogazott léc (GABLER–KELLNER 1993, W 171) részlete indul ki.
Méretek: sz=6,5 cm, m=7,1 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

91. Drag. 30 formájú tál peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.042.119.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 10) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmezőben azonosíthatatlan díszítőelem részlete található.
Méretek: sz=3,6 cm, m=7,6 cm, v=0,4 cm, á=nem szerkeszthető ki.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

92. Drag. 30 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.063.67.
Leírás: A töredék bal oldalán egy vertikálisan elhelyezett, lekerekített végű, kettős fogazott léc (GABLER–KELLNER 1993, W 169) részlete található. Tőle jobbra, a töredék felső részén egy horizontálisan elhelyezett, lekerekített végű, kettős fogazott léc (GABLER–KELLNER 1993, W 169) részlete látható. Ez alatt egy spirálmotívum (GABLER–KELLNER 1993, W 145) található. Mindezektől jobbra egy újabb, vertikálisan elhelyezett, lekerekített végű, kettős fogazott léc (GABLER–KELLNER 1993, W 169) részlete látható. Ez alatt egy újabb spirálmotívum (GABLER–KELLNER 1993, W 145) részlete található.
Méretek: sz=5 cm, m=4,9 cm, v=0,4 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

93. Drag. 30 formájú tál peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.094.25.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 2) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le.
Méretek: sz=8,2 cm, m=6,3 cm, v=0,9 cm, á=22 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye.
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

94. Drag. 30 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.094.37.
Leírás: A töredéken egy álló, jobbjában tükröt, baljában leplet tartó Venus (GABLER–KELLNER 1993, W 102) testének és leplének részlete látható.
Méretek: sz=3,8 cm, m=4,2 cm, v=0,4 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

95. Drag. 30 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.050.2.
Leírás: A töredék felső részén egy meghatározhatatlan típusú tojásfüzér részlete látható. A képmezőben egy balra néző, kiterjesztett szárnyú sas (GABLER–KELLNER 1993, W 134) részlete található.
Méretek: sz=4,8 cm, m=6,5 cm, v=0,5 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

96. Drag. 30 formájú tál peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.050.29–38.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 9) részlete látható. A képmező bal oldalán egy nyolcszirmú rozetta (GABLER–KELLNER 1993, W 150) jobb és bal oldalából az edény alja felé egy-egy kettős fogazott léc (GABLER–KELLNER 1993, W 171) részlete indul ki. Mindezektől balra egy balra futó nyúl (GABLER–KELLNER 1993, W 130) részlete található. Ez alatt feltehetően egy balra néző, fekvő párduc (GABLER–KELLNER 1993, W 124) fejének részlete látható.
Méretek: sz=13,2 cm, m=11,7 cm, v=0,6 cm, á=18 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

97. Drag. 30 formájú tál oldaltöredéke (13. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.051.10.
Leírás: A töredék bal oldalán egy azonosíthatatlan díszítőelem található. Tőle jobbra egy álló, jobbjában tükröt, baljában leplet tartó Venus (GABLER–KELLNER 1993, W 102) testének és leplének részlete látható.
Méretek: sz=5,1 cm, m=3,7 cm, v=0,8 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

98. Drag. 30 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.085.6.
Leírás: A töredék bal oldalán egy jobbra futó *bestiarius* (GABLER–KELLNER 1993, W 110) lábainak részlete látható. Tőle jobbra egy meghatározhatatlan típusú vertikális *metopé*osztó elem részletén egy spirálmotívum (GABLER–KELLNER 1993, W 145) található.
Méretek: sz=5,2 cm, m=3,2 cm, v=0,5 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

99. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (12. tábla 17)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.011.3.
Leírás: A töredék felső részén tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 2) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmezőben egy lefelé nyitott félkörív (KELLNER 1981, W 60 vagy W 61) vagy medaillon (KELLNER 1981, W 68) részlete található.
Méretek: sz=2,9 cm, m=3 cm, v=0,6 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye (Decminus alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

100. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.022.3.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 1) részlete látható. A képmezőben egy meghatározhatatlan típusú medaillon részlete található.
Méretek: sz=3,4 cm, m=4,2 cm, v=0,5 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye (Erotus alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

101. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (13. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.024.6–8.
Leírás: A töredék felső részén tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 2) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező felső részén egy lefelé nyitott kettős félkörív (KELLNER 1981, W 59) részlete található, amelynek külső része bordázott, belső része sima félkörív. Ennek jobb és bal oldali végénél egyaránt egy-egy horizontálisan elhelyezett levél (KELLNER 1981, W 47) részlete van. A kettős félkörív alatt egy jobb kezében lándzsát, baljában pedig kardot tartó, balra néző, álló, ruhátlan katona (KELLNER 1981, W 12) részlete található. Mindezektől jobbra, a képmező felső részén egy közepén ponttal ellátott, két koncentrikus körből álló díszkorong (KELLNER 1981, W 56) részlete látható. Ez alatt egy újabb, lefelé nyitott, kettős félkörív (KELLNER 1981, W 59) részlete található, amelynek külső része bordázott, belső része sima félkörív.
Méretek: sz=7,1 cm, m=6,4 cm, v=0,8 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye (Decminus alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

102. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.003.3.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–

KELLNER 1993, W E 9) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le.
Méretek: sz=2,3 cm, m=2,1 cm, v=0,6 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

103. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (13. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.009.17.
Leírás: A töredék felső részén egy felfelé nyitott, bordázott félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 160 vagy W 162) részlete látható. Ez alatt egy balra futó nyúl (GABLER–KELLNER 1993, W 130) testének részlete található.
Méretek: sz=4,2 cm, m=7,5 cm, v=0,9 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

104. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (13. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.009.18.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 9) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező bal oldalán azonosíthatatlan díszítőelem részlete található. Ettől jobbra egy közepén ponttal ellátott, két koncentrikus körből álló díszkorong (KELLNER 1981, W 56) van.
Méretek: sz=6,7 cm, m=6,1 cm, v=0,5 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

105. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (12. tábla 18)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.009.24.
Leírás: A töredéken egy férfi balra néző maszkjának (KISS 1946–48, H. 33) részlete látható.
Méretek: sz=2,8 cm, m=2,7 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

106. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.041.46, 91, 102, 148.
Leírás: A peremsáv alatt spirálmotívumokból (GABLER–KELLNER 1993, W 145) álló fríz részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező bal oldalán egy balra lépő *cucullatus* (GABLER–KELLNER 1993, W 117) lábainak és köpenyének részlete található. Tőle jobbra egy jobbra futó *bestiarius* (GABLER–KELLNER 1993, W 110) lábainak részletei láthatóak. Ettől jobbra vertikális *metopé*osztó elemként egymás alatt három nyolcszirmú rozetta (GABLER–KELLNER 1993, W 150) található. A következő *metopé*ban egy jobbra lépő szarvasmarha (GABLER–KELLNER 1993, W 128) részlete látható. A képmezőt alul nyolcszirmú rozettákból (GABLER–KELLNER 1993, W 150) álló fríz zárja le.
Méretek: sz=10,5 cm, m=9,5 cm, v=0,6 cm, á=17 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

107. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke (12. tábla 19, 15. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.041.83.
Leírás: A peremsávon egy töredékes *SAC[...]* olvasatú bélyeg található. Ez alatt meghatározhatatlan típusú tojásfüzér részlete látható.
Méretek: sz=3,6 cm, m=3,9 cm, v=0,5 cm, á=nem szerkeszthető ki.
Westerndorf, Saciro IV.
Keltezés: Severus-kor.

108. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.041.98–99, 114, 116.
Leírás: A töredék felső részén tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 2) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező felső részén egymás mellett három, közepén ponttal ellátott, két koncentrikus körből álló díszkorong (KELLNER 1981, W 56) részlete található. Ezek alatt a töredék bal oldalán egy balra néző, jobb kezében kalapácsot, baljában fogót tartó Vulcanus (KELLNER 1981, W 6) fejének és fogójának részlete látható. Tőle jobbra egy jobb kezében lándzsát, baljában pedig kardot tartó, balra néző, álló, ruhátlan katona (KELLNER 1981, W 12) testének és lándzsájának részlete található.
Méretek: sz=8,6 cm, m=9,9 cm, v=0,7 cm, á=nem szerkeszthető ki.
Westerndorf, Comitialis műhelye (Decminus alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

109. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.041.101.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 9) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmezőben egymás mellett két ötkaréjú levél (GABLER–KELLNER 1993, W 138) részlete található.
Méretek: sz=6,7 cm, m=5,1 cm, v=0,5 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

110. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.041.103.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 9) részlete látható. A képmezőben egy férfi balra néző maszkjának (KISS 1946–48, H. 33) részlete látható.
Méretek: sz=5,5 cm, m=4,7 cm, v=0,6 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

111. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.041.107.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 2) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező bal oldalán egy lefelé nyitott kettős félkörív (KELLNER 1981, W 59) részlete található,

amelynek külső része bordázott, belső része sima félkörív. Ez alatt egy *astragalos*ra (KELLNER 1981, W 50) felfüggesztett, balra nyitott félkörív (KELLNER 1981, W 61) részlete látható. Tőlük jobbra egy újabb astragalosra (KELLNER 1981, W 50) felfüggesztett, balra nyitott félkörív (KELLNER 1981, W 61) részlete található. Mindezektől jobbra egy balra repülő madár (KELLNER 1981, W 42) részlete látható.
Méretek: sz=10,2 cm, m=8 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye (Decminus alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

112. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.041.125.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 9) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmezőben egymás mellett két, lefelé nyitott, kettős félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 151) részlete található, amelynek külső része bordázott, belső része sima félkörív.
Méretek: sz=5,2 cm, m=3,2 cm, v=1 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

113. Drag. 37 formájú tál reliefdíszes oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.041.146.
Leírás: A töredék bal oldalán feltehetően egy jobb kezében lándzsát, baljában pedig kardot tartó balra néző, álló, ruhátlan katona (KELLNER 1981, W 12) lábainak részlete látható. Tőle jobbra, a képmező alján egy közepén ponttal ellátott, két koncentrikus körből álló díszkorong (KELLNER 1981, W 56) található. Ettől jobbra, a töredék felső részén egy jobbra lépő, féloszlop mellett álló Venus (KELLNER 1981, W 2) lábainak és az oszlopnak részlete látható. Tőle jobbra, a képmező alján egy újabb, közepén ponttal ellátott, két koncentrikus körből álló díszkorong (KELLNER 1981, W 56) található. A képmezőt alul horizontális sáv zárja le.
Méretek: sz=6,3 cm, m=4,4 cm, v=0,8 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye (Erotus, Venerius vagy Luppo alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

114. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.041.147.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 10) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező bal oldalán egy jobbra futó vaddisznó (GABLER–KELLNER 1993, W 127) fejének és mellső lábainak részlete található. Tőle jobbra egy vertikális, felfelé elvékonyodó, hosszúkás levél (GABLER–KELLNER 1993, W 143) látható. Ezektől jobbra egy balra lépő, kezében pálcát tartó alak (GABLER–KELLNER 1993, W 114) részlete található. A képmezőt alul horizontális vonal zárja le.
Méretek: sz=5,6 cm, m=5,8 cm, v=0,6 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

115. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (12. tábla 20)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.042.7.
Leírás: A töredéken egy balra futó, ruhátlan *bestiarius* (GABLER–KELLNER 1993, W 109) részlete látható.
Méretek: sz=2,7 cm, m=2,6 cm, v=0,8 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

116. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.042.114.
Leírás: A töredék bal oldalán egy kettős ívű medaillon (KELLNER 1981, W 66) részletében egy balra néző, kontyot viselő női büszt (KELLNER 1981, W 23) részlete látható. Ezektől jobbra, két végén egy-egy *astragalos*ra (KELLNER 1981, W 50) felfüggesztett, felfelé nyitott félkörív (KELLNER 1981, W 64) részletében egy közepén ponttal ellátott, két koncentrikus körből álló díszkorong (KELLNER 1981, W 56) részlete található.
Méretek: sz=6,6 cm, m=4,1 cm, v=0,4 cm.
Westerndorf, Comitialis csoport (Decminus alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

117. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.042.122.
Leírás: A töredék felső részén tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 2) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező felső részén egy közepén ponttal ellátott, két koncentrikus körből álló díszkorong (KELLNER 1981, W 56) részlete található. Ez alatt feltehetően egy balra néző, jobb kezében kalapácsot, baljában fogót tartó Vulcanus (KELLNER 1981, W 6) fogójának részlete látható.
Méretek: sz=3,9 cm, m=2,3 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Comitialis csoport (Luppo alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

118. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.063.11.
Leírás: A töredéken egy balra néző, kiterjesztett szárnyú sas (GABLER–KELLNER 1993, W 134) jobb szárnyának, testének, faroktollának és lábainak részlete látható Másodlagosan égett.
Méretek: sz=5,6 cm, m=3,6 cm, v=0,6 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

119. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.063.12.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 10) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező bal olda-

lán egy balra ugró nyúl (GABLER–KELLNER 1993, W 130) testének és hátsó lábainak részlete található. Tőle jobbra egy nyolcszirmú rozetta (GABLER–KELLNER 1993, W 146) részlete látható.
Méretek: sz=4,7 cm, m=5,1 cm, v=0,5 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

120. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.063.40.
Leírás: A töredék felső részén tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 2) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező bal oldalán egy medaillon (KELLNER 1981, W 68) részlete található. Tőle jobbra egymás alatt két, közepén ponttal ellátott, két koncentrikus körből álló díszkorong (KELLNER 1981, W 56) látható. Ezektől jobbra egy újabb medaillon (KELLNER 1981, W 68) részletében egy jobbra lépő madár (KELLNER 1981, W 41) farktollának részlete található.
Méretek: sz=4,7 cm, m=4,3 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye (Decminus alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

121. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.063.64.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 2) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező bal oldalán egy jobbra lépő madár (KELLNER 1981, W 41) részlete található. Tőle jobbra egy jobbra ugró szarvas (KELLNER 1981, W 32) részlete látható.
Méretek: sz=5,6 cm, m=4,6 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye (Decminus alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

122. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.063.65.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 11) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező bal oldalán egy balra néző, kettős sípon játszó alak (GABLER–KELLNER 1993, W 118) részlete található.
Méretek: sz=4,5 cm, m=4,1 cm, v=0,6 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

123. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.063.128.
Leírás: A töredék középső részén egy oszlop (KISS 1946–48, H. 74) részlete látható. Ettől jobbra feltehetően egy nyolcszirmú rozetta (GABLER–KELLNER 1993, W 146) részlete található. A képmezőt alul horizontális sáv zárja le.
Méretek: sz=4,4 cm, m=3,5 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

124. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.094.49.
Leírás: A töredék felső részén tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 11) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező bal oldalán egy felfelé nyitott félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 159) részletében egy ötkaréjú levél (GABLER–KELLNER 1993, W 138) részlete található. Mindezektől jobbra, a képmező alsó részén egy kis méretű, íves levél (GABLER–KELLNER 1993, W 140) látható. Ettől jobbra egy újabb felfelé nyitott félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 159) részletében egy balra néző, kettős sípon játszó alak (GABLER–KELLNER 1993, W 118) található. A képmezőt alul horizontális sáv zárja le.
Méretek: sz=7 cm, m=4,7 cm, v=0,5 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

125. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.094.51.
Leírás: A peremsávon olvashatatlan bélyeg részlete található. A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 11) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező bal oldalán egy *astragalos*ra (GABLER–KELLNER 1993, W 154) felfüggesztett, felfelé nyitott kettős félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 151) részlete található, amelynek külső része bordázott, belső része sima félkörív. Alatta egy újabb, felfelé nyitott kettős félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 151) részlete látható, amelynek külső része bordázott, belső része sima félkörív. Ezektől jobbra egy *astragalos*ra (GABLER–KELLNER 1993, W 154) felfüggesztett, balra nyitott kettős félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 151) részlete található, amelynek külső része bordázott, belső része sima félkörív. Tőle jobbra egy újabb, balra nyitott kettős félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 151) részlete található, amelynek külső része bordázott, belső része sima félkörív.
Méretek: sz=4,4 cm, m=6,4 cm, v=0,5 cm, á=nem szerkeszthető ki.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

126. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (13. tábla 13)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.012.18.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 2) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le.
Méretek: sz=5,2 cm, m=3 cm, v=0,5 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye.
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

127. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.046.5.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 2) részlete látható, amelyet alul horizontális vo-

nal zár le. A képmezőben egy álló, lefelé néző *satyr* (KELLNER 1981, W 8) fejének, jobb karjának és felsőtestének részlete található.
Méretek: sz=6,6 cm, m=5,8 cm, v=0,8 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye (Decminus alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

128. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (13. tábla 14)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.31.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 1) részlete látható. A képmező jobb oldalán két végén egy-egy *astragalos*ra (KELLNER 1981, W 50) felfüggesztett, lefelé nyitott félkörív (KELLNER 1981, W 61) részlete található. Ez alatt egy jobbra néző, táncoló harcos (KELLNER 1981, W 15) látható. Ezektől jobbra, a képmező felső részén feltehetően egy bal oldalra nyitott félkörív (KELLNER 1981, W 64) található. Mindezektől jobbra feltehetően egy vertikálisan elhelyezett keskeny pálmalevél (KELLNER 1981, W 48 vagy W 49) részlete van. Ettől jobbra, a képmező felső részén feltehetően egy jobboldalra nyitott félkörív (KELLNER 1981, W 64) részlete található. Tőlük jobbra egy újabb *astragalos*ra (KELLNER 1981, W 50) felfüggesztett, lefelé nyitott félkörív (KELLNER 1981, W 61) részlete látható. A képmezőt alul horizontális sáv zárja le.
Méretek: sz=6,5 cm, m=5,4 cm, v=0,6 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye (Erotus alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

129. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.168.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 10) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmezőben egy jobbra vágtató, lovon ülő lovas (GABLER–KELLNER 1993, W 106) fejének, felsőtestének, illetve jobb karjának részlete található. Részben másodlagosan égett.
Méretek: sz=8,2 cm, m=5,7 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

130. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.170–178.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 10) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező bal oldalán, egymás alatt két balra néző páva (GABLER–KELLNER 1993, W 135) található. Tőlük jobbra egy vertikális, nagy méretű négyszögletes szemekből álló *metopé*osztó elem (GABLER–KELLNER 1993, W 173) látható, amelynek felső és alsó végén egyaránt egy-egy spirálmotívum (GABLER–KELLNER 1993, W 145) van. Mindezektől jobbra, a képmező alsó részén egy újabb balra néző páva (GABLER–KELLNER 1993, W 135) található. Tőle jobbra egy újabb vertikális, nagy méretű négyszögletes szemekből álló *metopé*osztó elem (GABLER–KELLNER 1993, W 173) részlete látható, amelynek alsó végén egy spirálmotívum (GABLER–KELLNER 1993, W 145) van. Mindezektől jobbra, a képmező alsó részén egy újabb balra néző páva (GABLER–KELLNER 1993, W 135) lábainak részlete található. A képmezőt alul dupla horizontális sáv zárja le.
Méretek: sz=11,6 cm, m=9,4 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

131. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.171.
Leírás: A töredék bal oldalán egy kannelúrázott féloszlop (GABLER–KELLNER 1993, W 187) részlete látható. Ettől jobbra *metopé*osztó elemként egy vertikális, vékony ferde bordákból álló díszléc (GABLER–KELLNER 1993, W 199) részlete található. Mindezektől jobbra egy álló, jobbra néző, jobb könyökével oszlopra támaszkodó Venus (GABLER–KELLNER 1993, W 175) részlete látható.
Méretek: sz=3,7 cm, m=3 cm, v=0,6 cm.
Westerndorf, Onniorix.
Keltezés: Kr. u. 210–233.

132. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.178.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 10) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező bal oldalán egy spirálmotívum (GABLER–KELLNER 1993, W 145) részlete található. Ettől jobbra egy balra néző, fekvő párduc (GABLER–KELLNER 1993, W 124) hátsó lábának és farkának részlete látható. Tőle jobbra egy vertikális, nagy méretű négyszögletes szemekből álló *metopé*osztó elem (GABLER–KELLNER 1993, W 173) részlete található, amelynek felső és alsó végén egyaránt egy-egy spirálmotívum (GABLER–KELLNER 1993, W 145) van. Mindezektől jobbra egy újabb balra néző, fekvő párduc (GABLER–KELLNER 1993, W 124) látható. Ettől jobbra egy újabb vertikális, nagy méretű négyszögletes szemekből álló *metopé*osztó elem (GABLER–KELLNER 1993, W 173) részlete található, amelynek felső és alsó végén egyaránt egy-egy spirálmotívum (GABLER–KELLNER 1993, W 145) van. A képmezőt alul dupla horizontális sáv zárja le.
Méretek: sz=10,6 cm, m=7,5 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

133. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.182.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 11) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező bal oldalán egy balra néző, kettős sípon játszó alak (GABLER–KELLNER 1993, W 118) részlete található. Tőle jobbra két

diagonálisan elhelyezett, egymás felé tartó, nagy méretű négyszögletes szemekből álló *metopé*osztó elem (GABLER–KELLNER 1993, W 173) részlete látható. Ezek alatt egy spirálmotívum (GABLER–KELLNER 1993, W 145) vagy egy kis méretű, két koncentrikus körből álló díszkorong (GABLER–KELLNER 1993, W 147) részlete található.
Méretek: sz=5,7 cm, m=6,2 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

134. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.193.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 11) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmezőben egy ötkaréjú levél (GABLER–KELLNER 1993, W 138) részlete található.
Méretek: sz=4,7 cm, m=4,2 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

135. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.075.39.
Leírás: A töredék bal oldalán egy balra futó, nagy méretű kutya (GABLER–KELLNER 1993, W 131) hátsó lábainak és farkának részlete látható. Ettől jobbra egy balra futó nyúl (GABLER–KELLNER 1993, W 130) részlete található. A képmezőt alul horizontális vonal zárja le.
Méretek: sz=3,6 cm, m=4,7 cm, v=0,6 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

136. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.075.67.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 1) részlete látható.
Méretek: sz=15,7 cm, m=7,9 cm, v=0,7 cm, á=25,5 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye (Erotus alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

137. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.89.
Leírás: A töredék felső részén tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 10) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező bal oldalán egy jobbra futó *bestiarius* (GABLER–KELLNER 1993, W 110) részlete található. Tőle jobbra egy jobbra vágtató lovas (GABLER–KELLNER 1993, W 106) részlete látható.
Méretek: sz=7,2 cm, m=5,5 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

138. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.94.
Leírás: A töredék bal oldalán egy vertikális, vékony ferde bordákból álló díszléc (GABLER–KELLNER 1993, W 199) részlete látható. Ettől jobbra egy kannelúrázott féloszlop (GABLER–KELLNER 1993, W 187) részletén egy gyümölcsöskosár (GABLER–KELLNER 1993, W 182) részlete található. Ezektől jobbra egy újabb vertikális, vékony ferde bordákból álló díszléc (GABLER–KELLNER 1993, W 199) részlete látható. Mindezektől jobbra egy bizonytalanul azonosítható, jobbra néző alak feje található, amely egy ruhás szónok (GABLER–KELLNER 1993, W 174) vagy egy könyökével oszlopra támaszkodó Venus (GABLER–KELLNER 1993, W 175) részlete lehet.
Méretek: sz=4,3 cm, m=2,4 cm, v=0,6 cm.
Westerndorf, Onniorix.
Keltezés: Kr. u. 210–233.

139. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.96.
Leírás: A töredék bal oldalán egy jobb kezében lándzsát, baljában pedig kardot tartó, balra néző, álló, ruhátlan katona (KELLNER 1981, W 12) lábfejeinek részlete látható. Tőle jobbra egy hét lyukkal díszített korongrozetta (KELLNER 1981, W 55) található. Mindezektől jobbra egy álló, botot tartó, feltehetően Amazonként azonosítható alak (KELLNER 1981, W 17) lábainak részlete látható. A képmezőt alul horizontális sáv zárja le.
Méretek: sz=3,9 cm, m=2,6 cm, v=0,3 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye (Erotus vagy Luppo alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

140. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.112.
Leírás: A töredék felső részén egy felfelé nyitott kettős félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 151) részlete látható, amelynek külső része bordázott, belső része sima félkörív. Alatta egy újabb felfelé nyitott kettős félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 151) részlete található, amelynek külső része bordázott, belső része sima. Tőle jobbra egy *astragalos*ra (GABLER–KELLNER 1993, W 154) felfüggesztett, újabb felfelé nyitott kettős félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 151) részlete látható, amelynek külső része bordázott, belső része sima. Mindezek alatt, a töredék bal oldalán egy újabb astragalos (GABLER–KELLNER 1993, W 154) részlete található. Tőle jobbra egy újabb felfelé nyitott kettős félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 151) részlete látható, amelynek külső része bordázott, belső része sima. Ettől jobbra egy újabb *astragalos* (GABLER–KELLNER 1993, W 154) részlete található. A képmezőt alul horizontális sáv zárja le.
Méretek: sz=5,6 cm, m=3,5 cm, v=0,4 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

141. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.113.
Leírás: A töredéken egy jobbra néző, álló, jobb kezében lefelé fordított lándzsát, baljában kör alakú pajzsot tartó, sisakot és *peplost* viselő Minerva (KELLNER 1981, W 1) fejének, jobb kezének, lándzsájának, felsőtestének és a bagolynak a részlete látható.
Méretek: sz=4,1 cm, m=3,6 cm, v=0,6 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye (Erotus vagy Decminus alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

142. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.127.
Leírás: A töredék bal oldalán egy kannelúrázott féloszlop (GABLER–KELLNER 1993, W 187) részlete látható. Ettől jobbra *metopé*osztó elemként egy vertikális, vékony ferde bordákból álló díszléc (GABLER–KELLNER 1993, W 199) részlete található. Mindezektől jobbra egy álló, jobbra néző, jobb könyökével oszlopra támaszkodó Venus (GABLER–KELLNER 1993, W 175) részlete látható. A képmezőt alul horizontális sáv zárja le.
Méretek: sz=4,5 cm, m=4,6 cm, v=0,6 cm.
Westerndorf, Onniorix.
Keltezés: Kr. u. 210–233.

143. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.141.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 1) részlete látható.
Méretek: sz=3,3 cm, m=5,1 cm, v=0,8 cm, á=nem szerkeszthető ki.
Westerndorf, Comitialis műhelye (Erotus alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

144. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.158.
Leírás: A töredék felső részén tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 10) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmezőben egy álló, jobbjában tükröt, baljában leplet tartó Venus (GABLER–KELLNER 1993, W 102) fejének, jobb karjának és felsőtestének részlete található.
Méretek: sz=3,6 cm, m=4 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

145. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (13. tábla 15)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.010.10.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 9) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező felső részén, egymás mellett, egy sorban négy, kissé szögletes, rácsozott korong (GABLER–KELLNER 1993, W 148) található. Ez alatt egy ötkaréjú levél (GABLER–KELLNER 1993, W 138), valamint egy inda részlete látható.
Méretek: sz=6 cm, m=5,1 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

146. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (14. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.010.13.
Leírás: A töredék jobb oldalán azonosíthatatlan díszítőelem található. Ettől jobbra egy ötkaréjú levél (GABLER–KELLNER 1993, W 138) részlete látható.
Méretek: sz=3,5 cm, m=3,1 cm, v=0,5 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

147. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke (14. tábla 16)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.010.14–15, 19.
Leírás: A peremsáv alatt meghatározhatatlan típusú tojásfüzér részlete látható. A képmező bal oldalán egy lefelé nyitott kettős félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 151) részlete található, amelynek külső része bordázott, belső része sima. Ettől jobbra egy újabb, hasonló típusú, lefelé nyitott kettős félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 151) részlete látható. Ez alatt egy balra lépő birkózó (KELLNER 1981, W 16) részlete található.
Méretek: sz=5,7 cm, m=7,1 cm, v=0,5 cm, á=nem szerkeszthető ki.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

148. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.010.16.
Leírás: A töredék bal oldalán egy lefelé nyitott kettős, külső részén bordázott, belső részén sima félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 151) részlete alatt egy balra lépő birkózó (KELLNER 1981, W 16) részlete látható. Az alak lábától jobbra, a képmező alján egy jobbra lépő madár (GABLER–KELLNER 1993, W 136) részlete található. Mindezektől jobbra, a töredék felső részén egy újabb, lefelé nyitott kettős, külső részén bordázott, belső részén sima félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 151) részlete alatt egy újabb balra lépő birkózó (KELLNER 1981, W 16) részlete látható. Az alak lábától jobbra, a képmező alján egy újabb jobbra lépő madár (GABLER–KELLNER 1993, W 136) található. Tőlük jobbra, a töredék felső részén egy újabb lefelé nyitott kettős, külső részén bordázott, belső részén sima félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 151) részlete alatt egy újabb balra lépő birkózó (KELLNER 1981, W 16) testének részlete látható. Az alak lábától jobbra, a képmező alján egy szárral ellátott levélkehely (GABLER–KELLNER 1993, W 153) található. Mindezektől jobbra, a töredék felső részén egy újabb balra lépő birkózó (KELLNER 1981, W 16) testének részlete látható. Az alak lábától jobbra, a képmező alján egy újabb jobbra lépő madár (GABLER–KELLNER 1993, W 136) található. Ettől jobbra, a töredék felső részén egy újabb balra lépő birkózó (KELLNER 1981, W 16) lábainak rész-

lete látható. Az alak lábától jobbra, a képmező alján egy szárral ellátott levélkehely (GABLER–KELLNER 1993, W 153) található. Ettől jobbra, a töredék felső részén egy újabb balra lépő birkózó (KELLNER 1981, W 16) lábainak részlete látható. A képmezőt alul horizontális sáv zárja.
Méretek: sz=14,5 cm, m=5,1 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

149. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.010.17.
Leírás: A töredék bal oldalán egy oszlop (KISS 1946–48, H. 74) részlete található. Tőle jobbra egy négyágú csillag (GABLER–KELLNER 1993, W 149) látható. Felette azonosíthatatlan díszítőelem van. Mindezektől jobbra egy újabb oszlop (Kiss 19446–48, H. 74) részlete található. A képmezőt alul horizontális sáv zárja le.
Méretek: sz=4,3 cm, m=3,2 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

150. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.010.18.
Leírás: A töredék felső részén tojásfüzér (feltehetően GABLER–KELLNER 1993, W E 9) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező bal oldalán egy lefelé nyitott kettős félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 151) részlete található, amelynek külső része bordázott, belső része sima. Ettől jobbra egy újabb, ehhez hasonló, lefelé nyitott kettős félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 151) részlete látható.
Méretek: sz=2,2 cm, m=2,3 cm, v=0,4 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

151. Drag. 37 formájú tál peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.050.32.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 2) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmezőben azonosíthatatlan díszítőelem részlete található.
Méretek: sz=5,8 cm, m=7 cm, v=0,8 cm, á=nem szerkeszthető ki.
Westerndorf, Comitialis műhelye.
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

152. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (14. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.051.23.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 2) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező bal oldalán egy közepén ponttal ellátott, két koncentrikus körből álló díszkorong (KELLNER 1981, W 56) részlete található. Tőle jobbra egy kettős ívű medaillon (KELLNER 1981, W 66 vagy W 67) részlete van.
Méretek: sz=3,4 cm, m=3,6 cm, v=0,5 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye (Decminus alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

153. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (14. tábla 17)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.051.25.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 10) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező bal oldalán egy lefelé nyitott, bordázott félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 157) részlete található. Ennek jobb oldalát egy újabb lefelé nyitott, bordázott félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 157) részlete metszi.
Méretek: sz=4,6 cm, m=8,3 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

154. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke (14. tábla 18)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.051.56.
Leírás: A töredék bal oldalán feltehetően egy felfelé nyitott, bordázott félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 160 vagy 162) részlete látható. Ettől jobbra, a töredék felső részén egy inda részletének végén elhelyezett tojásfüzérelem (GABLER–KELLNER 1993, W E 13) található. Ez alatt pedig egy újabb inda részletének végén egy lekerekített sarkú, háromszög alakú, bordázott szélű levél (GABLER–KELLNER 1993, W 142) látható. A töredék alsó részén azonosíthatatlan díszítőelem részlete van.
Méretek: sz=7,4 cm, m=4,8 cm, v=0,9 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

155. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.051.57.
Leírás: A töredék bal oldalán indák részletei láthatóak. Ezektől jobbra feltehetően egy felfelé nyitott, bordázott félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 160 vagy 162) részlete található.
Méretek: sz=3 cm, m=2,7 cm, v=0,9 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

156. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.051.205.
Leírás: A töredék középső részén egy oszlop (KISS 1946–48, H. 74) részlete található. Tőle jobbra feltehetően egy nyolcszirmú rozetta (GABLER–KELLNER 1993, W 150) részlete látható. A képmezőt alul horizontális sáv zárja le.
Méretek: sz=4,8 cm, m=2,9 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

157. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.051.244.

Leírás: A töredéken egy ötkaréjú levél (GABLER–KELLNER 1993, W 138) részlete látható.
Méretek: sz=2,5 cm, m=2,1 cm, v=0,3 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

158. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.079.10.
Leírás: A töredéken egy jobb kezében lándzsát, baljában pedig kardot tartó, balra néző, álló, ruhátlan katona (KELLNER 1981, W 12) testének és lándzsájának részlete látható.
Méretek: sz=3,2 cm, m=2,9 cm, v=0,5 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye.
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

159. Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.085.8.
Leírás: A töredéken egy álló, balra néző, sisakot viselő, jobbjával lándzsára támaszkodó, baljában kardot tartó Mars (KELLNER 1981, W 5) lábainak és lándzsájának részlete található. A képmezőt alul horizontális sáv zárja le.
Méretek: sz=3,7 cm, m=3,2 cm, v=0,6 cm.
Westerndorf, Comitialis-műhelye (Erotus, Luppo vagy Decminus alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

160. Drag. 30 vagy 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.022.4.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 10) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmezőben azonosíthatatlan díszítőelem részlete található.
Méretek: sz=2,8 cm, m=3 cm, v=0,7 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

161. Drag. 30 vagy 37 formájú tál oldaltöredéke (14. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.009.26.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 9) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmezőben feltehetően egy vertikálisan elhelyezett, lekerekített végű, kettős fogazott léc (GABLER–KELLNER 1993, W 169) részlete található.
Méretek: sz=2,6 cm, m=2,4 cm, v=0,6 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

162. Drag. 30 vagy 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.050.39.
Leírás: A töredék bal oldalán egy frontálisan ábrázolt büszt (GABLER–KELLNER 1993, W 120) részlete látható. Ettől jobbra feltehetően egy oszlop (Kiss, H. 74) részlete található.
Méretek: sz=3,8 cm, m=2,8 cm, v=0,8 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

163. Drag. 30 vagy 37 formájú tál oldaltöredéke (14. tábla 4, 15. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.063.68.
Leírás: A peremsávon töredékes *[...]IAN·F* bélyeg található. Ez alatt tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 1 vagy W E 2) részlete látható.
Méretek: sz=2,7 cm, m=1,8 cm, v=0,6 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye.
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

164. Drag. 30 vagy 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.094.17.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 1) részlete látható. A képmezőben egy kettős ívű medaillon (KELLNER 1981, W 66 vagy W 67) részlete található.
Méretek: sz=2,8 cm, m=2,6 cm, v=0,5 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye (Erotus alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

165. Drag. 30 vagy 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.094.19.
Leírás: A töredéken egymás mellett két, balra nyitott kettős félkörív (GABLER–KELLNER 1993, W 151) részlete található, amelynek külső része bordázott, belső része sima.
Méretek: sz=3,8 cm, m=1,2 cm, v=0,4 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

166. Drag. 30 vagy 37 formájú tál oldaltöredéke (14. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.58.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (KELLNER 1981, W E 2) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmező bal oldalán feltehetően egy jobbra lépő madár (KELLNER 1981, W 41) fejének részlete található. Ettől jobbra egy balra repülő madár (KELLNER 1981, W 42) részlete látható.
Méretek: sz=3,2 cm, m=3 cm, v=0,5 cm.
Westerndorf, Comitialis műhelye (Decminus alcsoport).
Keltezés: Kr. u. 175/180–210.

167. Drag. 30 vagy 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.55.
Leírás: A töredék bal oldalán azonosíthatatlan állat részlete található. Ettől jobbra egy jobbra lépő szarvasmarha (GABLER–KELLNER 1993, W 128) farkának és lábainak részlete látható. Alatta egy lefelé nyitott kapu (GABLER–KELLNER 1993, W 152) részlete található.
Méretek: sz=6,1 cm, m=3,3 cm, v=0,8 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

168. Drag. 30 vagy 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.048.9.
Leírás: A töredék bal oldalán egy oszlop (KISS 1946–48, H. 74) részlete látható. Ettől jobbra egy frontálisan ábrázolt büszt (GABLER–KELLNER 1993, W 120) részlete található.
Méretek: sz=3,5 cm, m=2,1 cm, v=0,8 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

169. Drag. 30 vagy 37 formájú tál oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.097.394.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (GABLER–KELLNER 1993, W E 10) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le.
Méretek: sz=3,1 cm, m=3,2 cm, v=0,6 cm.
Westerndorf, Helenius.
Keltezés: Severus-kor.

Díszítetlen töredék
170. Drag. 32 formájú tányér aljtöredéke (14. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.010.5.
Leírás: Belső felületén egy égetés előtt bekarcolt X részlete látható.
Méretek: sz=2,9 cm, m=4,4 cm, v=0,5 cm.
Westerndorf.
Keltezés: késő Antoninus-kor–Severus-kor.

Pfaffenhofen

171. Drag. 37 formájú tál reliefdíszes oldaltöredéke (14. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.024.7.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (KISS 1946–48, D. 3) részlete látható. A képmezőben egymás mellett két gyöngykör (FÖLZER 1913, 830) részlete található.
Méretek: sz=2,9 cm, m=3,1 cm, v=0,5 cm.
Pfaffenhofen, Dicanus-kör.
Keltezés: Kr. u. 3. század középső harmada.

172. Drag. 37 formájú tál reliefdíszes oldaltöredéke (13. tábla 19)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.012.22.
Leírás: A töredéken egymás mellett két gyöngykör (FÖLZER 1913, 830) részlete látható.
Méretek: sz=4 cm, m=2,5 cm, v=0,5 cm.
Pfaffenhofen, Dicanus-kör.
Keltezés: Kr. u. 3. század középső harmada.

173. Drag. 37 formájú tál reliefdíszes oldaltöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.545.
Leírás: A töredék bal oldalán egy hétszirmú rozetta (KELLNER 1964, Pf. 21) részlete látható. Ettől jobbra két egymást metsző gyöngykör (FÖLZER 1913, 830) részlete található. A képmezőt alul horizontális sáv zárja le.
Méretek: sz=4,9 cm, m=3,3 cm, v=0,7 cm.
Pfaffenhofen, Dicanus-kör.
Keltezés: Kr. u. 3. század középső harmada.

174. Drag. 37 formájú tál reliefdíszes oldaltöredéke (14. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.051.252.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (KISS 1946–48, D. 3) részlete látható, amelyet alul horizontális vonal zár le. A képmezőben feltehetően két darab díszléc (KELLNER 1964, Pf. 16) találhatóak.
Méretek: sz=3,3 cm, m=3,4 cm, v=0,5 cm.
Pfaffenhofen, Dicanus-kör.
Keltezés: Kr. u. 3. század középső harmada.

175. Drag. 37 formájú tál reliefdíszes peremtöredéke
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.058.26, 31, 33, 36, 41.
Leírás: A peremsáv alatt tojásfüzér (KISS 1946–48, D. 3) részlete látható. A képmező bal oldalán egy balra futó kutya (KELLNER 1964, Pf. 31) hátsó lábainak és farkának részlete található. Tőle jobbra, egymás alatt két kagyló (FÖLZER 1913, 706) látható. Ezektől jobbra, egy gyöngykör (FÖLZER 1913, 830) részletében egy újabb kagyló (FÖLZER 1913, 706) található. Ettől jobbra, egymás alatt két kis rozetta (KELLNER 1964, Pf. 22) látható. Mindezektől jobbra egy férfi (Karnitsch 1953, Taf. 101. 16) részlete található. Tőle jobbra, egymás alatt két kis rozetta (KELLNER 1964, Pf. 22) részlete látható. Ezektől jobbra egy balra futó kutya (KELLNER 1964, Pf. 31) mellső lábainak és orrának részlete található.
Méretek: sz=20,3 cm, m=11,5 cm, v=0,8 cm, á=25 cm.
Pfaffenhofen, Dicanus-kör.
Keltezés: Kr. u. 3. század középső harmada.

Bélyegek

Közép-Gallia
176. Drag. 33 formájú pohár aljtöredéke (15. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.195.
Leírás: A *paropsis* töredékének belső felületén töredékes *PA·T·R[...]* bélyeg látható.
Méretek: sz=3,6 cm, m=3,3 cm, v=0,5 cm.
Közép-Gallia, Patricius..
Keltezés: Kr. u. 2. század első fele.

Rheinzabern
177. Drag. 32 formájú tányér talpgyűrűtöredéke (15. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.136.
Leírás: Az alj belső felületén *MATERNVSFECIT* bélyeg található.
Méretek: h=14,3 cm, sz=10,6 cm, m=3,3 cm, v=0,8 cm, á=10,5 cm.
Rheinzabern, Maternus.
Keltezés: Kr. u. 2. század vége–3. század eleje.

178. Drag. 32 formájú tányér talpgyűrűtöredéke (15. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.49.
Leírás: Az alj belső felületén feltehetően *VNIVSFEC* bélyeg található. Külső felületén pedig égetés után bekarcolt *N* graffito látható.
Méretek: h=14,5 cm, sz=11,3 cm, m=2,8 cm, v=0,7 cm, á=12,5 cm.
Rheinzabern, Iunius.
Keltezés: Kr. u. 170–3. század eleje.

179. Feltehetően Drag. 32 formájú tányér aljtöredéke (15. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.013.14.
Leírás: A töredék belső felületén *[...]ELI[...]* bélyeg töredéke található.
Méretek: sz=3,7 cm, m=4,4 cm, v=0,6 cm.
Rheinzabern, Fidelis.
Keltezés: Kr. u. 2. század vége.

180. Drag. 32 formájú tányér aljtöredéke (15. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.090.24.
Leírás: Az alj belső felületén töredékes *PROCLINVS* bélyeg található.
Méretek: h=8,8 cm, sz=7,2 cm, m=1,2 cm, v=0,8 cm.
Rheinzabern, Proclinus.
Keltezés: Kr. u. 2. század vége–3. század.

181. Drag. 33 formájú pohár aljtöredéke (15. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.042.4.
Leírás: A *paropsis* töredékének belső felületén *[.] ICTO[...]* (RICKEN–FISCHER 1963, b típus) bélyeg töredéke található.
Méretek: sz=2,7 cm, m=2,7 cm, v=1 cm.
Rheinzabern, Victorinus.
Keltezés: Severus-kor.

Westerndorf
182. Drag. 30 vagy 37 formájú tál oldaltöredéke (15. tábla 13)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.041.143.
Leírás: Külső felületén töredékes *RIPANV[...]* olvasatú bélyeg látható.
Méretek: sz=5,5 cm, m=1,6 cm, v=0,5 cm.
Westerndorf, Ripanus.
Keltezés: Severus-kor.

183. Drag. 32 formájú tányér talpgyűrűtöredéke (15. tábla 14)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.146.
Leírás: Az alj belső felületén *TA[..]ACVS* bélyeg töredéke található.
Méretek: h=8,6 cm, sz=9,4 cm, m=2,9 cm, v=0,9 cm, á=11 cm.
Westerndorf, Tarvacus.
Keltezés: Kr. u. 180–233.

184. Drag. 33 formájú pohár talpgyűrűtöredéke (15. tábla 15)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.063.5.
Leírás: Az alj belső felületén töredékes *VICT[...]* olvasatú bélyeg látható.
Méretek: h=6,2 cm, sz=4,1 cm, m=4,5 cm, v=0,7 cm, á=6 cm.
Westerndorf, Victorinus.
Keltezés: Severus-kor.

Pfaffenhofen
185. Drag. 32 formájú tányér aljtöredéke (15. tábla 16)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.42.
Leírás: Belső felületén töredékes *[...]ELIVS[.]* bélyeg látható.
Méretek: sz=6 cm, m=4,8 cm, v=0,6 cm.
Pfaffenhofen, Aurelius.
Keltezés: Kr. u. 3. század középső harmada.

AMPHORÁK

Komárom–Szőny, Vásártéren 2014-ben hét karakterisztikus *amphora*töredék került elő.

Kapitän 2

Két fültöredék sorolható a Kapitän 2 típusba (1–2) (16. tábla 1–2). Az *amphora*típus formája alapján ezekben az edényekben valószínűleg bort tároltak.[86] Korábban csak az volt ismert, hogy ezeket az *amphorá*kat az Égeikum térségében készítették.[87] Ma már azonban erősen feltételezhető, hogy Kos szigetén volt a gyártóközpontjuk,[88] továbbá műhelyek valószínűsíthetőek a Kis-Maiandros völgyében, Ephesos környékén és Samos szigetén.[89] P. Reynolds szerint a Krím-félszigettől nyugatra, a Fekete-tenger partvidékén is gyártották őket.[90]

[86] *PANELLA 1973, 559; KEAY 1984, 137.*
[87] *PEACOCK–WILLIAMS 1986, 193.*
[88] *PANELLA 1973, 598–599; PANELLA 1986, 617; KEAY 1984, 137.*
[89] *BEZECZKY 2013, 149.*
[90] *REYNOLDS 2010, 72, 109, 257, 261.*

A késő császárkorban a Római Birodalomban az egyik legkedveltebb, legtöbb helyre szállított bor a Kapitän 2 típusú *amphorá*kban tárolt volt.[91] Pannoniában a borostyánkőút menti és a provincia belsejében található településekről előkerültek Kapitän 2 *amphora*leletek (Gorsium, Poetovio, Scarbantia), de forgalmuk a *limes* mentén jelentősebb volt (Vindobona, Carnuntum, Aquincum, Matrica, Intercisa, Mursa, Sirmium). Pannoniai importjuk a markomann háborúk után, a Severus-korban kezdődött, a provinciában előkerült töredékek többsége erre az időszakra keltezhető,[92] a brigetiói *amphora*leletek is beleillenek ebbe az időintervallumba a *terra sigillata* töredékek alapján.

Dressel 24/Zeest 90

Brigetióban a megelőző évek ásatásai során talált Dressel 24/Zeest 90 típusú *amphora*leletek számát gyarapítja két előkerült töredék (3–4) (16. tábla 3–4), a korábbi évek ásatásai során lelt *amphorá*k legnagyobb része is ebbe a típusba tartozik.[93] Alapvetően olívaolajat szállítottak ezekben az edényekben.[94]

Az *amphorá*k gyártási helyei nem ismertek teljesen, valószínűleg az Égeikum területén és Kis-Ázsia partvidékén állították elő őket.[95] Chios–Erythrai–Kyme zónájából publikáltak műhelyt.[96]

Pannonia provinciában a *limes* menti városokban (Brigetio,[97] Aquincum,[98] Intercisa[99]) Hadrianus uralkodása alatt kezdődött meg az *amphorá*kban tárolt olívaolaj importja, de nagy mennyiségű behozatallal a markomann háborúk után lehet számolni.[100] A polgárvárosban a 3. század közepére keltezhető rétegekből kerültek elő a legkésőbbi Dressel 24/Zeest 90 *amphorá*k.[101]

Dressel 7–11

A római konyhaművészet elengedhetetlen részét képezték a különböző halszószok. Több fajtáját ismerjük (*garum*, *liquamen*, *salsamenta*, *muria* és *hallex*), amelyeket többek között Dressel 7–11 típusú *amphorá*kban szállítottak a Római Birodalom tartományaiba. A jelen írásban bemutatott leletanyagból egy töredék sorolható ebbe a típusba (5) (16. tábla 5).

Ezeket az edényeket számtalan műhelyben készítették a mai Keleti- és főleg Dél-Spanyolországban.[102] Nagyobb volumenű gyártás folyt Baetica és Tarraconensis provinciákban (Cádizi-öböl és Gibraltár környéke).[103] A *Vetus Salinábban* talált Dressel 7–11 *amphorá*k anyagszerkezete megegyezik a Cádizi-öböl műhelyeinek termékeivel.[104] Egy szintén halszószt (*garum*ot) tartalmazó, poetoviói, festett feliratt ellátott edény anyagában pedig hasonlóságot mutat a carteiai *amphorá*kkal.[105] Ezeknek a műhelyeknek a gyártmányai biztosan eljutottak Pannoniába,[106] így lehetséges, hogy a most bemutatott brigetiói töredék is innen származik. További anyagvizsgálatok szükségesek ennek megállapítására.

Ezeket az edényeket a késő Augustus kor és a 2. század közepe között gyártották. Pannoniába a bennük lévő jó minőségű halszószt az 1. század közepétől kezdve szállították.[107] A most ismertetett töredék a Flavius-kor és a 2. század első negyede között került Brigetióba.

Nem azonosított töredékek

Két *amphora*leletet nem sikerült típushoz kötni (6–7) (16. tábla 6–7). A fültöredék (6) világos vörösesbarna színű, nagyon halvány barna bevonattal rendelkezik, törésfelületén nagyon sok pórust, nagy méretű fehér, vörös és barna színű összetevőt lehet

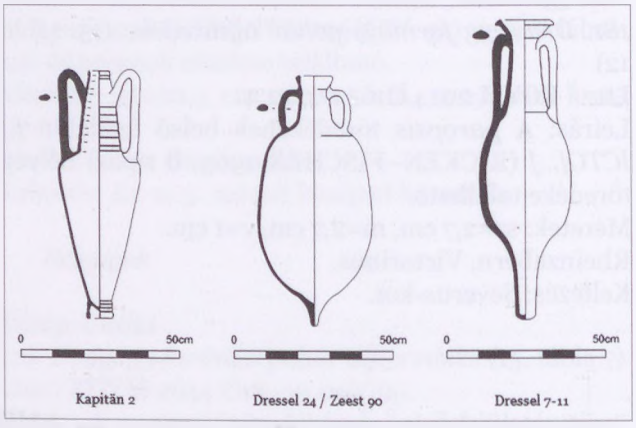

2. kép: A 2014-ben előkerült amphoratöredékek típusai
Abb. 2: Typen der Amphorafragmente aus dem Jahre 2014

[91] *KAPITÄN 1972, 243–252.*
[92] *BEZECZKY 2005, 44.*
[93] *NAGY 2015, 160.*
[94] *OPAIŢ–TSARAVOPOULOS 2011, 303.*
[95] *OPAIŢ–TSARAVOPOULOS 2010, 26.*
[96] *OPAIŢ–TSARAVOPOULOS 2011, 276–280.*
[97] *KELEMEN 1993, 46–47.*
[98] *HÁRSHEGYI 2004, 116–118; HÁRSHEGYI 2008, 174; HÁRSHEGYI 2009, 64; KELEMEN 1993, 46–47.*
[99] *KELEMEN 1993, 46–47.*
[100] *HÁRSHEGYI 2009, 64.*
[101] *NAGY 2015, 160.*
[102] *PEACOCK–WILLIAMS 1986, 118.*
[103] *PEACOCK 1974, 232–243.*
[104] *BEZECZKY 1990, 97.*
[105] *BEZECZKY 1993, 244.*
[106] *A pannoniai leletek összefoglalása: BEZECZKY 2000, 1360–1361.*
[107] *BEZECZKY 2000, 1359–1360.*

észrevenni. Az aljtöredékhez (7) tartozó edényt jó minőségű agyagból készítették, a lelet világosvörös színű, kevés mészkőszemcsét és kis méretű fehér öszszetevőt tartalmaz.

Összegezve elmondható, hogy a leletek jól beleilleszkednek a korábbi évek ásatásai során előkerült *amphorák* típusaiba (Kapitän 2, Dressel 24/Zeest 90, Dressel 7–11). (2. kép) A leletek beleillenek abba az *amphora*forgalomból alkotott képbe, amelyet az eddig publikált brigetiói *amphorák* meghatároztak: jó minőségű bor és olívaolaj behozatalára a polgárváros kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn az égeikumi térséggel, halszószt pedig Hispania Baetica és Tarraconensis tartományokból importáltak.

KATALÓGUS

1. Kapitän 2 fültöredék (16. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.613.
Méretek: fm=3 cm×4,6 cm (ovális).
Szín: 5YR 6/8 (vörösessárga).
Keltezés: Kr. u. 2. század vége–3. század eleje.

2. Kapitän 2 fültöredék (16. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.094.215.
Méretek: fm=2,7 cm×4,3 cm (ovális).
Szín: 5YR 6/4 (világos vörösesbarna).
Keltezés: Kr. u. 2. század vége–3. század eleje.

3. Dressel 24/Zeest 90 peremtöredék (16. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.411.
Méretek: m=5,9 cm, $á_{perem}$=15 cm, v_{perem}=1,9 cm.
Szín: 2.5YR 6/6 (világosvörös), bevonat: 10YR 7/4 (nagyon halványbarna).
Keltezés: Kr. u. 2. század vége–3. század közepe.

4. Dressel 24/Zeest 90 nyak- és fültöredék (16. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.011.363.
Méretek: fm=2,2 cm×4,5 cm (ovális).
Szín: 2.5YR 6/8 (világosvörös), bevonat: 10YR 7/4 (nagyon halványbarna).
Keltezés: Kr. u. 2. század vége–3. század közepe.

5. Dressel 7–11 fültöredék (16. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.012.164.
Méretek: fm=2,5 cm×4,6 cm (ovális).
Szín: 10YR 7/4 (nagyon halványbarna).
Keltezés: Kr.u. 1. század negyedik negyede–2. század első negyede.

6. Fültöredék (16. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.010.50.
Méretek: fm=1,8 cm×4,2 cm (ovális).
Szín: 5YR 6/4 (világos vörösesbarna), bevonat: 10YR 7/4 (nagyon halványbarna).
Keltezés: bizonytalan.

7. Aljtöredék (16. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.537.
Méretek: m=8,8 cm.
Szín: 2.5YR 6/6 (világosvörös).
Keltezés: bizonytalan.

BRONZTÁRGYAK

A 2014. évi ásatáson 13 bronz- és egy ezüsttárgy került elő, amely meghatározható és besorolható valamely használati tárgytípusba. Megjelennek a leletanyagban ládikatartozékok, kozmetikai eszközök, áttört veretek, egyéb viseleti és használati tárgyak.

Az egyik legérdekesebb tárgy egy germán fejet ábrázoló veret. Ilyen tárgyat ismerünk Brigetióból a korábbi évekből is, ezek részletesebb elemzésével Juhász Lajos foglalkozott.[108] A 2014-ben előkerült darab kizárólag a fejet ábrázolja, szemben a 2009-ben előkerült példánnyal.[109] Az azonosítást segíti a fej jobb oldalán kialakított *nodus*. Ez a hajviselet, más néven a szvéb csomó, egyértelműen a germánokhoz köthető. A fej (1) különlegessége, hogy a szakáll előre hajlik, fogantyúszerűen. Erre nem ismerünk más példát. A szakáll és a haj mintázatát bekarcolással alakították ki. A tárgy funkciója kérdéses, mivel ilyen applikációk több tárgytípuson is előfordulhatnak. Az ilyen darabok edényeket, bútorokat egyaránt díszíthettek. Ez azonban csak „*in situ*" feltárt leletek által válhatna bizonyíthatóvá. A fej keltezése nem lehetséges, mivel az ásatás felső rétegeiből származik, és a párhuzamok sem teszik lehetővé a datálást.

A következő, szintén figurális bronztárgy, egy *satyr*fejjel díszített bronzveret (2). A kerek, hátoldalán kis szegeccsel ellátott tárgyon egy szakállas férfifej látható, fején két szarvszerű bütyökkel. Az ilyen vereteket gyakran Medusafej vagy Iuppiter Amon szokta díszíteni, kisebb számban megjelenik Silenus

[108] *JUHÁSZ 2014, 333–349.*

[109] *2009-ben szintén a Szőny-Vásártéren feltárt pince betöltéséből került elő egy germán büsztje. (JUHÁSZ 2014, 334. Fig. 2.)*

3. kép: Germán fejet ábrázoló bronztárgy
Abb. 3: Bronzebeschlag mit einer Germanenbüste

ábrázolással is. Érdekes, hogy pontos párhuzamát Africa területéről ismerjük.[110]

Az ásatásról előkerült egy bronzfedő (3) is, amely reteszes zárszerkezettel ellátott. A tetején található profilált gombhoz egy vas pöcköt forrasztottak, amelyet a gomb mozgatásával lehet a helyére tolni. Az ilyen fedőket elsősorban tintatartókhoz használták, hogy megóvják a kiszáradástól. Párhuzamait a Római Birodalom több részéről ismerjük.[111] Ilyen szerkezettel látták el a reliefes bronz *balsamarium*ok tetejét is bizonyos esetekben.[112] Szőny-Vásártéren csak a fedő került elő, így nem lehet az edénytípust meghatározni.

A leletanyagban előfordulnak olyan darabok, amelyek pontos használatát nem ismerjük. Ilyen például egy kerek, domború bronzkorong (4), valamint a szegecsek (5–6), amelyek felhasználása igen sokrétű lehetett. Az egyetlen szegecs, amely bizonyosan a ládikatartozékok között említendő, egy kúpos fejű szegecs (7), ezen tárgytípus gyakori díszítőeleme a római kori ládikáknak. A következő tárgy (8) felhasználása szintén kérdéses, az egyik végén található szétágazó rész valamilyen bőrhöz való rögzítésre utal, de a másik végén található lyuk esetében nem eldönthető, hogy abba egy szegecs elhelyezésével mihez rögzítették. Lehet egy másik bronztárgy, esetleg szintén bőr vagy esetleg fa is. A hasonló tárgyak sokrétű felhasználása miatt kontextus hiányában nem sorolhatjuk egyik tárgycsoportba sem.[113]

A következő tárgy (9) bár töredékes állapotú, a vékony lemezből kialakított levélforma jól kivehető. Pontos párhuzamát ennek is Africából ismerjük, ahol

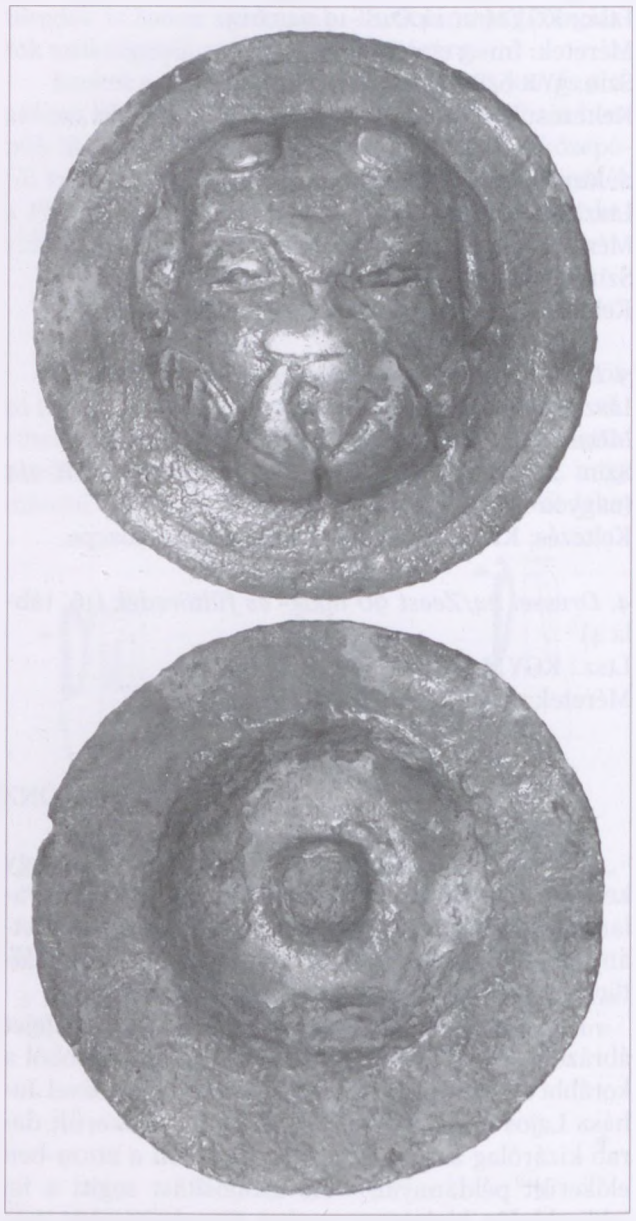

4. kép: Bronzveret satyr fejábrázolással
Abb. 4: Bronzeprägung mit einem Satyrenkopf

[110] *Banasa: BOUBE-PICCOT 1976, 313, 569, Pl. 254; Thamusida: BOUBE-PICCOT 1976, 645, Pl. 281.*
[111] *Magdalensberg: DEIMEL 1987, 55, Taf. 33/6–8; Kempten: FLÜGEL 1993, Taf. 31/106–107.*
[112] *BRAUN 2001, 9, Abb. 8.*
[113] *OLDENSTEIN 1976, 201, Taf. 66/870–872.*

egy kisebb kandeláber ilyen levelekből álló, csésze alakú felső része épen megmaradt.[114]

Az üreges henger alakú bronztárgy (10) egy vékony lemezből hajlított, végén kampóval, amely töredékessége miatt nem azonosítható pontosan.

A kozmetikai eszközök közé sorolható egy mérlegszárként azonosítható kampó is (11), amelynek csak az egyik szára maradt meg. Ilyen tárgy már korábban is előkerült ugyanerről az ásatásról.[115]

Viseleti tárgyak közé tartozik valószínűleg egy háromszögletű veret, hátoldalán kis szegecsekkel (12). Keltezése nem lehetséges. Szintén ebbe a tárgycsoportba sorolható egy kis méretű bronz bulla is (13). A kerek, kis karmokkal összekapcsolt függő gyakori típusa ennek a tárgycsoportnak. Ezekben a bullákban különböző növényi magvakat, virágokat, esetleg apró tárgyakat tároltak.[116] A vásártéri lelet töredékes állapotú, így a tartalma nem került elő. Általában ez a tárgytípus a temetők anyagában fordul elő, de a brigetiói polgárvárosból is ismerünk már korábbról egy darabot.[117]

Szintén a viselethez tartozik a 2014-es vásártéri ásatás egyetlen ezüsttárgya, az úgynevezett gyűrűkulcs (14), amely már anyaga miatt is a ritkább darabok közé tartozik, mivel ezek főleg bronzból készültek. Formailag szintén eltér a gyakori típusoktól, ugyanis a tolla egy négyszögletes, áttört díszítésű, a gyűrűtől kevéssé elálló kialakítással készült. Pontosan ilyen mintájú tollat, de bronzból készültet ismerünk Pannoniából,[118] valamint Britanniából is,[119] azonban ezeknek a karikája a brigetióinál jóval egyszerűbb kialakítással rendelkeznek. Ezüstből készült párhuzamát nem ismerjük.

A 2014-es bronz leletanyagot vizsgálva megállapítható, hogy a hétköznapi élethez tartozó használati tárgyak mellett, amelyek a római kori lelőhelyek többségén gyakran előforduló leletanyagot képezik, megjelennek különlegesebb tárgytípusok is. Brigetio polgárvárosának kutatásában ezek nagy jelentőséggel bírnak, mivel az ilyen ritkábban előkerülő, kevés párhuzammal rendelkező tárgyak mutathatják a település jelentőségét Pannoniában. Fontosak a főleg africai párhuzamokkal rendelkező tárgyak, amelyek utalhatnak a település Septimius Severus alatti virágzására is. Bár ezek lelőkörülményei nem teszik lehetővé pontos keltezésüket, a használatuk önmagában is eredmény a lelőhely kutatásának szempontjából.

KATALÓGUS

1. Germán fejet ábrázoló bronztárgy (3. kép)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.013.21.
Leírás: Szakállas férfifej, fejének jobbján szvéb csomóval. Szakálla lapos kialakítású, visszakanyarodó.
Méretek: h=3,6 cm, sz=1,8 cm, v=2,7 cm.

2. Bronzveret satyr fejábrázolással (4. kép)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.24.
Leírás: Kerek bronztárgy, közepén kidomborodó, két kis szarvval rendelkező, szakállas férfi fejjel, amely elnagyolt kialakítású.
Méretek: á=3,2 cm, m=0,5 cm.

3. Reteszes bronzfedő (17. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.22.
Leírás: Kerek bronzfedő, közepén kis profilált gombbal, amelyhez egy elhúzható reteszes zárszerkezet kapcsolódik.
Méretek: á=4,1 cm, m=0,7 cm.

4. Bronztárgy (17. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.21.
Leírás: Kerek, lemezből készült domború bronztárgy (alátét?), közepén kerek lyukkal.
Méretek: á=4,5 cm, m=1,5 cm.

5. Bronz szegecs (17. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.075.3.
Leírás: Nagy kerek fejjel ellátott szegecs, hosszú, vékony heggyel.
Méretek: h=2,4 cm, sz=1,2 cm, m=1 cm.

6. Bronz szegecs (17. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.10.
Leírás: Kis félgömb alakú fejjel ellátott bronzszegecs, négyszögletes keresztmetszetű heggyel.
Méretek: h=3,4 cm, sz=0,7 cm, m=2,5 cm.

7. Bronz szegecs (17. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.004.1.
Leírás: Vékony lemezből készült, kúpos fejű szegecs.
Méretek: á=2,1 cm, m=1,6 cm, v=0,1 cm.

8. Bronztárgy (17. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.051.1.
Leírás: Hosszúkás, elvékonyodó bronztárgy, egyik végén szíjra való erősítéshez kettéágazik, végén kis kerek furat látható rajta. Másik végén kis kerek átfúrt nyúlványa van.
Méretek: h=5,4 cm, sz=0,8 cm, m=0,5 cm.

[114] *Volubilis: BOUBE-PICCOT 1976, 203, Pl. 137.*
[115] *BARTUS–BORHY et al. 2012, 33, Kat. 3.*
[116] *FACSAR–SKOFLEK–SALAMON 1977, 102.*
[117] *Ltsz.: KGYM 2001.D17.006.4.*
[118] *GÁSPÁR 1986, Taf. CCLXXIII/180.*
[119] *HATTATT 1989, 457, Fig. 22/133.*

9. Bronztárgy (17. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.056.1.
Leírás: Bronzlemezből készült, áttört, levél alakú tárgy, erősen töredékes állapotú.
Méretek: h=4,2 cm, sz=2,9 cm, m=0,1 cm.

10. Bronztárgy (17. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.14.
Leírás: Enyhén ívelt, kampóban végződő, bronzlemezből készült rúd töredéke.
Méretek: h=8,7 cm, sz=1,2 cm, m=0,5 cm.

11. Bronz mérlegszár töredéke (17. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.058.3.
Leírás: Négyszögletes keresztmetszetű bronzrúd, kampószerűen visszahajlított véggel.
Méretek: h=5,3 cm, v=0,3 cm.

12. Bronz veret (17. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.005.1.
Leírás: Háromszög alakú bronzveret, egyik felén három kis szegeccsel.
Méretek: h=3,3 cm, sz=2,6 cm, m=0,7 cm.

13. Bronz bulla (17. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2014.LM16–17.008.1.
Leírás: Két félgömb alakú lemezből összeillesztett, széleinél kis karmokkal összekapcsolódó bulla. Erősen töredékes állapotú.
Méretek: h=3,2 cm, sz=2,2 cm, m=0,9 cm.

14. Ezüst gyűrűkulcs (17. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.003.2.
Leírás: Ezüst karika, fejénél U alakban áttört, négyszögletes tollal.
Méretek: á=1,8 cm, sz=1,5 cm, v=0,6 cm.

FIBULÁK

A 2014. évi ásatási szezonban összesen öt fibula került elő, amelyek mindegyike rézötvözetből készült. Az eltérő típusokba sorolható fibulák közül négy az ívfibulák, egy pedig a lapfibulák csoportjába tartozik.

Az (1) fibula trombitafibulaként határozható meg. A fibula trombita alakúra duzzadt kengyelrésze nem csatlakozik a kengyelt osztó gombhoz,[120] a második kengyelrész pedig az osztógomb után háromszög keresztmetszetű.

A szőny-vásártéri ásatások során már több esetben előkerültek trombita- és pannon trombitafibulák.[121] A jó állapotú fibula pontosabb párhuzamai – az előbb idézett szőny-vásártéri darab[122] mellett – például Aparhantról (Tolna megye),[123] Sisciából[124] és egy ismeretlen Veszprém megyei lelőhelyről[125] sorolhatók ide. Kialakítás tekintetében a vásártéri darabhoz hasonló, de nagyobb méretben készített fibulák is ismertek Pannoniából.[126] A fibula párhuzamai például Daciából is előkerültek, de az augusta rauricai fibulák között szintén megtalálható ez a forma.[127] A trombitafibulákat általánosságban véve a Kr. u. 2. századra lehet datálni.[128] Keltezés tekintetében figyelembe vehető az a matricai temetőből előkerült trombitafibula, amelyet egy Hadrianus *asszal* együtt helyeztek a sírba.

Egy töredék (2) térdfibulaként határozható meg. Sajnos a fibula fedlapja – amely a térdfibulák tipologizálásában az egyik legfontosabb elem – hiányzik. A kengyel keresztmetszete és a kengyel záródása alapján kísérelhetjük meg párhuzamba állítását néhány Pannoniából ismert térdfibulával. Az áttekintett párhuzamok alapján a töredéket félkörös[129] vagy téglalap[130] alakú fedlappal képzelhetjük el. (5. kép) A vásártéri töredékkel megegyező kengyelforma félkörös fedlappal például Dacia[131] leletanyagában jelenik meg. A téglalap alakú fedlappal készített változatot Daciában és Moesiában, valamint Pannonia északnyugati és déli részén tartják elterjedtnek, míg Pannoniától nyugatra csupán kis számban kerülnek elő.[132] A térdfibulákat alapvetően tág időintervallumra lehet keltezni: használatukkal egyértelműen a Kr. u. 2–3. században lehet számolni.[133]

A következő töredék (3) meghatározásához a háromszög alakú fedlap és az egyenlő szélességű kengyel töredéke nyújt kiindulási pontot. Utóbbi alap-

[120] *A pannon trombitafibulák egyes típusait (például: KOVRIG 1937, T. VI. 61, T. VII. 69) jellemzi a fent említett kengyelforma.*
[121] *BARTUS–BORHY et al. 2012, Kat. 7, 17. tábla 5; BARTUS–BORHY et al. 2015, Kat. 3–4, 25. tábla 3–4.*
[122] *BARTUS–BORHY et al. 2012, Kat. 7, 17. tábla 5.*
[123] *SÁRÓ 2014, Kat. 28, 7. tábla 2.*
[124] *KOŠČEVIĆ 1980, T. XXI. 151.*
[125] *CSIRKE–PALÁGYI 2005, 100, Kat. 53.178.*
[126] *Például: CSIRKE–PALÁGYI 2005, 83, Kat. 53.36; SÁRÓ 2014, Kat. 40, 7. tábla 3; TOPÁL 1981, Pl. XXXIV. 101. 4.*
[127] *COCIŞ 2004, Pl. CXVI. 1345–1346, 1351; RIHA 1994, Taf. 8, 1996.*
[128] *BERECZ 1990, 90.*
[129] *BERECZ 1987 I C-3 változatba sorolható fibula: BERECZ 1987, 164, Kat. 77.*
[130] *PATEK 1942, T. XVIII. 4. Példák: BERECZ 1987, 159, Kat. 57; MERCZI 2011, Nr. 148, 16. tábla 3; PATEK 1942, 239, T. XIII. 4.*
[131] *COCIŞ 2004, Pl. LX. 882, Pl. LXII. 922.*
[132] *MERCZI 2011, 48; SCHMID 2010, 38, Karte 1.*
[133] *KOVRIG 1937, 20; MERCZI 2011, 7.*

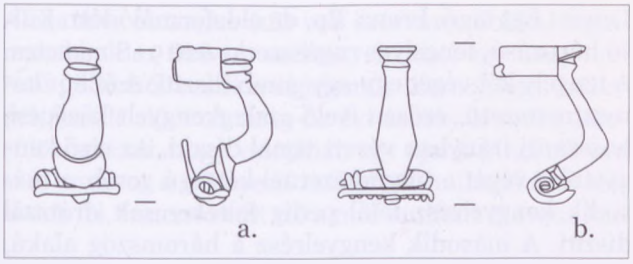

5. kép: A fibula lehetséges rekonstrukciói. a: félkörös fedlappal (MNM 65.1913.14.=BERECZ 1987, Kat. 77.); b: téglalap alakú fedlappal (MERCZI 2011, 16. tábla 3. alapján)

Abb. 5: Mögliche Rekonstruktionen der Fibel. a: mit halbkreisförmiger Stützplatte; b: mit rechteckiger Stützplatte

ján ki kell zárnunk annak a lehetőségét, hogy a töredéket térdfibulával azonosítsuk, ugyanis a hasonló paraméterekkel (háromszög alakú fedlap, háromszög keresztmetszetű kengyel) ismert térdfibulák kengyele a tűszerkezet felett kiszélesedő formát mutat.[134] Pannoniából Patek E. közölt a vásártéri töredékhez hasonló fibulát[135] a spirális szerkezetű „*T*" fibulák csoportjában.[136] Kovrig I. típustábláján is találkozunk hasonló formával, amelynek fedlapja azonban a vásártéri fibuláétól különbözően kis gombbal díszített.[137]

A negyedik fibula (4) a 2014-ben előkerült fibulák egyik legépebb darabja, bár a fibula kengyele eldeformálódott. Patek E. tipológiája szerint ez a fibula, az előző töredékhez (3) hasonlóan, a spirális szerkezetű „*T*" fibulák csoportjába sorolható,[138] O. Almgren típusrendszerében pedig a VI. csoporton belül az úgynevezett kéttagú számszerű fibulák közé tartozik.[139] A kengyel első és második szakasza között feltekert drótszál díszíti a fibulát. Ezt a jellegzetességet annak bizonyítékaként tartják számon, hogy a (4) fibuláéval megegyező formaváltozat az aláhajtott lábú fibulákból fejlődött ki, és azok visszahajlított, valamint felcsavart kengyelvégének visszamaradása ez a díszítés.[140]

A (3) és (4) töredékeket a Kr. u. 3. századra keltezhetjük a szakirodalom alapján.[141] A (3) és (4) fibulák datálása során figyelembe vehetők az SE087, valamint SE094 rétegből előkerült érmek is,[142] amelyek alapvetően a Kr. u. 2. század közepe és Kr. u. 3. század eleje közötti időszak éremverésének produktumai.

A következő fibula (5) az egyetlen lapfibula, amely a 2014. évi feltárások során előkerült. Formája meglehetősen különleges: korong alakú kengyelét átlátszatlan (opak), fekete üvegberakások díszítik. Hasonló kialakítású fibulák kevéssé ismertek Pannoniából; a közelmúltban a savariai Iseum feltárása során került elő két lapfibula, amelyek virágszirom alakú, valamint ovális, tagolt szélű kengyelét kék üvegberakások díszítik.[143] Berecz K. a savariai fibulák elemzésekor az ehhez a fibulához hasonlóképpen üvegberakással díszített fibulákat olyan nők viseletéhez kapcsolta, akik a római divatot követték.[144]

A savariai fibulákat a Kr. u. 2. századra keltezték.[145] Az SE047 rétegből két érem került elő, amelyek alapján úgy tűnik, hogy a brigetiói fibula viszont a Kr. u. 3. század elején még használatban lehetett.[146]

A 2014-es anyag kapcsán megállapítható, hogy akárcsak 2013-ban, 2014-ben is nagyobb mennyiségben kerültek elő fibulák, mint a korábbi ásatási idények során. A 2014. évi feltárásokon talált fibulák formailag igen változatos képet mutatnak, eltérő típusokhoz tartoznak, használati időszakukat pedig a Kr. u. 2–3. századra körvonalazhatjuk.

KATALÓGUS

1. Trombitafibula (18. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.005.2.
Leírás: Kéttagú, bronz. Ép, a tű deformálódott. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 6+6 menetes. Húrhorga hengeres. A kengyel a tűszerkezet felett trombita alakúra szélesedik, majd félkör keresztmetszettel folytatódik. A kengyelt tagolatlan, félkör alakú gomb osztja. A kengyel az osztógomb után háromszög keresztmetszettel folytatódik, majd kéttagú (csonkakúp alakú tag és apró, hegyes vég) gombbal záródik. A négyszögletes, jobbra forduló tűtartót nem díszíti áttörés.
Méretek: h=2,65 cm, $sz_{tűszerkezet}$=2,1 cm.

[134] *KOVRIG 1937, T. X. 95; MERCZI 2011, Kat. 114, 12. tábla 9.*
[135] *PATEK 1942, T. XXV. 16.*
[136] *PATEK 1942, 66–67.*
[137] *KOVRIG 1937, 70, T. XIII. 138.*
[138] *PATEK 1942, 66–68, T. XXV.*
[139] *ALMGREN 1923, 76–79.*
[140] *PATEK 1942, 66.*
[141] *PATEK 1942, 67.*
[142] *Lásd jelen tanulmány „Érmek" című fejezeténél a KGYM 2014.O18–19.087.534, KGYM 2014.O18–19.087.535 és KGYM 2014.O18–19.087.536, valamint a KGYM 2014.O16–17.094.337, KGYM 2014.O16–17.094.338 és KGYM 2014.O16–17.094.339. leltári számú érmeket.*
[143] *BERECZ 2013, Kat. 12.25, Kat. 12.27.*
[144] *BERECZ 2013, 153.*
[145] *BERECZ 2013, 154, 162–163.*
[146] *Lásd jelen tanulmány „Érmek" című fejezeténél a KGYM 2014.O18–19.047.222. és KGYM 2014.O18–19.047.223. leltári számú érmeket.*

2. *Térdfibula* (18. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2014.LM16–17.017.1.
Leírás: Bronz. Tű töredéke, valamint kengyel töredéke tűtartóval. A kengyel a tűtartó irányába egyenletesen keskenyedik, a tűtartó felett tagolt és egyenesen levágott véggel záródik. A téglalap alakú tűtartót áttörés nem díszíti. A tűtartó jobbra forduló, külső oldalán bordázott.
Méretek: $h_{töredék}$=2,75 cm, $sz_{kengyel}$=0,8 cm.

3. *Fibula töredéke* (18. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.11.
Leírás: Kéttagú bronzfibula töredéke. Tűje és a kengyel második része hiányzik. Belső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 3+3 menetes. Húrhorga hengeres, a fedlap háromszög alakú. A háromszög keresztmetszetű kengyel a fedlaphoz közvetlenül csatlakozik.
Méretek: $h_{töredék}$=1,9 cm, $sz_{tűszerkezet}$=1,5 cm.

4. *Számszeríjfibula* (18. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.094.4.
Leírás: Egytagú, bronz. Ép, de eldeformálódott. Külső húrozású, tengelyes rugósszerkezete 9+8 menetes. A tengely két végét egy-egy gomb díszíti. A félkör keresztmetszetű, erősen ívelő szalagkengyelt középen, hosszanti irányban vésett vonal díszíti. Az első kengyelrész végét a tűszerkezetnél kéttagú gomb, a második kengyelrész felől pedig feltekercselt drótszál díszíti. A második kengyelrész a háromszög alakú, csöves kialakítású tűtartó felett lemezes, bordákkal díszített.
Méretek: h=5,7 cm, $sz_{tűszerkezet}$=3,4 cm.

5. *Korongfibula* (18. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.96.
Leírás: Kéttagú, bronz. Tűje és tűszerkezete hiányzik, tűtartója és a kengyel törött, díszítése hiányos. Korong alakú lapfibula. A kengyelt átlátszatlan, fekete színű üvegbetétek díszítik: középen nagyobb méretű, kúp alakú üvegbetét, körülötte pedig hat, eredetileg talán nyolc, csepp alakú darab. A tűtartó trapéz alakú lehetett, áttörés nem díszíti.
Méretek: h=4,1 cm, $sz_{kengyel}$=4 cm, v=0,8–0,1 cm.

ÉRMEK

A vásártéri feltárások során 2014-ben összesen 28 érme került elő, amely az eddigi legnagyobb számú egy évből származó pénzlelet az ásatás történetében. A legkorábbi egy Marcus Antonius által az actiumi csata előtt, Kr. e. 32–31-ben vert *legiós denariusa*, amely az alacsony ezüsttartalma miatt sokáig volt forgalomban az egész Római Birodalomban.[147] A legkésőbbiek I. Philippus és fia veretei, amelyek tökéletesen beleillenek a Vásártér Trebonianus Gallusig tartó pénzforgalmába.

Legtöbb, összesen kilenc érme (15–23) Severus Alexander portréjával díszített, amelyeknek közel fele ráadásul korabeli hamisítvány: két *denarius subaeratus* (20–21) és két *limes falsa* (22–23).

Meglehetősen nagy arányban, nyolc esetben figyelhetők meg ókori hamis pénzek Marcus Aurelius (5), Geta (13), Severus Alexander (20–23), I. és II. Philippus (26–27) érmeit másolva. Ebben az esetben is Severus Alexander érmei dominálnak, a hamis darabok felét adva.[148]

A verdék között nem meglepő módon a római darabok vannak túlsúlyban, ám egy-egy példánnyal képviselteti magát Viminacium, Antiochia és Alexandria is.[149] Utóbbiak meglehetősen ritkák, ám ezek közül Iulia Domna *VENVS FELIX* hátlapja a leggyakoribb. A Vásártérről ez az egyetlen eddig ismert alexandriai érme.

Érdekes az egyik *denarius* (18), amely szinte a közepéig hasadt. Hiányzó rész nincs, a pénz oldalai 4 mm szélességben pusztán szétcsúsztak, kettéváltak. A repedés vonalában az érme egész felületén egy kis méretű vájat figyelhető meg, amely mentén az éremkép is elmosódott, ellaposodott. Úgy tűnik, mintha egy hozzávetőleg 3-4 mm széles, hosszúkás tárgy verődhetett az érméhez, amely a deformációt és a törést okozta.

Megemlíthető még Severus Alexander rendkívül jó állapotban megmaradt *sestertiusa* (16) is, amelynek hátlapi képe duplán vert, a betűk viszont csak egyszeresen. Figyelemre méltó továbbá, hogy III. Gordianus Rómában vert *sestertiusa* is előkerült, ugyanebből a szelvényből, amely az ekkor tapasztalható aprópénzhiány miatt ritkának mondható. A Duna-vidéken sokkal inkább a viminaciumi verde veretei jellemzőek, mint ahogy azt például I. Philippus (25) érméje is mutatja.

Az érmék előkerülési helye is meglehetősen nagy koncentráltságot mutat, elsősorban az O16–17 (tíz darab), O18–19 (nyolc darab) és a P18–19 (öt darab) szelvényekben. A legelső egy eddig meghatározhatatlan épületrészt takar, amelyek közül csak egy Severus

[147] *RRC 1974, 569, 595.*
[148] *Hamisítványok esetében az egyértelműség kedvéért mindig a hamisított, eredeti érem kibocsátási helye szerepel.*
[149] *Egy subaeratus esetében (13) nem sikerült eldönteni, hogy római vagy laodiceai érmeket másolnak, de ez jelen esetben nem számottevő, mivel hamisítványról van szó.*

Alexander *denarius* (18) volt szórvány. Sokkal izgalmasabbak az O18–19 szelvények, ahol egy nagy méretű gödörből rendkívül jelentős mennyiségű hulladék került elő.[150] A 2015-ös évi ásatások során sikerült tisztázni, hogy valójában egy újabb pincéről van szó, amelyet a környező műhelyek hulladékával töltöttek fel. Innen került elő a már említett Marcus Antonius (1), valamint egy Marcus Aurelius (9) és Lucius Verus (6) veret. Az objektum feltöltésének kiértékelésével és datálásával még meg kell várni a 2015-ös leletek restaurálását és elemzését. A P18–19 szelvényből egy humuszból származó (20) és négy értékelhető érme került elő: Faustina mai. (4), Faustina iun. (10), Commodus (11) és Severus Alexander (17).

KATALÓGUS

1. Marcus Antonius (Kr. e. 32–31) (19. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.535.
Av.: *ANT·AVG – [III]·VIR·R·P·C*, hajó jobbra, az orra erősített *sceptrum*mal.
Rv.: LEG – II, két *signum* között egy *aquila*.
Súly: 2,78 g.
Címlet: *denarius*.
Verde: mozgó.
Irodalom: RRC 1974, 544/14.

2. Hadrianus (Kr. u. 117–138) (19. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.012.66.
Av.: *[...]*, ruhás büszt jobbra.
Rv.: *[...]D[...]*, nőalak balra áll, jobb kezét fejéhez emeli.
Súly: 7,20 g.
Címlet: *as*.
Verde: Roma.
Irodalom: ?

3. Antoninus Pius (Kr. u. 140–144) (19. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2014.N18–19.003.13.
Av.: *[ANTONINV]S AVG [PIV]S P P [TR P COS III]*, babérkoszorús fej jobbra.
Rv.: *[GENIO SENATVS] / S [C]*, balra álló *togás* Genius Senatus, jobb kezében ág, baljában *sceptrum*.
Súly: 9,74 g.
Címlet: *as*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC III, 681.

4. Faustina mai. (Kr. u. 141 után) (19. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.054.28.
Av.: *DIVA–FAVSTINA*, ruhás büszt jobbra.
Rv.: *AETER–NITAS*, balra álló Providentia (?) jobbjában *globus*, bajával szélfújta köpenyét tartja.
Súly: 2,85 g.
Címlet: *denarius*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC III, Antoninus Pius 351.

5. Marcus Aurelius Caesar (Kr. u. 148–149) (19. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.004.6.
Av.: *AVRELIVS CA–ESAR AVG PII F*, fej jobbra.
Rv.: *TR POT III–[COS II]*, Minerva jobbra áll, baljában pajzs, jobbjában lándzsa.
Súly: 2,72 g.
Címlet: *denarius subaeratus*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC III, Antoninus Pius 444.

6. Lucius Verus (Kr. u. 161. március–162. december) (19. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.534.
Av.: *[...]S AVG*, babérkoszorús fej jobbra.
Rv.: *[CONCORD AVGVSTOR TR P ... COS II] / [S] C*, Lucius Verus és Marcus Aurelius egymással szemben áll, *togá*ban, kezet fognak.
Súly: 10,31 g.
Címlet: *as*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC III, 1291 vagy 1316.

7. Marcus Aurelius (Kr. u. 168. december–171. december) (19. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2014.P16-17.085.65.
Av.: *[M ANTONIVS AVG ...]*, sugárkoszorús fej jobbra.
Rv.: *[...] / S C*, Salus balra áll, baljában *sceptrum*, jobbjában *paterá*ból oltár köré tekeredett kígyót itat.
Súly: 10,00 g.
Címlet: *dupondius*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC III, 965, 972, 982 vagy 1010.

8. Marcus Aurelius (Kr. u. 176. december–177 ősze) (19. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.094.339.
Av.: *[M ANTONINVS AVG AVG GERM SARM TR P XXXI]*, babérkoszorús fej jobbra.
Rv.: *[...]*, hajó balra.
Súly: 7,62 g.
Címlet: *as*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC III, 1192, 1195–1196 vagy 1200–1201.

[150] *Ezekből pusztán a 2. és 22. számú volt szórvány.*

9. Marcus Aurelius (Kr. u. 179 tavasza–december) (19. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.087.536.
Av.: *[M] AVRE[L A]NT[ONINV]S AVG TR P XXXIII*, sugárkoszorús, páncélos, ruhás büszt jobbra.
Rv.: *[IMP X COS III P P] / S [C]*, Victoria balra halad, kezében pálmaág és koszorú.
Súly: 14,26 g.
Címlet: *dupondius*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC III, 1242.

10. Faustina iun. (Kr. u. 161–176) (19. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.058.421.
Av.: *FAVSTINA–AVGVSTA*, ruhás büszt jobbra.
Rv.: *SAECVLI FELICIT/S C*, Commodus és Antoninus *pulvinaro*n.
Súly: 24,29 g.
Címlet: *sestertius*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC III, Marcus Aurelius 1665 (var); BMC IV, Marcus Aurelius és Lucius Verus 937, 940; Numismatica Herrero (20. May 2013) Lot 658, (7. May 2015) Lot 176; ACR Auctions (20. May 2013) Lot 658.

11. Commodus (Kr. u. 189) (19. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.112.3.
Av.: *[M COMM]OD [ANT P FELIX AVG BRIT P] P*, babérkoszorús fej jobbra.
Rv.: *MINER [VICT] TR P X[IIII] IMP [VIII COS V] DES VI S C*, Minerva balra áll, kezében lándzsa és Victoriola, előtte pajzs, mögötte *tropaeum*.
Súly: 19,63 g.
Címlet: *sestertius*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC III, 544.

12. Septimius Severus (Kr. u. 194–195?) (19. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.075.162.
Av: *IMP CAE L SEP SEV–PERT AVG COS II*, barbérkoszorús fej jobbra.
Rv: *INVICT–O IMP*, *tropaeum* és fegyverek.
Súly: 2,33 g.
Címlet: *denarius*.
Verde: Emesa.
Irodalom: RIC IV/1, 389.

13. Geta (Kr. u. 200–203?) (19. tábla 13)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.222.
Av.: *[...]*, ruhás büszt jobbra.
Rv.: *[PRINC IVVENTVT(IS)]*, Geta katonai ruhában balra áll, kezében lándzsa és ág/bot, mögötte *tropaeum*.
Súly: 3,06 g.
Címlet: *denarius subaeratus*.
Verde: Roma vagy Laodicea ad mare.
Irodalom: RIC IV/1, 16–18 vagy 106.

14. Iulia Domna (Kr. u. 196–211) (19. tábla 14)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.086.15.
Av.: *IVLIA–AVGVSTA*, ruhás büszt jobbra.
Rv.: *VENV[S] F[ELI]X*, Venus balra áll, jobb kezében alma, baljával vállán lévő köpenyét igazgatja.
Súly: 2,21 g.
Címlet: *denarius*.
Verde: Alexandria.
Irodalom: BICKFORD-SMITH 1994–95, 56. Vö.: RIC IV/1, Septimius Severus 580.

15. Severus Alexander (Kr. u. 222–228) (20. tábla 1)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.042.125.
Av.: *IMP C M AVR SEV ALEXAND AVG*, babérkoszorús, ruhás büszt jobbra.
Rv.: *ANNO–NA AVG*, Annona balra áll, kezében kalász és *cornucopia*, lábánál *modius*.
Súly: 2,44 g.
Címlet: *denarius*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC IV/2, 133.

16. Severus Alexander (Kr. u. 224) (20. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.094.338.
Av.: *[IMP CAES] M AVR SEV ALEXANDER AVG*, babérkoszorús, ruhás büszt jobbra.
Rv.: *P[ONTIF] MAX TR P [II]I COS P P / S C*, császár balra áll, katonai ruhában, baljában lefelé fordított lándzsa, jobbjában *globus*.
Súly: 20,71 g.
Címlet: *sestertius*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC IV/2, 419.

17. Severus Alexander (Kr. u. 226–228) (20. tábla 3)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.090.333.
Av.: *[IMP] C M AVR SEV–ALEXAND AVG*, babérkoszorús, ruhás büszt jobbra.
Rv.: *P M TR P [...] COS II P P*, császár balra *togá*ban áll, háromlábnál áldoz, kezében irattekercs.
Súly: 1,95 g.
Címlet: *denarius*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC IV/2, 55, 70 vagy 81.

18. Severus Alexander (Kr. u. 222–235) (20. tábla 4)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.003.12.
Av.: *IMP C M AVR SEV ALEXAND AVG*, babérkoszorús ruhás büszt jobbra.
Rv.: *VICTORI-A AVG*, Victoria jobbra halad, kezében koszorú és pálmaág, előtte a mezőben csillag.
Súly: 1,89 g.
Címlet: *denarius*.
Verde: Antiochia.
Irodalom: RIC IV/2, 300.

19. Severus Alexander (Kr. u. 222–235) (20. tábla 5)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.094.337.

Av.: *IMP SEV ALE-XAND AVG*, babérkoszorús fej jobbra.
Rv.: *VIRTVS–AVG*, császár katonai ruhában jobbra halad, kezében lándzsa és *tropaeum*.
Súly: 2,53 g.
Címlet: *denarius*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC IV/2, 225.

20. Severus Alexander (Kr. u. 228–231) (20. tábla 6)
Ltsz.: KGYM 2014.P18–19.013.246.
Av.: *IMP SEV ALEXAND AVG*, babérkoszorús, ruhás büszt jobbra.
Rv.: *AEQVI-TAS AV[G]*, Aequitas balra áll, kezében *cornucopia* és mérleg.
Súly: 2,15 g.
Címlet: *denarius subaeratus*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC IV/2, 185.

21. Severus Alexander (Kr. u. 222–228) (20. tábla 7)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.047.223.
Av.: *[IMP C M AVR SEV ALEXAND AVG]*, babérkoszorús, ruhás büszt jobbra.
Rv.: *[PERPE]T–VITATI AVG*, Perpetuitas (vagy Securitas) balra áll, kezében *sceptrum* és *globus*, oszlopnak támaszkodik.
Súly: 2,69 g.
Címlet: *denarius subaeratus*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC IV/2, 169.

22. Severus Alexander (Kr. u. 222–231) (20. tábla 8)
Ltsz.: KGYM 2014.O18–19.012.67.
Av.: *[IMP CAES M AVR SEV ALEXANDER AVG]*, babérkoszorús, ruhás büszt jobbra.
Rv.: *[PAX AVGVSTI/S C]*, Victoria balra fut, kezében olajág és *sceptrum*.
Súly: 9,28 g.
Címlet: *sestertius limes falsa*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC IV/2, 592.

23. Severus Alexander (Kr. u. 222–231) (20. tábla 9)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.063.285.
Av.: *IMP SEV ALE-XAN[DER AV]G*, babérkoszorús fej jobbra.
Rv.: *IVSTITIA [A]VGVSTI S C*, Iustitia balra ül, kezében *sceptrum* és *patera*.
Súly: 8,12 g.
Címlet: *sestertius limes falsa*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC IV/2, 563.

24. III. Gordianus (Kr. u. 240) (20. tábla 10)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.042.126.
Av.: *IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG*, barbérkoszorús, páncélos, ruhás büszt jobbra.
Rv.: *P M TR P III COS P P/S C*, Gordianus *sella curulison* balra ül, kezében *globus* és *sceptrum*.
Súly: 21,01 g.
Címlet: *sestertius*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC IV/3, 294.

25. I. Philippus (Kr. u. 247–248) (20. tábla 11)
Ltsz.: KGYM 2014.P16–17.010.155.
Av.: *IMP M IVL PHILIPPVS AVG*, barbérkoszorús, páncélos, ruhás büszt jobbra.
Rv.: *P M S C-OL VIM/AN VIII*, Moesia Superior balra áll, kezét a balra lévő bika és a jobbon lévő oroszlán fölé teszi.
Súly: 16,82 g.
Címlet: *sestertius*.
Verde: Viminacium.
Irodalom: PICK 1898, 104; MARTIN 1992, 2.16.1.

26. I. Philippus (Kr. u. 244–247) (20. tábla 12)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.063.283.
Av.: *IMP M IVL PHILIPPVS AVG*, sugárkoszorús, páncélos, ruhás büszt jobbra.
Rv.: *AEQVITAS AVGG*, Aequitas balra áll, bal kezében mérleg, jobbjában *cornucopia*.
Súly: 4,13 g.
Címlet: *antoninianus subaeratus*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC IV/3, 27b.

27. Philippus II. (Kr. u. 244–246) (20. tábla 13)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.063.284.
Av.: *[M IVL PHILI]PPVS CAES*, sugárkoszorús, páncélos, ruhás büszt jobbra.
Rv.: *[PRINCI]PI IVVENT*, Ceasar katonai ruhában jobbra áll, kezében *globus* és *sceptrum* ferdén.
Súly: 2,37 g.
Címlet: *antoninianus subaeratus*.
Verde: Roma.
Irodalom: RIC IV/3, 216.

28. Meghatározhatatlan (20. tábla 14)
Ltsz.: KGYM 2014.O16–17.063.282.
Av.: *[...]*, ?
Rv.: *[...]*, ?
Súly: 9,87 g.
Címlet: bronz.
Verde: ?
Irodalom: ?

Bartus Dávid
ELTE BTK Régészettudományi Intézet
Budapest
E-mail: bartusdavid@gmail.com

Borhy László
ELTE BTK Régészettudományi Intézet
Budapest
E-mail: lborhy@hotmail.com

Delbó Gabriella
Klapka György Múzeum
Komárom
E-mail: delbogabi@gmail.com

Dévai Kata
MTA–ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi Kutatócsoport
Budapest
E-mail: kata.devai@gmail.com

Hajdu Barbara
ELTE BTK Régészettudományi Intézet
Budapest
E-mail: hajdubarbi91@gmail.com

Juhász Lajos
ELTE BTK Régészettudományi Intézet
Budapest
E-mail: jlajos3@gmail.com

Kis Zita
MTA–ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi Kutatócsoport
Budapest
E-mail: zitus.kis@gmail.com

Nagy Anna
ELTE BTK Régészettudományi Intézet
Budapest
E-mail: anna.quickening@gmail.com

Sáró Csilla
MTA–ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi Kutatócsoport
Budapest
E-mail: sarocsilla@gmail.com

Sey Nikoletta
MTA–ELTE Interdiszciplináris Régészettudományi Kutatócsoport
Budapest
E-mail: seyniki@gmail.com

Számadó Emese
Klapka György Múzeum
Komárom
E-mail: emese@jamk.hu

IRODALOM

ADLER-WÖLFL 2004 Adler-Wölfl, K.: *Pannonische Glanztonware aus dem Auxiliarkastell von Carnuntum. Ausgrabungen der Jahre 1977–1998.* Wien 2004.

ALMGREN 1923 Almgren, O.: *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen.* Leipzig 1923.

Barkóczi 1986 Barkóczi L.: *A 3. sz. első feléből származó vésett díszű üvegek Pannoniában.* ArchÉrt 113 (1986) 166–189.

BARKÓCZI 1988 Barkóczi, L.: *Pannonische Glasfunde in Ungarn.* (Studia Archaeologica IX.) Budapest 1988.

BARTUS–BORHY et al. 2012 Bartus D.–Borhy L.–Dévai K.–Kis Z.–Nagy A.–Sey N.–Számadó E.–Szórádi Zs.–Vida I.: *Jelentés a Komárom–Szőny, Vásártéren 2010-ben folytatott régészeti feltárások eredményeiről.* KMMK 18 (2012) 7–56.

BARTUS–BORHY et al. 2013 Bartus D.–Borhy L.–Dévai K.–Kis Z.–Nagy A.–Sey N.–Számadó E.–Szórádi Zs.–Vida I.: *Jelentés a Komárom–Szőny, Vásártéren 2011-ben folytatott régészeti feltárások eredményeiről.* KMMK 19 (2013) 9–94.

BARTUS–BORHY et al. 2014 Bartus D.–Borhy L.–Delbó G.–Dévai K.–Kis Z.–Nagy A.–Sey N.–Számadó E.–Vida I.: *Jelentés a Komárom–Szőny, Vásártéren 2012-ben folytatott régészeti feltárások eredményeiről.* KMMK 20 (2014) 33–90.

BARTUS–BORHY et al. 2015 Bartus D.–Borhy L.–Delbó G.–Dévai K.–Kis Z.–Nagy A.–Sáró Cs.–Sey N.–Számadó E.–Vida I.: *Jelentés a Komárom–Szőny, Vásártéren 2013-ban folytatott régészeti feltárások eredményeiről.* KMMK 21 (2015) 7–78.

BÉMONT–JACOB 1986 Bémont, C.–Jacob, J.-P.: *La terre sigillée gallo-romaine. Lieux de production du Haut Empire: implantations, produits, relations.* (Documents d'Archéologie Française 6.) Paris 1986.

BERECZ 1987 Berecz K.: *Adatok a térdfibulák pannoniai történetéhez.* (Szakdolgozat. ELTE.) Budapest 1987.

BERECZ 1990 Berecz, K.: *Römerzeitliche Fibeln aus Zalalövő.* Acta ArchHung 42 (1990) 77–96.

BERECZ 2013 Berecz K.: *Fibulák*. In: (Szerk. Sosztarics O.–Balázs P.–Csapláros A.) A savariai Isis szentély. Sistrum. Ser. A No. 1 (2013) 153–164.

BEZECZKY 1990 Bezeczky T.: *Amphorák az adonyi (Vetus Salina) kora római táborból*. ArchÉrt 117 (1990) 96–102.

BEZECZKY 1993 Bezeczky, T.: *Gari Flos Hispanici*. Ptujski arheološki zbornik 10 (1993) 241–250.

BEZECZKY 2000 Bezeczky, T.: *Baetican amphorae from the North-eastern provinces of the Roman Empire*. In: Actas del Congreso Internacional ex Baetica Amphorae. Conservas, aceite y vino de la Bética en el Imperio Romano (Écija y Sevilla, 17-20 de diciembre de 1998). Écija 2000, 1359–1369.

BEZECZKY 2005 Bezeczky, T.: *Roman amphorae from Vindobona*. In: (Hrsg. Krinzinger, F.) Vindobona. Beiträge zu ausgewählten Keramikgattungen in ihrem topographischen Kontext. Wien 2005, 35–109.

BEZECZKY 2013 Bezeczky, T.: *The amphorae of Roman Ephesus*. Forschungen in Ephesos 15/1 (2013).

BICKFORD-SMITH 1994–95 Bickford-Smith, R. A.: *The Imperial Mints in the East for Septimius Severus: It is Time to Begin a Thorough Reconsideration*. RIN 96, 53–71.

BITTNER 1986 Bittner, F.-K.: *Zur Fortsetzung der Diskussion um die Chronologie der Rheinzaberner Relieftöpfer*. BVbl 51 (1986) 233–259.

BMC IV Mattingly, H.: *Coins of the Roman Empire in the British Museum*. London 1976.

BÓNIS 1942 Bónis É.: *A császárkori edényművesség termékei a terra sigillátákon kívül. A korai császárkor anyaga*. DissPann 2.20. Budapest 1942.

BÓNIS 1970 B. Bónis É.: *A brigetioi sávos kerámia*. FolArch 21 (1970) 71–86.

BÓNIS 1979 B. Bónis, É.: *Das Töpferviertel „Gerhát" von Brigetio*. FolArch 30 (1979) 99–155.

BORHY 2005 Borhy, L.: *Instrumenta inscripta Latina aus Brigetio (FO: Komárom/Szőny–Vásártér). Grabungskampagnen 1992–1997*. SEB 10 (2005) 99–147.

BORHY 2012 Borhy, L.: *Die Legio XI Claudia im pannonischen Brigetio (Komárom/Szőny, Ungarn)*. In: Kovács P.–Fehér B.: Studia Epigraphica Pannonica IV. (2012) 23–36.

BORHY–SZÁMADÓ 1999 Borhy, L.–Számadó, E.: *Instrumenta Inscripta Latina aus Brigetio (FO: Komárom/Szőny–Vásártér)*. In: Pannonia and Beyond Studies in honour of László Barkóczi. Antaeus 24 (1999) 95–115, 619–629.

BOUBE-PICCOT 1976 Boube-Piccot, C.: *Les Bronzes Antiques du Maroc. II. Le Mobilier*. Rabat 1976.

BRAUN 2001 Braun, C.: *Römische Bronzebalsamarien mit Reliefdekor*. BAR-IS 917. Lodon 2001.

CIL *Corpus Inscriptionum Latinarum*

COCIŞ 2004 Cociş, S.: *Fibulele din Dacia romană – The Brooches from Roman Dacia*. Bibliotheca Ephemeris Napocensis 3 (2004).

Conspectus 2002 Ettlinger, E.–Kenrick, P. M. et al.: *Conspectus Formarum Terrae Sigillatae Italico Modo Confectae*. MRGK 10. Bonn 2002.

CSIRKE–PALÁGYI 2005 Csirke O.–Palágyi S.: *Római kori ékszerek és viseleti tárgyak a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményéből*. Veszprém 2005.

CZYSZ–SOMMER 1983 Czysz, W.–Sommer, S.: *Römische Keramik aus der Töpfersiedlung von Schwabmünchen im Landkreis Augsburg*. München 1983.

DEIMEL 1987 Deimel, M.: *Die Bronzekleinfunde vom Magdalensberg*. (Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 9.) Klagenfurt 1987.

DÉVAI 2011 Dévai K.: *A komárom/szőny-vásártéri ásatások római kori üvegleletei*. KMMK 17 (2011) 133–150.

DÉVAI–GELENCSÉR 2012 Dévai K.–Gelencsér Á.: *Római kori lakóépület és üveggyártó műhely Brigetióból*. KMMK 18 (2012) 59–101.

DREXEL 1911 Drexel, F.: *Das Kastell Faimingen*. ORL B 66 c, 1911.

ETTLINGER–SIMONETT 1952 Ettlinger, E.–Simonett, Ch.: *Römische Keramik aus dem Schutthügel von Vindonissa*. (Veröffentlichungen der Gesellschaft Pro Vindonissa 3.) Basel 1952.

FACSAR–SKOFLEK–SALAMON 1977 Facsar, G.–Skoflek, I.–Salamon Á.: *Eine Kapselfrucht (antirrhinum) aus einer römischen Bulla und Bullen aus Bestattungen von Intercisa*. Antaeus 7 (1977) 93–108.

FÉNYES 2003a Fényes, G.: *Untersuchungen zur Keramikproduktion von Brigetio*. Acta ArchHung 54 (2003) 101–163.

FÉNYES 2003b Fényes G.: *Import kerámiák és helyi utánzataik Brigetióból*. KMMK 10 (2003) 5–53.

FISCHER 1990 Fischer, Th.: *Das Umland des römischen Regensburg*. (Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 42.) München 1990.

FLÜGEL 1993 Flügel, Ch.: *Die römischen Fibeln und Bronzegefäße von Kempten-Cambodunum. Cambodunumforschungen. Band V*. Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, Abteilung Bodendenkmalpflege. Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte, Band 63.

FÖLZER 1913 Fölzer, E.: *Die Bilderschüsseln der ostgallischen Sigillata-Manufakturen.* Bonn 1913.

GABLER 1973 Gabler, D.: *Der römische Gusthof von Fertőrákos.* Acta ArchHung 25 (1973) 139–176.

GABLER 1977 Gabler D.: *A dunai limes I–II. századi történetének néhány kérdése.* ArchÉrt 104 (1977) 145–175.

GABLER 1983 Gabler, D.: *Die Westerndorfer Sigillata in Pannonien – Einige Besonderheiten ihrerVerbreitung.* JRGZM 30 (1983) 349–358.

GABLER 1989 (Ed. Gabler, D.) *The Roman Fort at Ács–Vaspuszta (Hungary) on the Danubian limes.* BAR-IS 531 (ii). Oxford 1989.

GABLER 1990 Gabler D.: *Kereskedelem.* In: (Szerk. Mócsy A.–Fitz J.) Pannonia régészeti kézikönyve. Budapest 1990, 185–209.

GABLER 2012 Gabler D.: *A budaörsi terra sigillaták.* In: (Szerk. Ottományi K.) Római vicus Budaörsön. Budapest 2012, 409–453.

GABLER–HORVÁTH 1996 Gabler D.–Horváth Fr.: *A szakályi terra sigillaták és helyük a bennszülött telep kerámiaspektrumában.* WMMÉ 19 (1996) 115–190.

GABLER–KELLNER 1993 Gabler, D.–Kellner, H.-J.: *Die Bildstempel von Westerndorf II. Helenius und Onniorix.* BVbl 58 (1993) 185–270.

GÁSPÁR 1986 Gáspár, D.: *Römische Kästchen aus Pannonien.* Antaeus 15 (1986).

GNADE 2010 Gnade, B.: *Das römische Kastell Böhming am Raetischen Limes.* BBDP 51 (2010) 199–285.

GOETHERT-POLASCHEK 1977 Goethert-Polaschek, K.: *Katalog der römischen Gläser des Rheinischen Landesmuseums Trier.* Mainz am Rhein 1977.

GRÜNEWALD 1979 Grünewald, M.: *Die Gefässkeramik des Legionslagers von Carnuntum. (Grabungen 1968–1974).* RLÖ 29 (1979).

GUIDO 1978 Guido, M.: *The Glass Beads of the Prehistoric and Roman Periods in Britain and Ireland.* London 1978.

HARSÁNYI 2012 Harsányi E.: *A füstölőtálak megjelenésének és eltűnésének okai a provinciális leletanyagban.* In: (Szerk. Bíró Sz.–Vámos P.) FiRKáK II. Győr 2012, 247–260.

HARSÁNYI 2013 Harsányi, E.: *Die Trierer schwarz engobierte Ware und ihre Imitationen in Noricum und Pannonien.* Austria Antiqua 4 (2013).

HÁRSHEGYI 2004 Hárshegyi, P.: *Roman amphorae from the civil town of Brigetio/Szőny-Vásártér 1992–2001.* CommArchHung 2004, 113–121.

HÁRSHEGYI 2008 Hárshegyi, P.: *Roman amphorae from the East along the ripa Pannonica.* RCRF Acta 40 (2008) 173–178.

HÁRSHEGYI 2009 Hárshegyi, P.: *Eastern Mediterranean amphorae in Aquincum.* In: Gabler, D.–Hárshegyi, P.–Lassányi, G.–Vámos, P.: Eastern Mediterranean import and its influence on local pottery in Aquincum. ActaArchHung 203 (2009) 61–65.

HARTER 1999 Harter, G.: *Römishe Gläser des Landesmuseums Mainz.* Wiesbaden 1999.

HATTATT 1989 Hattatt, R.: *Ancient brooches and other artefacts.* Oxford 1989.

HOFFMANN 2002 Hoffmann, B.: *Römisches Glas aus Baden-Württemberg.* Stuttgart 2002.

HORVÁTH 2007 Horváth Fr.: *Kézzel formált bennszülött kerámia.* StudCom 30 (2007) 300–345.

ISINGS 1957 Isings, C.: *Roman Glass.* Groeningen–Djakarta 1957.

IVÁNYI 1935 Iványi, D.: *Die Pannonischen Lampen. Eine typologisch-chronologische Übersicht.* DissPann Ser. 2. No. 2. Budapest 1935.

JUHÁSZ 2014 Juhász, L.: *Two new Roman bronzes with Suebian nodus from Brigetio.* DissArch Ser. 3. No. 2. (2014) 333–349.

KAPITÄN 1972 Kapitän, G.: *Le anfore del relitto romano di Capo Ognina (Siracusa).* In: Recherches sur les amphores romaines. Collection de l'École Française de Rome. 10 (1972) 243–252.

KARNITSCH 1955 Karnitsch, P.: *Die verzierten Sigillata von Lauriacum (Lorch-Enns).* FiL 3. Linz 1955.

KEAY 1984 Keay, S.: *Late Roman amphorae in the Western Mediterranean. A typology and economic study: the Catalan evidence.* BAR-IS 196. London 1984.

KELEMEN 1993 Kelemen, M.: *Roman amphorae in Pannonia IV.* Acta ArchHung 45 (1993) 45–73.

KELLNER 1964 Kellner, H.-J.: *Die Sigillata-Töpferei in Pfaffenhofen am Inn und Ihr Formenschatz.* Germania 42 (1964) 80–91.

KELLNER 1973 Kellner, H.-J.: *Die Sigillatatöpfereien von Westerndorf und Pfaffenhofen.* (Kleine Schriften zur Kenntnis der römischen Besetzungsgeschichte Südwestdeutschlands 9.) Stuttgart 1973.

KELLNER 1980 Kellner, H.-J.: *Beobachtungen in Westerndorf St. Peter 1976.* Jahresbericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege 21 (1980) 175–181.

KELLNER 1981 Kellner, H.-J.: *Die Bildstempel von Westerndorf. Comitialis und Iassus.* BVbl 46 (1981) 121–189.

KISS 1946–48 Kiss K.: *A westerndorfi terrasigilláta gyár.* ArchÉrt 7–9 (1946–1948) 216–274.

KOŠČEVIĆ 1980 Koščević, R.: *Antičke fibule s područja Siska*. Zagreb 1980.

KOVRIG 1937 Kovrig I.: *A császárkori fibulák fő formái Pannoniában*. DissPann Ser. II. No. 4. Budapest 1937.

KÜNZL 1997 Künzl, S.: *Die Trierer Spruchbecherkeramik. Dekorierte Schwarzfirniskeramik des 3. und 4. Jahrhunderts n. Chr.* TrZ 21 (1997).

LOESCHCKE 1919 Loeschcke, S.: *Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungwesen*. Zürich 1919.

LŐRINCZ 1981 Lőrincz, B.: *Gestempelte Ziegel aus Tokod*. In: Mócsy A.: Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod. Budapest 1981, 121–143.

MARTIN 1992 Martin, F.: *Kolonialprägungen aus Moesia Superior und Dacia*. Budapest–Bonn 1992.

MEES 2002 Mees, A. W.: *Organisationsformen römischer Töpfer-Manufakturen am Beispiel von Arezzo und Rheinzabern unter Berücksichtigung von Papyri, Inschriften und Rechtsquellen*. RGZM Monographien 52. Mainz 2002.

MERCZI 2011 Merczi M.: *Térdfibulák Komárom-Esztergom megyéből*. KMMK 17 (2011) 7–79.

MILGBAUER 1990 Milgbauer, R.: *Die Gefässkeramik der Grabung Wels Marktgelände*. RCRF Acta Suppl. 7. Augst–Kaiseraugst 1990.

NAGY 2015 Nagy, A. A.: *La circulation des amphores dans la colonie civile de Brigetio. Rapport préliminaire*. In: (Ed. Tankó, K.): Studia archaeologica Nicolae Szabó LXXV annos nato dedicata. Budapest 2015, 159–166.

OELMANN 1914 Oelmann, F.: *Die Keramik des Kastells Niederbieber, Materialen zur römisch-germanischen Keramik I*. Frankfurt am Main 1914.

OLDENSTEIN 1976 Oldenstein, J.: *Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten*. BRGK 57 (1976) 49–235.

OPAIŢ–TSARAVOPOULOS 2010 Opaiţ, A.–Tsaravopoulos, A.: *A Chiote pottery workshop of the Roman period*. RCRF Acta 41 (2010) 23–28.

OPAIŢ–TSARAVOPOULOS 2011 Opaiţ, A.–Tsaravopoulos, A.: *Amphorae of Dressel 24 similis type in the Central Aegean Area (Chios-Erythrai-Kyme)*. The Annual of the British School at Athens 106 (2011) 275–323.

OSWALD 1964 Oswald, F.: *Index of Figure-types on Terra Sigillata („Samian Ware")*. London 1964.

OTTOMÁNYI 1991 Ottományi K.: *Késő római kerámia a leányfalui őrtoronyból*. StudCom 22 (1991) 5–144.

OTTOMÁNYI 2007 Ottományi K.: *A pátyi római telep újabb kutatási eredményei*. StudCom 30 (2007) 7–238.

OTTOMÁNYI 2012 Ottományi K.: *Római vicus Budaörsön*. In: (Szerk. Ottományi K.) Római vicus Budaörsön. Régészeti tanulmányok. Budapest 2012, 9–408.

PANELLA 1973 Panella, C.: *Appunti su un gruppo di anfore della prima, media e tarda età Imperiale*. Studi Miscellanei 21 (1973) 460–633.

PANELLA 1986 Panella, C.: *Oriente ed Occidente: considerazioni su alcune anfore „egee" de età imperiale a Ostia*. In: Recherches sur les amphores grecques. Colloque d'Athènes (1984). BCH Suppl. 13 (1986) 609–636.

PAOLUCCI 1997 Paolucci, F.: *I vetri inicisi dall 'Italia settentrionale e dalla Rezia. Nel periodo medio e trado imperiale*. Firenze 1997.

PATEK 1942 Patek E.: *A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete*. DissPann Ser. II. No. 19. Budapest 1942.

PAULOVICS 1941 Paulovics, I.: *Funde und Forschungen in Brigetio (Szőny)*. DissPann Ser. II. Vol. 11. Budapest 1941.

PEACOCK 1974 Peacock, D. P. S.: *Amphorae and the Baetican fish industry*. AntJ 54 (1974) 232–243.

PEACOCK–WILLIAMS 1986 Peacock, D. P. S.–Williams, D. F.: *Amphorae and the Roman economy. An introductory guide*. London 1986.

PICK 1898 Pick, B.: *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*. Berlin 1898.

PÓCZY 1957 Sz. Póczy, K.: *Keramik*. In: (Szerk. R. Alföldi, M.–Barkóczi, L.) Intercisa II. ArchHung 26 (1957) 29–139.

PONS AENI 1976 Christlein, H.–Czysz, W. et al.: *Die Ausgrabungen 1969–1974 in Pons Aeni*. BVbl 41 (1976) 2–106.

REYNOLDS 2010 Reynolds, P.: *Hispania and the Roman Mediterranean, AD 100–700. Ceramics and trade*. London 2010.

RIC III Mattingly, H.–Sydenham, E. A.: *Roman Imperial Coinage* III. London 1972.

RIC IV/1 Mattingly, H.–Sydenham, E. A.: *Roman Imperial Coinage* IV/1. London 1972.

RIC IV/2 Mattingly, H.–Sydenham, E. A.–Sutherland, C. H. V.: *Roman Imperial Coinage* IV/2. London 1972.

RIC IV/3 Mattingly, H.–Sydenham, E. A.–Sutherland, C. H. V.: *Roman Imperial Coinage* IV/3. London 1972.

RICKEN–THOMAS 2005 Ricken, H.–Thomas, M.: *Die Dekorationsserien der Rheinzaberner Reliefsigillata. Textband zum Katalog VI der Ausgrabungen von Wilhelm Ludowici in Rheinzabern 1901–1914. Tafeln*. MRGK 14. Bonn 2005.

RICKEN–FISCHER 1963 Ricken, H.–Fischer, C.: *Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern. Textband mit Typenbildern zu Katalog VI der Ausgrabungen von Wilhelm*

Ludowici in Rheinzabern 1901–1914. MRGK 7. Bonn 1963.

RIHA 1990 Riha, E.: *Der römische Schmuck aus Augst und Kaiseraugst*. FiA 10 (1990).

RIHA 1994 Riha, E.: *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Die Neufunde seit 1975*. FiA 18 (1994).

ROGERS 1974 Rogers, G. B.: *Poteries Sigillées de la Gaule Centrale I. Les motifs non figurés*. XXXVIII. supplément à Gallia. Paris 1974.

ROTTLOFF 1999 Rottloff, A.: *Römische Vierkantkrüge*. In: (Red. Klein, M. J.) Römische Glaskunst und Wandmalerei. Mainz 1999, 41–49.

RRC 1974 Crawford, M. H.: *Roman Republican Coinage*. London 1974.

RÜTTI 1991 Rütti, B.: *Die römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst*. FiA 13 (1991).

SAKL-OBERTHALER–TARCSAY 2001 Sakl-Oberthaler, S.–Tarcsay, K.: *Römische Glasformen aus Wien*. FW 4 (2001) 78–112.

ŠARANOVIĆ-SVETEK 1986 Šaranović-Svetek, V.: *Antičko staklo u Jugoslovenskom delu provincije donje Panonije*. Novi Sad 1986.

SÁRÓ 2014 Sáró Cs.: *Kora császárkori fibulák a Wosinsky Mór Megyei Múzeum gyűjteményéből*. WMMÉ 36 (2014) 159–222.

SCHINDLER-KAUDELKA 1975 Schindler-Kaudelka, E.: *Die dünnwandige Gebrauchskeramik vom Magdalensberg*. (Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalensberg 3.) Klagenfurt 1975.

SCHMID 2010 Schmid, S.: *Die römischen Fibeln aus Wien*. (Monografien der Stadtarchäologie Wien. Band 6.) Wien 2010.

SEITTER 2002 Seitter, V.: *Bodenmarken mit Buchstaben auf römischen Gebrauchsglas*. Marburg 2002.

SENA CHIESA 1985 (Ed. Sena Chiesa, G.) *Angera Romana. Scavi nella necropoli, 1970-1979*. Roma 1985.

STERN 2001 Stern, E. M.: *Römisches, byzantinisches und frühmittelalterliches Glas. 10 v. Chr.–700 n. Chr. Sammlung Ernesto Wolf*. H. n. 2001.

SYMONDS 1992 Symonds, R. P.: *Rhenish wares. Fine Dark Coloured Pottery from Gaul and Germany*. Oxford 1992.

TEMPELMANN-MACZYŃSKA 1985 Tempelmann-Maczyńska, M.: *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und die frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*. Mainz 1985.

TOPÁL 1981 Topál, J.: *The southern Cemetery of Matrica (Százhalombatta-Dunafüred)*. Fontes ArchHung. Budapest 1981.

VAN LITH–RANDSBORG 1985 van Lith, S. M. E.–Randsborg, K.: *Roman Glass in the West: A Social Study*. BROB 35 (1985) 413–533.

WALKE 1965 Walke, N.: *Das römische Donaukastell Straubing Sorviodurum*. (Limesforschungen 3.) Berlin 1965.

WEBER 1982 Weber, G.: *Neue Ausgrabungen am „Apollo-Grannus Heiligtum" in Faimingen. Zwischenbericht*. BRGK 62 (1982) 103–186.

BERICHT ÜBER DIE ERGEBNISSE DER IM JAHRE 2014 IM MUNIZIPIUM VON BRIGETIO (FO: KOMÁROM–SZŐNY, VÁSÁRTÉR) GEFÜHRTEN ARCHÄOLOGISCHEN GRABUNGEN

DÁVID BARTUS–LÁSZLÓ BORHY–GABRIELLA DELBÓ–KATA DÉVAI–ZITA KIS–BARBARA HAJDU–ANNA NAGY–CSILLA SÁRÓ–NIKOLETTA SEY–EMESE SZÁMADÓ–LAJOS JUHÁSZ

Die 23. Grabungskampagne der seit 1992 in Zusammenarbeit des Lehrstuhls für Klassische und Provinzialrömische Archäologie der Eötvös Loránd Universität, Budapest mit dem Klapka György Museum, Komárom fand in der Periode zwischen 30. Juni – 25. Juli 2014 (20 Arbeitstage) statt. Ziel der Grabungen war einerseits die Freilegung der in den Jahren 2012 und 2013 gefundenen, gut erhaltenen Holzkostruktion von etwa 10,5 m² bzw. weiterer organischen Funde wie mineralisierte Oliven- und Dattelkerne in einem römischen Keller, andererseits Fortsetzung der Untersuchung der in den vorigen Jahren entdeckten Metallwerkstatt. Im Jahre 2014 wurden insgesamt 12 Grabungsschnitte (L16, L17, M16, M17, O16, O17, O18, O19, P16, P17, P18, P19) mit einer Gesamtfläche von 200 m2 geöffnet.

Während der Grabungen kamen insgesamt 6 Ziegelstempel ans Tageslicht, von denen 4 Stücke (66,6%) verschiedene Militäreinheiten (2: Legio I Adiutrix Pia Fidelis; 1: Classis Flavia Histrica; 1: Legio XI Claudia Pia Fidelis) vertreten. 2 weitere Zeigelstempel (33,3%) können mit einer Privatziegelei, mit der T(egularia) M(- - -) V(- - -) in Zusammenhang gebracht werden.

Im Jahre 2014 kamen insgesamt 251 Glasfragmente vor. Von den Schüsselformen sind nach wie vor die halbkugelförmigen Schüssel mit geschnitzter Verzierung hervorzuheben, die am genannten Fundort wohl bekannt sind. Die Schüssel waren vom Ende des 2. Jhs. n. Chr. bis zur ersten Hälfte des 3. Jhs. n. Chr. in Westeuropa von Skandinavien bis Britannien, von Gallien und Germanien bis Hispanien und Italien verbreitet. In besonders hoher Zahl waren sie in Köln und Umgebung anwesend. Was die östlichen Gebiete anbelangt, kann man feststellen, dass sie in Pannonien, bzw. in syrisch-palästi-

nischen Gebieten weiterhin in Ägypten und im Pontusgebiet vorkommen. Ihre Herstellungsorte kann man im Rheinlande (vielleicht in Köln), in Pannonien, Syrien (vielleicht in Dura-Europos) und im Pontusgebiet (Tanais) vermuten. Besonders wichtig ist das Bodenfragment einer quadratischen, in Form geblasenen Flasche mit der Inschrift L(ucius) Public(ius) (Abb. 1), dessen Parallelen – genauso mit konzentischen Kreisen, Pflanzenornamenten und Inschrift, wie beim Stück von Brigetio – in Calvatone, Straubing, Pfaffenhofen bekannt sind, und von welchen ein Stück ins 3. Jhs. n. Chr. datiert werden kann.

Im hier zu behandelnden Grabungsjahr 2014 wurden insgesamt 5391 lokal hergestellte Keramikfragmente, darunter sowohl mit Hand hergestellten, als auch auf langsamer und schneller Scheibe gefertigte Stücke gefunden. Die Keramikfragmente spiegeln die Verschmelzung der keltischen Töpfertraditionen mit der römischen Herstellungstechnik wider. Von den Keramiken für alltägliches Gebrauch sind ein Wandfragmend eines sogenannten germanischen Bechers, bzw. ein überzogener pannonischer Becher mit Nockenverzierung hervorzuheben. Die Mehrzahl der Gefässe dürfte in Brigetio, in der westlich von der Militärstadt liegenden Töpfersiedlung „Szőny-Gerhát" hergestellt worden sein.

Die im Jahre 2014 gefundene Importkeramik- und Öllampenfragmente spiegeln die Proportionen und Formen der vorigen Grabungsjahre wider, und fügen sich ins vorher bekannte Spektrum dieses Fundmaterials wohl ein. Es kamen ein Randfragment einer italischen dünnwandigen Keramik, 15 rätische Fragmente, 20 Schwarzfirniskeramik zumanne mit 6 Schwarzfirnisimitation vor. Man muss weiterhin 30 Firmenlampenfragmente (Loeschcke X=Iványi XVII), darunter einige mit dem Bodenstempel CRESCES und FORTIS erwähnen. Das Stück mit der Jagdszene mit barbotinverzierten Tieren (Kat. 15) ist besonders hervorzuheben, da bisher seine Parallelen in Brigetio völlig unbekannt waren.

Im Jahre 2014 kamen in der Zivilstadt von Brigetio 1059 Terra Sigillatafunde, darunter 438 reliefverzierte, 68 mit weiteren Techniken verzierte Stücke ans Tageslicht. 367 Fragmente sind unverziert, während 186 bleiben unbestimmbar. Die frühesten 8 Fragmente stammen aus Norditalien. Darauf folgen die 139 Terra Sigillaten aus Zentralgallien (alle aus Lezoux), die in der Periode zwischen Traian/Hadrian bis zu den Antoninen hergestellt wurden. Aus Rheinzabern stammen 374 Fragmente, von Mitte des 2. Jhs. n. Chr. bis Mitte des 3. Jhs. n. Chr. zu datieren sind. Die meisten, insgesamt 433 Fragmente wurden zwischen 180–233 n. Chr. in der Werkstatt von Westerndorf hergestellt, und können mit den Töpfern Comitialis, Helenius bzw. Onniorix in Verbindung gebracht werden. Die späteste Produktion vertreten die insgesamt 9 Terra Sigillatafragmente aus Pfaffenhofen.

Während der Grabungskampagne des Jahres 2014 wurden von den bestimmbaren Gegenständen 13 aus Bronze und 1 aus Silber hergestellt. Im Fundmaterial sind sowohl Kästchenbeschläge, kosmetische Instrumente, als auch durchbrochene Beschläge und weitere Tracht- und Gebrauchsstücke anwesend. Am interessantesten sind 2 Beschläge aus Bronze: der eine mit Darstellung einer Germanenbüste, der andere mit der eines Satyrenkopfes.

Wie im vorigen Jahre 2013, kamen Fibeln auch 2014 in verhältnismässig hoher Zahl (5 Stück) vor. Diese Funde zeigen ein abwechslungsreiches Bild, das sich ins Fibelnspektrum der Zivilstadt von Brigetio gut einfügt. Besonders interessant ist eine Scheibenfibel (Kat. 5), die mit Glaseinlage verziert wurde.

Während der Grabungssaisone 2014 kamen insgesamt 28 Münzen vor. Diese Zahl kann in Geschichte der Grabungen in der Zivilstadt von Brigetio als bisher die höchste betrachtet werden. Das früheste Stück vertritt die Prägung von Marcus Antonius aus der Zeit vor Actium (32–31 v. Chr.). Diese Legionsdenare blieb wegen seines niedrigen Silberinhaltes im ganzen Römischen Reich für lange Zeit im Umlauf. Die spätesten Stücke sind die Prägungen von I. Philippus und seines Sohnes, die sich in die bisher bekannten Chronologie der Münzen aus der Zivilstadt von Brigetio, die bis zur Regierungszeit des Trebonianus Gallus verläuft, gut einfügt.

Übersetzt von László Borhy

1. táblázat: A helyi készítésű kerámiatípusok eloszlása
Tab. 1: Die Verteilung der lokalen Keramik

Kerámiatípus	Darabszám	Százalék
Szürke házi kerámia	2979	55,26%
Nyers színű házi kerámia	939	17,42%
Vörös bevonatos kerámia	399	7,40%
Brigetiói sávos festésű kerámia	317	5,88%
„Pompeii vörös tál" utánzata	311	5,77%
Dörzstál	170	3,15%
ún. *„Firnisware"*	98	1,82%
Pannoniai bevonatos kerámia	58	1,08%
Kézzel formált kerámia	53	0,98%
Füstölőtál	42	0,78%
Márványozott festésű kerámia	16	0,30%
Szürke, besimított díszítésű kerámia	9	0,17%
Összesen	5391	

2. táblázat: A terra sigillata töredékek műhely szerinti megoszlása
Tab. 2: Verteilung der TS Fragmente nach Werkstätten

Műhely	Töredékek száma (db)	%
Észak-Italia	8	0,8
Közép-Gallia	139	13,1
Rheinzabern	374	35,3
Westerndorf	433	40,9
Rheinzabern/Westerndorf	92	8,7
Pfaffenhofen	9	0,8
Meghatározhatatlan	4	0,4
Összesen	1059	100

3. táblázat: Az edényformák műhelyek szerinti megoszlása
Tab. 3: Die Verteilung der Keramikformen nach Werkstätten

Formák	Műhelyek							
	Észak-Italia	Közép-Gallia	Rhein-zabern	Western-dorf	Rheinzabern/ Westerndorf	Pfaffen-hofen	Meghatá-rozhatatlan	Össze-sen
Consp. 39/43	2	–	–	–	–	–	–	2
Consp. 43	3	–	–	–	–	–	–	3
Drag. 30	–	–	2	31	–	–	–	33
Drag. 37	–	45	125	139	23	8	–	340
Drag. 30/37	–	–	–	62	3	–	–	65
Drag. 18	–	4	2	–	–	–	–	6
Drag. 18/31	–	20	25	33	1	–	–	79
Drag. 31	–	3	4	–	–	–	–	7
Niederbieber 1	–	–	42	–	–	–	–	42
Lud. Tb	–	–	8	–	–	–	–	8
Lud. Tf'	–	–	2	–	–	–	–	2
Lud. Tl	–	–	1	–	–	–	–	1
Drag. 32	–	3	25	51	17	1	–	97
Curle 15	–	–	9	–	–	–	–	9
Drag. 35	–	1	–	–	–	–	–	1
Drag. 42	–	1	–	–	–	–	–	1
Drag. 27	–	14	–	–	–	–	–	14
Drag. 33	–	24	14	41	11	–	–	90
Drag. 46	–	–	3	–	–	–	–	3
Drag. 38	–	6	–	–	–	–	–	6
Drag. 43	–	–	11	–	–	–	–	11
Drag. 45	–	–	2	–	–	–	–	2
Drag. 43/45	–	–	3	–	–	–	–	3
Drag. 39	–	–	2	–	–	–	–	2
Drag. 54	–	–	45	–	–	–	–	45
Meghatároz-hatatlan	3	18	49	76	37	–	4	188
Összesen	8	139	374	433	92	9	4	1059

1. tábla: A 2014-ben feltárt szelvények rendszere az összesítő alaprajzon (rajz: Bartus D.)
Taf. 1: Die im Jahre 2014 freigelegte Schnitte auf dem Gesamtgrundriss (gez. von D. Bartus)

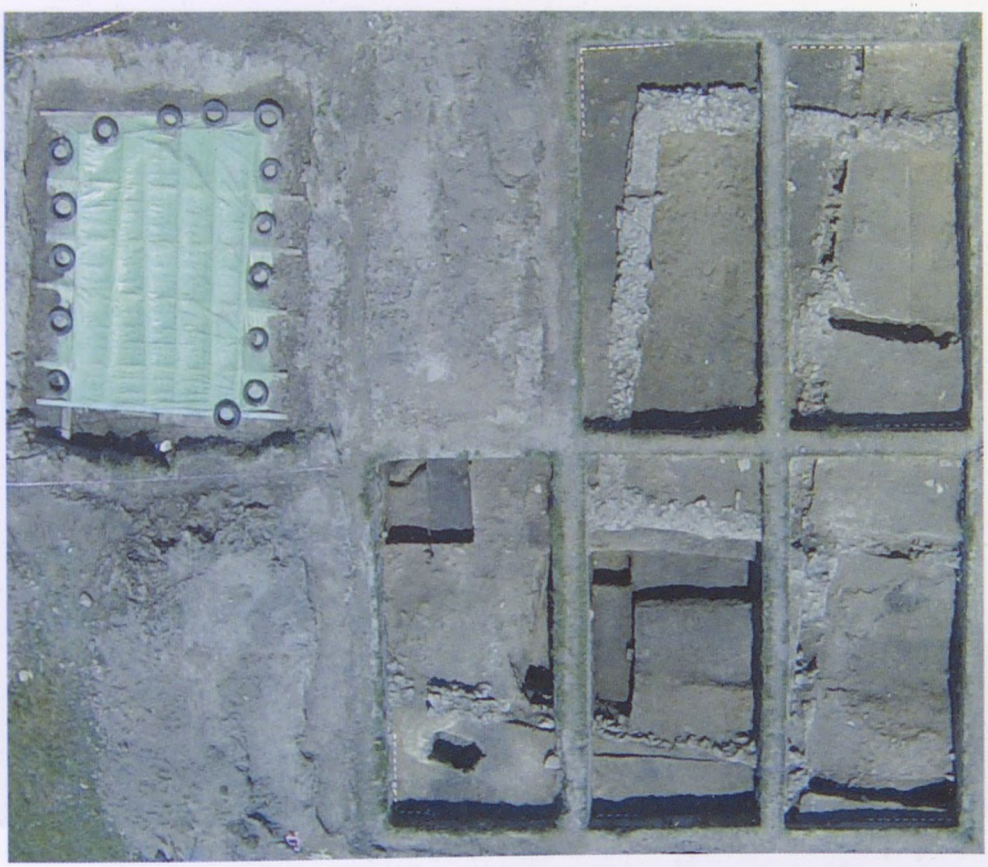

1.

2.

2. tábla: 1. A feltárt szelvények (O16–O17, O18–O19, P16–P17, P18–P19, N18–N19, LM16–17) fotója; 2. Összesítő felszínrajz ezekről

Taf. 2: 1. Foto von den freigelegten Schnitten O16–O17, O18–O19, P16–P17, P18–P19, N18–N19, LM16–17; 2. Ein Gesamtgrundriss von ihnen

3. tábla: A feltárt szelvények összesítő fotója (O16–O17, O18–O19, P16–P17, P18–P19, N18–N19)
Taf. 3: Foto von den freigelegten Schnitten O16–O17, O18–O19, P16–P17, P18–P19, N18–N19

4. tábla: A feltárt szelvények összesítő fotója (LM16–17): a pince
Taf. 4: Foto von den freigelegten Schnitten LM16–17: der Keller

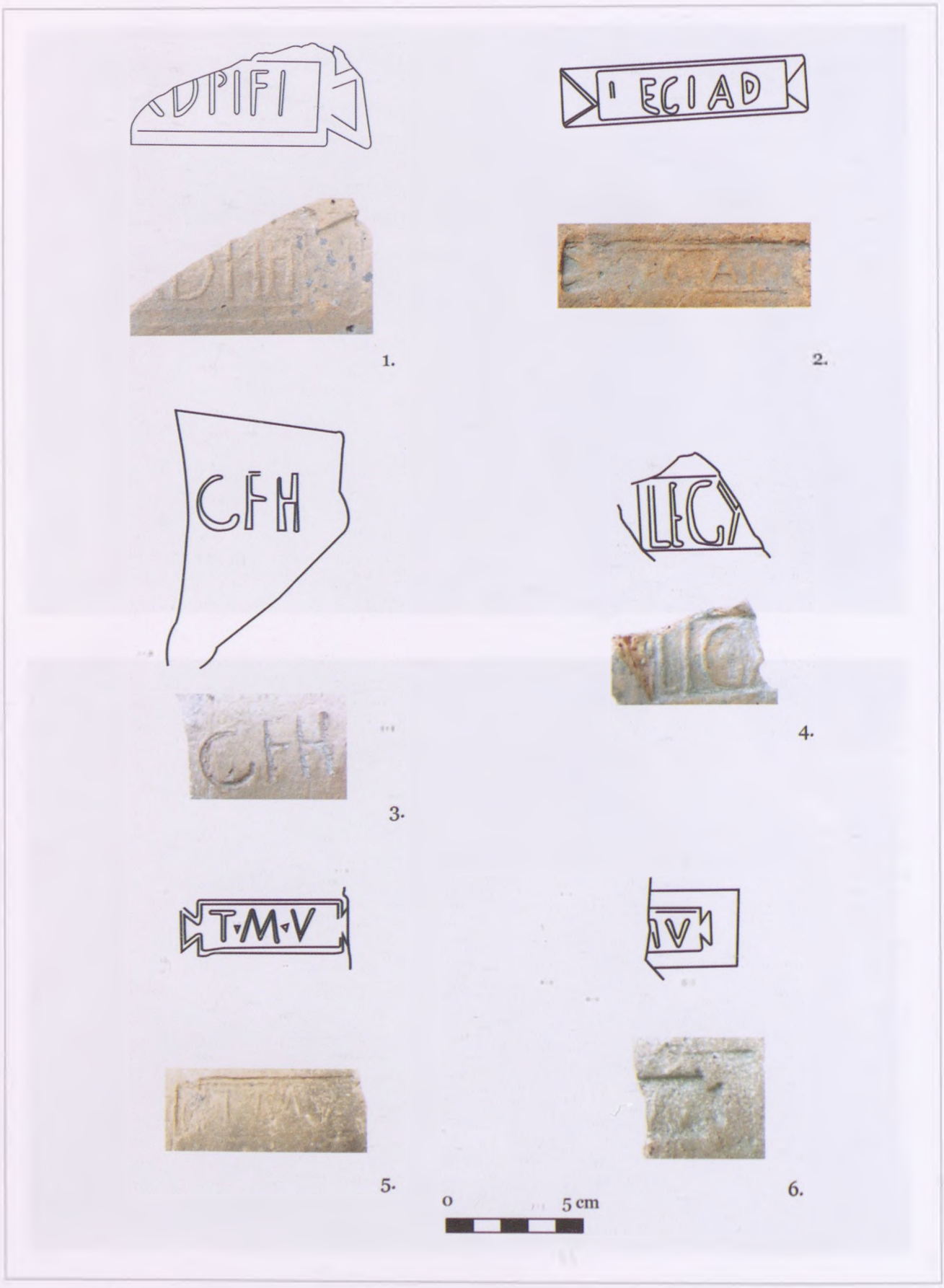

5. tábla: Téglabélyegek
Taf. 5: Ziegelstempeln

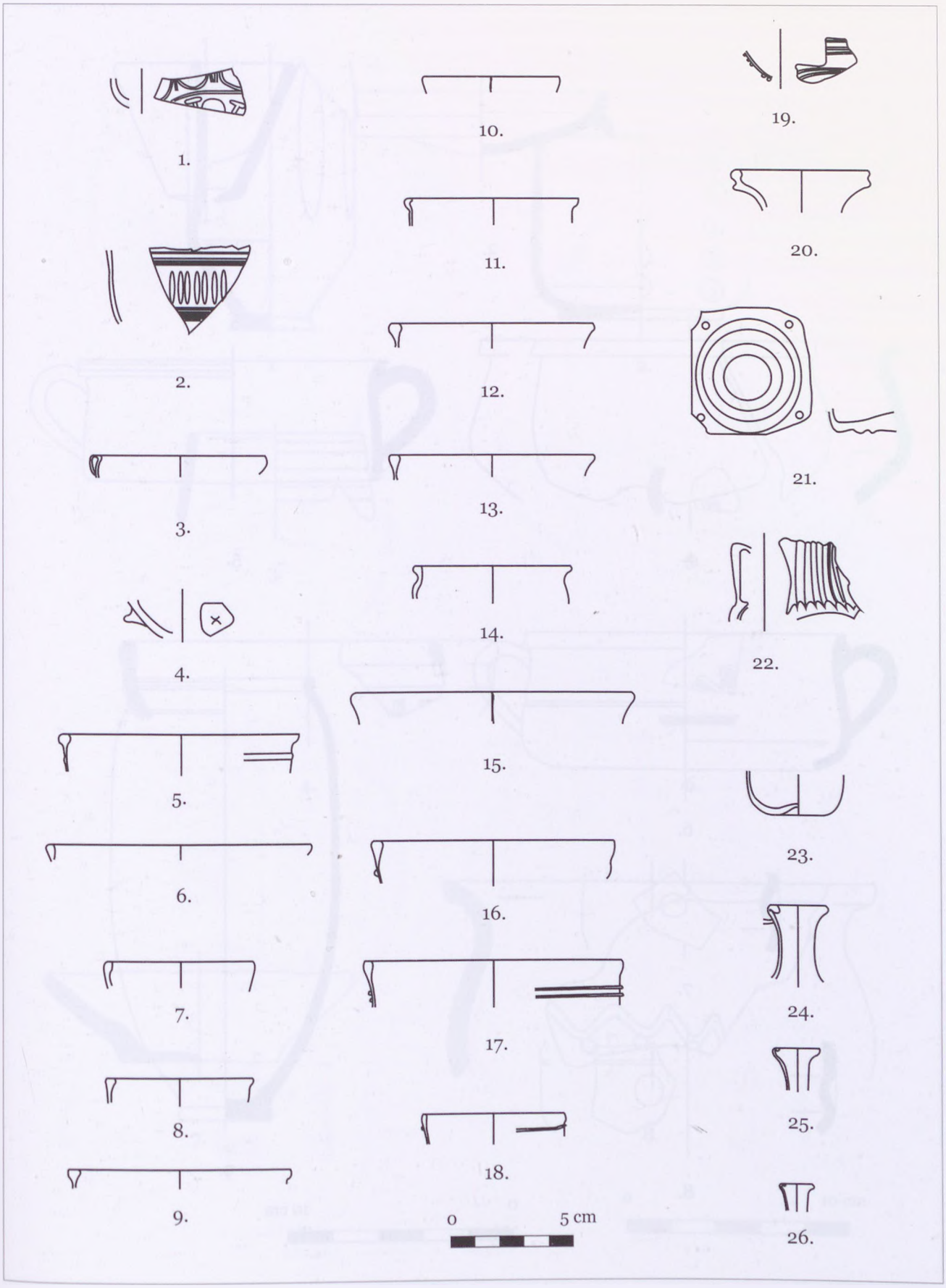

6. tábla: Üvegleletek
Taf. 6: Glasfunde

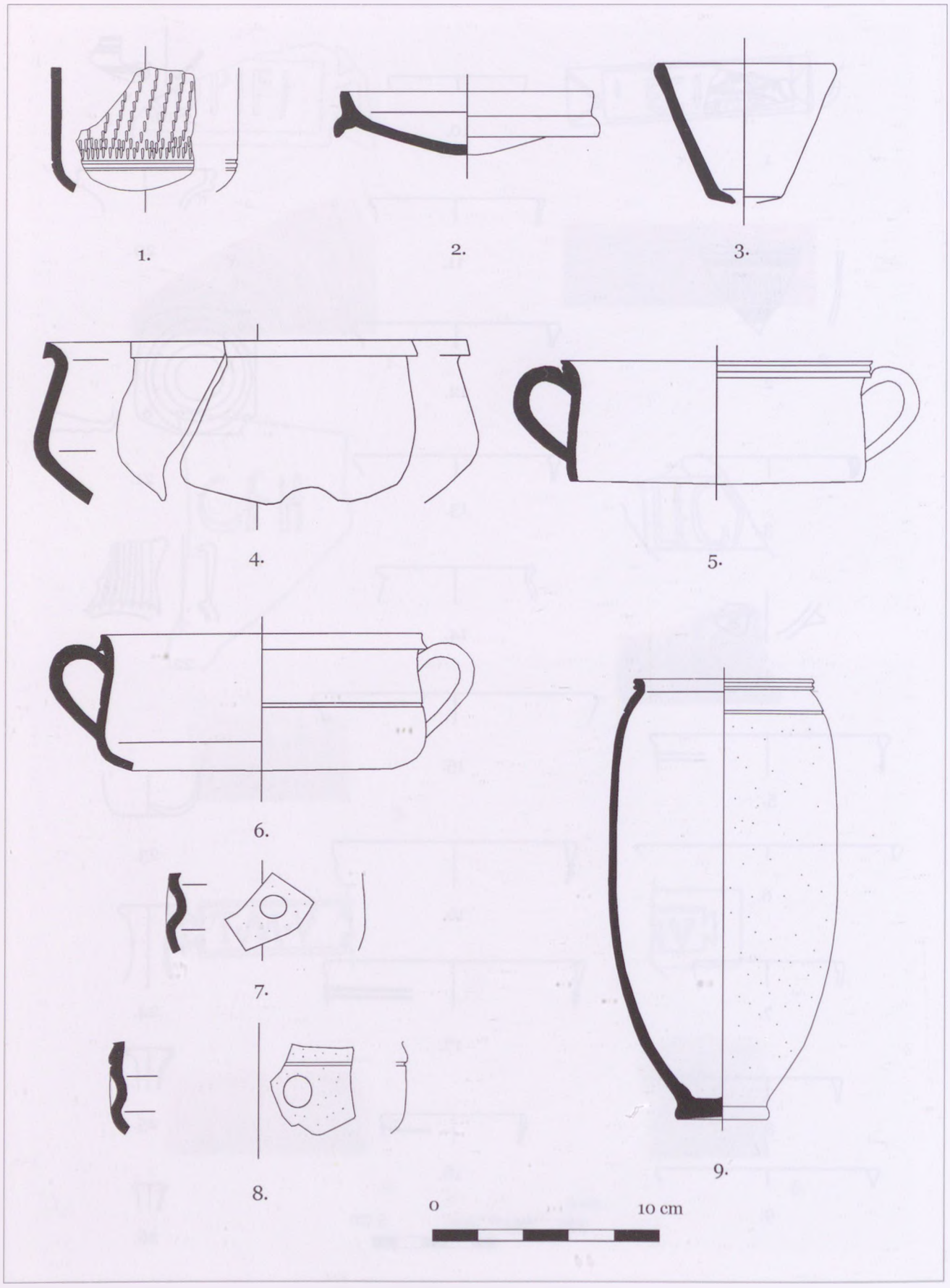

7. tábla: Helyi kerámia 1.
Taf. 7: Lokale Keramik 1

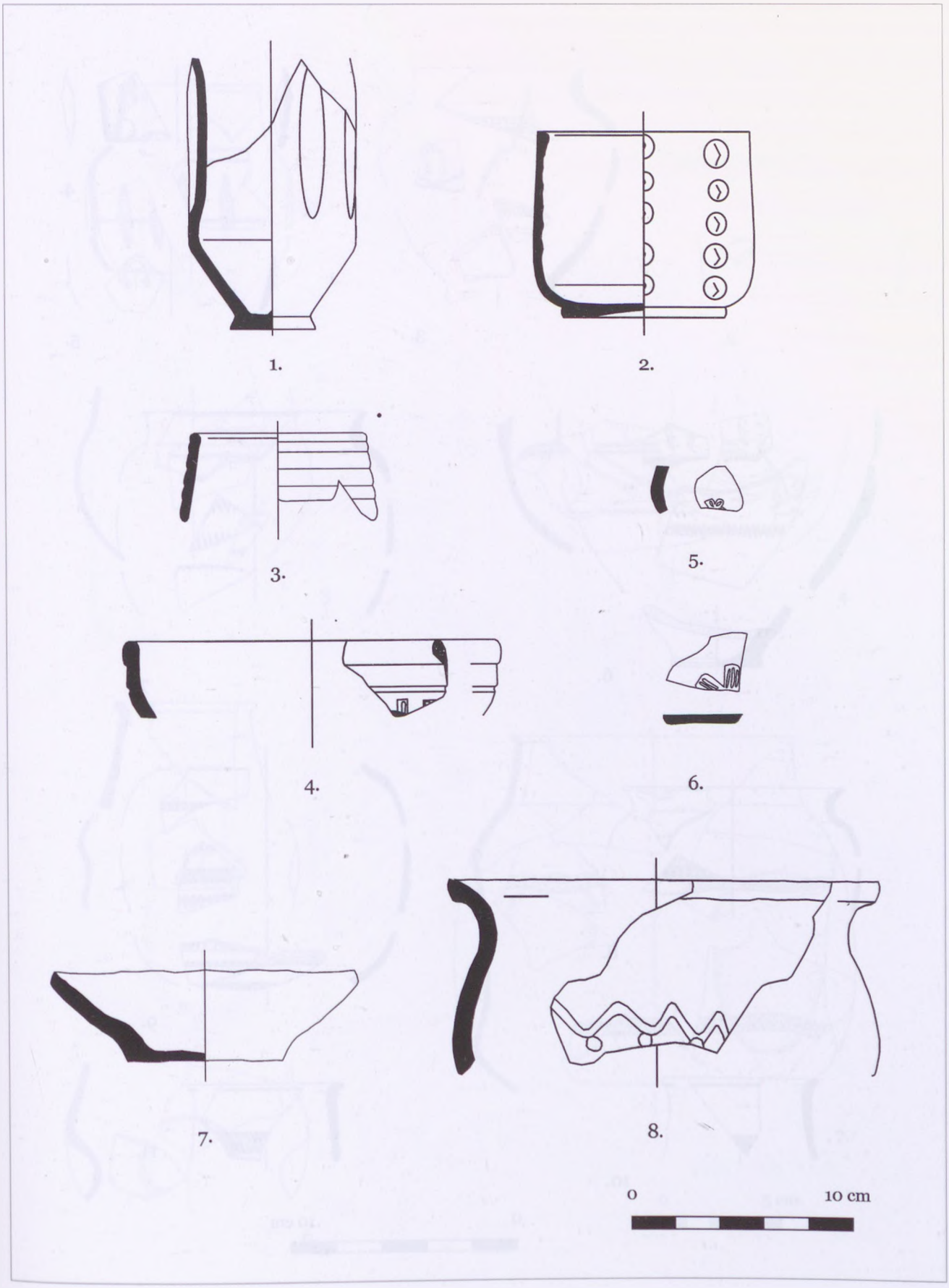

8. tábla: Helyi kerámia 2.
Taf. 8: Lokale Keramik 2

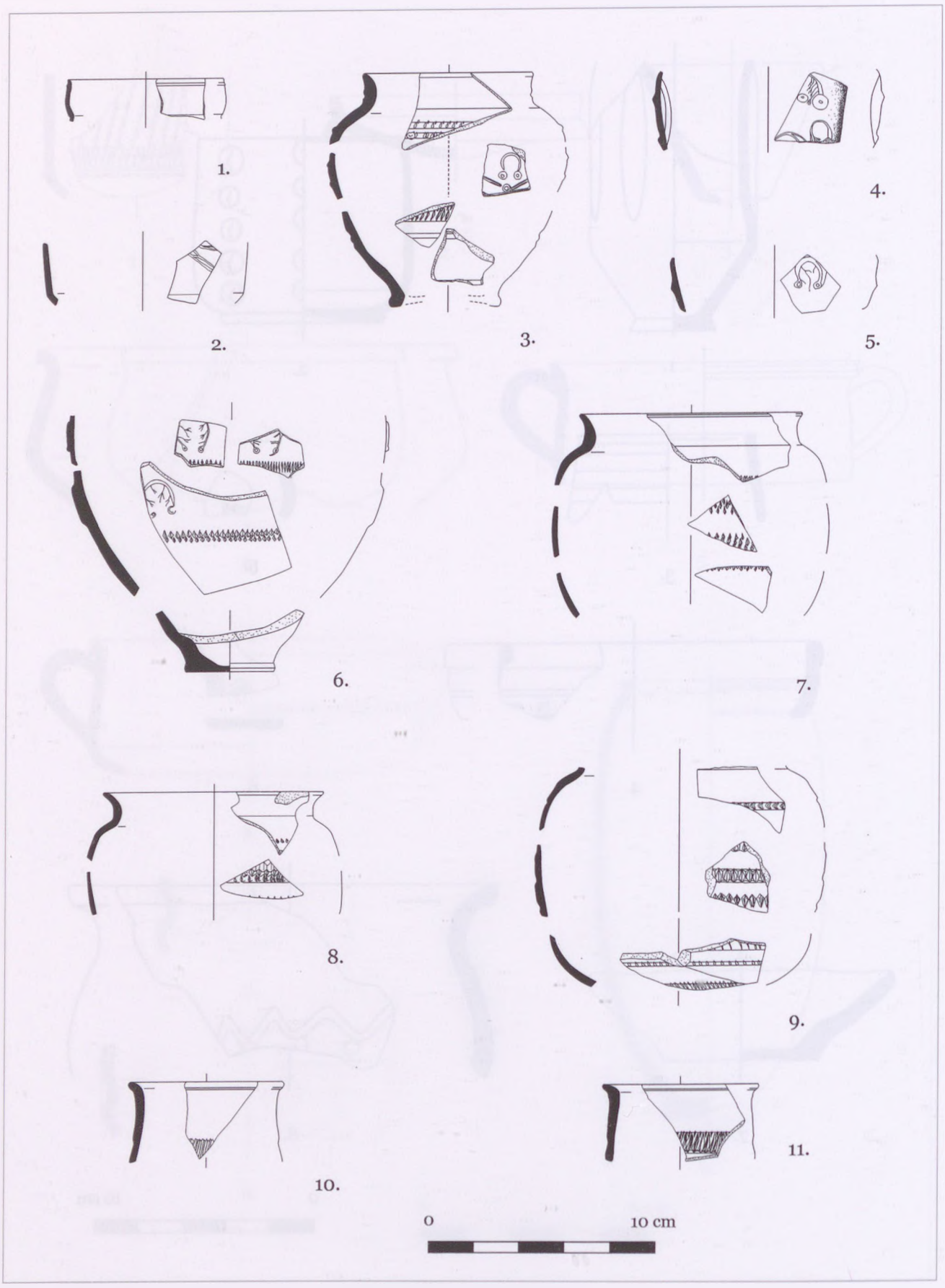

9. tábla: Import kerámia 1.
Taf. 9: Importkeramik 1

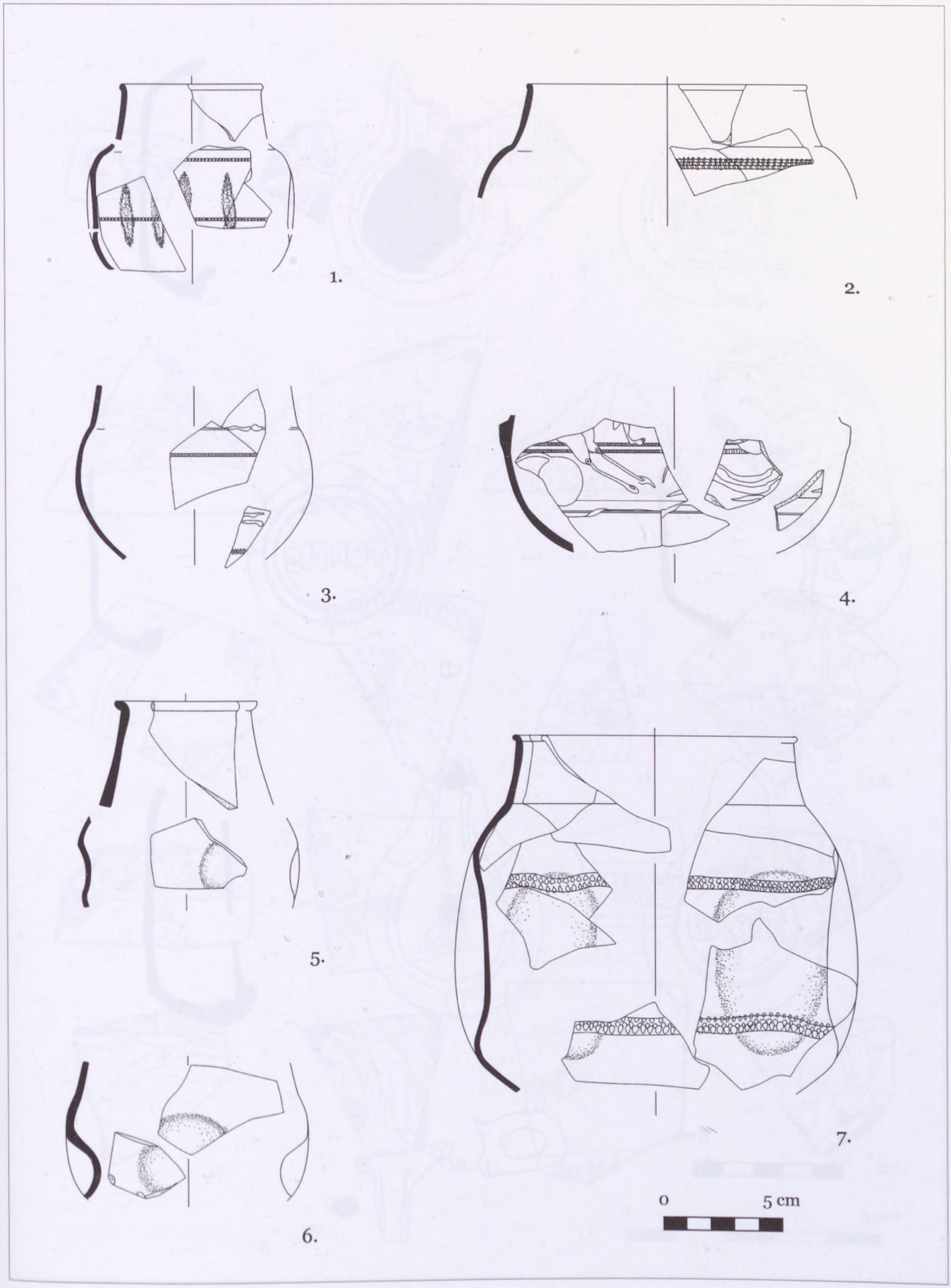

10. tábla: Import kerámia 2.
Taf. 10: Importkeramik 2

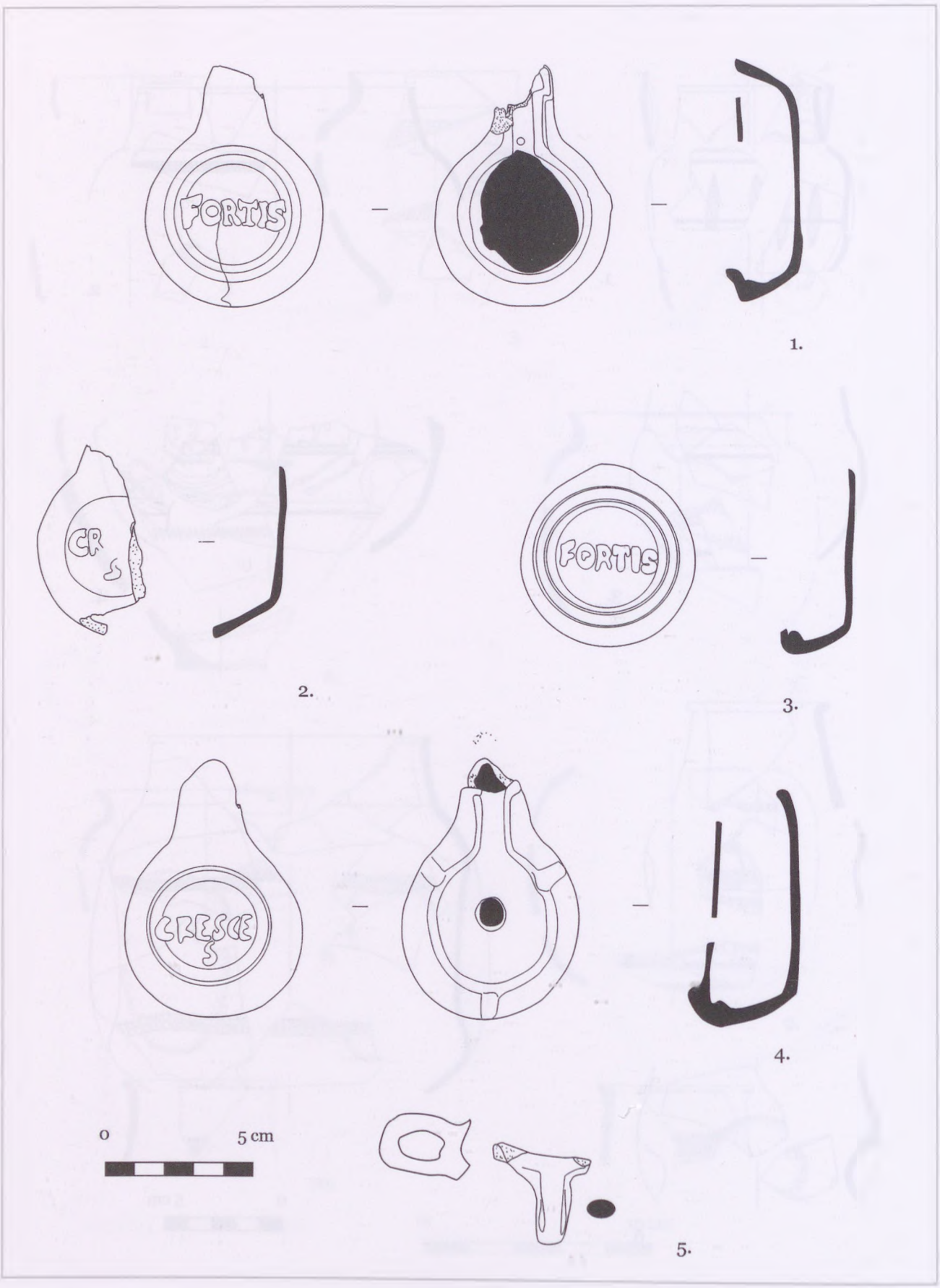

11. tábla: Mécsesek
Taf. 11: Öllampen

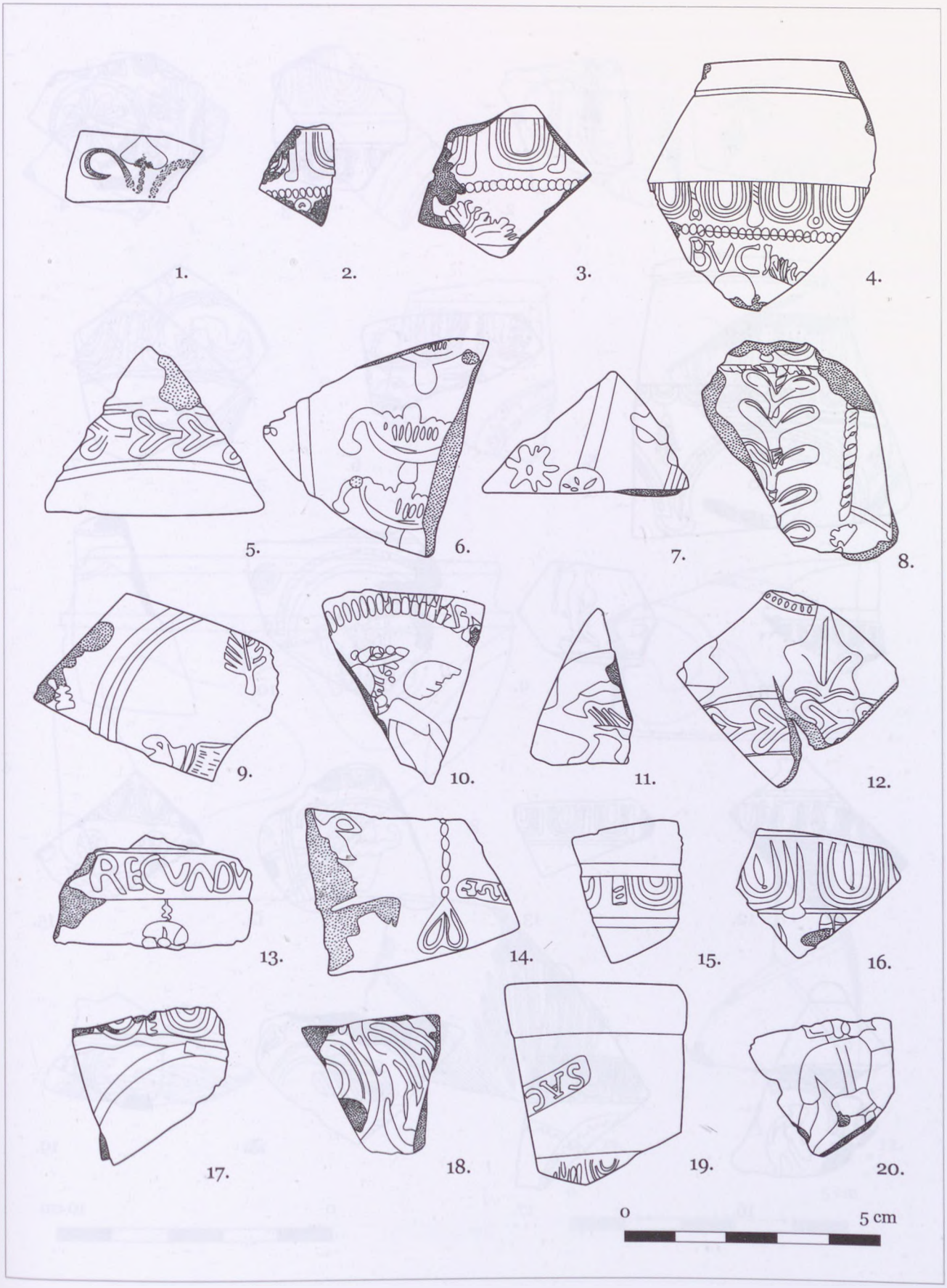

12. tábla: Terra sigillaták 1.
Abb. 12: Terra Sigillata 1

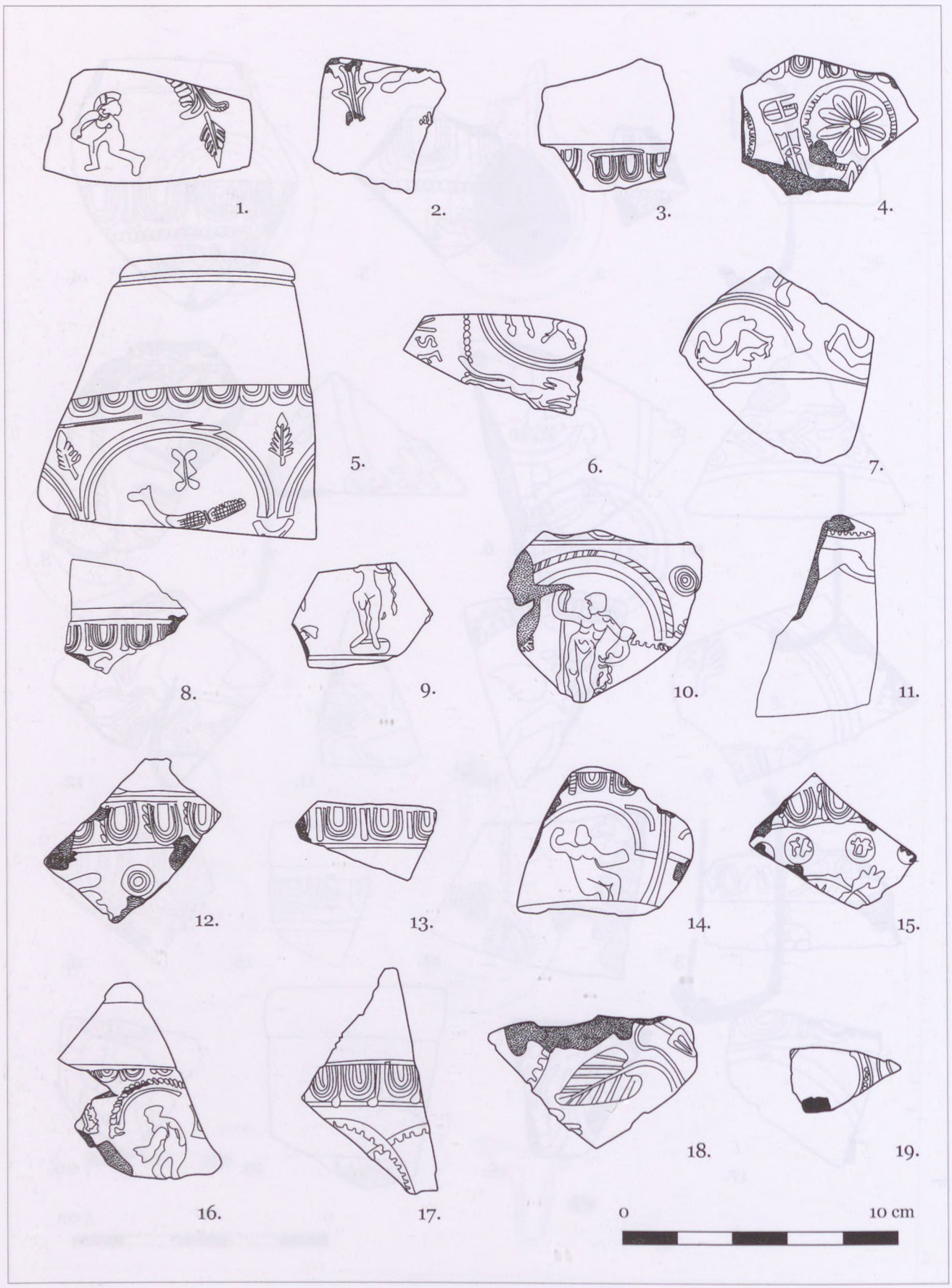

13. tábla: Terra sigillaták 2.
Abb. 13: Terra Sigillata 2

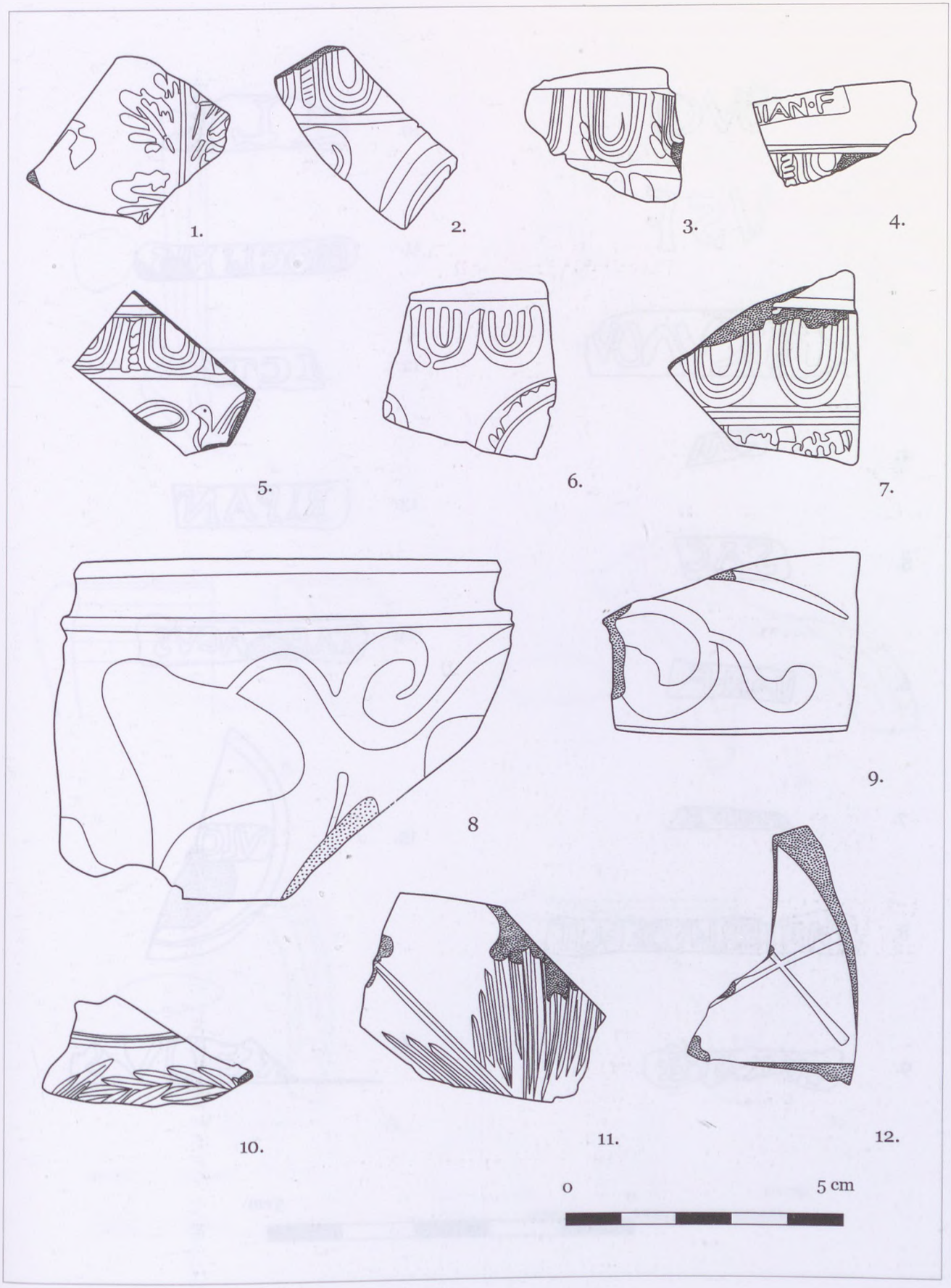

14. tábla: Terra sigillaták 3.
Abb. 14: Terra Sigillata 3

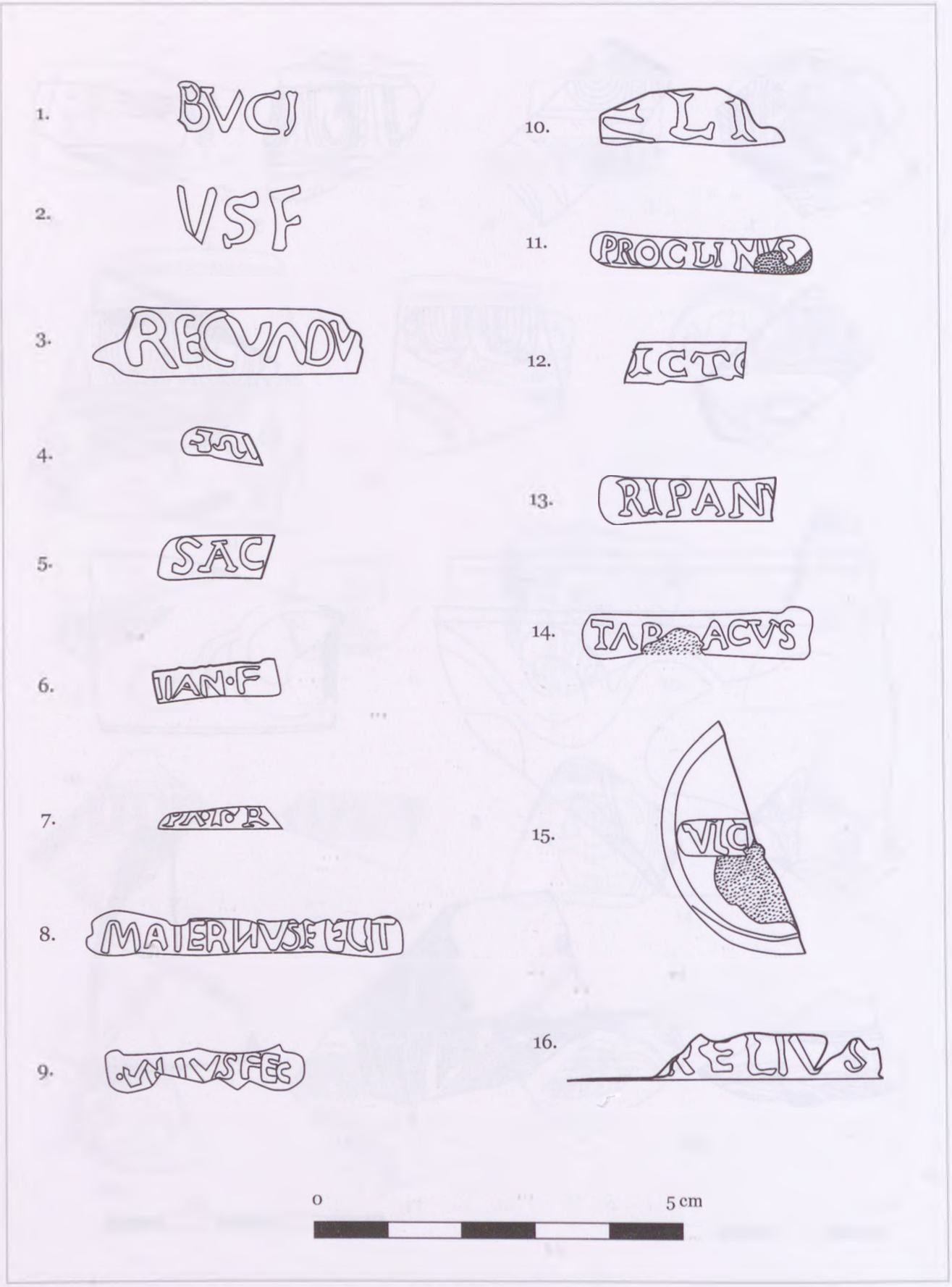

15. tábla: Bélyegen terra sigillatákon
Abb. 15: Terra Sigillata-Stempeln

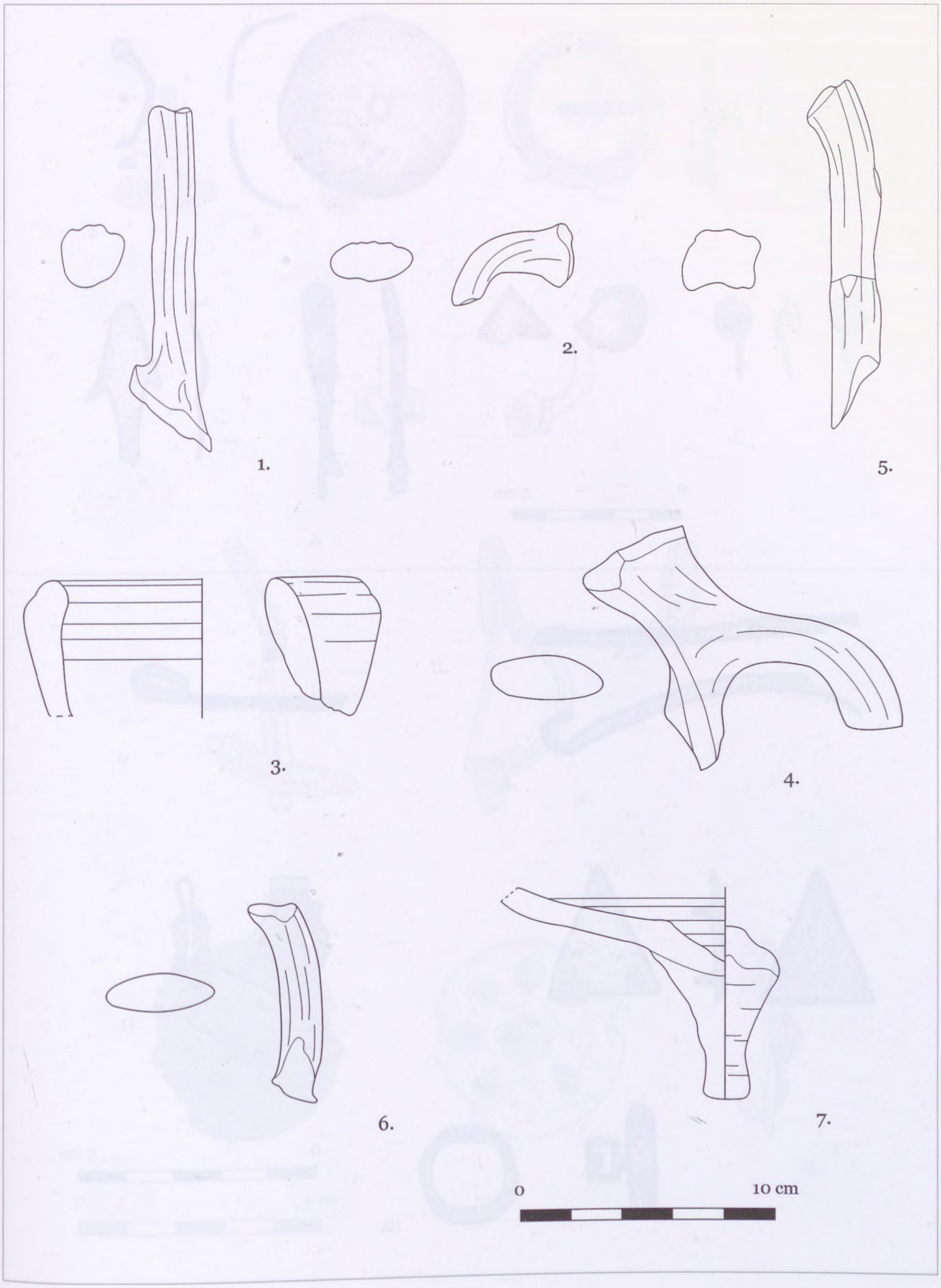

16. tábla: Amphoraleletek
Abb. 16: Amphorafunde

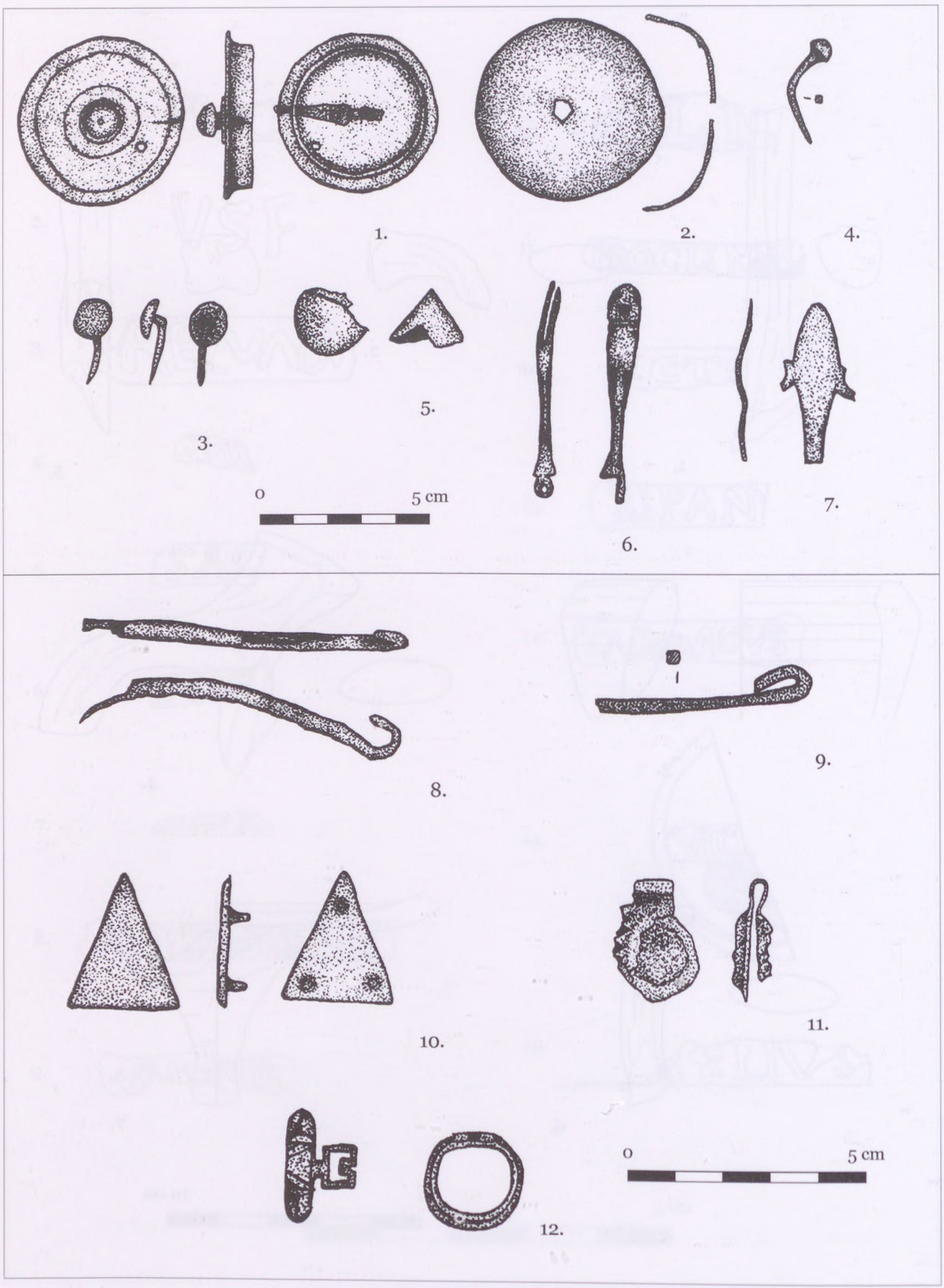

17. tábla: Bronzleletek
Abb. 17: Bronzefunde

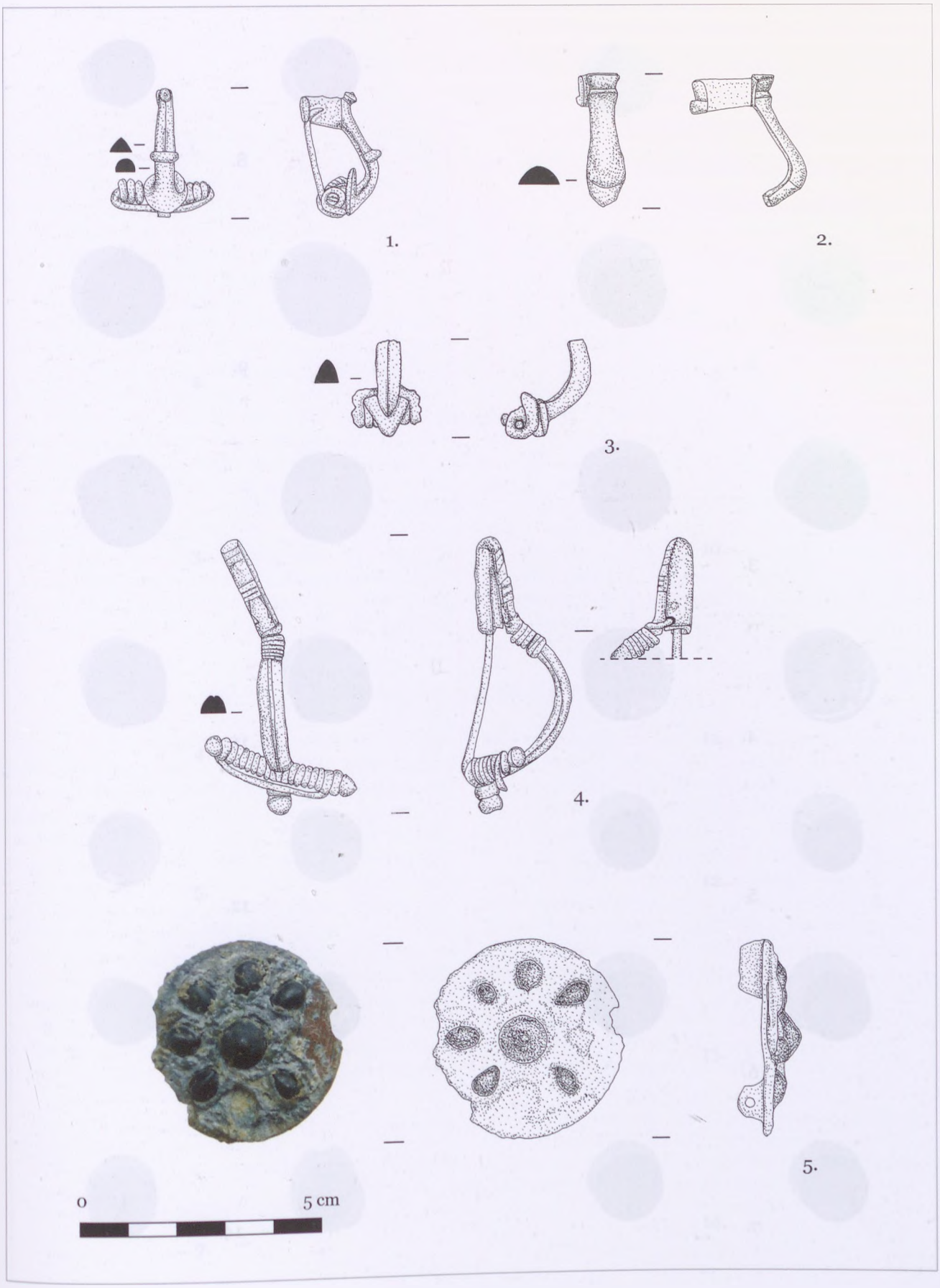

18. tábla: Fibulák
Abb. 18: Fibeln

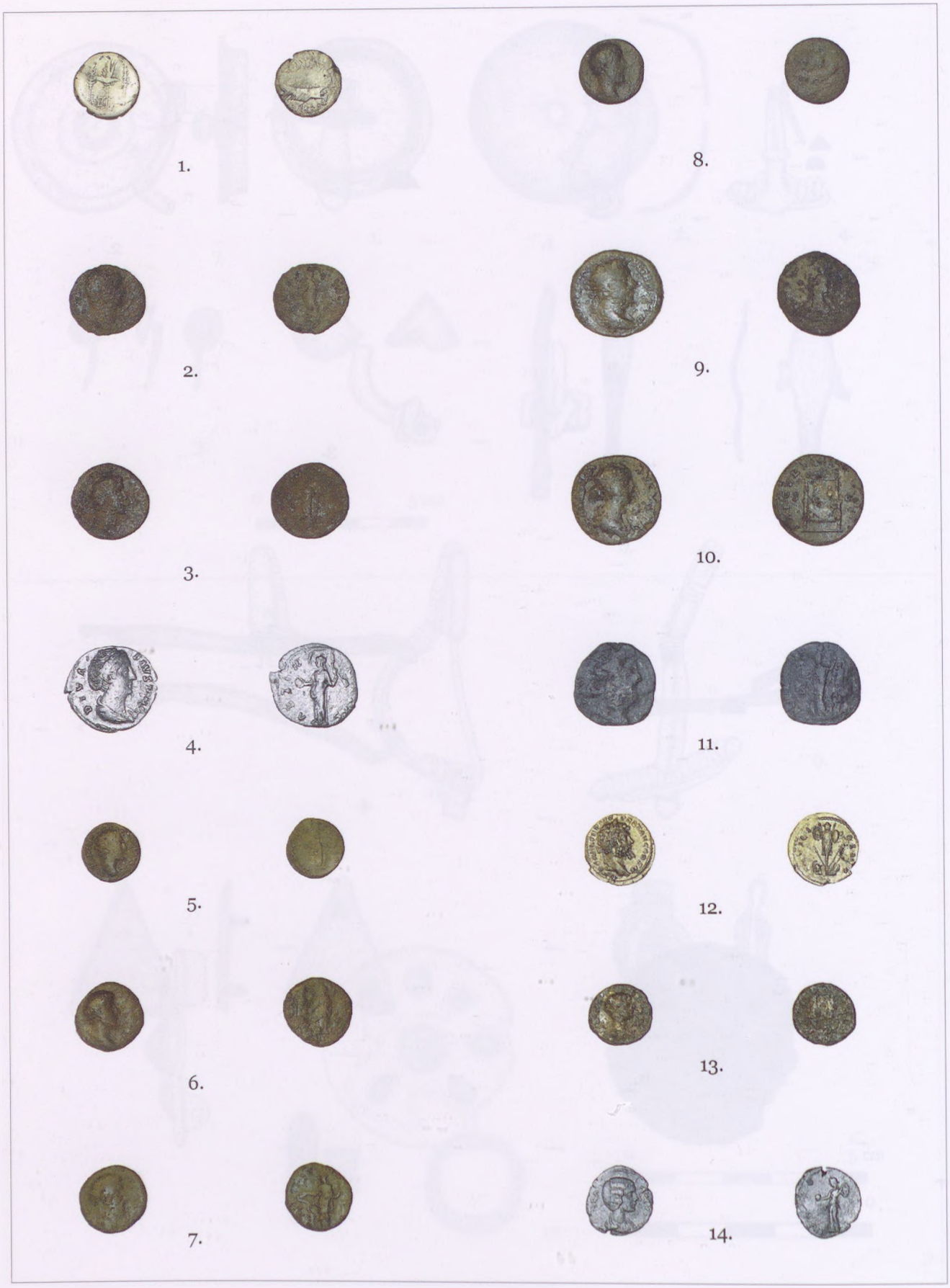

19. tábla: Érmek 1.
Abb. 19: Münzfunde 1

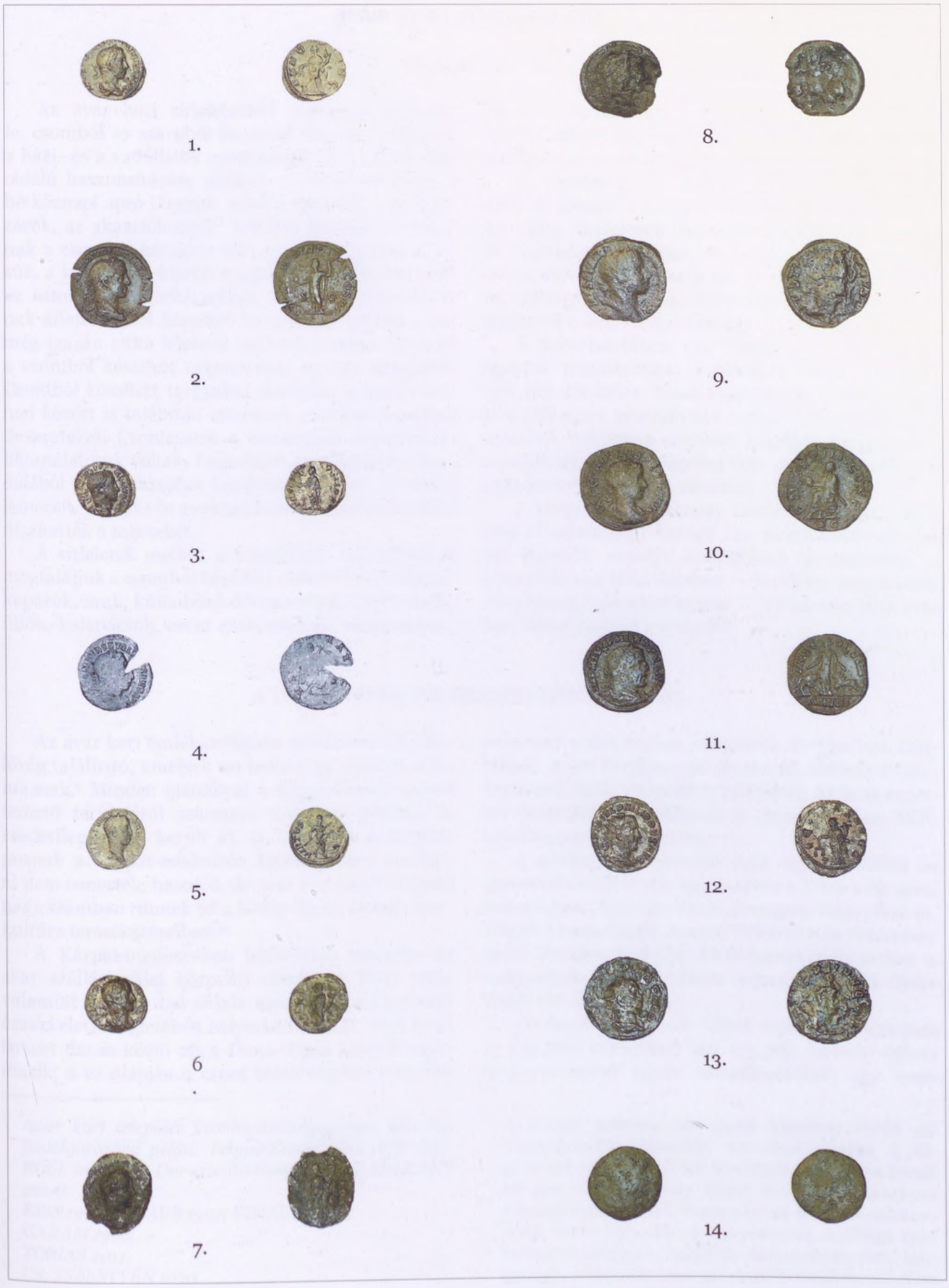

20. tábla: Érmek 2.
Abb. 20: Münzfunde 2

AVAR KORI TÖMLŐVÉGEK

BALOGH CSILLA

Az avar kori sírleletekből származó különféle, csontból és szaruból készített tárgyak, eszközök a házi- és a vadállatok csontjainak, szarvainak sokoldalú hasznosítására utalnak. A leggyakoribbak a hétköznapi apró tárgyak, mint a tűtartók, a tarsolyzárók, az akasztóhorgok. Ritkább leletnek számítanak a csontból készített tűk, árak, a bogozók, a fésűk, a különböző kisebb-nagyobb tégelyek, írtartók, az ostor- vagy korbácsvégek, elszórtan felbukkannak állatcsontból készített hangszerek (sípok) s ma még igazán ritka leletnek számító tárgyak is, mint a csontból készített csipesz vagy az íjas tűzgyújtó. Csontból készített tárgyakat elszórtan a viselet elemei között is találunk; ismerünk csontból csatokat, övvereteket. Csontcsatok a lószerszám részeként is használatosak voltak. Leginkább szarvasmarha bordájából vagy szarvából készítették az íjak merevítő lemezeit, faragott és gyakran festett csontlemezekkel díszítették a tegezeket.

A sírleletek mellett a települések anyagában is megtaláljuk a csontból készített eszközöket (simítók/kaparók, árak, különböző dörzscsontok, csontvésők, üllők, kalapácsok, csont eszköznyelek, orsógombok, tűk stb.), megmunkált nyersanyagokat és hulladékokat.[1] Mindezek az avar korban a csontmegmunkálás általánosan elterjedt gyakorlatára utalnak.

A csonttárgyak, néhány kivételtől eltekintve, nem tartoznak a korszak jól kutatott leletei közé. Az eddig részletesen elemzésre került, tegezt díszítő csontlemezek,[2] ostor- és korbácsvégek[3] és a tarsolyzárók[4] feldolgozásain túl az íjlemezekkel[5] és az írtartó tégelyekkel[6] foglalkozó régi dolgozatok bizony megértek a felülvizsgálatra, egy átfogó elemzésre.

A következőkben egy viszonylag ritka tárgytípussal foglalkozunk; azokkal a rövid, alsó végük felé általában kissé kiszélesedő, a felső végükön többnyire gömbölyűre faragott vagy esztergált csontból, ritkábban szaruból készített hengerekkel, amelyek egykor feltehetőleg bőr- vagy hólyagtömlők szájrészét („*szopóka*") alkották.

A tárgytípus funkcióját László Gyula határozta meg a homokmégy-halomi 141. sírból származó darab kapcsán, néprajzi analógiákra támaszkodva,[7] s a későbbi szakirodalomban — mellőzve mindenféle vizsgálatot, leletösszefüggést — egyszerűen kora avar kori lelettípusként szerepelt.[8]

A TÖMLŐVÉGEK FÖLDRAJZI ELŐFORDULÁSA

Az avar kori emlékanyagban mindössze 38 tömlővég található, amelyek 20 temető 34 sírjából származnak.[9] Minden bizonnyal a felgyő-Ürmös-tanyai temető területéről származó szórvány példány is eredetileg sírból került ki. (1. táblázat) A tárgytípusnak a Kárpát-medencén kívüli pontos analógiái nem ismertek, hasonló, de nem esztergált tárgyak nagy számban tűnnek fel a közép-ázsiai Dzhetyasar-kultúra temetkezéseiben.[10]

A Kárpát-medencében lelőhelyeik többsége az avar szállásterület központi részén, a Tisza jobb, valamint a Duna bal oldala mentén és a Dunántúl északkeleti szegletében helyezkedik el. (1. kép) A 38 ismert darab közül 28 a Duna–Tisza közéről származik, s ez alapján a csont tömlővégeket e terület avar kori emlékanyaga jellegzetes darabjainak tarthatjuk. A két északnyugat-dunántúli lelőhely (Győr-Téglavető-dűlő; Völgyfalva/Zillingtal, A) és az egyetlen tiszántúli előfordulásuk is (Aradi/Aradac, SRB) egyelőre szórványjelenség.

A lelőhelyek többségén csak egy-egy sírból és egyesével kerültek elő, ugyanakkor a Tisza jobb parti temetőkben (Alattyán-Tulát, Jászapáti-Nagyállási út, Felgyő-Ürmös-tanya, Szeged-Fehértó A és Péterréve/Bačko Petrovo Selo-Čik, SRB) három-négy sírban is megtaláljuk. Szintén három sírban fordul elő Győr-Téglavető-dűlőben is.

18 darab (46%) női sírból származik, emellett 13 (33,3%) férfisírból, hat (15,3%) *juvenis–infans* életkorcsoportú egyén temetkezéséből, egy eset-

[1] *Avar kori település csonteszközanyagának komplex feldolgozására példa: Felgyő-Kettőshalmi-dűlő (KÖRÖSI 2010) és Daruszentmiklós (F-005) (BÁRÁNY 2014).*

[2] *KISS 1997; STRAUB 1997; STRAUB 2006.*

[3] *GARAM 1998.*

[4] *TOBIAS 2011.*

[5] *CS. SEBESTYÉN 1930.*

[6] *CSALLÁNY 1967; MESTERHÁZY 1971.*

[7] *LÁSZLÓ 1940, 93–96.*

[8] *Vö.: KOVRIG 1963, 108; TOMKA 1971, 95; MADARAS 1994, 142; MADARAS 1995, 65.*

[9] *A kézirat lezárása óta újabb tömlővég került elő Dunavecse-Kovacsos-dűlő 701. objektumából. A fülkesírban nyugvó férfi bal bordáinál, deréktájon került elő egy csont tömlővég. Egyéb mellékletek: részleges juh, szárnyas csontok, bizánci korsó, bronz és ezüst veretek, bronz fülbevaló, íj, tegezakasztó, nyílhegy, vascsatok, vastárgyak, vaskard, lószerszámveretek, kengyelpár, csikózabla, nyerget díszítő csontlemezek. Sem a tömlővég közelebbi típusát, sem a kísérőleletek típusát nem ismerjük, ezért az elemzésbe a továbbiakban nem vontuk be. A sír ismertetését lásd: LANTOS 2015.*

[10] *LEVINA 1994, ris. 147. 1–11, 13–17.*

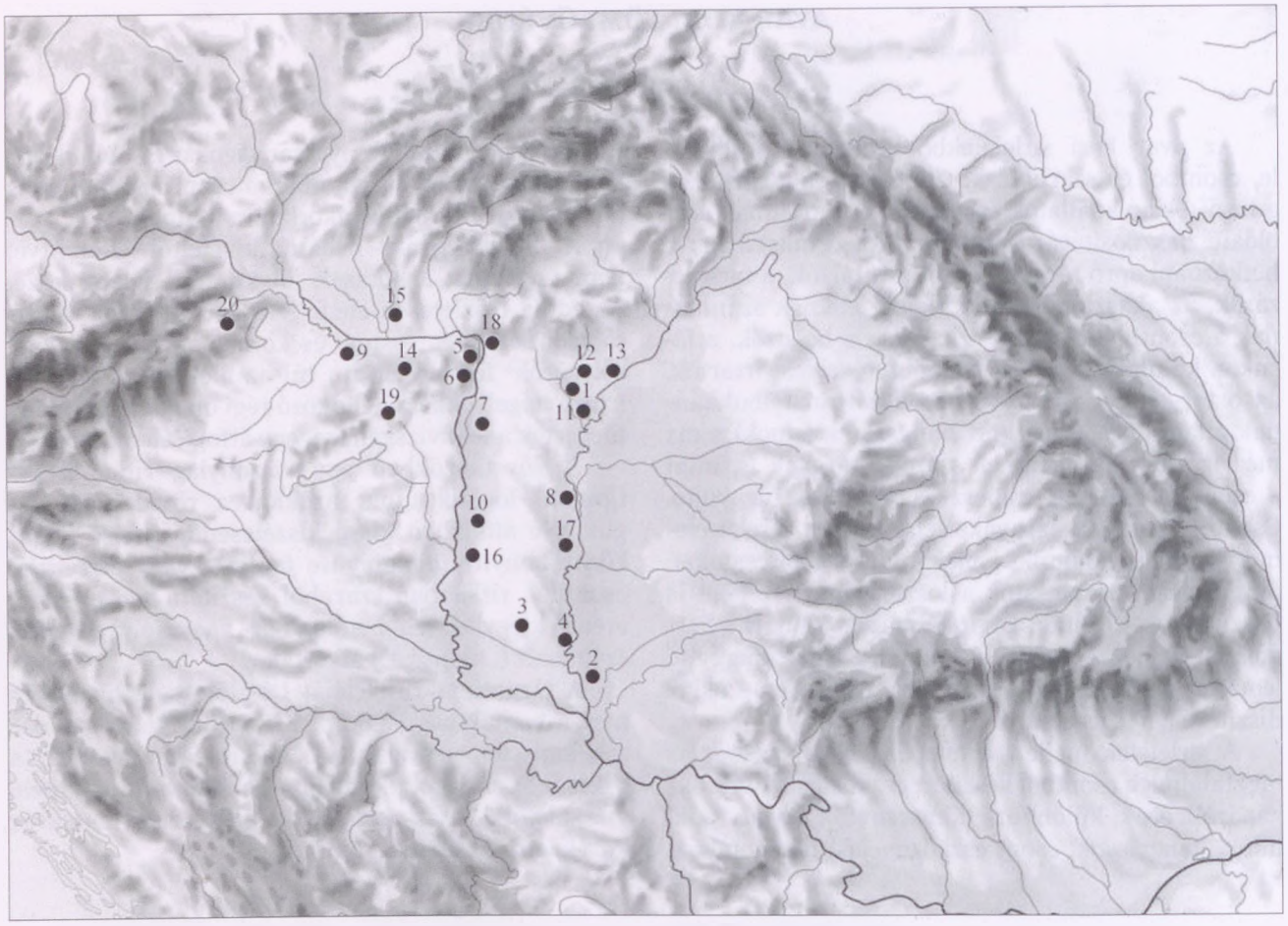

1. kép: A tömlővégek lelőhelyei a Kárpát-medencében (A lelőhelyek számozása megegyezik az 1. táblázattal.)
Fig. 1: Location of the mouthpieces of hoses in the Carpathian Basin (Numbering of the archeological sites is identical to Table 1)

ben (2,5%) a halott neme ismeretlen és egy tömlővég szórványlelet. A felnőttek *adultus–maturus* korcsoportúak, idős ember sírjában nem találjuk meg ezt a tárgytípust. A Duna–Tisza köze Közép-Tisza menti részén négy sírban (férfi/nő – 3:1) két-két darab is volt, a többi esetben egyesével kerültek elő.

A TÁRGY FUNKCIÓJA, REKONSTRUKCIÓJA

László Gyula az avar kori sírokban előforduló csont „*szopókák*" funkcióját és övre való függesztésének módját is — ez utóbbinál a homokmégy-halomi 141. sírban megfigyelt helyzetet is figyelembe véve — részben ázsiai, részben magyar néprajzi párhuzamok alapján rekonstruálta.[11] Az ázsiai puszták nomádjainak körében általánosan elterjedt, folyadék (kumisz) tárolásra szolgáló bőrtömlőhöz és a magyar pásztortárgyak között megtalálható, a többségében kékkő tárolására szolgáló, általában kostökből készült zacskóhoz (2. kép) hasonlatosan — ezek időben és térben is széles körben használatos formát követnek — képzelte el azokat a bőrből vagy hólyagból készített tömlőket, amelyek szájára madzaggal, keskeny bőrszíjjal vagy ínnal körbetekerve rögzítették a csontból készített tömlővéget.

A csont „*szopókák*" másfajta rekonstrukciójának lehetősége is felvetődött. Újabban a csont tömlővégek és a fém vagy fémlemezekkel díszített ivókürtök alsó végének nagyfokú formai hasonlóságára Bálint Csanád hívta fel a figyelmet, köztük valamiféle kapcsolatot sugallva.[12] Avarföld 7. századi gazdagabb férfi temetkezéseiben (Bócsa, Kunbábony, Kunpeszér 3. sír, Ozora(?), Szeged-Átokháza), a nagyszentmiklósi kincsben és két, közel hasonló korú Közép-Dnyeper menti gazdagabb leletegyüttesben (Mala Pereščepino

[11] *LÁSZLÓ 1940, 94–95.*

[12] *BÁLINT 2004, 495.*

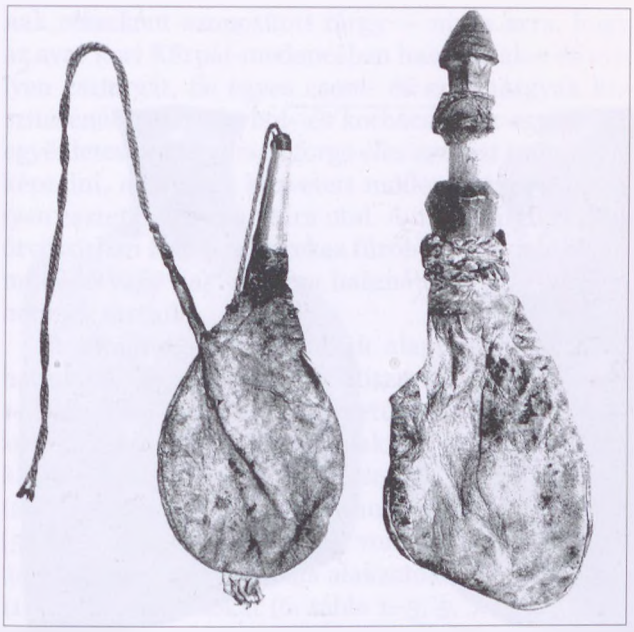

2. kép: Kostök zacskók a LDM néprajzi gyűjteményében (https://monari.vmmuzeum.hu/monaripub/monari.05.01.php?as=706&bm=1&l=1) (2016. május. 20)
Fig. 2: Bag from ram scrotum in the ethnographical collection of the LDM

és Kelegej) előforduló fém ivókürtök — mivel sehol máshol nem kerültek eddig elő — avar kultúrkörbe tartozóknak tarthatók,[13] és rangjelző szereppel bírtak. Készítésük és készítőik kérdése még nem tisztázott megnyugtatóan.[14] A csontból vagy szaruból készített tömlővégek és a fém ivókürtök nagyfokú hasonlósága ellenére kapcsolataik a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján egyelőre nemigen vizsgálhatók érdemben. Lelőhelyeik egymáshoz való viszonya — a csont *„szopókás"* lelőhelyek gyakorlatilag körülölelik a fém ivókürtösökét — azonban újabb érdekes szempont lehet kapcsolatuk kutatásában.

Kozák József szerint a csontból faragott fúvókák hangszerek, hólyagdudák alkatrészei voltak. Alkalmazásuk azért lehetett célszerű, mert ezek a vékony csövecskék a hólyag természetesen szűk nyílásába belefértek, ugyanakkor elég kemények voltak ahhoz, hogy a zenész fújás közben fogaival össze ne roppantsa.[15]

Elképzelései, rekonstrukciója tudományos körben nem talált visszhangra. Az avar kori hangszerekről csak korlátozott ismeretünk van az eddig ismertté vált, kevés számú csontsíp alapján. Régészetileg nem tudjuk bizonyítani, milyen további hangszerek voltak ismertek az avarok körében, s volt-e olyan hangszerük, amelynek végén hasonló fúvóka lehetett. Elsősorban a vizsgált csont csövecskék korlátozott területi elterjedése, de legfőképpen az, hogy az ismert darabok közel fele női sírból származik, valamint több sírban két, méretben, sőt típusban is különböző volt, megkérdőjelezi a hangszerhez tartozásuk valószínűségét.

Ezzel szemben a felgyő-Ürmös-tanyai 41. sírból és az Abonyból származó agyagkulacsok (3. kép) alapján — korabeli ábrázolások és források hiányában is — teljes joggal gondolhatjuk, hogy az avarok is használhattak folyadék tárolására bőrből/hólyagból készített tömlőket. A kézzel formált agyagkulacsok körte alakja, lapos hátsó és hasas elülső oldala, valamint szűk nyaka a szerves anyagból készült kulacsok/tömlők formáját idézi.

A tömlőszájak eldugaszolására vonatkozóan a régészeti leletek között találunk rekonstruálható megoldásokat. A felgyő-Ürmös-tanyai 108. sírban két tömlővég volt, mindkettő a bal kéztőcsontok környékén került elő. (1. tábla 1) Az egyik, közvetlenül a combcsont mellett fekvő, zömökebb, a felső részénél bikonikus formára esztergált darab mellett, vele egy tengelyben, közvetlenül felette egy másik, gömbös végű csonttárgy feküdt. (1. tábla 2–3) Ez is esztergált, üreges, azonban felső, legömbölyített vége tömör és nincsen rajta lyuk. Egymáshoz viszonyított, *in situ* helyzetük magától adja a megoldást: ez utóbbi kupakként zárta a tömlő száját. (1. tábla 5) A Budapest-Szőlő köz 2. szám, 27. sírban, a csontváz medencéjénél talált tömlővég keskenyebb végéhez egy esztergályozott, fordított trapéz átmetszetű, lapos, csontlapocska kapcsolódott. (2. tábla 12) Mivel ez utóbbi is középen lyukas, ezért feltételezésünk szerint zacskó vagy tömlő végén lehetett. Ebben olyasmit tároltak, amelyeknél fontos volt az állandó szellőzés, mint például a magvak vagy bogyók, ezek így egyenletesen kiszáradhattak, s nem penészedtek meg. Ugyanakkor a tömlővégbe beleillő kis dugó annyira összeszűkítette a tömlővég nyílását, hogy azon a tömlő tartalma már nem tudott csak úgy kiborulni.

Az összes többi esetben semmi jel sem maradt, amely a tömlők lezárásának módjára utalna. Ezeknél, a néprajzi analógiák alapján, mint például a László Gyula által is említett Veszprém megyei kékköves zacskónál is látható, fából hasított vagy faragott dugókra gondolhatunk. (1. tábla 6)

A tömlők felfüggesztése a csont *„szopókát"* rögzítő szironynál fogva, esetleg ebbe további függesztő zsinór vagy bőrszíj belehurkolásával történhetett. De emellett, a folyadékkal megtöltött tömlők súlyára gondolva, egy olyan megoldást is elképzelhetőnek tarthatunk, amelynél a függesztő zsinórt vagy bőrszíjat nagyobb felületen, a tömlő testére több ponton rögzítették.

[13] *GARAM 2002, 89.*

[14] *Garam Éva nem helyben készült daraboknak vélte őket. (GARAM 1976, 145) A készítési helyükkel kapcsolatos kérdések polemikus összefoglalását lásd: BÁLINT 2004, 494.*

[15] *KOZÁK 2007a; KOZÁK 2007b.*

3. kép: Kézzel formált agyagkulacsok: 1. Felgyő-Ürmös-tanya, 41. sír; 2. Abony, szórvány
Fig. 3: Hand-made flasks: 1. Felgyő-Ürmös-tanya, Grave 41; 2. Abony, stray find

A tömlővéget tartalmazó temetkezések többségéről rajzi és/vagy fotódokumentáció nem áll rendelkezésünkre, a kevés rajzos adat (3–4. tábla) és a szűkszavú leírások alapján gyakrabban a jobb, ritkábban a bal kéztő és combcsont környékén kerültek elő, egy-egy esetben a könyöknél, a bal felkarnál, a gerincoszlopnál és a bal lábszárnál találták őket. Még egy temetőn belül is általában különbözött az előkerülési helyük, azonban mindig azon az oldalon voltak, amelyiken a felfüggesztett kés is.

Már László Gyula is felfigyelt a tömlővégek és az övek kapcsolatára. A homokmégyi sír és a néprajzi párhuzamok alapján úgy vélte, hogy a tömlőket mindig egy vaskarika segítségével függesztették az övre.[16] Megállapítása a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján túlzóan általánosító, olyannyira, hogy a 34 sírból mindössze három esetben volt egyáltalán vaskarika a kísérőleletek között (Alattyán, 77. férfisír; Homokmégy-Halom, 141. fiatal fiú sírja és Jászapáti, 103. gyermeksír). Ezeken kívül a Zillingtal D-184. női sírból előkerült egy bronzkarika, de annak a tömlőhöz tartozása nem egyértelmű. A veretes-öves férfisírok többségében (Felgyő-Ürmös-tanya 108., Kisköre-Halastó 6., Szeged-Fehértó A 26. és 247. sír) függesztő karikának nincs nyoma, de a tömlővégek sírbéli helyzete ezekben az esetekben is az övre való felfüggesztésre utal. A jánoshidai 188. sírban az egyik tömlővég alatt egy egybeöntött pajzstestű bronzcsat és egy csont tarsolyzár feküdt. A tárgyak egymáshoz való viszonya ugyan nem egyértelmű, de valószínű, hogy a tömlőt a kis csat segítségével, egy keskeny bőrszíjjal felcsatolták az övre.

A női és gyermeksírok esetében is általában a kézfejek környékén találták a tömlővégeket, így ezekben az esetekben is az övre való felfüggesztésre gondolhatunk.

A TÖMLŐVÉGEK TÍPUSAI

A tömlővégek anyagának archeozoológus általi meghatározása egyetlen esetben sem áll rendelkezésünkre, ezért egyelőre csak feltételezés szintjén mozog, hogy főként kiskérődzők (juh, kecske), esetleg nagyobb vadmadarak (lúd, daru) csöves csontjaiból, ritka esetben (Péterréve, 73. sír) agancsból vagy szarvból készültek.

A csontokból vagy a szarvból a megfelelő hosszúságú darabok lefűrészelése után a forma kialakítása faragással vagy esztergályozással történt. Eddig közvetlen régészeti bizonyítékunk — eszterga vagy an-

[16] *LÁSZLÓ 1940, 94.*

nak részeként azonosított tárgy — nincs arra, hogy az avar kori Kárpát-medencében használtak-e és milyen esztergát, de egyes csont- és szarutárgyak készítésénél (tűtartók, bot- és korbácsvégek egy része) egyenletesen és gyorsan forgó éles eszközt tudunk elképzelni, amely így közvetett módon mégis valamilyen eszterga használatára utal. A mezőbándi gepida ötvössírban lévő lendkerekes fúróhoz[17] hasonló elven működő vagy íjas eszterga használatát[18] is elképzelhetőnek tartjuk.

A tömlővégeket díszítésük alapján csoportosíthatjuk. A legegyszerűbbek díszítetlenek. (2. tábla 1–4) Ezeknél a szükséges méretűre fűrészelt csontokon faragással csak kisebb alakításokat végeztek. A karcolt díszítések között egyszerű vonaldíszeket (5. tábla 6–7; 6. tábla 10), sávosan elrendezett cikcakk (5. tábla 8–9) mintázatokat, vonaldíszekkel kombinált egyszerű geometrikus alakzatokat (5. tábla 10–11) és szalagfonatokat (6. tábla 1–3, 5, 7, 9, 12) találunk.

Az esztergált darabok között is találunk egyszerű, egy-két vízszintesen futó bordával tagolt darabot. (2. tábla 5–9) Néhánynál a bordadíszek sávosan jelentkeznek (2. tábla 11–13), ritkábban az egész felületen, egyenletesen oszlanak el (2. tábla 10, 14).

A plasztikus díszítések között a csonthenger síkjából kiemelkedő, gyöngysorral tagolt darabok (5. tábla 1–5, 10) elkészítése már komolyabb eszközöket, kellő tudást és gyakorlatot igényelt.

Az egyszerűbb, faragott és a karcolt díszítésű példányok elkészítéséhez csupán kézügyesség és a háztartásban, valamint a mindennapi eszközök között fellelhető éles képpenge szükségeltetett. Ezek valószínűleg házilag készültek vagy a szűkebb közösségben élő, ügyesebb kezű „*ezermester*" készítményei.

Nem így a bonyolultabb, esztergált és mesterségbeli tudást is igénylő darabok, amelyek csont- és szarufeldolgozással (is) foglalkozó mesterek termékei. Ezt sugallja az esztergályozott, bordás darabok szűkebb területi elterjedése, amelyek a felgyő-Ürmöstanyai 108. férfisír két tömlővégén kívül csak női sírokból került elő: többségük a Tisza jobb oldaláról, egy keskeny sávból származik.

A karcolt szalagfonatos darabok (Kisköre, 6. sír; Alattyán, 77. sír; Jászapáti-Nagyállási út, 103. és 211. sír; Felgyő-Ürmös-tanya, 108. sír és Szeged-Fehértó A, 247. sír) Közép-Tisza menti előfordulása és a győri temető három sírjából (539., 570. és 596. sír) származó, szinte teljesen egyforma darabok is szakmunkának, ez utóbbiak szinte „*sorozatgyártásnak*" tűnnek.

A TÖMLŐVÉGEK KÍSÉRŐLELETEI ÉS KRONOLÓGIAI HELYZETE

A csont és szaru tömlővégeket a szakirodalomban Kovrig Ilona alattyáni munkájára hivatkozva sorolták a kora avar kori leletek közé.[19] Azonban Kovrig Ilona sem vizsgálta a három alattyáni tömlővéges síregyüttest. A 77. sírt a temetőn belüli elhelyezkedése alapján a temető 1. időrendi csoportjába tartozó temetkezések közé sorolta,[20] a csoport egyik legkésőbbi temetkezésének határozta meg a préselt bronz, félgömb alakú pitykék alapján.[21] A másik két, tömlővéget tartalmazó sírt (22. és 71. sír) — valószínűleg jellegtelen, keltezésre még a 77. sírnál is kevésbé alkalmas leletanyaga miatt — meg sem említette.

A tömlővéget tartalmazó síregyüttesek egy részében olyan, az avar kor egészében általánosan elterjedt tárgytípusok találhatók, amelyek a tárgytípus kronológiai helyzetének pontosításához valóban nem alkalmasak; ilyenek a sima fülkarikák, a vascsatok, vaskések, orsógombok. De ezeken kívül jó néhány olyan tárgytípust is találhatunk a kísérőleletek között, amelyek az időrend kérdéseinél segítségül szolgálnak. Ezeket az alábbiakban tárgytípusonként tekintjük át.

Fülbevalók

Nyolc női és két férfi sír leletei között találunk fülbevalót. Három női sírból a kora avar kor legkedveltebb és változatos formában viselt típusa, nagylemezgömbös fülbevaló került elő; mindhárom esetben ezüstből. A környei 116. és a zillingtali D-184. sírokban a legismertebb változatok voltak, amelyeknél a fülkarika és a lemezgömb között három kisebb lemezgömbből álló összekötő tagot látunk. Az egyébként hosszú életű fülbevalótípusnak ez a korai változata érmes leletegyüttesek[22] alapján a 7. század elejétől volt divatban. Közép avar leletkörnyezetben már nem fordult elő, így kedveltségük legfeljebb a 7. század közepe tájáig tarthatott.

A sükösdi 17. sírból származó fülbevaló viszont a nagylemezgömbös fülbevalók egyik késői típusá-

[17] *KOVÁCS 1913, 16. kép 6a.*
[18] *ERDÉLYI 1958, 61–62.*
[19] *TOMKA 1971, 95; MADARAS 1994, 142; MADARAS 1995, 65.*
[20] *KOVRIG 1963, 108.*
[21] *KOVRIG 1963, 179.*
[22] *Szentendre, 1. sír – II. Iustin (565–573) tremissise; Nyíregyháza-Kertgazdaság, 3. sír — Mauricius Tiberius (582–602) solidusa; Jutas, 116. sír — Phocas (602–610) follisa; Kiszombor, O 2. — Phocas (602–610) solidusa. (SOMOGYI 1997; GARAM 1992.)*

nak képviselője, préselt gyöngysorral díszített, hengeres összekötőtag kapcsolja a fülkarikához, amelyet a fülkarikára felhúztak, s a lemezgömbön két, préselt, gyöngysormintás keresztpánt húzódik. Éremmel keltezett síregyüttesből ugyan hasonló függő még nem került elő, de a gátéri ötvössírban található egy hasonló félkész példány, amely az ötvössír alapján a fülbevalótípus 7. század második harmadától való keltezését valószínűsíti.

A sükösd-ságodi 17. sírban a préselt díszítésű nagylemezgömbös fülbevaló egy ezüst, díszítetlen, felhúzott lemezgömbös fülbevalóval alkotott párt. Az átlagos méretű, ezüst fülkarikára felhúzott sima, két félből álló lemezgömbbel díszített fülbevaló az egyébként hosszú életű ékszertípus korábbi variánsai közé tartozik. Az arany példányok már a 7. század első felében is használatban voltak,[23] az ezüst és bronz darabok feltűnése a kora avar kor vége felé tehető.[24] A felhúzott lemezgömbös fülbevalók túlnyomórészt a Dél-Dunántúl területéről ismertek. A Tiszántúlon két szűk területi csoportjuk rajzolódik ki: az egyik Tiszafüred–Tiszaderzs térségében, a másik Aradi/Aradac–Nagygáj/Veliki Gaj (SRB) környékén.[25] A Duna–Tisza közén mindössze három lelőhelyről ismerjük előfordulását. Kőtelekről egy filigrándíszes arany fülbevaló származik,[26] amely a Tiszafüred–Tiszaderzs csoporthoz kötődik. A másik két példány előkerülési helye egymás közelében van: a sükösdi 17. sír mellett Vaskút-Homokbánya lelőhelyen fordul elő.[27] Ez az egyetlen férfisírból származó példány. Ez a két lelőhely a felhúzott lemezgömbös fülbevalók Somogy–Tolna–Baranya megyékre terjedő dél-dunántúli csoportjához kötődik.

A sükösdi és a vaskút-homokbányai férfisírt a felhúzott lemezgömbös fülbevalón kívül a nagylemezgömbös fülbevalóik hasonlósága is összeköti. A vaskúti sírban is olyan ezüst nagylemezgömbös fülbevalópár volt, amelynél a lemezgömbből — ennek felületén kereszt alakú pántdísz nyoma látható — és a felette lévő három kisebb gömbből álló csüngőtagot egy préselt gyöngysordíszes hengeres tag kapcsolta a fülkarikához. A vaskúti sír keresztben rovátkolt léckerettel díszített ezüst kisszíjvége[28] és a matt színű, kéttagú, lapított gömb alakú (tarsoly)gyöngyei[29] alapján a 7. század második negyedére keltezhető. A vaskúti és a sükösdi 17. sír leletei közötti szoros kapcsolat alapján feltételezhetjük a két sír egyidejűségét.

A jászapáti 211. sír kislemezgömbös fülbevalója a típus legegyszerűbb változata. A típus bronzból készült példányai — mint a jászapáti is — a kora avar kor későbbi lelethorizontjában csak ritkán fordulnak elő. Nagyobb számban a 7. század középétől tűnt fel ez az ékszertípus, s divatja a század vége felé szűnt meg.[30]

A péterrévei 73. és az ürbőpusztai 7. sírokban nagy gyöngycsüngős fülbevalók voltak. A péterrévei sírból olyan fülbevaló származik, amelynél a nagyméretű, gömb alakú gyöngycsüngő huzalból készített tengelyen függ, vagyis a lengőcsüngős nagy gyöngyös példányok közül való. Ez a fülbevalótípus nem tartozik a gyakori ékszertípusok közé, viszonylag ritka voltuk részben a gyöngycsüngők sérülékeny, pusztuló voltával hozható összefüggésbe. A kora avar kor végét jelentő divatváltozás során jelentek meg az avar kori ékszeranyagban, de egy-egy temetőben megfigyelhető kis arányuk azt mutatja, hogy nem voltak általánosan kedvelt ékszerek. A köznépi női divatban a 7. század középső harmadától érzékelhető divatváltozás részesei voltak a nagyméretű, áttetsző, halványszínű, csövecskés dinnyemag- és a többszörösen összetett, lapított gömb alakú monokróm gyöngyökkel együtt.

Az ürbőpusztai 7. sír fülbevalója a nagy gyöngycsüngős fülbevalók merevcsüngős csoportjába tartozik. Az aranyozott bronz fülkarikára egy két félből álló, a két végén muffal lezárt lemezgömböt húztak. Ehhez csatlakozott három üreges bronz lemezgömb, s hozzájuk kapcsolódott egy sötétbarna gyöngycsüngő két gyöngydrót gyűrűvel, amelyet két, keresztben rovátkolt bronzpánt fogott át.[31]

Ritka, az ürbőpusztain kívül mindössze négy lelőhelyen előforduló fülbevalótípusról van szó.[32] Helyi készítményeknek tarthatók, lelőhelyeik egy szűk sávra korlátozódnak a Duna–Tisza közének északi peremén.[33]

Garam Éva a nagylemezgömbös fülbevalók legfiatalabb variánsaiként különítette el ezeket.[34] Rokonságuk a gátéri 11. ötvössírban lévő bronz lemez-

[23] *KISS 1983, 108.*

[24] *GARAM 1995, 266; GARAM 2001, 26.*

[25] *Vö.: KISS 1984, 100–101.*

[26] *KISS 1984, 1. kép 4.*

[27] *BALOGH 2002, 312, 21. kép 3.*

[28] *A legjobb analógiáit a Mauricius Tiberius (582–602) solidusának utánzatával (BÓNA 1980, 32) keltezett szegvár-sápoldali lovassír öv- és lószerszámveretei (BÓNA 1979, 2. kép 4, 4. kép 3–4), valamint a Mauricius Tiberius kopott solidusával tágan keltezett Nyíregyháza-Kertgazdaság 3. sír kisszíjvégei (GARAM 1992, 140, Taf. 26. 13–14) között találjuk.*

[29] *A többszörösen összetett, lapított gömbös gyöngytípus legkorábbi darabjai a 7. század második negyedében már egyes területeken megjelentek. (PÁSZTOR 2008, 316–317.)*

[30] *SZABÓ 1965, 46.*

[31] *BALOGH–PÁSZTOR 2015, 12. kép 3–5.*

[32] *Alattyán, 153. és 176. sír (KOVRIG 1963, Taf. 13. 6–7, Taf. 14. 67–68); Tiszakécske-Óbög, szórvány (GARAM 1991, 8. kép 1–2); Budakalász, 372. sír (VIDA 2000, Taf. 46. 2) és Vösendorf (A) 140. sír (SAUER 2007, 83).*

[33] *Az úgynevezett Ürbőpuszta-típusú fülbevalók teljes körű elemzését lásd: BALOGH–PÁSZTOR 2015.*

[34] *GARAM 1991, 138.*

ből készített félkész fülbevalórész alapján[35] egyértelmű. A típust Bóna István 660 utánra,[36] Garam Éva a 7. század közepe elé keltezte.[37]

A vizsgált síregyüttesek közül a feketéskék dinynyemag alakú és kölesgyöngyök mellett lévő kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevaló alapján az érsekújvári 396. sír a legkésőbbi.

A tömlővéges síregyüttesek között az aradi 14. és Szeged-Fehértó A, 26. sír férfisír volt. Az aradi sírból egy arany, kifli alakú fülbevaló került elő. Az avar kori leletanyag germán eredetű tárgyai közé sorolt[38] fülbevalótípus az 5–6. századi, hun kori és gepida viseletnek is kedvelt, tradicionális fülékszere volt. Az egyik legkorábbi, avar kori példány a Kölked-Feketekapu A, 253. sírból II. Tiberius (574–582) bizánci császár bronz pénzérméjével keltezve került elő.[39] A díszítetlen darabok a 7. század első évtizedéig voltak kedveltek, a 7. századi avar kori viseletben inkább a díszes változatok jelentek meg.[40] A Dunántúl, főként a Balatontól délre eső terület (Környe, Kölked-Feketekapu A, Cikó, Zamárdi-Rétiföldek, Szekszárd-Bogyiszlói út) és Erdély keleti vidéke (Mezőbánd/Band és Baráthely/Bratei 3) meroving kulturális kapcsolatokkal rendelkező temetőiben fordulnak elő. A Tiszántúlon csak szórványosan fordul elő, nagyobb számban az aradi temetőben. A temető leletanyagában ezeken kívül az ovális és/vagy pajzstövises vascsatok, a nagyszámú bronzlánc, a felhúzott lemezgömbös fülbevalók, a tekercselt díszes fülkarikák a temető közösségének sokszínű kapcsolatrendszerére és valószínűleg kulturális hagyományainak sokszínűségére is utalnak.

A Fehértó A, 26. sírban ezüst aprógömbös fülbevalópár volt. Hosszú életű típus, a Tótipuszta–Igar horizonttól kezdve (Dunapentele, 7. sír és egy szórvány; Igar 3. és az Ozora 1. sír) a 8. században végig előfordult, általánosnak számított.[41] Legkésőbbi változatai még a 9. századi sopronkőhidai temető leletei között is feltűntek.[42] Főként a Dunántúlra és a késő avar szállásterület északnyugati peremterületére jellemzőek, a belsőgömbdíszes darabokat a nyugati peremterületeken találjuk (Leobersdorf, Mödling, Zillingtal). A Duna–Tisza közén a Kiskőrös–Kecskemét–Szolnok vonaltól északra fordulnak csak elő, a Tiszántúlon Tiszafüred-Majoros kivételével nem ismert. Főként férfisírokra jellemző, de női temetkezésekből is előkerült. Valószínűsíthetően eredetük a gúlacsüngős fülbevalókkal egy helyre, a Krím-félsziget és környékére vezet, mindkét típust ismerjük például Kamuntából,[43] és a Suuk-Su-i temető 56. sírjában a két különböző típusú fülbevaló egy párt alkotott.[44]

A típus ugyan a közép avar kortól terjed el általánosan, de elszórtan a kora avar kori anyagban is megtalálható: a szegvár-oromdűlői 1.[45] és a tiszavasvári-koldusdombi 1.[46] sírokon kívül a most tárgyalt fehértói sírból ismert.

A kora avar koriak mind ezüstből készültek, kisebbek az avar kor második felében elterjedt társaiknál. Fülkarikájuk vastagabb, a gömbcsüngő alsó gömbtagja viszont lényegesen nagyobb méretű (max. 0,4 cm), két préselt félből álló, üreges lemezgömb.

A szegvári sírban a fülbevaló a nyakszirtcsont alól került elő, s ez alapján Lőrinczy Gábor hajfonatdíszre gondolt.[47]

A kora avar kori darabok nem egy kronológiai horizontba tartoznak. A szegvár-oromdűlői 1. sírt a 6. század harmadik negyedére/második felére,[48] a tiszavasvárit a 7. század elejére keltezték.[49] A fehértói sír a bronz szerelékes, P-füles kard és a félgömb alakú pitykék alapján későbbre, a kora avar kor végére, a 7. század második negyedére/közepére tehető.

Gyöngyök

16 sírban fordultak elő gyöngyök, ebből 13 női, egy valószínűleg leánygyermeké és két férfisír. A gyöngyök legtöbbször nyaklánccként kerültek elő. Csak a zillingtali D-184. sírban alkottak hosszú gyöngysort, a többi esetben rövid láncok voltak.

A gyöngyök döntő többsége monokróm gyöngy, formájukat tekintve lapított gömbösek, többszörösen összetett, lapított gömbösek és bikonikusak.

Az egytagú, lapított gömbös monokrómok főként sárga színűek és annak árnyalatai, ritkább közöttük a színtelen, világos zöldeskék és a barna színű. Ezek már a legkorábbi avar kori nyakláncokon is kedvelt kísérőgyöngyök.[50] Késő római gyöngykészítő műhelyhagyományokat hordoznak.[51] A 7. század végéig általános volt viseletük, előfordulásuk gyakorisága a 7. század második felétől egyre inkább háttérbe szorult.

A Szeged-Fehértó A 220. és a Sükösd-Ságod 17. sírok gyöngyei közt feltűnnek a nem átlátszó, többszörösen összetett, lapított gömbös típusok. Közülük főleg a kék, zöldeskék és annak árnyalatai a gyakori-

[35] *KADA 1906, 216–217.*
[36] *BÓNA 1957, 173.*
[37] *GARAM 1991, 138.*
[38] *KISS 1992, 52–53.*
[39] *KISS 1996, 74.*
[40] *KISS 1996, 194; STRAUB 2000, 210.*
[41] *GARAM 1984, 99–101.*
[42] *TÖRÖK 1973, 50–51.*
[43] *CHANTRE 1887, III. T. 3–4, 10, 13.*
[44] *REPNIKOV 1906, 5, 15.*
[45] *LŐRINCZY 1991, III. tábla 3.*
[46] *CSALLÁNY 1960, 55.*
[47] *LŐRINCZY 1992, 107.*
[48] *LŐRINCZY 1991, 136.*
[49] *CSALLÁNY 1960, 56.*
[50] *PÁSZTOR 1995, 72, 78.*
[51] *TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 1. 1–12, 17–41.*

ak, ritkábbak a zöldes színű változatok. Előzményeik a késő római fémgyöngyök utánzataiként szélesebb körben elterjedt késő római és késő antik üveggyöngyök. Ez a gyöngytípus az egytagúakhoz és a köles méretűekhez hasonlóan római, késő antik–kora bizánci üveggyártó műhelytermék,[52] a 6–9. században főként a Fekete-tenger térségében voltak megtalálhatók.[53] A Kárpát-medencei kora és közép avar kori előfordulásuk mellett a Meroving-kori bajor és alemann vegyes összetételű nyakláncokon láthatóak, elszórtan főként a Rajna-vidéken, Dél- és Délnyugat-Németországban találhatók meg.[54]

A zillingtali sír sárga, fekete és kékesszürke színű bikonikus gyöngytípusának[55] az előzményeit is a késő antik anyagban találhatjuk meg.[56] Ugyanilyen típusú a Szeged-Fehértó A, 26. és a Topolya-Bánkert, 20. férfisírok egy-egy fekete, bikonikus gyöngye is.

A tömlővéges síregyüttesekben lévő gyöngyök között meglepően ritkának számítanak a jellegzetes avar rátétdíszes gyöngyök, csak Alattyán 71. és Felgyő-Ürmös-tanya 119. sírokban fordulnak elő. Az előbbiben nagyobb számú monokróm gyöngy kísérőgyöngyeként, de az utóbbiban is megtaláljuk a fentebb említett késő antik eredetű, nyomott gömbös és bikonikus monokróm darabokat is. Az alattyáni sír rátétdíszes gyöngyeinek jellegéről nincs információ, a felgyőiek a barnásfekete alapon négy dudoros és négyszeres hurokfolyatott, valamint a fehér-türkizkék, kétrétegű, dudoros (szemes) változatok képviselői, amely a korszak rátétdíszes gyöngyei között ritkább típusok. A 7. század középső harmadára keltezhető síregyüttesekben találhatók meg.[57]

A felgyői sír gyöngyei között felbukkan egy sötétkék, áttetsző, lecsiszolt sarkú hasáb alakú üveggyöngy is. Ez a forma meglehetősen hosszú életű, divatja az 5. századtól a 10. századig többször felvirágzott.[58] A hun kortól kezdve a 7. század elő harmadáig kedveltségük töretlen volt, majd rövidebb szünet után a 7. század legvégétől éledt újra divatjuk, de ekkor a gyöngysorok leghangsúlyosabb gyöngytípusai a köles méretű gyöngyök lettek.[59] A késő avar korban a hasábos alakú gyöngyök tömegesebb megléte már nem mutatható ki.[60]

Fibulák

A péterrévei I. női és a Szeged-Fehértó A, 247. férfisír leletei között találunk fibulát, az előbbiben kettőt is. A péterrévei sírból származó, lemezből hajlított fibula és a fehértói sír öntött ezüst darabja oldalt hajlított lábú, szarmata kori. Az avar kori sírokban nagyobb számban feltűnő, hasonló szarmata kori fibulákat csüngőként, amulettként viselték vagy mint a fehértói sír esetében is — a jobb kéztő mellől került elő, kovakő és csiholó mellől — tarsolyban hordták.[61] A fibulatípus sírba helyezésének szokása főként a típus korábbi használatának megfelelő területen, a Tisza-vidéken jellemző, a 7. század első harmadának végétől a század közepéig.[62]

A péterrévei I. sír másik fibulája egy germán eredetű maszkos fibula.[63] Sírban lévő helyzete nem ismert, azonban a hasonló fibulák túlnyomó többsége használatban volt az avar korban, a vállon a felsőruházat összefűzésére vagy az övről lecsüngő textilszalag felerősítésére és/vagy díszítésére szolgáltak.[64] A germán viseletben a 6. század közepe után bekövetkezett fibulaviselet változása[65] tükröződik az avar kori fibulaviseletben is. Valószínűleg viselőik a korábbi germán népességek kései utódai voltak. A maszkos fibulás avar sírok 7. századiak, többségük a század első felére keltezhető.[66]

Csontlemezes skatulyák

A jászapáti 211. női sírban geometrikus mintázatú, téglalap alakú csontlemezekkel díszített skatulya volt. A várpalotai 134. lovas férfisírból előkerült három, különböző mintájú faragott csontlapocska is, valószínűleg hasonló tárgy tartozéka lehettek.

Többségében a Duna–Tisza köze avar kori anyagában, főként a Tisza menti sávban fordulnak elő hasonló, téglalap alakú, csontlemezes skatulyák,[67] amelyek többsége női, ritkábban férfisírból származnak. Leggyakrabban a könyök, a medence és a csípő környékén helyezkedtek el. A péterrévei 1. sírban valószínűleg bronzláncon csüngött le az övről, ahogyan

[52] *PREDA 1980, 110–111; PÁSZTOR 2012, 479.*
[53] *ČILINSKÁ 1975, 87.*
[54] *KATZAMEYER 1997, 151–152.*
[55] *DAIM 1998, Taf. 5. 4.*
[56] *PREDA 1980, 111.*
[57] *PÁSZTOR 1997, 192.*
[58] *ČILINSKÁ 1975, 87.*
[59] *SZABÓ 1975, 270.*
[60] *PÁSZTOR 2003, 368.*
[61] *GARAM 2003, 95.*
[62] *GARAM 2003, 101.*
[63] *BUGARSKI 2009, T. I. I: 2.*
[64] *GARAM 2003, 107.*
[65] *BÓNA 1974, 36.*
[66] *GARAM 2003, 109.*
[67] *Topolya-Bánkert, Vágóhíd/Bačka-Topola, Bankert-Klanica (SRB), 55. sír; Péterréve/Bačko Petrovo Selo-Čik (SRB), 1., 2., 17. és 77. sír (BUGARSKI 2009, Tab. I. 1: 3, T. I. 2: 1–2, T. IV. 17: 6, T. XIII. 77: 11–13); Hajós-Cifrahegy, 156. sír (közöletlen, Türr István Múzeum, Baja); Jászapáti-Nagyállási út 211. és 309. sír (MADARAS 1994, Taf. XXXII. 211: 2, Taf. XLII. 309: 1); Kerepes-Kavicsbánya, D. sír (TÖRÖK 1973, 6. ábra 8); Mélykút-Sánc-dűlő, 45. sír (közöletlen, Türr István Múzeum, Baja); Szeged-Fehértó A, 17., 50., 136., 215., 270. sír (MADARAS 1995, Pl. 3. 17: 1, Pl. 9. 50: 1a–b, Pl. 18. 136: 1a–b, Pl. 23. 215: 3, Pl. 29. 270: 1a–b); Szeged-Kundomb, 298. sír (SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, Taf. 37. 298: 4).*

a Várpalota-Unió homokbánya 20. és 24. sírjaiban *in situ* megfigyelték.[68]

A kis csontlapokat — hiteles megfigyelések és a keskenyebb oldalakat fedő lapocskák hiánya miatt — korábban tévesen hangszernek („*kasztanyetta*") tartották.[69] Madaras László a fehértói darabokat tévesen tarsolydíszeknek vélte[70] annak ellenére, hogy már korábban, a péterrévei 77. sírban előkerült, különböző méretű csontlapok alapján Jovan Kovačević már kis dobozka, skatulya díszének határozta meg.[71] Ezt hitelesítette a kerepesi D. sír példánya, amelynél már mind a négy lap ép állapotban előkerült.

Az apró, hasáb alakú, csontlemezekkel díszített kis dobozkákat Bóna István a várpalotai darabok sírban lévő helyzete, illetve a 20. sír bronz pincettája alapján a piperekészlet tartozékának tartotta.[72] Elképzelésének helyességét alátámasztja az, hogy a fehértói 50. és a péterrévei 77. sírban szintén szűrőkanállal és lancettával együtt kerültek elő.

A csontlapokkal díszített dobozkák kora avar jellegű leletek társaságában kerültek eddig elő, nagylemezgömbös és nagy gyöngycsüngős fülbevalók, vaskarperecek, szűrőkanál, lancetta, monokróm, valamint szemesgyöngyök kíséretében. Ugyanakkor nem tartoznak a legkorábbi avar tárgytípusok közé.

Övdíszek

A tömlővéges 11 férfisír közül nyolc sírban fémveretekkel díszített, vascsattal záródó öv volt. A várpalotai sír fogazott szalagfonatos kisszíjvége és a felgyői 108. sír préselt, háromszögekből álló sorral díszített és szalagfonatos kisszíjvégei kora avar típusok, a 7. század első felénél pontosabban nem keltezhetők.

Az alattyáni 77. és a Szeged-Fehértó A, 26. sírokban préselt félgömb alakú szegecsekkel kivert övek voltak.

A hasonló díszszegecsek hosszú életű verettípusok, azonban eddig részletes vizsgálatukra még nem került sor. A 6–14 szegeccsel kivert övek többsége vascsattal záródott, a mellékszíjak száma 2–8 között változott, amelyek végén általában sima kisszíjvégek voltak. Egyéb verettípusok (pajzs alakú veretek) csak nagyon ritkán díszítették ezeket az öveket.

A díszszegecses övek időrendi helyzetének megítélése nem egységes. Kovrig Ilona megjelenésüket az avar kor kezdetére tette.[73] Bóna István is korai, „*unikális*" típusnak tartotta őket,[74] Tomka Péter is korai voltuk mellett érvelt.[75] A jászapáti temető díszszegecses sírjait Madaras László a temetőt 670–680 körül megnyitó első temetkezések közé sorolta,[76] ugyanakkor a fehértói hasonló veretes sírokat a kora avar korra tette.[77] A Heraclius 610–613 között vert, felfülezett solidusa[78] által keltezett hajdúdorogi 1. sír — préselt rozettás övgarnitúra és korai típusú lószerszámveretek (háromkaréjos, rojtos végű, préselt félgömb alakú és téglalap alakú, rojtos végű veretek) — jól példázza a verettípus kora avar kori előfordulását.

A Kisköre, 6. sír lemezből kinyírt négyszögletes veretei és a topolyai 20. sírban a rablók által ott hagyott öntött bronz négyszögletes veret a közép avar kor végét jelentő verettípusok közül valók.

Fegyverek

A 11 férfisír közül öt fegyveres. Kard csak a Szeged-Fehértó A, 26. sírban volt, bronz szerelékes, P-füles típus.

Négy sírba íjat és 1–3 nyílhegyet helyeztek. A topolyai 20. sír kivételével a többiből[79] keskeny, párhuzamos hosszoldalú, szögletesen záródó íjkarcsontok kerültek elő, szimmetrikus és aszimmetrikus párokat alkotva. Ez az íjkartípus[80] a Duna–Tisza közének keleti részére, a Tisza mentére jellemző, főként a Fehértó A, Jászapáti és a felgyő-Ürmöstanyai temetők korai temetkezéseiben gyakori. A Duna–Tisza köze nyugati felében,[81] a Tiszántúlon[82] és a Dunántúlon[83] is csak szórványjelenségként tűnik fel.

A kora avar anyagban lévő íjtípusok készen érkeztek a Kárpát-medencébe. Az ívelt és a kiszélesedő végű korai típusok nagy számban ismertek belső-ázsiai[84] és kelet-európai sztyeppei 6–7. századi temetkezésekben,[85] de a tömlővéges síregyüttesekben is megjelenő, egyenes záródású típushoz analógiákat

[68] *BÓNA 2000, Abb. 9. 3–4.*
[69] *WERNER 1962, 28.*
[70] *MADARAS 1995, 70–71.*
[71] *KOVAČEVIĆ 1972, 68.*
[72] *BÓNA 2000, 150.*
[73] *KOVRIG 1963, 105.*
[74] *BÓNA 1983, 119–120.*
[75] *TOMKA 2005, 168–170.*
[76] *MADARAS 1994, 120, 152.*
[77] *MADARAS 1995, 60.*
[78] *SOMOGYI 1997, 43–44.*
[79] *Jászapáti-Nagyállási út 91. sír (MADARAS 1994, Taf. XIV. 91: 2); Szeged-Fehértó A, 26. és 247. sírok (MADARAS 1995, Pl. 4. 1–4, Pl. 26. 1–2).*
[80] *Az orosz kutatás hun típusként nevezi meg. Lásd: KRUGLOV 2005.*
[81] *Fajsz-Garadomb, 4. sír (BALOGH–KŐHEGYI 2001, 8. kép 1–8) és Kunpeszér-Felsőpeszéri út, Homokbánya 9. sír. (Közöletlen, Katona József Múzeum, Kecskemét.)*
[82] *Deszk L, 8. sír (közöletlen, MFM ltsz.: 53.75.221).*
[83] *Zamárdi-Rétiföldek, 186. és 559. sír (BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 22. 18–24, Taf. 72. 19–20).*
[84] *Például Kudyrge (GAVRILOVA 1965); Mongun-Tajga, Shut-Col (KENK 1982).*
[85] *Avilovka (RAŠEV 2007, Tab. 12. 6); Vinogradnoe (ORLOV–RASSAMAKIN 1996); Risovoe (RAŠEV 2007, Tab. 33, 13–17); Sivašovka (KOMAR et al. 2006) stb.*

csak Közép-Ázsiában, Altynasar kurgántemetőjében találunk.[86]

A topolyai 20. sírban is keskeny, azonban lekerekített végű íjkarcsont töredékei voltak. Ez a típus az avar szállásterület egészén a kora avar korban általánosan elterjedt volt, és a közép avar kori leletegyüttesekben is gyakorta előfordul.

A feldúlt és kirabolt topolyai sírból egy keskeny, karcolt palmettadíszes tegez peremlemeze is előkerült. A díszítmény típusa alapján a töredék a 13/a motívumos,[87] közép avar korra jellemző típushoz tartozik.

A Fehértó A, 26. sírban a kardon, íjon és nyílcsúcsokon kívül egy rossz megtartású balta is volt,[88] amely a Duna–Tisza közi anyagban lévő kevés kalapácsfokú balta egyike.[89] Ez a baltatípus csak kora avar leletkörnyezetben fordul elő, főként az Észak-kelet-Dunántúl germán kapcsolatokkal rendelkező temetőiben gyakori, kiemelkedően magas a számuk a budakalászi temetőben,[90] de Zamárdi, Környe és Kölked-Feketekapu A temető sírjaiban is felbukkan. Az avar kori emlékanyagban részben mediterrán, részben langobard jellegnek tekinthetők.[91]

Tarsolyzárók

Hat sírban csontból faragott tarsolyzáró volt, a felgyő-Ürmös-tanyai 108. sírban kettő is. Közülük a győri 570. sír három lyukkal áttört, hengeres alakú, fonatdíszes darabja a csontból készült tarsolyzárók későbbi típusaihoz tartozik. Ez a darab Bendeguz Tobias rendszerezésében a 3d típusba került,[92] de valójában a nagyon igényesen kidolgozott szalagfonat mintája a tarsolyzárók között egyedi.

A Homokmégy-Halom, 141. sírban lévő keskeny, egyik hosszoldalán íveltre faragott tarsolyzáró[93] a kora avar kori tarsolyzárók legnépesebb típusán belül egy kevés példányban előforduló altípus,[94] amelynek képviselői főként a Duna–Tisza közéről ismertek.

A felgyői 108. sírból való egyik tarsolyzáró keskeny, rövid téglalap alakú és három lyukkal áttört. Oldalai gondosan ferdén csiszoltak. Bendeguz Tobias az 1d típusba sorolta, ahová ezen kívül mindösszesen csak két másik darab tartozik, amelyek közül az egyik a közeli Fehértó A temetőből származik.[95]

A Fehértó A, 247., a Jánoshida, 188. és a Felgyő-Ürmös-tanya, 108. sír másik tarsolyzárója Tobias rendszerezésében külön-külön típusba került,[96] de valójában a lapockacsontból készített, szögletes, kerek vagy ovális előlapú és a hátoldalon 3–5 lyukkal áttört, kora és közép avar kori sírok mellékleteiként előforduló, népes tarsolyzárók közé tartozik. A díszítéseik — pont-kör, pont-kör vonaldíszekkel vagy geometrikus elemekkel kombinálva, sraffozott háromszögek — inkább a kora avar kori csontmunkákra jellemző egyszerű motívumok, s ez alapján a tarsolyzáró típus korábbi képviselői közé tartozónak gondolhatjuk őket.

Egyéb leletek

A tömlővégeket tartalmazó leletegyüttesekben további apró leletek és eszközök is voltak, amelyek nagy részét valószínűleg tarsolyban hordták: ilyenek a férfisírokban lévő kovák, csiholók, de a leletek közt lévő római érmek, római veret- és csattöredékek, római fibulák és a páncéllemezek is.

Egy-két lamella három női és egy férfi sírjában volt. A péterrévei 122. női sírból zömök, rövid, az egyik hosszoldalán ívelt bemetszéssel tagolt darab került elő, hasonló volt a fehértói 220. sír három lamellájának egyike is. Ezek a Klárafalva-Barna, 1. és a Gátér, 45. kora avar sírok[97] lamelláihoz hasonlatosak mind arányaikat, mind a fűzőlyukak elosztását tekintve. A fehértói 220. sír másik robusztus, aszimmetrikus fűzőlyukas lamellájának oldaláról hiányzik az ívelt bemetszés. A felgyői 108. és 119. sírokban csak lamellatöredékek voltak, de azok alapján is egyértelmű, hogy más típusú, keskeny páncéllemezek részei.

A Zillingtal, D-184. sírban a jobb váll mellett egy öntött bronz, piramis alakú lószerszámveret volt. A verettípus Kárpát-medencei párhuzama a hódmezővásárhely-kishomoki 7. gepida sírból származik.[98] Frank és alemann környezetből származó számos analógiája[99] alapján bizonyos, hogy eredetileg párban kantárveret volt. Manfred Nawroth tipológiai felosztása szerint a Meroving-kori kantárveretek 4. típusába tartozik,[100] Ursula Kochnál az 580–600 közé keltezett Schretzheim(=délnémet 7)-fázisba sorolható.[101] A veretet a sírbeli helyzete alapján másodlagos felhasználásban (*„Altfunde"*) a gyön-

[86] *LEVINA 1994, ris. 124–131.*
[87] *STRAUB 1997, 127.*
[88] *MADARAS 1995, Pl. 4. 9.*
[89] *Bácsújfalu/Selenča (SRB) (CSALLÁNY 1953, XXXI. T. 5); Bugyi-Ürbőpuszta, szórvány (BÓNA 1957, XL. T. 2); Szeghegy/Lovćenac (SRB) (ROEDIGER 1903, 272–276); Tass-38-as km-kő (BALOGH 2002, 19. kép 6).*
[90] *SZÜCSI 2012, 2. ábra.*
[91] *KISS 1996, 238.*
[92] *TOBIAS 2011, 291.*
[93] *GARAM 1975, Fig. 12. 4.*
[94] *Ig típus. (TOBIAS 2011, 287.)*
[95] *38. sír. (MADARAS 1995, Pl. 6. 6.)*
[96] *7b, 7c1 és 7c7 típusok. (TOBIAS 2011, 292, 294.)*
[97] *CSALLÁNY 1972, 8. kép 5, 11. kép 7.*
[98] *BÓNA–NAGY 2002, Taf. 9. 26.*
[99] *A párhuzamokat lásd: DAIM 1998, 104–105; NAGY 2004, 116–118, 155–156.*
[100] *NAWROTH 2001, 85–88.*
[101] *KOCH 1990, 235.*

gyök közé csüngőként fűzték fel,[102] ezért a sír keltezésénél erre is figyelemmel kell lenni.

A síregyüttes háromszögletű poncokkal díszített bronz csipesze is idegen az avar kori leletkörnyezetben, a bikonikus monokróm gyöngysorral együtt.

A kantárveret ugyan nem eredeti funkciójában használták, de a csipesz, a gyöngysor és a piramis alakú veret együtt a sírban nyugvó nő meroving/germán kulturális kapcsolataira enged következtetni.

Végezetül említésre érdemes a Felgyő-Ürmöstanya, 108. sírból, a tömlővégek mellől származó kísérőlelet. A bal combcsont külső oldalánál lévő apró szárnyascsontok a tarsolyban voltak, bronz lepény és átfúrt bronz lemeztöredék társaságában. Ugyancsak a bal combcsont mellől került elő egy vaslemezből készített kis kapa is, amely szintén magában áll az avar emlékanyagban.

ÖSSZEGZÉS

A tömlővégek egyszerűnek, szinte szegényesnek mondható leletegyüttesekből származnak. Kísérőleleteik alapján használatuk ideje a 7. század második negyedétől a század végéig, esetleg a 8. század elejéig adható meg. A faragott és esztergályozott darabok, valamint a díszítés alapján szétválasztott csoportok között markáns kronológiai különbségek nem mutatkoznak. A leletösszefüggések és a hasonló díszítésű csonttárgyak alapján a szalagfonattal díszített darabok kicsivel fiatalabbak lehetnek, azonban jelentős kronológiai különbség mégsem lehet köztük és a többi típus között, mert az alattyáni 77. sírban egy szalagfonatos egy karcolt vonaldíszes darabbal volt együtt. Ugyanakkor a tömlővégek többségétől formában eltérő, rövidebb és hengeres formájú topolyai és kiskörei darabok a tárgytípus késői képviselői. Az eddig ismertté vált darabok közül a legkésőbb az érsekújvári 396. sírból származó kerülhetett földbe, a gyöngycsüngős fülbevaló és a kései dinnyemag alakú gyöngyök alapján a 8. század első évtizedeiben.

A tárgytípus feltűnése a jelenlegi adatok alapján a 7. század második negyedénél nehezen pontosítható, amint eredete is. Megfelelő keleti analógiák hiányában helyi készítésük látszik valószínűnek, a kora avar kor első feléből előzményeik nem mutathatók ki.

A kora avar kori leletanyagban egyre több olyan tárgytípust sikerül a tárgytipológiai vizsgálatok alapján körvonalazni, amely a kora avar kor első feléből kimutatható előzmény nélkül, a 7. század második negyedében tűnik fel a Kárpát-medence régészeti anyagában. Elterjedésük vagy csak a Duna–Tisza közére korlátozódik vagy a lelőhelyeik súlypontja ide esik: vagyis ennek a területnek a népességére jellemző.[103] Ilyenek az úgynevezett propeller alakú övforgók és a varkocsszorítók korai példányai,[104] a Mezőszilas-típusú csüngők,[105] a csücskös és bütykös edények, a varkocsfésűk, az egyenes végű, párhuzamos hosszoldalú, keskenykarú íjak, az egyenes csontlécekkel díszített, gallér nélküli tegezek, az íjtegezhez tartozó, S- vagy szalagfonattal díszített, szíjvégek vagy csapott végű téglalap alakú csontlapocskák. Ezeken kívül e területen a temetkezési szokásokban is új jelenségek jelennek meg, mint például az állati eredetű áldozatok teljes hiánya, a külön gödörbe elásott lószerszám–fegyver együtteséből álló áldozati leletek, a teljesen üresen hagyott aknájú padmalyos sírok. Az új tárgytípusok és temetkezési szokások Duna–Tisza közi koncentrált, a Kárpát-medencében előzmény nélküli megjelenése elképzelhető, hogy egy ekkortájt a Kárpát-medencébe érkező népesség tárgyi hagyatékának tekinthető. Ezen új Kárpát-medencei jelenségek és a közelebbi-távolabbi analógiáik koncentrált közép-ázsiai előfordulása (Dzhetyasar-kultúra) további vizsgálatokat kíván.

A fentiekben vizsgált csont (esetleg szaru) tömlővégek női sírokban való gyakori előfordulása arra utal, hogy mindenképpen olyan tárgy részei lehettek, amelyek a mindennapi élet praktikus eszközei közé tartoztak. A folyadéktároló bőr- vagy hólyagtömlőn kívül egyebek, például bogyók, magvak, porok tárolására szolgáló tömlők tartozékai is lehettek. Erre utalhat, hogy négy sírból kettesével kerültek elő. (2. tábla) Szűk területre, a Kárpát-medence két legnagyobb élő vízfolyásának mentére korlátozódó elterjedésük alapján használóik életmódbeli hasonlóságára gondolhatunk.

Balogh Csilla
İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Istanbul
E-mail: csillabal@gmail.com

[102] *DAIM 1998, 105.*

[103] *A tárgytípusok és a rituselemek részletes elemzését és a lelőhelyek teljes körű listáit lásd: BALOGH 2013. Típusonként kiragadott példák felsorolását lásd: BALOGH 2014, 33–42. j.*

[104] *BALOGH 2011, 262–264.*

[105] *BALOGH 2012.*

IRODALOM

BALOGH 2002 Balogh Cs.: *Régészeti adatok Bács-Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez. Előmunkálatok a Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének kérdéseihez.* MFMÉ – StudArch 8 (2002) 291–340.

BALOGH 2010 Balogh Cs.: *A Felgyő, Ürmös-tanyai avar kori temető.* In: (Szerk. Balogh Cs.–P. Fischl K.) Felgyő, Ürmös-tanya. MFMÉ – MonumArch 1. Szeged 2010, 185–381.

BALOGH 2011 Balogh Cs.: *Kora avar kori ún. propeller alakú övveret a kunpeszéri 3. sírból.* MFMÉ – StudArch 12 (2011) 257–276.

BALOGH 2012 Balogh, Cs.: *A Mezőszilas type pendant from Grave 14 of the Mélykút Sánc-dűlő cemetery.* In: (Ed. Vida T.) Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Budapest 2012, 269–287.

BALOGH 2013 Balogh Cs.: *A Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének problémái.* (Doktori disszertáció. ELTE.) Budapest 2013.

BALOGH 2014 Balogh Cs.: *Avar sírok Felgyő-Kettőshalmi dűlőben.* In: (Szerk. Anders A.–Balogh Cs.–Türk A.) Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. Budapest 2013, 243–278.

BALOGH–KŐHEGYI 2001 Balogh Cs.–Kőhegyi M.: *Fajsz környéki avar kori temetők II. Kora avar kori sírok Fajsz-Garadombon.* MFMÉ – StudArch 7 (2001) 333–363.

BALOGH–PÁSZTOR 2015 Balogh Cs.–Pásztor A.: *Az avar kori nagy gyöngycsüngős fülbevalók.* In: (Szerk. Balogh Cs.–Major B.) Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája, Esztergom 2014. november 4–6. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. Archaeological Studies of PPCU Department of Archaeology – A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai 4.) (MTA BTK MŐT Kiadványok 3.) Budapest–Esztergom 2015, 581–625.

BÁLINT 2004 Bálint Cs.: *A nagyszentmiklósi kincs.* Budapest 2004.

BÁRÁNY 2014 Bárány A.: *Csonteszközök Daruszentmiklós F-005 avar kori településről.* In: (Szerk. Anders A.–Balogh Cs.–Türk A.) Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. Budapest 2014, 399–409.

BÁRDOS–GARAM 2009 Bárdos, E.–Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek.* MAA 9. Budapest 2009.

BÓNA 1957 Bóna I.: *Az ürbőpusztai avar temető.* ArchÉrt 84 (1957) 155–173.

BÓNA 1974 Bóna I.: *A középkor hajnala. A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében.* Budapest 1974.

BÓNA 1979 Bóna I.: *A szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz.* ArchÉrt 106 (1979) 3–32.

BÓNA 1980 Bóna, I.: *Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár.* Acta ArchHung 32 (1980) 31–95.

BÓNA 1983 Bóna I.: *A XIX. század nagy avar leletei.* SzMMÉ 1982–1983 (1983) 81–160.

BÓNA 2000 Bóna, I.: *Ein frühawarisches Gräberfeld in der Unio-Sandgrube von Várpalota.* ComArchHung 2000, 123–160.

BÓNA–NAGY 2002 Bóna, I.–Nagy, M.: *Hódmezővásárhely-Kishomok.* In: Bóna, I.–Nagy, M.: Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I. MGAH 1. Budapest 2002, 34–189.

BUGARSKI 2009 Bugarski, I.: *Nekropole iz goda antike i ranoj sredn'ej veka na lokaliteti Čik.* Belgrad 2009.

CHANTRE 1887 Chantre, E.: *Recherches antropologiques dans le Caucase.* Paris–Lyon 1887.

ČILINSKÁ 1966 Čilinská, Z.: *Slawisch–awarisches Gräberfeld in Nové Zámky.* Bratislava 1966.

ČILINSKÁ 1975 Čilinská, Z.: *Frauenschmuck aus dem 7.–8. Jahrhundert im Karpatenbecken.* SlovArch 23/1 (1973) 63–96.

CSALLÁNY 1953 Csallány D.: *A bácsújfalusi avarkori hamvasztásos lelet. Adatok a kuturgurbolgárok (hunok) temetési szokásához és régészeti hagyatékához.* ArchÉrt 80 (1953) 133–141.

CSALLÁNY 1960 Csallány D.: *Szabolcs-Szatmár megye avar leletei.* JAMÉ 1 (1958) 31–87.

CSALLÁNY 1967 Csallány D.: *Sámáneszköz volt-e az avarkori „írtartó csonttégely"?* MFMÉ 1966–67, 61–70.

CSALLÁNY 1972 Csallány D.: *Avarkori páncélmaradványok a Kárpát-medencében. I.* JAMÉ 12–14 (1969–1971) 7–44.

CS. SEBESTYÉN 1930 Cs. Sebestyén K.: *Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokban.* Dolg VI (1930) 178–204, 220.

DAIM 1998 Daim, F.: *Das awarische Gräberfeld von Zillingtal: sechs Gräber mit „westlichen" Gegenständen.* In: „Zur Landeskunde des Burgenlandes" – Festschrift Hans Schmid. Eisenstadt 1998, 97–135.

ERDÉLYI 1958 Erdélyi I.: *A jánoshidai avarkori temető.* RégFüz Ser. II. No. 1. Budapest 1958.

ERDÉLYI–NÉMETH 1969 Erdélyi I.–Németh P.: *A várpalota-gimnáziumi avar temető. A Bakonyi Múzeum avarkori leletanyagának ismertetése I.* VMMK 8 (1969) 167–198.

FETTICH 1943 Fettich N.: *Győr a népvándorláskorban.* In: (Szerk. Lovas E.) Győr története a XIII. század közepéig. (Régészeti emlékek III.) Győr 1943, 3–57.

GARAM 1975 Garam, É.: *The Homokmégy-Halom Cemetery.* In: (Ed. Kovrig, I.) Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Periods (567–829) in Hungary I. Budapest 1975, 13–48.

GARAM 1976 Sz. Garam É.: *Adatok a középavar kor és az avar fejedelmi sírok régészeti és történeti kérdéseihez.* FolArch 27 (1976) 129–147.

GARAM 1979 Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre.* (Fontes ArchHung.) Budapest 1979.

GARAM 1984 Garam, É.: *Spätawarenzeitliche Goldgegenstände im Ungarischen Nationalmuseum.* FolArch XXXV (1984) 87–109.

GARAM 1991 Garam, É.: *Die awarenzeitlichen Funde aus Ungarn im Römisch-Germanischen Zentralmuseum.* Bonn 1991.

GARAM 1992 Garam, É.: *Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit.* In: (Hrsg. Falko, D.) Awarenforschungen I. (Archaeologia Austriaca Monographien.) Wien 1992, 135–250.

GARAM 1995 Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred.* (Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary. Vol. 3.) Budapest 1995.

GARAM 1998 Garam É.: *Avar kori csont ostor vagy korbácsvégek és ostorbuzogányok.* ComArchHung 1998, 109–119.

GARAM 2001 Garam, É.: *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhundert.* MAA 5. Budapest 2001.

GARAM 2002 Garam É.: *Avar kori fejedelmi és köznépi sírleletek kapcsolata a nagyszentmiklósi kinccsel.* In: (Szerk. Garam É.) Az avarok aranya – A nagyszentmiklósi kincs. Budapest 2002, 81–111.

GARAM 2003 Garam É.: *Avar kori fibulák.* ArchÉrt 128 (2003) 95–123.

GAVRILOVA 1965 Gavrilova, A. A.: *Mogil'nik Kudyrge kak istočnik po istorii altajskih plemen.* Moskva–Leningrad 1965.

KADA 1906 Kada E.: *Gátéri (Kun-kisszállási) temető a régibb középkorból.* ArchÉrt 26 (1906) 135–155, 207–221.

KATZAMEYER 1997 Katzameyer, T.: *Verbreitungsbilder ausgewählter Perlentypen des Frühmittelalters in Süd- und Westdeutschland.* In: (Hrsg. Freeden-Wieczorek, von U. A.) Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim vom 11. bis 14. November 1994. Bonn 1977, 149–160.

KENK 1982 Kenk, R.: *Früh- und hochmittelalterliche Gräber von Kudyrge im Altai.* AVA-Materialien 3. München 1982.

KISS 1983 KISS G.: *Egy avarkori fülbevalótípusról.* ArchÉrt 109 (1983) 100–110.

KISS 1992 Kiss, A.: *Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken.* In: (Hrsg. Daim, F.) Awarenforschungen I. (Studien zur Archäologie der Awaren 4.) Wien 1992, 35–134.

KISS 1996 Kiss, A.: *Das awarenzeitlich-gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A.* (MFMA 2. Studien zur Archäologie der Awaren 5.) Innsbruck 1996.

KISS 1997 Kiss A.: *Az avar kori tegezek csontlemezeinek kronológiájához.* ArchÉrt 123–124 (1996–1997) 75–83.

KOCH 1990 Koch, U.: *Das fränkische Gräberfeld von Klepsau im Hohenlohekreis.* FBVFBW 17. Stuttgart 1990.

KOMAR et al. 2006 Komar, A. V.–Kubyšev, A. I.–Orlov, R. S.: *Pogreben'e kočevn'ikov VI–VII vv. iz Severo-zapadnovo Priazov'a.* In: Stepy Evropy epohu sred'nevkov'a 5. Donetsk 2006, 244–374.

KOVAČEVIĆ 1972 Kovačević, J.: *Les tombes 73 et 77 de la nécropole de „Čik".* Balcanoslavica 1 (1972) 65–72.

KOVÁCS 1913 Kovács I.: *A mezőbándi ásatások.* Dolg IV (1913) 279–389.

KOVRIG 1963 Kovrig, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán.* ArchHung 40. Budapest 1963.

KOZÁK 2007a Kozák J.: *Az avarok sípja.* Arany Tarsoly. Hagyományőrzők lapja 2007/9.

KOZÁK 2007b Kozák J.: *A hólyagduda az avar kor hangszere.* Arany Tarsoly. Hagyományőrzők lapja 2007/10.

KÖRÖSI 2010 Körösi A.: *Szarmata és avarkori csonteszközök Felgyő-Kettőshalmon.* In: (Szerk. Gömöri J.–Körösi A.) Csont és bőr. Az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásának története, régészete és néprajza. Budapest 2010, 99–116.

KRUGLOV 2005 Kruglov, E. V.: *Slozsnosostavnye luki Vostocnoj Evrpy rannevo sred'nevekov'a.* In: Stepy Evropy epohu sred'nevkov'a 4. Donetsk 2005, 73–142.

LANTOS 2015 Lantos A.: *Kora avar lószerszámos temetkezés Dunavecsén.* In: (Szerk. Balogh Cs.–Petkes Zs.–Sudár B.–Zsidai Zs.) „In nostra lingua Hringe nominant". Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapja tiszteletére. Budapest–Kecskemét 2015, 29–37.

LÁSZLÓ 1940 László Gy.: *Avarkori pásztorkészségeink.* ArchÉrt 1 (1940) 91–98.

LEVINA 1994 Levina, L. M.: *Dzsetiasarskaja kultura 3–4. Mogil'niki Altinasar 4.* Moskva 1994.

LŐRINCZY 1991 Lőrinczy G.: *A Szegvár-oromdűlői kora avar kori temető 1. sírja.* MFMÉ 1984/85-2 (1991) 127–154.

LŐRINCZY 1992 Lőrinczy G.: *Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A tájolás.* JAMÉ 30–32 (1987–1989) 161–172.

MADARAS 1994 Madaras, L.: *Das Awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti.* Awarische Corpus – Avar Corpus Füzetek II. Debrecen–Budapest 1994.

MADARAS 1995 Madaras, L.: *The Szeged-Fehértó „A" and „B" Cemeteries.* Das Awarische Corpus III. Debrecen–Budapest 1995.

MESTERHÁZY 1971 Mesterházy K.: *Avar kori csonttégelyek.* DMÉ 1969–1970, 242–246.

NAGY 1959 Nagy, S.: *Nekropola kod Aradca iz ranog srednjeg veka.* RVM 8 (1959) 45–102.

NAGY 1998 Nagy, M.: *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebeit von Budapest I–II.* MAA 2. Budapest 1998.

NAGY 2004 Nagy M.: *A hódmezővásárhely-kishomoki gepida temető (elemzés).* MFMÉ – StudArch 10 (2004) 129–209.

NAWROTH 2001 Nawroth, M.: *Das Gräberfeld von Pfahlheim und das Reitzubehör der Merowingerzeit.* (Wissentschaftliche Beibände zum Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums. Band 19.) Nürnberg 2001.

ORLOV–RASSAMAKIN 1996 Orlov, R. S.–Rassamakin, Y. â.: *Novye pam'atniki VI–VII vv. iz Priazov'a. — Materialy I. tyc. n. e. po arheologii i istorii Ukrainy i Vengrii.* Kiev 1996, 102–116.

PÁSZTOR 1995 Pásztor A.: *A kora és közép avar kori gyöngyök és a bizánci éremleletes sírok kronológiai kapcsolata.* SMK 11 (1995) 69–92.

PÁSZTOR 1997 Pásztor A.: *A tiszavasvári-koldusdombi avar kori temető gyöngyleleteiről.* JAMÉ XXXVII–XXXVIII (1995–1996) 189–203.

PÁSZTOR 2003 Pásztor A.: *A székkutas-kápolnadűlői avar kori temető gyöngyleletei.* In: (Szerk. Bende L.–Lőrinczy G.) B. Nagy K.: A székkutas-kápolnadűlői avar temető. MFMÉ – MonArch 1. Szeged 2003, 331–370.

PÁSZTOR 2008 Pásztor, A.: *Ergebnisse der typochronologischen Untersuchung awarenzeitlicher Perlenfunde in Ungarn. Perlentracht in der Früh- und Mittelawarenzeit.* Antaeus 29–30 (2008) 307–324.

PÁSZTOR 2012 Pásztor A.: *A Lesencetomaj-Piroskereszt avar kori temető 39. sírjának gyöngysora.* In: (Ed. Vida T.) Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Budapest 2012, 477–488.

PREDA 1980 Preda, C.: *Callatis necropola romanabizantină.* BiblArch 38. Madrid 1980.

RAŠEV 2007 Rašev, R.: *Prab'ulgarite prez V–VII vek.* Velika Trnovo 2007.

REPNIKOV 1906 Repnikov, N. I.: *Nekatorye mogil'niki oblast'i krymskiji gotov.* (Izvan'ija imparatorskoj arheologičeskoj komissiji 19.) Moskva 1906.

ROEDIGER 1903 Roediger A.: *Koraközépkori lovas sírleletről Szeghegyen (Bács-Bodrog megye).* ArchÉrt 23 (1903) 272–276.

SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995 Salamon, Á.–Cs. Sebestyén, K.: *The Szeged-Kundomb Cemetery.* Das Awarische Corpus IV. Debrecen–Budapest 1995, 8–109.

SALAMON–ERDÉLYI 1971 Salamon, Á.–Erdélyi, I.: *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe.* StudArch 5. Budapest 1971.

SAUER 2007 Sauer, F.: *Die archaeologischen Grabungen auf der Trasse der S1. Fundstelle Vösendorf-Luxemburg Strasse.* Bad Vöslau 2007.

SOMOGYI 1997 Somogyi P.: *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit.* MFMA 5. Innsbruck 1997.

STADLER 2005 Stadler, P.: *Quantitative Studien zur Archäologie der Awaren.* MPrKom 60. Wien 2005.

STRAUB 1997 Straub P.: *Avar kori tegezdíszítő csontlemezek. Motívumtipológia és kronológia.* MFMÉ – StudArch 3 (1997) 117–151.

STRAUB 2000 Straub P.: *6–7. századi temetőrészlet Keszthely-Fenékpusztán (Erdélyi István ásatása, 1976).* In: (Szerk. Bende L.–Lőrinczy G.–Szalontai Cs.) Hadak útján. Szeged 2000, 205–229.

STRAUB 2006 Straub P.: *Kiegészítés a kora avar kori tegezcsontok időrendjéhez.* ComArchHung 2006, 163–177.

SZABÓ 1965 Szabó J. Gy.: *Az egri múzeum avar kori emlékanyaga I. Kora avar kori sírleletek Tarnaméráról* EMÉ 3 (1965) 29–71.

SZABÓ 1975 Szabó, J. Gy.: *The Pilismarót Cemetery.* In: (Ed. Kovrig, I.) Avar Finds in the Hungarian National Museum. Budapest 1975, 241–281.

SZÜCSI 2012 Szücsi F.: *A kora- és közép avar kori balták és fokosok* In: (Szerk. Petkes Zs.) Hadak útján XX. A Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének Konferenciakötete (Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30.) Budapest 2012, 121–137.

TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985 Tempelmann-Mączyńska, M.: *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum.* RGF 43. Mainz 1985.

TETTAMANTI 2000 Tettamanti, S.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Vác-Kavicsbánya.* MAA 5. Budapest 2000.

TOBIAS 2011 Tobias B.: *Avar kori tarsolyzárók a Kárpát-medencében.* MFMÉ – StudArch 12 (2011) 277–312.

TOMKA 1971 Tomka P.: *A Győr, Télavető dűlői avar temető belső csoportjai.* Arrabona 13 (1971) 55–97.

TOMKA 2005 Tomka P.: *Korai avar sírok Börcs-Nagydombon (Győr-Moson-Sopron megye).* ArchÉrt 130 (2005) 137–179.

TÖRÖK 1973 Török Gy.: *VII. századi sírok Kerepesről.* FolArch 8 (1973) 113–134.

VIDA 2000 Vida, T.: *Die Ziergehänge der awarenzeitlichen Frauen im Karpatenbecken.* Festschrift von István Bóna. Acta ArchHung 51 (1999–2000) 367–377.

WERNER 1962 Werner, J.: *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568.* München 1962.

WICKER 1978 Wicker E.: *A sükösd-ságodi avar temető.* (Szakdolgozat. ELTE.) Budapest 1978.

AVAR MOUTHPIECES OF HOSES

CSILLA BALOGH

In the present study we deal with a rare object type from the Avar period; namely with the carved or turned short rolls made of bone or horn, which formed mouthpiece of leather or bladder hoses.

We know 38 pieces of them among the historical relics of the Avar period. (Table 1)

Most of their archaelogical sites are situated along the right side of the Tisza and left side of the Danube, and in the north-eastern corner of Transdanubia. (Fig. 1) 28 of them originate from the Danube–Tisza Interfluve, and based on this, bone mouthpieces of hoses can be kept distinctive pieces of Avar period finds from this area. In 4 graves along the Central Tisa there were 2-2 pieces, in other cases they were found one by one.

18 pieces (46%) originate from women's graves, 13 (33,3%) from men's graves, and 6 (15,3%) from youth and children's grave. This find type cannot be founded in elderly men's graves. Among the Avar pottery there are clay flasks (Fig. 3), whose pear shape, flat rear and front side of belly and narrow neck remind the forms of flasks/hoses made of organic materials. This proves that the Avars used leather or bladder hoses.

We reconstruct (Pl. 1, 5–6) their forms and closures on the base of ethnographic analogies (Fig. 2) and the Asian stone sculptures. The positions of the mouthpieces of hoses in graves show, that the hoses were worn suspended from a belt.

We grouped the mouthpieces of hoses based on their ornamentation (Pl. 2, 5–6). The mouthpieces of hoses were found among simple, almost poor findings.

Their chronological position are given based on their accompanying findings. Based on the earrings, beads, brooches, bone-disc boxes, belt ornaments and weapons they can be dated to the second quarter of the 7th century to the end of the century, or possibly to the beginning of the 8th century.

Because of the absence of Eastern analogies we consider it a local object type to have been developed in the Carpathian Basin.

Translated by Csilla Balogh

1. táblázat: Tömlővéget tartalmazó avar kori sírok áttekintő táblázata
Table 1: Summary table of the Avar graves with mouthpieces of hoses

	Lelőhely	Sír-szám	Halott neme	Tömlővég			Melléklet	Irodalom
				Db	H (cm)	Helye		
1	Alattyán-Tulát	22	nő	1	6,8	jobb kéztőnél	ovális fülkarika, gyöngy, vascsat, orsógomb	KOVRIG 1963, 12. Taf. I. 22: 59.
	Alattyán-Tulát	71	gyermek (15–16 év)	1	5,8	jobb combcsont mellett	gyöngyök, tarsolyzáró, áttört, egybeöntött testű bronzcsat	KOVRIG 1963, 15. Taf. VI. 71: 5.
	Alattyán-Tulát	77	férfi (Ad.)	2	5,6; 7,8	bal lábszár belső oldalánál	fülkarika, vascsat, pitykék, kova, csiholó, vaskarika, két nyílhegy, két vaskés	KOVRIG 1963, 15. Taf. VI. 77: 29–30.
2	Aradi/Aradac (SRB)	14	férfi (Mat.)	1	9	jobb kéztőnél	arany kifli alakú fülkarika, vascsat, vaskés	NAGY 1959, Tab. 3. 9.
3	Topolya-Bánkert, Vágóhíd/ Bačka Topola-Bankert, Klanica (SRB)	20	férfi (Mat.)	1	3,6	másodlagos helyzetben	gyöngy, két vascsat, négyzet alakú övveret, vaskés, íj, faragott tegezcsont, egy nyílhegy	közöletlen
4	Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (SRB)	I	nő	1	3,8	—	fülkarika, gyöngyök vaslánccal, vaskarperec, ujjasfibula, lemezfibula, orsókarika	BUGARSKI 2009, 15, T. I. I: 6.
	Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (SRB)	73	nő?	1	6,3	bal combcsont mellett	bronz nagy gyöngycsüngős fülbevaló, vaskés, fenőkő, edény	BUGARSKI 2009, 54–55, T. XII. 73: 3.
	Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (SRB)	81	nő	1	2,5	jobb kéztőnél	bronz fülkarika, vascsat, vaskés	BUGARSKI 2009, 58, T. XIV. 81: 2.
	Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (SRB)	122	nő	1	7,3	bal könyök alatt	gyöngyök, vascsat, vaskarika, kisszíjvég, orsókarika, lamella, edény	BUGARSKI 2009, 74–75, T. XIX. 122: 6.
5	Budakalász-Dunapart	508	nő?	1				STADLER 2005
6	Budapest (III.)-Szőlő köz 2.	27	?	1	3,3	medencénél	piros festékrög	NAGY 1998, 49, Taf. 44. 27: 1–2.
7	Bugyi-Ürbőpuszta	7	nő (20–25)	1	6,6	bal felkar mellett	bronz nagy gyöngycsüngős fülbevaló, vascsat, edény, orsógomb, állatcsont	BÓNA 1957, XXX. T. 18.

	Lelőhely	Sír-szám	Halott neme	Tömlővég			Melléklet	Irodalom
				Db	H (cm)	Helye		
8	Érsekújvár/Nové Zámky (SK)	396	nő	1			kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevaló, dinnyemag alakú és kölesgyöngyök, spirál- és pántgyűrű, vascsat, orsógomb, vas karperec, edény, vaskés, gömbös vastárgy?	ČILINSKÁ 1966, Taf. LX. 396: 5.
9	Felgyő-Ürmös-tanya	108	férfi (Mat.)	2	244,283	bal combcsont mellett	vascsat, bronz kisszíjvégek, vaskés, két orsógomb, kapa, vaskarika, vaslánc, két tarsolyzáró, lamella, bronzlemez, bronzlepény, szárnyascsontok, tojás	BALOGH 2010, 203, 47. kép 2–4.
	Felgyő-Ürmös-tanya	szórvány		1	4,6	—	—	BALOGH 2010, 222, 98. kép 6.
	Felgyő-Ürmös-tanya	119	nő	2	5,32; 2,46	jobb kéz ujjcsontjai között	gyöngyök vaslánccal, vaskarika, két lamella, disznócsontok	BALOGH 2010, 204, 49. kép 119: 12–13.
10	Győr-Téglavető-dűlő	559	gyermek	1			lyukas ólomtárgy, edény	FETTICH 1943, 33.
	Győr-Téglavető-dűlő	570	nő	1	6,1		vascsat, tarsolyzáró, II. Constantinus érem, gyöngyök, késő római szíjvég, bronztű	FETTICH 1943, 33, XI. t. 17.
	Győr-Téglavető-dűlő	596	nő	1			két római érem, vascsat, bogyós fülbevaló, gyöngyök	FETTICH 1943, 33.
11	Homokmégy-Halom	141	férfi (Juv.)	1	3,5	jobb combtő mellett	vascsat, bronz korong alakú övveret, vaskés, két vaskarika, csont tarsolyzáró	GARAM 1975, 33, Fig. 12. 141: 1.
12	Jánoshida-Tótkérpuszta	188	férfi (30–35)	2	6,6	bal kéztő belső oldalánál	vascsat, egybeöntött pajzstestű bronzcsat és bronzcsat töredéke, tarsolyzáró, vaskés, fenőkő, bogozó?	ERDÉLYI 1958, 3. t. 14–15.
13	Jászapáti-Nagyállási út	91	férfi	1	6,2	betöltésből	vascsat, vaskés, íj, nyílhegy	MADARAS 1994, 36, Taf. XIV. 91: 3.
	Jászapáti-Nagyállási út	103	gyermek	1	5	gerincoszlop közepén	vaskarika, orsókarika	MADARAS 1994, 38, Taf. XV. 103: 1.
	Jászapáti-Nagyállási út	211	nő	1	5,6	jobb alkar mellett	lemezgömbös fülbevaló, gyöngy, vascsat, vaskarika, vaskés, csontlemezes skatulya, orsókarika	MADARAS 1994, 62, Taf. XXXII. 211: 6.
14	Kisköre-Halastó	6	férfi	1		bal alkarnál	két vascsat, lemezes kisszíjvégek, négyszögletes bronzveretek félgömb fejű szegecstakarókkal, vashuzal töredékek	GARAM 1979, Taf. 6. 6: 19.

	Lelőhely	Sír-szám	Halott neme	Tömlővég			Melléklet	Irodalom
				Db	H (cm)	Helye		
15	Környe	116	nő (Mat.)	1		bal medence mellett	ezüst nagylemezgömbös fülbevaló, gyöngy, vascsat, vaskés, római verettöredék, edény	SALAMON–ERDÉLYI 1971, 25, Taf. 19.65.
16	Sükösd-Ságod	17	nő	1	5,3	medence jobb oldalán	ezüst felhúzott lemezgömbös fülbevaló, ezüst nagylemezgömbös fülbevaló, gyöngyök, orsógomb, vaskés, vascsat, edény, állatcsont	WICKER 1978.
17	Szeged-Fehértó A	26	férfi (Ad.)	1	5,2	jobb kéztő mellett	ezüst aprógömbös fülbevaló, gyöngy, két vascsat, ezüstpitykék, ezüst kis- és nagyszíjvégek, vaskés, P-füles kard, íj, két nyílhegy, faragott csontlapocska, edény, disznócsontok	MADARAS 1995, 17, Pl. 4. 5.
	Szeged-Fehértó A	220	nő (Mat.)	1	4	jobb kéztő mellett	vaslánc gyöngyökkel összerozsdásodva, orsógomb, vaskés, két lamella, edény, szárnyascsontok, tojás	MADARAS 1995, 37, Pl. 24. 220: 1.
	Szeged-Fehértó A	247	férfi	1	6,3	jobb kéztő mellett	ezüstpitykék, kis- és nagyszíjvégek, fibula, vaskés, tarsolyzáró, csipesz, csiholó, kova, balta, íj, három nyílhegy, edény, marhacsont, halcsontok	MADARAS 1995, 39, Pl. 26. 4.
	Szeged-Fehértó A	358	nő	1	6	medence bal oldalán	gyöngyök, aranyszálak, vas karperecpár, vascsat, gyöngyök, orsógomb, vaskés	MADARAS 1995, 50, Pl. 35. 358: 1.
18	Vác-Kavicsbánya	270	nő (Juv.)?	1	5,6	jobb oldalon	bronz pánttöredék, kerek vascsat, kölesgyöngyök, orsógomb, edény, vaslánc	TETTAMANTI 2000, 61, Taf.14. 270: 1.
19	Várpalota-Gimnázium	134 (H)	lovas férfi	1	7,5	—	tűtartó, fogazott szalagfonatos szíjvég, három vésett díszű csontlemez	ERDÉLYI–NÉMETH 1969, 180, III. t. 5.
20	Völgyfalva/Zillingtal (A)	D184	nő	1		medencecsont bal oldalán	nagylemezgömbös fülbevaló, gyöngyök, két vas karperec, vaskés, bronzkarika, vasár, vaslánc, bronzcsengő, csipesz, orsókarika, edény, lószerszámveret	DAIM 1998, Taf. 6. 7.

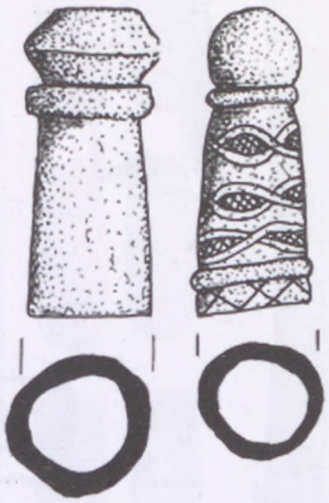

1. 2. 3. 4.

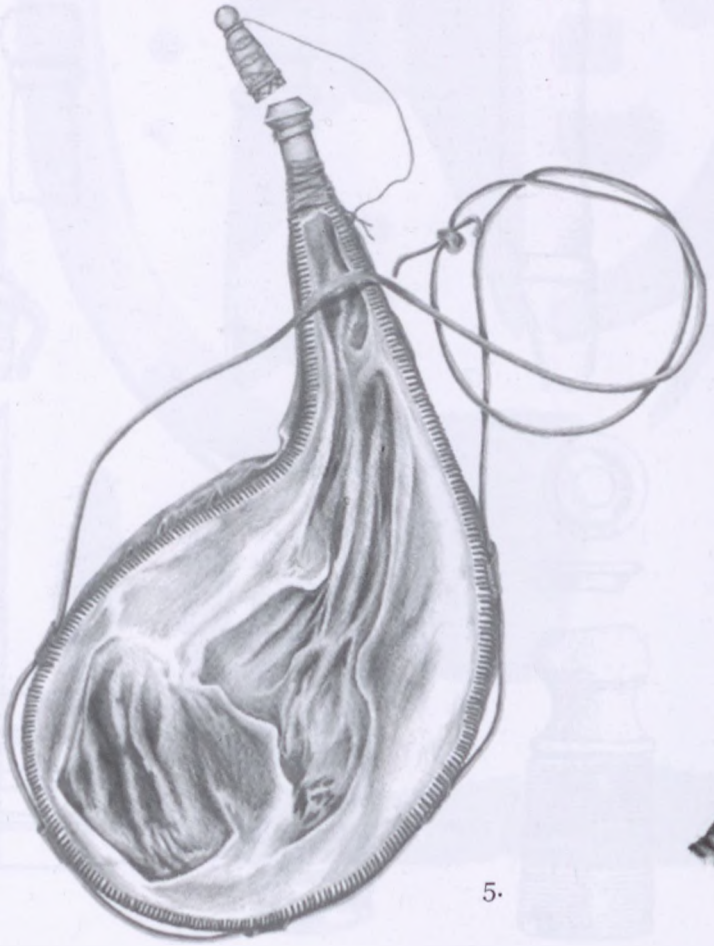

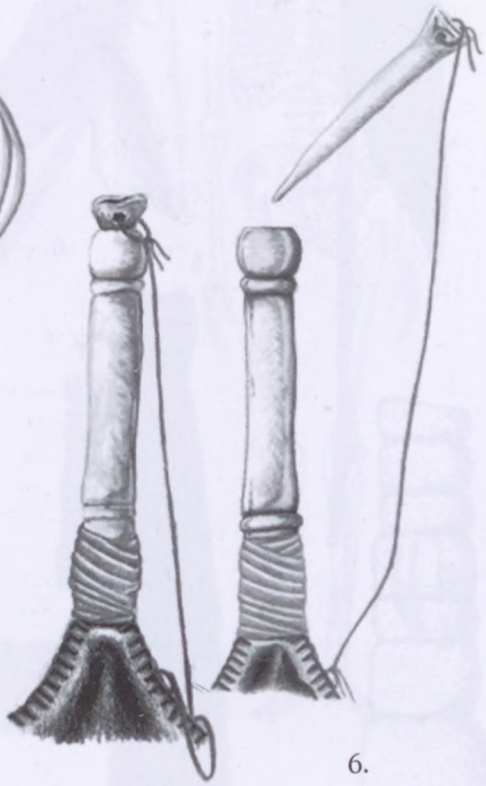

5. 6.

1. tábla: Felgyő-Ürmös-tanya, 108. sír: 1. Sírfotó részlete; 2–4. Tömlővégek; 5–6. Bőrtömlő záródásának rekonstrukciója

Pl. 1: Felgyő-Ürmös-tanya, Grave 108. 1. Details of the grave-photo; 2–4. Mouthpieces of hoses from the grave; 5–6. Reconstruction of closures of the mouthpieces of hoses

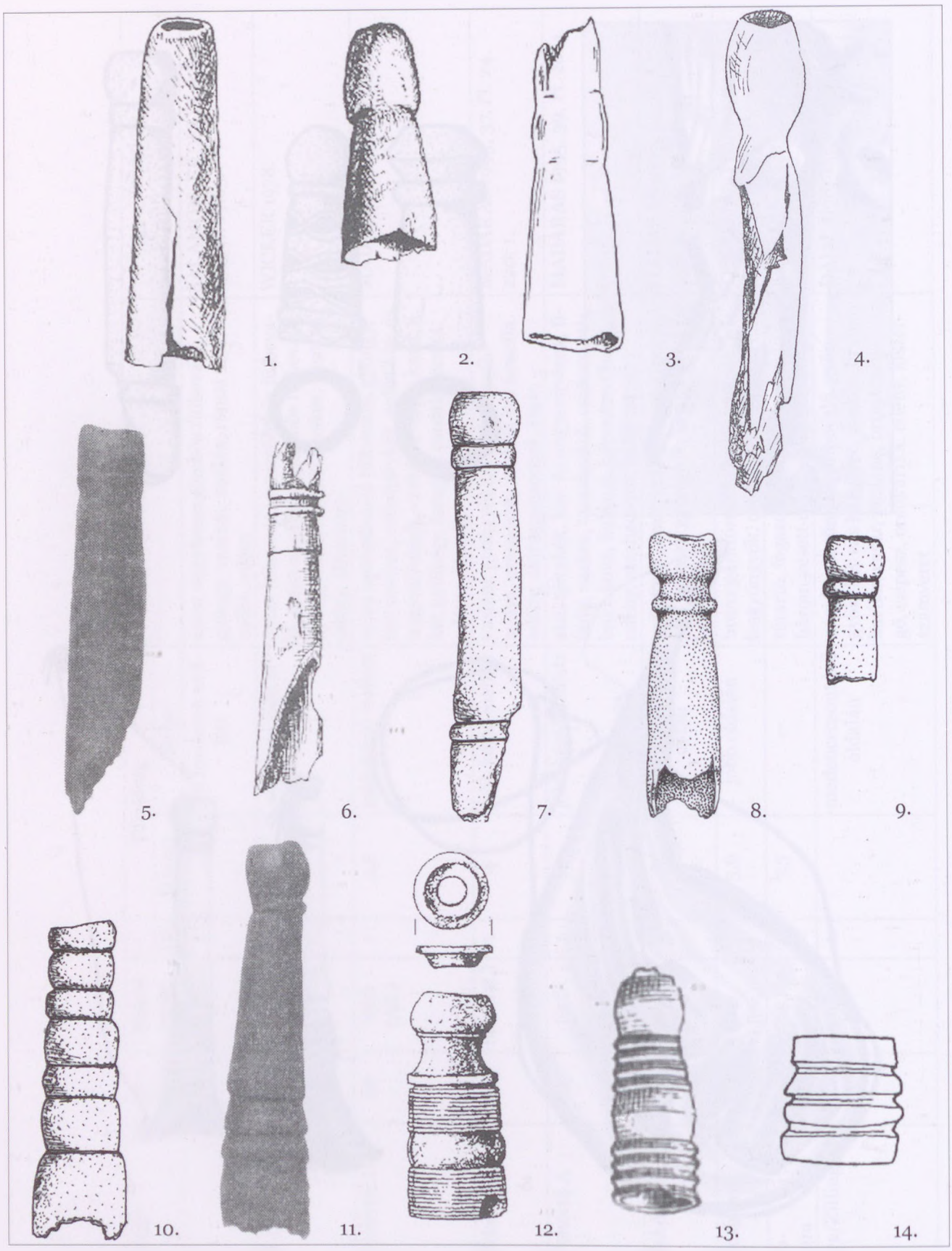

2. tábla: 1. Jászapáti-Nagyállási út, 91. sír; 2 Szeged-Fehértó A, 220. sír; 3. Környe, 116. sír; 4. Aradi/Aradac (SRB), 14. sír; 5, 11: Jánoshida-Tótkérpuszta, 188. sír; 6. Szeged-Fehértó A, 358. sír; 7. Felgyő-Ürmös-tanya, 108. sír; 8. Felgyő-Ürmös-tanya, szórvány; 9–10. Felgyő-Ürmös-tanya, 119. sír; 12. Budapest (III.) Szőlő köz 2., 27. sír; 13. Érsekújvár/Nové Zámky (SK), 396. sír; 14. Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (SRB), 81. sír

Pl. 2: 1. Jászapáti-Nagyállási út, Grave 91; 2. Szeged-Fehértó A, Grave 220; 3. Környe, Grave 116; 4. Aradac (SRB), Grave 14; 5, 11. Jánoshida-Tótkérpuszta, Grave 188; 6. Szeged-Fehértó A, Grave 358; 7. Felgyő-Ürmös-tanya, Grave 108; 8. Felgyő-Ürmös-tanya, stray find; 9–10. Felgyő-Ürmös-tanya, Grave 119; 12. Budapest (III.) Szőlő köz 2, Grave 27; 13. Nové Zámky (SK), Grave 396; 14. Bačko Petrovo Selo, Čik (SRB), Grave 81

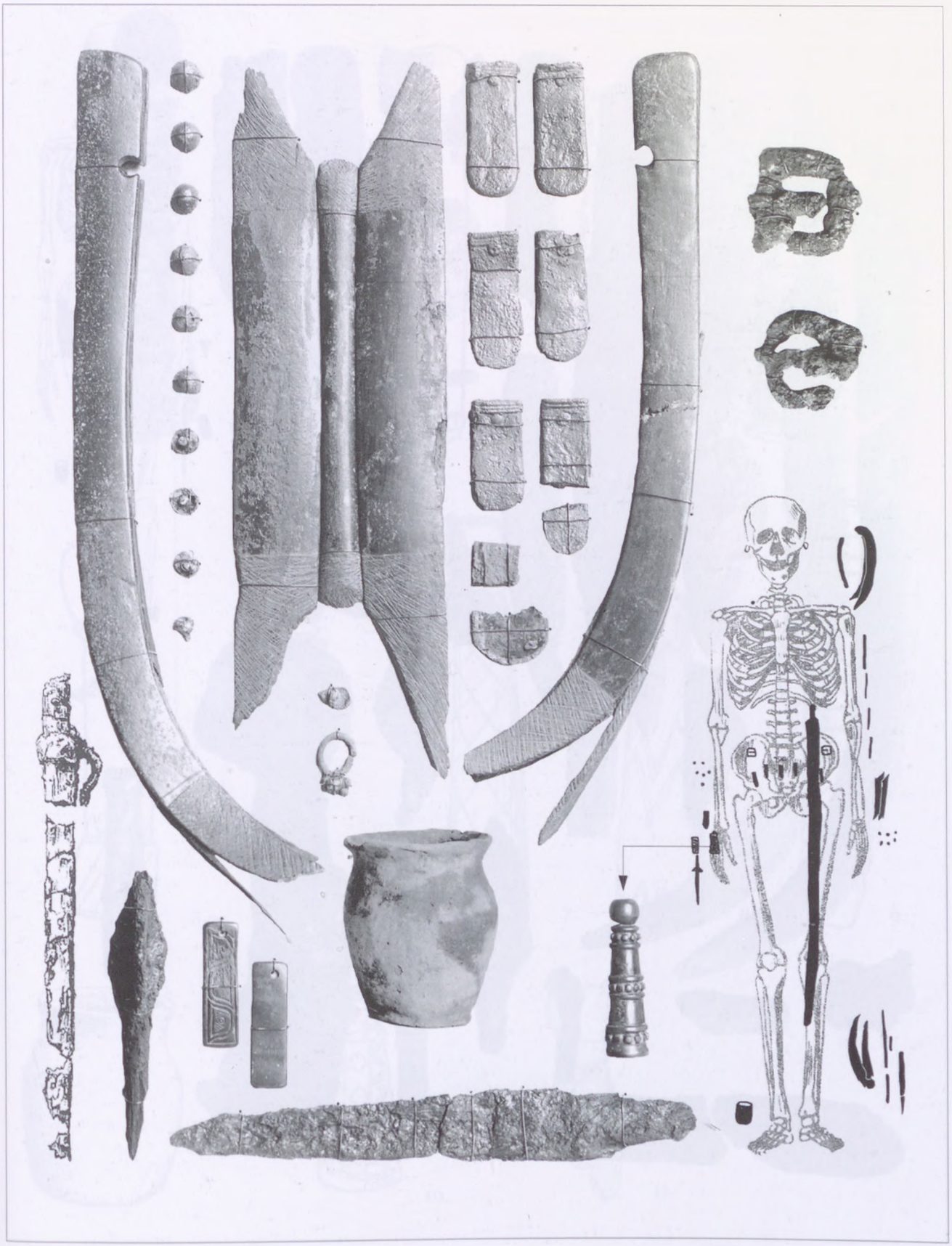

3. tábla: Szeged-Fehértó A, 26. sír (archív felvétel, MFM fotótár)
Pl. 3: Szeged-Fehértó A, Grave 26 (Archiv photo, collection of photos of the MFM)

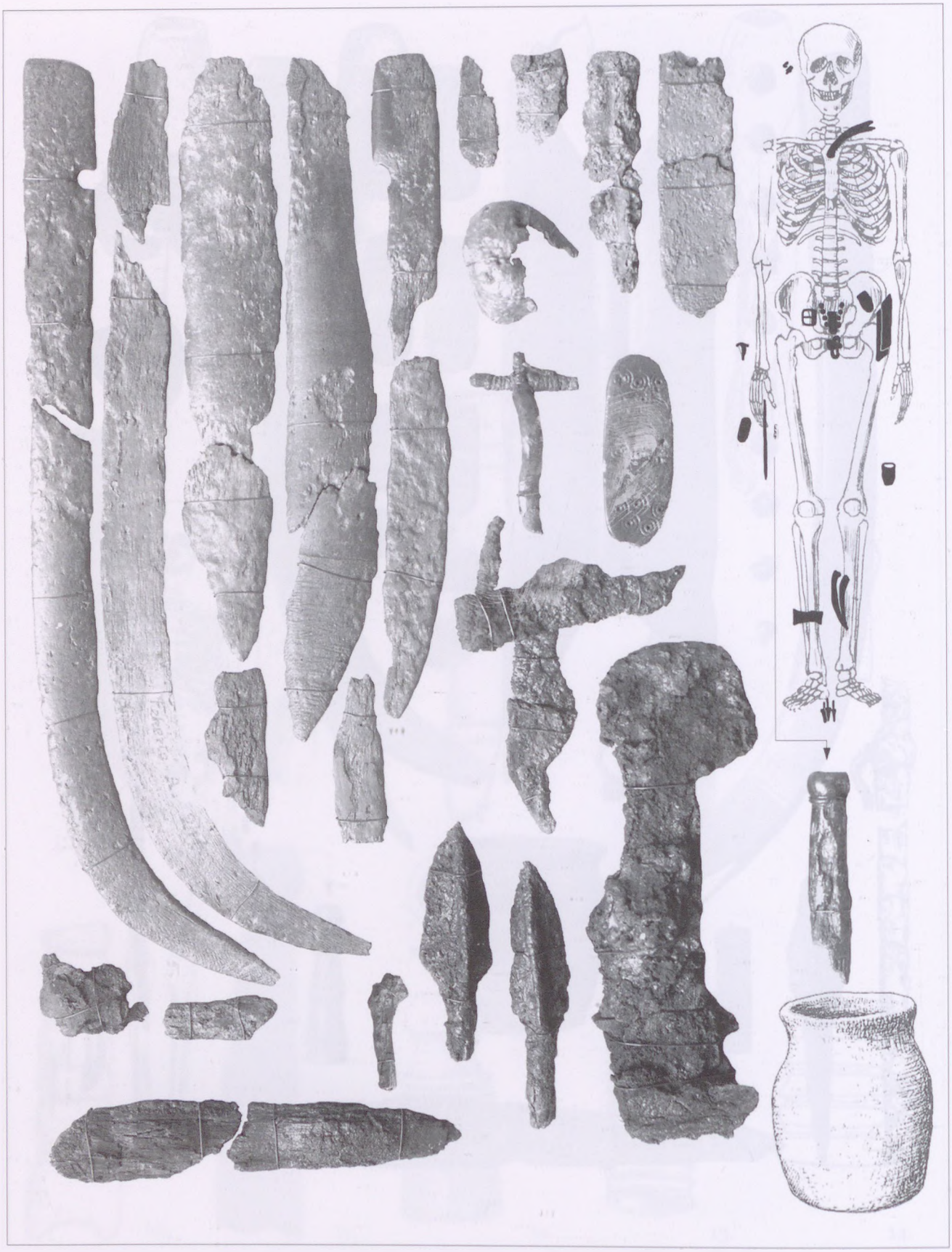

4. tábla: Szeged-Fehértó A, 247. sír (archív felvétel, MFM fotótár)
Pl. 4: Szeged-Fehértó A, Grave 247 (Archiv photo, collection of photos of the MFM)

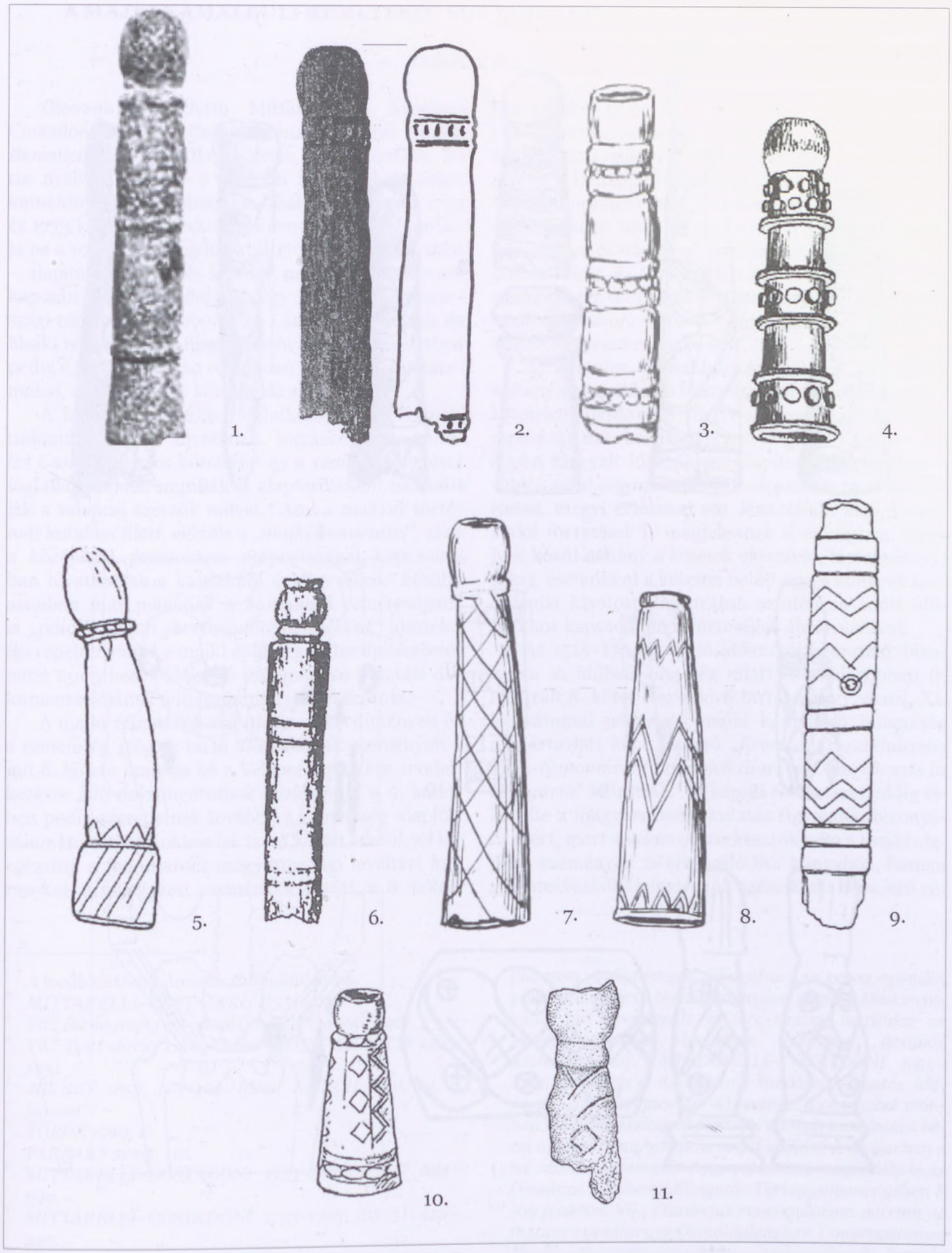

5. tábla: 1. Várpalota-Gimnázium, 134(H) sír; 2. Bugyi-Ürbőpuszta, 7. sír; 3. Alattyán-Tulát, 71. sír; 4. Szeged-Fehértó A, 26. sír; 5. Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (SRB), 73. sír; 6. Vác-Kavicsbánya, 270. sír; 7. Alattyán-Tulát, 22. sír; 8. Alattyán-Tulát, 77. sír; 9. Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (SRB), 122. sír; 10. Homokmégy-Halom, 141. sír; 11. Völgyfalva/Zillingtal (A), D-184. sír

Pl. 5: 1. Várpalota-Gimnázium, Grave 134(H); 2. Bugyi-Ürbőpuszta, Grave 7; 3. Alattyán-Tulát, Grave 71; 4. Szeged-Fehértó A, Grave 26; 5. Bačko Petrovo Selo, Čik (SRB), Grave 73; 6. Vác-Kavicsbánya, Grave 270; 7. Alattyán-Tulát, Grave 22; 8. Alattyán-Tulát, Grave 77; 9. Bačko Petrovo Selo, Čik (SRB), Grave 122; 10. Homokmégy-Halom, Grave 141; 11. Zillingtal (A), Grave D-184

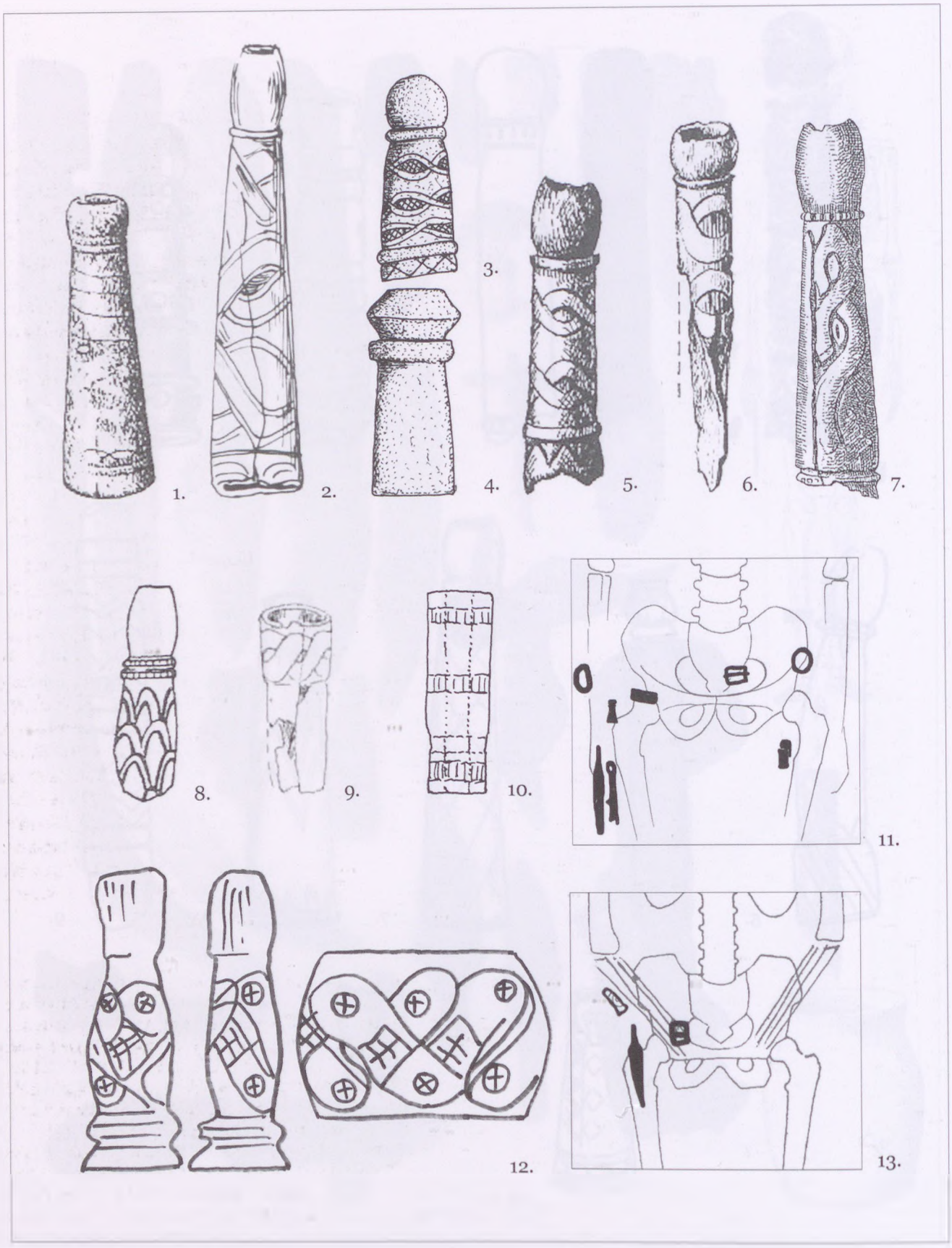

6. tábla: 1. Jászapáti-Nagyállási út, 103. sír; 2. Alattyán-Tulát, 77. sír; 3–4. Felgyő-Ürmös-tanya, 108. sír; 5. Jászapáti-Nagyállási út, 211. sír; 6. Szeged-Fehértó A, 247. sír; 7. Győr-Téglavető-dűlő, 570. sír; 8. Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (SRB), I. sír; 9. Kisköre-Halastó, 6. sír; 10. Topolya-Bánkert, Vágóhíd/Bačka Topola-Bankert, Klanica (SRB), 20. sír; 11. Homokmégy-Halom, 141. sír; 12–13. Sükösd-Ságod, 17. sír

Pl. 6: 1. Jászapáti-Nagyállási út, Grave 103; 2. Alattyán-Tulát, Grave 77; 3–4. Felgyő-Ürmös-tanya, Grave 108; 5. Jászapáti-Nagyállási út, Grave 211; 6. Szeged-Fehértó A, Grave 247; 7. Győr-Téglavető-dűlő, Grave 570; 8. Bačko Petrovo Selo, Čik (SRB), Grave I; 9. Kisköre-Halastó, Grave 6; 10. Bačka Topola-Bankert, Klanica (SRB), Grave 20; 11. Homokmégy-Halom, Grave 141; 12–13. Sükösd-Ságod, Grave 17

A MAJKI KAMALDULI REMETESÉG EGY ISMERETLEN ÁBRÁZOLÁSA 1764-BŐL

SÁROSSY PÉTER

Giovanni Benedetto Mittarelli és Anselmo Costadoni *Annales Camaldulenses Ordinis Sancti Benedicti* [...] című kilenckötetes, monumentális, latin nyelvű munkája[1] a velencei San Michele-sziget kamalduli monostorának kiadásában jelent meg 1755 és 1773 között.[2] Az évkönyv e rend történetét mutatja be a 10. századi kezdetektől 1764-ig. A 8. kötetben – alapításuk événél és későbbi nevesebb események kapcsán – a kamalduliak négy egykori magyarországi remetesége (Zoborhegy, Lánzsér, Alsólehnic és Majk) is szerepel. A függelékként kiadott 9. kötetben pedig e remeteségekre vonatkozó fontos dokumentumokat, okleveleket is közölnek a szerzők.

A kamalduli renddel foglalkozó olasz történettudomány régóta hivatkozik forrásként az *Annales Camaldulenses* köteteire[3] és a rend történetével foglalkozó újabb munkák is alapforrásként használják a velencei szerzők művét.[4] Ami a magyar történeti kutatást illeti, először a *„majki konventtel"*, azaz a középkori premontrei prépostsággal kapcsolatban hivatkoztak a kamalduli évkönyvekre,[5] később azonban már magának a kamalduli remeteségnek is *„pótolhatatlan forrásgyűjteményeként"* idézték.[6] Szerepelt továbbá a majki épületegyüttes építéstörténetét 2005-ben feldolgozó tudományos kutatási dokumentációjának felhasznált forrásai között is.[7]

A majki remeteség alapításának körülményeit és a remeteség 1764-ig tartó időszakának eseményeit a mű 8. kötete mutatja be a Velencében akkor rendelkezésre álló dokumentumok közlésével,[8] a 9. kötetben pedig szerepelnek további, a remeteség alapításához kapcsolódó oklevelek is.[9] A közölt adatok jól kiegészítik a fennmaradt magyarországi levéltári forrásokat: a feljegyzett események között, a 8. kötetben értesülünk például a majki remeteség alapításában kulcsszerepet játszó és az építési munkákat is felügyelő Radossányi László majki elöljáró halálának évéről és hónapjáról is: „(1764. szeptember) *Ezen hónap első napján elhunyt Radossányi László, akit évkönyvünkben nem egyszer említettünk tanultsága, kegyessége és az ügyek intézésében való jeles szorgalma miatt, és leginkább a majki remeteség megalapításáért, amelynek az Esterházy grófok igen bőkezű adománya nyomán kiemelkedő, és csaknem egyedüli, megszervezője volt*".[10]

Az *Annales Camaldulenses* köteteit lapozgatva néhány egész oldalas rézmetszettel találkozhatunk a kötetek címlapja előtt, illetve az egyes témákhoz kapcsolódóan más helyeken is a szövegben. Ezek vagy az éppen tárgyalt időszakban alapított remeteségeket, vagy a rend szempontjából fontosnak tartott személyeket, tárgyi értékeket stb. ábrázolják. Más, kisebb alakú metszetek is megjelennek a szövegben, amelyek közül néhány a kötetek előszavát, tartalomjegyzékét, esetenként a köteten belüli egyes könyvek kezdőlapját hivatott illusztrálni, szintén az adott időszakhoz kapcsolható remeteségek ábrázolásával.

Az 1515–1764-ig tartó időszakot bemutató, bizonyára az időbeli közelség miatt is gazdagabban illusztrált 8. kötet elején lévő tartalomjegyzéknél, XI. lapszámmal jelezve, a majki kamalduli remeteség madártávlati képe látható *„Eremus Camaldulensis S. Io. Nepomuceni de Maick dioecesis Iaurinensis in Hungaria"* felirattal.[11] (1. kép) E rézmetszet eddig elkerülte a magyarországi kutatás figyelmét, bizonyára azért, mert a velencei szerkesztők nem a majki alapítás eseményeit is elbeszélő 80. könyvhöz, hanem a kontextusból kiemelve, az egész kötet bevezető ré-

---

1 *A továbbiakban: Annales Camaldulenses.*

2 *MITTARELLI–COSTADONI 1755–1773.*

3 *Vö.: Bibliografia coronese (PLACIDO 1908, 540).*

4 *Vö.: Testi storici camaldolesi (BOSSI–CERATTI 1993, 133).*

5 *JERNEY 1855, 103–104. Idézi: NITSCH 1910, 14, 1. jegyzet.*

6 *TÖRÖK 1999, 17.*

7 *FARBAKY 2005, 110.*

8 *MITTARELLI–COSTADONI 1755–1773, (1764) 644–649.*

9 *MITTARELLI–COSTADONI 1755–1773, (1773) 422–429.*

10 *Ez úton is köszönet illeti Szabó András Pétert a majki „A hallgatás ereje" című kiállításhoz készült fordítás miatt. Eredetiben: „Prima eiusdem mensis naturae concessit Ladislaus Radossany non semel in his Annalibus memoratus ob doctrinam, pietatem, insignemque diligentiam in rebus agendis, potissimum pro nova fundatione eremi Maikensis, cuius fuit praecipuus et fere unicus institutor ex munificentissima donatione comitum familiae Eszterhasianae." MITTARELLI–COSTADONI 1755–1773, (1764) 713. Radossányi halálának pontos időpontja (1764. szeptember 1.) szerepel a rend által 1766-ban kiadott, rendtagok életrajzi adatait tartalmazó bécsi nyomtatványban is (a majki elöljáró a névsorban a 64. számnál szerepel). A nyomtatvány megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Törzsgyűjteményében P 109 jelzettel. Vö.: Catalogus reverendorum patrum ac fratum eremitarum Camaldulensium Congregationes Montis Coronae in utraque eremo Sancti Iosephi honori dicata, et oblata, tam supra Viennam Austriae quam supra Nitriam in Hungaria professorum et in domino defunctorum. Viennae Austriae. Typis Ghelenianis.*

11 *MITTARELLI–COSTADONI 1755–1773, (1764) XI.*

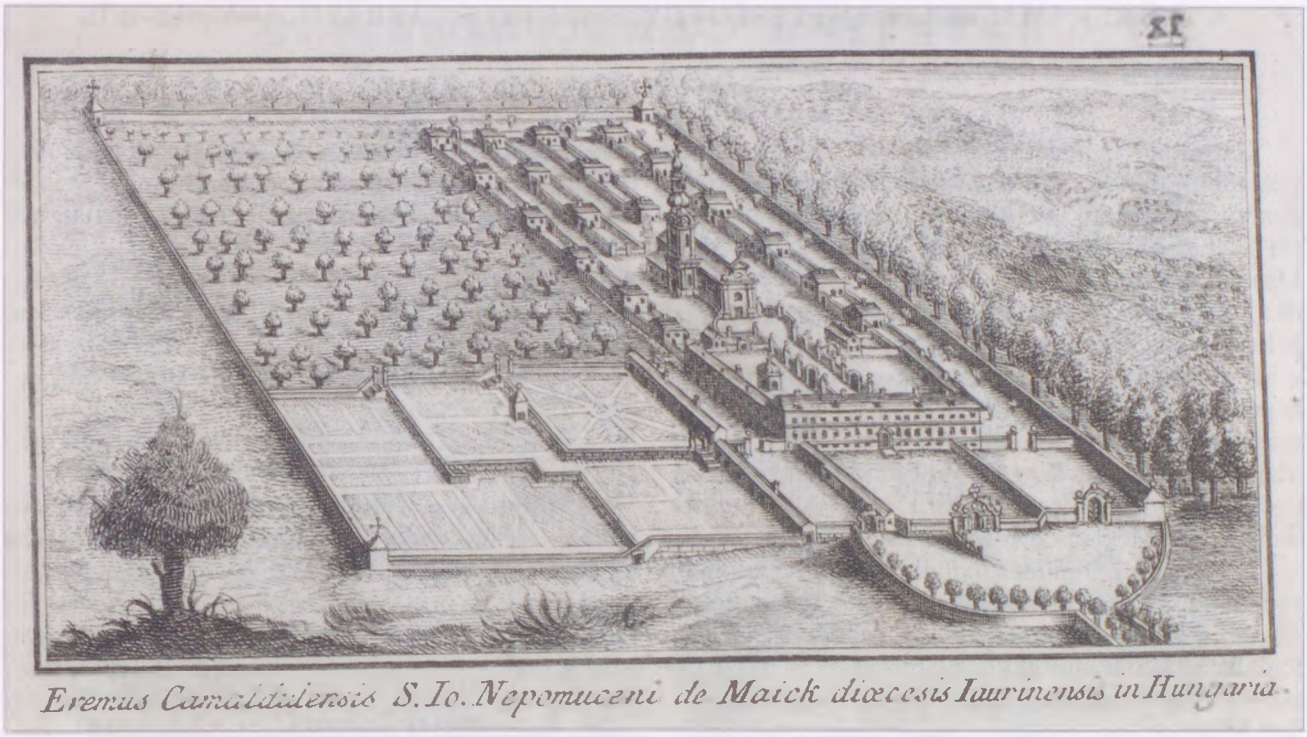

1. kép: A majki kamalduli remeteség Zeller Sebestyén metszete alapján (MITTARELLI–COSTADONI 1755–1773, 1764, 8, XI. lap) (fotó: Nagy Géza)
Abb. 1: Die Kamaldulerkloster von Majk auf dem Stich von Sebastian Zeller (Foto: G. Nagy)

széhez illesztették be.[12] Az *Annales Camaldulenses* e metszete Itáliában valószínűleg Majk egyetlen ismert ábrázolása volt a remeteség működése idején, így bekerült abba az *Icones Ad Camaldul*(enses) *Spectantes* címen ismert albumba is, amelyet egy feltehetőleg ravennai illetőségű ismeretlen kamalduli szerzetes állított össze enciklopédikus igénnyel a 18. század második felében a rendtörténeti szempontból fontos személyek, kegytárgyak és monostorok ábrázolásaiból. Ez a ravennai Istituzione Biblioteca Classense gyűjteményében őrzött, igen értékes képi forrás 852 nyomtatott képet és két rajzot foglal magában, amelyeket a szerző lapokra ragasztott. Köztük a 147. lap első metszete az *Annales Camaldulenses* majki remeteséget ábrázoló vedutája.[13] A metszetet jóval később, az 1982-ben rendezett „*Ravenna: la biblioteca classense*" című kiállítás azonos című katalógusa is közli.[14]

Magyarországon a majki remeteség egy másik 18. századi ábrázolása volt ismert Voit Pál máig meghatározó, Majkról írt tanulmánya óta.[15] A szerző Gerő László szóbeli közlésére hivatkozva publikálta a Krakkó melletti Bielany kamalduli remeteségében őrzött 180×180 cm-es olajképet (2–3. kép),[16] amely ma a 17. század első felében épült lengyel remeteség királyi és magas főpapi személyeknek fenntartott vendégházának nagyobb, reprezentatív termében található.[17] E helyiség nyugati és északi falán festett ajtókeretek, keleti és déli falán pedig *rocaille*-motívumokkal díszített képkeretek láthatóak. Utóbbiak egyikében, a déli fal kelet felé eső részén, egy rekonstruált festett képkeretben kap helyet

[12] *Az ábrázolás a már említett majki „A hallgatás ereje" című kiállítás háttéranyagának válogatásakor került a figyelem középpontjába, első publikálását és rövid elemzését lásd: RÁCZ–SÁROSSY 2015, 11, 48, F.2. kép.*

[13] *Istituzione Biblioteca Classense (Ravenna), jelzet: 82.12.S 147/1. Ez úton is köszönet illeti Floriana Amicuccit (Ufficio manoscritti e Rari) és Daniela Poggialit (Ufficio museale, Gabinetto disegni e stampe e Fototeca), az Istituzione Biblioteca Classense munkatársait, hogy az albumra és a gyűjteményre vonatkozó adatokkal segítették a munkát.*

[14] *DEZZI BARDESCHI 1982, 59, 18. kép. Ez úton is köszönet illeti Padre Ugo Fossát, a Monastero di Camaldoliban lévő könyvtár és levéltár igazgatóját, hogy felhívta a figyelmet a metszetet közlő kötetre.*

[15] *VOIT 1966, 201–227.*

[16] *VOIT 1966, 223, 298. kép, 224, 299. kép, 225, 227, 102. jegyzet.*

[17] *ŻMUDZIŃSKI 2009–2010, 168–173. A remeteség építéséről és részeiről lásd: ŻMUDZIŃSKI 2009–2010, 168–169. A továbbiakban a bielany-i uralkodói-főpapi vendégház e helyiségének képi programja e tanulmányra támaszkodik. Ez úton is köszönet illeti Marek Szeliga OSB atyát, a bielany-i remeteség priorját, hogy felhívta figyelmet, továbbá Jerzy Żmudzińskit, hogy hozzáférhetővé tette azt.*

2. kép: A majki remeteséget ábrázoló festmény Bielany kamalduli remeteségében (fotó: Sólyom Zsolt)
Abb. 2: Die Kloster von Majk auf einem Gemälde in der Kamaldulerkloster von Bielany (Foto:Zs. Sólyom)

3. kép: A majki remeteség képe festett keretben a bielany-i főpapi vendégház fogadótermében (fotó: Sárossy Péter)
Abb. 3: Das Gemälde der Kloster von Majk in gemaltem Rahmen in dem Audienzsaal des Prelatsgästehauses von Bielany

4. kép: Rytwiany remeteségének képe a bielany-i főpapi vendégház fogadótermében (fotó: Sárossy Péter)
Abb. 4: Das Gemälde der Kloster von Rytwiany in dem Audienzsaal des Prelatsgästehauses von Bielany (Foto: P. Sárossy)

Majk madártávlati képe. A 2005 és 2009 között végzett épületfelújításhoz kapcsolódóan festőrestaurátori kutatás tisztázta a terem eredeti díszítési rendszerét a feltárt részletek alapján.[18] A festett, illuzionista képkeretek a kutatás eredményei alapján eredetileg két részből álltak. Alul négyzetes alakú, nagyobb üres mezők foglalataként jelentek meg úgy, hogy alsó oldalukat képaláírások helyének szolgáló díszes kartusokká alakították. Magukat a feliratokat a festőrestaurátori kutatás során sikerült rekonstruálni. A festett képkeretek felső része téglalap alakú, kisebb mezőket fog közre. E kisebb kereteken – a déli falon – két helyen angyalpárok jelennek meg, a többi esetben ezek hiányoznak. A kisebb mezők kereteinek felső részét egy 1857-es nagyobb átalakítás – amely során új, alacsonyabb mennyezetet készítettek – megsemmisítette.[19] A keleti falon fő helyen a remete kongregációt oltalmazó Szűz Máriának szánt képme-

[18] *A Wiesława Stefańska által végzett festőrestaurátori kutatásokról lásd: ŻMUDZIŃSKI 2009–2010, 169.*
[19] *ŻMUDZIŃSKI 2009–2010, 169.*

5. kép: Bieniszew remeteségének képe a bielany-i főpapi vendégház fogadótermében (fotó: Sárossy Péter)
Abb. 5: Das Gemälde der Kloster von Bieniszew in dem Audienzsaal des Prelatsgästehauses von Bielany (Foto: P. Sárossy)

ző, tőle balra a rytwiany-i, jobbra pedig a bieniszew-i remeteség kapott helyet. A déli falon – keletről haladva – egy felirat nélküli képmező (Majk vedutájával), a litvániai Pažaislis-monostor (Kaunas), a Varsóhoz közeli Bielany Mons Regius-on lévő remetesége és a wigry-i remeteség képhelye látható. A képaláírások a remeteségek titulusát, alapítóját és az alapítás dátumát nevezik meg. A sorozat egyes tagjai között nem fedezhető fel időrend. Rytwiany (4. kép) és Bieniszew (5. kép) esetében az üres mezőkben az oda tervezett vászonképek is láthatóak, a másik három remeteségnél, azaz Wigry (6. kép), Varsó (Bielany) és a Pažaislis-monostor esetében azonban csak a festett keret tanúskodik arról, milyen ábrázolást szántak oda. A meglévő vászonképek felső részén írásszalag jelenik meg, amelyen az ábrázolt remeteség neve olvasható. A helyiségben van még egy jóval későbbi veduta is, amely magát a bielany-i remeteséget ábrázolja. Ez nem tartozik az eredeti képi programhoz és nincsen festett kerete sem. A művészettörténeti kutatás feltételezése szerint a felső mezőkben eredetileg a remeteségeket alapító személyek portréi kaptak helyet.[20] A terem egykori díszítőfestése mindezek alapján a korabeli lengyelországi[21] – és egy litvániai – kamalduli remeteségek ábrázolásainak és alapítóik portréinak elegáns foglalataként értelmezhető a reprezentatív uralkodói-főpapi fogadóépület egyik helyiségében.[22] A festett képkeretek készítési ideje – díszítésük formai megoldásai alapján – a 18. század 3. negyedére tehető.[23]

Ami a Majkot ábrázoló olajképet illeti, Jerzy Żmudziński feltételezése szerint a kolostorok közötti csere folytán kerülhetett a Krakkó közeli Bielanyba a 18. század közepén.[24] Régebben a zoborhegyi (Nyitra) remeteség látképeként leltározták.[25] Készítési ideje alapján a teremben Rytwiany és Bieniszew remeteségének ábrázolásával vethető össze. Bár ezektől Majk ábrázolása több részletében is különbözik, ugyanakkor számos hasonlóság van a képek között. A majki vedután – a két lengyel remeteségtől eltérően – a kép fölső részén nincs írásszalag, alul viszont gazdag kerettel festett kartus látható, amely viszont az előbbieken hiányzik, hiszen ott a festett képkeretek alsó részén kaptak helyet a – majkinál némileg egyszerűbb megjelenésű – kartusok. A feliratok ugyanakkor hasonló módon nevezik meg a remeteséget: titulussal, alapítóval és az alapítás időpontjával (a majki képen az 1734-es évszám jelenik meg). További egyezések mutatkoznak a képek kompozíciójában is: szembetűnő például a madártávlat azonos nézőpontja és a képkivágás hasonlósága. Żmudziński mindezek alapján arra a következtetésre jut, hogy bár nem valószínű Bielanyban egy nagyobb, külföldi remeteségeket megjelenítő képsorozat, ugyanakkor Majk madártávlati képe ösztönzést adhatott a lengyel remeteségek ábrázolásának elkészítésére. A szerző datálása szerint a terem lengyel remeteségek és az alapítók képeivel való díszítésére Andrzej Stanisław Załuski (1695–1758) püspöksége idején, 1758 előtt kerülhetett sor, esetleg magának a püspöknek a megrendelésére.[26] Mindez összhangban van a magyar kutatás eredményeivel,[27] miszerint a Majkot ábrázoló festményt a 18. század közepén készíthették.

[20] *Bővebben erről lásd: ŻMUDZIŃSKI 2009–2010, 171–172.*
[21] *A 18. században a monte coronai kongregációnak hét lengyelországi kolostora létezett. Vö.: ŻMUDZIŃSKI 2009–2010, 171.*
[22] *E nagyobb terem mellett hasonló reprezentatív igénnyel kifestett kápolna is található. Vö.: ŻMUDZIŃSKI 2009–2010, 169.*
[23] *ŻMUDZIŃSKI 2009–2010, 169.*
[24] *ŻMUDZIŃSKI 2009–2010, 171.*
[25] *ŻMUDZIŃSKI 2009–2010, 170, 173, 6. jegyzet.*
[26] *ŻMUDZIŃSKI 2009–2010, 172.*
[27] *A 18. század közepi datálást illetően vö.: FARBAKY 2010, 603, 6. kép.*

6. kép: A wigry-i remeteség látképének szánt képkeret a bielany-i főpapi vendégház fogadótermében (fotó: Sárossy Péter)
Abb. 6: Der Rahmen für die Kloster von Wigry in dem Audienzsaal des Prelatsgästehauses von Bielany (Foto: P. Sárossy)

Voit Pál nem hozza közvetlenül összefüggésbe a lengyelországi ábrázolást a majki remeteség terveit készítő Franz Anton Pilgrammal, később Farbaky Péter azonban arra a következtetésre jut, hogy a bielany-i festmény az elveszett Pilgram-féle vezérterv alapján készült.[28] Ennek a mikéntjét kutatási dokumentációjában fejti ki bővebben: Voitra hivatkozva[29] felhívja ugyanis a figyelmet egy levélre, amelyben Radossányi László majki elöljáró Balogh Ferenc régensnek 1756. november 8-án arról számol be, hogy *„bizonyos és heles okokból Klastromunk újonnan rend szerint le irott Delineatioját kézre rajzoltatván"* ki akarja adni *„in publikum"*, és hogy *„a Caleographust Pozsonyból minden órán"* várja. A *„delineatio"* itt Pilgram tervrajzait jelenheti, amelyről Radossányi tehát egy pozsonyi rézmetszővel kívánt metszetet készíttetni. Farbaky feltételezése szerint e metszet egy példányát használhatták a bielany-i festmény megalkotásához is.[30] A pozsonyi rézmetsző – mint arra Voit felhívja a figyelmet[31] – máshol is megjelenik a levéltári forrásokban: a számadáskönyv kiadásai között szerepel ugyanis, hogy 1757 májusában 14 forint és 16 krajcárt fizetnek ki számlával a *„Calcographo Posoniensi"* számára Nepomuki Szent Jánost ábrázoló rézmetszetéért és más dolgokért.[32] E két adatot már Voit is egymással összefüggésben közli,[33] és időbeli közelségük kétségtelenné teszi, hogy a *„pozsonyi rézmetsző"* biztosan ugyanazt a személyt takarja a két forrásban. Hogy pontosan kit, azt Szilárdfy Zoltánnak sikerült azonosítania később egy saját gyűjteményébe került, Nepomuki Szent Jánost ábrázoló, majki vonatkozású rézmetszet alapján. A szent fölötti díszes kartus tanúsága szerint a majki Hartvig-cellában kegyes tiszteletben részesítették a metszeten látható képet, amely a Nepomuki Szent János kanonizációs ünnepén használt római kép másolata. A rokokó díszes keret alsó részén pedig a *„Se Zeller sc. Poson"* szignatúra olvasható, amely alapján egyértelmű, hogy a pozsonyi Zeller Sebestyén a metszet alkotója.[34] Mivel Zeller reprodukciós rézmetsző volt, tehát nem önálló művészként, hanem más mesterek előképei alapján dolgozott,[35] ez a feladat kifejezetten a szakterületének számított.

Bár Szilárdfy a metszeten ábrázolt oltárképet a majki templom főoltárképével azonosítja, több érv szól amellett, hogy itt inkább a – ma 1. számú – Hartvig-cellaház egykori kápolnájába készült oltárról van szó. A templom alapkőletétele 1753-ban történt, 1760-ban még téglát vásároltak az építéséhez.[36] Zeller metszete – az idézett számadáskönyv tanúsága szerint – azonban már 1757-ben kész volt. A templom főoltárát Franz Xaver Seegen (1724–1780) által faragott szobrok díszítették: Nepomuki Szent János megdicsőülését ábrázolta más szobrokkal együtt. E munkáért a művész 900 forintot kapott.[37] Ebből a forrásadatból az a következtetés vonható le, hogy nem festett oltárkép, hanem faszobrok álltak a főoltáron.[38] Egyébként a feloszlatási leltár szerint a főoltár 1782-ben még befejezetlenül állt. Egy Nepo-

[28] *Vö.: FARBAKY 2005, 68; FARBAKY 2010, 603.*
[29] *VOIT 1966, 225. Idézi: FARBAKY 2005, 68, 140. jegyzet.*
[30] *FARBAKY 2005, 68. Farbaky hozza ugyanitt a levéltári jelzetet is (140. jegyzet): MNL OL P 185. Esterházy család csákvári lt. Dominium Gesztes. Fasc. XLIV. No. 55.*
[31] *VOIT 1966, 225.*
[32] *„Calcographo Posoniensi pro Sculptura Cupri S. Ioan Nepom in 8vo et aliis rebus erga Außzigl". MNL OL E 151 8. d. A Magyar Kamara Archívuma. Acta Ecclesiastica Ordinum et Monialium. Exitus Eremi Maikensis camaldulenses 1753, 10v.*
[33] *VOIT 1966, 225.*
[34] *SZILÁRDFY 1993, 203, 207, 4. kép, 212, 10. jegyzet.*
[35] *RÓZSA 1998, 26.*
[36] *FARBAKY 2005, 43–44.*
[37] *AGGHÁZY 1959, I, 204. Idézi: FARBAKY 2005, 81, 166. j.*
[38] *FARBAKY 2005, 81.*

7. kép: A Hartvig-cellaház Nepomuki Szent János-oltára a szákszendi Szent Őrzőangyalok-templomban, 1987-ben (FKF ltsz.: 126.951.)
Abb. 7: Der Altar von Hl. Johannes von Nepomuk des Hartvig-Zellenhauses in der Hl. Schützengel-Kirche von Szákszend (1987)

muki Szent János-oltár ugyanakkor volt már ekkor a tiszteletére szentelt oldalkápolnában,[39] ezt a kápolnát azonban sehol sem hozzák összefüggésbe a források a Hartvig-családdal, amelynek címere ugyanakkor nagyon is hangsúlyosan jelenik meg Zeller metszetén. Szerencsére a majki remeteség berendezésének kevés fennmaradt darabja között megtalálható a Hartvig-cellaház kápolnájának oltára is. (7–8. kép) Ez a szákszendi Szent Őrzőangyalok katolikus templomba került a feloszlatás után,[40] ma is ott őrzik.[41] Összevetve a Zeller-metszettel, teljesen egyértelmű, hogy a pozsonyi rézmetsző ezt az oltárképet ábrázolta. Hartvig József egyébként nevén kívül az általa állíttatott oltár teljes elkészültének 1758-as dátumát is megörökítette az oromzaton látható címerén. Ez nem mond ellent az idézett számadáskönyvi bejegyzésnek, miszerint a pozsonyi rézmetszőt 1757 májusában az oltárképről készített metszetért kifizették, hiszen a festmény kész lehetett némileg előbb, mint a faoltár.

Visszatérve az *Annales Camaldulenses* Majkot ábrázoló vedutájára, egyetértünk Farbaky feltételezésével, miszerint a Pilgram-féle vezérterv alapján készülhetett el a bielany-i festmény, esetleg Zeller Sebestyén rézmetszetének felhasználásával. Véleményünk szerint ugyanakkor a vezérterv lehetett a forrása Zeller metszetének is, utóbbi pedig – mint azt alább kifejtjük – az évkönyv metszetének előképeként feltételezhető. Több adat is arra utal egyébként, hogy Zeller metszete valóban elkészült. Radossányi levele alapján bizonyos, hogy a majki elöljáró 1756-ban mindenképpen meg akarta örökíttetni a remeteséget. A számadáskönyv 1757. májusi bejegyzése pedig nem csak a Nepomuki Szent János–metszetről számol be, hanem más, nem részletezett dolgokról is. E *„más dolgok"* között sejthetjük a *„klastrom"* megörökítését is, amelynek jelentőségét maga Radossányi árulta el korábbi levelében, amikor a pozsonyi mestert *„minden órán várta"*. Mint Zeller pályafutásából kitűnik, közvetlenül az ezt követő idő-

[39] *„A remeteség közepén emelkedik az elegáns és tágas templom. Könnyen fér el benne nyolcszáz ember. Főoltára még nem egészen kész (kiemelés: SP). Van hat mellékoltár. ezekből kettő kész. Mégpedig Szűz Mária és Keresztelő Szent János oltára. Van két oldaloratóriuma. Ezek alatt van az egyik oldalon a sekrestye, falhoz rögzített szekrényekkel és Szent Miklós oltárával, a másik oldalon pedig Nepomuki Szent János kápolnája a szent oltárával (kiemelés: SP)." (WEISZ 1999, 126.) Latin eredetiben: „Ecclesia eminet in Medio Eremi elegans, et ampla, ut adeo facile Octingenta Capita capere possit, Hac dicata est S. Joanni Nepomuceno, et habet aram Majorem, qua ad plenam adhuc Perfectionem deducta non est, laterales item aras sex, duas, iam plené paratos, Unam B. Maria Virginis, aliam S. Joannis Baptista, quartor autem ad huc imperfectas; Duo praterea Lateralia oratoria, et infra hac, ex Uno quidem Sacristiam, Armariis parieti affixis bene provisam, ex alio autem latere Capellam St Joannis Nepomuceno, in Sacristia vero in Honorem St Nicolai dedicata." MNL OL C 103 Helytartótanácsi Levéltár. Számvevőség, alapítványi ügyosztály. Inventarien der in Hungarn aufgelassenen Klöster. 22. cs. Kamalduler Klöster. Majk, 46r–46v.*

[40] *1782-ben még eredeti helyén, a Hartvig-cellaházban írják le: „A cellákban lévő oltároknak (...) összeírása. Vannak közöttük, amelyek szilárd anyagból készültek, mások viszont diófából és tölgyfából készült asztalosmunkák (...) A másik fajtából (a faoltárból) van hét, éspedig Szent József, Szent Ferenc, Szent Lajos, Nepomuki Szent János (kiemelés: SP), Szent Magdolna, Szent Teréz és Szent László cellájában. Ezek (...) jó állapotban vannak és mind kész. El is mozdíthatók és máshova vihetők. Mivel azonban a cellák alacsonyak, ezért a bennük lévő oltárokat sem lehetett a megkívánt magasságra emelni. Ezért nagyobb templomokban nem használhatók. Kisebb templomokban azonban mellékoltároknak, de főként kórházakban, vagy kápolnákban lehetne őket használni." (WEISZ 1999, 137–138.)*

[41] *2013-ban a Győri Egyházmegye kölcsönzése jóvoltából Majkra került az oltár. Restaurálása 2014-ben történt meg (Maszelka János festő- és Papp Kinga Enikő farestaurátor), 2015-től a foresteriaépületben szerepel kiállításon.*

8. kép: A szákszendi Szent Őrzőangyalok-templom Nepomuki Szent János-oltárképe a restaurálás után (fotó: Bélavári Krisztina)
Abb. 8: Das Altarbild von Hl. Johannes von Nepomuk der Hl. Schützengel-Kirche von Szákszend nach der Restaurierung (Foto: K. Bélavári)

szakban – kamarai rézmetszőként – jellemző is volt tevékenységére az építészeti rajzok és térképek másolatainak készítése,[42] technikailag tehát valószínűleg nem jelenthetett neki problémát a vezérterv rézbe metszése.

Az *Annales Camaldulenses* metszete önmagában is bizonyítéka lehet annak, hogy a benne látható Majk-ábrázolás Zeller metszetére vezethető vissza. Az alábbiakban – a jelenleg rendelkezésre álló forrásadatok alapján – kísérletet teszünk arra, hogy a Zeller-metszet Itáliába kerülésének lehetséges útjait vázoljuk. Ha Radossányi László fent említett levelét tovább olvassuk, maga az elöljáró árulta el, mit szándékozott tenni a metszet elkészíttetése után. Azt írta ugyanis, hogy „*Mélt. mostani Fundator Urunk neve alat*" Rómába szeretné küldeni az „*opust*", mert a „*Rommai Klastromunkban*" – bizonyára a Monte Corona Kongregációhoz tartozó, Frascati közelében lévő kamalduli remeteségről van itt szó – szokott lakni nyáron „*Cardinalis Passionei*", azaz Domenico Silvio Passionei (1682–1761) kardinális, a rend „*conprotectora*", aki által az biztosan a pápa kezébe fog kerülni. Hogy „*ezzel Urunk* (ifj. Esterházy József: 1714–1762) *böcsülete nevelkedni*" tudott-e, azaz Radossányi valóban elküldte a néhány „*Exemplárt*", mint az 1756-ban szándékában állt, egyelőre nem tudhatjuk helyi levéltári kutatás hiányában. Más úton is eljuthatott azonban Itáliába a metszet, mint az éppen az *Annales Camaldulenses* egy adata alapján feltételezhető. „(1733) *A majki remeteség alapítása. Ennél az évnél kell arról is megemlékezzünk, hogy a magyarországi Majkon, Komárom megyében pompás remeteséget alapítottak, félúton Komárom és Székesfehérvár között. Ennek okiratait azon hely ismert remetéje Radossányi László, a jótevők bőkezűségének folytán a remeteség jeles alapítója és létrehozója küldte el nekünk...*"[43]

A rövid megjegyzés árulkodik a velencei szerzők munkamódszeréről, miszerint az évkönyvek tervezett köteteihez a rendi kapcsolatokon keresztül küldették el az egyes remeteségek történetéhez tartozó dokumentumokat. Ez rendszerint úgy történt, hogy ha személyesen nem tudtak eljutni a remeteségek levéltárába, írtak a helyi szerzeteseknek (ha volt, a monostor levéltárosának vagy könyvtárosának), illetve más helytörténészeknek is, hogy küldjék el másolatban az adott remeteség alapítására és történetének eseményeire vonatkozó dokumentumokat. A kapott anyagot ezek után velencei archívumukban helyezték el, illetve az adatokat természetesen felhasználták az évkönyvekben.[44] Majk esetében az *Annales Camaldulenses* fenti megjegyzése tanúskodhat arról, hogy a majki elöljáró eleget is tett a szerzők kérésének. Mindezek alapján tehát két úton is eljuthatott a metszet Velencébe. Vagy Rómán keresztül, ha Radossányi valóban elküldte azt az ottani monostorba 1756–1757-ben, vagy közvetlenül Magyarországról is, amikor a majki okiratokat küldte el a velencei San Michele-sziget kamalduli monostorába rendtársainak, hogy a szerzők felhasználják azokat az *Annales Camaldulenses* tervezett – végül 1764-ben megjelent – 8. kötetében. Az első verziót római levéltári kutatásokkal lehet tisztázni

[42] *RÓZSA 1998, 26–27.*

[43] *Fordította Szabó András Péter. „(1733) Fundatio eremi Maikensis in Hungaria. Ad hunc annum quidem referenda est fundatio speciosissimae eremi Maikensis in Hungaria in comitatu Comaroniensi, dimidio itinere inter civitates Comaronii et Albae-regalis, cujus sequentia monumenta ad nos transmisit clarissimus eremita dicti loci Ladislaus Radossany praecipuus ex benefactorum liberalitate hujus eremi fundator et institutor" (MITTARELLI–COSTADONI 1755–1773, (1764) 644–645.)*

[44] *Az Annales Camaldulenses szerkesztőinek munkamódszerét illetően Padre Ugo Fossa küldött a feldolgozás számára értékes összefoglalót.*

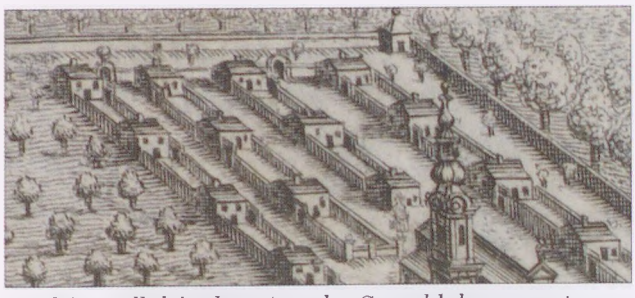

9. kép: Cellaházak az Annales Camaldulenses metszetén, a meg nem valósult három remetelakkal (fotó: Nagy Géza)
Abb. 9: Zellenhäuser auf dem Stich des Annales Camaldulenses, mit den nicht zustande gekommenen drei Klausen

a jövőben. Ami a másodikat illeti, ma a Radossányi által küldött dokumentumok – legalábbis részben – megtalálhatók a Camaldoliban lévő Archivio Storico di Camaldoli-ban (ASC).[45] Bár egyelőre itt sem állt módunkban helyi levéltári kutatást végezni, a levéltár vezetőjének, Padre Ugo Fossának írásbeli közlése alapján tudható, hogy a feltételezett rézmetszet nem található meg a Camaldoliban őrzött anyagban. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem is volt a majki elöljáró által Velencébe küldött dokumentumok között Zeller feltételezett rézmetszete, mert a kamalduli rend többszöri feloszlatása következtében[46] rengeteg levéltári anyag elveszett, ahogy a monostorokban őrzött számos gyűjtemény – így éppen a San Michele-sziget könyvtára is – szétszóródott.[47]

A továbbiakban az évkönyv metszetét vetjük össze a bielany-i festménnyel. Általánosságban elmondható, hogy a metszet ábrázolása a bielany-i képnél némileg sematikusabb – nem jelennek meg például staffázsfigurák rajta –, ugyanakkor minden lényeges elem feltűnik, amely a festményen is látható, sőt helyenként értelmezni is tudja a részleteket. A két kép formátuma eltér: a bielany-i kép négyzetes, a rézmetszet pedig fekvő téglalap alakú. További eltérés, hogy kompozicionális okokból a metszet bal alsó sarkában egy terebélyes fa látszik, a bielany-i képen ezt a részt a premontrei templom romjai töltik ki.

A közös előkép használatát ennek ellenére komoly érvek erősítik. Egyrészt a két madártávlati kép pontosan ugyanabból a nézőpontból ábrázolja a remeteséget, és a képkivágás is teljesen megegyezik a bal oldali függőleges képszélet leszámítva, ahol a bielany-i festményen a délkeleti külső kerítésfal déli sarokpavilonja nem látszik (hasonló a képkivágás a rytwiany-i kolostor esetében is a bielany-i fogadóteremben). Fontos részlet a két ábrázoláson a három soha meg nem valósult cellaház.[48] (9. kép) Ezek mindkét képen való megléte tulajdonképpen bizonyítja is a közös előképet: Zeller metszete hűen kö-

10. kép: A délkeleti külső fal északi sarokpavilonjából induló kerítésfala az almáskertnél (fotó: Sólyom Zsolt)
Abb. 10: Die Einfriedungsmauer von dem nördlichen Eckpavillon der südöstlichen Aussenmauer neben dem Apfelgarten (Foto: Zs. Sólyom)

[45] *Archivio Storico di Camaldoli. Fondo S. Michele di Murano, cod. 862, 190–211, 213–220. Padre Ugo Fossa szíves közléséből.*

[46] *A rendházak és monostorok 1806–1810-ig tartó napóleoni feloszlatásáról kamalduli szempontból lásd: PLACIDO 1908, 453–455; az 1860-as években az állam által meghozott feloszlatási törvényekről és ezek következményeiről lásd: PLACIDO 1908, 481–494.*

[47] *A San Michele-sziget egykori rendházában őrzött könyvtárról tudható, hogy egy része 2008-ban a velencei San Francesco della Vigna könyvtárába került ferences rendi könyvtárként. A kamalduliaknak 1810-ben, a napóleoni feloszlatás után kellett távozniuk rendházukból, 1829 óta pedig a ferencesek voltak jelen a szigeten. Az 1806-ban még mintegy 40000 kötetet számláló gyűjtemény egy részét különböző velencei könyvtárak kapták, egy másik rész a római San Gregorio al Celio kamalduli monostorba került, az állomány egy további része ugyanakkor helyben maradt: 1829-ben ez ismét megnyílt könyvtárként, a ferencesek kezelésében.*

[48] *1770-ben Petrus Damiani majki perjel a győri püspöknek jelentést tett a remeteség ingóságairól, jövedelmeiről és állapotáról. Ebben az összes meglévő cellaház felsorolása után ezt írja: „Ezeken kívül még 3 cella vár fölépítőre és jótevőre". Descriptio Fundationis Eremi S. Joannis Nepomuceni in Praedio Majk existentis in Comitatu Comaromiensi..., Győr, Egyházmegyei Levéltár, Győri Püspöki Levéltár Ordines Religiosi. Kamalduliak, 1. csomó. Magyar fordításban idézi: NITSCH 1910, 32. Az összes cellaházzal kapcsolatos szövegrészt lásd: WEISZ 1999, 122–123.*

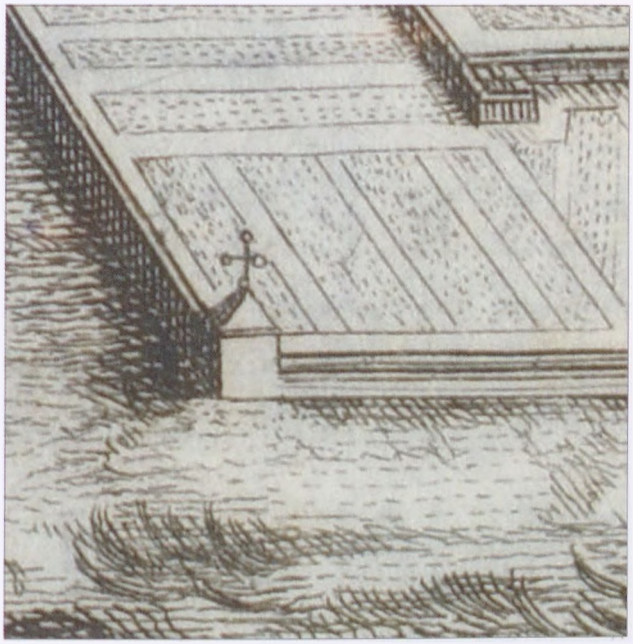

11. kép: A délkeleti külső fal északi sarokpavilonja az Annales Camaldulenses metszetén (fotó: Nagy Géza)
Abb. 11: Die nördliche Eckpavillon der südöstlichen Ausseneinfriedungsmauer auf dem Stich im Annales Camaldulenses (Foto: G. Nagy)

vethette a – nem teljesen megvalósult – Pilgram-féle vezértervet (ahogy a lengyelországi festmény is), az évkönyv metszete pedig a Zeller-metszetről szintén átvette a nem megvalósult részletet. Természetesen nem árt az óvatosság, akárcsak a korabeli ábrázolásokkal kapcsolatban általában: a tervrajzok – csak úgy, mint ma is – többször módosultak az építkezés során, erre éppen Majkon mutat példát a három végül nem megépült cellaház ábrázolása. Mikor tehát a két képet összevetjük, nem állítjuk, hogy bármelyik ábrázolás teljesen megvalósult volna, pusztán a rajtuk látható közös vagy eltérő részletekre vonatkozóan vonunk le következtetéseket.

12. kép: Az északkeleti kerítésfal a kertekbe nyíló kapukkal a bielany-i festményen (fotó: Sólyom Zsolt)
Abb. 12: Die nordöstliche Einfriedungsmauer mit den Toren in die Gärten auf dem Gemälde von Bielany (Foto: Zs. Sólyom)

Ha a már említett délkeleti külső falnál maradunk, ennek északi sarokpavilonjából a lengyelországi festményen egy kőfal indul északkeleti irányba, a remeteség alatti almáskert[49] kerítésfalaként. (10. kép) Ez a fal a metszeten hiányzik. (11. kép) A kis sarokpavilonok mindkét ábrázoláson hasonlóak: sátortetős épületek, a metszeten négyzetes, a festményen pedig inkább téglalap alakú alapterülettel. Ezek egyikének, az említett északi pavilonnak a romjai ma is láthatóak. Ha a külső falakat tovább vizsgáljuk, az északkeleti kerítésfalon mindkét képen ugyanott jelennek egy egyszerűbb, kőkeretes bejárati kaput, amely a díszkert alatti, legmélyebben fekvő konyhakertbe nyílik. (12–13. kép) A bielany-i képen egy másik kapuval is áttörik ezt a kőfalat (amely a másik konyhakertbe vezet), míg a metszeten a *foresteria* melletti, e falig kifutó hosszú melléképület végfalán látha-

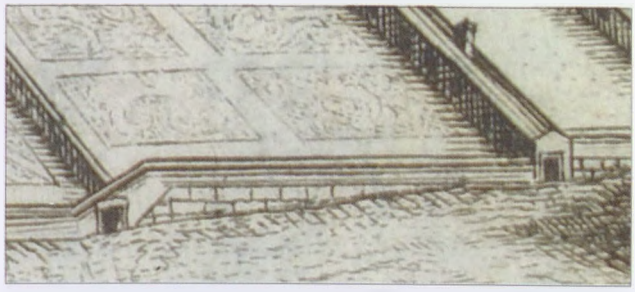

13. kép: Az északkeleti kerítésfal a kertekbe nyíló kapukkal az Annales Camaldulenses metszetén (fotó: Nagy Géza)
Abb. 13. Die nordöstliche Einfriedungsmauer mit den Toren in die Gärten auf dem Stich im Annales Camaldulenses (Foto: G. Nagy)

tó egy bejárat ezen a helyen. Van egy részlet, amelyben viszont pontosan megegyezik a két kép a teraszos kert falait illetően: a feljebb lévő konyhakertnél induló falszakasznál vakolatlanként ábrázolják a terasz támfalaként funkcionáló falat (így látszik a *foresteriá*hoz közelebb első, belső előudvar támfala is, illetve az összes, teraszok struktúráját adó támfal), az erre rakott felmenő falak viszont – miként az összes kerítésfal esetében – vakolt/meszelt megjelenésűek. További különbség a külső falakat illetően, hogy a remeteséget délnyugatról záró külső falban, az épületegyüttes hossztengelyében a bielany-i képen látszik egy íves zárású bejárati kapu, a metszeten viszont ez hiányzik. (14. kép)

A *foresteria* előtt látható nagy, íves előudvar kialakítása ugyanolyan mindkét ábrázoláson (15–16. kép): közvetlenül a fal mellett ültetett fasor látszik, a kerítésfal összekapcsolódik a felvezető utat szegélyező falakkal és a belső előudvar kerítésfala előtt egy,

[49] *A remeteség kertjeinek, így az alsó kertnek nevezett gyümölcsösnek vagy almáskertnek (Pomarium) egykori helyével és a rá vonatkozó levéltári adatokkal kapcsolatban lásd: FATSAR 2004, 16; FATSAR 2012, 36–37.*

14. kép: Az épületegyüttes hossztengelyében lévő kapu a délnyugati külső falban, a bielany-i festményen (fotó: Sólyom Zsolt)
Abb. 14: Das Tor in der Längsachse des Gebäudes in der südwestlichen Aussenerfriedungsmauer auf dem Gemälde von Bielany (Foto: Zs. Sólyom)

az íves udvarba benyúló rámpát ábrázolnak. A metszeten ennek a tetején talán kisebb oszlopok vagy pillérek állnak. A bielany-i festményen az íves előudvarban egy nagyobb posztamensen szobor, talán a remeteség tituláris szentjének, Nepomuki Szent Jánosnak a szobra is látható. A belső előudvar középső tengelyében mindkét ábrázoláson a – 19. század második felében a délnyugati belső kerítésfalba áthelyezett – szobordíszes főkapu kapott helyet. Ez a bielany-i festményen jóval kidolgozottabb és a meg-

15. kép: A remeteség előtti íves előudvar a bielany-i festményen (fotó: Sólyom Zsolt)
Abb. 15: Der ovale Vorhof vor der Kloster auf dem Gemälde von Bielany (Foto: Zs. Sólyom)

lévő kapuval összehasonlítva közelebb is áll a valósághoz.

A továbbiakban a két ábrázoláson látható építmények közötti eltéréseket próbáljuk megfigyelni. Fontos különbség, hogy a rézmetszeten a *foresteria*épület mindkét oldalszárnya földszintes, míg a festményen emeletes kialakítású. (17–18. kép) Ami valóban megépült, tulajdonképpen a kettő *„ötvözete"*, hiszen tudjuk, hogy a délkeleti – *„refektóriumi"* – szárny eleve földszintes, az északnyugati pedig emeletes volt. Az északkeleti főszárnyon nyeregtető látható a metszeten. A *foresteria* előudvarból nyíló bejárata a metszeten egyszerű, timpanonos képzésű, míg a bielany-i festményen gazdagabban faragott, díszmezővel bővített megoldás látszik, amely nagyon hasonlít a végül megvalósult és ma is látható kapura. A kettős kerítésen, amely a templomhoz visz, a bielany-i képen hat faragott szobor, továbbá díszvázák láthatóak, a metszeten ezek a részletek nincsenek pontosítva. Ugyanakkor érdekes módon a templom előtt utóbbi ábrázoláson – a festménnyel ellentétben – kiszélesedő tér látszik, amely a templom homlokzatának sarkaihoz köt be. (19–20. kép) Bár a *foresteria* felé néző főhomlokzat hasonló timpanonos-volutás oromzattal jelenik meg mind-

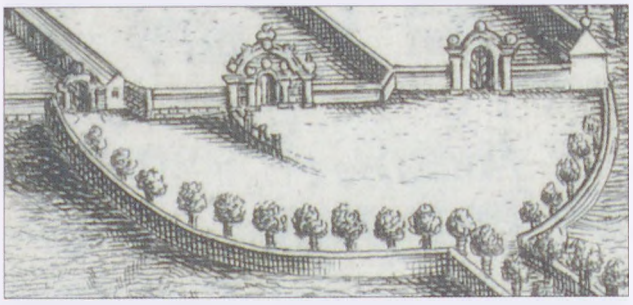

16. kép: A remeteség előtti íves előudvar az Annales Camaldulenses metszetén (fotó: Nagy Géza)
Abb. 16: Der ovale Vorhof vor der Kloster auf dem Stich im Annales Camaldulenses (Fotó: G. Nagy)

két ábrázoláson, a bielany-i képen a homlokzati képzés jóval gazdagabb: két-két, szinteket átfogó óriáspillér közötti szoborfülkék láthatóak, míg a metszeten csak egy-egy laposabb pillér van, fülkék nélkül. Az oldaltorony is tagoltabb a bielany-i festményen, míg a metszet alkotója az órapárkány alatt csak egy osztópárkányt ábrázol.

További fontos különbségek figyelhetők meg a melléképületeknél. A teraszos kerteknél lévő hosszú épületet, amely a *foresteria* mellett délkeletre látható, a metszeten egész hosszában földszintes épületként ábrázolják, a festményen viszont – a szökőkúttal ellátott[50] díszkert és a tőle északkeletre fekvő

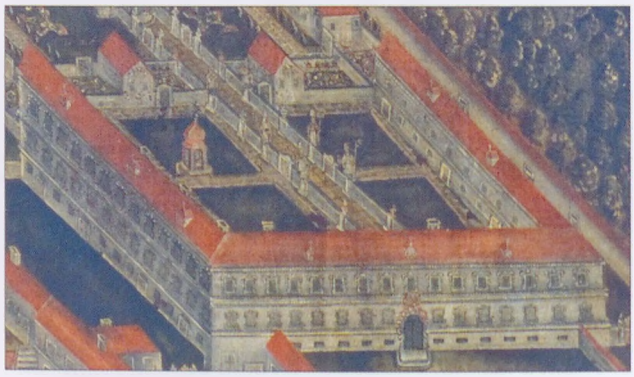

17. kép: A foresteria épülete a bielany-i festményen (fotó: Sólyom Zsolt)
Abb. 17: Die Foresteria auf dem Gemälde von Bielany (Foto: Zs. Sólyom)

[50] *A díszkert szökőkútja a metszeten nem jelenik meg. Fatsar Kristóf a szökőkút megvalósítását bizonytalannak tartja, mivel vízemelő gépezetet nem említenek a források. (FATSAR 2004, 17; FATSAR 2012, 38.)*

18. kép: A foresteria épülete az Annales Camaldulenses metszetén (fotó: Nagy Géza)
Abb. 18: Die Foresteria auf dem Stich im Annales Camaldulenses (Foto: G. Nagy)

konyhakert közötti szintkülönbségből fakadóan – az utóbbi kertrész melletti szakaszon emelettel jelenik meg. (21–22. kép). E hosszú épület egyébként feltehetőleg több funkciót foglalt magában. A díszkertként ábrázolt teraszon lévő szakasza volt a narancsház, amelyet középen elegáns, stukkókkal díszített helyiség osztott két, kert felőli homlokzatukon nagyobb üvegezett felületekkel képzett térrészre.[51] E nagyobb ablakokkal képzett helyiségekben kaptak helyet a növények (a nagy, összetett ablakok jól kivehetők a bielany-i képen, kevésbé az *Annales Camaldulenses*

19. kép: A templom a bielany-i festményen (fotó: Sólyom Zsolt)
Abb. 19: Die Kirche auf dem Gemälde von Bielany (Foto: Zs. Sólyom)

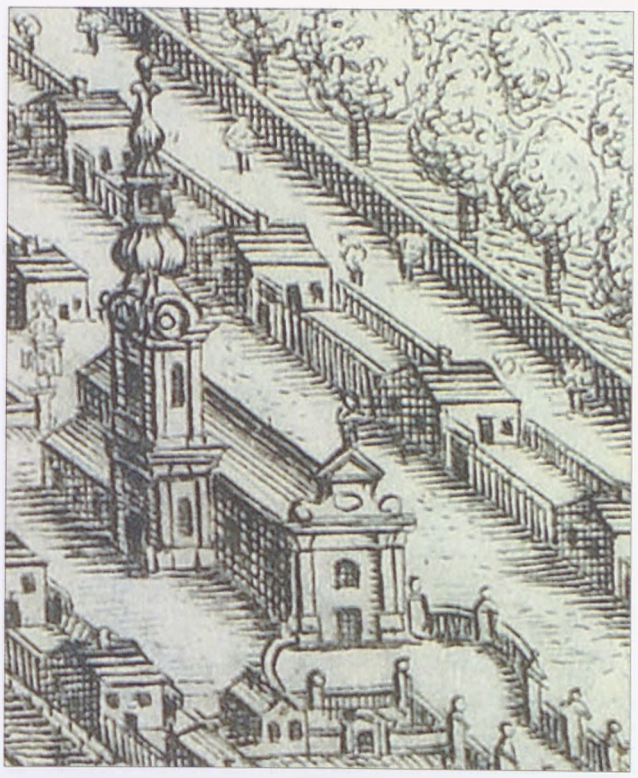

20. kép: A templom az Annales Camaldulenses metszetén (fotó: Nagy Géza)
Abb. 20: Die Kirche auf dem Stich im Annales Camaldulenses (Foto: G. Nagy)

21. kép: A foresteriától délkeletre látható hosszú melléképület a bielany-i festményen (fotó: Sólyom Zsolt)
Abb. 21: Das lange Nebengebäude (südöstlich von der Foresterie) auf dem Gemälde von Bielany (Foto: Zs. Sólyom)

[51] *Rácz Miklós legújabb régészeti kutatásai támpontokat szolgáltattak a narancsház eredeti szerkezetére nézve. Vö.: RÁCZ 201, 2–3, 7–8, 11.*

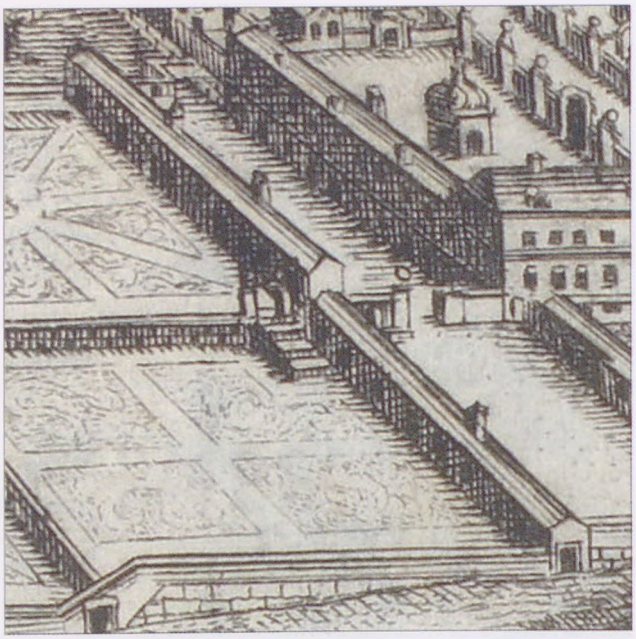

22. kép: A foresteriától délkeletre látható hosszú melléképület az Annales Camaldulenses metszetén (fotó: Nagy Géza)
Abb. 22: Südöstlich von der Foresterie stehendes langes Nebengebäude auf dem Stich im Annales Camaldulenses (Foto: G. Nagy)

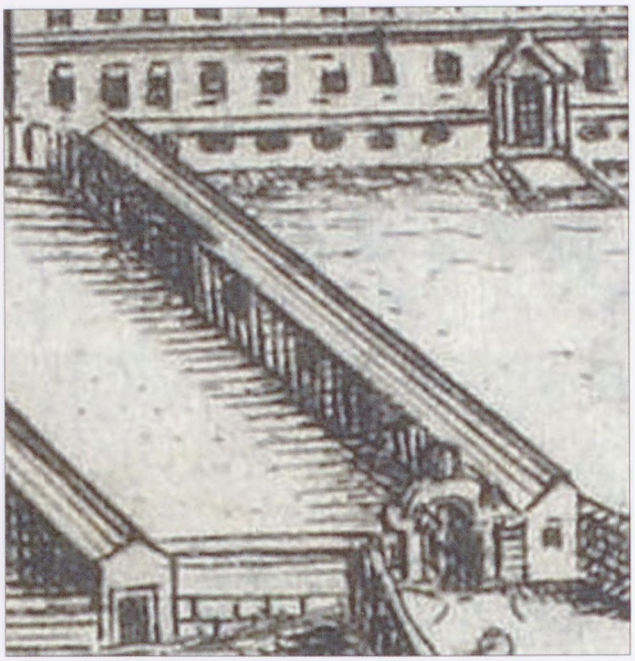

24. kép: Az istálló és a kocsiszín épülete az Annales Camaldulenses metszetén (fotó: Nagy Géza)
Abb. 24: Der Stall und der Schuppen auf dem Stich im Annales Camaldulenses (Foto: G. Nagy)

metszetén). A hosszú épület alsóbb terasznál lévő részén – mint erről még szó lesz – műhelyek kaptak helyet. Az egész épülettől északnyugatra, a *foresteria* felé kisebb udvar látható, amelynek másik oldalán, a már említett belső előudvar támfalához támaszkodva, egy nyitott és zárt részből álló félnyeregtetős épületet ábrázol a metszet, míg a bielany-i festményen ez egy teljesen zárt, nyeregtetős épület. (23–24. kép) Hiányzik viszont a metszetről az az L alakú épület, amely a bielany-i festményen a *foresteria* előudvarától északnyugatra, a külső kerítésfal felé esik. (25–26. kép) Ez utóbbi nyitott, íves nyílásokkal kialakí-

23. kép: Az istálló és a kocsiszín épülete a bielany-i festményen (fotó. Sólyom Zsolt)
Abb. 23: Der Stall und der Schuppen auf dem Gemälde von Bielany (Foto: Zs. Sólyom)

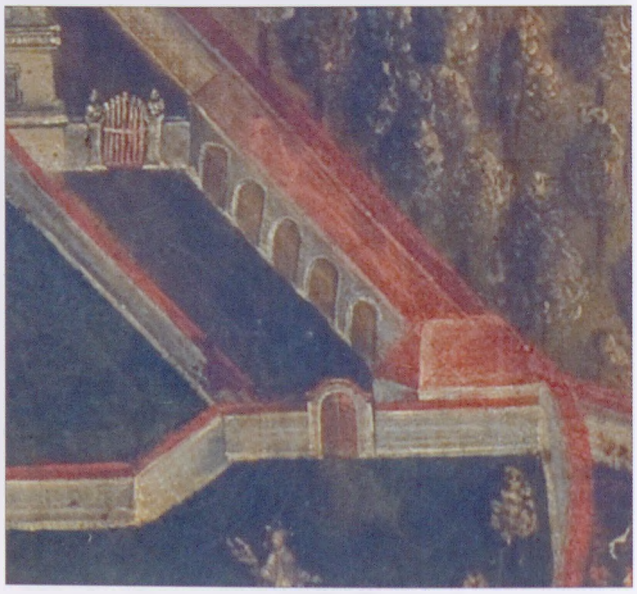

25. kép: A melléképület a remeteség északnyugati sarkában a bielany-i festményen (fotó: Sólyom Zsolt)
Abb. 25: Das Nebengebäude in der nordwestlichen Ecke der Kloster auf dem Gemälde von Bielany (Foto: Zs. Sólyom)

26. kép: A kerítésfal a remeteség északnyugati sarkában az Annales Camaldulenses metszetén (fotó: Nagy Géza)
Abb. 26: Das Nebengebäude in der nordwestlichen Ecke der Klosterauf dem Stich im Annales Camaldulenses (Foto: G. Nagy)

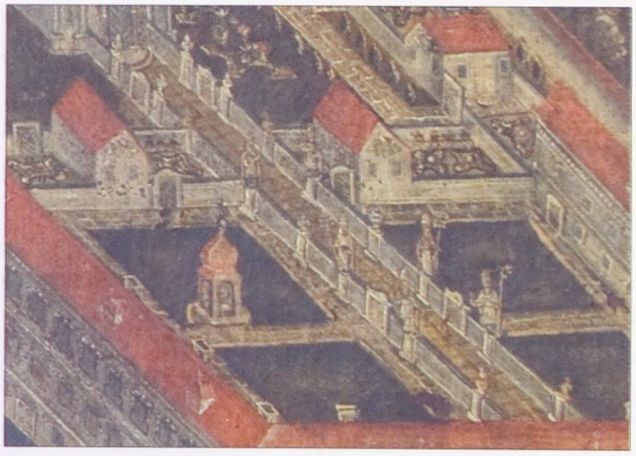

27. kép: A foresteriából a templomba vezető kettős kerítés a bielany-i festményen (fotó: Sólyom Zsolt)
Abb. 27: Von der Foresteria bis zur Kirche führende doppelte Einfriedungsmauer auf dem Gemälde von Bielany (Foto: Zs. Sólyom)

tott, földszintes épületben a kutatás eddig az istállót sejtette, míg az előbb említett, támfalnak támaszkodó épületet a kocsiszínnel azonosította.[52] Ha inkább a metszetnek hihetünk, miszerint nem létezett az L alakú épület, felvethető, hogy az istálló és a kocsiszín is egy helyen, a félnyeregtetős épület zárt és nyitott részében kapott helyet. A remeteség feloszlatási jegyzőkönyvében olvasható általános leírás éppen így, egymás mellett írja le az istállót és a kocsiszínt, közvetlenül a *foresteria* pincéje után: „*Azon kívül pince, amelybe kb. ezerötszáz urna* (akó) *fér el, végül egy istálló, ahol kényelmesen elhelyezhető nyolc ló. Az istállóval és három kocsinak való kocsiszínnel átellenben épült az udvaron egy kézműves műhely egy másik egyszerű és hosszúra nyújtott épülettel. Jó anyagból készült és zsindellyel volt fedve. Ez választja el a kertet az udvartól és egyik részén különféle raktárnak szolgál, másik oldalán pedig virág, valamint citrom és egyéb olasz fa és gyümölcs elhelyezésére.*"[53]

A fordítás „*kézműves műhelye*" a latin eredetivel („*officina fabrilis*") összevetve a kovácsműhellyel azonosítható. A hosszú épületnek az alsó, konyhakert melletti szakaszán lévő épületrész tetején mindkét ábrázoláson kémény látható, amely jól meg is felel ennek a funkciónak. A hosszú épülettel kapcsolatos további funkciók elemzésére Fatsar Kristóf tett kísérletet már idézett kerttörténeti dokumentációjában,[54] illetve a később ebből összeállított, nyomtatásban is megjelent tanulmányában is.[55] Az *Annales Camaldulenses* ábrázolása segítheti a kertek kialakításának értelmezését és a kerti épületekhez kapcsolódó kérdések megválaszolását is.

Az évkönyv metszete egyébként is több helyen pontosíthatja az ismert lengyelországi festményt. Ilyen részlet például, hogy a *foresteria* udvar kettős kerítésében, a baldachinos díszkút tengelyében jól megkülönböztethető a metszeten két nagyobb kapu, amelyek a festményen kevésbé markánsan jelennek meg. (27. kép). Meghaladja azonban jelen tanulmányban kitűzött céljainkat valamennyi, ebből az összehasonlításból fakadó, lehetséges következtetés levonása. Inkább szerettük volna felhívni a figyelmet az *Annales Camaldulenses* metszetére és az ennek alapjául szolgáló Zeller Sebestyén-metszetre, amely

[52] *FEKETE 2006, 348–349.*

[53] *WEISZ 1995, 124–125. Idézi: FARBAKY 2005, 90. Latin eredetiben: „Pono Cellarium Cir 1500 Capax, denique Stabulum quod Comodem Octo Equos recipit; Juxta Stabulum est receptaculum pro tribus Curribus adaptatum, e regione autem horum in area adificata est, Officina Fabrilis, Cum alio humili et in Longum protenso Aedificio ex solidis aeque Materialibus, et Scandulis tecto, quod Hortum ab Area distinguit, et ex una parte deservit pro diversis Conservatoriis, ex alio autem Latere pro recondendis floribus, item Citris, aliisque Arboribus, et Fructibus Italicis." MNL OL C 103 Helytartótanácsi Levéltár. Számvevőség, alapítványi ügyosztály. Inventarien der in Hungarn aufgelassenen Klöster. 22. cs. Kamalduler Klöster. Majk, 44v–45r.*

[54] *FATSAR 2004, 20–23.*

[55] *FATSAR 2012, 40–43.*

utóbbi véleményünk szerint elkészült és a bielany-i képhez hasonlóan a velencei évkönyv előképe is volt. A majki remeteség most előkerült ábrázolása ugyanakkor további, az épületek és kertek történetét vizsgáló kutatások tárgyául szolgálhat.

Sárossy Péter
Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi
és Vagyongazdálkodási Központ
Budapest
E-mail: peter.sarossy@forsterkozpont.hu

IRODALOM

AGGHÁZY 1959 Aggházy M.: *A barokk szobrászat Magyarországon. I–II. kötet.* Budapest 1959.

BOSSI–CERATTI 1993 Bossi, P.–Ceratti, A.: *Eremi camaldolesi in Italia. Luoghi. Architettura. Spiritualità.* Milano 1993.

DEZZI BARDESCHI 1982 (Szerk. Dezzi Bardeschi, M.) *Ravenna. La biblioteca classense. 1. La città, la cultura, la fabbrica.* Bologna 1982.

FARBAKY 2005 Farbaky P.: *Majk, kamalduli remeteség.* (Tudományos dokumentáció. Hild–Ybl Alapítvány 2005.) FKT ltsz.: 44543.

FARBAKY 2010 Farbaky P.: *A kamalduli remeteségek a barokk kori Magyarországon.* In: (Szerk. Bubryák O.) „Ez a világ mint egy kert..." Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Budapest 2010, 597–607.

FATSAR 2004 Fatsar K.: *Majk egykori kamalduli remeteség, majd Esterházy kastély kerttörténeti dokumentációja.* Budapest 2004. FKT ltsz.: 44972.

FATSAR 2012 Fatsar K.: *Az Oroszlány-majkpusztai egykori kamalduli remeteség kertjeinek története.* In: Kalászat: Kerttörténeti tanulmányok Baloghné Ormos Ilona 70. születésnapjára. Budapest 2012, 23–46.

FEKETE 2006 Fekete J. Cs.: *„Csendkert" – Majk historikus funkcióegyüttesének rekonstrukciója.* Műemlékvédelem. 2006/6 346–361.

JERNEY 1855 Jerney J.: *A' magyarországi káptalanok és konventek', mint hielmes és hiteles helyek' története.* (Magyar Történelmi Tár. II.) Pest 1855.

MITTARELLI–COSTADONI 1755–1773 Mittarelli, G. B.–Costadoni, A.: *Annales Camaldulenses Ordinis Sancti Benedicti. Quibus plura interseruntur tum ceteras Italico-monasticas res, tum historiam Ecclesiasticam remque Diplomaticam illustrantia (...) I–IX.* Venetiis 1755–1773.

NITSCH 1910 Nitsch Á. J.: *Majk a Boldogságos Szűz majki premontrei prépostságának majd a Nepomuki Szent Jánosról nevezett kamalduli remeteségnek története.* Győr 1910.

PLACIDO 1908 Placido, T. L: *La Congregazione camaldolese degli eremiti di Montecorona: dalle origini ai nostri tempi, con una introduzione sulla vita eremitica prima e dopo San Romualdo.* Sacro Eremo Tuscolano. Frascati MCMVIII (1908).

RÁCZ 2016 Rácz M.: *Oroszlány-Majkpuszta, volt kamalduli remeteség. Az elpusztult épített elemek és a kert régészeti kutatása 2015–2016.* Kutatási dokumentáció. FK 2016.

RÁCZ–SÁROSSY 2015 Rácz M.–Sárossy P.: *Oroszlány-Majkpuszta, Kamalduli remeteség. Építéstörténeti tudományos dokumentáció, falkutatási és festő-restaurátori kutatási terv.* (FK 2015.) FKT ltsz.: 45840.

RÓZSA 1998 Rózsa Gy.: *Grafikatörténeti tanulmányok. Fejezetek a magyar vonatkozású grafikai ábrázolások múltjából.* Budapest 1998.

SZILÁRDFY 1993 Szilárdfy Z.: *Magyar vonatkozások Nepomuki Szent János tiszteletében és ikonográfiájában.* MűvÉrt XLII 3–4 (1993) 203–2013.

TÖRÖK 1999 Török J.: *A kamalduli rend rövid története és a megszervezett magány.* In: (Szerk. R. Várkonyi Á.) Majk és Grosbois. Kamalduli szerzetesek, Rákóczi és az Esterházyak. Oroszlány 1999, 13–17.

VOIT 1966 Voit P.: *A majki műemlékegyüttes. Adatok Franz Anton Pilgram életművéhez.* Magyar Műemlékvédelem 3 (1966) 201–227.

WEISZ 1999 Weisz J.: *A majki kamalduli remeteség.* In: (Szerk. R. Várkonyi Á.) Majk és Grosbois. Kamalduli szerzetesek, Rákóczi és az Esterházyak. Oroszlány 1999, 101–142.

ŻMUDZIŃSKI 2009–2010 Żmudziński, J.: *Sala z widokami klasztorów kamedulskich i portretami fundatorów w budynku tzw. foresterii (lub Domu Królewskiego, później zwanego Schindlerówką) w klasztorze Kamedułów na Bielanach w Krakowie (połowa XVIII w.).* Biuletyn Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa 59 (2009–2010) 168–173.

EINE UNBEKANNTE DARSTELLUNG DER KAMALDULERKLOSTER VON MAJK AUS DEM JAHRE 1764

PÉTER SÁROSSY

Im Jahre 1764 ist der 8. Band der Annalen des Kamaldulerordens erschienen. Auf der XI. Seite des von Giovanni Benedetto Mittarelli und Anselmo Costadoni verfassten Annales Camaldulenses Ordinis Sancti Benedicti [...] kann man das Bild der Kamaldulerkloster von Majk auf einem Kupferstich zu sehen. Diese Studie forscht den bisher kaum bekannten Kupferstich und der Verfasser nimmt an, dass das Vorbild von Sebastian Zeller, einem Pressburger Kupferstecher in den 1750er Jahren nach den Plänen des österreichischen Franz Anton Pilgrams gemacht wurde. Wie schon früher die kunstgeschichtlichen Forschern festgesetzten, konnte Pilgrams Plan auch die Quelle einer anderen Darstellung des Klosters, dieses Ölgemälde bewahrt man in der Kamaldulerkloster von Bielany bei Krakow. Diese zwei Darstellungen werden im zweiten Teil der Studie miteinander verglichen. Das gemeinsame Vorbild kann man in der Komposition und in den verschiedenen Teilen bemerken, aber der Vergleich macht auch darauf aufmerksam, dass es auch mehrere Unterschiede auf den Gemälden gibt.

Diese Untersuchung kann die wissenschaftlichen Kenntnisse von der Kloster fest machen, beziehungsweise bei der architektonischen und hotikulturellen Planung helfen.

Übersetzt von János László

A SZOCIÁLIS GONDOSKODÁS KEZDETEI TATÁN I. ESTERHÁZY MIKLÓS FERENC ALAPÍTVÁNYA ÉS A TATAI „*SZEGÉNY ÁPOLDA*"

PERGER GYULA

A Tata-Tóvárosi Híradó 1912. március 23-i számának „*A szegényekért*" című vezércikkében Wenninger Mátyás négy kolumnás írásban számolt be egy – Mohl Adolf apátplébános nevéhez köthető – szegényház felállításának lehetőségéről:

„*Jankó Ágoston Torontál vármegye alispánja, a szegényügy rendezésére vonatkozólag egy nagyjelentőségű szabályrendeletet terjesztett a megyei közgyűlés elé, mely ezt nagy tetszéssel magáévá tette.*

Torontál vármegyéé az érdem, hogy a szegényügy szociális és társadalmi problémáját, a megoldás stádiumában juttatta.

A szabályrendelet kimondani kívánja, hogy a vármegyében illetőséggel bíró elhagyott, munkaképtelen aggok és szegények állandó gondozásáról, valamint esetleges rossz termés vagy egyéb elemi csapások által időnkint ínségbe jutott emberek ideiglenes ellátásáról, a vármegye közönsége, a szociális fejlődésnek és a humanizmus követelményeinek megfelelő módon gondoskodni óhajt, amiért ezen célnak megfelelő állandó és átmeneti intézmények létesítését rendeli el. Állandó jellegű intézmények volnának a menházak és a menházban el nem helyezhető szegények rendszeres segélyezése, az időnként felmerülő ínség enyhítésére a népkonyhák, melegedők és ínségmunkák szolgálnának.

Az alispán szabályrendelete elrendeli, hogy minden hatezernél több lakosú községben menház létesítendő. Minden városnak és községnek szükség esetén népkonyhákat kell felállítani, télen melegedőket létesíteni. Városokban és nagyobb községekben pedig télen közműhelyeket felállítani. Minden községnek gondoskodni kell arról is, hogy téli időre minden községben legyen olyan közmunka a melyet ínségesekkel lehet végeztetni. Minden város és község köteles szegényalapot létesíteni és annak javára évenkint egy százalékos pótadót kivetni.

Ezekben vázoltuk a torontálmegyei szabályrendeletet, mely kedvező alkalmat nyújt nekünk arra, hogy ezzel kapcsolatosan a mi szegényügyünkkel is behatóbban foglalkozzunk.

Testvérvárosunk az utóbbi években, szerencsés körülmények folytán s aránylag alig számba vehető áldozat árán főgimnáziumhoz, járásbírósági, adóhivatali és szolgabírósági épülethez jutott, a melyeknek létesítése, állami segítség mellett is rengeteg pénzbe került volna, melyek most testvérvárosunk közönségének gyümölcsöznek befektetett ellenérték nélkül. A helyzet tehát olyan, mintha testvérvárosunk a főgimnáziumot ajándékba kapta volna. Semmi sem volna tehát megokoltabb és üdvösebb, mintha ezen kedvező alkalomból a testvérváros, az egyesítés bevezetésére, egy szegényházat létesítene és szegényalapot teremtene. Ezen célra fel lehetne talán használni, ha ugyan az alapító intenciójával nem ellenkezik, az Esterházy-féle szegény alapot is. A tata-tóvárosi jótékony nőegyesület, mint eddig, úgy ezután is bizonyára a legnagyobb erkölcsi és anyagi támogatásban részesítené a szegények ügyét.

Tudomásunk szerint Mohl Adolf apát-plébános régóta buzgólkodik már egy szegényház létesítésén, – az ő eszméjét sajátítottuk ki tehát alkalomszerűleg – de a megfelelő anyagi erő hiányában, ezt megvalósítania ezideig nem sikerült. Ily módon azonban a szegény ház létesítése akadályokba nem ütköznék melynél számítani lehetne, a minden nemes ügy iránt érdeklődő pénzintézeteink támogatására is.

A szegényház fentartására bátran lehetne pótadót is kivetni, amely nem lenne új adó mert hiszen mindnyájan segítjük a szegényeinket pénzzel, élelmiszerekkel. Amit tehát a jelen körülmények között közvetlenül a szegényeknek adunk, azt ezután adóban fizetnénk meg. A szegényeknek adott filléreket vagy élelmiszerek értékét ha összeszámítjuk az egy évben legkevesebb 5-10 koronát tesz ki egy adakozó családnál. Ha mi annyit befizetünk, úgy biztosra vehetjük, hogy a szegényeinket egész évben el tudjuk helyezni és el tudjuk tartani. Arról azonban gondoskodni kellene, hogy a még nem teljesen munkaképtelen szegények munkához jussanak.

Annyi oldalról van már városunk és közönségünk jótékonysága igénybe véve, hogy az összes kéréseknek eleget tenni képtelen. Ha azonban a szegényügyet rendezi, úgy nem terhelheti a vád, ha minden kérésnek eleget nem tesz, mert nyugodt lelkiismerettel elmondhatja, hogy emberbaráti kötelességét teljesítette.

Korszakot alkotó esemény volna a testvérvárosok történetében, ha a szegényügy ily radikális módon és az egyesítés alapján rendeztetnék. S halhatatlanokká tennék neveiket azok, a kiknek életében, közreműködésükkel és hozzájárulásukkal a szegényház létesülne és fennállása örök időkre biztosíttatnék.

Azon előnyökkel szemben, melyeket testvérvárosunk – miként említettük – a főgimnázium és a hivatalok elhelyezése által nyert; nem is nevezhető nagy áldozatnak, a szegények érdekében létesítendő korszakos nagy alkotás.

Mindenkit érhet csapás, szerencsétlenség. A leghatalmasabb és leggazdagabb emberek is koldusokká, nyomorékokká lehetnek, mert bizonyos csak egy van a világban: a halál; míg az ember sorsa a legbizonytalanabb. A ki ezt elgondolja, lehetetlen, hogy

szívében a legjobb akaratú érzés ne támadjon a szegények sorsa iránt, és lehetetlen, hogy szívesen ne hozzon áldozatot azoknak érdekében."[1]

A 20. század elején a tatai, illetve tóvárosi szegényekről való gondoskodás valóban a Wenninger által felemlített személyek s a hozzájuk köthető szervezetek tevékenységén nyugodott. A tata-tóvárosi jótékony nőegyesület 1881 óta fejtette ki ez irányú munkáját, báró Dittfurth Mórné vezetésével. Rászorultakat ellátó főzőkonyhát tartottak fenn, s 1884-től a tatai kisdedóvó is az ő felügyeletük mellett működött.[2] A szervezet legjelentősebb támogatója – a helyi és környékbeli polgárság és birtokosok mellett – gróf Esterházy Miklós Ferenc volt.[3] Ő biztosította az egyesület alaptőkéjét csakúgy, mint a Híradóban felemlegetett Mohl-féle kezdeményezését is.

A nőegylet már 1893-ban tervbe vette egy helyi szegényház létesítését. Erről tanúskodik a Budapest Fő- és Székváros Tanácsa nevében 1893. március 7-én kelt – *„A jótékony nőegylet tekintetes elnökségének"* intézett – válaszlevél:

„Az ottani szegényház tárgyában f.(olyó) *é.*(v) *február 23-án hozzánk intézett becses átiratára van szerencsénk a helybeli szegényügy rendezését tárgyazó rendszabály két példányát azon tiszteletteljes figyelmeztetéssel megküldeni, hogy az ügy érdekében legczélszerűbb volna, a helybeli Erzsébet Szegényházat személyesen megtekinteni s berendezéséről a helyszínen meggyőződni.*[4] *A szükséges felvilágosításokat készséggel meg fogjuk adni."*[5]

Mind a Nőegylet, mind pedig Mohl Adolf elképzelésének anyagi alapját Esterházy Miklós Ferenc 1885. szeptember 10-én kelt végrendeletében, a tatai és tóvárosi szegények részére hagyományozott 60.000 korona tőke biztosította.

A végrendelet V. 1. pontja alatt a hagyományozó a következő intézkedést tette: *„Hogy fiam Gróf Esterházy Miklós József*[6] *úgy is mint a tóvárosi hitbizomány birlalója, úgy is mint általános örökösöm tartozik halálom után egy évre 5% kamattal, mely halálom napjától*[7] *számíttassék – „Gróf Esterházy Miklós Ferencz által a Tatai és Tóvárosi szegények felsegélyezésére alkotott alapítvány" – czíme alatt 30.000 azaz Harmincz ezer forintot osztrák értékben a győri Káptalannál kifizetni.*[8] *Felkérem a győri káptalant, hogy ezen alapítványom biztos kezelését elvállalni kegyeskedjék és annak jövedelmét évenkint a mindenkori Tatai róm. kath. plébánosnak (esperesnek) átadni szíveskedjék. A mindenkori Tatai plébánost (esperest) pedig felkérni és felhatalmazni egyszersmind, hogy ezen alap jövedelmét évenkint belátása szerint a Tata-Váralja- és Tóvárosokban lakó szegények között vallás különbség nélkül ossza el és az elosztásnál vezetett jegyzékek egyik példányát a győri Káptalannak, másik példányát pedig a Tóváros hitbizomány bírlalójának kézbesítse."*[9]

A törzstőkével, illetve annak kamataival való gazdálkodást a Győri Egyházmegye – illetve a tatai plébános – ténylegesen csak 1901-ben kezdhette meg, mivel *„az alapítvány tőke összegét az örökös nem fizette be, hanem az 1885. november 3-tól 1896. november 3-ig lejárt 5%-os kamatokat évenkint egyenesen a tatai plebános kezéhez kiszolgáltatta, a ki azokat a tatai és tóvárosi szegények között a végrendelet értelmében felosztván, a felosztási jegyzéket (...) a győri székes Káptalannak és a tatai hitbizo-*

---

[1] *Wenninger Mátyás: A szegényekért. Tata-Tóvárosi Híradó. 33. évf. 12. sz. 1912. március 23. 1–2.*

[2] *A Tata-Tóvárosi Jótékony Nőegyesület a 19. század utolsó évtizedétől nyomtatásban is megjelentette évi jelentéseit.*

[3] *Esterházy Miklós Ferenc 1804. február 8-án született. 1829-ben kamarás, később kerületi táblai ülnök, tiszteletbeli johannita lovag. 1857-től belső titkos tanácsos. Az övé volt a tatai hitbizomány. Jótékony és művelődési célokhoz tetemes alapítványokkal járult hozzá. 1875-ben Tatán kórházat alapított tizenhat ággyal, a háromosztályú elemi iskola felépítéséhez 60000 forint tőkét adományozott. 1876-ban Dadon lévő házát a katolikus iskola céljaira adta át. 1878-ban a bicskei plébániához tartozó tükrösi Major-pusztán iskolát alapított. Ugyanekkor Tatán leánynöveldét állított fel, 1884-ben pedig a tatai kisdedóvóra tízezer forintos alapítványt tett. 1881-ben Puszta-Szent Györgyön iskolát épített, s annak tanítóit is támogatta.*

[4] *Az Erzsébet Szegényházat a Pesti Jótékony Nőegylet hozta létre. Egy 1854-es határozat alapján az Erdősoron, rászorultak gyámolítására 900 elaggott, tehetetlen „áponcz" ellátására épült szegényház 1856-ban nyílt meg Elisabethineum néven. A budapesti Alsó erdősor utca 7. szám alatt álló – Hild József tervei alapján épült – intézmény 1991 óta Erzsébet Kórház néven működik.*

[5] *Győri Egyházmegyei Levéltár. Tata plébánia iratai. 8846/1893. I. A levélhez a főváros 1875. december 1–2-i közgyűlése által jóváhagyott, „A szegényügy rendezését tárgyazó rendszabály" nyomtatott példányait mellékelték.*

[6] *Esterházy Miklós József 1839. december 5-én született Esterházy Miklós Ferenc és annak második felesége – Plettenberg Marianna – harmadik fiaként. 1861-től hadnagy volt a 6. számú vasas ezrednél, később főhadnagy egy dzsidás ezrednél. 1864-ben a katonai szolgálatot ideiglenesen odahagyta. Apja halála után a hercegi hitbizomány főgondnoka és a tatai hitbizomány tulajdonosa lett.*

[7] *Esterházy Miklós Ferenc 1885. november 3-án, Tatán hunyt el.*

[8] *A 30000 forint „osztrák értékben" 60000 koronának felelt meg.*

[9] *A végrendelet vonatkozó részét idézi az alapítvány Alapító levelében Mohl Adolf. (Győri Egyházmegyei Levéltár. Székeskáptalani Levéltár. 1905/110.)*

mányi javak bírlalójának mindenkor megküldötte. Az 1896. november 3-ika óta esedékes kamatok befizetése azonban elmaradt, mert vitássá vált, hogy az alapítványi tőke befizetése és a kamatok fizetése kit terhel; minek folytán alulírt győri székes káptalan az alapítványi tőke és az elmaradt kamatok lefizetését, perrel volt kénytelen szorgalmazni, melynek eredményeképp az alapítványi tőke és kamatai jelenleg befizetve is lettek."[10]

A káptalan által – végrendeleti örökösként – perbe fogott *„Gróf Esterházy Móricz pápai lakos, mint akit a bíróság az alapítvány lefizetésére kötelezett – időközben történt elhunyta*[11] *folytán az ő örökösei"* rendezték az alapítványi tőke befizetését. Alapítványi tőke címén 60.000 korona, míg az 1896. november 3-tól 1902. május 10-ig elmaradt kamatok jogcímén 16.570 korona, összesen 76.570 korona állt az alapítvány rendelkezésére 1902-től.

Éppen a felhalmozódott kamatok nagyságrendje alapján, az 1901. év alapítványi számadásának benyújtását követően Mohl Adolf egy – a tatai szegényház létrehozására irányuló – tervezetet nyújtott be az alapítványi tőkét és annak kamatainak felhasználását ellenőrző győri káptalanhoz:

„Főtiszt.(elendő) *Székesegyházi Káptalan!*

Néhai gróf Esterházy Miklós Ferencznek a tatai–tóvárosi szegényeknek javára tett alapítványa után a F(ő)*t*(isztelendő) *Székesegyh*(ázi) *Káptalan főügyészének közvetítésével 14.457 k.*(orona) és 50 f.(illér) *hátralékos kamatot vettem kezeimhez, azon utasítással, hogy azon összeget a tatai és tóvárosi szegények között haladéktalanul szétosszam. Tudva azonban azt, hogy 1., a nyári hónapokban a legszegényebb embereknek is van keresete és kenyere, a munkaképtelenek- és szegény betegekről pedig a piaristák, kapuczinusok és apáczák konyhái, továbbá a tóvárosi sz.*(ent) *Antal-persely és a jótékony nő egyesület, – havi 150-200 koronával, – úgyis szépen gondoskodnak – nem is említve a politikai község segélyezését; 2., a tatai és tóvárosi jóték.*(ony) *nőegyes*(ület)*, legutolsó kimutatása szerint, a téli hónapokban 125 szegényt részesített ingyenes élelmezésben, s ezen felül sokakat még ruhaneműekkel is ellátott, nemkülönben a kisdedóvó intézetben is, körülb.*(elül) *150 gyermeket ajándékozott meg ruhafélékkel*; 3., a nov(e)*mb*(er) *hó elején esedékes 3000 (három ezer) koronából oly bőségesen jut a szegényeknek pénzbeli alamizsna is, hogy az előbbi évek tapasztalata szerint, – azzal sokan botrányosan visszaélnek; tekintettel mindeme körülményekre, azon alázatos kéréssel fordulok a F*(ő)*t*(isztelendő) *Székesegyh.*(ázi) *Káptalanhoz, mint a szóban forgó alapítvány kezelőjéhez, kegyeskedjék hozzájárulni, hogy a jeleztem hátralékos kamatokból a tata-tóvárosi városi szegényeknek egy kis menházat vehessek vagy építhessek, ellátásukról pedig olyanformán gondoskodhassam, hogy a tervezett menházban rendeznénk be a szintén felekezetlen jellegű jóték.*(ony) *nőegyes.*(ület) *konyháját, minek fejében az egyes téli hónapokban a menház szegényeit ingyenesen élelmezné, a nyári hónapokban pedig az alapítvány évi kamataiból kapnának valamelyes havi alamizsnát, a mi az alapító szándékainak különben is megfelelne. Minthogy a hátralékos kamatoknak a javasoltam módon való fölhasználása az alapító szándékának nem megmásítása, hanem inkább tökéletesítése és állandósítása, s éppen ezért a tata-tóvárosi hitbizomány ez időszerinti Ura is igen kívánatosnak tartja a fölvetett s idővel még más irányban is fejleszthető tervnek megvalósítását, – legyen szabad reménylenem, hogy a F*(ő) *t*(isztelendő) *Székesegyh.*(ázi) *Káptalan is kegyes lesz hozzájárulni ahhoz, hogy a már jeleztem hátralékos kamatokat a tata-tóvárosi szegények menházának létesítésére fordíthassam, egyebekben az országos törvények s az alapítólevél szabályainak lelkiismeretes figyelembevételével alázatos kérésemet is másolva stb.*

Mohl Adolf pl(é)*b*(ános)

Tata, 1902. jun. hó 12-én"[12]

Válaszként Mohl a székeskáptalan 1902. június 19-i ülésének jegyzőkönyvi kivonatat vehette kézhez:

„Mohl Adolf tatai plebános azirán tesz előterjesztést, hogy a néhai Gr. Eszterházy M. Ferencz által a tatai és tóvárosi szegények felsegélyezésére alkotott alapítvány felszaporodott kamatai felosztás helyett menház építésre fordíthassanak és a kamatok egy része jövőben ennek fenntartására legyen felhasználható.

V.(égzés)

Ezen előterjesztés folytán a székes káptalan értesíti a plébános urat, hogy a tervbe vett intézkedés ellen mint a mely czélszerűnek mutatkozik kifogása nincs ugyan, de ahhoz beleegyezését nem adhatja, mivel erre, mint csupán az alapítványi tőke kezelésére felkért testület, hivatva nincs – azonban a végrendelettől és alapító levéltől való

[10] *Alapító levél. (Győri Egyházmegyei Levéltár. Székeskáptalani Levéltár. 1905/110.)*

[11] *Esterházy Móric, Esterházy Miklós Ferenc legkisebb fia. 1856. szeptember 12-én született. 1882-től kamarás, 1885. április 27-től Veszprém megye főispánja, 1895-től valóságos belső titkos tanácsos. Gyermekei: Ilona-Mária 1882. május 14-én, Pál 1883. július 28-án, Franciska 1900. március 15-én, Pápán születtek. 1900. május 12-én Bécsben hunyt el.*

[12] *Mohl Adolf saját kezű másolata. (Győri Egyházmegyei Levéltár. Tata plébánia iratai. 262/1902.) Hátoldalán 30 filléres illetékbélyeggel és a Magyar Királyi Belügyminisztérium érkeztető pecsétjével: 99307–1903, illetve 4197–1904. belügyi iktató számmal.*

ezen eltérést az egyházmegyei hatóságnál és a belügyministeriumnál kérelmezni lehet 's engedélyezés esetén az alapító levél ily értelemben módosítandó.

Kiadta: Deák m. p."[13]

Szeptember 16-án Gróf Széchenyi Miklós győri megyéspüspök is beleegyezését adta a menház létesítéséhez.[14]

Mohl kérelmére Tata kegyura, Esterházy Ferenc[15] 1902 novemberében válaszolt:

„*Főtisztelendő Esperes-plébános Úr!*

Főtisztelendőségednek f. évi szeptember hó 23-án 405/1902. szám alatt hozzám intézett kérelme folytán értesítem esperes plébános Urat, mikép ezennel készséggel beleegyezem abba, hogy a boldog emlékű nagybátyám, néhai galanthai és fraknói gróf Esterházy Miklós Ferencz cs. és kir. kamarás és valóságos belső titkos tanácsos úr által 1885. évi október hó 27-én alkotott végrendelete értelmében a tatai és tóvárosi szegények felsegélyezésére rendelt 30000 frt=60000 korona alapítványi összegnek eddig szét nem osztott időközi kamatai Tata községben egy „szegények menedékházának" létesítésére fordíttassanak. Szintúgy beleegyezésemet adom abba is, hogy az ezen alapítvány időközi kamataiból létesítendő menedékház a boldogult nevéről „Miklós-Ferencz menedékház" nevet viselhessen, kikötöm azonban, hogy maga az alapítvány az adományozó végrendeletében kifejezett rendelkezésének megfelelően „Gróf Esterházy Miklós Ferencz álta!, a tatai és tóvárosi szegények felsegélyezésére alkotott alapítvány" címe alatt kezeltessék és a menedékház részére megszerzendő ingatlan is ezen alapítvány nevére telekkönyveztessék, miután az örökhagyó intentióját egész terjedelmében megvalósítandónak és tiszteletben tartandónak vélem. Minthogy továbbá az alapítványról vezetett számadások egy példánya az örökhagyó végrendelkezése szerint évenkint nekem is megküldendő, – kívánom, hogy az alapítvány eddigi kamataiból létesítendő menedékházalap évi számadásai ellenőrzési jogom gyakorolhatása végett nekem az alap egyéb jövedelmének elszámolásával együtt évenkint megküldessenek. Az így létesítendő szegények menedékházára Isten áldását kérve, hazafias üdvözlettel maradtam a Főtisztelendő Esperes Plébános Úrnak tisztelő híve Esterházy Ferencz kegyúr.

Tatán, 1902. november hó 10-én."

A káptalani jegyzőkönyv felvetésének megfelelően Mohl a Belügyminisztériumhoz továbbította a fenti iratokat. A dokumentumokhoz mellékelt leveléből nemcsak szándékának indokai, hanem az azt akadályozó körülmények is kirajzolódnak:

„*Nagyméltóságú M.*(agyar) *K.*(irályi) *Belügyminisztérium!*

A mély tisztelettel A., a.(latt) *csatolt végrendeleti kiv.*(onat) *szerint néhai gróf Esterházy Miklós József 1885-ben a tata-tóvárosi szegények fölsegélyezésére 30.000 forintos alapítványt tett. Ezen hagyománynak kamatait a végrendelkező örökösei 1896. XI. 3-ig fizették is. Ezután némely hitb.*(izományi) *pörök miatt a fizetés 6 évig megszakadt. Végre 1902 máj.*(us) *19-én Dr. Deáky Zs.*(igmond) *győri sz.*(ékes) *k*(áptalani) *urad*(almi) *főügyésztől a B., a.*(latt) *mellékelt jelentéssel egyidejűleg 14.457 kor.*(ona) *50 fil.* (lér)*nyi hátralékos kamatot vettem kezeimhez. Ezen összegből úgy a Székes káptalan (134/1903), valamint a hitbizomány (1903. III. 28.) részéről jóváhagyott 1902-ik számadás szerint – a szegényeknek kiosztottam 457 kor.*(ona) *50 fillért, a többi 1400 koronát pedig 1902. V. 27-én a B*(uda)*pesti első takarékpénztárban helyeztem el (45132/A2. sz. t.*(akarék) *könyvecskére) s e könyvecskét az egyházm*(egyei) *hatóság 4468/1903 sz.*(ám) *a.*(latt) *kötményezte is. Ezen kamatok elhelyezése után (C., Mel.*(léklet)*) arra kértem a Főtiszt.*(elendő) *székesegy.*(házi) *Káptalant, hogy azon összegen a tata-tóvárosi szegényeknek menedékházat építhessek, melyben a helybeli, s az alapítványéhoz egészen hasonló rendeltetésű jóték.* (ony) *nő-egyesület főzőkonyháját elhelyezhetném. Ezen előterjesztésemhez nemcsak a székeskáptalan (D. m.*(elléklet)*), hanem gróf Széchenyi Miklós megyéspüspök úr (E., m.*(elléklet)*)* és a tata-tóvárosi hitbizomány jelenlegi ura is (F. m.(elléklet)*) hozzájárulni kegyeskedett. Minthogy azonban fönti szándékom a nagym.*(éltóságú) *m.*(agyar) *k.*(irályi) *Belügyminisztérium által 40235/1903. V. B. sz.*(ám) *alatt megerősített alapítólevél részbeni megváltóztatását vonná maga után, azon alázatos kéréssel járulok a n*(agy)*m*(éltóságú)*. m.*(agyar) *k.*(irályi) *Belügyminisztérium elé, a C., mellékletben fölhozott fontos okoknál fogva, kegyeskedjék részéről is megengedni, hogy a B*(uda)*pesti hazai első tak.*(arék) *pénztárban elhelyezett 14.000 koronát és kamatait, a tata-tóvárosi szegények számára tervezett menedékház fölépítésére és berendezésére fordíthassam. Kérésem megújítása és legmélyebb tiszteletem őszinte*

[13] *Kivonat a Győri Székeskáptalan 1902. évi június hó 19-ik napján tartott ülésének jegyzőkönyvéből. (Győri Egyházmegyei Levéltár. Tata plébánia iratai. 378/1902.) Mohl Adolf által saját kézzel hitelesítve. Hátoldalán 30 filléres illetékbélyeggel és a Magyar Királyi Belügyminisztérium érkeztető pecsétjével: 99307–1903, illetve 4197–1904. belügyi iktató számmal.*

[14] *Győri Egyházmegyei Levéltár. Püspöki Levéltár. Egyházkormányzati iratsorozat 73/1902. 2576. sz.*

[15] *Esterházy Ferenc, Esterházy Pál és Esterházy Ilona harmadik fia, 1859. június 19-én született Trouvilleben. Eredetileg a devecseri uradalom, majd a tata-tóvárosi hitbizomány birtokosa.*

nyilvánítása mellett maradtam a nagymélt.(óságú) m.(agyar) kir.(ályi) Belügyminisztériumnak alázatos szolgája Mohl Adolf

Tata, 1903. szept. 23-án."[16]

1. kép: A menedékház kijelölt területének telekvázlata
Abb. 1: Das vorgeschriebene Bauplatz des Schutzhauses

Mohl még 1902-ben – nyilván kérvényének a székeskáptalanhoz való benyújtásával egy időben – építészeti terveket is készíttetett a *„Miklós-Ferencz menedékházhoz"* vagy *„szegényápoldához"*. Az egyszerűbb változat – sajnos ismeretlen területet (talán az *„apácakertet"*) mutató – helyszínrajza is ránk maradt. (1. kép)[17] Az 1:100 léptékű tervrajz szerint a tervezett épületben egy hálóterem, egy étkező, konyha, mosókonyha, éléskamra és egy kis szoba kapott volna helyet. A folyosóról a mellékhelyiségek mellett egy pince is nyílt volna. (2. kép) A terv alapján – 1903 decemberére – a helybeli Takács és Sircz kőműves mesterek elkészítették az építkezés részletes költségvetési tervezetét is. Ellenajánlatát 1904. február 7-én nyújtotta be Molnár György tatai építőmester. Számításaik szerint az épületet Takácsék 8209.18 koronáért, míg Molnár 9820.75 koronáért építették volna fel. (3. kép) Az építkezésre rendelkezésre álló 14.000 koronából tehát bőven megvalósítható lett volna a tervezett menedékház. Talán éppen a kedvező ajánlatok miatt Mohl funkciójában és építészeti megjelenésében is előremutató elképzelését egy soproni műépítész is formába öntötte 1903 januárjára; ügyelve arra is, hogy a végleges épület elkészültéig egy ideiglenes részben is működhessen mind a férfi és női szálláshely, mind a jótékony nőegyesület konyhája. (4–5. kép) Alighanem ennek az elképzelésnek továbbfejlesztett változata jelenik meg – egy datálatlan

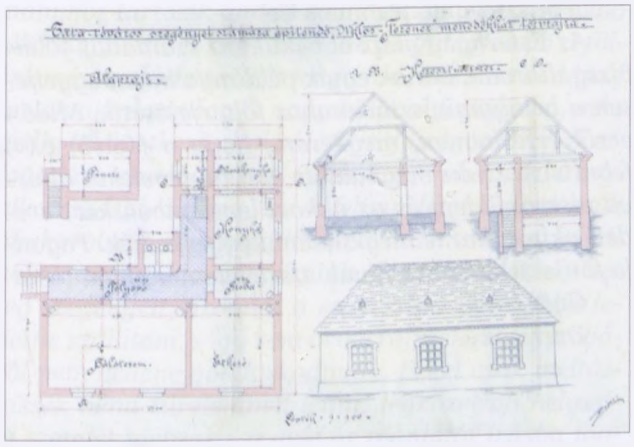

2. A „Miklós-Ferenc" menedékház tervrajza (1902)
Abb. 2: Grundriss des „Nicholaus-Franz"-Schutzhauses (1902)

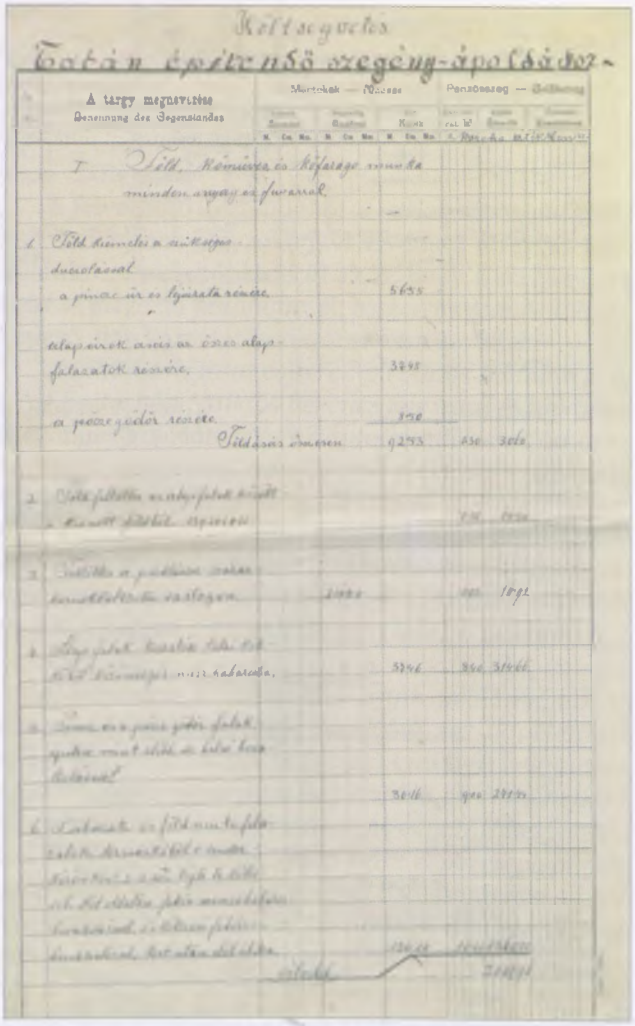

3. kép: A menedékház építésének költségvetési terveze-te (1903)
Abb. 3: Bauhaushaltsplan des Schutzhauses (1903)

[16] *Mohl Adolf tatai esperes-plénános folyamodása a magyar királyi Belügyminisztériumnak Budapesten. (Győri Egyházmegyei Levéltár. Tata plébánia iratai. 422/1903.) Mohl levélfogalmazványának végén – a folyamodásban jelzettekkel összhangban – hat irat mellékletét jelzi. Ezek közül sajnos a fentebb már idézett két levél maradt ránk.*

[17] *A tanulmányban szereplő képek és dokumentumok őrzési helye: Győri Egyházmegyei Levéltár. Tata I. Plébánia iratai.*

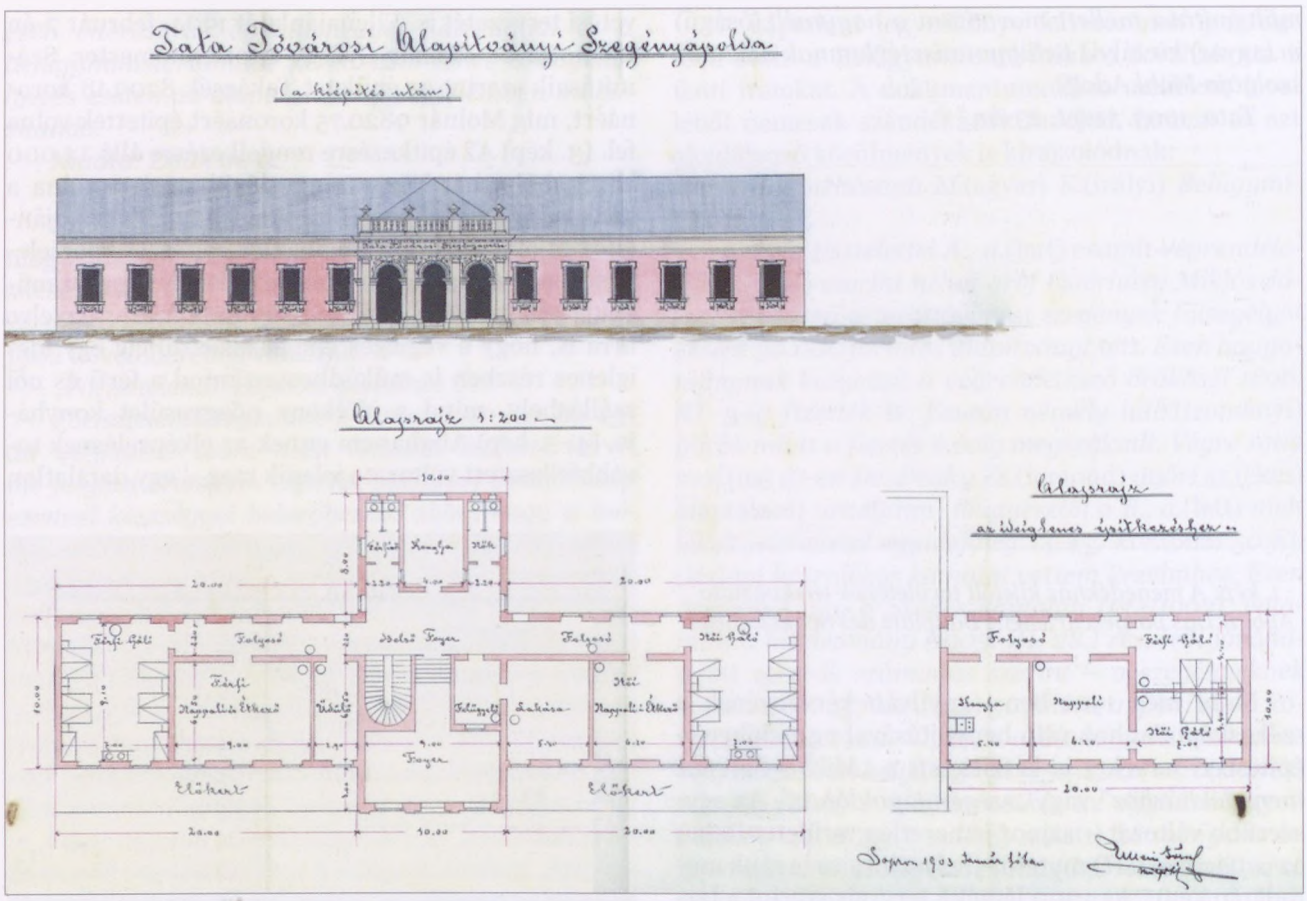

4. kép: A szegényápolda tervrajza (1903)
Abb. 4: Grundriss des Armenhauses (1903)

– 24 személyre tervezett „*szegények háza*" alaprajzán. (6. kép)

Az építkezés ugyanakkor még a következő évben sem kezdődhetett meg. Elkészült viszont a tervezett

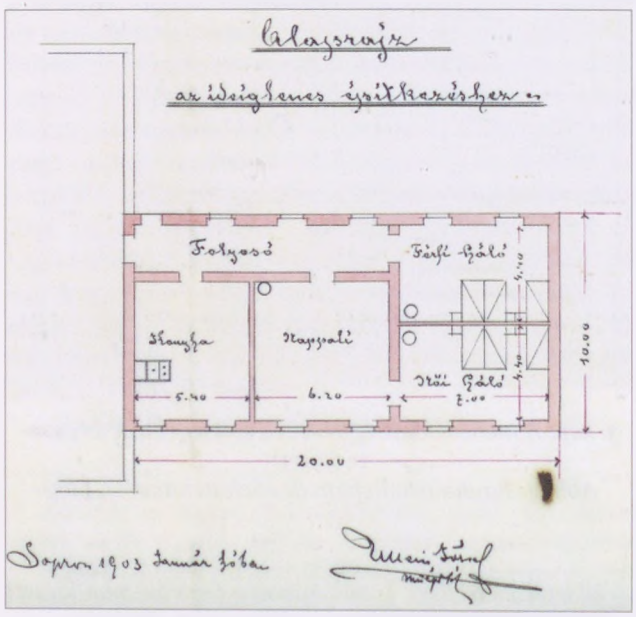

5. kép: A teljes épület elkészültéig kialakítandó ideiglenes épület alaprajza (1903)
Abb. 5: Grundriss des provisorischen Gebäudes (1903)

ápolda alapító okirata.[18] Erre utal Deáky Zsigmondnak, a székeskáptalan uradalmi főügyészének 1904. március 24-én kelt levele:

„Főtisztelendő plebános Úr!

Az Esterházy alapról beküldött számadás fölülvizsgáltatván, annak egyik példánya innen egyenesen a belügyminisztériumhoz fölterjesztetik. Midőn erről értesíteném, megkérem, hogy a f.(olyó) *é.*(v) *febr.*(uár) *22-én megküldött alapító leveleket aláírva visszaküldeni és az akkori levelemben kért eredeti okiratokat is megküldeni kegyeskedjék. Fogadja főt*(isztelen)*dő úr kiváló tiszteletem nyilvánítását*

Győr, 1904. márc. 24

Dr. Deáky."[19]

[18] *Az okirat lappang. Csupán Mohl Adolf 1913-as feljegyzése utal annak meglétére és irattárba helyezésére. „M. F. menedékház alapítólevele. E tárgyban 1904. II. 14-én 69. sz.(ám) a.(latt) beadvány a sz.(ékes) kápt. (alan)-hoz A káptalani ügyész jelzése: 31/1904. II. 18. Pontozatai: 1. Az alapítvány eredete. 2. Rendtartása. 3. Célja és neve. 4. Számadásai. 5. 5 példány. Tata, 913. IV. 17. Mohl A. plb."*

[19] *Győri Egyházmegyei Levéltár. Tata plébánia iratai.*

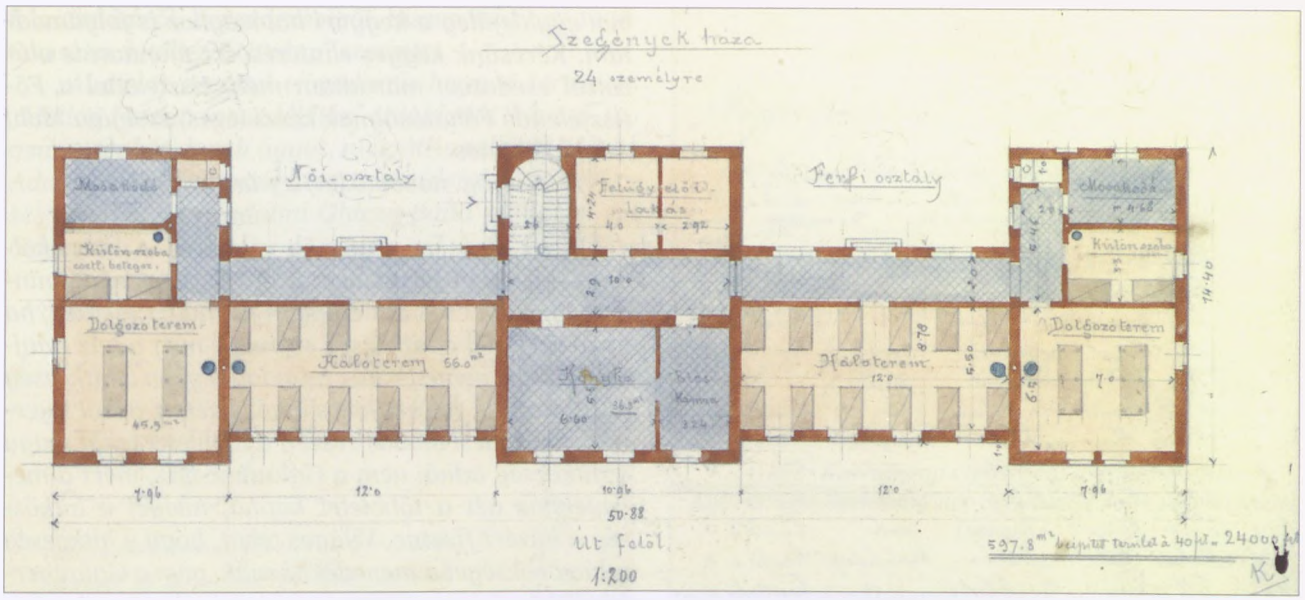

6. kép: A szegények házának tervezett alaprajza (1903)
Abb. 6: Geplanter Grundriss des Armenhauses (1903)

Mohl március 29-én Deákyhoz intézett levelének fogalmazványa jól megvilágítja a tervezett építkezés körüli problémákat:

„Nagyságos Főügyész Úr!

A „Miklós-Ferencz menedékház" ügyében valamellyes nehézség merült föl, mely a pótlevél szövegének némi módosítását vonja alig hanem maga után, emiatt a késedelem.

U.(gyan) *i.*(s) *gróf Urunk az uradalmi apáczakolostor és kórház kertjének egy részét hajlandó átengedni, azon czélból, hogy a menedékházat oda építsük. Mint hogy azonban ez a telek a hitbizományhoz tartozik annak az alapítvány részére való telekkönyvezését nem engedné meg; legfölebb a fölépítménnyel lehetne ezt megtenni. Részemről a gróf úrnak ajánlatát így is nagy hálával fogadnom, még pedig a következő okokból. A gróf úr ajánlatának elfogadása esetében: 1. A telket ingyen kapjuk, a legalkalmasabb helyen. 2. A felügyeletet az apáczák gyakorolnák, úgy hogy fizetett házmesterre, gondnokra nem volna szükségünk. 3. A menedékház beteg szegényeit, azonnal a szomszédos kórházba lehetne szállítani, s így sem orvosról, sem betegszobáról nem kellene gondoskodnunk. Ezért csak méltóztassék némi türelemmel lenni; legközelebb helyszíni szemlét tartunk s a gróf úr ajánlatát írásba foglalva, azt hamarosan fölterjesztem, kérve, fönti indoklásom alapján a pót alap.*(ító) *levél 2. pontjának megváltoztatását.*

Ki is maradtam st.

Tata, 1904. márcz. 29."[20]

A következő esztendőből a székeskáptalan április 6-i ülésének jegyzőkönyvi kivonata áll rendelkezésünkre, amelyből kiderül az is, hogy a szegényház építése mégsem kezdődött el, hiszen az annak alapját képező alap kamatai is kiszámításra kerültek:

„Mohl Adolf tatai esperes-plébános bemutatja a Gróf Eszterházy Miklós Ferencz féle tatai és tóvárosi szegények javára tett és a káptalannál kezelt 60.000 koronás alapítvány kamatainak 1904. évi számadását két példányban, továbbá ugyanezen alapítvány régi kamataiból ki nem osztott 1 1.000 koronának úgy időközi kamatainak a tata-továrosi szegények menedékházának építésére és fenntartására fordítása tárgyában kiállított alapító levél 5. példányát.

V.(égzés)

A káptalan a számadás egyik példányának a káptalani irattárban megőrzését, a másik példánynak a nagy méltóságú m.(agyar) *kir.*(ályi) *belügyminisztériumhoz felterjesztését rendeli el. A menedékház alapító levelének jóváhagyás végett fölterjesztése előtt felkérjük Mohl Adolf tatai esperes-plébános urat, hogy a 4197/1904 számú belügyminiszteri leirat értelmében a 14.000 koronának múlt év végéig szóló számadását, továbbá a létesítendő menedékház tervét és építési költségvetését is beterjeszteni, a mennyiben pedig az építés később történnék, erről értesítést adni szíveskedjék."*[21]

Az Esterházyak által felajánlott épület, illetve az épületnek helyet adó telek bizonytalansága miatt

[20] *Győri Egyházmegyei Levéltár. Tata plébánia iratai. 260/1904.*

[21] *Kivonat a győri székeskáptalan 1905. évi április hó 6. napján tartott ülésének jegyzőkönyvéből. (Győri Egyházmegyei Levéltár. Tata plébánia iratai. 63/1905.) Az iraton Mohl Adolf megjegyzése: „Válaszoltam 905/198. szám alatt."*

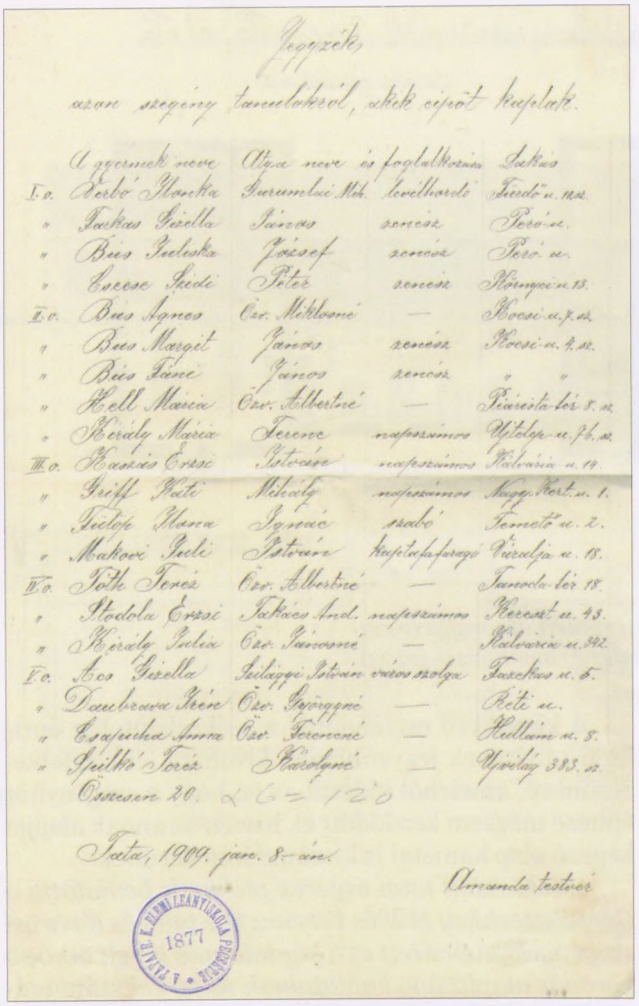

Jegyzék

azon szegény tanulókról, akik cipőt kaptak.

	A gyermek neve	Atya neve és foglalkozása	Lakása
I. o.	Berbó Blanka	Gurumlai Mih. levélhordó	Fürdő u. 1[illegible]
"	Taskas Gizella	János	szencsi Perő u.
"	Bics Julcska	József	szencsi Perő u.
"	Csecse Jenő	Péter	szencsi Rómpuccs u. 13.
II. o.	Bics Agnes	Özv. Miklósné	— Kocsi u. 7. sz.
"	Bics Margit	János	szencsi Kocsi u. 7. sz.
"	Bics Jánó	János	szencsi " "
"	Hell Mária	Özv. Albertné	— Piarista-tér 5. sz.
"	Király Mária	Ferenc	napszámos Ujtelep u. 76. sz.
III. o.	Kaszás Erzsi	István	napszámos Kálvária u. 19.
"	Greff Kati	Mihály	napszámos Nagy-Kert u. 1.
"	Juliska Mária	Ignác	szabó Temető u. 2.
"	Makovi Julci	István	kapitánysági Váralja u. 18.
IV. o.	Tóth Teréz	Özv. Albertné	— Janocka-tér 18.
"	Modola Erzsi	Takács And.	napszámos Kerczut u. 43.
"	Király Julcsi	Özv. Jánosné	— Kálvária u. 342.
V. o.	Ács Gizella	Szilágyi István	városszolga Takácsos u. 5.
"	Daubrava Irén	Özv. Györgyné	— Petőfi u.
"	Csajtucha Anna	Özv. Ferencné	— Kullám u. 8.
"	Szilkó Teréz	Károlyné	— Ujvilág 333. sz.

Összesen 20. × 6 = 120

Tata, 1909. jan. 8-án.

Amanda testvér

1877

7. kép: A cipősegélyben részesült szegény tanulók jegyzéke (1909)
Abb. 7: Liste der armen Schüler mit Schuhhilfe (1909)

1905. végén Mohl egy újabb tervvel fordult az egyházmegyei hivatalhoz:

„Főtisztelendő Egyházmegyei Főhatóság!

A tóvárosi hitközség r.(ómai) k.(atolikus) menedékház céljaira a Galauner-féle házat örökölte, – felerészben. Az árverésnél azonban a ház oly olcsón kelt el, hogy a főörökös köteles része is alig hogy kitellett a vételárból. Szerencsére nyújtottak be pótajánlatot s így f.(olyó) é.(v) december 4-én új árverezés lesz, melyen a hitközség is részt akar venni, hogy a háznak árát föllebb hajtsa. Minthogy azonban a hitközség a szükséges bánatpénzzel nem rendelkezik, alázattal kéri a Főtisztelendő Főhatóságot, kegyeskedjék megengedni, hogy a jeleztem célra a tóvárosi József-kápolna alap értékpapírokban 2500 koronát bocsáthasson a hitközség rendelkezésére; mely összeget, ha a ház a hitközségé maradna, első helyen lehet telekkönyvileg biztosítani. Ez ügyben egyidejűleg a kegyúri hatósághoz is folyamodtam. Kérésünk kegyes elintézéséért újonnan is alázattal esedezve, maradtam mély tisztelettel a Főtisztelendő Főhatóságnak készs.(éges) szolgája Mohl Adolf plébános

Tata, 1905. novemb.(er) 23-án."[22]

Mohl kérésére a püspök válaszolt. A kért *„kölcsön"*-höz nem járult hozzá, mivel *„eltekintve minden egyébtől csak azt említem fel, ha az esetben, ha az árverésnél a hitközség szerezné meg a ház tulajdonjogát, a menedékház tulajdonképpen a hitközség által e célból felvett kölcsönből fizetett árból nyerné örökösödési többlet részét; a többletet tehát maga a hitközség adná, nem a Galauner-ház, mert a menedékház azt a többletet kapná, melyet a hitközség a házért fizetne. Világos tehát, hogy a hitközség adna örökséget a menedékháznak, nem a Galauner-ház."*[23]

A tervezett menedékházak közül ugyan egyik sem készült el, de Mohl időben gondoskodott annak

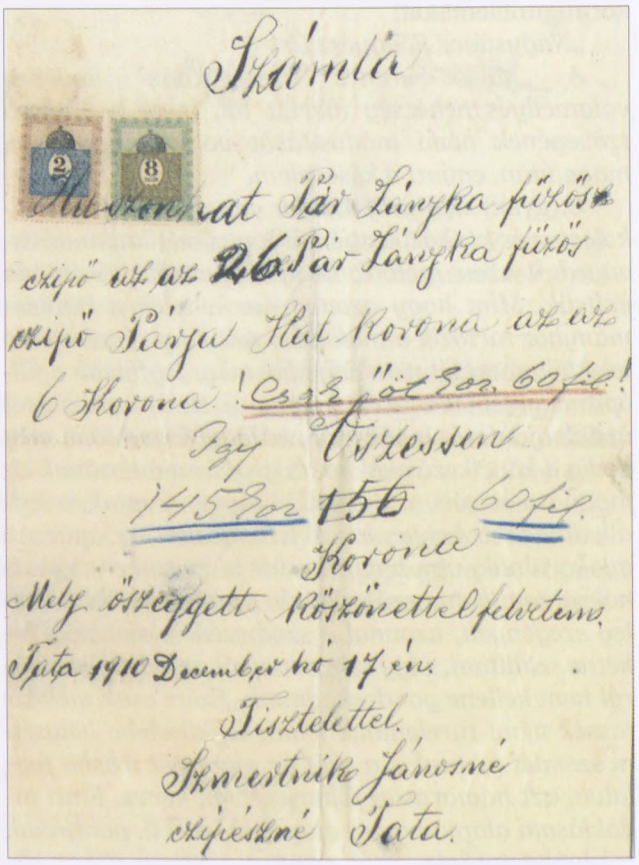

Számla

2 8

Megvettem az Pár Lányka fűzős cipő az az 26 Pár Lányka fűzős cipő Párja Hat Korona az az 6 Korona! Csak öt Kor. 60 fil.!

Egy Összesen

145 Kor 156 60 fil.

Korona

Mely összeget Köszönettel felvettem.

Tata 1910 December hó 17 én.

Tisztelettel.

Szmertnik Jánosné

cipészné Tata.

8. kép: Karácsonyi cipősegély számlája (1910)
Abb. 8: Die Rechnung der Schuhhilfe zu Weichnachten (1910)

[22] *Győri Egyházmegyei Levéltár. Püspöki Levéltár. Egyházkormányzati Iratsorozat 4199/1905.*

[23] *Győri Egyházmegyei Levéltár. Püspöki Levéltár. Egyházkormányzati Iratsorozat 4199/1905.*

felszereléséről, berendezéséről, hiszen már egy 1906 tavaszán datált „*Térítvény*" szerint:

„*Alulírott ezennel elismerem, hogy a tervezett „Miklós-Ferenc menedékház" tulajdonát képező 12, azaz tizenkét darab ágyat, n(agy)t(isztelendő) Mohl Adolf tatai plébánostól átvettem s ideiglenes megőrzés céljából az uradalmi Ghiczy-pajta padláson elhelyeztem.*

Tata, 1906. május hó 24-én.

Günther Ernő urad(almi) intéző."[24]

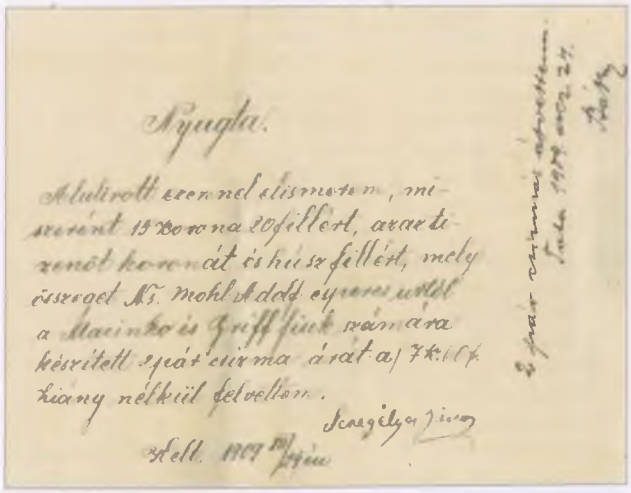

9. kép: Karácsonyi cipősegély számlája (1909)
Abb. 9: Die Rechnung der Schuhhilfe zu Weichnachten (1909)

Épület híján az alapítvány – az eredeti alapítói szándéknak megfelelően – a tatai és tóvárosi szegényeket támogatta. Az 1905-től kezdődően fennmaradt alapítványi számadások rovatai szerint a „*tatai szegények*", a „*tóvárosi szegények*" támogatása mellett évről-évre költöttek a „*szegény gyermekek ruházására*", illetve a „*szegény gyermekek cipőire*" is.[25] (7–11. kép)

10. kép: Karácsonyi ruhasegély számlája (1910)
Abb. 10: Die Rechnung der Kleiderhilfe zu Weichnachten (1910)

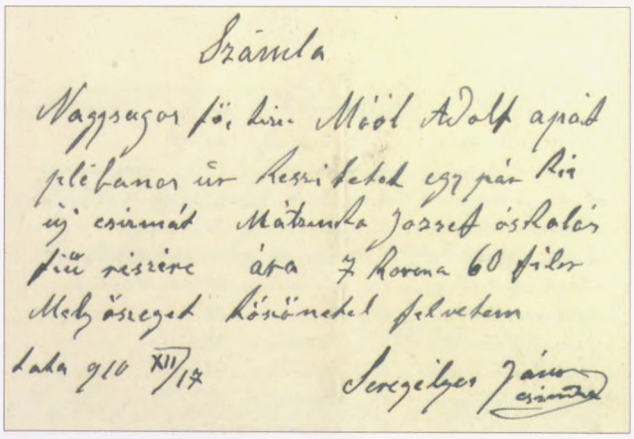

11. kép: Karácsonyi cipősegély számlája (1910)
Abb. 11: Die Rechnung der Schuhhilfe zu Weichnachten (1910)

A részletes elszámolásokból kitűnik az is, hogy a Mohl által kezelt pénzt valóban felekezettől függetlenül – római katolikus, református és izraelita vallásúaknak – rászorultság alapján osztották szét. A segélyezés jogalapja a „*sok gyermekesség*" (5, 6, 7, 8 gyermekes családok), a betegség, fogyatékosság („*nyomorék, hibás, sánta, béna, szélütött, hülye, vak, munkaképtelen, szembajos, süket*") a szociális helyzet („*koldus, koldusnő, cigány, napszámos, uradalmi, tűzkárosult, urahagyott, árva, szegényházi, honvéd özvegye, házaló, harangozó*") egyaránt lehetett. (12–13. kép) A segélyek kiosztásánál urasági hajdúk ügyeltek a rendre.

Minden esztendőben elkészítették a főzőkonyhára szóló bárcákra – vagyis ingyen ebédre – jogosultak névsorát. A bárcákat a Jótékony Nőegylet konyháján lehetett beváltani. (14–15. kép) A tatai iskolák „*rászorultsági*" névjegyzéke alapján a gyermekek cipőt, csizmát vagy ruhát kaptak.

A számadásokhoz készült mellékletekből évről-évre nyomon követhetők a tatai és tóvárosi segélyezett szegények. 1911-ben 162 tatai szegény 1330 korona 74 krajcárt, 114 tóvárosi pedig 904 koronát vehetett át. Egy-egy segélyezett általában 2–6 koronát kapott, de a legrászorultabbak akár 20–30 koronát is felvehettek. Az elszámolások szerint e célra kizárólag a kamatokat használták fel, hiszen az eredeti törzstőkéből származó felhalmozódott kamatot tőkésítették, azt továbbra is a tervezett szegényház céljaira tartalékolták.

[24] *Győri Egyházmegyei Levéltár. Tata plébánia iratai. 1906. Mohl Adolf kézírásával, Günther Ernő autográf aláírásával.*

[25] *1906-ban a tatai szegények 1249 korona 30 krajcárt, a tóvárosiak 954 koronát kaptak. Szegény gyermekek cipőire 130 koronát költött az alapítvány. 1916-ban a tatai szegényeknek 943 korona 30 krajcár, a tóvárosiaknak 728 korona 48 krajcár, a szegények élelmezésére 600 korona, míg a szegény gyermekek ruházására 114 korona 34 krajcár jutott.*

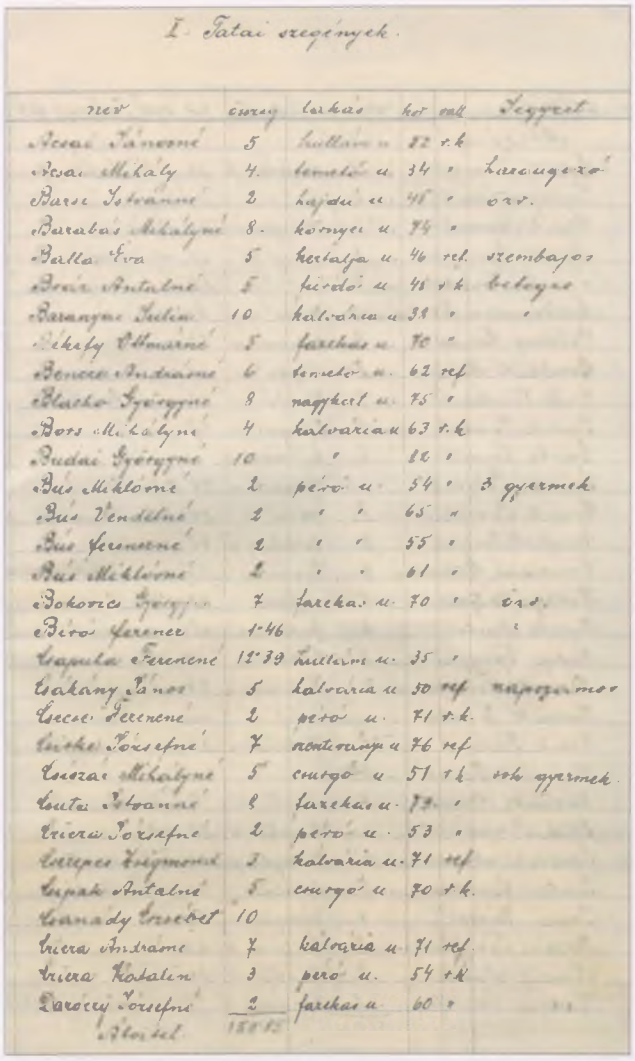

I. Tatai szegények.

Név	évszám	lakás	kor	vall	Megjegyzés
Acsai Jánosné	5	kullám u.	82	r.k.	
Acsai Mihály	4	temető u.	34	"	karcsugerő
Barsi Istvánné	2	hajdú u.	45	"	özv.
Barabás Mihályné	8	környei u.	74	"	
Balla Éva	5	kertalja u.	46	rel.	szembajos
Bozó Antalné	5	kiredó u.	48	r.k.	beteges
Baranyai Julianna	10	kalvária u.	38	"	"
Bekely Ottmárné	5	farekas u.	70	"	
Bencze Andrásné	6	temető u.	62	ref	
Blecho Györgyné	8	nagykert u.	75	"	
Bors Mihályné	4	kalvária u.	63	r.k.	
Budai Györgyné	10	"	82	"	
Bus Miklósné	2	péró u.	54	"	3 gyermek
Bus Vendelné	2	" "	65	"	
Bus Ferencné	2	" "	55	"	
Bus Miklósné	2	" "	61	"	
Bokorics György	7	farekas u.	70	"	özv.
Béró Ferenc	1·46				"
Capula Ferencné	12·39	kullám u.	35	"	
Csákány János	5	kalvária u.	50	ref	napszámos
Czecz Ferencné	2	péró u.	71	r.k.	
Csiszár Józsefné	7	nemtanya u.	76	ref	
Csiszár Mihályné	5	csurgó u.	51	r.k.	sok gyermek
Csutai Istvánné	8	farekas u.	79	"	
Csiera Józsefné	2	péró u.	53	"	
Csepes Zsigmondné	3	kalvária u.	71	ref	
Csipak Antalné	5	csurgó u.	70	r.k.	
Csanády Erzsébet	10				
Csiera Andrásné	7	kalvária u.	71	rel.	
Csiera Kozalen	3	péró u.	54	r.k.	
Darócy Józsefné	2	farekas u.	60	"	
Összesen	150·15				

12. kép: A segélyezett tatai szegények listája (1914)
Abb. 12: Liste der unterstützten Armen von Tata (1914)

1912-ben kínálkozott ismét lehetőség egy épület megszerzésére. Az ügyben Esterházy Móric levélben fordult Mohlhoz:

„1912. október 18.

Csákvár Fejér megye

Nagyságos Uram!

Köszönettel vettem f.(olyó) *hó 16-iki előterjesztését Miklós-Ferenc-menedékház ügyében. Tatai felügyelőt utasítottam, hogy az épületet tekintse meg, s amennyiben legalább nyolcezer koronát megér, úgy ez az „Alap" terhére megvehető. Ez esetben az üzlet megkötésére Nagyságodat kérem fel, mert esetleges árengedményt könnyebben érhet el. Külön hangsúlyoznám azonban, hogy ezen az alap terhére történő esetleges vételre vonatkozó engedélyem nem foglal magában bármi irányú ígéretet vagy kötelezettséget az uradalom részéről, – így az épület átalakítására, menház fenntartására, vagy államsegély elfogadására nézve sem.*

Régi tisztelettel Esterházy Móricz."[26]

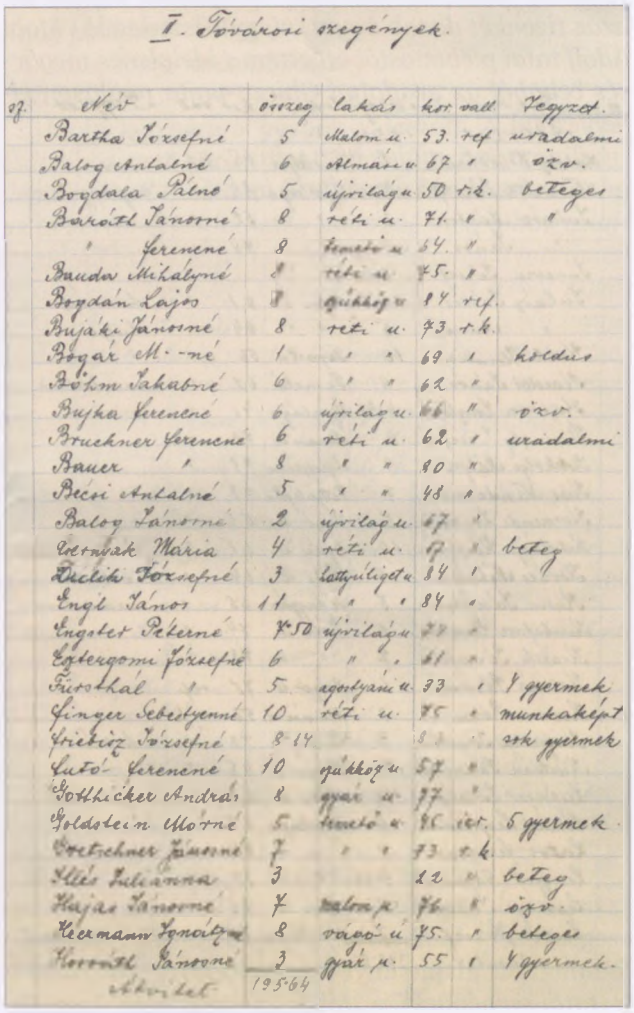

I. Tóvárosi szegények.

sz.	Név	évszám	lakás	kor	vall	Megjegyzés
	Bartha Józsefné	5	Malom u.	53.	ref	uradalmi
	Balog Antalné	6	Almár u.	67	"	özv.
	Boydala Pálné	5	újvilág u.	50	r.k.	betegeg
	Borótl Jánosné	8	réti u.	71	"	"
	" Ferencné	8	temető u.	64.	"	
	Bauda Mihályné	8	réti u.	75.	"	
	Boydán Lajos	8	gubkóz u.	14	ref.	
	Bujáki Jánosné	8	réti u.	73	r.k.	
	Bogár M.-né	1	" "	69	"	koldus
	Böhm Jakabné	6	" "	62	"	
	Bujka Ferencné	6	újvilág u.	66	"	özv.
	Brückner Ferencné	6	réti u.	62	"	uradalmi
	Bauer "	8	" "	80	"	
	Bécsi Antalné	5	" "	48	"	
	Balog Jánosné	2	újvilág u.	67	"	
	Csernyak Mária	4	réti u.	67	"	beteg
	Csiklik Józsefné	3	lattyúlépő u.	84	"	
	Engl János	11	" "	84	"	
	Engstet Péterné	7·50	újvilág u.	79	"	
	Esztergomi Józsefné	6	" "	61	"	
	Furstkal "	5	agostyán u.	33	"	4 gyermek
	Finger Sebestyénné	10	réti u.	75	"	munkaképt.
	Frietizz Józsefné	8·14		8	"	sok gyermek
	Futó Ferencné	10	gubkóz u.	57	"	
	Gottkicker András	8	gyar u.	77	"	
	Goldstein Ottóné	5	temető u.	85	izr.	5 gyermek
	Goetschner Jánosné	7	" "	73	r.k.	
	Illés Julianna	3		22	"	beteg
	Hajas Jánosné	7	malom u.	76	"	özv.
	Hermann Ignácné	8	vágó u.	75.	"	beteges
	Horváth Jánosné	3	gyár u.	55	"	4 gyermek
	Összesen	195·64				

13. kép: A segélyezett tóvárosi szegények listája (1904)
Abb. 13: Liste der unterstützten Armen von Tóváros (1904)

„8/b – 1913. szám.

A néhai gróf Esterházy Ferencz v.(alóságos) *b.*(első) *t.*(itkos) *t.*(anácsos) *által hátrahagyott kiskorú gróf Esterházy Ferencz, kiskorú Esterházy Mária Anna grófnő és kiskorú Esterházy Tamás ügyeinek ellátására az 1877. évi XX. t. cz. 152. §-a alapján a m.*(agyar) *kir.*(ályi) *belügyministerium 73267/VIII. a. 1909. számú intézkedésével engedélyezett családtanács 1913. évi február hó 3. napján tartott ülésének jegyzőkönyvi kivonata.*

Tárgy:

Mohl Adolf, tatai apátplébános felterjesztése, amelyben a családtanács hozzájárulását kéri ahhoz, hogy néh.(ai) *gróf Esterházy Miklós Ferencz 1885. szeptember hó 10. keletű végrendelete alap-*

[26] *Győri Egyházmegyei Levéltár. Tata plébánia iratai. Kézzel írt levél Esterházy Móric autográf aláírásával.*

ján a tatatóvárosi szegények részére hagyományozott 60.000 K(orona) *tőkének, amely tőke a győri székeskáptalannál van letétbe helyezve, tőkésített és 22.428 K*(orona) *kamatai terhére, amely kamatok koronajáradékban elhelyezve Mohl Adolf apátplébános úr őrizetében vannak, létesítendő menedékház czéljaira a tatai 1379. sz. betétben lévő Fürdő-utcza 13. számú telket 6000 K*(oroná)-ért megvehesse.

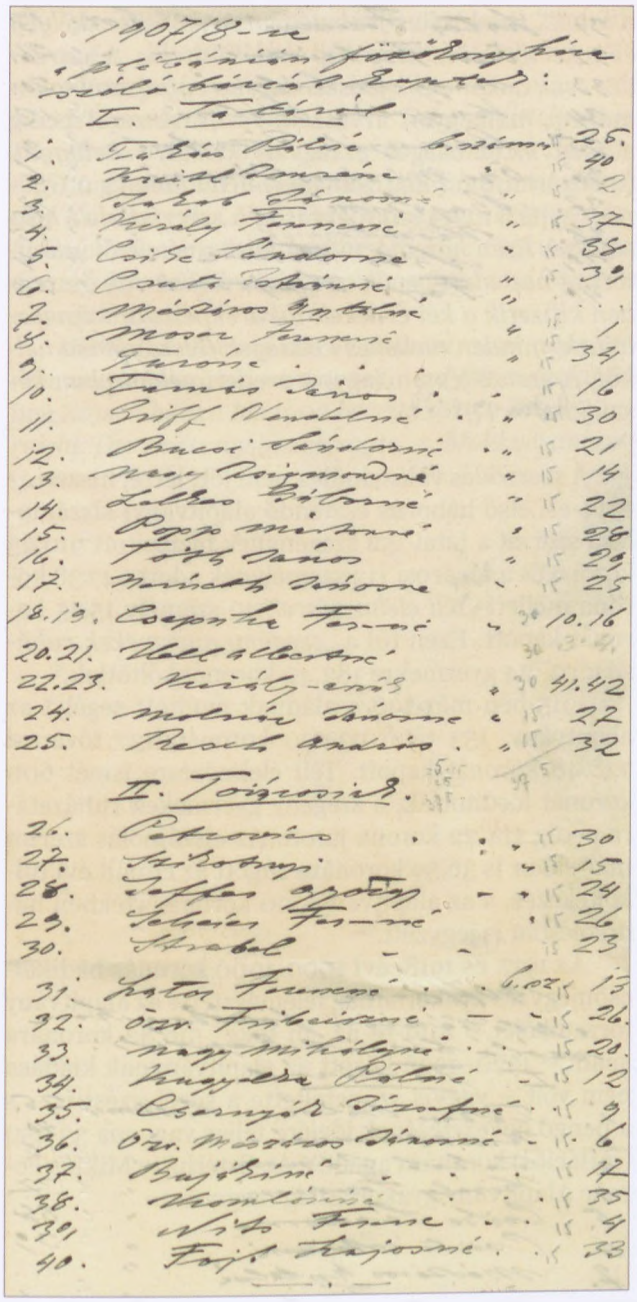

14. kép: Meleg ételre jogosultak névsora az 1907–1908. évre
Abb. 14: Liste der für warmes Essen Berechtigten in den Jahren 1907–1908

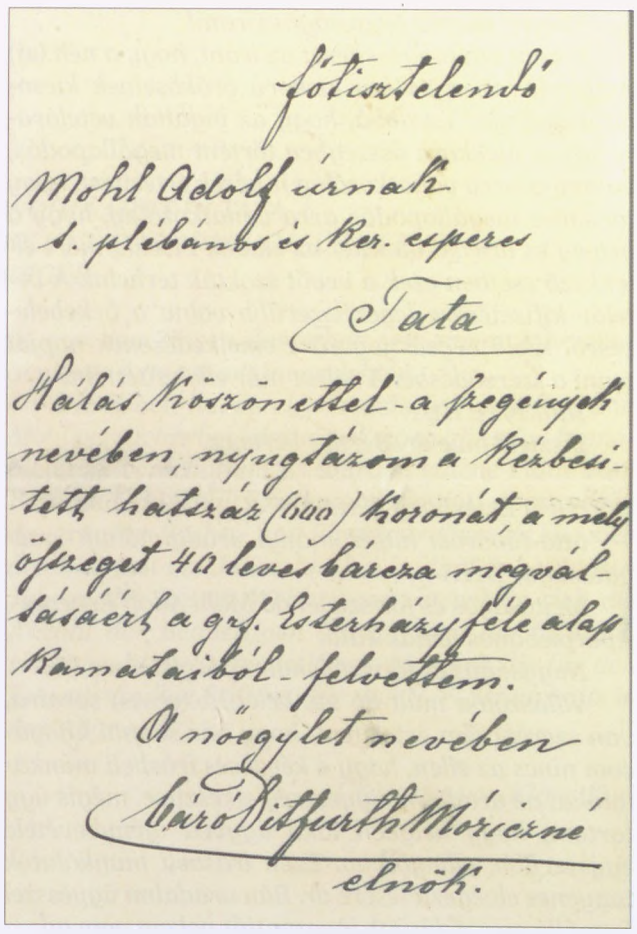

Főtisztelendő
Mohl Adolf úrnak
s. plébános és Ker. esperes
Tata

Hálás köszönettel - a szegények nevében, nyugtázom a kézbesített hatezer (6000) koronát, a mely összeget 40 leves bárcza megváltásáért a gr. Esterházy féle alap kamataiból - felvettem.

A nőegylet nevében
báró Ditfurth Móriczné
elnök.

15. kép: Az Esterházy alapítvány által a Jótékony Nőegyletnek kifizetett „leves bárcák" számlája (1912)
Abb. 15: Durch die Esterházy Stiftung für die Wohltätige Frauenstiftung ausgezahlte Suppenrechnung (1912)

Határozat:

A családtanács eszmecsere után elhatározta, hogy amennyiben az apátplébános úr egyéb illetékes hatóság jóváhagyásával a kérdéses ingatlant a tőkésített kamatok terhére menedékház czéljaira megveszi, sem ennek, sem evvel esetleg kapcsolatos egyéb intézet átalakítására, létesítésére, fenntartására, szóval czéljaira hozzájárulást sem a hitbizomány, sem a kiskorúak egyéb vagyonából kilátásba nem helyez.

Kmf. A másolat hiteléül: (?) Esterházy Móricz."[27]

A családtanács határozatának idejében Esterházy tájékozódott az ingatlan állapotáról, lehetséges vételáráról is. Mohlhoz íratott levelei szerint a legkörültekintőbb, jogi szempontból is hibátlan eljárást várta el:

„Gróf Esterházy Ferenc
tata-tóvárosi hitbizományi uradalmának igazgatósága, TATA

[27] *Győri Egyházmegyei Levéltár. Tatai plébánia iratai. A dokumentumon „A 73267/1909. B. M. Intézkedéssel engedélyezett családtanács elnökének pecsétje" feliratú körpecsét lenyomata.*

Mélyen tisztelt Nagyságos Uram!

Kérem szíves értesítését az iránt, hogy a néh.(ai) *Andor* (Arnberg) *Géza kiskorú örököseinek kicsoda a gyámja. Továbbá, hogy az ingatlan vételára nézve mekkora összegben történt megállapodás, valamint arra vonatkozólag is kérek értesítést, hogy történt-e megállapodás arra vonatkozólag, hogy a bélyeg és átírási illetéket az eladók viselik, mert ellenkező esetben ezek a vevőt szokták terhelni. A vételár kifizetésére legczélszerűbb volna a bekebelezésről szóló végzés jogerőre emelkedésének napját tenni a szerződésbe. A rajzot már elkészítettem.*

Tata 1913. III/1.

Tisztelő híve dr. Bertha Ferencz."[28]

„Gróf Esterházy Ferenc

tata-tóvárosi hitbizományi uradalmának igazgatósága, TATA

Méltóságos és főtisztelendő Mohl Adolf Esperes-, Apátplébános úrnak Tata.

Nagyságos és főtisztelendő Apátplébános Úr!

Válaszolva múlt hó 22. keletű b.(ecses) *soraira, van szerencsém értesíteni, hogy bár semmi kifogásom nincs az ellen, hogy a kérdéses írásbeli munkálatokat az uradalmi ügyészség elkészítse, mégis úgy tartom, hogy helyben lakó ügyvéd igénybevétele egyszerűbb, előnyösebb. Ezen írásbeli munkálatok ingyenes elvégeztetésére dr. Bán uradalmi ügyésszel fennálló szerződésünk ingerentiát nekem nem ad.*

Tata 1913. márczius hó 1.-én

Régi tisztelettel Esterházy Móricz."[29]

Mohl a családtanács határozata alapján előkészítette az adásvételi szerződést. E dokumentumnak sajnos csak a fogalmazványa maradt ránk.

„Tekintetes Prager Úr!

Arra kérem, szíveskedjék az adásvételi szerződést megfogalmazni és a fogalmazást nekem bemutatni.

A mi részünkről való föltételeket a túloldalon méltóztatik megtalálni!

Teljes tisztelettel Mohl Adolf apátplébános

Adásvételi szerződés.

Szerződő felek:

Egyrészről Arenberger Irma férj.(ezett) *Cservenka Antalné tóvárosi és özv.*(egy) *Andor Gézáné sz.*(ületett) *Pavek Roza, mint kisk.*(orú) *Andor.... és Andor.... term.*(észetes) és törv.(ényes) *gyámja tatai lakosok mint eladók. Más részről Mohl Adolf tatai apátplébános és Huber József templomgondnok, mint a Miklós-Ferenc-menedékház alap kezelői; tatai lakosok mint vevők között következőkép köttetett: Nevezettek megveszik az Andor-féle telket, jelzett M.*(iklós) *F.*(erenc) *menház-alap javára – minden teher nélkül, hatezer koronáért. Eladók és pedig, Arenberger Irma, Cservenka Antalné feltétlenül a kisk.*(orú) *eladók, illetményét pedig a gyámhatóság jóváhagyásának reményében eladják a tatai... t*(elek)*k*(öny)*vi betétben A. Az összes bélyeg és tehertörlési költségeket eladók viselik. A szerződés csak akkor válik jogszerűvé, ha egyrészről a Komárom m.*(megyei) árvaszék, vevők részéről pedig a n(agy)*m.*(éltóságú) *m.*(agyar) *kir.*(ályi) *belügym.* (inisztérium) *a hitb.*(izományi) *uradalom és a Győri e.*(gyház) *m.*(egyei) *főhatóság a szerződéshez hozzájárul. Ezen hozzájárulások kézhezvételétől számított 14 nap alatt vevők az egész vételárt egy összegben kifizetik a két érdekelt takarékpénztár képviselőinek, minden mellékes költségek fölszámítása nélkül. A szerződés 4 v.*(agy) *5 eredeti példányban készüljön.*"[30]

A szerződés valószínűleg nem jött létre, hiszen az 1914-es, első háborús esztendő alapítványi elszámolása szerint a tatai 152 szegénynek biztosított 910.25 korona és a tóvárosi 112 személynek adott 647.38 korona mellett *„téli élelmezésre"* 40 személy 15-15 koronát kapott. Ezen túl a *„szegény gyermekek ruházására"* 24 gyermekre 182.40 koronát költöttek.[31]

1915-ben már 190 családnak nyújtott segélyt az alapítvány. 153 tatai 934.30 koronát, 137 tóvárosi 728.48 koronát kapott. Téli élelmezésre ismét 600 koronát fordítottak, a szegény gyermekek ruházatára pedig 114.22 korona jutott. Az elszámolás szerint már ekkor is 36.59 koronára rúgott az elmúlt évi túlköltekezés, s az alapítvány 900 korona értékben hadikölcsönt is jegyzett.[32]

Az 1917. és 1918. évi 1000-1000 koronás hadikölcsönjegyzés gyakorlatilag felemésztette az alapítvány törzstőkéjét.[33] 1919-re az „új tőke" 516.82 koronára apadt.[34] 1920–1926 között az alapítványnak kiadása nem volt – vagyis szüneteltette a segélyezést is – s a pengő bevezetésének idejére teljes vagyona 33.450 (inflációs) koronára apadt.[35] Az Esterházy Miklós Ferenc Alapítvány gyakorlatilag megszűnt.

[28] *Győri Egyházmegyei Levéltár. Tata plébánia iratai. Fejléces papírra kézzel írt levél.*

[29] *Győri Egyházmegyei Levéltár. Tata plébánia iratai. Fejléces papírra gépelt levél, Esterházy Móric autográf aláírásával.*

[30] *Győri Egyházmegyei Levéltár. Tata plébánia iratai. Mohl Adolf kéziratos fogalmazványa.*

[31] *Győri Egyházmegyei Levéltár. Püspöki Levéltár. Egyházkormányzati Iratsorozat 1774/1915.*

[32] *Győri Egyházmegyei Levéltár. Püspöki Levéltár. Egyházkormányzati Iratsorozat 303/1916.*

[33] *Győri Egyházmegyei Levéltár. Püspöki Levéltár. Egyházkormányzati Iratsorozat 502/1917; 288/1918.*

[34] *Győri Egyházmegyei Levéltár. Püspöki Levéltár. Egyházkormányzati Iratsorozat 647/1920.*

[35] *Győri Egyházmegyei Levéltár. Tata plébánia iratai. Az Esterházy Miklós-Ferenc alapítvány számadásai.*

Perger Gyula
Kuny Domokos Múzeum
Tata
E-mail: pergergyula61@gmail.com

ANFÄNGE DER SOZIALEN WOHLFAHRT IN TATA, 1. DIE STIFTUNGEN DES N. F. ESTERHÁZY UND DAS ARMENHAUS IN TATA

GYULA PERGER

Die Wohltätige Frauenstiftung von Tata-Tóváros ist seit 1881 der offiziellen städtischen Armenfürsorge immer schon beigestanden, etwa mit Kleiderspenden, Geld- und Lebensmittelgaben. Die Frauenstiftung initiierte bereits 1893 die Errichtung eines Armenhauses, das aber erst durch den Nachlass des N. F. Esterházy von 1885 ermöglicht wurde, der testamentarisch eine Stiftung von 60.000 Kronen für die Armen von Tata und Tóváros gegründet hat.

Die Vollstreckung des Testaments war aber immer wieder verhindert worden, und die aufgelaufenen Zinsen haben bis 1902 bereits 16.750 Kronen erreicht. Der Stiftungsbeauftragte, A. Mohl veranlasste, aus den Zinsen das schon seit einem Jahrzehnt geplante Armenhaus zu errichten.

Die Erben haben ein Grundstück gestiftet, und Mohl versuchte bei Versteigerungen günstige Immobilien zu verschaffen. Es wurden etliche Pläne zum Bau- und Haushaltskosten angefertigt. Aber wegen dauerhafter Rechts- und Finanzstreitereien zog sich der Bau fast ein Jahrzehnt hin in die Länge. In den Jahren des Ersten Weltkrieges vermehrte sich die Anzahl der Bedürftigen abrupt, und die Inflation riss sowohl die Armenstiftung als auch die für den Bau zuständige Stiftung für das N. F. Schutzhaus in den Abgrund.

Übersetzt von Klára Kuti

OLDALAZÓ „*KISERŐD*" A KOMÁROMI VASÚTI HÍD DÉLI HÍDFŐJÉNÉL

POLGÁR BALÁZS

BEVEZETÉS

A komáromi vasúti híd (Barátság-híd) déli hídfőjénél, az 1919. évi május 1-jei átkelés emlékművétől délre, a vasúti sín nyugati oldalánál egy betonból emelt, szabálytalan alaprajzot mutató védelmi létesítmény található (1. kép). Az oldalazó kiserőd (pásztázó mű)[1] közvetetten a Monostori erőd védelmét szolgálta, feladata ellenséges támadás esetében a vasúti hídon átkelő erők oldalazó tűzzel való feltartóztatása, leküzdése volt.[2] Az építmény felmérését és kutatását jelentős mértékben segítette, hogy az objektum 1909. évi megvalósulási tervdokumentuma (2–3. kép) és a két világháború közötti időszakból származó (katonai) ingatlannyilvántartása fennmaradt a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtárában és Levéltárában.[3] A két világháború közötti ingatlannyilvántartás a kiserőd alábbi rövid leírását adja: „*Partoldalon készült teljesen betonból. Vastartók közötti vasvázas beton mennyezettel és afelett alkalmazott 2 m vastag földfeltöltés. Betonlépcsők, betonpadozatok. Vas bejárati ajtók és acéllemez lőrésvédők. Az erőd nyílásai felett vasrács ernyő, a kézigránátok elhárítására. Az erőd előtt beton alapzatba erődített vas karók és tüskésdrót akadályok.*"[4]

Az erőd jó állapotú, előterét napjaikban fiatal akácfák alkotta vegetáció uralja. A két világháború közötti katonai ingatlannyilvántartásban szereplő, a vasúti síntől az erődhöz vezető 1 m széles út ma már nem lelhető fel,[5] a vasúti sín irányából való megközelítését gyalogsági akadály maradványai nehezíthetik (4. kép). Az objektum délnyugati, nyugati és északnyugati oldalát közvetlenül partfal határolja, a partfalon található és az erődhöz kapcsolódó árokrendszer nyomai jól azonosíthatóak. A létesítmény 2015. évi kutatásának elsődleges célja az objektum állapotának leírása és dokumentálása volt.[6]

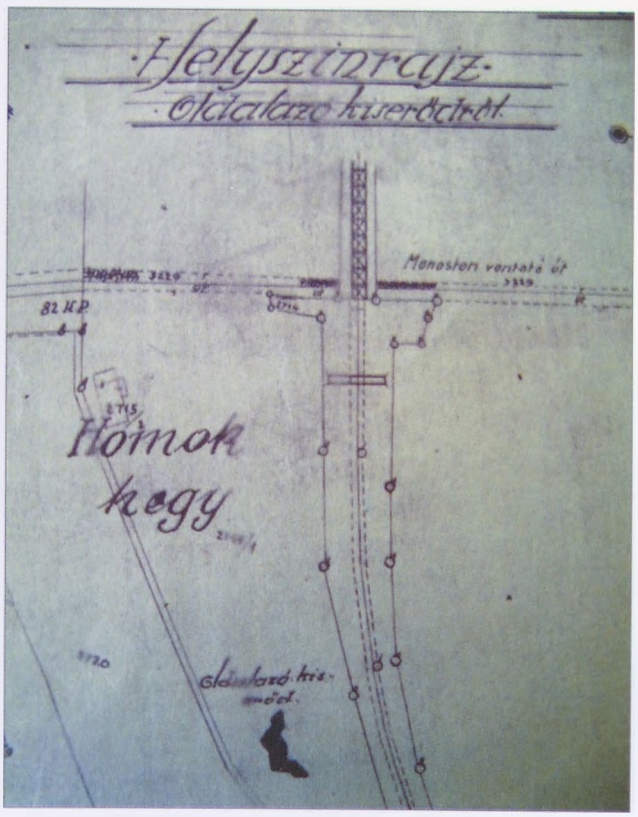

1. kép: Az oldalazó kiserőd térségének helyszínrajza a két világháború közötti időszakból (HM HIM, Levéltár)
Fig. 1: The site plan of the area of the slant blockhouse from the interwar period (MoD. Military History Institute and Museum, Archive)

[1] *A védelmi létesítmény a komáromi 1951/2-es helyrajzi számú ingatlan északkeleti oldalán található. A két világháború közötti ingatlannyilvántartások következetesen használták a „kiserőd" meghatározást a vizsgált védelmi létesítményre vonatkoztatva, ez a megnevezés szerepel a továbbiakban az objektum leírásakor.*

[2] *A vasúti híd északi hídfőjénél is található egy, a vasúthoz kapcsolódó védelmi létesítmény. A mai Komárno területén levő objektum építésének engedélyezésére 1914-ben került sor. Alapterülete a sarokvédművekkel 21×13 m, az erődítmény nyugati oldalán a falvastagság eléri a 180 cm-t. (Az épület 1936-ban tervezett modernizációja nem valósult meg.) (DUBÁNEK 2010, 105–106.)*

[3] *25/26. szelv. közötti pásztázómű tervrajza. (Jelzete: GIh_0184-02-04 /5681/. HM HIM, Térképtár.) Dél-Komárom, Érsekújvár–Komáromi vasút melletti kiserőd tervrajzai, 1928–1934. (HM HIM, Levéltár, Katonai objektumok építési anyaga, VII. 224. /142. doboz./)*

[4] *Az érsekújvári vasúti vágány melletti kiserőd, ingatlannyilvántartás. Dél-Komárom, Érsekújvár–Komáromi vasút melletti kiserőd tervrajzai, 1928–1934. (HM HIM, Levéltár, Katonai objektumok építési anyaga, VII. 224. /142. doboz./)*

[5] *Az érsekújvári vasúti vágány melletti kiserőd, ingatlannyilvántartás. Dél-Komárom, Érsekújvár–Komáromi vasút melletti kiserőd tervrajzai, 1928–1934. (HM HIM, Levéltár, Katonai objektumok építési anyaga, VII. 224. /142. doboz./)*

[6] *Az objektum kutatásában közreműködött: Legát István (volt komáromi határőr) és Bálint Ferenc (HM HIM). (Ezúton szeretnék köszönetet mondani Komárom Város Önkormányzatának, amiért engedélyezte az objektum kutatását.)*

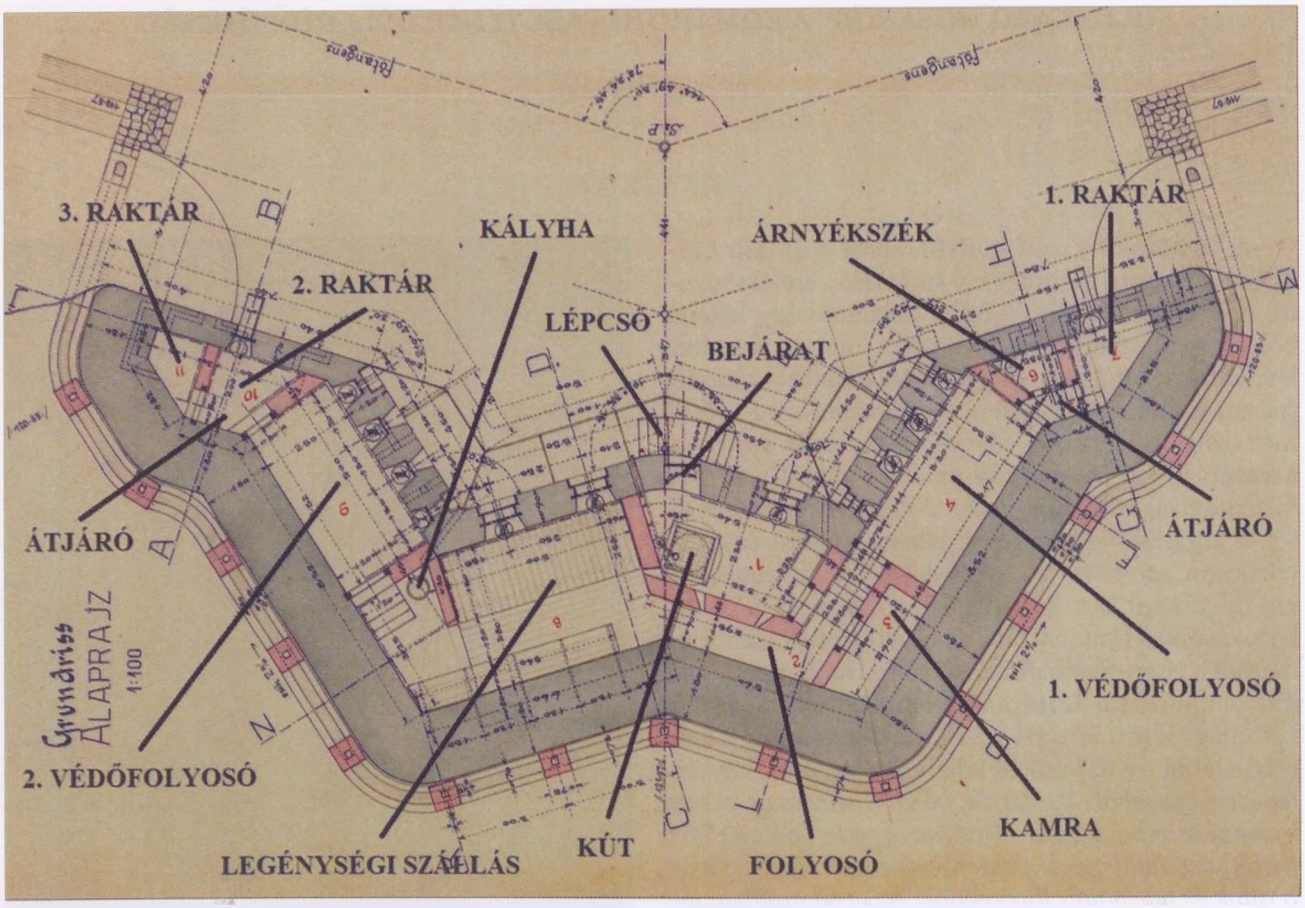

2. kép: Az objektum alaprajza (1909, HM HIM, Térképtár)
Fig. 2: The floor map of the object (1909, MoD. Military History Institute and Museum, Map-collection)

A VÉDELMI LÉTESÍTMÉNY 2015. ÉVI ÁLLAPOTÁNAK LEÍRÁSA

A vasúti sín felőli homlokzat

A kiserőd vasúti sín felőli homlokzatának magassága a korabeli járószinthez mérve 4,5–6,5 m, a homlokzat hossza: 34,2 m. Az objektum középvonalában nyílik a keleti irányítású, 85 cm széles és 190 cm magas bejárat (5. kép). A korabeli talajszint magasságától 145 cm magasan nyíló bejárathoz eredetileg a homlokzat törésvonalához igazodó, három-három fokból álló, kettős lépcső vezetett. A lépcső napjainkra megbontásra került, az 1 m széles és 29 cm magas lépcsőfokokat elhordták. Az objektum két fő (egyenként 54×54 cm-es) és 30 kisebb (17×17,5 cm-es) szellőzőnyílással rendelkezik. A fő szellőzők szegecselt vas elemei a korabeli járószinttől mérve 245 cm-es magasságban találhatóak és 80 cm-re ugranak ki a fal síkjából. A kisebb méretű szellőzőnyílások szabályos térközökben 0,45–1,05 m-es és 3–4,1 m-es magasságban, a homlokzat alsó és felső sávjában két sorba rendezve futnak (soronként 15 darab).

A homlokzaton található tizenegy lőrés mérete és kiképzése alapján négy különböző csoportba sorolható. A lőrések közül kilencet téglával elfalaztak és bevakoltak. A legénységi szállás kettő, 110 cm széles, 60 cm magas, fektetett téglalap alakú lőrését az objektum funkcióváltását követően világító ablakokként használták tovább.

A belső tér

Az objektum vasúti sínek felőli oldalának falvastagsága 70–120 cm, a délnyugati, nyugati, illetve északnyugati részének falvastagsága 180 cm, az acélgerendákkal megerősített födém 80–100 cm vastag. A védelmi létesítmény tetején eredetileg 2 m vastag földfeltöltés volt. A terekben mérhető belmagasság 240-360 cm. A védelmi létesítmény tizenkettő, megközelítőleg szimmetrikus rendben elrendezett térből (egy konyha, egy legénységi szállás, kettő védőfolyosó, egy kamra, egy árnyékszék, három raktár, egy közlekedőfolyosó és két átjáró) áll. A helyiségeket elhatároló válaszfalak szélessége egységesen 0,45 m, a válaszfalak téglaanyagán az Első Komáromi Téglagyárra utaló bélyegek („*ELSŐ* [/] *KOMÁROMI*") figyelhetőek meg. (A téglák mérete: 30×15×6,5 cm.)

Az erőd első helyisége a szabálytalan négyszög alaprajzú, 9,95 m²-es konyha. A bejárattal szemben, a helyiség északi sarkában egy téglabélelésű, 1 m át-

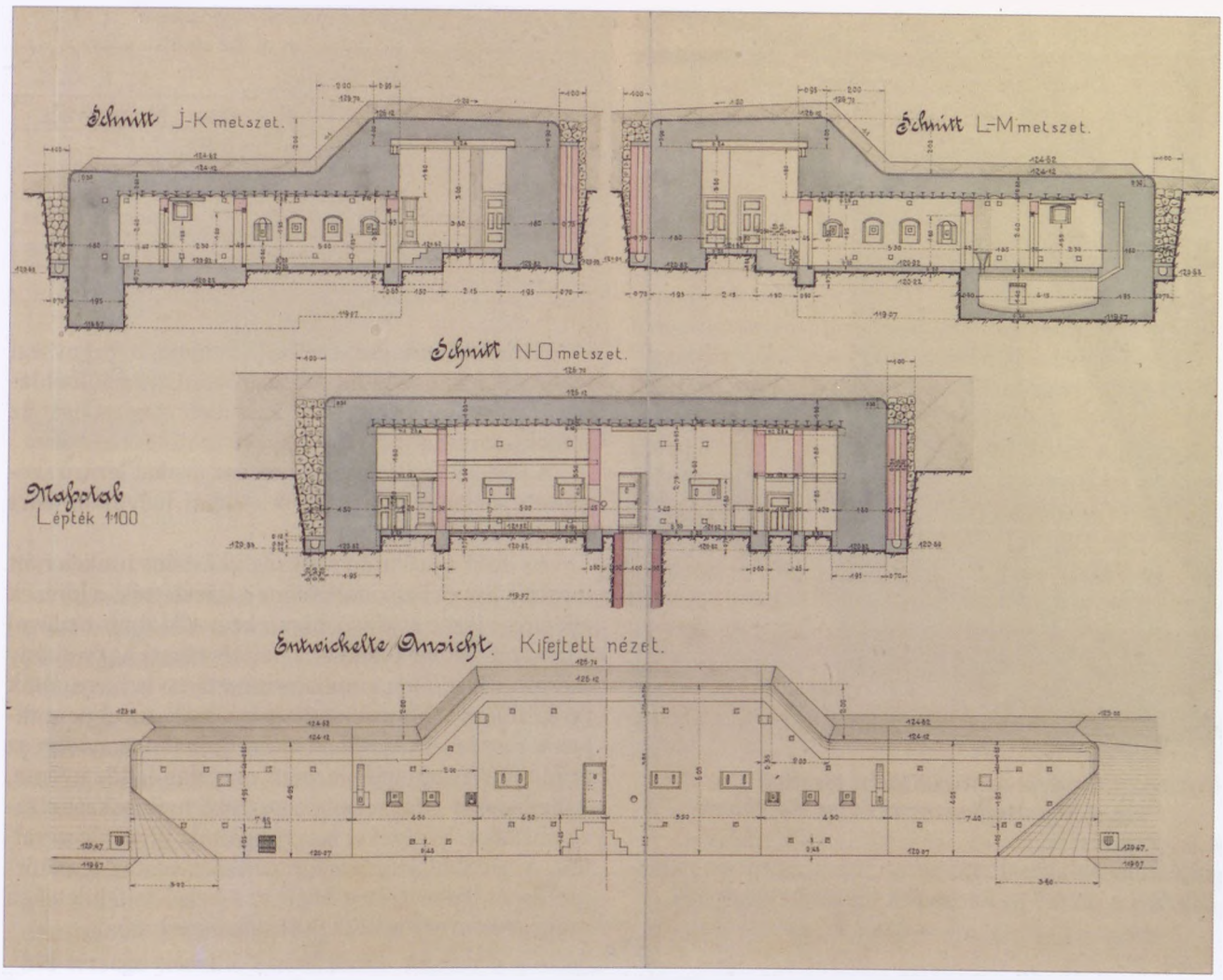

3. kép: A kiserőd metszetrajza és a homlokzat rajza (1909, HM HIM, Térképtár)
Fig. 3: The blockhouse's section plan and the drawing of the forefront (1909, MoD. Military History Institute and Museum, Map-collection)

mérőjű, eredetileg szivattyúval is ellátott kutat alakítottak ki (6. kép). A kutat egy 1,4×1,4 m-es fedőlappal zárták le, a fedőlap ma már hiányzik. A helyiség délnyugati falán nyíló ajtó egy „*L*" alaprajzú, 1 m széles közlekedőfolyosóra vezet. A folyosóról lehet elérni a legénységi szállást, az 5,86 m²-es kamrát és az első védőfolyosót. A szabálytalan ötszög alaprajzú, 23,05 m²-es alapterületű, 12-20 személy számára szállást biztosító szállástérben kályhát is elhelyeztek, a fűtőalkalmatosság kürtőnyílása a helyiség északkeleti oldalában ma is jól látható. A legénységi szoba északkeleti oldala egy ajtón keresztül, közvetlenül kapcsolódik a második védőfolyosóhoz.

A szabályos téglalap alaprajzi formát mutató védőfolyosók padlószintje mélyebben van a legénységi szálláséhoz képest, az eltérő padlószinteket kettő fokból álló lépcső kötötte össze mind a két esetben. Az első védőfolyosó 13,32 m²-es, a második védőfolyosó 12,5 m²-es alapterületű. Az első védőfolyosó déli oldalánál nyíló ajtótól az árnyékszékhez és a 3,72 m²-es alapterületű első raktárhoz lehet eljutni.

4. kép: Vas tüske az objektum előterében
Fig. 4: An iron spike at the foreground of the object

(Az árnyékszék alatt egy 4,15 m széles és 1,4 m magas árnyékszékakna található.) A második védőfolyo-

5. kép: A kiserőd lezárt bejárata
Fig. 5: The closed entrance of the blockhouse

só északi oldalánál ajtó vezet át a 3,24 m²-es második és a 2,06 m²-es harmadik raktár helyiségébe.

1. táblázat: A lőrések megoszlása
Tab. 1: The distribution of the embrasures

Helyiség	Lőrések száma	Megjegyzés
	(összesen: 11 db)	
Konyha	1	elfalazott
Legénységi szállás	2	ráccsal elzárt
1. védőfolyosó	4	elfalazott
2. védőfolyosó	4	elfalazott

A kiserőd oldalazó lőrései a konyha, a legénységi szállás és a két védelmi folyosó vasúti sín felőli oldalában nyílnak (7. kép), azok számbeli megoszlását az 1. táblázat mutatja.

A lőrések érdekessége, hogy az azokat lezáró szegecselt acéllemez lőrésvédők eredeti helyükön (zárt állásban) megmaradtak.

Az erőd 1948 után szükséglakásként funkcionált tovább.[7] Egyes belső falfelületeit lefestették, a lőrések jelentős részét a külső homlokzat síkjában téglával elfalazták és bevakolták. A helytörténeti hagyomány szerint egy időben gombatermesztésre is használták az építményt. Mára bejáratát lezárták, az el nem falazott lőréseket ráccsal elfedték. Sajnálatos módon az erőd több részén felfedezhető rongálás és tűz nyoma. A nyílásokat (lőréseket és szellőző nyílásokat) elzáró rácsokat, lemezeket megrongálták, illetve leszerelték. A védelmi létesítmény padlóját vastag téglatörmelék- és szemétréteg borítja, a belső falfelületeken magyar és orosz nyelvű falfirkák olvashatóak.

ÖSSZEGZÉS

Az oldalazó kiserődöt 1907-ben tervezték,[8] felépítésére 1908 és 1909 között került sor a vasúti híd építési munkálataival összefüggésben.[9] (A vasúti hidat 1910. május 5-én avatták fel.)[10] Az elhanyagolt állapotban levő védelmi létesítményt 1935 tavaszán helyreállították, a kiserőd két helyiségében *„robbanó és gyújtószerraktárat"* alakítottak ki.[11] Az írásos és képi dokumentumok, illetve a helyszíni szemle alapján markánsabb átépítő munkálatokra az első és a második világháború között nem került sor, csupán a raktárhelyiségek karbantartása, a belső terek kimeszelése, a kút fedőlapjának cseréje és az ajtók, valamint a szellőzők kijavítása ment végbe.[12] Feltételezhető, hogy a kiserőd vasúti sín felőli homlokzatának kézigránát elleni védelmét is a két világháború között alakították ki.[13] A második világháború alatt a védelmi létesítmény nem szenvedett komolyabb kárt, jóllehet német katonák a vasúti hidat 1945 márciusában felrobbantották.[14]

[7] *KECSKÉS 1984, 220.*

[8] *K. und k. Geniedirektion in Komárom. Projektplan. (...) die Flakierungsanlage (...) beim Fort Sandberg. (...) im Juli 1907. HM HIM, Térképtár, jelzete: GIh_0185-001_09. (Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Tolnai Gergelynek, amiért felhívta figyelmemet a dokumentumra.)*

[9] *TRÄGER 2009, 42. Dunahíd 27/33 szelvények között. Általános elrendezés, 1910. (HM HIM, Térképtár, jelzete: GIh_0184-02_02r.)*

[10] *SZÁMADÓ–TURI 2010, 33.*

[11] *Dél-Komárom, Érsekújvár–Komáromi vasút melletti kiserőd tervrajzai, 1928–1934. (HM HIM, Levéltár, Katonai objektumok építési anyaga, VII. 224. /142. doboz./)*

[12] *Komárom–Érsekújvári vasútvonal menti kiserőd, melléklet. Dél-Komárom, Érsekújvár–Komáromi vasút melletti kiserőd tervrajzai, 1928–1934. (HM HIM, Levéltár, Katonai objektumok építési anyaga, VII. 224. /142. doboz./)*

[13] *Az Osztrák–Magyar Monarchia hadserege 1916-ban rendszeresített először kézigránátot (1916M csőkézigránát). (LUGOSI 2004, 194–195.)*

[14] *SZAMÓDY–CSIKÁNY–HORVÁTH 1998, 141.*

6. kép: *A kiserőd kútja*
Fig. 6: The pump of the blockhouse

Az 1909. évi megvalósulási tervdokumentáció és a két világháború közötti felmérési rajz információi jól megfeleltethetőek az erőd mai struktúrájával. A létesítmény elkészült, 1909. évi állapotát dokumentáló rajz és a két világháború között készített alaprajz esetében egy eltérés tapasztalható: tévedésből az utóbbi dokumentumon a legénységi szállástér egy oldalazó lőrését tüntették csak fel. (A valóságban ezt a teret kettő lőréssel látták el.)

A komáromi déli vasúti hídfő oldalazó létesítménye a komáromi erődrendszer 20. század eleji modernizációs kísérletének emléke.[15] Emellett a vasúti híd térsége jelentős hadtörténeti régészeti lelőhely: az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc tárgyi emlékei mellett nagy számban lelhetőek fel az 1919. május 1-jei összecsapáshoz[16] köthető *„leletek"* (srapnel töltelékgolyók, gránátrepeszek, Mannlicher töltőlécek és töltényhüvelyek). A komáromi erődrendszer hadtörténete és építéstörténete jelentős mértékben feldolgozott,[17] ez azonban nem jelenti azt, hogy az újabb műemléki, illetve hadtörténeti régészeti kutatások ne árnyalnák, gazdagítanák az erődrendszer múltjáról alkotott történeti képet. A kulturális örökségkép változásának eredményeképpen a modern kori katonai objektumok, különös tekintettel a két világháború és a hidegháború védelmi létesítményeinek kutatása, állagmegóvása és bemutatása a kulturális örökségvédelem újabb irányát alkotják.[18] (A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény és az azzal összefüggő törvények módosításáról rendelkező 2014. évi CVI. törvény 22. §-a vezetette be a hazai örökségvédelem definíciói közé a hadtörténeti örökség fogalmát.)[19] Paul Virilio (*École Spéciale de l'Architecture*) *Bunker archéologie* című könyvében a második világháborús atlanti fal kutatása kapcsán a védelmi létesítmények kettősségéről írt: egyfelől ezek az objektumok lehetnek egy sötét történelmi korszak emlékei, másfelől viszont az adott kor katonai építészetének és hadtudományának megkövült lenyomatai is egyben.[20]

A bemutatott komáromi objektum, annak kora és állapota miatt a magyarországi hadtörténeti örökség fontos ingatlaneleme, amely joggal válhat az örökségbarát turizmus újabb értékes célállomásává.

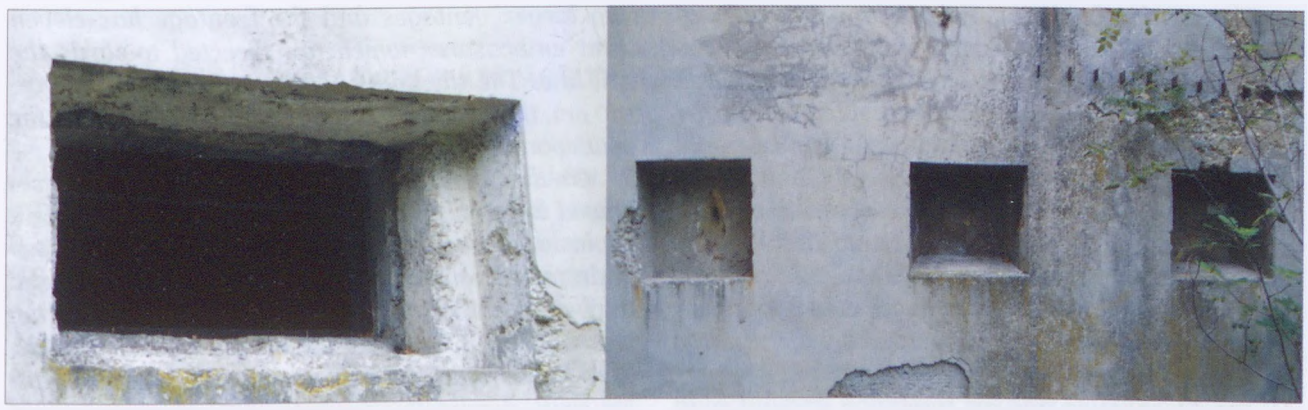

7. kép: Az objektum oldalazó lőrései
Fig. 7: The slant embrasures of the object

[15] *A komáromi erődrendszer a 19. század végére elavulttá vált a tüzérség fejlődése miatt. (CSIKÁNY 2012, 143.)*

[16] *A győri, tatai, tatabányai és komáromi munkásokból toborzott önkéntes milícia 1919. május 1-jén kísérletet tett a csehszlovák erők által megszállt bal parti településrész visszavételére. A magyar támadás egyik fő iránya a vasúti híd volt. (Komáromi Lapok XL. évf. 16. sz. 1919. május 10. 1–2.)*

[17] *A komáromi erődrendszerhez lásd: KECSKÉS 1978; KECSKÉS 1984; SZAMÓDY–CSIKÁNY–HORVÁTH 1998; TOLNAI 1999; TOLNAI 2004; SUBA 2005; CSIKÁNY 2012.*

[18] *SCHOFIELD 2011, 21–30.*

[19] *Magyar Közlöny 2014. évi 186. szám. Forrás: http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk14186.pdf. (A letöltés ideje: 2015. november 5.)*

[20] *VIRILIO 2008, 11, 21.*

Polgár Balázs
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
Budapest
E-mail: balazspolgar.him@gmail.com

IRODALOM

CSIKÁNY 2012 Csikány T.: *Komárom, a szűz vár – 1809*. Budapest 2012.

DUBÁNEK 2010 Dubánek, M.: *Rakousko-uherská strážnice v Komárně*. Vojenská Historia 2010/4. 104–110.

KECSKÉS 1978 Kecskés L.: *Komárom erődrendszere*. Műemlékvédelem. Műemlékvédelmi és Építéstörténeti Szemle 22 (1978) 193–222.

KECSKÉS 1984 Kecskés L.: *Komárom az erődök városa*. Budapest 1984.

LUGOSI 2004 Lugosi J.: *Kézifegyverek az I. világháborúban*. In: (Szerk. Ravasz I.) „Boldogtalan hadiidők..." Budapest 2004, 187–196.

SCHOFIELD 2011 Schofield, J.: *Aftermath. Readings in the Archaeology of Recent Conflict*. Swindon 2011.

SUBA 2005 Suba J.: *A komáromi erődrendszert ábrázoló térképek és tervrajzok a hadtörténeti térképtárban*. In: (Szerk. Csombor E.–Tóth K.) Levéltár és helytörténet. A Komáromi Levéltáros Szakmai Nap előadásai, 1994–2004. Esztergom 2005, 37–45.

SZAMÓDY–CSIKÁNY–HORVÁTH 1998 Szamódy Zs.–Csikány T.–Horváth Cs.: *Komárom erődváros*. Komárom 1998, 89–143.

SZÁMADÓ–TURI 2010 Számadó E.–Turi Zs.: *A komáromi vasútvonalak története*. Komárom 2010.

TRÄGER 2009 Träger, H.: *A komáromi vasúti Duna-híd*. In: (Szerk. Tóth E.) Duna-hídjaink. Budapest 2009. 42.

TOLNAI 1999 Tolnai G.: *Komárom, Magyarország legnagyobb erődrendszere*. KMMK 6 (1999) 389–452.

TOLNAI 2004 Tolnai G.: *A komáromi erődrendszer műemléki szemmel*. Műemlékvédelmi Szemle 14 (2004) 113–145.

VIRILIO 2008 Virilio, P.: *Bunker Archaeology*. New York 2008.

A SLANT „BLOCKHOUSE" AT THE SOUTHERN BRIDGEHEAD OF THE TRAIN BRIDGE AT KOMÁROM

BALÁZS POLGÁR

The train bridge („Friendship bridge") of Komárom (Komárom-Esztergom County) was built in 1908–1909 and it was opened in 1910. At the southern bridgehead, on the western side of the railroad tracks a concrete blockhouse can be found which was planned in July 1907 and the building of the object was finished in 1909. (The plan-documentation of the blockhouse can be found in the Map-collection and the Archive of the MoD. Military History Institute and Museum.) The function of the object was the protection of the train bridge and the Monostori fortress (Fort Sandberg) at Komárom.

The blockhouse has an irregular ground plan and it has 12 premises (a kitchen, an accommodation space for 12–20 soldiers, a chamber, two protective corridors, an aisle, two passages, three storages and a lavatory with a pit latrine). The kitchen had a well and the accommodation space had a stove. On the forefront we can find 30 smaller and two larger ventages and the frontage has eleven slant embrasures which are directed towards the rail line. The thickness of the concrete wall is 70–180 cm, the thickness of the ceiling is 80–100 cm, the headroom is 240–360 cm.

On the basis of the real estate records it was renewed in 1935. After this the object was used as an explosives warehouse and the building got hand grenade protection. The blockhouse was not damaged during World War II (the train bridge of Komárom was blown up by German soldiers). In the end the blockhouse was used as an emergency house after 1948, during this period nine embrasures were walled, two embrasures functioned as windows. Nowadays the object is in good condition (unfortunately it can not be visited).

Translated by Balázs Polgár

A ZSIDÓTÖRVÉNYEK VÉGREHAJTÁSA A MÁK RT. TATABÁNYAI BÁNYAIGAZGATÓSÁGÁN 1938–1943

MACHER PÉTER

Jelen írás azt mutatja be, hogyan hajtották végre a Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársulat (MÁK Rt.) Tatabányai Bányaigazgatóságán a II. világháború időszakának antiszemita rendelkezéseit. Milyen nehézségeket okoztak ezek a jogszabályok háborús időszakban az ország egyik legnagyobb vállalatának? Mennyire veszélyeztették a gazdaság érdekét? Mindezt egy olyan ipartelepen vizsgáljuk, ahol a zsidó alkalmazottak aránya sose haladta meg a rendelkezésekben meghatározott maximumot. A tanulmányt alapvetően az 1939:IV. tc. köré (második zsidótörvény) igyekszünk csoportosítani, de szó lesz a munkaszolgálatról, valamint előzményjelleggel az 1938:XV. tc-ről (első zsidótörvény) is. A zsidótörvények részleteit nem ismertetjük, kizárólag azok gazdasági életre vonatkozó rendelkezéseire szorítkozunk. A tanulmányban kitérünk még a korabeli tatabányai társadalom jellegzetességeire, valamint néhány, a helyi köztudatban meglévő, a témához kapcsolódó tévhitre. Egy korábbi feldolgozásban már tárgyaltuk a vészkorszak tatabányai eseményeit.[1] Jelen munka ennek előzményeit dolgozza fel.

A zsidótörvények kora és a tatabányai holokauszt sokáig elkerülték a helytörténészek figyelmét. A szocialista időszak tatabányai történetírása munkásmozgalmi történetté formálta a város és a helyi ipar történetét.[2] A korabeli helytörténeti munkák érdeme, hogy levéltári forrásokból dolgoztak, ugyanakkor messzemenő elfogultság jellemzi őket. A fenti kérdéssel már csak azért sem foglalkoztak, mert a zsidó bányatisztviselők sorsa nyilván árnyalta volna a MÁK Rt-ről kialakított negatív képet. Mindez azért jelent visszalépést, mert az országos szakirodalmi munkák ekkor nagyrészt már meghaladták ezt a szintet. Az országos, holokauszttal foglalkozó szakirodalomban a rendszerváltás után sokáig az eseménytörténeti vonal dominált. Az utóbbi időkben kezdtek el foglalkozni a vészkorszak társadalomtörténeti vonatkozásaival.[3] Nagyvállalat esetében azonban még nem vizsgálták meg a kérdést.

A dolgozat elkészítéséhez leginkább a MÁK Rt-nek a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Z szekciójában őrzött fondját használtuk fel. Középszinten rendezett iratanyagról van szó, a kutatást repertórium segíti.[4] A vállalat levéltári anyagában a személyzeti osztály állagán belül külön sorozatot képeznek a zsidótörvények végrehajtásával kapcsolatos iratok. Kiemelhetjük még Zsoldos Ferenc (1906–2007) egykori bányatárspénztári tisztviselő visszaemlékezését, amely fontos forrása a két világháború közötti Tatabánya társadalomtörténetének és a holokauszt helyi eseményeinek.[5] Zsoldos 2005-ben, 99 éves korában adta át emlékiratait Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltárának. Az anyag egy része publikált a levéltár által 2006-ban kiadott *Tatabánya a II. világháborúban* című tanulmánykötetben.

A MÁK RT. ALAPÍTÁSÁTÓL A MÁSODIK ZSIDÓTÖRVÉNYIG

A Magyar Általános Kőszénbánya Rt-t 1891-ben alapították kisebb borsodi bányavállalkozásként. A vállalat figyelme hamarosan a Dunántúlra terelődött. 1896-ban megnyitották a Tatai-medencében található Alsógalla község határában az első bányaaknát, ahol rövid idő alatt hatalmas iparvidék épült ki. Alsógalla-bányatelep pedig 1902-ben Tatabánya néven kisközséggé alakult. A MÁK Rt. térnyerése jelentős változásokat eredményezett a Tatai-medencében. Az ipari fejlődés jelentősen átalakította az alapvetően mezőgazdasági terület foglalkozási szerkezetét.

Tatabánya kiépülésével és a sorozatos beruházások következtében az érintett települések (Alsógalla, Felsőgalla, Bánhida, Tatabánya) lényegében összeépültek. Ez számos közigazgatási probléma forrásává vált. Sok esetben a munkások maguk sem tudták megmondani, melyik településen is laknak. A gazdasági siker ugyanakkor meghozta az áttörést a vállalat számára: a századforduló időszakában már számos külföldi tőzsdén jegyezték a MÁK Rt. részvényeit, a vállalat tulajdonosai között francia és svájci részvényesek is jelentős mértékben képviseltették magukat.

Területileg a vállalat három jelentősebb egységre tagolódott: a fővárosi központra, ahol a vezető testületek működtek és az adminisztrációs munka zajlott; a Tatabányai Bányaigazgatóságra, amelyik az ipartelepek közül a legfontosabbnak bizonyult; és a borsodi üzemek csoportjára, utóbbi gazdasági súlya kevésbé volt jelentős. A MÁK Rt. 1937-ben árfolyamérték és mérlegfőösszeg alapján is a legnagyobb magyarországi vállalat volt,[6] legjelentősebb riválisának

[1] *MACHER 2012.*
[2] *GOMBKÖTŐ–HORVÁTH 1972.*
[3] *UNGVÁRY 2012.*
[4] *SÁRKÖZI 1967.*
[5] *ZSOLDOS 2006.*
[6] *KÖVÉR 2002, 339.*

a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. bizonyult. A II. világháború előestéjén a MÁK Rt. a csúcson volt. Mindezt azért szükséges tisztázni, mert a jelenlegi tatabányai közvéleményben a MÁK Rt. helyi, *„tatabányai"* cégként van jelen. Ez az elképzelés azonban téves. A MÁK Rt. fővárosi vállalatként került bejegyzésre a cégbíróságon.

Az 1930-as évek végén az erősödő antiszemitizmus és a háborúra készülődés jegyében több olyan törvényt hozott a magyar országgyűlés, amelynek súlyos következményei lettek a vállalatok működésére nézve is. 1938. május 29-én elfogadták az 1938:XV. tc-t *„a társadalmi és gazdasági élet egyensúlynak hatályosabb biztosításáról"*. Az elnevezés önmagában nem tartalmazott utalást a zsidóságra. A jogszabály 20%-ban maximalizálta a zsidóság arányát az értelmiségi pályákon.[7]

A háború kitörését megelőzően, 1939. március 11-én életbe lépett az 1939:II. tc. (honvédelmi törvény), amely a katonai szolgálatra alkalmatlannak minősített férfiakat közérdekű munkaszolgálatra hívta be. Az 5070/1939. M.E. sz. rendelettel már részletesen szabályozták a közérdekű munkaszolgálat fogalmát, és létrehozták a Közérdekű Munkaszolgálat Országos Felügyelője (KMOF) beosztást.[8] Megalakításakor a munkaszolgálatnak nem volt még diszkriminációs jellege, nem tettek különbséget zsidó és nem zsidó között. Büntető jellegűvé akkor vált a munkaszolgálat intézménye, amikor a zsidótörvényeket kiterjesztették a honvédségre. 1940 őszén döntés született a Honvédelmi Minisztériumban, amelynek értelmében zsidók nem teljesíthettek fegyveres szolgálatot, hanem valamennyien munkásalakulatokban voltak kötelesek szolgálatot teljesíteni. 1940 végétől már szaporodtak a megkülönböztető intézkedések a honvédségben szolgálatot teljesítő zsidóság ellen.

A honvédelmi törvény ezenkívül a haditermelés szempontjából kulcsfontosságú üzemeket hadiüzemekké nyilvánította. Élükre egy-egy katonatisztet neveztek ki, aki a haditermelés zavartalan biztosítása érdekében az üzemeltetéshez elengedhetetlenül fontos dolgozókat üzemi munkásalakulatokba szervezte, és egyúttal a gyárak parancsnoki tisztét is ellátta. A munkásalakulat tagjai katonai fegyelem alatt álltak.[9]

1939. május 5-én jelent meg az 1939:IV. tc. (második zsidótörvény) *„a zsidók gazdasági térfoglalásának korlátozásáról"*. A törvény végrehajtási utasításának számító 7720/1939 M.E. sz. rendeletet Teleki Pál miniszterelnök 1939. augusztus 19-én adta ki.[10] Zsidók alkalmazását az értelmiségi pályákon 6%-ban korlátozták. 12%-os arányszámot állítottak fel az ipari, kereskedelmi, bányászati, bank- és pénzváltóüzleti vállalatok tisztviselői, tehát a gazdasági értelmiség vonatkozásában. A törvény 2.§-a különböző jogcímeken igénybe vehető mentességeket állapított meg. A végrehajtási utasítás azonban nyíltan ki is mondta, hogy itt inkább csak kedvezményekről volt szó és nem valódi mentességekről, ugyanis a korlátozó rendelkezések egy jó része a vonatkozó személyekre is hatályos volt. A törvény 17.§-ának ötödik bekezdése arról rendelkezett, hogy a gazdasági élet zavartalan működése érdekében az illetékes miniszter kivételes mentességet adhatott a különleges szakértelemmel rendelkező zsidó alkalmazottak számára.[11]

A második zsidótörvény végrehajtását az 1937-ben létrehozott Értelmiségi Munkanélküliség Ügyeinek Kormánybiztosságára (ÉMÜK) bízták, vezetőjévé pedig Kultsár Istvánt, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyik tanácsosát nevezték ki.[12] A 7720/1939 M.E. sz. rendelet értelmében a gazdasági társaságoknak egy sor bejelentést kellett készíteniük az ÉMÜK számára. Minden iparengedéllyel rendelkező iparosnak, valamint vállalati vezetőnek meg kellett küldenie a származására vonatkozó adatokat.[13] A vállalkozásoknak ezenkívül be kellett jelenteniük az értelmiségi munkakörben foglalkoztatott személyek származását, valamint illetményeikre vonatkozó adataikat is. A kitöltött nyomtatványokat és a bejelentéshez szükséges iratokat a kormányrendelet szerint 1939. október 15-ig kellett beküldeni az ÉMÜK Klotild utcai székházába.

Az 1939:IV. tc. esetében is igyekeztek jól behatárolni az értelmiségi fogalmát. A rendelet 43.§-a szerint értelmiségi munkakörben foglalkoztatottnak kellett tekinteni az irodai és műszaki szolgálatot ellátó tisztviselőn felül a kereskedősegédet, az állandó fizetéssel rendelkező vagy jutalékos üzletszerzőt, valamint minden olyan alkalmazottat, *„aki nem altiszti vagy szolgai, avagy nem testi (fizikai) munkát végez."*[14] A bejelentésbe nem lehetett felvenni az 1939:II. tc. alapján katonai szolgálati kötelezettséget (értsd munkaszolgálatot) teljesítő alkalmazottat.

A rendelet 48.§-a értelmében részvénytársaság esetében a bejelentéseket egy igazgatósági tagnak, valamint egy cégjegyzési jogosultsággal rendelkező tisztviselőnek kellett aláírnia. A bejelentéshez szükséges űrlapokat Budapesten a kerületi elöljáróktól, városokban a polgármesterektől, községekben az elöljáróktól lehetett beszerezni.[15] Az eljárás hatalmas bürokráciát és óriási irattermelést idézett elő; az egyes vállalatok, intézmények hivatalnokai szinte egyik napról a másikra kaptak egész munkaidejüket kitöltő újabb feladatokat.

[7] *VÉRTES 2002, 29.*
[8] *B. STENGE 2013, 250.*
[9] *SZIJJ 2002, 159.*
[10] *VÉRTES 2002, 140.*
[11] *VÉRTES 2002, 58.*
[12] *UNGVÁRY 2012, 409.*
[13] *VÉRTES 2002, 120.*
[14] *VÉRTES 2002, 125.*
[15] *VÉRTES 2002, 130.*

Az ÉMÜK-nél a beküldött dokumentumok alapján döntötték el, hogy az adott munkahelyen mekkora arányban alkalmaznak zsidónak minősített munkavállalókat, valamint határoztak a leépítés mértékéről és pontos menetrendjéről. Azt a munkaadót, aki kihágást követett el, egy évig terjedő szabadságvesztéssel, valamint pénzbírsággal sújthatták. Az ítéletet ráadásul az elítéltnek saját költségén hírlapban kellett közzétennie. A törvény 23.§-a értelmében pedig azokhoz a vállalatokhoz, amelyeknél nagyobb szabálytalanságokat észleltek, az ÉMÜK a kihágások felszámolásának idejére vezetőt rendelhetett ki, akinek működési költsége az érintett vállalatot terhelte.[16]

A meghatározott arányszámok eléréséhez a törvény 3–5 év átmeneti időt adott. Kultsár és emberei azonban hamar rátelepedtek a vállalatokra, és legtöbbször szinte azonnal alkalmazottak százait távolíttatták el. Az elbocsátottak helyére az ÉMÜK által támogatott *„őrségváltók"* léptek, akik miden szaktudás nélkül, keresztlevéllel és politikai hátszéllel tettek szert hatalmas jövedelmekre; a tényleges szakmai munkát viszont rábízták a sokszor fizikai munkásnak lefokozott zsidó szakemberekre. A vállalatvezetők így legjobb esetben is csak kapcsolataik mozgósításával tudták elérni, hogy alkalmazottaik megmaradjanak, illetve visszakerülhessenek állásaikba.[17]

ZSIDÓ ALKALMAZOTTAK TATABÁNYÁN

A MÁK Rt. helyi társadalma merev, kasztrendszerűvé volt. A hierarchia különböző szintjein elhelyezkedő csoportok (tisztviselők, munkások) szigorúan elkülönültek egymástól.[18] Erre csak néhány példát említenénk. A Népházban megrendezett színielőadásokra az első hat sorban csak tisztviselő kaphatott helyet, az első három sorba ráadásul csak főtisztviselők válthattak jegyet. A bányatelepen külön tartottak fenn kaszinót a tisztviselők és az altisztek részére. Hasonlóan külön működött a tisztviselő-, az altiszti- és a munkásstrand. A tisztviselők altiszti állományú fiai viszont nem jelenhettek meg apjukkal a tisztviselői kaszinóban. Ebben a környezetben vallás, világnézet (a baloldali és a szélsőjobboldali irányvonalakat persze nem nézték jó szemmel), de sok esetben még az iskolai végzettség sem számított. Ez sokszor meglehetősen abszurd helyzeteket eredményezett. Előfordult, hogy a négy vagy hat elemit végzett tisztviselő felette állt az érettségizett segédtisztviselőnek vagy a tanítóképzőt végzett pedagógusnak. Arra is volt példa, hogy az iskolaügyekkel évtizedeken keresztül egy hat elemit végzett osztályvezető foglalkozott. Minden attól függött, kit milyen minőségben vettek fel.[19]

A munkásjóléti és szociális intézményeket részben a vállalat, részben a helyi bányatárspénztár tartotta fenn. A bányatárspénztárak[20] (vagy bányatársládák) a legrégibb munkásjóléti intézmények voltak, és tulajdonképpen biztosítótársaságokként működtek. A dolgozók ezen intézménybe fizettek be egy meghatározott összeget, amiért cserébe bizonyos ellátást kaptak baleset vagy betegség, illetve az öregségi korhatár elérése esetén.[21] A bányavállalatokat Magyarországon az 1854. évi osztrák bányatörvény kötelezte bányatársládák létesítésére.[22] A MÁK Rt. Tata-vidéki Bányaműveinél Fennálló Társpénztárát a bányanyitást követően két évvel, 1898-ban hozták létre. 1912-re már szinte valamennyi munkás belépett a szervezetbe. A bányatárspénztár elnöke a mindenkori bányaigazgató, legfontosabb testülete a választmány volt. Utóbbi az elnökből, a bányaigazgatóhelyettesből, választott tagokból, póttagokból, valamint egy választott számvevőből állt.[23] A bányaigazgató révén a társulat központja meg tudta őrizni befolyását a bányatárspénztárnál.

Tatabányára az 1896-os bányanyitástól kezdve folyamatosan érkeztek zsidó dolgozók különféle munkakörökbe. A bányanyitás időszakában (1896–1900) a bányamunkások között 14 zsidó felekezetű, nagyrészt csillés munkást találunk.[24] Valamennyien eltérő időpontokban, a legkülönbözőbb helyekről érkeztek, és ami legfontosabb, a vállalati hierarchia más-más szintjén helyezkedtek el. Ezért eleve nem alkothattak egységes közösséget. Voltak, akik tartották vallásukat, és voltak olyanok, akik már megkeresztelkedtek. Egyik korábbi tanulmányban már sze-

[16] *VÉRTES 2002, 63.*
[17] *UNGVÁRY 2012, 411.*
[18] *SIMONIK 2006, 15.*
[19] *ZSOLDOS 2006, 90.*
[20] *SIMONIK 2008 167.*
[21] *SIMONIK 2006, 25.*
[22] *Az 1854-es osztrák bányatörvényt – a nevével ellentétben – császári pátens formájában adták ki, és az akkor fellendülő szénbányászatnak biztosított jogi keretet. A rendelkezést az 1861. évi országbírói értekezlet is megtartotta a magyar jogrendben. Egyes rendelkezései már a kiegyezés időszakában elavultak, ezért több bányatörvénytervezet is készült, de a magyar országgyűlés ezek egyikét sem fogadta el. Így a hazai szénbányászat működését a II. világháború végéig a pátens határozta meg. Az iparág 1946-os államosítását követően veszítette el jelentőségét. Az 1960:III. tc. váltotta fel és hivatalosan is hatályon kívül helyezte.*
[23] *SIMONIK 2006, 26.*
[24] *TMJVL XXIX. 1. Tatabányai Szénbányák Vállalat iratai, 30. Munkaügyi Osztály és Felvételi Iroda. 1. kötet. Munkásanyakönyv 1896–1900.*

repelt néhány tatabányai zsidó tisztviselő életútja,[25] itt bővítjük ezen személyek körét.

Azok a személyek, akik gyakorolták vallásukat, bekapcsolódtak a felsőgallai zsidó fiókhitközség életébe.[26] A fiókhitközség elnöki pozícióját Székely Jenő, a MÁK Rt. tatabányai főépítésze töltötte be, az 1920-as évektől az 1930-as évek második felében bekövetkezett nyugdíjazásáig. Az 1930-ban épült felsőgallai zsinagógát is Székely tervezte. Utódja az elnöki székben Landau József lett, aki szintén a MÁK Rt. tisztviselőjeként dolgozott. A titkári feladatokat 1928-ban Berényi Oszkár, a bányatárspénztár vezetője látta el.[27] Mindez persze nem véletlen. A MÁK Rt. eleve arra törekedett, hogy a bányavállalat által érintett településeken minél jobban kiterjessze befolyását. Ez vonatkozott az egyházakra is. Ennek tudható be, hogy több tisztviselő töltött be vezető tisztséget a felsőgallai fiókhitközségben. A helyi köztudatban gyakran sorolják be a tatabányai és a felsőgallai zsidóság mellé a MÁK Rt. fővárosi központjában dolgozó zsidó alkalmazottakat, legtöbb esetben Vida Jenő vezérigazgatót.[28] Ez azonban nem fogadható el. Vida ugyanis sose lakott Tatabányán. A nagyközséghez csupán annyi köze volt, hogy az iparteleppel rendelkező vállalat vezérigazgatójaként dolgozott.

A tatabányai zsidó alkalmazottak esetében megfigyelhető a tisztviselő dinasztiák kialakulása. Székely András a tatabányai főépítész fia volt. Az ifjabb Székely 1909-ben született Tatabányán, és már fiatalon a Tatabányai Sport Club (TSC) kereteiben úszott kiváló eredménnyel. 1929-től az FTC-hez igazolt; 1930 és 1934 között tizennégy alkalommal volt a felnőtt válogatott tagja. Az 1931-es párizsi Európa-bajnokságon a 100 méteres gyorsúszás ezüstérmese, az 1932-es Los Angeles-i olimpián bronzérmet szerzett úszóstaféta tagja volt. 1933-ban Torinóban főiskolai világbajnok lett.[29] Érdemei elismeréseként megkapta a *Signum Laudis* kitüntetést is.[30] Székely András volt az első tatabányai születésű olimpikon, aki ráadásul

1. kép: Székely András neve a tatabányai olimpiai érmesek falán a tatabányai sportcsarnokban
Abb. 1: Der Name von András Székely an der Gedächtnisstafel in der Sporthalle von Tatabánya

érmet is szerzett a legnívósabb nemzetközi tornán.) (1. kép)

Így az ifjabb Székely tekinthető a később oly sikeres tatabányai sportélet első jelentős képviselőjének. Ez még akkor is igaz, ha figyelembe vesszük, hogy sikereit már nem tatabányai színekben érte el. A civil életben azonban továbbra is Tatabányán maradt. A József Nádor Műegyetem elvégzését követően 1937-től a MÁK Rt. Tatabányai Bányaigazgatóságán kezdett el dolgozni műszaki tisztviselőként. Egy a vészkorszak időszakában készült kimutatás szerint az üzemek összefoglaló termelési költségeinek kimutatásán dolgozott.[31]

Az első zsidótörvény tatabányai végrehajtásáról keveset tudunk. A bányatárspénztárakra ekkor még nem vonatkoztak a korlátozó intézkedések. Az öt alkalmazottnál kevesebb értelmiségit foglalkoztató, a bányaigazgatóság területéhez tartozó síkvölgyi és körtvélyesi mezőgazdasági üzemeket pedig be sem kellett jelenteni.[32]

A BEJELENTÉSEK ELKÉSZÍTÉSE

A MÁK Rt-nél 1939 őszén kezdték meg az 1939:IV. tc-kel kapcsolatos munkálatokat. September 13-án az igazgatóság Vida Jenő elnök-vezérigazgató javaslatára három személyt jelölt ki a törvény végrehajtási utasításának 48.§-a szerint megszerkesztendő bejelentések aláírásával: az igazgatóság tagjai közül Vizer Vilmos műszaki vezérigazgatót, a tisztviselői karból Gosztonyi László és Stefániai Richárd ügyvezető igazgatókat.[33] Ezzel egy időben Vida utasította az osztályfőnököket a munkála-

[25] *MACHER 2012, 71.*
[26] *Hivatalos neve „Tatabánya, Felsőgalla, Alsógallai Izraelita Fiókhitközség" volt, és a tatai zsidó hitközség filiájaként működött.*
[27] *SIMONIK 2012, 70.*
[28] *GALLAI 2012, 72—73.*
[29] *RÓZSALIGETI 2012, 331.*
[30] *BÁRDOS–HAVASHÁZI 1961, 92.*
[31] *MNL OL Z 254, MÁK Rt. Személyzeti Osztály, 32. csomó, 140. tétel. Kimutatás az 1941:XV. tc. értelmében zsidónak tekintendő alkalmazottak végelbánásával kapcsolatban. Tatabánya, 1944. április 25. (Továbbiakban: Kimutatás, 1944. április 25.)*
[32] *MNL OL Z 254, 27. csomó, 128. tétel. Aktajegyzet az 1938. július 11-én tartott megbeszélésről.*
[33] *MNL OL Z 254, 1. csomó. Igazgatósági ülés jegyzőkönyv. 1939. szeptember 13.*

tok haladéktalan megkezdésére, hangsúlyozva a szűk határidőt.[34] Arra vonatkozóan nincsenek információink, hogy a személyében is érintett elnök-vezérigazgató miként viszonyult a vállalatra kényszerített antiszemita intézkedésekhez.

A bejelentéseket meg is tették az október 15-i határidőig. Ezt követően, 1939. november 14-én az ügyben illetékes hivatalnokok értekezletet tartottak a jogszabály végrehajtása tárgyában, javaslataikat az elnök-vezérigazgatónak jelentés formájában is elkészítették. A dokumentumból sajnos nem derül ki, kik is voltak az értekezleten, de valószínűleg az igazgatóság által megbízott két ügyvezető igazgató köztük volt. Jelentésükben leírták, hogy az ÉMÜK-nek október 15-ig megküldött bejelentés szerint a központi igazgatásban 136 személy dolgozott értelmiségi munkakörben, ebből 71 személy (52%) minősült zsidónak.[35]

Az 7720/1939 M.E. sz. 37.§-a előírta még, hogy minden egyes vállalkozás köteles volt bejelenteni hasznot hajtó engedélyeik számát, valamint a tulajdonos személyi adatait. Amennyiben a vállalkozás kereskedelmi társaság (részvénytársaság, szövetkezet, betéti társaság) vagy egyesület volt, akkor a jogszabályban meghatározott vezetők adatait kellett bejelenteniük. Ezen vezetők részvénytársaságok esetében az elnök, az alelnök, a vezérigazgató, a felügyelőbizottság és az igazgatóság tagjai, az ügyvezető igazgatók, valamint *„mindaz, aki bár más elnevezésű állásban vagy megbízatásban olyan tevékenységet végez, amelyet az illető vállalatnál vagy más hasonló vállalatnál rendszeresen az előbb megjelöltek látnak el."*[36]A bejelentéseket szintén október 15-ig kellett megküldeni, ezt viszont már nem az ÉMÜK, hanem a területileg illetékes pénzügyigazgatóság részére. A hatóság az alapján döntötte el, hogy az adott részvénytársaság *„zsidó"* vagy *„nem zsidó"*, hogy a vállalat vezetőinek többsége milyen minősítést kapott az 1939:IV. tc. értelmében.[37] Viszont, ha figyelembe vesszük a fenti kiemelést, már nem egészen egyértelmű a vezetői állások meghatározása, különösen egy több telephellyel rendelkező vállalat esetében nem.

A MÁK Rt-nél a vezető állások nagyjából harmadát töltötték be zsidónak minősített személyek. Ezért Budapest Székesfőváros polgármestere 1939. december 27-én tanúsította, miszerint a MÁK Rt. mint szénbánya iparűző cég az 7720/1939 M.E. sz. rendelet 37.§-a értelmében tett bejelentése alapján nem minősült zsidónak.[38] Mint *„nem zsidó"* vállalatot tehát nem korlátozták az állami és egyéb megrendeléseknél. A minősítés azonban alig jelentett valamiféle könnyebbséget a vállalat számára, hiszen a törvényben meghatározott kötelező leépítéseket ugyanúgy végre kellett hajtani. A Tatabányai Bányaigazgatóságról egyébként Rehling Konrád bányaigazgatónak, Csanády László helyettes bányaigazgatónak, valamint Kreiten Józsefnek, a felsőgallai cementgyár vezetőjének bejelentőlapját küldték el. Mindhárman rendelkeztek cégjegyzési jogosultsággal, és egyikük sem volt zsidónak minősített személy.[39]

A tatabányai értelmiségi dolgozókkal egy 1939. november 6-án készült jelentés foglalkozott. E szerint 1938. március 1-jén összesen 404 fő dolgozott értelmiségi munkakörben Tatabányán, ebből 380 (94%) nem zsidó, 24 (6%) zsidó. 1939. június 30-án 453 alkalmazottból 430 fő nem zsidó (95%), 23 fő zsidó (5%) volt.[40] Nem tudjuk, hogy az összeállítás tartalmazta-e a bányatárspénztár alkalmazottait. Az intézmény által fenntartott bányakórház alkalmazásában mindenképpen három zsidónak minősített orvos dolgozott, akik részben a vállalattal, részben a bányatárspénztárral álltak munkaviszonyban. (A bányatársláda önálló jogi személynek számított, még ha a gyakorlatban a vállalat ellenőrizte is azt.) Mint láttuk, az első zsidótörvény hatálybalépésekor a bányatárspénztári dolgozókat még nem kellett bejelenteni. A vészkorszak időszakában az ÉMÜK már a vállalat alkalmazottaiként kezelte a bányakórház orvosait.

VÉDEKEZÉSI STRATÉGIÁKTÓL A KEMÉNY-ÜGYIG

Az arányok tehát a következőképpen alakultak a MÁK Rt. egészénél: a vállalat központjában 52%, Tatabányán 5-6% volt a zsidónak minősített értelmiségi dolgozók aránya, a vállalat valamennyi vezető állásánál pedig hozzávetőlegesen 30-40%-ot értek el. Az 1930-as népszámlálás adatai szerint a zsidó ipari tisztviselők aránya Magyarországon 33,4% volt.[41] A MÁK Rt. központjában tehát jóval az országos átlag felett volt ezen tisztviselők aránya. Itt mindenképpen radikális változtatásokat kellett eszközölni ahhoz,

[34] *MNL OL Z 254, 27. csomó, 128. tétel. Körirat az osztályfőnökökhöz. 1939 szeptembere.*

[35] *MNL OL Z 254, 27. csomó, 127. tétel. Aktajegyzet az 1939. november 14-én, az 1939:IV. tc. végrehajtása tárgyában tartott értekezletről.*

[36] *VÉRTES 2002, 136.*

[37] *VÉRTES 2002, 120.*

[38] *MNL OL Z 254, 28. csomó, 131. tétel. Tanúsítvány. 1939. december 27.*

[39] *MNL OL Z 254, 28. csomó, 131. tétel. Vezetők bejelentőlapjai, 1939.*

[40] *MNL OL Z 254, 32. csomó, 132. tétel. Jelentés a Tatabányán értelmiségi munkakörben alkalmazottak megoszlásáról. 1939. november 6.*

[41] *KARÁDY 1997, 279.*

hogy elérjék a törvény által előírt 12%-ot. Ennek ismertetése egy külön tanulmányt igényel, amely meghaladja jelen munka kereteit.

Tatabányán viszont a törvénynek megfelelő arányokról lehet beszélni. A zsidónak minősített munkavállalók aránya nem csak messze 12% alatt maradt, de még az egyéb értelmiségi pályáknál előirányzott 6%-os korlátot sem haladta meg. Mi több, a vezetői állások esetében egyáltalán nem lehetett zsidónak minősített személyt találni Tatabányán. A nemzetgazdaság szempontjából fontos ipari termelés is Tatabányán zajlott. Mindezt a MÁK központjában is jól tudták, ezért Tatabányát igyekeztek beépíteni a védekezési stratégiájukba.

Már 1939 őszén felmerült, hogy a központi zsidó alkalmazottak közül az arányszámok javítása érdekében néhányat Tatabányára helyezzenek át.[42] (Ennek lehetősége már az első zsidótörvény esetében is felmerült.) Erre azonban végül nem került sor, mindössze két nem zsidó alkalmazottat helyeztek át Tatabányáról a központba 1940 első felében.[43] Ez azonban nem változtatott lényegesen az arányszámokon. A zsidónak minősített alkalmazottak áthelyezése, bár elsőre logikusnak tűnt, nem sokat javított volna a vállalat helyzetén, ugyanis akinek a munkájára a központban volt szükség, nem biztos, hogy ugyanazt a munkát a MÁK Rt. vidéki ipartelepén is megfelelően el tudta volna látni. Ráadásul önfeljelentés lett volna, hiszen igazolta volna az antiszemiták vádját, hogy ezek az alkalmazottak szívességi alapon vannak állásukban, így valójában ott és akkor nincs szükség rájuk.

Hamarosan inkább a problémák jelentkeztek, mintsem a megoldások. Rehling Konrád tatabányai bányaigazgató gyógyászati segédeszközöket kívánt vásárolni a tatabányai bányakórház részére, de a belügyminisztérium egy meg nem nevezett rendelkezése folytán a beszerzésnél tekintettel kellett lennie a zsidó és nem zsidó cégek arányára.[44] Ezért 1940. február 19-én kelt levelében megküldte az igazgatóságnak a vásárlásnál szóba jöhető cégek jegyzékét, és tájékoztatást kért arra vonatkozóan, hogy melyek minősülnek zsidónak, illetve melyek nem. A zsidóellenes jogszabályok tehát már egy hétköznapi üzlet megkötése elé is komoly akadályokat állítottak, hiszen a cégek már nem dönthettek szabadon arról, mely egyéb vállalatoktól vásárolnak, illetve melyeknek adnak megrendeléseket. Ez a rendelkezés már a nem zsidónak minősített vagy akár a zsidó alkalmazottat egyáltalán nem foglalkoztató vállalatokra is hátrányos volt.

A második zsidótörvény számtalan adminisztratív jellegű problémát is okozott az ipartelepen. Rehling Konrád bányaigazgató 1940. április 22-én írt levelében haladékot kért a vállalat központjától az 1939:IV. tc. végrehajtásával kapcsolatos féléves kimutatások elkészítésével kapcsolatban. A központilag meghatározott egy hónapos határidőt eleve kevésnek tartotta; a nagy létszám és a katonai behívások következtében beálló változások már önmagában is rendkívüli módon megnehezítették a hivatalnokok munkáját.[45] Elmondása szerint az előző félévi kimutatás elkészítésénél csupán az előmunkálatok 15 napig tartottak. A beosztott hivatalnokok nem egy esetben éjfélig vagy még az után is kénytelenek voltak dolgozni, ami már a nappali munkateljesítmény rovására ment. Az előző félévi kimutatások elküldése után szinte azonnal meg kellett kezdeni a következő félévi kimutatások elkészítéséhez szükséges előmunkálatokat, ráadásul egy alkalmazottnak egész munkaidejében ezzel kellett foglalkoznia.[46] Rehling levele figyelemre méltó tényekre világított rá. A katonai behívások már ekkor komoly problémákat okoztak, pedig Magyarország még nem is volt hadviselő fél. Akár egy alkalmazott felvétele vagy elbocsátása változtathatott az arányokon. Éppen ezért a munkálatok elvégzésével megbízott hivatalnokok számára a zsidótörvény hatalmas többletmunkát és végeláthatatlan matematikai műveleteket jelentett.

Még érdekesebb az úgynevezett Kemény-ügy. 1940 januárjában üzembe helyezték a MÁK Rt. felsőgallai alumíniumkohóját. Az üzem megépítése nagy előrelépést jelentett a hazai alumíniumtermelés tekintetében, hiszen a Weiss Manfréd Művek csepeli alumíniumkohója (1935) után ez volt az ország második ilyen létesítménye.[47] Érdekesség, hogy ez volt a MÁK Rt. utolsó gyáripari beruházása is egyben. Kemény Lászlót, a fiatal győri származású vegyészmérnököt mint laboratóriumi mérnököt 1940 januárjában vették fel a felsőgallai alumíniumgyárba.[48] Az 1939:IV. tc. értelmében zsidónak minősült. A vállalat a bonyodalmak elkerülése érdekében már korábban eljárt az ÉMÜK vezetőjének, Kultsár Istvánnak a helyettesénél, Garam Jenő főtanácsosnál. Garam azt nyilatkozta, hogy nincs kifogása Kemény felvétele ellen, amennyiben a Tatabányai Bányaigazgatóság területén a zsidónak minősítettek aránya 1938. március 1-jén 12+3% alatt volt, és ez az arányszám az új felvétellel sem változik a javukra. A kormánybiztosság

[42] *MNL OL Z 254, 32. csomó, 132. tétel. Jelentés a Tatabányán értelmiségi munkakörben alkalmazottak megoszlásáról. 1939. november 6.*

[43] *MNL OL Z 254, 32. csomó, 132. tétel. A központi tisztviselők alakulása 1940. I. félévében. 1940. május 24.*

[44] *MNL OL Z 254, 32. csomó, 140. tétel. Rehling Konrád levele az Igazgatósághoz. 1940. február 19.*

[45] *MNL OL Z 254, 32. csomó, 139. tétel. Aktajegyzet, Tatabánya. 1940. április 22.*

[46] *MNL OL Z 254, 32. csomó, 139. tétel. Aktajegyzet, Tatabánya. 1940. április 22.*

[47] *SÁRKÖZI 1967, 14.*

[48] *MNL OL Z 254, 32. csomó, 140. tétel. Kimutatás, 1944. április 25.*

még a vállalat által 1940. június 30-án megküldött változási kimutatására adott válaszában sem kifogásolta Kemény felvételét.[49]

Fél évvel később, 1941. március 27-én viszont a kormánybiztosság törvénytelennek minősítette Kemény alkalmazását. A MÁK Rt. újra felvette a kapcsolatot Garammal, aki elismerte, hogy annak idején valóban ilyen irányú felvilágosítást adott, ezért a vállalat ellen semmiképpen sem lehet eljárást indítani. Kiderült viszont, hogy Kultsár István kormánybiztos azóta úgy rendelkezett, hogy a vállalatok egyes különálló üzemeiben egészen addig nem lehet zsidónak minősített értelmiségi dolgozót felvenni, amíg az adott vállalat egészében végre nem hajtották a törvényben előírt leépítést.[50]

Garam ezt követően úgy tájékoztatta a társulatot, hogy Kemény elbocsátását mindenképpen eszközölniük kell, az erre vonatkozó kormánybiztosi felhívást pedig megelőzhetik egy, a fiatal vegyészmérnök elbocsátására vonatkozó bejelentéssel. A főtanácsos kijelentette továbbá, hogy a felmondás magánjogi vonatkozásaira való tekintettel nem tesznek észrevételt abban az esetben sem, ha a felmondás háromhavi időtartamra is szólna.[51] Garam lényegében megfenyegette a vállalatot: az általa kilátásba helyezett felhívást ugyanis közzé tették volna az egyik hírlapban, a nyilvánosság előtt alázva meg ezzel a vállalatot és Kemény vegyészmérnököt.

Az eset azért tanulságos, mert bizonyítja, hogy a zsidótörvények végrehajtásával kapcsolatosan még a kormánybiztosságon belül sem volt teljes az összhang, hiszen a helyzetet másképp ítélte meg Garam, illetve Kultsár. Az ÉMÜK megbízhatatlansága ezzel nyilvánvalóvá vált. Ráadásul azt a problémát is felvetette, hogy a törvény végrehajtása szempontjából mi számít egyáltalán munkahelynek: a vállalat, a bányaigazgatóság vagy az üzem. Tekintve, hogy fontos üzemről volt szó, a probléma még a termelésben is könnyen zavart okozhatott volna. Kemény László ügyével még a vállalat igazgatósága is foglalkozott, ami azért érdekes, mert a testület ülésein nagyon ritkán foglalkoztak vidéki alkalmazottak ügyeivel. Az igazgatóság végül úgy döntött, hogy a fiatal vegyészmérnök állását 1941. június 30-i hatállyal felmondja.[52]

Az elbocsátás azonban nem realizálódott, ugyanis Kemény egészen a vészkorszakig, 1944 októberéig Tatabányán maradt.[53] (Ekkor deportálták, és ennek során vesztette életét.) Az eset pontos okát nem ismerjük. Valószínű, hogy a MÁK Rt. élni tudott a miniszteri mentesítés lehetőségével. Ekkor ugyanis egy nagy tekintélyű szakpolitikus, Varga József töltötte be az iparügyi miniszteri pozíciót. Varga a civil életben tudós vegyészmérnök, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt.[54] Tisztában kellett lennie a felsőgallai alumíniumkohó jelentőségével is. Varga és Kemény is a vegyészeti szakmában tevékenykedett, ráadásul több mint valószínű, hogy már korábban találkoztak az egyetemen.

Nem ez az első eset, amikor az ÉMÜK engedni kényszerült a MÁK Rt-vel szemben. 1940. június 27-én a kormánybiztosság beadványban értesítette a MÁK Rt-t arról, hogy tudomásul veszik Hajdu László, a vállalat egyik leányvállalatához, a Fejérmegyei Villamossági Rt-hez delegált igazgatósági tagjának átmeneti alkalmazását.[55] Hajdú állását nem csak átmenetileg, hanem egészen a német megszállást követő időkig megtarthatta. Kemény ügye viszont azért fontos momentum, mert az ÉMÜK felszólította ugyan a vállalatot a vegyészmérnök elbocsátására, de ez nem történt meg a gyakorlatban. A kormánybiztosság tulajdonképpen vereséget szenvedett a MÁK Rt-től.

HÁBORÚS ÁLLAPOTOK

Az 1939 márciusában életbe lépett honvédelmi törvény értelmében, mint az ország egyik legfontosabb iparvidékén, a MÁK Rt. Tatabányai Bányaigazgatóságán is hadüzemi parancsnokságot hoztak létre. Hamarosan a vállalatvezetésnek és a hadüzemi parancsnokságnak is súlyos gondokkal kellett szembesülniük. A közellátás terén már 1940-ben jelentkeztek az első problémák, amikor a tatabányai munkások zsírellátását nem tudták kellőképpen megszervezni. 1940 októberében országos művelet keretében kirobbant a nyilas bányászsztrájk. Az akció központja Tatabányán volt, de azzal egy időben a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. észak-magyarországi és az Első Dunagőzhajózási Társaság Pécs környéki üzemeiben is munkabeszüntetésbe kezdtek a bányamunkások. A megmozdulásnak politikai célja volt: a nyilasok gazdasági zavar előidézésével akarták meggyengíteni a regnáló kormányt. A sztrájkot végül katonaság beve-

[49] *MNL OL Z 254, 27. csomó, 128. tétel. Jelentés. 1941. április 1.*

[50] *MNL OL Z 254, 27. csomó, 128. tétel. Jelentés. 1941. április 1.*

[51] *MNL OL Z 254, 27. csomó, 128. tétel. Jelentés. 1941. április 1.*

[52] *MNL OL Z 250, MÁK Rt. Igazgatóság, 1. csomó. Igazgatósági jegyzőkönyv. 1941. április 4.*

[53] *MNL OL Z 254, 32. csomó, 140. tétel. Kimutatás, 1944. április 25.*

[54] *BÖLÖNY 1992, 412.*

[55] *MNL OL Z 254, 32. csomó, 139. tétel. Az ÉMÜK levele. 1940. június 27.*

tésével számolták fel, és több munkást őrizetbe vettek. A MÁK Rt. számításai szerint a sztrájk következményeként 10 000 vagon szénmennyiség esett ki csak Tatabányán.[56] Az események megmutatták, hogy a nehéz fizikai munkát végző bányászok fogékonyak a szélsőséges ideológiákra.

Gyakoriakká váltak az antiszemita megnyilvánulások is. Ezekről a csendőrségi jelentések számoltak be.[57] A bányászsztrájk idején például olyan nézet terjedt el a vájárok körében, amely szerint a *„zsidó bányaérdekeltség"* azért nem volt hajlandó a munkásság szociális helyzetén javítani, mert az így kiváltott elégedetlenséggel akarták elérni a szénárak emelését. De olyan elképzeléseket is lehetett hallani Tatabányán, hogy mindennek célja a termelés csökkentése volt és ezáltal, a zsidótörvényeket megbosszulandó, gazdasági zavarok előidézése.[58] (Figyelemre méltó, hogy az 1945 utáni államosítási időszakban a kommunisták a fentiekkel majdnem azonos vádakat fogalmaztak meg a MÁK Rt. és több nagyvállalattal szemben, a különbség csupán az antiszemita máz elhagyása volt.)[59] Nem csak a fizikai dolgozók, hanem a tisztviselői réteg körében is terjedt az antiszemitizmus. 1942 őszén a Bányatisztviselői Kaszinóban a tagság, mint minden évben, a következő esztendőre előfizetendő újságokról, folyóiratokról döntött. Ekkor az egyik gépészmérnök tiltakozott a *Pesti Hírlap* meghosszabbítása ellen, mondván, hogy az *„zsidó újság"*.[60]

1942-ben a közellátási problémák tovább súlyosbodtak. Áprilisban a MÁK Rt. hiába fordult a Közellátási Minisztériumhoz a közszükségleti cikkek hiánya miatt, érdemi segítséget nem kapott. Novemberben már arról tájékoztatott a Tatabányai Bányaigazgatóság, hogy az ipartelep munkásai rosszul táplálták, az élelem fekete bevásárlása céljából messzi vármegyéket keresnek fel; ezért szabadságot vesznek ki vagy teljesen kimaradnak a munkából.[61] A vájárok bakancsa már negyven műszak után teljesen tönkrement, mert nem kapták meg időben a szükséges talpat. A márciusi talputalványokat például csak novemberben tudták kiutalni. A munkások szénjárandósága is gyakran elmaradt, mert a szén kiszállítását végző fuvarosok a szántóföldeken dolgoztak fuvarozás helyett.[62] A termelés jelentős csökkenését a vasárnapi munkanap beiktatása sem állította meg, csak tovább rontott a munkások addig is rossz helyzetén.[63]

A katonai behívások következtében valamennyi munkakörben szakemberhiány lépett fel, és nem mindig sikerült elérni az érintettek gazdasági érdekből történő mentesítését, visszatartását. Tatabányáról három zsidó munkaszolgálatost (Mandl József írnokot, Mandl Miklós raktárkezelőt és Székely Andrást) hívtak be.[64] A behívás időpontja ismeretlen. Székely András a *Signum Laudis* birtokosaként elérhette volna mentesítését a második zsidótörvénynyel szemben, a munkaszolgálatra történő behívással azonban őt is megbélyegezték és diszkriminálták.

Székely 1943 januárjában, a Vörös Hadsereg voronyezsi áttörésekor tűnt el.[65] Halottá azonban csak a háború után nyilváníthatták, mert még a vészkorszak időszakában, több mint egy évvel a halála után is szerepelt a neve a MÁK Rt. zsidónak minősített tatabányai alkalmazottai között. Mandl József közel öt éven keresztül teljesített munkaszolgálatot megszakításokkal. A deportálásból 1945. április 9-én Bécsben szabadították ki a szovjet egységek. Közeli rokonságának több tagját vesztette el.[66]

A kiesett munkaerő pótlására a honvédségtől két román munkaszolgálatos századot vezényeltek a bányaigazgatóság területére, egyet Tatabányára, egyet Oroszlányba.[67] (Az 1937-ben megnyílt oroszlányi bányaüzemek is a MÁK Rt. Tatabányai Bányaigazgatóságához tartoztak.) Ezek azonban, részben tapasztalatlanságukból kifolyólag, gyenge munkaerőt képviseltek. Tehát amíg értékes szakembereket hívtak be katonának vagy munkaszolgálatosnak, addig az így kieső munkaerő pótlására szintén munkaszolgálatosokat vezényeltek. Ők azonban nem voltak alkalmasak a kieső szakemberek pótlására. Ez a megállapítás valamennyi munkakörre érvényes volt.

1942-től már alig találunk adatot az 1939:IV. tc. végrehajtásával kapcsolatban mind a MÁK Rt. központja, mind a Tatabányai Bányaigazgatóság vonatkozásában. Ezek alkalmazását vagy felfüggesztették vagy legalábbis nem vették annyira komolyan. Kállay Miklós miniszterelnöki kinevezése (1942) és a sztálingrádi csata (1943) után enyhülés következett a hazai zsidóellenes politika terén. Abban lehetett bízni, hogy a háború hamarosan véget ér, a rendszer pedig magától szétesik.[68] Sajnos nem így történt. 1944. március 19. után több tatabányai zsidó alkalmazott is a vészkorszak áldozata lett. Ez azonban már egy másik történet.

---

[56] *MNL OL Z 961, MÁK Rt. Végrehajtó Bizottság, Vb. jegyzőkönyv. 1940. november 4.*
[57] *GYÜSZI 2007, 228.*
[58] *GYÜSZI 2007, 228.*
[59] *GOMBKÖTŐ–HORVÁTH 1972, II. 12—20.*
[60] *ZSOLDOS 2006, 92.*
[61] *MNL OL Z 992, MÁK Rt. Ügyvezető Igazgatóság, 25. csomó. A Tatabányai Bányaigazgatóság levele. 1942. november. 14.*
[62] *MNL OL Z 992, 25. csomó. A Tatabányai Bányaigazgatóság levele. 1942. november 14.*
[63] *GYÜSZI 2007, 232.*
[64] *MNL OL Z 254, 32. csomó, 140. tétel. Kimutatás, 1944. április 25.*
[65] *RÓZSALIGETI 2012, 331.*
[66] *SZÁMADÓ 2014, 61.*
[67] *MNL OL Z 992, 26. csomó. 4.*
[68] *KARÁDY 1997, 285.*

ÖSSZEGZÉS

A zsidótörvények gazdaságilag káros, a szakmaiságot természetszerűleg nélkülöző, embertelen intézkedések voltak. Az eljárások a zsidónak minősített alkalmazottak számára személyes tragédiát, a munkát végző vállalati hivatalnokok részére hatalmas többletmunkát jelentett. Az ÉMÜK hivatalos rendeltetésével ellentétben egyáltalán nem a jogszabályok betartására, hanem a fiatal árjásítók jó álláshoz juttatására törekedett. Akár azt is megtehették, hogy önmaguknak mondjanak ellent. A zsidótörvények és az ÉMÜK működése a nemzetgazdaságot is veszélyeztették, ilyen esetekben a kormánynak kellett közbelépnie miniszteri mentesítés útján (Kemény-ügy). A vállalatoknak számtalan munkásellátási és egyéb problémával kellett szembenézniük a II. világháború időszakában, ezek az intézkedések pedig rengeteg energiát vontak el tőlük feleslegesen. Az antiszemita jogszabályok a *„nem zsidó"* vagy a zsidókat nem foglalkoztató cégek számára is hátrányos következményekkel járhattak (lásd gyógyászati segédeszközök vásárlása, 1940 februárja). A munkaszolgálat által olyan alkalmazottak is a frontra kerültek, akik szakmailag nehezen pótolhatóaknak bizonyultak, és az élet egyéb területén is kimagasló eredményeket értek el (Székely András). Munkájukra a nehéz időszakban sokkal inkább az iparvidéken lett volna szükség.

Macher Péter
Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára
Tatabánya
E-mail: mach612@gmail.com

IRODALOM

B. STENGE 2013 B. Stenge Cs.: *Kárpátaljai zsidók a honvédségben. Fegyveres szolgálat és munkaszolgálat.* In: (Szerk. Bányai V.) Zsidók Kárpátalján. Budapest 2013, 249—256.

BÁRDOS–HAVASHÁZI 1961 Bárdos L.–Havasházi L.: *Bányász sportolók ötven éve.* Tatabánya 1961.

BÖLÖNY 1992 Bölöny J.: *Magyarország kormányai 1848—1992.* Budapest 1992.

GALLAI 2012 Gallai R.: *Helytörténetek a jubileumra.* Tatabánya 2012.

GOMBKÖTŐ–HORVÁTH 1972 Gombkötő G.–Horváth G.: *Tatabánya története I—II.* Tatabánya 1972.

GYÜSZI 2007 Gyüszi L.: *Tatabánya történelmi olvasókönyve II. Bányászat, ipar, urbanizáció a 20. században.* (Castrum-könyvek 12.) Tatabánya 2012.

KARÁDY 1997 Karády V.: *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció. Tanulmányok.* Budapest 1997.

KÖVÉR 2002 Kövér Gy.: *Ötven óriás. Iparvállalati toplisták Magyarországon a 20. század első felében.* In: (Szerk. Kövér Gy.) A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Budapest 2002, 328—348.

MACHER 2012 Macher P.: *A katonatiszt és a bányaigazgató harca. A tatabányai zsidók sorsa 1944 áprilisa és októbere között.* Múlt és Jövő 2012/2. 69—79.

RÓZSALIGETI 2012 Rózsaligeti L.: *Magyar olimpiai lexikon 1896—2012.* Budapest 2012.

SÁRKÖZI 1967 Sárközi Z.: *A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. és vállalatai.* (Levéltári Leltárak 40.) Budapest 1967.

SIMONIK 2006 Simonik P.: *A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. vállalati jóléti politikája a II. világháború idején.* In: (Szerk. Ravasz É.) Tatabánya a II. világháborúban. (Tatabányai Levéltári Füzetek 9.) Tatabánya 2006, 12—43.

SIMONIK 2008 Simonik P.: *A MÁK Rt. Tata-vidéki Bányaműveinél Fennálló Bányatárspénztárának története 1898–1914.* JAMKÉ 2008, 166–184.

SIMONIK 2012 Simonik P.: *Egy elfeledett közösség. Adalékok „Tatabánya, Felsőgalla, Alsógallai Izraelita Fiókhitközség" megalakulásának és működésének történetéhez.* In: (Szerk. Kisné Cseh J.– Kiss V.) Tatabányai Múzeum 2011. Tatabánya 2012, 67—75.

SZÁMADÓ 2014 Számadó E.: *A Komárom-Esztergom megyei zsidóság a holokauszt idején.* In: (Szerk. Számadó E.) „Ezt a hazát tehát elvesztettem." A holokauszt komáromi eseményei. (A komáromi Klapka György Múzeum Katalógusai 20.) Komárom 2014, 54—61.

SZIJJ 2002 Szijj J.: *Fond- és állagjegyzék. A Hadtörténelmi Levéltár őrzésében lévő katonai iratok.* Budapest 2002.

UNGVÁRY 2012 Ungváry K.: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika, antiszemitizmus Magyarországon.* Budapest–Pécs 2012.

VÉRTES 2002 Vértes R.: *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938—1945.* Budapest 2002.

ZSOLDOS 2006 Zsoldos F.: *Zsoldos Ferenc bányatárspénztári tisztviselő visszaemlékezése a vészkorszakról.* In: (Szerk. Ravasz É.) Tatabánya a II. világháborúban. (Tatabányai Levéltári Füzetek 9.) Tatabánya 2006, 89—99.

DAS VOLLBRINGEN DER JUDENGESETZE IN DEM TATABANYAER INDUSTRIEGEBIET DES UNGARISCHEN ALLGEMEINEN STEINKOHLEBERGWERKS 1938—1943

PÉTER MACHER

Diese Studie stellt dar, wie die Judengesetze von der Ungarischen Allgemeinen Steinkohlebergwerk Aktiengesellschaft vollgebracht wurden. Was für Schwierigkeiten verursachten diese Rechtsvorschriften im Wirtschaftsleben? Was war das Wichtigste: das Wirtschaftsinteresse oder die Judenverfolgung? Die Bearbeitung beruht auf den Quellen des Ungarischen Nationalarchivs.

Die Ungarische Allgemeine Steinkohlebergwerk Aktiengesellschaft (MÁK Rt.) wurde im Jahre 1891 in Budapest gegründet. Im Jahre 1896 eröffnete sie ein neues Untertagebergwerk in Tatabánya. Nach der Jahrhundertwende bildete sich eine bedeutende schweizerische und französische Besitzergruppe bei der Firma. Danach bestand die MÁK Rt. aus drei Teilen: die administrative Zentrale in Budapest, die Gruppe der Betriebe im Komitat Borsod, die Industriegebiet in Tatabánya. Ab 1914 arbeitete Jenő Vida als Generaldirektor von MÁK Rt. Im Jahre 1937 wurde die MÁK Rt. amtlich die größte Firma in Ungarn. Der wichtigste Konkurrent war die Salgó AG.

Die Gesellschaft war in der MÁK Rt. in Tatabánya sehr geschlossen. In Tatabánya bildeten sich Beamtendynastien, zum Beispiel war die Familie Székely bekannt. Jenő Székely war der Oberarchitekt der MÁK Rt. in Tatabánya und war als Vorsitzender der jüdischen Gemeinde zu Felsőgalla tätig. Sein Sohn András arbeitete als Ingenieur in Tatabánya und gewann im Jahre 1932 an dem Olympischen Spielen in Los Angeles Bronzemedaille im Schwimmen.

Im Jahre 1939 brach das ungarische Parlament zwei wichtige Gesetze: 1939:II (Schutzgesetz), 1939:IV (zweites Judengesetz). Das Schutzgesetz führte die Arbeitsdienst ein und stellte die wichtige Betriebe unter militärische Führung. Das zweite Judengesetz beschränkte die Zahl der jüdischen Beschäftigten in der Wirtschaft auf 12%. Das ÉMÜK wurde als Regierungsbeauftragtesamt ins Leben gerufen, um das Vollbringen des Gesetzes zu kontrollieren. Der Regierungsbeauftragte wurde István Kultsár, ehemaliger Abteilungsleiter bei Religions- und Unterrichtsministerium.

Die Zahl der jüdischen Beschäftigten erreichte im Jahre 1939 52% in der Zentrale der MÁK Rt. und 5% in Tatabánya. Die MÁK Rt. musste um die Fachleute hart kämpfen (z. B. die Kemény-Affäre), und die Freistellung des Ministers war in dieser Situation eine wichtige Gelegenheit für die MÁK Rt. Die Einberufungen zum Arbeitsdienst und Wehrdienst verursachten Fachkräftemangel. Ab 1943 (nach der Stalingrader Schlacht) ließ die Judenverfolgung in Ungarn zeitweilig nach.

Übersetzt von Péter Macher

RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYÉBEN 2015-BEN

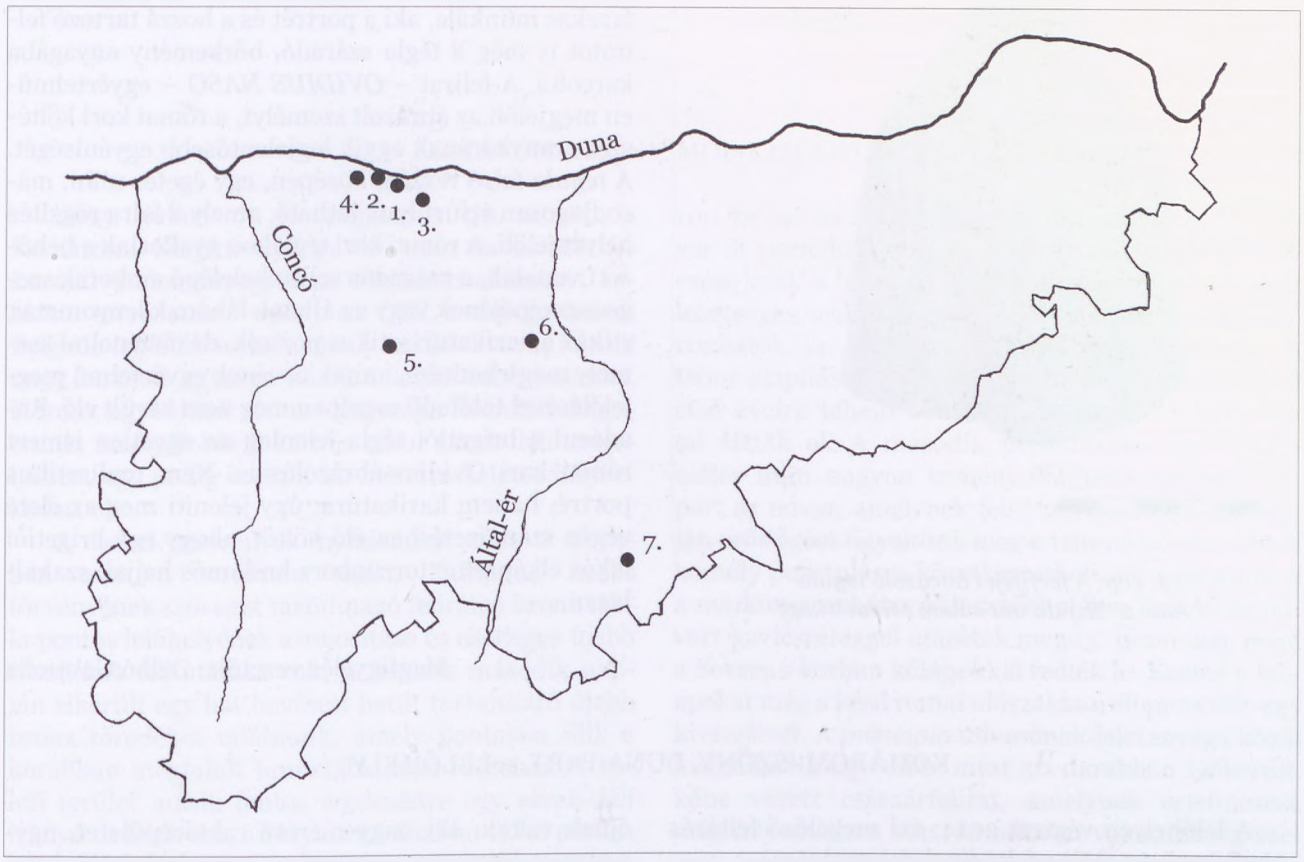

1. kép: A 2015. év feltárásai: 1. Komárom–Szőny, 1. számú főút, Katonaváros; 2. Komárom–Szőny, Duna-part, 1. lelőhely; 3. Komárom–Szőny, MOL-kiskertek; 4. Komárom–Szőny, Vásártér; 5. Nagyigmánd; 6. Tata, Kossuth tér; 7. Vértessomló, Vitányvár

Abb. 1: Die Ausgrabungen im Jahre 2015: 1. Komárom–Szőny, Hauptverkehrsstraße 1, Canabae; 2. Komárom–Szőny, Dunauufer, Fundstelle 1; 3. Komárom–Szőny, MOL-Kleingärten; 4. Komárom–Szőny, Marktplatz; 5. Nagyigmánd; 6. Tata, Kossuthplatz; 7. Vértessomló, Burg Vitány

KOMÁROM–SZŐNY, 1. SZÁMÚ FŐÚT, KATONAVÁROS

A Komáromi Klapka György Múzeum 2015. március 30. és április 3. között régészeti megfigyelést látott el a Budapest-Kelenföld–Hegyeshalom vasútvonal mentén végzett optikai GSM-R kábelszakasz kiépítésénél, a szőnyi vasútállomástól az 1. számú főút 79-es kilométerszelvényéig terjedő területen. A mintegy 40 cm szélességű és 80 cm mélységű árok a szőnyi vasútállomástól a Szőny és Almásfüzitő közötti vasúti átjáróig a sínekkel párhuzamosan a déli oldalon, majd azoktól északra futott. A földmunka kézi és gépi munkaerővel folyt.

A római kori *legio*tábortól keletre, a *canabae* (katonaváros) területén a nyomvonal metszetei alapján mintegy 26,5 m-es szakaszon a munkagépek egy római kori épülethez tartozó helyiségek falait és többszörösen megújított járószintjeit vágták át, egy esetben padlófűtés nyomait is meg lehetett figyelni. Az épülettől nyugatra nagy mennyiségű kerámiatöredék került elő.

A leletek közül kiemelendő egy kis méretű, másodlagosan karcolt motívummal díszített, vörös színű freskótöredék, valamint egy égetés előtt bekarcolt szakállas férfifejjel és az ábrázolt személyt megjelölő kurzív felirattal ellátott peremes tetőfedő tégla (*tegula*). (2. kép) Ezekről az elsődleges feldolgozás alapján az alábbiak állapíthatóak meg.

A freskótöredék 4,5 cm hosszú és 3 cm szélességű, a meglehetősen egyszerű és sematikus ábrázolás az egész felületet kitölti. Középpontjában egy *aediculá*ban (fülke) álló, fején valószínűleg *polos*t (magas, felfelé szélesedő falkorona) viselő, bal kezében pálcát vagy lándzsát tartó istenalak látható. A freskótöredék alakja az *aediculá*hoz igazodik, megformázása szándékosságot tükröz.

A *tegulát* másodlagosan, az árok szélére helyezve találtuk meg. Eredeti pozícióját és funkcióját sajnos nem lehetett visszaazonosítani. 48 cm hosszú, 31,5 cm széles, vastagsága 3cm, felülete a peremeken

2. kép: A férfifejet ábrázoló tegula
Abb. 2: Tegula mit einem Männerkopf

és a felső szegélyen sérült, több helyen a kavicsok és mészszemcsék felett kipattogzott. A bekarcolt férfiképmás lendületes, rutinos, feltehetőleg jobbkezes fazekas munkája, aki a portrét és a hozzá tartozó feliratot is még a tégla száradó, bőrkemény anyagába karcolta. A felirat – *OVIDIUS NASO* – egyértelműen megjelöli az ábrázolt személyt, a római kori költészet aranykorának egyik legjelentősebb egyéniségét. A *tegula* felső részén, középen, egy égetés után, másodlagosan átfúrt lyuk látható, amely a falra rögzítés helyét jelöli. A római kori téglákon gyakoriak a behúzott vonalak, a száradás során belelépő emberek szegecses cipőjének vagy az állatok lábának lenyomatai, ritkák a karikaturisztikus portrék, de történelmi személy megjelenítése, annak nevének egyértelmű megjelölésével tetőfedő cserépen még nem került elő. Ráadásul a brigetiói tégla jelenleg az egyetlen ismert római kori Ovidius-ábrázolás is. Nem realisztikus portré, hanem karikatúra, úgy jeleníti meg az élete végén száműzetésben élő költőt, ahogy egy brigetiói lakos elképzelte: torzonborz hullámos hajjal, szakállasan.

Megfigyelés vezetője: Delbó Gabriella

KOMÁROM–SZŐNY, DUNA-PART, 1. LELŐHELY

A lelőhelyen végzett 2014. évi megelőző feltárás után lehetőség nyílt a feltárások folytatására.

A 2015. szeptember 1. és 2015. november 30. között végzett tervásatást a Miniszterelnökség támogatta. A feltárás elsődleges célja a 2014-ben megtalált római kori településrészlet feltárásának folytatása volt, ez alkalommal a római kori fürdőtől mintegy 30 méterre keletre tűztünk ki szelvényeket 600 m² felületen. (3. kép)

A feltárás során a lelőhely keleti részén középületeket azonosítottunk, amelyek gazdasági funkciójúak voltak: két nagy méretű raktárépületet, úgynevezett *horreum*ot tártunk fel, amelyek különböző élelmiszerek, főként gabona tárolására szolgáltak.

3. kép: Légifotó a Duna-part 1. lelőhelyről
Abb. 3: Komárom–Szőny, Donauufer, Fundstelle 1., Luftfoto

Az első *horreum* több, mint 30 méter hosszú falát szögletes támpillérekkel erősítették meg, hogy a feltehetően kétszintes épület masszív tetőzetét elbírja a falazat. Az épület falának alapozását mintegy két méteres mélységig megtaláltuk.

A második *horreum* két építési periódusa is megfigyelhető volt: az első fázisban az épület teljesen fából készült és 7×5 darab szabályosan elhelyezett pillér tartotta a padlóját, a második fázisban kőbe építették, és négyszögletes kőpillérek tartották a fa gerendákból és pallókból álló padlót.

A két raktárépület között egy észak-déli irányú utcát tártunk fel, amelynek többszörösen megújított fázisai az átvágott útfelületben jól megfigyelhetőek voltak.

A raktárépületektől nyugatra újabb épületek kerültek elő, amelyek legalább öt periódusba tartoznak, többször lebontották, majd átépítették őket. Az épületeket masszív *terrazzo*padlóval látták el, az utolsó periódusokban padlófűtéssel fűtötték őket. A helyiségek alatt kőből épült, cserepekkel fedett csatornák húzódtak. Az épületek a Kr. u. 3. század folyamán leégtek, de újjáépítették őket. A helyiségek már a legkorábbi periódusban is gazdagon díszítettek voltak, amit a több négyzetméteres felületen feltárt összefüggő falfestményomladék is tanúsít.

A feltárás egyik legjelentősebb lelete egy Vespasianus császár által vert, különösen ritka arany pénz, amelyet Kr. u. 77/78-ra keltezhetünk.

A feltárás végén az épített elemeket ideiglenes védőtetőzettel láttuk el.

Ásatásvezető: Bartus Dávid–Borhy László–Számadó Emese

KOMÁROM–SZŐNY, MOL-KISKERTEK

2015. július 6. és augusztus 28. között a Komáromi Klapka György Múzeum és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézete tervásatást végzett az OTKA támogatásával Brigetio *legio*táborában, amely az ókori város három nagy területi egysége közül a legkevésbé kutatott. Három, egyenként 100 m² nagyságú felületen dolgoztunk, amelyek közül kettő a tábor észak-déli tengelyében, egy pedig ezektől 40 méterre keletre helyezkedett el.

A keleti szelvények nyitásának célja a 2014-ben ezen a területen talált, Philippus Arabs törvényének szövegét tartalmazó feliratos bronz tábla pontos lelőhelyének azonosítása és esetleges újabb töredékek felkutatása volt. A feltárás második napján sikerült egy hat bevésett betűt tartalmazó újabb bronz töredéket találnunk, amely pontosan illik a korábban megtalált bronztábla alsó részéhez. A keleti terület másik fontos eredménye egy észak-déli irányú út feltárása, amely a *via decumanával* párhuzamosan halad. Az öt periódusú út első három fázisa kavicsos felületű, a Severus-korban pedig kőlapokkal burkolták. Az út mellett futó csatornában egy bronzból készült, groteszk fejet ábrázoló kocsidísz került elő.

A nyugati szelvénycsoportokat a *principia* feltételezett helyén nyitottuk, amelynek udvarát 100 m²-es felületen sikerült lokalizálnunk. Az udvar öt periódusát különítettük el, ezek pontos keltezése csak a leletanyag teljes feldolgozása után lesz lehetséges, azonban előzetes következtetések már levonhatók. (4. kép) Az udvar legkorábbi periódusa a tábor alapításának idejére, Traianus uralkodásának első éveire tehető, amikor *terrazzo*szerű burkolattal látták el. A második periódusban egy szintemelés után nagyon kemény, kavicsos felületet kapott az udvar, amelynek felső 2-3 centiméteres sávján erős égést figyeltünk meg a teljes felületen, ebből komoly pusztulásra következtethetünk, valószínűleg a markomann háborúkhoz köthetően. Ezután az udvart kavicsréteggel újították meg (3. periódus), majd a Severus-korban kőlapokkal fedték le. Ezeket a kőlapokat még a késő római időszakban elbontották, egy kivételével. A *principia* udvarának leletanyaga közül kiemelkedik egy több, mint 50 darabban előkerült, kőbe vésett császárfelirat, amelynek értelmezése még folyamatban van, de minden valószínűség szerint fontos információkkal szolgál Brigetio *legio*táborának történetével kapcsolatban.

Ásatásvezető: Bartus Dávid–Borhy László–Számadó Emese

4. kép: Az udvar periódusai
Abb. 4: Die Kulturschichtperioden im Hof

KOMÁROM–SZŐNY, VÁSÁRTÉR

A 2015. június 29. és augusztus 7. között végzett feltárásnak hármas célja volt: egyrészt az O18–19 szelvényekben talált hatalmas gödör kiterjedéseinek lehatárolása és lehetőség szerint eredeti funkciójának tisztázása, másrészt pedig az L–M/16–17 szelvényekben felfedezett pince tökéletes épségben megmaradt fa födémszerkezetének szakszerű dokumentálást követően elvégzett kiemelése, továbbá az alatta levő zárt rétegekből előkerülő leletanyag feltárása, harmadrészt pedig a Vásártér területén 1992 óta kutatott épületkomplexum déli (L19) és északi (O–P15 szelvények) további kiterjedésének kutatása.

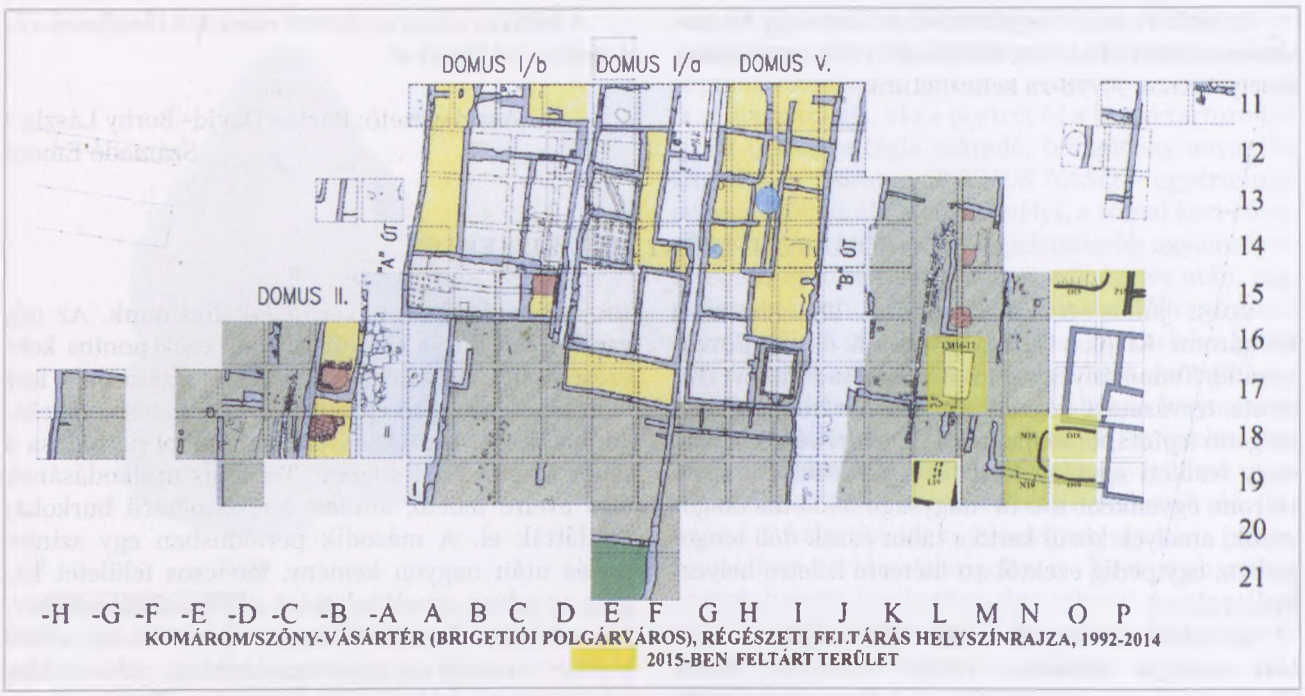

5. kép: Az ásatás helyszínrajza
Abb. 5: Ausgrabungsgrundriss

Céljaink elérése érdekében összesen kilenc szelvényt nyitottunk, mintegy 150 m² felületen (L–M/16–17, 19, N18–19, O–P15, O18–19 szelvények). (5. kép)

Az épületkomplexum kiterjedésének vizsgálatakor az O15–P15 szelvények keleti részében észak-déli és rá merőleges, kelet-nyugati irányú falkiszedést tártunk fel, utóbbitól délre *terrazzo*padlót, rajta vakolatomladékot találtunk.

Az L19 szelvényben egy kemencét bontottunk ki, amelyet három oldalról falkiszedések határolnak. Az észak-déli irányú falkiszedés nyugati oldalán vakolatmaradványok mutatkoztak.

Az O18–O19 szelvényben a gödör betöltésének elbontása során kiderült, hogy egy újabb pincét találtunk (3. számú pince), amelynek kőfalazását elbontották még az ókorban, és a pince helyiségét feltöltötték. Az északi hosszanti fal alsó kősorának mintegy 1 méter hosszúságú falcsonkja és a déli hosszanti fal alsó kősora maradt meg. Szemben a 2009-ben feltárt 1. és a 2013–2015-ben feltárt 2. számú pincékkel, amelyek észak-déli tájolásúak, a 3. sz. pince kelet-nyugati tájolású.

A 2. számú pincében (L–M/16–17) a padlóra zuhant fa tetőszerkezet kiemelését végeztük, és vele párhuzamosan folytattuk a pince betöltésének bontását. A faszerkezetet megerősítését, kiemelését dr. Morgós András és Hutai Gábor restaurátorok végezték. A pince faszerkezettel nem fedett részének bontása során számtalan edénytöredék és egy bronzból készült lovassági díszsisak került elő. (6. kép)

6. kép: A pince bontás közben
Abb. 6: Der Keller während der Freilegung

A faszerkezet kiemelését követően, az alatta lévő barna agyagréteg bontása során két nagyobb bronzlemezt találtunk (ezekről a restaurálás során kiderült, hogy a bronz díszsisak arcvédő lemezei voltak), továbbá több kerámiaedény, köztük *terra sigillata* étkészlet és festett feliratokkal ellátott *amphora*, illetve egy kos ép koponyája is előkerült.

Ásatásvezető: Bartus Dávid–Borhy László–Számadó Emese

NAGYIGMÁND

A Kuny Domokos Múzeum régészeti megfigyelést látott el a Kisigmánd–Nagyigmánd–Szőkepuszta–Ghyczipuszta közötti ivóvízvezeték építése során 2015. szeptember 2. és október 16. között. A vezetékárok ásása során négy olyan területen érintettek régészeti lelőhelyet vagy az közelében ásták az árkot, amelyek korábban nem szerepeltek a régészeti nyilvántartásban.

Az első lelőhelyen (Nagyigmánd, Bódai-tanya) a felszínen nem voltak leletek, mintegy 80 cm mélyen azonban római kultúrréteg (*imbrex-* és *tegula*törmelék, valamint egy rövid szakaszon esetleg egy vékony alapozási réteg) volt megfigyelhető. (7. kép) Ezen a területen még egy Árpád-kori bogrács peremtöredéke is előkerült.

A második lelőhelyen (Nagyigmánd, Templomföld 1.) az árok oldalában egy kemence metszetét lehetett megfigyelni, illetve talán egy gödörét/árokét. Sem a felszínen, sem a hányóban nem voltak leletek, így csak bizonytalanul lehet a lelőhelyet az Árpád-korra keltezni. Sem az előző helyen, sem itt nem volt szükséges a szinte teljesen megrongált objektum kibontása. A jelenségek olyan mélyen vannak, hogy szántás során nem veszélyeztetettek jelentős mértékben.

A harmadik lelőhelyen (Nagyigmánd, Templomföld 2.) nem került elő régészeti objektum, viszont az árok közelében a felszínen Árpád-kori kerámiát gyűjtöttünk, hullámvonalköteg díszűt is. A lelőhely egy alig észrevehető kiemelkedésen található.

7. kép: Tegulás, imbrexes réteg a lelőhelyen
Abb. 7: Eine Schicht mit tegula und imbrex in der

A negyedik lelőhely a vezetékárok mellett volt (Nagyigmánd, Szőkepuszta 1.), attól keletre, Szőkepusztától délre, egy vizenyős területtől délre, egy alig kiemelkedő dombháton. Itt is Árpád-kori oldaltöredékek voltak a felszínen, alacsony intenzitásban. A vezetékásás során nem károsodott semmi.

A megfigyelés vezetője: László János

TATA, KOSSUTH TÉR

Tatán a Kossuth téren 2015. június 2. és augusztus 29. között a tér rehabilitációjának földmunkáihoz kapcsolódóan a tatai Kuny Domokos Múzeum munkatársainak részvételével régészeti megfigyelésre került sor. A lelőhelyen korábban, 1994-ben Petényi Sándor vezetésével folyt kutatóárkos feltárás, majd 2010-ben Schmidtmayer Richárd a területen egy kutatóárkot nyitott, amelyből néhány melléklet nélküli sír került napvilágra. A 2015. évi ásatás mindkét korábbi ásatás területét érintette, és azok eredményeit szélesebb kontextusba helyezte.

A kezdeti megfigyelések a Telekom vezetékek árkaihoz és aknájához kapcsolódtak, majd ezekből kiindulva került sor a megtalált, habarccsal összefogott, terméskő falakat követve a vizsgált területen egy egyhajós és nyolcszög szentélyzáródású templom alapfalainak feltárására. (8. kép) A templom minden valószínűség szerint a 17–18. századi forrásokból ismert Szent Balázs-templommal azonosítható.

A templom építésének több periódusa volt. A középkori gótikus templom 23,5 méter hosszú és 10 méter széles volt. A középkori falakat kékesszürke mészkőből építették, amelyeket habarccsal kötöttek össze, csak az alapfalak maradtak meg. A korszakból Luxemburgi Zsigmond (1389–1437) és Habsburg Albert (1437–1439) érmei kerültek elő, amelyek azonban nem középkori réteghez kötődtek, mivel a tér folyamatos átalakításai miatt azok elpusztultak.

A templom második, késő középkori periódusában a templomot nyugat felé, a bejárat irányában három helyiséggel bővítették. A középső helyiség előtt álló pillérek harangtoronyra utalnak, amely a 2 mé-

8. kép: A templom szentélye
Abb. 8: Der Chor der Kirche

9. kép: A kripta lejárata
Abb. 9: In die Gruft führende Treppe

ter hosszú középső helyiség felett helyezkedett el. A két oldalsó helyiség négyzet alaprajzú, a bejárat a torony alatt lehetett.

A templomot írott források alapján a török korban református közösség használta, bár ebből az időszakból régészeti adatok nem állnak rendelkezésünkre. A török kor után a 17. század végén és 18. század elején a szentély északi oldalához egy 2,8 m széles és 4,8 m hosszú, téglalap alaprajzú sekrestyét építettek, amelyben a kutatás során egy ép agyagedényben egy vas szög került elő. A barokk korban a szentélyt a falak külső téglaburkolatával félkörívesre alakították, és négy támpillérrel erősítették meg. Ezzel párhuzamosan a templom belsejében a diadalívtől nyugatra egy dongaboltozatos kriptát alakítottak ki. A kriptába bélyeges téglákból épített lépcsők vezettek le, a téglafeliratok alapján ez az 1671. évre datálható. (9. kép) A kripta a feltöltésében talált töredékek alapján eredetileg stukkódíszes lehetett.

A feltárt templom funkciója egy, Esterházy József támogatásával felépített újabb templom (Szent Kereszt plébániatemplom) létesítése miatt a 18. század második felében megszűnt, ezért az írott források alapján a templomhajót 1779-ben, míg a szentélyt 1781-ben bontották el.

A templom déli falát nem volt lehetőség feltárni, mert a földmunkák a területet nem érintették, de a korábbi munkálatok e falszakaszon több kárt okoztak.

A régészeti megfigyelés során 111 nyugat-keleti tájolású, csontvázas sírt azonosítottunk, amelyek jelentős része a folyamatos újratemetkezések miatt bolygatott volt, és a templom körüli temetőhöz tartozott. A leggazdagabb temetkezések a templomon belül és a kriptában kerültek elő, ezek között is voltak bolygatott sírok. A temető egészét nem sikerült feltárni.

A temetőből fennmaradt leletanyag többsége a barokk korból származik, jellemzőek a viseleti elemek (gyöngyös párta, arannyal és gyönggyel átszőtt hajháló, fülbevalók, fémgombok, bronztűk a ruha vagy halotti lepel összefogására, gyűrűk, övcsat, csizmacsat, sarkantyú), a vallási élet tárgyai (rózsafüzér kereszttel, a medencén elhelyezett fémkeresztek, pestis ellen védelmező kereszt, zarándokérem, a szájban elhelyezett halotti obolus).

A halottakat deszkakoporsókban hantolták el, a templomon kívüli temetkezések esetében a deszkakoporsóknak csak az oldalfalai és a sarkokon elhelyezett vasszögek voltak megfigyelhetőek, míg a templom belsejének és a kripta gazdagabb sírjainak koporsófedele több esetben korhadék formájában fennmaradt, ezt általában textillel borították, amelyet több esetben csillag alakú színesfém szegecsekkel díszítettek, ezek hátoldalán a textil fennmaradt. Egy esetben (SE100) a koporsó fedelére csillagfejű szegecsekkel a halott nevét (*CHRISTINA*) írták, emiatt elképzelhető, hogy a többi esetben is hasonló célra használták a szegecseket, bár más esetben nevet nem sikerült rögzíteni.

A megfigyelések során középkori rétegek nem kerültek elő, a tér szintjét többször elplanírozták, megújították. Az első feltárt planírozási szint a barokk korból származik, amelyet mályvaszínű, sírok fölött elhelyezkedő, törmelékes réteg jellemez. Az újkorban a teret macskakővel borították, amelyen egy vas csatornafedél volt megfigyelhető, ez valószínűleg az ásatáson megfigyelt téglából kirakott Esterházy-csatornákhoz tartozott. Az újkorban a macskakövet még egyszer megújították, amely fölött a modern járószint helyezkedik el. A Kossuth téri régészeti megfigyelés így Tata városrendezésének keresztmetszetét adja.

Ásatásvezető: Schmidtmayer Richárd

VÉRTESSOMLÓ, VITÁNYVÁR

A Kuny Domokos Múzeum 2015-ben folytatta a 2012-ben megkezdett, majd 2014-ben folytatott régészeti feltárást Vértessomló, Vitányvárnál. A vár a Vértes hegység egyik legépebben maradt várromja, azonban korábban sem régészeti feltárás nem volt itt, sem pedig állagmegóvás nem történt a falaknál.

2015-ben április 2. és augusztus 12. között a Nemzeti Kulturális Alap pályázati támogatásának köszönhetően az előző évieknél nagyobb területen végezhettünk munkát, ezzel megalapozhatjuk a későbbi falkonzerválást és ezzel a közvetlen életveszély elhárítását. Ebben az évben négy helyszínen dolgoztunk. A feltárás során folyamatosan nehézséget okozott a vastag omladékréteg és annak elhelyezése, elszállítása, mivel a vár közvetlen környezetében a terep igen lejtős. Ez az ásatási időszak meghosszabbodását eredményezte.

Az első kutatási helyszín a külső várkapu környezete, főleg külső oldala volt. A külső várkapu helyéről eddig egy Csernó Geyza által felvett, 19. századi alaprajz kivételével nem rendelkeztünk ismeretekkel. Ennek alapján jelöltük ki 2. szelvényünket, amely szabálytalan alakú lett, a helyi terep- és falviszonyok miatt. A majdnem 3 méter vastag(!) omladékréteg eltávolítása és egy távolabbi helyen történő kézi depózása után megtaláltuk a vár kapuját. Falai elég leromlott állapotban kerültek elő, csupán az északnyugati felének felmenő részei maradtak meg, valamint a felvonóhíd perselykövének maradványát is kibonthattuk. Közvetlenül a várkapu küszöbe alatt csatorna maradványai kerültek elő, amely a vár belső részeiből vezette a szennyvizet a várkapu előtti területre. (Azt jelen állás szerint még nem tudjuk megállapítani, hogy valóban volt-e ott farkasverem vagy szabadon elfolyt a szerves lé keleti irányban.) Sikerült megtalálnunk a vár külső északkeleti sarkát is, itt különösebb pótlólagos erődítéssel/erősítéssel nem találkoztunk. A várkapu mellett, az északi magas épülettömb északkeleti oldalában levő nyílást teljesen kibontottuk. Funkciója nem ismert, az azonban feltételezhető, hogy az épületrész pinceszintje felé néző vége mintegy 110 cm magas volt csupán, tehát itt egy kis méretű ajtó lehetett csak, míg a külső várfal felé eső felületen a nyílás ennél lényegesen nagyobb adatait mértük. (10. kép)

Az itt előkerült leletanyag igen változatos volt. A faragott kőanyagot vizsgálva találtunk a kapuhoz tartozó, puha kőzetből faragott szárkőtöredékeket, valamint a magas épülettömb ablakaiból lehulló reneszánsz ablakkerettöredékeket. Egyedülállónak tekinthető a Vértesben egy reneszánsz kori kandalló felső párkánydíszének töredéke a várkapu belső oldaláról, amelyet fonódó indadísszel díszítettek. A kerámiatöredékek a 14–16. századra datálhatók, néhány török kori töredéket is találtunk a kapu előtti farkasveremben(?). A fémanyag volt a leggazdagabb, a nagy mennyiségű szeg mellett használati eszközöket és puskagolyókat is találtunk ebben a szelvényben.

10. kép: A külső várkapu a feltárás után
Abb. 10: Der äußere Burgtor nach der Freilegung

A második ásatási helyszín a toronytól keletre helyezkedett el. A már említett 19. századi alaprajzon a torony keleti sarkán egy boltíves belső terű épület állt. Az itt nyitott 3. szelvényünkkel ennek létéről kívántunk megbizonyosodni. Ez a szelvény is szabálytalan alakú lett, mivel folyamatosan, szinte minden irányban rá kellett bontanunk ahhoz, hogy az előkerülő falak egymáshoz viszonyított helyzetét tisztázhassuk. Természetesen itt is vastag volt az omladékréteg, helyenként még a 3 métert(!) is meghaladta. Ezen a helyszínen is problémát okozott a kitermelt meddő elhelyezése, amit végül a várfalon kívül deponáltunk, majd a vár alatti úton terítettünk el.

11. kép: Épületmaradványok a toronytól keletre
Abb. 11: Mauerreste östlich vom Turm

A szelvényben megtaláltuk a keresett épület oldalfalait, s egyértelműen megmutatkozott, hogy ez az épületrész egy későbbi építési periódus eredménye, a korábbi, akkor még külső várfalat visszabontották, s a tér növelésével egy újabb külső falat hoztak létre, amelyet felhasználtak ehhez az épülethez. (11. kép) Mindenképpen két szinttel kell számolnunk itt, mivel az alsóbb betöltési rétegekben csak a boltívek beszakadt darabjait találtuk meg, míg a felsőbb rétegekben oszlopok lábazati elemeit. Mindez arra utal, hogy a második szint díszes belső megjelenésű lehetett. A helyiség bejáratát északra találtuk meg. Ettől tovább északra egy jól keltezhető török kori, téglából és kisebb részt kőből épített kemence maradványait bontottuk ki. (12. kép) Az északkeleti külső várfal falkoronáját mindeközben megtisztítottuk a fáktól és a kisebb növényzettől.

A régészeti leletanyag jellegét tekintve megegyezett az előző szelvényével, azonban arányait tekintve nem. Itt lényegesen jelentősebb számú kőfaragványt találtunk, nem meglepő ez, hiszen a vár tornyának reneszánsz elemei erre a részre estek le. Továbbá feltételezhető egy kőkeretes ajtó, esetleg ablak az újonnan megtalált épület második szintjén,

12. kép: Török kori sütőkemence
Abb. 12: Backofen aus der Türkenzeit

mert egy helyen hasonló anyagú, hasonló stílusban, méretben faragott szárköveket találtunk. A kerámiaanyag jellege megegyezett az előző szelvényével, 14–16. századi volt, itt találtunk nagyobb számban kályhaszemtöredékeket is. A kibontott kályhát török kori, sgraffitodíszes, talpas tálak töredékei keltezték. A fémanyag zömében szögekből és sok puskagolyóból állt.

A harmadik ásatási helyszín a belső várudvaron belül volt. A 2012-es ásatás során megbizonyosodtunk arról, hogy a várudvaron egy talán gazdasági jellegű épület állt. Most ennek a további falait találtuk meg, sőt a sarkának megismerésével a méretei is meghatározhatók lettek. Az épület sarka mellett egy bejárati ajtó maradványaira bontottunk rá. Az omladékréteg vastagsága miatt dúcolás vált volna szükségessé, ezért abbahagytuk a szelvény feltárását és a következő évben folytatjuk, amikor a szomszédos területekről is eltávolíthatóvá válik a betöltés. Ekkor válik megismerhetővé az udvari járószint is ezen a területen.

A leletanyag elég szegényes volt a szelvényben, mivel zömmel omladékrétegeket távolítottunk el, ráadásul ebben nagy mennyiségű újkori szemetet találtunk, amely a terület nagyfokú bolygatottságára utal. (Ugyanez volt a tapasztalatunk 2012-ben a közeli 1. számú kutatóárokban is.)

A negyedik ásatási helyszínünk a délkeleti külső várfal külső oldalán volt. Ennek konzerválásához volt alapvetően szükséges a várfal külső falsíkjának megtalálása, meghatározása. A délkeleti várfal mentéről eltávolítottuk a belső részekről kitermelt betöltést, valamint az eredetileg már ott levő omladékot. Általában 50 cm mélységben már olyan falfelületeket találtunk, amelyre falazni lehet a későbbiekben. Továbbá sikerült tisztázni a külső várfal keleti sarkának kérdését, mivel a legtöbb alaprajzi felvételen íves falat tüntettek fel. Most azonban kiderült, hogy az ottani falzáródás szögletes volt. Mindez azt mutatja, hogy a vár északkeleti részén lényegében semmiféle védmű nem volt.

Az itteni leletanyag – tekintettel arra, hogy csak omladékot távolítottunk el – nem volt jelentős, főleg fémanyag volt, szögek és puskagolyók.

Ásatásvezető: László János

MTA Könyvtár és Információs Központ
Periodika 201705262

A KÖTETBEN TALÁLHATÓ RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE –

ABKÜRZUNGSVERZEICHNIS – LIST OF ABBREVIATIONS

A	Ausztria
Acta ArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Antaeus	Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
AntJ	The Antiquaries Journal (Cambridge)
AqFüz	Aquincumi Füzetek (Budapest)
Arrabona	Arrabona. A Győri Xántus János Múzeum Évkönyve (Győr)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő (Budapest)
ArchHung	Archaeologica Hungarica (Budapest)
AVA-Materialien	Materialen zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie (München)
Balcanoslavica	Balcanoslavica. Centar za istražuvanje na staroslovenskata kultura (Negotin)
BalKözl	Balácai Közlemények (Veszprém)
BAR-IS	British Archaeological Reports – International Series (Oxford)
BBDP	Bericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege (München)
BCH Suppl	Bulletin de Correspondance Hellénique Supplément (Athéne)
BiblArch	Bibliotheca de Archeologie (Mardid)
BJb	Bonner Jahrbücher (Bonn)
BRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission (Frankfurt am Main)
BROB	Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in Netherland (Amersfoort)
BVbl	Bayerische Vorgeschichtsblätter (München)
CarnJb	Carnuntum Jahrbuch (Wien)
ComArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
DissArch	Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae (Budapest)
DissPann	Dissertationes Pannonicae (Budapest)
DMÉ	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (Debrecen)
Dolg	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából (Kolozsvár)
EMÉ	Az Egri MúzeumÉvkönyve (Eger)
FBVFBW	Forschungen und Berichte zur Vor-und Fru¨hgeschichte in Baden-Wu¨rttemberg (Darmstadt)
FM	Ferenczy Múzeum (Szentendre)
FiA	Forschungen in Augst (Augst)
FiL	Forschungen in Lauriacum (Linz)
FK	Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ (Budapest)
FKF	Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, Fotótár (Budapest)
FKI	Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, Irattár (Budapest)
FKT	Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, Tervtár (Budapest)
FolArch	Folia Archaeologica (Budapest)
Fontes ArchHung	Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
FW	Fundort Wien. Berichte zur Archäologie (Wien)
Germania	Germania. Anzeiger des Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts (Mainz)
HM HIM	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum (Budapest)
JAMÉ	A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
JAMKÉ	A József Attila Megyei Könyvtár Évkönyve (Tatabánya)
JRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums (Mainz)
JRMES	Journal of Roman Military Equipment Studies (Toronto)
KDM RGy	Kuny Domokos Múzeum Révhelyi-gyűjtemény (Tata)
KDMK	Kuny Domokos Múzeum Közleményei (Tata)
KJb	Kölner Jahrbuch (Köln)
KMMK	Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei (Tata)

LDM	Laczkó Dezső Múzeum (Veszprém)
MAA	Monumenta Avarorum Archaeologica (Budapest)
MBV	Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte (München)
MFM	Móra Ferenc Múzeum (Szeged)
MFMA	Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie (Wien)
MFMÉ	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MFMÉ–StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica (Szeged)
MFMÉ – MonumArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica (Szeged)
MGAH	Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae (Budapest)
MNL KEML	Magyar Nemzeti Levéltár Komárom–Esztergom Megyei Levéltára (Esztergom)
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (Budapest)
MPrKom	Mitteilungen der Prähistorischen Kommission (Wien)
MRGK	Materialen zur Römisch-Germanischen Keramik (Bonn)
MűvÉrt	Művészettörténeti Értesítő (Budapest)
MTB BTK MŐT	Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport (Budapest)
ORL	Der obergermanisch-raetische Limes des Roemerreiches (Heidelberg)
ŐLev	Ősrégészeti Levelek (Budapest)
PMMF	Pest Megyei Múzeumi Füzetek (Szentendre)
Ptujski arheološki zbornik	Ptujski arheološki zbornik (Ptuj)
RCRF Acta	Rei Creatariae Romanae Fautorum Acta (Bonn)
RégFüz	Régészeti Füzetek (Budapest)
RégKut	Régészeti kutatások Magyarországon (Budapest)
RGF	Römisch-germanische Forschungen (Darmstadt)
RIN	Rivista Italiana di Numismatica e Scienze Affini
RKM	Régészeti kutatások Magyarországon (Budapest)
RLÖ	Der Römische Limes in Österreich (Wien)
RO	Románia
RÖ	Römisches Österreich. Jahresschrift der Österreichischen Gesellschaft für Archäologie (Wien)
RVM	Rad Vojvodanskih Muzeja (Novi Sad)
SEB	Sylloge Epigraphica Barcinonensis (Barcelona)
SJ	Saalbuch Jahrbuch (Berlin)
SK	Szlovákia
SlovArch	Slovenská Archaeológia (Bratislava)
SMK	Somogyi Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
SpecN Diss	Specimina Nova Dissertationum ex Institutio Historiae Antiquae et Archaeologiae Universitatis Quinqueecclesiensis (Pécs)
SRB	Szerbia
StudArch	Studia Archaeologica (Budapest)
StudClass	Studia Classica – Series Historica (Piliscsaba)
StudCom	Studia Comitatensia. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból (Szentendre)
Studi Miscellanei	Studi Miscellanei. Seminario di archeologia e storia dell'arte greca e romana dell'Università di Roma (Roma)
ŠtZ	Študijné Zvesti Archeologického Ústavu SAV (Nitra)
SzMMÉ	A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve (Szolnok)
TMJVL	Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára (Tatabánya)
TMTF	Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek (Tatabánya)
TrZ	Trierer Zeitschrift (Trier)
VMMK	A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)
WMMÉ	A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
á	átmérő
fm	fülmetszet
h	hosszúság
ltsz.	leltári szám
m	magasság
mé	mélység
sz	szélesség
v.	sor

MTA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT

2017 MARC 30

Kuny Domokos Múzeum Közleményei 22. 2016